STOWARZYSZENIE
KONSERWATORÓW ZABYTKÓW

POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY KONSERWATORÓW ZABYTKÓW

Zeszyt 2

brak oryginału
okładka generowana

B

Baranowski (Baran) **Michał** (1916-1996), art. malarz, konserwator malarstwa.

Ur. 6 VIII 1916 w Warszawie, jako syn Władysława Barana. W 1958 zmienił nazwisko na Baranowski. W l. 1934-38, po ukończeniu szkoły średniej, studiował w Miejskiej Szkole Sztuk Zdobniczych i Malarstwa (Wydział Malarstwa Ściennego) w pracowni prof. Mieczysława Schulza. Od 1938 podjął współpracę z Józefem Sławińskim, realizując prace malarskie, częściowo według własnych projektów, w kościołach na terenie Polski. W czasie powstania warszawskiego, 2 IX 1944, uczestniczył w zbiorowej egzekucji na Sadybie, z której sam cudem ocalał, lecz zginęła jego najbliższa rodzina – żona i córka. Po wyzwoleniu, w 1947, rozpoczął dwukierunkowe studia na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydz. Malarstwa Monumentalnego ukończył w 1951, a dyplom na Wydz. Konserwacji i Restauracji Malarstwa Sztalugowego i Rzeźby Polichromowanej uzyskał w 1952 za konserwację obrazu olejnego na płótnie pt. *Ostrzenie noży* (XVII/XVIII w.) u prof. Bohdana Marconiego i obronił pracę magisterską *Atrybucja obrazu „Ostrzenie noży"* u prof. Ksawerego Piwockiego.

W 1952 rozpoczął wieloletnią, z przerwami, pracę lub współpracę z Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków; do 1962 był gł. konserwatorem w Pracowni Konserwacji Malarstwa oddz. warszawskiego. Równolegle współpracował z Zakładami Artystycznymi Zw. Polskich Artystów Plastyków w Łodzi, uczestnicząc w pracach zespołów prowadzących konserwację malarstwa ściennego w pałacu w Jabłonnie k. Warszawy, Pomarańczarni w Łazienkach, kaplicy pomisjonarskiej w Łowiczu oraz pałacu w Nieborowie. W l. 1963-64 przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie wraz z Józefem Sławińskim realizował prace konserwatorskie i malarskie w Stella Niagara (stan Nowy Jork) oraz w kościele Wniebowzięcia i w Rosary Hill College w Buffalo. Po powrocie do kraju zaprojektował i wykonał nową polichromię w prezbiterium kościoła w Siennicy k. Mińska Mazowieckiego oraz w kościele w Grudusku (pow. ciechanowski). Następnie kontynuował współpracę z PP PKZ. W 1968 brał udział w konserwacji i rekonstrukcji polichromii bożnicy w Zamościu. Od 1970 organizował pracownię konserwacji *Panoramy Racławickiej* w Oddz. PP PKZ we Wrocławiu, był jej gł. konserwatorem i koordynatorem prac. W 1972 wrócił do Warszawy, by organizować Pracownię Konserwacji Dzieł Sztuki w Oddz. Zamek, powołaną do konserwacji i rekonstrukcji zabytkowego wystroju Zamku Królewskiego. Odszedł z niej w 1974. W następnych latach uczestniczył lub kierował pracami związanymi z konserwacją polichromii m.in. w d. pałacu Schaffgotschów w Cieplicach. Poza Polską w 1978 wykonał konserwację dwóch obrazów olejnych – Antonia Herrery Toro i Armanda Reneronna – w Caracas w Wenezueli.

Równolegle do pracy konserwatorskiej prowadził ożywioną działalność artystyczną jako twórca współczesny. Wykonał szereg malowideł ściennych, kompozycji sgraffitowych, witraży oraz wyrobów metaloplastycznych, m.in. w katedrze Św. Rodziny w Częstochowie, w kościołach w Wielgolesie k. Mińska Mazowieckiego, Niepokalanowie i Iłży. Malował obrazy olejne i akwarele,

głównie nastrojowe pejzaże i kwiaty, prezentując swe dzieła na 16 wystawach zbiorowych i 9 indywidualnych. Działał czynnie w Zw. Polskich Artystów Plastyków, szczególnie w Sekcji Konserwacji, jako dobry organizator sprawował różne odpowiedzialne funkcje.

Żonaty dwukrotnie. Po raz pierwszy w czasie okupacji z Marią Brandenburską; żona wraz z córeczką Zofią zostały rozstrzelane przez Niemców w czasie powstania warszawskiego. Ponownie w 1949 z Teodozją Marczuk (zm. 1998); ze związku tego urodziło się dwóch synów – Tomasz (1950) i Marek (1953), obaj mieszkają w Warszawie.

Zmarł 30 III 1996, pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

The Renovation of the Chapel at Stella Niagara, New York Eagle, Buffalo 31 XII 1963; „Catholic Union and Echo" 27 XII 1963 i 27 XII 1967; „Buffalo Evening News Magazine" 18 IV 1964; M. B a r a n o w s k i, *Wstępne prace konserwatorskie w dawnej bożnicy w Zamościu*, OZ 1969, nr 3, s. 214-216; *Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy Okręgu Warszawskiego ZPAP*, W. 1972, s. 27; M. B a r a n o w s k i, *Malarstwo, katalog wystawy*, W. 1995; *Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947-1997*, W. 1997, s. 129.

Ryszard Bielecki

BEDNAROWICZ Zbigniew (1927-1999), art. malarz, scenograf, prof. Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu i Wyższej Szkoły Sztuki Stosowanej Schola Posnaniensis.

Ur. 17 III 1927 w Poznaniu jako syn Mieczysława, prokurenta Wielkopolskiego Banku Kredytowego, i matki z d. Steinmann. Tu uczęszczał do prywatnej szkoły powszechnej Janiny Sulerzyckiej-Głogowskiej. W czasie okupacji, po wysiedleniu przez Niemców w 1939, znalazł się w Krakowie, gdzie kontynuował naukę w Publicznej Męskiej Szkole Handlowej w l. 1941-42, a następnie pracował we włoskiej firmie ubezpieczeniowej, co chroniło go przed aresztowaniami w czasie ulicznych łapanek, działał bowiem w AK. W 1945 wrócił do Poznania i kontynuował naukę w Państw. Liceum Sztuk Plastycznych, gdzie uzyskał maturę w 1947 i podjął studia w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych. Dyplom z malarstwa monumentalnego uzyskał w 1951, a jego promotorem był wybitny malarz kolorysta Wacław Taranczewski. W czasie studiów współpracował ze znakomitym scenografem Janem Kosińskim, podejmując także samodzielnie pracę scenograficzną. Opracował ok. 150 scenografii, współpracując z wieloma teatrami w Polsce, ale głównie z Teatrem Polskim w Poznaniu.

Drugą dziedziną twórczości artystycznej uprawianej przez B. było malarstwo monumentalne związane z architekturą – polichromia na elewacjach i we wnętrzach. Posługiwał się z dużą biegłością takimi technikami, jak fresk czy sgraffito, a w tej dziedzinie dużo zawdzięczał Łucji i Józefowi Oźminom, świetnym znawcom dawnych technik malarskich, z którymi współpracował w pierwszych latach swej działalności. W malarstwie architektonicznym zrealizował ok. 30 prac, współpracując niekiedy przy wykonywaniu większych zadań, tak w opracowywaniu projektów, jak i wykonawstwie, z innymi artystami. W tej dziedzinie najbardziej uwidoczniła się działalność B. przy realizacjach w obiektach zabytkowych. W wyniku wygranego w 1955 konkursu na polichromię kamienic Starego Rynku w Poznaniu, w 1956 opracował we współpracy z Łucją i Józefem Oźminami, Antonim Huską, Andrzejem Matuszewskim i Władysławem Bartoszewiczem projekty realizacyjne polichromii Starego Rynku oraz nadzorował ich wykonanie. W 1957 opracował projekt i wykonał sgraffito na kamienicy nr 52 na Starym Rynku. Następnie w 1958 przygotował projekt i wykonał polichromię fasad domków budniczych (poza skrajnymi domkami od strony

pn. autorstwa Krystyny Bajońskiej). W 1974 zrealizował wraz z Dragomirą Krajewską freski na fasadzie wsch. poznańskiego ratusza, które były autorską koncepcją stanowiącą kontynuację polichromii z 1953 Jana Piaseckiego. Mozaiki na fasadzie Muzeum Narodowego od strony pl. Wolności zaprojektował i wykonał w 1975. W następnym roku zaprojektował i zrealizował sgraffito na Muzeum Archeologicznym od strony ul. Świętosławskiej. W 1987 zrekonstruował sgraffito na elewacji wsch. Muzeum Narodowego od strony ul. Ludgardy. Prace te cechowała postawa wnikliwej analizy zastanej formy i stylu budowli oraz bardzo dobre wyczucie pierwotnego zamysłu architekta, a także dążenie do wydobycia i podkreślenia przez malarstwo właściwych cech architektury. Był autorem pierwszej koncepcji iluminacji Starego Rynku w latach 60., a później także spektaklu „światło i dźwięk" zrealizowanego na Starym Rynku w Poznaniu, na Cytadeli poznańskiej i we Fromborku.

Społecznie działał w regionalnym oddziale Zw. Polskich Artystów Plastyków, gdzie wybierany był kilkakrotnie na prezesa, które to obowiązki pełnił z przerwami przez 20 lat. Był także wiceprezesem Zarządu Gł. ZPAP w latach 70., a w latach 90. wiceprezesem Międzynarodowej Organizacji Scenografów, Inżynierów i Techników Teatralnych (OISTT). W 1964 został laureatem nagrody woj. poznańskiego i m. Poznania, a w 1974 – decyzją Prezydium Woj. Rady Narodowej i Rady Narodowej m. Poznania – laureatem nagrody za upowszechnianie kultury oraz w 1985 nagrody I stopnia ministra kultury i sztuki. Dowodami uznania dla jego osiągnięć były także liczne odznaczenia: 1966 – Złoty Krzyż Zasługi, 1971 – odznaka „Zasłużony Działacz Kultury", w 1974 otrzymał Krzyż Kawalerski, 1980 – Krzyż Oficerski, 1987 – Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski.

Ożeniony z Ewą z d. Werka, z którą miał syna Ryszarda.

Zmarł w Poznaniu 16 X 1999, pochowany jest na cmentarzu na Junikowie.

K. K o s t y r k o, *Zbigniew Bednarowicz*, „Przegląd Wielkop." 2000, nr 1-2, s. 21-25; archiwum rodzinne.

Henryk Kondziela

BENDOWSKI Tomasz (1947-1981), art. lutnik, konserwator instrumentów muzycznych.

Ur. 28 IV 1947 w Pobiedziskach. Syn Kazimierza, artysty lutnika i konserwatora instrumentów muzycznych, oraz Zofii z d. Bągorskiej. Po odbyciu nauki w szkole podstawowej w Pobiedziskach i Poznaniu, w l. 1963-66 uczył się lutnictwa u swego ojca Kazimierza. Uzyskał dyplom czeladniczy i podjął pracę jako asystent konserwatorski w Pracowni Konserwacji Instrumentów Muzycznych Muzeum Narodowego w Poznaniu. Tu specjalizował się w konserwacji i korygowaniu akustycznym. Zajmował się również budową nowych instrumentów lutniczych i wykonywaniem kopii różnego typu instrumentów historycznych. Jego dorobek w tym zakresie to ponad 40 instrumentów – zarówno nowych (skrzypce, altówki, gitary klasyczne), jak i kopii zabytków. Po otrzymaniu dyplomu mistrzowskiego w 1970 został przyjęty do Zw. Polskich Artystów Lutników. Zdobył uznanie środowiska lutników badaniami eksperymentalnymi nad modelami A. Stradivariego (zwłaszcza z tzw. złotego okresu) oraz instrumentami J. Guariniego del Gésu (z lat 40. XVIII w.). Równocześnie z rozwijaniem kwalifikacji rzemieślniczo-artystycznych B., pod kierunkiem ojca (konserwatora Muz. Instrum. Muzycznych) i dr. Włodzimierza Kamińskiego (kuratora tamże), zdobywał wiedzę i doświadczenie w zakresie instrumentoznawstwa i konserwacji zabytkowych instrumentów muzycznych, nie tylko lutniczych. Szczególnie cenione było jego zainteresowanie

i talent w konserwacji instrumentów metalowych. Dzięki B. stan zachowania kolekcji tej kategorii zabytków w zbiorach MN w Poznaniu znacznie się poprawił.

Żonaty z Elżbietą Kasprzak, miał dwóch synów – Huberta i Arkadiusza.

Zmarł 1 II 1981 w Poznaniu i tu pochowany na cmentarzu Junikowskim.

Akta ZG ZPAL; informacje rodziny.

Janusz Lehmann

BIELECKI Ryszard Józef (1923-2001), konserwator malarstwa i rzeźby polichromowanej, art. malarz.

Ur. 2 III 1923 w Warszawie jako syn ekonomisty Czesława i Eugenii z d. Jezierskiej. Dzieciństwo spędził w Warszawie. Następnie przeniósł się z rodzicami do Rembertowa (ob. dzielnica Warszawy), gdzie w okresie okupacji niemieckiej ukończył szkołę średnią na tajnych kompletach i otrzymał świadectwo dojrzałości. W październiku 1944 wstąpił ochotniczo do 2. Dywizji Piechoty 1. Armii LWP, uczestnicząc m.in. w przełamaniu fortyfikacji Wału Pomorskiego, a później operacji berlińskiej w stopniu sierżanta. Po demobilizacji w 1945 podjął studia na Wydz. Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, w pracowni Felicjana Szczęsnego Kowarskiego, które ukończył w 1950 u Edwarda Kokoszki. Od 1947 studiował równolegle w Studium Konserwacji Zabytków Malarstwa ASP (nast. Wydz. Konserwacji) pod kierunkiem prof. Bohdana Marconiego. W 1955 uzyskał dyplom za konserwację XVII-wiecznego obrazu *Potyczka* i pracę magisterską *Atrybucja obrazu „Potyczka"* napisaną u prof. Michała Walickiego.

Od 1958 przez wiele lat blisko współpracował z Tadeuszem Romanowskim, konserwatorem malarstwa ściennego. Wspólną działalność prowadzili przede wszystkim na Dolnym Śląsku i ziemiach zachodnich, rozpoczynając w 1959 od konserwacji alegorycznych ściennych kompozycji malarstwa (1677-78) w Mauzoleum Piastów Śląskich przy kościele św. Jana w Legnicy. W latach następnych prowadzili prace w kościele w Dobrocinie w pow. dzierżoniowskim (renesansowa polichromia z ok. 1516), w pd. ciągu kaplic kościoła paraf. śś. Stanisława i Wacława w Świdnicy (XV-XVIII w.) oraz w kościele paraf. w Wierzbnie w pow. świdnickim (odsłonięcie fragmentów późnoromańskiej polichromii). We Wrocławiu przeprowadzili konserwację malowideł ściennych i obrazów olejnych na płótnie w kaplicy bł. Czesława (1711-19) przy kościele paraf. św. Wojciecha, malowideł w kopule prałatury letniej (ok. 1715) klasztoru Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą, polichromii (XVI-XVII w.) w kruchcie i kaplicy pn.-zach. kościoła garnizonowego św. Elżbiety oraz wczesnobarokowego stropu polichromowanego w kamienicy przy ul. Rzeźniczej 4. W woj. opolskim konserwowali polichromie w kościołach w Śmiczu (2 poł. XVIII w.) i Pogorzeli (gotycka, 2 poł. XV w.) oraz polichromowany strop (XVII w.) w kamienicy rynkowej w Prudniku. Na terenie woj. lubuskiego (d. zielonogórskie) – barokową polichromię i sztukaterię w kościele w Żarach oraz gotycką polichromię w kościołach w Niwiskach i Studzieńcu.

Od 1968 B. wraz z T. Romanowskim rozpoczęli prace konserwatorskie w jednym z największych w Polsce zespołów klasztornych – pocysterskim klasztorze w Lubiążu w pow. wołowskim na Dolnym Śląsku. W pierwszym etapie zabezpieczyli polichromie F.A. Schefflera (1733) na sklepieniu refektarza i K.F. Bentuma w bibliotece (l. 30. XVIII w.). Równolegle podjęli konserwację największego w Polsce (pow. 296,3 m^2) plafonu olejnego na płótnie pędzla Bentuma (1731) w Sali Książęcej pałacu opackiego. Mimo poważnych trudności technicznych, związanych z demontażem 10 kwater plafonu z wysokości 14 m, ręcznym dublowa-

niem płótna na wosk, ponownym naciągnięciem na krosna, przytwierdzeniem odspojeń i wstępnym punktowaniem, całość pracy wykonana została na najwyższym poziomie technologicznym i artystycznym. W latach następnych zespół ten przeprowadził konserwację fresku M. Willmanna (1690-91) i otaczającej go dekoracji rzeźbiarskiej w tynku na sklepieniu Wielkiej Jadalni Opata oraz nieznanej dotąd kompozycji malarskiej (najpewniej warsztatu Willmanna) *Chrystus nauczający w świątyni* w otoczeniu dekoracji sztukatorskich na sklepieniu biblioteki opackiej.

Po śmierci T. Romanowskiego w 1977 B. przeprowadził konserwację sztalugowych obrazów olejnych na płótnie (XVIII w.) z Muzeum w Pułtusku, później olejnych portretów Krasińskich z Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. W l. 1988-89 konserwował fragmenty gotyckiej polichromii ściennej w katedrze gnieźnieńskiej i równolegle w 1988 zniszczony w trakcie kradzieży obraz olejny *Opłakiwanie Chrystusa* (XVI w.) z kościoła farnego w Bieczu. Później obrazy olejne i rzeźby polichromowane z obiektów sakralnych na terenie ówczesnych woj. leszczyńskiego i łomżyńskiego, a w 1995 dzieła sztuki ze zbiorów prywatnych w Seattle w Stanach Zjednoczonych. Pogorszenie stanu zdrowia (choroba serca) w ostatnich latach zmusiła B. do zwolnienia tempa pracy. Jako rzeczoznawca min. kultury i sztuki był konsultantem, brał udział w komisjach terenowej służby konserwatorskiej na obszarze pn.-wsch. Polski oraz uczestniczył w komisji związanej z konserwacją polichromii w kopule cerkwi św. Marii Magdaleny na Pradze w Warszawie. Dogłębna znajomość historycznych technik malarskich, ciągle uzupełniana nowymi osiągnięciami w dziedzinie konserwacji, niezwykła precyzja warsztatu i dbałość o estetykę konserwowanych dzieł sztuki, a także zdolności artystyczne ugruntowane studiami malarskimi, pozwalały B. na osiąganie bardzo wysokiego poziomu prowadzonych prac konserwatorskich.

Obok intensywnej pracy zawodowej czynnie uczestniczył w życiu artystycznym jako malarz, prezentując swój dorobek na 16 wystawach indywidualnych oraz 24 zbiorowych w kraju i za granicą. Obok licznych obrazów w najróżnorodniejszych technikach pozostawił po sobie także kompozycje ścienne i sgraffita, głównie w obiektach sakralnych. Za całokształt pracy zawodowej odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz nagrodą I stopnia min. kultury i sztuki.

Żonaty od 1948 ze Stefania Kałuską, historykiem sztuki. Ojciec dwóch synów: Tomasza (ur. 1951) i Krzysztofa (ur. 1955).

Zmarł nagle 20 III 2001 w domu w Łomiankach k. Warszawy, pochowany w grobowcu rodzinnym na cmentarzu paraf. w Rembertowie.

Prace konserwatorskie na terenie woj. wrocławskiego w latach 1945-1968, praca zbior., Wr. 1970, s. 79, 124, 159; R. Bielecki, T. Romanowski, *Konserwacja malowidła plafonowego w Sali Książęcej zespołu klasztornego w Lubiążu*, OZ 1975, nr 1, s. 45-55; *Prace konserwatorskie na terenie woj. wrocławskiego w latach 1969-1973*, praca zbior., Wr. 1976, s. 63; S. Kowalski, *Zabytki Środkowego Nadodrza*, ZG 1976, s. 291; *Prace konserwatorskie na terenie woj. jeleniogórskiego, legnickiego, wałbrzyskiego, wrocławskiego w latach 1974-1978*, Wr. 1985, s. 46; kopie dokumentacji konserwatorskich i notatki B. w posiadaniu żony, Stefanii Bieleckiej, zam. w Łomiankach.

Józef Pilch

BIEŃKOWSKI Jan (1899-1969), architekt.

Ur. w Piotrkowie Trybunalskim 5 (lub 7) II 1899. Ojciec Jan, matka Józefa Fulwarska. Gimnazjum ukończył w Piotrkowie w 1918. Uczył się też muzyki – gry na skrzypcach. W 1918 zdał egzamin na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Dyplom otrzymał

w 1928, specjalizując się w konserwacji zabytków. Na zainteresowanie architekturą zabytkową miał wpływ ojciec – miłośnik historii, wielki patriota interesujący się przeszłością kraju (przez pewien czas był prezydentem Piotrkowa). Następnie B. wyjechał na Śląsk, pracował w Katowicach. Razem z kolegą ze studiów, Eustachym Chmielewskim, zajmował się inwentaryzacją obiektów zabytkowych, głównie kościołów. W 1920 brał udział w wojnie i był ranny. W latach 30. otrzymał stanowisko architekta zdrojowego w Krynicy, gdzie zamieszkał i przez kilka lat pracował. W 1936 wrócił do Warszawy. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939. W czasie wojny pracował w różnych firmach budowlanych oraz w Wydz. Budowlanym Zarządu Miejskiego jako inspektor.

Po zakończeniu wojny rozpoczął pracę w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy. Od 1946 z ramienia BOS zajmował się stopniowym zabezpieczaniem i odbudową wypalonego pałacu Królikarnia na Mokotowie (zbud. w końcu XVIII w. przez D. Merliniego). Projekty i rysunki wykonał przy współpracy arch. Krystyny Kognowickiej. Pałacyk został zaadaptowany na Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego. Pawilon kuchenny (rotunda wzorowana na rzymskim grobowcu Cecylii Metelli) przeznaczono na skład modeli i rzeźb. W l. 1948-50 opracował projekty zabezpieczenia, a następnie adaptacji na cele współczesne XIX-wiecznych kamienic przy ul. Krakowskie Przedmieście 29 i 53, a przy ul. Mostowej projekt rekonstrukcji szpitala św. Łazarza (konstrukcję oprac. inż. M. Czapski). W 1950 przystąpił do projektowania rekonstrukcji wypalonego budynku Poczty Saskiej przy ul. Trębackiej 2 (d. pałac Wessla z poł. XVIII w.). Przy odbudowie zostały odtworzone formy późnobarokowe na podstawie przekazów ikonograficznych (w końcu XIX w. obiekt był częściowo przebudowany). W l. 1952-53 B. współpracował przy odbudowie Rynku Starego Miasta z arch. M. Kuzmą. Były to projekty adaptacji kamieniczek na cele mieszkalne z usługami w parterach przy Stronie Zakrzewskiego. Prowadził również szereg prac przy Stronie Kołłątaja (ogólny nadzór nad budową W. Podlewski; projekty: A. Czapska, L. M. Dąbrowski, W. Podlewski, M. Baran). Po 1953 współdziałał przy wnętrzach i pracach wykończeniowych kawiarni „Krokodyl" w kamienicy 21 i apteki w kamienicy 17.

B. współpracował również z arch. B. Zborowskim, razem projektowali, a także publikowali w pismach fachowych, m.in. artykuł *Zabezpieczenie budynków zabytkowych w Warszawie* (BHS 1947, nr 1-2). Samodzielnie też opublikował wiele artykułów na temat zabezpieczenia, konserwacji i adaptacji budowli zabytkowych. Prowadził studia nad uporządkowaniem zabytkowych dzielnic Warszawy. Po rozwiązaniu BOS pracował w Min. Kultury i Sztuki, w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy, w Miastoprojekcie Stolica Przedsięb. Projektowania Budownictwa Miejskiego (w Miastoprojekcie Stolica-Wschód i Stolica-Śródmieście). Do przejścia na emeryturę był zatrudniony jako st. projektant w Miejskim Biurze Projektów. Za wieloletnią pracę otrzymał w 1953 nagrodę państwową II stopnia.

Ożeniony w 1936 z Zofią z Narkiewiczów Żakowską, miał córkę Magdalenę (ur. 1938).

Zmarł w Warszawie 6 II 1969, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

J. Bieńkowski, *Stolica czeka*, „Skarpa Warszawska" 1946, nr 14; M. Kwiatkowski, *Królikarnia*, W. 1971, s. 76; J. A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977; A. Oleksik, *Spis dokumentacji naukowej i technicznej Starego Miasta w Warszawie*, W. 1984, z. 2; życiorys podany przez córkę (z notatek B.).

Anna Czapska

Błaszczyk Włodzimierz (1929-1989), archeolog, muzeolog, konserwator zabytków m. Będzina.

Ur. 23 VII 1929 we Włoszczowej (woj. kieleckie), w rodzinie robotniczej, jako syn Tadeusza i Heleny. Okres okupacji spędził wraz z rodziną w Krakowie, gdzie uczęszczał do szkoły powszechnej. Po wojnie zamieszkał w Będzinie. Pracował jako robotnik przy budowie Nowej Huty, skąd skierowano go do Państw. Szkoły Pracy Społecznej w Krakowie; po półrocznym kursie w 1951 uzyskał świadectwo maturalne. W l. 1951-55 studiował historię kultury materialnej (specjalizacja archeologia) na Wydz. Filozoficzno-Historycznym Uniw. Jagiellońskiego; dyplom magistra otrzymał na podstawie pracy *Pradzieje i wczesne średniowiecze Zagłębia Dąbrowskiego*. Doktorat uzyskał na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1973, przedstawiając dysertację *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*. Po ukończeniu studiów, w kwietniu 1955, podjął pracę w urzędzie woj. konserwatora zabytków w Katowicach. W l. 1955-57 prowadził prace wykopaliskowe na terenie zamku w Będzinie, który zamierzano odbudować. Ostateczne rezultaty swych badań na tym stanowisku opublikował dopiero prawie 30 lat później w obszernej książce *Będzin przez wieki. Dzieje miasta i jego rozwoju urbanistyczno-przestrzennego od średniowiecza do połowy XX w. na podłożu osadnictwa w starożytności i wczesnym średniowieczu* (1982). W trakcie pracy w Będzinie został mianowany kierownikiem odbudowy zamku oraz dyrektorem nowo powstałego Muzeum Zagłębia Dąbrowskiego, które w tym obiekcie miało mieć swoją siedzibę. W związku z jubileuszem 600-lecia Będzina powierzono mu także opiekę konserwatorską nad samym miastem. W czasie przygotowań do rekonstrukcji budowli zainicjował powołanie Społ. Komitetu Odbudowy Zamku w Będzinie. Jednocześnie prowadził ratunkowe prace wykopaliskowe w różnych miejscowościach Zagłębia. W 1959, w związku ze zmianami organizacyjnymi i rozbudową Muzeum w Częstochowie, zaproponowano mu stanowisko dyrektora, które zajmował do 1969. Kolejnym miejscem jego pracy stał się Poznań, gdzie od 15 II 1969 do 24 XI 1981 był dyrektorem Muzeum Archeologicznego, a po rezygnacji z tego stanowiska – przez krótki czas kuratorem. Następnie wrócił na Śląsk i 1 VI 1983 objął funkcję dyrektora Muzeum w Gliwicach, którą sprawował aż do swej nagłej śmierci w lipcu 1989.

Zainteresowany był bardzo zamkami Jury Krakowsko-Częstochowskiej, na terenie których, w pierwszych latach swej działalności badawczej, prowadził intensywne badania powierzchniowe i wykopaliskowe. Efektem jego studiów i prac terenowych jest pełna ich inwentaryzacja i szereg publikacji-sprawozdań z prowadzonych prac: *Zamki Jury Krakowsko-Wieluńskiej* (1965), *Inwentaryzacja średniowiecznych zamków i strażnic warownych na Wyżynie Jurajskiej* („Roczn. Muz. w Częstochowie" 1966). W l. 1960-62 prowadził badania zakończone otwarciem w Częstochowie-Rakowie rezerwatu archeologicznego na terenie fragmentu odsłoniętego cmentarzyska ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego. Projekt stworzenia tego rezerwatu znalazł uznanie w kręgach fachowych. W 1961 B. zorganizował posiedzenie Komisji Archeologicznej Śląskiego Instytutu Naukowego w Częstochowie, w którym wzięli udział liczni archeolodzy z całej Polski. Wydaje się, że pozytywny odbiór społeczny nowo powstałego skansenu, prezentującego w inny sposób efekty pracy archeologów, spowodował narodzenie się kolejnej wielkiej życiowej fascynacji B. – tworzenia rezerwatów w miejscu wykopalisk. Znalazło to również odbicie w jego publikacjach naukowych i popularyzatorskich w prasie codziennej. W Wielkopolsce wspierał inicjatywę powstania rezerwatu we Wschowie, na terenie odkrytej drewnianej zabudowy miejskiej z XVI w. Starał się za-

pewnić przy jego tworzeniu fachową pomoc konserwatorską, wykorzystując wiedzę specjalistów z poznańskiego Muzeum Archeologicznego. W miejscu swych badań, na terenie d. klasztoru Dominikanów przy ul. Garbary w Poznaniu, utworzył rezerwat archeologiczno-architektoniczny. Podobny miał powstać na miejscu wykopalisk prowadzonych przez B. na terenie d. Bramy Wrocławskiej i fortyfikacji miejskich, ale nie zdążył zrealizować swych zamiarów, zmuszony do rezygnacji ze stanowiska dyrektora Muzeum.

W późniejszym okresie ujawniła się inna jego fascynacja, tym razem archeologią miejską, zaszczepiona zapewne jeszcze w czasie studiów w Krakowie. Swe pasje starał się, z różnym skutkiem, przenosić do instytucji, którymi kierował. Był organizatorem lub uczestnikiem seminariów poświęconych rezerwatom archeologicznym. Działał w Komisji ds. Rezerwatów i Rewaloryzacji Zespołów Archeologiczno-Architektonicznych przy gen. konserwatorze zabytków. Prowadził prace wykopaliskowe na 31 stanowiskach. Aktywnie włączył się też do prac Polskiego Tow. Archeologicznego, współuczestnicząc w powołaniu jego oddziału w Częstochowie w 1962. Pozostawił po sobie bogaty dorobek – liczne artykuły prasowe, publikacje popularnonaukowe, prace naukowe oraz recenzje – obejmujący łącznie ponad 350 tytułów (o różnej wartości merytorycznej). Opublikował też kilka większych prac, w 1979 – *120 lat w służbie Narodu. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (1857-1977)*, w 1980 – *Skarby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*. W instytucjach, którymi kierował był też redaktorem naczelnym periodyków i innych wydawnictw. Część z nich powstała w wyniku jego zabiegów. Działalność B. konserwatorsko-archeologiczna znalazła uznanie u różnych władz i została uhonorowana licznymi odznaczeniami państwowymi, resortowymi i regionalnymi, z których najważniejszy jest Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1976).

W 1954 poślubił Annę z d. Sala, z którą miał syna Andrzeja. Zmarł nagle 11 VII 1989 i został pochowany na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

J. Dubiel, *Włodzimierz Błaszczyk*, „Roczn. Muzeum w Gliwicach" 1990, s. 7-10; teczka personalna w Muzeum Archeol. w Poznaniu.

Hieronim Kaczmarek

BŁYSKOSZ Jan (1931-1992), konserwator dzieł sztuki, gł. konserwator Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu.

Ur. 13 VII 1931 w Krotoszynie. Syn Jana, zawodowego oficera WP, oraz Heleny z Glińskich. Po ukończeniu Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Zamoyskiego w Lublinie zdawał na Wydz. Medyczny Uniw. Marii Skłodowskiej-Curie. Pomimo celujących wyników, nie został przyjęty na uczelnię. W 1950 rozpoczął studia z zakresu historii sztuki na Wydz. Filozoficznym Katolickiego Uniw. Lubelskiego. Na drugim roku studiów wstąpił do podziemnej organizacji i w 1952 został skazany za działalność „antypaństwową" na 15 lat więzienia (w 1957 wyrok zmniejszono do 10 lat). Po warunkowym zwolnieniu w 1958 B. kontynuował studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim. Pracę magisterską na temat twórczości malarskiej Adama Chmielowskiego (Brata Alberta) obronił w 1965 (BHS 1967, nr 2). W 1964 podjął pracę w dziale oświatowym w Państw. Zbiorach Sztuki na Wawelu i równocześnie studia na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, które ukończył w 1969 ze specjalnością konserwacji dzieł sztuki. W trakcie studiów zdecydował się na pracę w Pracowni Konserwacji Malarstwa, Rzeźby i Rzemiosła Artystycznego. W 1970 przeniósł się do Kielc, gdzie w Muzeum Świętokrzyskim został kierownikiem pracowni konserwatorskiej, a w 1977 gł. konserwatorem. Stworzył prężną pracow-

nię konserwatorską, zajmującą się głównie malarstwem sztalugowym. Oprócz działalności muzealnej przeprowadził konserwację gotyckiego malowidła w katedrze w Opolu, barokowych fresków w kościele św. Floriana w Korytnicy oraz nadzorował prace konserwatorskie w Pałacu Biskupim w Kielcach. W 1981 objął stanowisko gł. konserwatora PZS na Wawelu. Kierował Pracownią Konserwacji Malarstwa, Rzeźby i Rzemiosła Artystycznego oraz nadzorował wszystkie pracownie wawelskie. Prowadził nadzór konserwatorski nad pracami w katedrze wawelskiej i w obrębie zamku królewskiego. Ponadto wykonał kopie obrazów (m.in. MB Częstochowskiej dla kościoła św. Antoniego w Łodzi, Ecce Homo dla Domu Polskiego w Rzymie); tworzył też własne kompozycje: portrety Jana Pawła II, wizerunki Madonny z Dzieciątkiem i pejzaże architektoniczne. Prace wystawiał w Krakowie, Dortmundzie i Norymberdze. Należał do Zw. Polskich Artystów Plastyków.

Od 1981 mieszkał na Wawelu wraz z żoną Barbarą z d. Strusik i synem Rafałem (ur. 1975).

Zmarł 7 VI 1992 w Krakowie, został pochowany na cmentarzu Batowickim w Krakowie.

K. Kuczman, *Jan Błyskosz (1931-1992)*, „Studia Waweliana", Varia 1, 1992; akta personalne Zamku Królewskiego na Wawelu.

Ewa Wiłkojć

BOBIŃSKI Stanisław (1897-1981), architekt, historyk urbanistyki, art. malarz.

Ur. 10 VI 1897 w Warszawie, syn inż. komunikacji Michała i Marii Jadwigi z Gersonów, artystki malarki. Naukę pobierał w gimnazjum filologicznym w Warszawie, następnie w Saratowie, także w gimnazjum filologicznym, gdzie w czerwcu 1918 złożył maturę. W l. 1919-21 odbył służbę wojskową, którą zakończył w stopniu podporucznika. W 1921 rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. W l. 1922 i 1923 odbył pod kierunkiem Adolfa Szyszko-Bohusza praktyki wakacyjne na Wawelu, gdzie pracował przy rekonstrukcji pawilonu gotyckiego i przy studiach nad salami zach. skrzydła zamkowego. Brał także udział w badaniach prowadzonych przez Zakład Architektury Polskiej PW (m.in. Biecz, Czorsztyn, Dębno, Frydman, Niedzica, Nowy Targ, Ojców, Pieskowa Skała), a także w prowadzonych pod kierunkiem Jana Chmielewskiego studiach nad szałaśnictwem Podhala i Podkarpacia. Dyplom inż. architekta uzyskał w 1934, po czym podjął studia w warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych, kształcąc się pod kierunkiem Tadeusza Pruszkowskiego i Leona Wyczółkowskiego. W okresie międzywojennym pracował głównie jako ilustrator i projektant. W czasie wojny trudnił się także wykonywaniem polichromii w kościołach. W powstaniu warszawskim utracił wszystkie wcześniejsze projekty i prace artystyczne.

W kwietniu 1945 rozpoczął pracę w Biurze Odbudowy Stolicy jako kierownik referatu zabytkowego przy Wydz. Urbanistyki. W czerwcu 1945 został oddelegowany do Gdańska, gdzie objął kierownictwo działu zabytkowego Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego, którym kierował do 1950. W tym czasie był rzeczoznawcą w kwestii rozwiązań urbanistycznych dzielnic zabytkowych m.in. Szczecina, Słupska i Kołobrzegu, zorganizował ekspedycję mającą opracować architektoniczną i urbanistyczną charakterystykę niektórych miast Dolnego Śląska (m.in. Bolkowa, Bystrzycy, Kłodzka, Paczkowa), brał udział w pracach nad projektem zagospodarowania Elbląga, przede wszystkim zaś od 1946 współpracował z Władysławem Czernym i Witoldem Dolińskim przy tworzeniu pierwszego po wojnie planu urbanistycznego Gdańska, w którym uwzględniono pewien zakres rekonstrukcji zabudowy zabytkowej. Zespół

ten stworzył ponadto graficzne opracowanie rekonstrukcji fasad ul. Długiej i Długiego Targu. Równocześnie B. prowadził badania nad pierwotnym układem urbanistycznym Gdańska. Ich wstępne wyniki posłużyły mu za argument na rzecz odbudowy Głównego Miasta w historycznym kształcie. Uznając, że jego plan odzwierciedla założenie sprzed przybycia Krzyżaków, a tym samym stanowi dowód polskości Gdańska, stwierdził, że zachowanie tej wartości możliwe będzie tylko w wypadku historycznej rekonstrukcji zabytkowej dzielnicy. Jako dodatkowy argument podniósł zyski ekonomiczne, wynikające z wykorzystania istniejących fundamentów i infrastruktury, o czym pisał w artykułach: *Stary plan zabudowy Gdańska odpowiada nowoczesnym wymaganiom* („Głos Wybrzeża" z 12 XI 1949) oraz *Zabytkowa architektura Gdańska powinna być odtworzona* („Dziennik Bałtycki" z 1 I 1950). W 1948 B. został jedynym reprezentantem środowiska lokalnego w powołanej przez gen. konserwatora zabytków Jana Zachwatowicza Komisji Rzeczoznawców-Urbanistów, której zadaniem było sporządzenie planu zagospodarowania przestrzennego zabytkowych dzielnic Gdańska. W l. 1948-51 był członkiem Rady Technicznej Centralnego Biura Projektów i Studiów Budownictwa Osiedlowego Zakładu Osiedli Robotniczych. W roku akademickim 1950-51 był adiunktem w Katedrze Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej, gdzie w 1952 doktoryzował się.

Po likwidacji Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego przeszedł do Pracowni Urbanistycznej nr 1 dla miasta Gdańska przy Centralnym Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych, a następnie do tworzonego wówczas (1951) Miastoprojektu. Od 1952 do przejścia na emeryturę w 1969 był zatrudniony w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W tym czasie pracował lub współpracował przy projektach odbudowy m.in. Żurawia, Bramy Chlebnickiej, Sieni i Białej Sali w Ratuszu Głównego Miasta (wszystkie obiekty w Gdańsku). Wraz z Wacławem Podlewskim sporządził studium urbanistyczne otoczenia kościoła Mariackiego w Gdańsku, w którym m.in. przewidziano kontrowersyjne odkształcenie linii ul. Grobla dla wyeksponowania fasady kaplicy Królewskiej (zrealizowane).

W 1951 opublikował książkę, w której na podstawie wnikliwej analizy planu Gdańska dokonał rekonstrukcji faz jego rozwoju (*Gdańsk wczesnodziejowy. Analiza planu miasta*). Praca ta spotkała się z krytyką niektórych historyków i archeologów, jednak jej tezy znalazły, częściowe przynajmniej, potwierdzenie w toku późniejszych prac archeologicznych. W 1954 ogłosił następny ważny tekst, w którym dokonał daleko idącej krytyki odbudowy Głównego Miasta w Gdańsku. Zdecydowanie negatywnie ocenił prace przy pierwszym kwartale odtwarzanej zabudowy przy ul. Ogarnej, nieco przychylniejszą ocenę wystawiając pracom przy ul. Długiej i Długim Targu. Wśród najpoważniejszych mankamentów wymienione zostały: dewastacja reliktów architektonicznych podczas odgruzowania i rozbiórek; spowodowana szybkim tempem prac niemożność przeprowadzenia należycie sumiennych studiów historycznych i plastycznych; częste nieuwzględnianie wyników owych studiów; trudność w dostosowaniu projektów determinowanych historycznymi wymiarami parcel do norm budowlanych nie dopuszczających przekraczania metrażu i kubatury; monotonia detalu i opracowania lica kamienic; brak rekonstrukcji wnętrz kamienic (*Problemy i trudności odbudowy Gdańska*, „Rocznik Gdański" t. XIII, 1954). W 1975 opublikował swą drugą książkę *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, w której rozwinął swą metodę analizy urbanistycznej zastosowaną w pierwszej książce. W rękopisie pozostawił jeszcze jedną pracę: *Owalnice, grody i podgrodzia*. Był członkiem Stow. Architektów Polskich.

Dwukrotnie żonaty. W 1952 z Marią z Karnkowskich Sułowską. Bezdzietny.

Zmarł 28 V 1981 w Gdańsku. Pochowany na cmentarzu katolickim w Sopocie.

Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta, zebr. i oprac. I. Trojanowska, Gd. 1978, s. 198-204 i in.; Archiwum Politechniki Gdańskiej: 16/2; informacje pasierba Wojciecha Sułowskiego.

Jacek Friedrich

BOBROWSKA Irena (1910-1984), historyk sztuki, konserwator dzieł sztuki.

Ur. 20 II 1910 w Krakowie, córka Witolda i Marii z Zapałowiczów. W Krakowie uczęszczała do szkół i zdała egzamin dojrzałości w 1929. W tymże roku podjęła studia historii sztuki i etnografii (jako przedmiotu pobocznego) na Wydz. Filozoficznym Uniw. Jagiellońskiego. W 1936 otrzymała tytuł mgr. filozofii. W czasie studiów, w l. 1935-36, rozpoczęła praktykę w Krakowskim Woj. Urzędzie Konserwatorskim, przy konserwatorze woj. kieleckiego, prowadząc inwentaryzację zabytków na terenie pow. miechowskiego. Przez kilka miesięcy 1937-38 pracowała przy konserwatorze woj. krakowskiego. Jesienią 1937 rozpoczęła bezpłatną praktykę w Muzeum Narodowym w Krakowie, przechodząc kolejno wszystkie działy. W maju 1939 została przyjęta przez Zarząd Miejski na kontraktowego pracownika MN. W czasie II wojny światowej pracowała przy konserwacji obrazów, a w 1945 dodatkowo sprawowała opiekę i prowadziła ewidencję magazynów muzealnych. W l. 1945-58 była konserwatorem i kustoszem Działu Malarstwa (od 1953), pełniąc przy tym od 1950 obowiązki kierownika Pracowni Konserwacji Malarstwa. W 1959 została gł. konserwatorem MN, sprawując równocześnie funkcję kierownika Pracowni Konserwacji Obrazów i Rzeźby. Na emeryturę przeszła w 1972. Była jednym z najbardziej aktywnych pracowników Muzeum, przyczyniła się do uratowania wielu cennych zabytków, wykonała kilkadziesiąt poważnych prac konserwatorskich. Do najważniejszych jej prac powojennych należy udział w renowacji (1945) *Hołdu pruskiego* Matejki, konserwacja (1946) *Wyjścia żaków z Krakowa* Matejki i *Trójki* Chełmońskiego oraz szeregu obrazów i rzeźb z Działu Sztuki Średniowiecznej, jak: skrzydeł poliptyku św. Jana Jałmużnika (1945), drewnianej i polichromowanej hermy św. Urszuli z XV w. i rzeźby rycerza Wita Stwosza (1947), skrzydeł tryptyków, obrazów z cyklu augustiańskiego i dominikańskiego, a także konserwacja późniejszych obrazów, m.in. *Adoracji Trójcy Św.* ze szkoły Dolabelli (XVII w.), *Ukrzyżowania* z fary krośnieńskiej (XVII w.), *Portretu Leona Sapiehy* Rodakowskiego.

B. zorganizowała lub była współorganizatorką wielu wystaw. W 1949 współpracowała m.in. przy urządzaniu wystawy dzieł malarstwa włoskiego, flamandzkiego i holenderskiego w Sukiennicach, w 1950 działała przy reorganizacji galerii malarstwa w Sukiennicach; dokonała wyboru materiału i współpracowała przy urządzaniu wystaw w Pałacu Sztuki w Krakowie, jak: „Realizm w tradycji malarstwa polskiego XV-XIX w." (1950), „Kraków i ziemia krakowska w malarstwie XIX i XX wieku" (1951), „Obrazy dawnych mistrzów XV-XIX" (1955), a także w Częstochowie, Gliwicach i Moskwie (1958, „Stanisław Wyspiański i jego współcześni"). Opublikowała prace na temat malarstwa polskiego: *Tryptyk ze sceną Św. Rodziny w zbiorach Domu Matejki* (1954), *Szkoła Mistrza Łazarza Bodzentyńskiego* (składanka Działu Sztuki Średniow., 1957), współpracowała w przygotowaniu katalogów wystaw o Janie Stanisławskim (1957) i Stanisławie Wyspiańskim (1958), jest autorką dwóch biogramów do PSB – Gustawa Gwozdeckiego i Adama Hannytkiewicza.

Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1972), Srebrnym (1957) i Złotym (1966) Krzyżem Zasługi, odznaką „Zasłużony Działacz Kultury" (1971).

Zmarła 10 VII 1984 w Krakowie, została pochowana na cmentarzu Rakowickim.

Dokumenty MN w Krak.: Sprawozdania Dyrekcji (Biblioteka), archiwa.

Kinga Rogalewska

BOETTICHER Adolf (1842-1901), architekt, pracownik pruskiej administracji budowlanej, badacz i inwentaryzator, konserwator zabytków prowincji Prusy Wschodnie.

Ur. 12 XII 1842 w Blumbergu k. Berlina. Naukę w zakresie szkoły średniej rozpoczął w gimnazjum francuskim w Berlinie, ukończył w gimnazjum w Quedlinburgu. Przygotowanie do zawodu architekta rozpoczął od odbycia praktyki zawodowej u architekta Wernera w Naumburgu. Następnie, w l. 1865-68, odbył studia w Akademii Budownictwa w Berlinie. W l. 1868-73 pracował kolejno w różnych biurach budowlanych, zaś od 1873 zatrudnił się w centralnym biurze technicznym Min. Handlu. Z rekomendacji wybitnych badaczy F. Adlera i E. Curtiusa powierzono mu w 1875 odpowiedzialne stanowisko kierownika technicznego ekspedycji niemieckich archeologów klasycznych do Olimpii. Po powrocie do kraju w 1877 pracował do 1879 w biurze technicznym Prezydium Policji w Berlinie, następnie w l. 1884-86 w Wydz. Budownictwa zarządu tego miasta. Na podstawie materiałów zebranych podczas pobytu w Grecji i powiązanego z nim naukowego objazdu krajów śródziemnomorskich, opublikował szereg książek i artykułów poświęconych sztuce antycznej, a także architekturze gotyckiej na Cyprze, m.in. w czasopiśmie fachowym „Wochenblatt für Architekten und Ingenieure", którego był współwydawcą.

W 1886, z rekomendacji L. Persiusa, zlecono mu przeprowadzenie inwentaryzacji zabytków prowincji Prusy Wschodnie. W trakcie realizacji tego zadania powołano go w 1891 na nowo powstałe wówczas stanowisko konserwatora zabytków tejże prowincji. B. położył duże zasługi tworząc od podstaw struktury organizacyjne tego stanowiska oraz zaplecze naukowo-dokumentacyjne i wdrażając procedury działalności konserwatorskiej. Jednocześnie kontynuował prace nad inwentaryzacją zabytków podległego mu obszaru, publikując sukcesywnie ich wyniki w ramach ośmiu kolejnych tomów *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen* (Bd. 1-8 1891-1899). Godna uwagi jest ogólna koncepcja tego opracowania. Poza ostatnim tomem, zawierającym ogólne wprowadzenie w treść całości, pozostałe tomy prezentują zasób zabytków Prus Wschodnich wg podziału na poszczególne regiony historyczno-geograficzne. Taki układ stanowił swego rodzaju nowość, jako że inne ówczesne inwentarze zabytków prezentowały materiał zgodnie z obowiązującymi aktualnie podziałami polityczno-administracyjnymi, na ogół ahistorycznymi. Mimo niezwykle szybkiego przebiegu zarówno prac terenowych, jak i edytorskich, inwentarz oceniony został przez ówczesną krytykę bardzo pozytywnie, aczkolwiek zgłaszano szereg istotnych sprostowań i uzupełnień.

Równolegle do prac nad inwentarzem B. spełniał sumiennie swoje bieżące obowiązki, odbywając liczne inspekcje terenowe oraz programując i nadzorując wiele przedsięwzięć konserwatorskich, podczas których dokonał szeregu istotnych odkryć. Niektóre z nich omówił publikując artykuły w fachowych czasopismach, m.in. *Die Befestigungsanlage des Deutschen Ordens zu Lamgarben, Kreis Rastenburg* („Sitzungsberichte der Prussia" 18, 1893), *Die Wandmalereien in der Kirche zu Marienfelde, Kreis Preussisch Holland* (tamże), *Die Wandmalereien in Ostpreussen* („Denkmalpflege" 1, 1899), *Die Denkmäler der vorgeschichtlichen Zeit in Ostpreussen* (tamże), *Die Burgeberge und Pfahlbauten in Ostpreussen* (tamże), *Der Pflasterfund bei Reichenbach in Ostpreussen* (tamże). Duże znaczenie dla rozpropagowa-

nia idei opieki nad zabytkami i usprawnienia działań na rzecz ich ochrony i konserwacji miała opracowana przez B. broszura *Anleitung für die Pflege und Erhaltung der Denkmäler in der Provinz Ostpreussen* (1898). Od 1 X 1900 do 9 VI 1901 funkcjonował dodatkowo jako tymczasowy zastępca zmarłego konserwatora zabytków prowincji Prusy Zachodnie.

Zmarł nagle 9 VI 1901 w miejscowości Warnicken (obecnie Lesnoje w rosyjskiej enklawie kaliningradzkiej).

„Danziger Neuste Nachrichten" 1901, nr 133; „Denkmalpflege" 1901, nr 8, s. 64; *Bericht des Konservators von Ostpreussen*, 1902, s. 3; *Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog*, Bd. VI, Berlin 1904, s. 212-213; B. Schmid, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910*, *Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen*, Bd. XIV, Danzig 1910; *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Königsberg 1942; S. Hartmann, *Kontinuität und Wandel in der Ostpreussischen Denkmalpflege. Die Provinzialkonservatoren Adolf Boetticher und Richard Dethlefsen im Spiegel neuer Akten (1889-1928)*, w: *Das Preussenland als Forschungsaufgabe* [Einzelschriften der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung, Bd. 20], Lüneburg 2000, s. 659-688.

Marian Arszyński

BOGDANOWSKA Aleksandra (1932-1989), konserwator malarstwa i rzeźby polichromowanej.

Ur. 18 IV 1932 w Krakowie, córka Stanisława Augustynka i Janiny z Sierakowskich. Uczęszczała do Lic. Ogólnokształcącego nr 11 w Krakowie. Ukończyła studia na Wydz. Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (dyplom 19 I 1957) oraz Studium Podyplomowe Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu (1972). Od 1957 zatrudniona w oddziale krakowskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W l. 1961-68 była z-cą kierownika Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki, w l. 1969-75 kierownikiem. Odegrała zasadniczą rolę w przekształceniu tej przeciętnej pracowni w wyróżniającą się w skali kraju. Od 1975 pełniła funkcję gł. konserwatora w oddziale krakowskim PP PKZ. Brała udział w licznych pracach konserwatorskich, z reguły jako kierownik zespołu. Należała do czołowych osobowości w krakowskim środowisku konserwatorskim lat 60., 70. i 80. XX w. Miała zasługi we wdrażaniu nowoczesnej interdyscyplinarnej metody konserwacji zabytków (por. pionierskie doświadczenia w zespole ul. Kanoniczej w Krakowie w l. 1969-71). Upowszechniła wśród polskich konserwatorów dzieł sztuki metody konserwacji i rekonstrukcji dekoracji sgraffitowej (Krasiczyn, Śląsk, Slavonice w Czechach).

Kierowała wieloma pracami konserwatorskimi, do których m.in. należą w woj. małopolskim: rzeźbiarski wystrój (XVIII w.) wnętrza kaplicy MB Karmelitańskiej kościoła paraf. we Frydmanie (1964-68), polichromia (XVII w.) kościoła paraf. w Grywałdzie, obraz temperowy MB z Dzieciątkiem (1 poł. XV w.) z kościoła paraf. w Jakubowicach (1966), obraz temperowy MB z Dzieciątkiem (1644) z kościoła paraf. w Biesiadkach (1974-75), polichromia sali jadalnej zamku w Niedzicy. W Krakowie: malowidła ścienne (XVII w.) w pomieszczeniu domu przy ul. Sławkowskiej 13/15 (1965), odkrycie i konserwacja polichromii stropu (XV w.) w domu przy Małym Rynku 7 (1977), ołtarz Wita Stwosza w kościele Mariackim, wystrój wnętrza auli Collegium Novum UJ. Poza woj. małopolskim: malowidła ścienne bizantyńsko-ruskie z XV w. w kolegiacie w Wiślicy (1959-69), dekoracja sgraffitowa Baszty Papieskiej z końca XVI w. zamku w Krasiczynie (1965-68), malowidła ścienne z XVI w. cerkwi w Pivie w Jugosławii (1971) i in.

Opublikowała m.in.: *Metoda i wyniki badań wystroju malarskiego przy ul. Kanoniczej*

w Krakowie (Sympozjum konserwatorskie 20-21 V 1971 PP PKZ Oddz. w Krakowie i OZ 1972, nr 1). Od 1960 należała do Zw. Polskich Artystów Plastyków, w l. 1965-67 była członkiem Zarządu Sekcji Konserwatorskiej oddz. krakowskiego ZPAP, a także członkiem Komisji Artystycznej Zakładów Artystycznych „Art". Odznaczona złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1971) i Złotym Krzyżem Zasługi (1972).

W 1957 wstąpiła w związek małżeński z architektem Januszem Bogdanowskim, późniejszym prof. Politechniki Krakowskiej. Miała córki: Monikę, konserwatora dzieł sztuki, i Kingę, architekta.

Zmarła 15 I 1989. Pochowana na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Dzieło sztuki w konserwacji. Katalog wystawy, Kr. 1976, s. 83.

Zbigniew Beiersdorf

BOGDANOWSKI Janusz Jan Kanty (1929-2003), architekt i urbanista, znawca sztuki obronnej i ogrodowej, architekt krajobrazu, prof. Politechniki Krakowskiej.

Ur. 16 VIII 1929 w Krakowie jako syn Wincentego, dr. praw, wiceprezydenta miasta Krakowa w 1939, i Jadwigi z Różyckich. Jeden z najmłodszych żołnierzy AK (pod koniec wojny uzyskał stopień kaprala AK). W l. 1948-54 odbył studia na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej. Po ich ukończeniu pracował w l. 1954-64 jako projektant w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Krakowie. Równocześnie był zatrudniony na Wydz. Architektury PK, początkowo jako asystent, następnie adiunkt w katedrze prof. Zygmunta Nováka. W 1964 został doktorem, a w 1967 habilitował się, uzyskując stopień docenta i kierownika Zespołu, potem Zakładu Architektury Krajobrazu, utworzonego w 1977 w Instytucie Urbanistyki i Planowania Przestrzennego PK. W 1978 mianowany został profesorem nadzwyczajnym, w 1992 profesorem zwyczajnym, obejmując jednocześnie kierownictwo nowo utworzonego Instytutu Architektury Krajobrazu. Funkcję tę sprawował do 1995. W l. 1995-2001 był kierownikiem Katedry Teorii Architektury Krajobrazu i Kompozycji Ogrodowej.

Wybitny uczony, podejmował nowatorsko tematy badawcze we wszystkich dziedzinach, które były przedmiotem jego pracy naukowej. Stworzył oryginalną metodę studiów w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu, tzw. metodę Jednostek Architektoniczno-Krajobrazowych (JARK-WAK). Jako profesor PK i współtwórca krakowskiej szkoły architektury krajobrazu był nauczycielem i mistrzem sporej grupy specjalistów w tej dziedzinie. Autor kilkudziesięciu projektów z zakresu urbanistyki, konserwacji zabytków architektury oraz kształtowania zieleni i krajobrazu, m.in. systemu zieleni Krakowa, opartego na układzie d. fortyfikacji, Jurajskich Parków Krajobrazowych, otoczenia stopnia wodnego na Wiśle pod Tyńcem, a także Sandomierza, Kazimierza Dolnego, Przemyśla, Łańcuta, Biecza, rekompozycji ogrodów zamku łobzowskiego i Zamku Królewskiego w Warszawie. Kraków był szczególnie bliski B. jako miasto rodzinne oraz temat licznych prac badawczych i projektowych. Do tej kategorii zaliczyć należy opracowania poświęcone fortyfikacjom krakowskim, a przede wszystkim pionierską pracę nt. XIX-wiecznej twierdzy Kraków i studia nad Barbakanem Bramy Floriańskiej. Jego zasługą był znakomity projekt rewaloryzacji Plant krakowskich (realizowany etapowo), a także projekt rewaloryzacji parku przy Willi Decjusza na Woli Justowskiej. Tworzył programy ochrony i rewaloryzacji Starego Podgórza i Kazimierza Krakowskiego, a także wielu innych zespołów zabytkowych Krakowa. W l. 1980-85 był koordynatorem tematu MR I.6 „Rewaloryzacja zespołów zabytkowych na tle rozwoju miast" zleconego przez PAN i Min. Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W l. 1995-97 prowadził,

z ramienia min. kultury i sztuki, V Program Resortowy „Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego Polski".

Jest autorem blisko 1000 publikacji, w tym ok. 900 artykułów i 20 książek, m.in.: *Architektura krajobrazu. Wybrane problemy studialne, projektowe i konserwatorskie* (1986), *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu* (1976), *Architektura obronna w krajobrazie polskim* (1996), *Polskie ogrody ozdobne* (2000). Należał do grona specjalistów skupionych w Sekcji Architectura Militaris przy Komisji Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie, które zainicjowało w 1969 opracowanie słownika terminologicznego architektury obronnej. Po latach prac, które zaowocowały szeregiem publikacji i referatów, B. został współautorem, wraz z Zygmuntem Holcerem, Marianem Korneckim i Andrzejem Swaryszewskim, *Małego słownika terminologicznego dawnej architektury obronnej w Polsce*, wyd. w 1986 w ramach Problemu Międzyresortowego MR I.6. Drugą wersję słownika, zmienioną i uzupełnioną, wydał w 1994 Ośrodek Dokumentacji Zabytków pt. *Architektura obronna* (zespół autorski jw. oprócz A. Swaryszewskiego, red. H. Krzyżanowska i M. Witwińska) w serii „Słownik Terminologiczny Architektury".

Jako autorytet w dziedzinie architektury krajobrazu, historycznej sztuki obronnej i ogrodowej oraz ochrony i konserwacji zabytków, był B. aktywnym członkiem i reprezentantem Polski w organizacjach międzynarodowych: Międzynarodowej Radzie Ochrony Zabytków ICOMOS (do 1999 był wiceprezydentem Komitetu Narodowego ICOMOS w Polsce) oraz w Radzie Naukowej *Europa Nostra* – IBI. Reprezentował Polskę na Seminarium KBWE w sprawie Ochrony Dziedzictwa Europejskiego, które odbywało się w 1992 w Krakowie. Na tym forum wniósł do światowej doktryny konserwatorskiej postulat ochrony krajobrazu kulturowego. Od tego czasu stała się ona standardem międzynarodowym.

Stale współpracował ze służbą konserwatorską. Od początku lat 90. zaangażował się w prace centralnych władz konserwatorskich. Przez szereg lat był przewodniczącym Rady Ochrony Zabytków przy min. kultury i dziedzictwa narodowego. Przez wiele kadencji był członkiem zarządu Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa i przewodniczącym Komisji Konserwatorskiej tegoż Towarzystwa. Wchodził w skład Społ. Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa od chwili jego powstania w 1987. Należał do Tow. Urbanistów Polskich oraz Stow. Historyków Sztuki, działając przede wszystkim w Gł. Komisji Konserwatorskiej SHS. Przewodniczył Komisji Architektury i Urbanistyki Oddz. PAN w Krakowie i był przez 36 lat redaktorem organu tej Komisji: „Teka Komisji Architektury i Urbanistyki", wysoko cenionego czasopisma fachowego o randze ogólnopolskiej.

Odznaczony Krzyżem Armii Krajowej (1998), Krzyżem Kawalerskim (1978) i Oficerskim (1998) Orderu Odrodzenia Polski, a także złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1976), Złotym Medalem Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej (1992), Srebrną Odznaką Honorową TUP (1973), Medalem Zasługi dla Politechniki Krakowskiej (1996).

W 1957 poślubił Aleksandrę Augustynek, konserwatora malarstwa i rzeźby polichromowanej. Miał córki: Monikę, konserwatora dzieł sztuki, i Kingę, architekta.

Zmarł 22 IV 2003. Pochowany został na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Krajobrazy. Księga pamiątkowa w 70. rocznicę urodzin profesora Janusza Bogdanowskiego, Kr. 2000 [tu bibliografia prac do 1999]; Teka KUiA o/PAN w Krakowie, 2001, t. XXXIII poświęcony jubileuszowi 70-lecia urodzin prof. Janusza Bogdanowskiego [tu bibliografia prac za l. 2000-01]; R. Marcinek, Z. Myczewski, *Prof. dr hab. inż. arch. Janusz Bogdanowski*, „Wiad. Kons." 2003, nr 13, s. 102-103.

Zbigniew Beiersdorf

BOJASIŃSKI Tomasz (1926-1982), ksiądz, dokumentalista i konserwator zabytkowych organów.

Ur. 3 IV 1926 w Szczytnie w pow. sochaczewskim, w niewielkim rodzinnym majątku, jako syn Lucjana i Zofii z Dieringów, pochodzącej z rodziny protestanckiej. Z domu wyniósł B. znajomość jęz. niemieckiego i umiłowanie muzyki (grał na fortepianie i wiolonczeli), miał też zdolności manualne, zainteresowania przyrodniczo-techniczne i pasję fotografowania. Rozwijanie tych zainteresowań i umiejętności miało wpływ na późniejszą jego działalność. Pierwszy rok nauki w Gimnazjum im. Staszica w Warszawie odbył w l. 1938-39. Naukę w zakresie szkoły średniej kontynuował w czasie okupacji niemieckiej na tajnych kompletach w Sochaczewie, gdzie po wojnie został przyjęty do klasy maturalnej w Państw. Liceum Ogólnokształcącym im. Fryderyka Chopina i w lipcu 1945 otrzymał świadectwo dojrzałości. We wrześniu tegoż roku został przyjęty do Seminarium Duchownego w Warszawie; święcenia kapłańskie otrzymał 17 XII 1950 z rąk ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego. W następnych latach odbywał praktykę jako wikariusz i prefekt w kilku parafiach archidiecezji warszawskiej, w tym w Aninie (1959-63), gdzie w 1963 skończył 3-letnie studium w Instytucie Muzyczno-Liturgicznym „Musica Sacra" im. św. Piusa. W tym samym roku rozpoczął studia muzykologii kościelnej na Wydz. Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. W l. 1964-66 pracował jako wikariusz w parafii katedralnej. Został mianowany członkiem, a następnie przewodniczącym Komisji ds. Śpiewu i Muzyki Kościelnej Archidiecezji Warszawskiej. Był również członkiem Komisji Liturgicznej. W końcu 1966 władze kościelne zwolniły go z obowiązków wikariusza parafii katedralnej, powierzając mu prowadzenie śpiewu w Seminarium Metropolitalnym Warszawskim i kierując do współpracy w szkole organistowskiej.

Od 1967 aż do śmierci jego prace związane były z kościołem św. Marcina przy ul. Piwnej 9 w Warszawie (mieszkał w wieży kościoła). W tym czasie, obok swej zwykłej pracy duszpasterskiej i obowiązków wykładowcy śpiewu w Seminarium, szczególnie zainteresował się sprawami budowy i konserwacji organów, a także ochroną organów zabytkowych. W związku z tym został powołany na członka Komisji Artystycznej i Architektonicznej Archidiecezji Warszawskiej. W 1968 nawiązał stałą współpracę z Ośrodkiem Dokumentacji Zabytków w Warszawie i osobiście prowadził dokumentację wielu instrumentów organowych na terenie archidiecezji. Od 1968 brał udział we wszystkich ważniejszych konferencjach naukowych, spotkaniach i komisjach dotyczących dokumentacji i konserwacji zabytkowych organów. W l. 1969-80 z jego inicjatywy powstała i działała Sekcja Rzeczoznawców Organowych przy Komisji Muzycznej Archidiecezji Warszawskiej. Od 1973 był członkiem międzynarodowego Tow. Miłośników Organów i Muzyki Organowej z siedzibą w Würzburgu (Die Gesellschaft der Orgelfreunde) i co roku brał udział w Międzynarodowych Tygodniach Organowych organizowanych na terenie różnych krajów Europy (Francja, RFN, Holandia, Anglia i in.). Z okazji tych wyjazdów i kilkakrotnych dłuższych pobytów w Wiedniu nawiązał kontakty z organmistrzami i zakładami budowy organów oraz pogłębił wiedzę w zakresie budowy i konserwacji tych instrumentów. Uwieńczeniem tych samodzielnych poszukiwań i rozpoczętych na ATK studiów była jego praca magisterska, napisana pod kierunkiem prof. Jerzego Pikulika, *Organy w kaplicy p.w. N.P. Marii w Domaniewicach*, obroniona w 1974. W l. 1978-79 na zlecenia ODZ wykonał ewidencję zabytkowych organów ówczesnego woj. warszawskiego. Od 1980 pełnił funkcję generalnego konserwatora organów na terenie archidiecezji warszawskiej.

Napisał szereg prac nt. zabytkowych organów: *Nieocenione skarby* („Przewodn. Katol." z 9 I 1972), *Ochrona zabytkowych*

organów przez Władze Kościelne (referat na konferencję w Krakowie 8-9 III 1972, publ. w: *Materiały konserwatorskie. Organy zabytkowe*, W. 1972); hasło „organy" w *Słowniku terminologicznym sztuk pięknych* (W. 1976, wyd. 2), *Organy elektroniczne. Problemy zastosowania elektrofonów do celów liturgii Kościoła rzymskokatolickiego* („Wiad. Archidiec. Warsz." I 1979), *Niektóre aktualne problemy związane z budownictwem organów oraz sytuacja organów w Polsce* (tamże, V-VI 1980), *Organy w kościele* (w: *Budowa i konserwacja kościołów. Poradnik – vademecum*, W. 1981), *Organy o trakturze mechanicznej w archidiecezji warszawskiej* (rkpis – konspekt). Oprócz tych prac i obowiązków w ciągu 16 lat pracy w kościele św. Marcina był zaangażowany w ruchu ekumenicznym, a także nadal rozwijał swoje zainteresowania przyrodą, turystyką, fotografiką, zegarmistrzostwem. Od 1967 był członkiem, a następnie prezesem Warszawskiego Tow. Entomologicznego.

Zmarł po ciężkiej chorobie 14 VI 1982. Pochowany został na cmentarzu przy klasztorze Franciszkanek w Laskach pod Warszawą.

B. Bielawski, *Ks. Tomasz Bojasiński (1926-1982)*, OZ 1983, nr 3-4, s. 282; *Ksiądz Tomasz Bojasiński (1926-1982)*, praca zbior., zebrała i zestawiła C. Bojasińska, w: *Chrześcijanie*, t. XIII, W. 1984, s. 67-211.

Bolesław Bielawski

BOROWIEJSKA-BIRKENMAJEROWA Maria Jadwiga (1921-1996), architekt, historyk sztuki, nauczyciel akademicki.

Ur. 1 IX 1921 w Krakowie; córka Kazimierza Stanisława, inspektora PKP, i Krystyny Jadwigi z Kasiewiczów, farmaceutki. Uczęszczała do Gimnazjum Żeńskiego im. Królowej Wandy w Krakowie, lecz choroba przeszkodziła jej w ukończeniu szkoły średniej przed wojną. Naukę uzupełniła w czasie okupacji niemieckiej w Warszawie na tajnych kompletach. Maturę zdała w 1943 i w tymże roku podjęła studia architektury na podziemnej Politechnice Warszawskiej. Po 1945 kontynuowała je w Krakowie (Wydz. Politechniczne Akademii Górniczo-Hutniczej, potem Politechnika Krakowska) i w 1952 otrzymała dyplom architekta. Równolegle w l. 1945-52 studiowała historię sztuki na Uniw. Jagiellońskim (uzyskała absolutorium). W 1945 rozpoczęła także studia scenograficzne w ramach Studium Starego Teatru w Krakowie, wieńcząc je w roku następnym dyplomem scenografa.

W l. 1951-56 pracowała w Katedrze Planowania Przestrzennego na Wydz. Architektury PK jako zastępca asystenta, asystent i st. asystent. Następnie (do 1958) była adiunktem w Zakładzie Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki Instytutu Urbanistyki i Architektury PAN w Warszawie, a w l. 1972-73 wykładowcą na Wydz. Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach. W 1971 obroniła pracę doktorską na PŚl *Główne przemiany urbanistyczne Krakowa od początków wieku XIV, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływań śląskich*. W 1980 uzyskała habilitację na PK na podstawie publikacji *Kształt średniowiecznego Krakowa* (Kr. 1975). W 1979 została adiunktem i rok później docentem w Zespole Dziejów Kultury Krakowa – jednostce podległej Instytutowi Historii PAN w Warszawie, a działającej w Krakowie. Pracowała tu do przejścia na emeryturę w 1991. Wcześniej współdziałała w rewaloryzacji Collegium Maius. Zaprojektowała i nadzorowała adaptację części budynku d. sądu przy ul. Senackiej 3 (poprzednio klasztor Karmelitów Bosych przy kościele św. Michała) dla Instytutu Geologii Dynamicznej i Muzeum Geologicznego PAN. W l. 1974-75 współpracowała z oddz. rzeszowskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, Biurem Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie oraz Muzeum w Jarosławiu.

Wyjeżdżała dwukrotnie na Węgry (1959 – rzeczoznawstwo w zakresie rozbudowy miast zabytkowych, 1986 – na zaproszenie Uniw. w Pécs), kilkakrotnie do Norwegii (1970, 1971, 1976, 1979-80), Danii (1975-76), Szwecji (1975, 1976), Niemiec (1976), Szwajcarii (1976), Stanów Zjednoczonych (1974), Włoch (1985, 1995 – w tym wymiana doświadczeń z rzymskim Centro dell'Restauro), Francji (po raz pierwszy w 1976, ostatni w 1984). Celem jej licznych podróży do Austrii (pierwsza 1972, ostatnia 1995) była głównie kwerenda archiwalna dotycząca spraw polskich.

Pracę badawczą prowadziła w dwóch kierunkach. Pierwszym był rozwój przestrzenny miast polskich w kontekście społecznym. Należą tu studia dotyczące Bochni, Dębicy, Jarosławia i Rzeszowa, a przede wszystkim opracowania o Krakowie. Opublikowała: *Jarosław* (W. 1955, w serii „Elementy Urbanistyki Polskiej"), wspólnie z Juliuszem Demelem *Działalność urbanistyczna i architektoniczna Senatu Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815-1846* („Studia i Mat. do Teorii i Hist. Arch. i Urb." 1963, t. 4), *Uwagi o urbanistyce Krakowa w XIII w.* („Sprawozd. z Posiedzeń Komisji Nauk. Oddz. PAN w Krak." 1970, z. 1), *Elementy przedlokacyjne w układzie przestrzennym średniowiecznego Krakowa* (tamże, 1971, z. 1), *Problem pierwszej lokacji i wielka lokacja Krakowa z r. 1257 w świetle ostatnich badań* („Teka Komisji Urb. i Arch. PAN" 1974). W „Dziejach Rzeszowa" opublikowała (1994) trzy artykuły o rozwoju przestrzennym tego miasta. Do drugiego kierunku należą monografie obiektów i postaci historycznych, m.in. *Barbakan Krakowski* (1979; tu hipoteza przypisująca autorstwo budowli Stwoszowi), *Odbudowa kościołów św. Trójcy i św. Franciszka w Krakowie w drugiej połowie XIX w.* („Krzysztofory" 1985), *Serce Polski. Zabytki i świadomość narodowa* (1991; zbiór artykułów i szkiców). Konsultowała liczne prace konserwatorskie w Krakowie, np. w l. 1983-86 renowację wnętrza kościoła Dominikanów (zwłaszcza kaplic św. Jacka i MB Różańcowej). W 1991 broniła Barbakanu przed nieprzemyślanymi eksperymentami. Współpracowała z Kierownictwem Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu, opracowując wstępnie projekty restytucji obiektów średniowiecznych zniszczonych celowo przez Austriaków (kościoły św. Michała i św. Jerzego, Dom Psałterzystów fundacji Długosza). W 1988 konsultowała prace prowadzone w Wilnie przez PP PKZ. W 1995 wzięła udział w programie badawczym *Historyczne techniki budowlane w budowlach obronnych na Kresach Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*.

W 1979 zorganizowała w ramach Komisji Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie Sekcję Historycznych Zespołów Osadniczych, którą kierowała do końca życia. Przez dwie kadencje (1985-88 i 1988-91) była prezesem oddz. krakowskiego Stow. Konserwatorów Zabytków. W l. 1985-89 kierowała Zespołem ds. Badań Komisji Programowania i Wykonawstwa Społ. Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa. Należała do zagranicznych stowarzyszeń naukowych: Europa Nostra (afiliowanego do International Castle Institute w Hadze) oraz Internationales Städteforum Graz.

W 1952 zawarła związek małżeński z Krzysztofem Birkenmajerem, geologiem. Z dwojga dzieci – córka Dominika Rolnicka (ur. 1953) jest filologiem klasycznym i angielskim, a syn Iwo (ur. 1955) – artystą malarzem i rzeźbiarzem.

Zmarła 7 VI 1996 w Krakowie.

Materiały rodziny i autora.

Łukasz Walczy

BOROWSKI Jan (1890-1966), architekt, woj. konserwator zabytków w Gdańsku, doc. Uniw. Stefana Batorego w Wilnie, prof.

Politechniki Gdańskiej, wykładowca Państw. Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku.

Ur. 25 II 1890 w Petersburgu jako syn Grzegorza, inż. mechanika budowy okrętów, i Jadwigi z Szymanowskich. W 1907 ukończył w Petersburgu szkołę realną i rozpoczął studia w Instytucie Inżynierów Cywilnych w Dziale Architektury. W 1917 obronił pracę dyplomową, którą był projekt ratusza w stylu polskiego renesansu. Po uzyskaniu dyplomu inż. cywilnego wyjechał do Mikołajewa w guberni Chersońskiej i podjął pracę w zakładach „Nawal" oraz w szkole technicznej. W 1919 przyjechał do Polski, a w 1920 podjął pracę architekta w Starachowicach przy budowie fabryki amunicji wg własnego projektu. Zaprojektował również domy mieszkalne dla pracowników i dyrekcji, budynek straży pożarnej, hotel robotniczy oraz resursy, a także wieżę kościelną. W 1924 wyjechał do Warszawy, gdzie otworzył własną pracownię architektoniczną, a rok później przeniósł się do Wilna na stanowisko st. asystenta w katedrach Historii Architektury i Budownictwa przy Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego. W l. 1927-29 wykładał historię sztuki na wszystkich kursach Wydziału. W nagrodę za wysoki poziom wykładów został wysłany do Francji i Włoch na studia architektury średniowiecznej. W końcu 1929 Katedra Architektury została zlikwidowana, a B. powierzono prowadzenie zajęć z geometrii wykreślnej, perspektywy oraz dekoracji teatralnej. W 1939 otrzymał stopień docenta. Od 1927 miał zajęcia w Państw. Szkole Technicznej im. Marszałka J. Piłsudskiego w Wilnie.

Jednocześnie prowadził aktywną działalność twórczą jako architekt, wykonując liczne projekty budowli na Wileńszczyźnie. Zaprojektował m.in. przebudowę pałacu na kaplicę w Leonpolu w pow. Brasław (1925), przebudowę i powiększenie kościoła w Wawiórce w pow. Lida (1926-38) oraz nowe kościoły: w Raduniu (1929-33), w Wojstomiu (1929-34), garnizonowy w Nowej Wilejce (1932), Horodzieju (1932), Nowych Święcianach (1934), Miłaszewie (1938), Jaszuniu (1938) i in. Wykonał projekty szeregu domów mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, jak schronisko dla młodzieży nad jez. Narocz, dom ludowy w Bezdanach, szkoła w Nowogródku (1932-33). W l. 1936-39 pełnił funkcję kierownika i rzeczoznawcy budowlanego przy budowie gmachu PKO w Wilnie (proj. Z. Puget i J. Żurawski) oraz Banku Gosp. Krajowego.

Od początku pobytu w Wilnie B. zaangażował się w działania konserwatorskie inspirowane przez Juliusza Kłosa, architekta i prof. USB. Pierwszym, jak się wydaje, obiektem był pojezuicki kościół św. Kazimierza w Wilnie, dla którego wspólnie z J. Kłosem opracował w 1925 zakres prac konserwatorskich, obejmujących inwentaryzację, usunięcie ikonostasu i innych cerkiewnych naleciałości, przywrócenie pierwotnego stanu z odsłonięciem i zakonserwowaniem fresków. W l. 1926-27 współpracował z J. Kłosem przy adaptacji d. zabudowy pobernardyńskiej dla potrzeb Wydziału Sztuk Pięknych USB. W 1928 zajmował się przebudowanym na cerkiew kościołem w Budsławiu, przywracając mu pierwotny wygląd wraz z odsłonięciem i zakonserwowaniem XVIII-wiecznych fresków. W 1929 Stanisław Lorentz, ówczesny woj. konserwator zabytków w Wilnie, zlecił B. prowadzenie prac konserwatorskich w Trokach, Krewie i Wilnie. Ruiny zamku w Trokach zostały przez B. odsłonięte i zinwentaryzowane, a następnie wzmocnione, zabezpieczone oraz zakonserwowane (prace te prowadził do 1942). Prace na zamku w Krewie ograniczały się do odsłonięcia zagruzowanych murów, pomiarów, wzmocnienia fundamentów ocalałych murów, zespolenia i zabezpieczenia korony murów. W 1931 zajmował się B. ratowaniem podtopionej przez powódź katedry wileńskiej oraz kontynuował rozpoczęte badania architektoniczne, inwentaryzację i restaurację Ostrej Bramy (prace zakończono 1932). W 1934 przepro-

wadził remont dzwonnicy kościoła św. Jana. Rok później przystąpił do odsłaniania i zabezpieczania ruin zamku wileńskiego, likwidując ślady panowania nad miastem cytadeli rosyjskiej. Zrekonstruował dwie kondygnacje wieży zakładając u góry taras widokowy. Zajmował się także murami obronnymi przy kościele Wszystkich Świętych i kościołem Wizytek, w którym po usunięciu przeróbek zrekonstruował wnętrze, zaprojektował portal i szereg innych elementów. Wykonał inwentaryzację barokowych rzeźb w kościele śś. Piotra i Pawła. Prace konserwatorskie łączył B. niejednokrotnie z własną twórczością architektoniczną, np. remont kościoła potrynitarskiego z projektem ołtarza gł. (1933), remont kościoła paraf. w Nowogródku z projektem wyposażenia wnętrza. W l. 1930-37, w ramach akcji inwentaryzacji zabytków woj. wileńskiego, wykonał pomiary pałaców i dworów: w Leonpolu, Ormianach, Hermanowicach, Międzyrzeczu, Krycenicach, Czerwonym Dworze, Zielonej Łące, Prużanach i Hnieździełowie, a także inwentaryzacje wsi Stary Pohost i Wiata w pow. Brasław oraz Sautki w pow. Dzisna. W 1934 Komitet Odbudowy Zułowa powierzył B. stworzenie w tym rodzinnym majątku Józefa Piłsudskiego pamiątkowego rezerwatu, który po śmierci marszałka w 1935 zamieniono na muzeum.

W czasie wojny uczył B. w szkole technicznej i zajmował się zabytkami. W lipcu 1945 wyjechał z Wilna do Torunia. 16 sierpnia został zaangażowany na stanowisko konserwatora w Państw. Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury w Warszawie, a po 10 dniach oddelegowany do Wrocławia, gdzie w krótkim czasie (26 VIII do 13 IX) przeprowadził lustrację 25 kościołów, ratusza i 34 domów przy Rynku Starego Miasta. 15 października przybył do Gdańska, aby objąć obowiązki pierwszego polskiego konserwatora, powierzone mu przez ministra kultury i sztuki. Od razu rozpoczął akcję ratowania i zabezpieczania najcenniejszych zabytków Gdańska: kościoła Mariackiego, kaplicy Królewskiej, Ratusza Głównego Miasta, Dworu Artusa, bram Zielonej i Złotej, dworu Steffensona, a w 1946 także kaplicy przy kościele św. Józefa, kościołów św. Jana i św. Katarzyny, Zbrojowni. Gromadził dokumentację, zlecał projekty odbudowy i organizował wykonawstwo. Kaplicą Królewską zajął się osobiście, zapraszając do współpracy K. Bieniszewskiego, z którym pracował jeszcze przy katedrze wileńskiej. Zabiegał o dodatkowe środki finansowe na zabezpieczenie i restaurację Biblioteki Miejskiej, zespołu poklasztornego z katedrą w Oliwie, kościołów św. Mikołaja, Św. Trójcy, św. Brygidy, śś. Piotra i Pawła, Bożego Ciała, Domu Opatów Pelplińskich, Domu Trzech Kaznodziei, Wieży Więziennej z Katownią i Muzeum Pomorskiego. Wspólnie z E. Volmarem, ostatnim niemieckim konserwatorem, jeździł po terenie województwa w celu odnajdywania i zabezpieczania gdańskich dzieł sztuki i elementów wyposażenia obiektów zabytkowych, zdeponowanych w różnych miejscach na czas działań wojennych. Po usilnych staraniach uruchomił pracownię konserwatorską przy woj. konserwatorze zabytków, w której oprócz architektów i historyków sztuki zatrudnił konserwatorów malarstwa i rzeźby oraz rzemieślników. Oficjalną nominację na woj. konserwatora otrzymał w marcu 1946. W 1948 osiągnął największy sukces, doprowadzając do uznania Głównego Miasta w całości za zabytek, co umożliwiło rekonstrukcję zniszczonej dzielnicy pod ścisłym nadzorem konserwatorskim. W tymże roku kolejnym sukcesem było ustawienie na odbudowanym hełmie Ratusza Głównego Miasta złoconej postaci króla Zygmunta Augusta jako symbolu odradzającego się miasta. W lipcu 1951 złożył rezygnację ze stanowiska woj. konserwatora zabytków.

W końcu 1945 B. objął kierownictwo Katedry Historii Architektury Powszechnej na Politechnice Gdańskiej jako prof. kontraktowy. Później prowadził również zajęcia z ochrony zabytków. W opracowanym skryp-

cie zawarł swe bogate doświadczenia konserwatorskie okresu wileńskiego i gdańskiego. W 1950 został także kontraktowym wykładowcą historii architektury na Wydz. Architektury Wnętrz Państw. Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku. Nie zrezygnował też z projektowania kościołów. Oprócz projektu odbudowy kaplicy Królewskiej w Gdańsku opracował koncepcyjne projekty nowych świątyń: kościoła akademickiego we Wrzeszczu (1955), NMP w Nowej Hucie, w Wasilkowie w woj. białostockim, Silnie k. Chojnic. Od 1956 projektował i budował kościół Serca Jezusowego w Gdyni (z Leopoldem Taraszkiewiczem, który ukończył budowę po śmierci B.). Pracował także przy odbudowie wnętrza kościoła NMP w Gdańsku. Dużo malował i rysował, a prace swoje prezentował na wystawach indywidualnych w Kielcach (1921), Warszawie (1925) i Gdańsku (1950 i 1966). W 1951 otrzymał zespołową nagrodę państwową za działalność konserwatorską.

Żonaty był z Marią Haliną Szymską-Szuman.

Zmarł nagle 25 X 1966 i pochowany został na cmentarzu w Oliwie.

S. Lorentz, *Jan Borowski*, BHS 1967, nr 4, s. 562; J. Ciemnołoński, J. Stankiewicz, *Architekt Jan Borowski*, KAiU 1990, z. 3-4, s. 243-252; tychże, *Jan Borowski, architekt i konserwator*, w: *Konserwator i zabytki. In memoriam Jerzego Remera*, W. 1991, s. 152-162; J. Ciemnołoński, *Borowski Jan*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Gd. 1998.

Janusz Ciemnołoński

BOYÉ-GUERQUIN Anna (1922-2001), architekt.

Ur. 24 IV 1922 w Kościanie. Ojciec Władysław Boyé był przemysłowcem w branży cukrownictwa, matka – Hanna z Rząśnickich. W czasie okupacji niemieckiej wraz z rodzicami mieszkała w Warszawie, gdzie uczyła się na tajnych kompletach i w Żeńskiej Szkole Architektury im. Stanisława Noakowskiego. W 1942 uzyskała maturę. Podjęła studia na tajnym Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Była członkiem Szarych Szeregów (konspiracyjny Zw. Harcerstwa Polskiego), a w dniach powstania warszawskiego sanitariuszką w szpitalu polowym AK. Dyplom architekta uzyskała na PW w 1949 i w tymże roku podjęła pracę w prowadzonej przez arch. Mieczysława Kuzmę pracowni projektowej Biura Odbudowy Stolicy, biorąc udział w odbudowie Starego Miasta. W 1954 przeniosła się na stałe do Wrocławia i podjęła pracę początkowo w Biurze Projektów m. Wrocławia, a od 1962 w pracowni projektowej oddz. wrocławskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Kierowała zespołem opracowującym liczne projekty odbudowy, modernizacji i rewaloryzacji zabytków, m.in. pałacu w Rydzynie, zamku w Wojnowicach, b. konwiktu Jezuitów w Kłodzku (odbudowa i adaptacja na Muzeum Ziemi Kłodzkiej), Arsenału we Wrocławiu, hotelu „Bazar" w Poznaniu i licznych zabytkowych kamienic Wrocławia. Uczestniczyła również twórczo w projektowaniu rewaloryzacji założeń ogrodowo-parkowych, przede wszystkim na Dolnym Śląsku. Przeszła na emeryturę w 1984, jednakże w następnych latach pracowała nadal przy odbudowie, a zwłaszcza wystroju wnętrz obiektów zabytkowych, w tym kościołów Wrocławia i Dolnego Śląska.

Z dużym talentem rysowała i malowała. Kolekcje rysunków i akwarel eksponowane były w siedzibie PP PKZ i klubach twórczych Wrocławia oraz we wrocławskim Muzeum Architektury. Wykonała liczne szkice i grafiki z wielu podróży zagranicznych po Europie, Ameryce i Afryce, gdzie dość często wyjeżdżała do rodziny. Odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami". Za pracę przy odbudowie Starego Miasta w Warsza-

wie otrzymała zespołową nagrodę państwową.

W 1950 poślubiła Bohdana Guerquin, architekta, późniejszego prof. Politechniki Wrocławskiej. Miała dwóch synów – Andrzeja i Krzysztofa.

Zmarła 1 VIII 2001 i została pochowana we Wrocławiu na cmentarzu Św. Rodziny przy ul. Smętnej (Sępolno).

Informacje własne.

Mirosław Przyłęcki

BRONIEWSKI Tadeusz (1894-1976), architekt, prof. Politechniki Wrocławskiej.

Ur. 28 VIII 1894 w Krakowie jako syn urzędnika tow. ubezpieczeniowego Stanisława i Michaliny z d. Wallek. Po zdaniu matury w Liceum im. Jana III Sobieskiego w Krakowie rozpoczął w 1912 studia na Politechnice Lwowskiej. W czasie I wojny światowej walczył na froncie wschodnim. Przerwane wojną studia ukończył w 1925. Był asystentem prof. Jana Sas-Zubrzyckiego w Katedrze Budownictwa PL. W l. 1931-39 pełnił funkcję dyrektora Państw. Szkoły Budowlanej w Jarosławiu, tam też przebywał w czasie okupacji niemieckiej, prowadząc tajne nauczanie. W 1946 osiedlił się we Wrocławiu. Został wykładowcą i kierownikiem Katedry Historii Architektury na Wydz. Budownictwa Politechniki Wrocławskiej, a od 1951 Katedry Historii i Architektury Powszechnej na Wydz. Architektury. Równocześnie w l. 1946-50 pracował w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych, której był współzałożycielem. Od 1946 ściśle współpracował z woj. konserwatorem zabytków we Wrocławiu, udzielając fachowych porad w trakcie licznych konferencji i komisji, a nieraz także na placu budowy zagrożonych katastrofą zabytków. Sam nadzorował prace (a praktycznie nimi kierował) przy zabezpieczaniu wież gotyckich kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu oraz zaprojektował odbudowę gotycko-renesansowego ratusza w Lubaniu Śląskim, spalonego w 1945. W l. 1956-67 był stałym członkiem Rady Konserwatorskiej przy woj. konserwatorze zabytków i konserwatorze m. Wrocławia.

Był aktywnym członkiem Wrocławskiego Tow. Naukowego, a zwłaszcza jego Komisji Historii Sztuki. W 1954 zainicjował społeczny przegląd (reambulację) leżącego w gruzach wrocławskiego Starego Miasta przez naukowców tej Komisji, studentów Wydz. Architektury i pracowników pracowni projektowej Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W trakcie tych poszukiwań odkrył i zidentyfikował w gruzach zabudowy wokół pl. Nowy Targ relikty baszty murów obronnych z 2 poł. XIII w. Następnie konsultował inwentaryzację i projekt rekonstrukcji jako Baszty Niedźwiadka w PP PKZ. O tym znaczącym odkryciu napisał w artykule *Niedobitki piastowskich umocnień Wrocławia* (OZ 1955, nr 1). Był również konsultantem szeregu innych prac inwentaryzacyjnych i projektowych wykonywanych w PP PKZ, m.in. odbudowy wieży Bramy Wrocławskiej (d. Trzebnickiej) w Oleśnicy.

Napisał znaną książkę *Historia architektury w zarysie* (Wr. 1959), kilka monografii miast zabytkowych Dolnego Śląska, jak *Trzebnica* (1959), *Kłodzko* (1963), publikowanych w serii „Śląsk w Zabytkach Sztuki" (Złota Seria Ossolineum, której był współredaktorem). Jest autorem szeregu informatorów-folderów o zabytkach Dolnego Śląska, wydawanych przez woj. konserwatora zabytków przy współpracy Dolnośl. Tow. Oświatowego (później Dolnośl. Tow. Społ.-Kulturalne) i Komisji Opieki nad Zabytkami Zarządu Oddz. PTTK, jak: *Srebrna Góra* (1963), *Trzebnica* (1965), *Zabytki Kłodzka* (wraz z córką Anną). Jest współautorem książki *Sztuka Wrocławia* (1967).

Aktywnie działał w Stow. Architektów Polskich, w l. 1946-49 był wiceprezesem

oddz. we Wrocławiu. W 1948 wygłosił na walnym zjeździe SARP we Wrocławiu podstawowy referat *Historia architektury Ziem Odzyskanych*. Brał czynny udział w pracach Stow. Historyków Sztuki we Wrocławiu (w 1971 został członkiem honorowym). Współpracował również z Poznańskim Tow. Przyjaciół Nauk. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, otrzymał Nagrodę Miasta Wrocławia (1958), odznakę „Budowniczy Wrocławia", złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" i in.

Ożeniony z Zofią Mińską. Córka Anna jest architektem.

Zmarł 3 I 1976, pochowany na cmentarzu Św. Rodziny na Sępolnie we Wrocławiu.

M.S. [M. Starzewska], *Pamięci Tadeusza Broniewskiego*, „Muz. Narod. Wrocł." 1976; Z. Antkowiak, *Wrocław od A do Z*, Wr. 1991, s. 31; *Architekci Wrocławia 1945-1995*, Wr. 1996.

Mirosław Przyłęcki

BUKOWSKI Marcin (1902-1987), architekt, wykładowca politechnik Wrocławskiej i Gliwickiej.

Ur. 31 VIII 1902 w Krakowie jako syn Jana i Marii ze Spornów. Ojciec był art. plastykiem, współzałożycielem Szkoły Sztuk Pięknych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie. B. początkowo uczył się w prywatnej szkole Marii Ramułtowej, później w gimnazjum humanistycznym. W 1921 brał udział w walkach III powstania śląskiego pod Kędzierzynem, jako strzelec ochotnik w załodze pociągu pancernego. Studiował kolejno w Wyższej Szkole Przemysłowej, później w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, a także historię sztuki na Uniw. Jagiellońskim. Był tam przez krótki czas asystentem. Dyplom architekta uzyskał w 1930 na Politechnice Warszawskiej. W trakcie studiów był zatrudniony w różnych pracowniach projektowych i na budowach w Krakowie i Katowicach. M.in. pod kierunkiem arch. J. Rybickiego współpracował przy projekcie gmachu Tow. Obrony Ziem Zachodnich przy ul. Pomorskiej w Krakowie, budynku Biblioteki Jagiellońskiej oraz budynku i wnętrz (Sala Recepcyjna, Sala Sejmowa) Urzędu Woj. w Katowicach. W 1934 projektował restaurację i przebudowę zabytkowego kościoła w Goszczu w woj. kieleckim oraz nadzorował prace. W l. 1934-39 kierował budową parku sportowego przy ul. 3 Maja w Krakowie. W 1939, na początku okupacji, został przez Niemców aresztowany i osadzony w więzieniu przy ul. Montelupich w Krakowie. Po zwolnieniu podejmował pracę na różnych budowach, przeważnie przy remontach zabytkowych kamienic krakowskich. Był także nauczycielem zawodu w szkole budowlanej, przejściowo pracował jako rzemieślnik w stolarni.

Po wojnie, w 1945, został asystentem prof. Szyszko-Bohusza na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej. Jednocześnie projektował Mauzoleum Lotników w Krakowie, park krajobrazowy przy zaporze na Dunajcu w Rożnowie oraz przebudowę gmachu schroniska im. Brata Alberta w Krakowie, którą też osobiście kierował. W 1946 organizował Oddz. Architektury Zabytkowej przy urzędzie prezydenta Krakowa, a następnie przeniósł się do Wrocławia. Wiosną 1946 zorganizował we Wrocławskiej Dyrekcji Odbudowy Oddz. Architektury Zabytkowej, którym kierował do 1951. Brał czynny udział, często jako kierownik, w ratowaniu i zabezpieczaniu kilkudziesięciu zabytkowych budowli Wrocławia, w tym 17 gotyckich świątyń. Projektował i kierował odbudową, jako gł. projektant, wrocławskiego ratusza (1946-52) i pierwszą fazą odbudowy wrocławskiej katedry (1949-52). Projektował również m.in. odbudowę kościoła śś. Piotra i Pawła, arsenału i kościoła św. Idziego, pałacu arcybiskupiego, Biblioteki Uniw. na Piasku (d. klasztor Augustianów), a poza Wrocławiem – zaprojektował

zabezpieczenie kościoła śś. Piotra i Pawła w Strzegomiu, odbudowę i adaptację wnętrza pałacu Schaffgotschów w Cieplicach. W zakresie technik i technologii przy odbudowie zabytków preferował tradycyjne umiejętności i metody murarskie, jednak przy odbudowie katedry wrocławskiej wprowadził stalową więźbę dachu zamiast tradycyjnej drewnianej, a przy wzmacnianiu filarów, jako jeden z pierwszych we Wrocławiu, zastosował iniekcje betonowe, torkretyzację i wzmocnienia spiralne ukrytych później wewnętrznych konstrukcji nośnych. Dość dowolnie operował historycznymi formami i detalem architektonicznym, tworząc dyskusyjne restytucje elewacji niektórych odtwarzanych budynków, np. w pd. pierzei rynku wrocławskiego (nr 20-28). W 1953 utworzył we Wrocławiu oddział Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków i przez pewien czas kierował Pracownią Projektową.

W 1947 rozpoczął zajęcia w Oddz. Architektury Wydz. Budownictwa Politechniki Wrocławskiej (od 1951 Wydz. Architektury), gdzie wykładał konserwację zabytków i przez pewien czas (do 1953) historię architektury rosyjskiej i radzieckiej. Doktorat obronił na Politechnice Śląskiej w Gliwicach w 1968, a habilitację uzyskał na Politechnice Gdańskiej w 1970. Przerwane we Wrocławiu zajęcia dydaktyczne podjął w 1962 na Wydz. Architektury PŚl w Gliwicach, gdzie aż do przejścia na emeryturę był kierownikiem Katedry Historii Architektury, Sztuki i Techniki.

Opublikował szereg prac, m.in.: *Ratusz wrocławski na tle rozwoju urbanistycznego miasta* (1958), *Odbudowa ośrodka historycznego we Wrocławiu* („Zaranie Śl." z. 3), *Arsenał wrocławski przy Bramie Mikołajskiej* (1968), wspólnie z M. Przyłęckim *Dolnośląskie miasta zabytkowe wśród terenów górniczych* („Roczn. Wrocł." 1968), *Korozja i ochrona kamienia w architekturze i rzeźbie* („Teka Komisji Urb. i Arch. PAN" t. IV, 1970), *Studia nad budownictwem przemysłowym Górnego Śląska w XIX w.* (tamże, t. V, 1971), *Katedra wrocławska. Architektura, zniszczenia, odbudowa* (1971), *Wrocław z lat 1945-1952. Zniszczenia i dzieło odbudowy* (1985).

B. odznaczony został Śląskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Komandorskim i Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta, otrzymał odznakę „Budowniczy Wrocławia", medal PAN, odznakę honorową PP PKZ, odznakę „Zasłużony Działacz Kultury" i in. Jego imieniem nazwano ulicę na wrocławskim osiedlu Oporowo, gdzie mieszkał i pracował w latach odbudowy zrujnowanego miasta.

Żonaty trzykrotnie: z Ireną Konachowicz, Marią Jarczyńską i Anną Targońską. Z pierwszego małżeństwa miał syna Marka.

Zmarł 16 III 1987. Pochowany we Wrocławiu na cmentarzu Grabiszyńskim.

M. Bukowski, *Wrocław z lat 1945-1952. Zniszczenia i dzieło odbudowy*, Wr. 1985; M. Przyłęcki, *Marcin Bukowski*, w: *Uczeni wrocławscy*, t. 2, Wr. 1994, s. 72.

Mirosław Przyłęcki

BURSZE Juliusz Kazimierz (1928-1995), konserwator malarstwa sztalugowego, ściennego i rzeźby polichromowanej, prof. Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie.

Ur. 25 V 1928 w Warszawie. Syn architekta Teodora i Kazimiery z d. Maciejowskiej. W czasie okupacji niemieckiej rodzina była represjonowana. W październiku 1939 gestapo aresztowało ojca i stryjów B., którzy zostali wywiezieni do obozów koncentracyjnych, skąd powrócił tylko ojciec. Od sierpnia 1944 B. był w oddziale AK w okręgu radomskim, a po rozbiciu oddziału ukrywał się do stycznia 1945 jako robotnik w fabryce drutu i gwoździ w Łowiczu. W 1945 podjął naukę w gimnazjum w Warszawie, a następnie w liceum, które ukończył uzyskując ma-

turę w 1949. Już wówczas utrzymywał stały kontakt z prof. Kazimierzem Kwiatkowskim prowadzącym prace z zakresu konserwacji malarstwa w Muzeum Narodowym. B. jako laborant wykonał pierwszą pracę konserwatorską przy obrazach z kościoła w Rokitnie. W 1949 przyjęty został do Państw. Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Warszawie. Po pierwszym roku przeniósł się na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Jednak już w roku następnym, po połączeniu się PWSSP z Akademią Sztuk Pięknych, został studentem Studium Konserwacji ASP, które prowadził prof. Edward Kokoszko. W 1954 obronił pracę dyplomową – transport obrazu Madonny z Lesznej.

Pracę rozpoczął w 1951 w Państw. Pracowni Konserwacji Zabytków przy Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Po rozwiązaniu Pracowni w tymże roku przeniósł się z całym zespołem do Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Od 1955 pod kierunkiem prof. Bohdana Marconiego organizował, początkowo z Hanną Jędrzejewską, następnie z Danielem Tworkiem i Piotrem Rudniewskim, Główne Laboratorium PP PKZ. Prowadził w nim m.in. badania nad zastosowaniem promieni rentgenowskich i ultradźwięków do zwalczania larw owadów, badania nad autoradiografią malarstwa ściennego i in. W 1961 przeniósł się do Oddz. Muzeum Narodowego w Wilanowie, gdzie pełnił funkcję konserwatora zbiorów, kierując pracami konserwatorskimi malarstwa i sztuki zdobniczej. W tymże roku otrzymał stypendium Międzynarodowego Centrum Konserwacji (ICCROM) w Rzymie i wyjechał do Włoch. W l. 1967-68 przez 11 miesięcy był kierownikiem pierwszej polskiej grupy konserwatorów we Florencji ratujących dzieła sztuki po powodzi. Po powrocie został mianowany gł. konserwatorem MN w Warszawie. W l. 1968-69 wyjeżdżał do Paryża i Londynu jako kurator wystawy „1000 lat sztuki polskiej".

Kolejny etap działalności B. to praca dydaktyczna i organizacyjna w ASP. Od września 1970, po śmierci prof. Stefana Płużańskiego, kierował Katedrą Konserwacji Malarstwa i Grafiki na Wydz. Malarstwa. W następnym roku zajął się reorganizacją studiów i przyczynił się do utworzenia z Katedry samodzielnego Wydz. Konserwacji, który obejmował również konserwację rzeźby kamiennej i elementów architektury. Do 1975 i następnie w l. 1978-81 sprawował B. funkcję dziekana Wydziału. Był prorektorem uczelni do spraw naukowych w l. 1975-78, a w 1982, po śmierci prof. Lecha Tomaszewskiego, przez połowę kadencji rektorem. Uzyskiwał również kolejne stopnie naukowe. W 1972 przeprowadził przewód kwalifikacyjny i został mianowany docentem, w 1977 otrzymał nominację na prof. nadzwyczajnego, a w 1992 – zwyczajnego. W 1983 ustąpił ze stanowiska rektora ASP w związku z przyjęciem nominacji na dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie. W styczniu 1986 złożył prośbę o odwołanie z tej funkcji. Po przebytej chorobie pozostał nadal na Wydz. Konserwacji ASP, prowadząc zajęcia z propedeutyki konserwacji oraz prace dyplomowe. Był promotorem ok. 100 prac dyplomowych. Przez jedną kadencję był członkiem Rady Szkolnictwa Artystycznego oraz Komisji Konserwatorskiej Min. Kultury i Sztuki.

Bogaty dorobek B. to setki indywidualnych i zespołowych prac konserwatorskich, badań, odkryć. Do najważniejszych dokonań należą: w pałacu w Wilanowie – pierwsze prace inwentaryzacyjne zbiorów malarstwa, konserwacja i badania ok. 700 obrazów, w tym: odkrycie malowideł ściennych (1953) z końca XVII w., konserwacja obrazu *Madonna z Dzieciątkiem* z warsztatu Gossarta (1961), portretu księcia mazowieckiego, pejzażu Ruisdala, obrazu *Madonna* Doszo Dosi, portretów trumiennych; w Łazienkach – konserwacja i rekonstrukcja malowideł ściennych w Teatrze Stanisławowskim i Pomarańczarni (1951) oraz ok. 30 obrazów sztalugowych, m.in. Bacciarellego (1962-63); konserwacja obrazów z Zamku Królewskie-

go, w tym Bacciarellego i Canaletta; konserwacja drewnianego stropu w kamienicy Schlichtingów na Starym Mieście (z W. Tiuninową, 1952-53); konserwacja obrazów z pałacu w Nieborowie, m.in. portretów Orzelskiej i Radziejowskiego (1969); rekonstrukcja stropu i fryzu oraz konserwacja supraportów i drzwi polichromowanych w pałacu w Radziejowicach. Ponadto m.in.: konserwacja poliptyku z Wieniawy (1952), tryptyku z Kobylina i Łagiewnik, odkrycie późnogotyckich malowideł w kościele Św. Ducha w Sierpcu (1957), udział w konserwacji polichromii we wnętrzu ratusza poznańskiego, plafonów Dolabelli z pałacu biskupiego w Kielcach. Za granicą: konserwacja malowideł ściennych w budynku Polskiej Misji przy ONZ w Nowym Jorku (1963), konserwacja dzieł sztuki po powodzi we Florencji (m.in. krzyż toskański z XIII w., obrazy Angelico), konserwacja obrazów w Ambasadzie Polskiej w Londynie (1969-70).

Trochę publikował (aktywna działalność zawodowa nie pozostawiała mu wiele czasu), m.in.: *Udział polskich konserwatorów w ratowaniu zabytków Florencji* (z G. Lipkową, OZ 1968, nr 3), *Portret Anny Zbąskiej* („Roczn. Muz. Narod." 1969), *Podłoże drewniane w malarstwie sztalugowym* (wydawn. ASP, 1974), *Zasady konserwacji zbiorów muzealnych* (BMiOZ, seria B, t. LXXX, 1986). Zebrał i opracował zbiór artykułów prof. Bohdana Marconiego rozproszonych w różnych czasopismach i wydawnictwach pt. *O sztuce konserwacji* (W. 1984). Rozpoczął pisanie książki *Wstęp do konserwacji dzieł sztuki*.

Utrzymywał liczne kontakty z zagranicznymi konserwatorami dzieł sztuki, przede wszystkim włoskimi, francuskimi, niemieckimi. Był członkiem szeregu stowarzyszeń i organizacji konserwatorskich, m.in. Zw. Polskich Artystów Plastyków, Stow. Historyków Sztuki oraz międzynarodowych, jak IIC (Międzynarodowy Instytut Konserwacji). Odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1976), odznaką „Zasłużony Działacz Kultury". Otrzymał nagrodę I stopnia rektora ASP, nagrodę I i II stopnia min. kultury i sztuki.

Ożeniony z Anną Marconi, konserwatorem malarstwa, córką prof. Bohdana Marconiego. Syn Tomasz (ur. 1956) jest informatykiem i pedagogiem.

Zmarł 24 X 1995 w Warszawie, pochowany na cmentarzu prawosławnym na Woli.

A. K o s s, *Juliusz Bursze 1928-1995*, OZ 1997, nr 3, s. 321; informacje żony Anny Marconi-Bursze zm. w Warszawie.

Alicja Lutostańska

BURSZE Teodor (1893-1965), architekt.

Ur. 31 V 1893 w Zgierzu jako syn pastora Ernesta i Matyldy z d. Harmel. Pochodząca z Bawarii rodzina osiedliła się w Polsce w końcu XVII w. Wielu jej członków pełniło wysokie funkcje w Kościele ewangelickim (czasem nazwisko pisane jest Bursche). Po ukończeniu gimnazjum B. rozpoczął studia architektoniczne w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych, którą ukończył w 1918. Po powrocie do kraju w tymże roku podjął pracę w Warszawie w pracowni arch. Z. Wójcickiego, a od 1919 w Biurze Budowy Gmachów Państwowych przy Min. Robót Publicznych. W 1922 uzyskał dyplom na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. W 1923 wystąpił ze służby państwowej poświęcając się samodzielnej pracy architektonicznej. Zaprojektował gmach Zw. Nauczycielstwa Polskiego (bud. 1932-39) przy Wybrzeżu Kościuszkowskim, który po wojnie rozbudował, szereg willi, m.in. dla brata adwokata Alfreda w Chyliczkach k. Warszawy, dla brata Juliusza w Wiśle oraz dla siebie przy ul. Wawelskiej 32 w Warszawie. Wybudował kościół ewang.-augs. w Makowisku k. Włocławka. Zaprojektował przed 1939 kilka domów wypoczynkowych dla instytucji społecznych w Wiśle, kilka domów czynszowych i willi

w Warszawie, domy urzędnicze w Nieświeżu, Równem, Łucku. Opracował projekt odbudowy zamku w Mirze. Należał do Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, biorąc czynny udział w działalności zarządu i opiece nad zabytkami architektury. Współdziałał z Marianem Lalewiczem w pracach remontowo-konserwatorskich pałacu Radziwiłłów (ob. Prezydencki) przy Krakowskim Przedmieściu. W l. 1929-39 uczył w Żeńskiej Szkole Architektury im. S. Noakowskiego, prowadząc zajęcia z projektowania. W 1939 wraz z dwoma braćmi został aresztowany przez Niemców i uwięziony na Pawiaku, wywieziony następnie do Berlina i do obozu w Mauthausen-Gusen II, gdzie spędził okres wojny, pracując m.in. jako architekt obozowy przy projektowaniu baraków więziennych, a znając dobrze jęz. niemiecki był przez jakiś czas także pisarzem obozowym.

Po wyzwoleniu przez wojska amerykańskie obozu, w którym przebywał pięć i pół roku (do 5 V 1945), powrócił do kraju. Od lipca 1945 pracował w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, od 1948, po reorganizacji BOS, w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy, a następnie w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków jako projektant, główny specjalista i inspektor prac budowlanych oraz kierownik pracowni (do 1951). Jednocześnie od lutego 1949 został kierownikiem pracowni projektowej w Zakładzie Osiedli Robotniczych, która w 1951 została przeniesiona do Miastoprojektu Stolica Przedsięb. Projektowania Budownictwa Miejskiego.

Był autorem projektów odbudowy wielu budynków zabytkowych zniszczonych w czasie wojny. W 1950 opracował projekt i następnie (do 1958) sprawował nadzór autorski nad odbudową spalonego w 1939 XVIII-wiecznego kościoła ewang.-augs. Św. Trójcy (proj. Sz. B. Zug) na pl. Małachowskiego w Warszawie. Odtworzenie wielkiej dwuwarstwowej kopuły z kasetonowym wnętrzem wymagało precyzyjnych studiów i rysunków, a podczas odbudowy specjalnych rusztowań. Obliczenia statyczne konstrukcji kopuły wykonał prof. Stanisław Hempel. Według projektu B. odbudowanych zostało 13 kamienic z końca XVII i z XVIII w. przy Krakowskim Przedmieściu (nr 57-71), a także dwie przy ul. Nowy Świat (nr 40 i 42). Był również zaangażowany w działania na Starym Mieście. Przygotował m.in. projekty odbudowy zespołu kamienic wsch. pierzei Rynku Starego Miasta, tj. Strony Barssa. Był współtwórcą (z S. Sikorą) pomnika ofiar obozu w Mauthausen-Gusen (1955-56). Zaprojektował również znaczek byłych więźniów obozu. Brał udział (wraz z zespołem) w projektowaniu współczesnych budynków mieszkalnych, jak os. Racławicka Wschodnia (od 1959), osiedle mieszkaniowe Kombajn przy Al. Jerozolimskich 115/119 (1960-64).

Działał w sądzie koleżeńskim i komisji rewizyjnej Stow. Architektów Polskich. W 1952 otrzymał nagrodę państwową za prace przy odbudowie Warszawy. Współpracował (z S. Szymańskim) przy wydaniu książki *Sztuka sakralna w Polsce* (W. 1956).

Dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną, Kazimierą Maciejowską, miał dwóch synów – Teodora, architekta, i Juliusza, konserwatora dzieł sztuki.

Zmarł 19 III 1965 w Warszawie i został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu ewangelicko-augsburskim przy ul. Młynarskiej.

„Architektura" 1953, nr 9; O. Budrewicz, *Sagi warszawskie*, W. 1967; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977; M.I. Kwiatkowska, *Kościół Ewangelicko-Augsburski*, W. 1982, s. 200; E. Szulc, *Cmentarz ewangelicko-augsburski w Warszawie*, W. 1990; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, W. 1994, s. 245-301; życiorys napisany przez T. Burszego (rękopis w zbiorach dr. S. Szymańskiego); informacje rodziny.

Anna Czapska

C

CHARYTAŃSKA Maria (1920-1995), historyk sztuki, dyrektor Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

Ur. 16 X 1920 w Warszawie, córka Piotra Charytańskiego i Władysławy z d. Przybylak. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w liceum im. Aleksandry Piłsudskiej w Warszawie w 1939, rozpoczęła pracę zawodową w Muzeum Narodowym, gdzie powierzono jej zadania związane z zabezpieczeniem zbiorów na wypadek wybuchu wojny. Pozbawiona w latach okupacji niemieckiej prawa do pracy w MN, znalazła zatrudnienie w Radzie Głównej Opiekuńczej, współpracując głównie z Sekcją Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, i na tajnych kompletach jako nauczycielka historii i geografii. Po upadku powstania warszawskiego wywieziona została do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, a następnie do obozu w Sachsenhausen. Po uwolnieniu w 1945 uczyła historii w polskiej szkole „Bałtyk" w Lubece. W 1946 wróciła do Polski. Przyjęta ponownie do MN w Warszawie, została zatrudniona na stanowisku asystenta, a następnie kustosza – kierownika Działu Inwentarzy; głównym jej zadaniem w l. 1946-52 była inwentaryzacja uratowanych i rewindykowanych zabytków sztuki. Równolegle z pracą studiowała historię sztuki na Uniw. Warszawskim, uzyskując w 1952 tytuł magistra na podstawie pracy o życiu i twórczości Jakuba Tatarkiewicza, napisanej pod kierunkiem prof. Stanisława Lorentza. W 1953 na skutek szykan politycznych odeszła z Muzeum. Zatrudniona przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki, otrzymała pracę w dziedzinie dokumentacji zabytków. W 1962 ZMiOZ powierzył jej kierowanie akcją weryfikacji zewidencjonowanych w l. 1959-60 zabytków architektury i budownictwa oraz ewidencją miast zabytkowych. W 1966 mianowana została kierownikiem, a w roku następnym dyrektorem Ośrodka Dokumentacji Zabytków; piastowała to stanowisko do 1974.

Kontynuowała i rozwijała działalność zapoczątkowaną przez pierwszego dyrektora ODZ, prof. Kazimierza Malinowskiego, w zakresie ewidencji i innych form dokumentacji zabytków, tworzenia zbiorów dokumentacji, archiwalnych materiałów źródłowych, fototeki, biblioteki, na polu wydawniczym. W okresie jej kierownictwa rozpoczęto fotograficzną dokumentację lotniczą zabytkowych miast i tworzenie zbioru monografii miast. Znacznie wzbogaciły się również zasoby fototeki. Organizowane były liczne konferencje konserwatorskie, a materiały publikowano w wydawnictwach ODZ, przede wszystkim w tomach serii „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków". Ch. zainicjowała prace weryfikacyjne i przygotowawcze do wydania w l. 1971-73 drugiego spisu zabytków architektury i budownictwa w Polsce w 17 zeszytach wojewódzkich (pierwszy spis wydał prof. K. Malinowski w 1964). Napisała i opublikowała w „Ochronie Zabytków" szereg artykułów o pracy Ośrodka: *Z działalności Ośrodka Dokumentacji Zabytków. Weryfikacja zabytków architektury i ewidencja miast* (1962, nr 2), wspólnie z P. Maliszewskim *Weryfikacja zabytków* (1962, nr 4), *Z działalności Ośrodka Dokumentacji Zabytków* (1966, nr 4), *Ośrodek Dokumentacji Zabytków w 1968* (1969, nr 1), *Ośrodek Dokumentacji Zabytków w latach 1969-70* (1971, nr 1), *Pierwsze*

dziesięciolecie (1971, nr 4). Pełniła funkcję redaktora BMiOZ (w l. 1967-81 serii A, w l. 1967-76 serii B), a także była członkiem kolegium redakcyjnego kwartalnika „Ochrona Zabytków". Była czynnie zaangażowana w sprawy odbudowy na siedzibę ODZ zabytkowej kamieniczki staromiejskiej przy ul. Brzozowej 35 (oddana do użytku 1970). W 1974 powołana została na stanowisko pełnomocnika MKiS do spraw odbudowy i adaptacji zabytkowego pałacu w Osuchowie (pow. żyrardowski), które pełniła do czasu przejścia na rentę inwalidzką w 1977.

Jej zainteresowanie zabytkami, zwłaszcza dziełami architektury i rzeźby, a także nieustanne dążenie do poznawania coraz to nowych obiektów, przede wszystkim o dużym znaczeniu artystycznym i historycznym, płynęło z fascynacji przeszłością oraz świetnej znajomości historii Polski i Europy. Odbyła wiele podróży studyjnych po Polsce i krajach zachodnioeuropejskich – do Włoch, Niemiec, Austrii, Francji, Hiszpanii.

W dowód uznania za wieloletnią pracę zawodową odznaczona została Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami".

Zmarła 14 II 1995 w Warszawie, pochowana na cmentarzu Powązkowskim.

W. Fijałkowski, *Maria Charytańska (1920-1995)*, OZ 1995, nr 1, s. 121; informacje własne.

Wojciech Fijałkowski

CHMARZYŃSKI Gwido (1906-1973), historyk sztuki, konserwator zabytków, prof. Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, dyrektor Muzeum Wielkopolskiego.

Ur. 20 VII 1906 w Nakle n. Notecią jako syn Edmunda, urzędnika, i Pelagii z Dettlofów. Do szkoły uczęszczał w Nakle w l. 1913-21, a następnie w Poznaniu do Gimnazjum K. Marcinkowskiego, gdzie w 1924 zdał maturę. W tym roku rozpoczął studia na Uniw. Warszawskim, a od 1925 studiował na Uniw. Poznańskim historię sztuki i muzykologię. Doktorat uzyskał w 1932 na UP. Pracę zawodową rozpoczął w 1929 jako pomocnik konserwatora wojewódzkiego w Poznaniu na okręg pomorski z siedzibą w Toruniu i funkcję tę pełnił do 1931. Tu równocześnie w latach 1929-35 był kustoszem Muzeum Miejskiego. Okres ten zaowocował napisaniem monografii zatytułowanej *Sztuka w Toruniu* (wyd. w 1934). 1 V 1935 powołany został na stanowisko adiunkta w Katedrze Historii Sztuki UP. Podczas okupacji przebywał w Krakowie, gdzie pracował jako członek Zarządu Spółdzielni Spożywców „Praca" i członek Rady Nadzorczej Spółdz. Wydawn. „Czytelnik". W l. 1943-44 wykładał historię sztuki na tajnym Uniw. Jagiellońskim. W 1945 powrócił do Poznania na stanowisko adiunkta w Katedrze Historii Sztuki UP, pełnił równocześnie od 15 IV 1945 do 28 II 1948 funkcję dyrektora Muzeum Wielkopolskiego, następnie kustosza działu średniowiecznego tego Muzeum. Był w tym czasie aktywnym członkiem Komisji Rewindykacyjnej Dzieł Sztuki działającej na terenach byłej Rzeszy Niemieckiej i przyczynił się do powrotu na teren Wielkopolski i Poznania wielu zagrabionych przez okupanta zabytków ruchomych, w tym około 20 tys. eksponatów Muzeum Wielkop. Jako dyrektor Muzeum przyczynił się także do zabezpieczenia wielu zabytkowych dzieł sztuki z tzw. mienia podworskiego i poniemieckiego, głównie z pałaców na terenie Wielkopolski, przejmując je do zbiorów muzealnych. Efektem tej działalności było zwiezienie do Muzeum Wielkop. ok. 4300 obiektów. Interesowały go od dawna problemy konserwatorskie zarówno w Muzeum, jak na terenie Poznania i Wielkopolski. Brał udział w wielu komisjach konserwatorskich, służąc swym doświadczeniem. W l. 1945-55 wykładał w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycz-

nych w Poznaniu. W 1953 mianowany został zastępcą profesora, a w 1955 prof. nadzwyczajnym. W l. 1959-65 był kierownikiem Katedry Historii Sztuki na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu i przez jedną kadencję tamże dziekanem Wydz. Sztuk Pięknych. W l. 1966-70 kierował Katedrą Historii Sztuki Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przez wiele lat pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Historii Sztuki Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk.

Jako pedagog wychował kilka pokoleń absolwentów historii sztuki i konserwatorów zabytków. Własne zainteresowania naukowe koncentrował wokół badań sztuki średniowiecznej, a szczególnie architektury. Działalność konserwatorska związana była z jego pracą w Toruniu i restauracją najcenniejszych zabytków w tym mieście.

Rodziny nie założył. Zmarł 30 VII 1973 w Kamieniu Pomorskim.

BHS 1974, nr 1, s. 85-87; „Kronika M. Poznania" 1974, nr 3, s. 111-114; WSB 1983.

Henryk Kondziela

CHOMICZ Romuald (1939-1998), konserwator zabytków m. Gdańska, pracownik dydaktyczny Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku.

Ur. 25 II 1939 w Lachowicach na Nowogródczyźnie (ob. Białoruś) jako syn Włodzimierza, ekonomisty, i Anny Rudej. W 1946 osiedlił się wraz z rodzicami w Gdańsku. Już w szkole podstawowej wykazywał zainteresowanie sztukami plastycznymi, co spowodowało podjęcie dalszej nauki w Państw. Liceum Sztuk Plastycznych w Orłowie. Maturę zdał w 1958. W l. 1959-64 studiował Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1964 obronił pracę magisterską *Gotyckie bramy miejskie Powiśla, Pomorza i Warmii.*

W 1964 podjął pracę w Pracowni Fotograficznej gdańskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W l. 1967-73 był zatrudniony w Woj. Urzędzie Konserwatorskim jako inspektor terenowy. W 1973 objął stanowisko miejskiego konserwatora zabytków w Gdańsku, które zostało reaktywowane po kilkuletniej przerwie, w dużej mierze dzięki jego staraniom. Pełnił tę funkcję przez pięć lat. Był to czas wielkiego ożywienia ekonomicznego i rozwoju usług w Gdańsku. W obrębie Głównego Miasta powstawały dziesiątki kawiarni, barów, galerii, sklepów z pamiątkami, warsztatów rzemieślniczych. Powracała tradycyjna struktura prywatnych niedużych lokali handlowych, które decydują o charakterze miast historycznych. Projektowano adaptacje pomieszczeń oraz ich wystrój. Ch. zdołał opanować ten żywioł objawiający się mnogością najprzeróżniejszych inicjatyw w zakresie urządzania wnętrz, wyglądu witryn, szyldów, reklam. Nieodpowiednie, choć w dobrej wierze realizowane pomysły mogły zaprzepaścić wieloletnią pracę nad przywróceniem historycznego charakteru ulic. Jemu w dużej mierze ulice Głównego Miasta zawdzięczają urok i nastrój. Związany z ludźmi przebudowującymi przyziemia i piwnice Głównego Miasta, dotkliwie odczuwał brak dokumentacji obywatelskiej odbudowy dzielnicy. Aby wypełnić tę lukę, wspólnie z dziennikarkami Izabellą Greczanik i Izabellą Trojanowską zainicjował publikację książki *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta* (1978). Drugie wydanie ukazało się w „Gdańskiej Kolekcji Tysiąclecia", poszerzone o tom dodatkowy (1997).

W l. 1979-90 był zastępcą do spraw naukowo-konserwatorskich dyrektora PP PKZ w Gdańsku. Kierował wszystkimi pracowniami specjalistycznymi, podejmował działania wyprzedzające duże planowane roboty konserwatorskie. Zorganizował nowe jednostki – pracownię konserwacji rzeźby kamiennej i pracownię urbanistyczną. Brał udział w dyskusjach o koncepcji odbu-

dowy całkowicie pustych terenów starego miasta Elbląga. Odpowiadając na wezwanie władz elbląskich w fazie podejmowania decyzji o trybie uruchomienia programu odbudowy, powołał Pracownię Archeologii Miast, pierwszą w Polsce. Zarówno na stanowisku miejskiego konserwatora zabytków, jak i zastępcy dyrektora PP PKZ wielokrotnie wyjeżdżał za granicę, do różnych krajów – na stypendia, wymiany, delegacje służbowe.

Od 1990 prowadził zajęcia ze studentami Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych (nast. Akademia Sztuk Pięknych) w Gdańsku. Zainicjował powołanie pracowni konserwacji rzeźby kamiennej, której celem było wykształcenie fachowców do prac konserwatorskich dekoracji rzeźbiarskich kamienic Głównego Miasta, zadania planowanego na ostatnie lata dekady przed uroczystościami milenijnymi. Jednocześnie utrzymywał ścisłe kontakty ze środowiskiem plastycznym i konserwatorskim prowadząc własną galerię sztuki „Portal" (od 1974) przy ul. Ogarnej 29/30.

Żonaty z Urszulą Magdaleną Gust, miał córką Kamilę.

Zmarł 2 VII 1998, pochowany na cmentarzu Srebrzysko we Wrzeszczu.

Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta, Gd. 1997; T. Piaskowski, *Romuald Chomicz*, „Wiad. Kons." 1998, nr 3/4, s. 82; informacje żony zam. w Gdańsku-Wrzeszczu; wspomnienia autora.

Lech Krzyżanowski

CHRZANOWICZ Józef (1901-1970), architekt.

Ur. 31 VIII 1901 w Wilnie jako syn Franciszka, pracownika PKP, i Rozalii z d. Harasimowicz. W Wilnie ukończył szkołę średnią i rozpoczął studia na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego uzyskując absolutorium. Studia kontynuował i ukończył w 1933 otrzymując dyplom inż. architekta na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Od lipca 1933 do sierpnia 1939 pracował w Urzędzie Budownictwa Wojskowego DOK III w Grodnie, początkowo na stanowisku referendarza, a następnie kierownika nadzoru budowlanego. Po wybuchu wojny, we wrześniu 1939, przeniósł się do Wilna, gdzie do 1941 pracował w Min. Oświaty Litwy oraz w Litewskiej Komisji Planowania – w nadzorze budowlanym, a także jako projektant. Współpracował w tym czasie z prof. Janem Borowskim i Narębskim w techniczno-konserwatorskich realizacjach na terenie Wilna, co wywarło zasadniczy wpływ na dalszą jego działalność zawodową. W 1942, po inwazji niemieckiej na ZSRR, przeniósł się znów do Grodna i do 1944 pracował w Miejskim Zarządzie Architektury i Budownictwa. Następnie, do sierpnia 1945, był zatrudniony na stanowisku projektanta w Pracowni Projektów i Kosztorysów Wydz. Gospodarki Komunalnej m. Grodna.

Po wojnie, we wrześniu 1945, repatriował wraz z rodziną do Gdańska. Rozpoczął pracę w prywatnym biurze inżynieryjno-budowlanym „Antokol". Jako kierownik robót prowadził m.in. odbudowę gmachów Akademii Medycznej w Gdańsku Wrzeszczu. W marcu 1947 przeniósł się do Państw. Pracowni Konserwacji Zabytków podlegającej woj. konserwatorowi zabytków (był nim wówczas prof. J. Borowski). Objął stanowisko kierownika Pracowni Architektonicznej. Nadzorował działania ratownicze prowadzone intensywnie na obszarach zniszczonych miast województwa, czuwał osobiście na miejscu robót nad realizowanymi zabezpieczeniami, opracowując szkice i rysunki techniczne, obmiary i kosztorysy. Od 1950 projektował i nadzorował rozpoczęte prace przy zabezpieczaniu i odbudowie wielu zabytkowych budowli Gdańska, m.in.: Zielonej Bramy, murów obronnych przy Targu Węglowym, Wielkiego Młyna, Domu Królów Polskich, robót blacharskich hełmu Ra-

tusza Głównego, zach. skrzydła Muzeum Pomorskiego, odgruzowania Domu Angielskiego, dachu Zbrojowni. 1 III 1951 Pracownia przy woj. konserwatorze zabytków uległa likwidacji, a w jej miejsce powołany został oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Gdańsku. Ch. objął stanowisko gł. projektanta, a następnie gł. architekta. Koordynował i sprawdzał prace projektowe, udzielając fachowych porad młodemu zespołowi. Nadal również projektował, przygotowując opracowania techniczne odbudowy i zagospodarowania Zielonej Bramy, Małej Zbrojowni, kamienicy przy ul. Grodzkiej 13, Wielkiego Młyna i in., a także projekty szkicowe i wstępne Domu Tow. Archeologicznego (ob. Muzeum Archeologiczne) oraz Dworu Miejskiego, który adaptowany został na Dom Harcerza. Pełnił także nadzory nad pracami realizacyjnymi wielu obiektów. W 1952 min. kultury i sztuki powołał Ch. do Rady Technicznej ustanowionej w związku z prowadzoną odbudową Drogi Królewskiej oraz jej plastycznym wystrojem. Ch. był również stałym członkiem Rady Konserwatorskiej przy woj. konserwatorze zabytków, a także członkiem Woj. Rady Ochrony Dóbr Kultury w Prezydium Woj. Rady Narodowej. Na emeryturę przeszedł w 1967.

W okresie swej pracy w PP PKZ wychował zastępy architektów w pracowni Oddziału. Wielu z nich brało następnie udział w pracach eksportowych przedsiębiorstwa w różnych krajach, osiągając liczące się rezultaty. Za działalność na polu ochrony zabytków Ch. odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi oraz odznakami „Za Zasługi dla Gdańska" i „Zasłużonym Ziemi Gdańskiej", a pośmiertnie Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Był żonaty z Janiną Silicką (zm. 9 II 1959). Dwie córki – Izabela Teresa i Anna Krystyna – zostały architektami.

Zmarł 4 XI 1970. Pochowany został na cmentarzu komunalnym Srebrzysko w Gdańsku Wrzeszczu.

B. Mieszkowski, *Józef Chrzanowicz (1901-1970) – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1971, nr 2, s. 155-156; kopia ankiety personalnej złożonej w PP PKZ Gdańsk; notatki Ch.; informacje córki Anny Chrzanowicz.

Zygmunt Wysocki

CHYCZEWSKI Jerzy Aureliusz Ryszard (1907-1944), historyk sztuki, konserwator zabytków woj. pomorskiego.

Ur. 10 VI 1907 w Korcu w pow. równieńskim na Wołyniu, syn Włodzimierza i Aurelii z Kierbedziów. Po ukończeniu gimnazjum państw. w Krakowie i otrzymaniu świadectwa dojrzałości odbył w l. 1927-28 służbę wojskową. 1 IV 1929 został zatrudniony na stanowisku sekretarza w Oddz. Kultury i Sztuki Urzędu Woj. Warszawskiego jako pracownik kontraktowy. Do jego obowiązków należały sprawy organizacji i popierania ruchu turystycznego na obszarze województwa, m.in. współpraca z Woj. Komisją Turystyczną, inicjowanie i zakładanie związków propagandy turystycznej oraz pobudzanie organów samorządu terytorialnego do intensywnego popierania ruchu turystycznego. Równocześnie studiował historię sztuki na Wydz. Humanistycznym Uniw. Warszawskiego, będąc jednym z ulubionych studentów prof. Z. Batowskiego. Po złożeniu w styczniu 1935 egzaminu końcowego uzyskał stopień magistra filozofii w zakresie historii sztuki. Dekretem Min. Wyznań Rel. i Oświec. Publicznego z 26 VI 1937 mianowany został 1 VIII tego roku konserwatorem woj. i kierownikiem Oddz. Sztuki w Urzędzie Woj. Pomorskim w Toruniu. Był najmłodszym w Polsce konserwatorem (miał 30 lat). Przed objęciem tego stanowiska prowadził studia w dziedzinie historiografii sztuki i opublikował szereg prac, m.in.: *Zabytki sztuki, muzea i zbiory województwa warszawskiego* (1935), *Malowidła ścienne z połowy XVI wieku odkryte w kapli-*

cy grobowej biskupa Andrzeja Noskowskiego przy kolegjacie w Pułtusku (BHSiK 1935, nr 1), *Kolegiata Pułtuska na tle kościelnego budownictwa mazowieckiego XV i XVI wieku* („Prace z Historii Sztuki", t. 1, 1936), a także opublikowane w „Ziemi" artykuły *Przeszłość kulturalno-artystyczna dawnego Łowicza* (1936, nr 7-8) oraz *Włocławek i północno-zachodnie obszary wojew. warszawskiego – jako tereny różnych wpływów artystycznych* (1937, nr 1-2).

Jako konserwator pomorski rozwinął Ch. szeroką działalność w zakresie konserwacji zabytkowych obiektów, szczególną uwagę poświęcając Toruniowi. Pod jego kierunkiem, często dzięki jego inicjatywie i staraniom, rozpoczęto konserwację prezbiterium kościoła śś. Janów, przystąpiono do badania ścian kościoła św. Jakuba. W l. 1937-38 zrekonstruowano 28 zabytkowych fasad kamienic, a w 1939 kilkanaście dalszych, z których kilka z powodu przeróbek i otynkowań nie zdradzało dotąd cech zabytkowych. Ponadto Ch. przeprowadzał badania naukowe, organizował komisje odbudowy, współpracował z artystami i zabiegał o fundusze na restauracje. Jego działalność konserwatorska nie ograniczała się do samego Torunia; w okresie dwóch lat poprzedzających agresję Niemiec hitlerowskich na Polskę w mniejszym lub większym zakresie przejawiał inicjatywę w zabezpieczaniu, porządkowaniu i rekonstruowaniu kilkuset obiektów zabytkowych na Pomorzu. Wedle jego wskazówek przeprowadzono renowację zabytkowych spichlerzy nad Brdą w Bydgoszczy oraz uporządkowano otoczenie zabytkowych kościołów. Odrestaurowano pałac Anny Wazówny i uporządkowano ruiny zamku krzyżackiego w Brodnicy. Zabezpieczono i częściowo odnowiono zabytki Chełmna, Chełmży, Chojnic, Golubia, Grudziądza, Lubawy, Nowego Miasta, Radzynia, Starogardu. Podczas prac renowacyjnych prowadzonych pod jego kierunkiem w farze grudziądzkiej i w kościele śś. Janów w Toruniu odkryto cenne malowidła ścienne. Ponadto wiosną 1939 opracował Ch. program konserwacji kolegiaty kruszwickiej, zgodnie z którym miała odzyskać dawne oblicze architektoniczne.

Mimo ogromnych i piętrzących się zadań konserwatorskich oraz pracy czysto administracyjnej w urzędzie, nie zaniedbywał twórczości i działalności naukowo-badawczej, której efektem były referaty wygłaszane na sesjach i sympozjach naukowych oraz artykuły z zakresu historii sztuki zamieszczane w czasopismach i prasie pomorskiej, w tym m.in. *Arcydzieło sztuki snycerskiej – organy w kościele NM Panny w Toruniu* („Gazeta Pomorska" z 10-11 XI 1938), *Jeszcze o wystawie dzieł Ruszczyca na Pomorzu* („Dzień Pomorza" z 15 III 1938), *Architektura starego Torunia* („Monografia Wielkiego Pomorza i Gdyni", 1939), *O wpływach Pomorza na sztukę Kujaw, Ziemi Dobrzyńskiej i Północnego Mazowsza* („Teka Pomorska" 1938, nr 1-2 i „Słowo Pomorskie" z 5 II 1939) oraz jako stały korespondent BHSiK zamieszczał w nim od 1938 sprawozdania z prac konserwatorskich prowadzonych na terenie woj. pomorskiego. Po śmierci Ch. opublikowano w „Zapiskach Tow. Naukowego w Toruniu" (1948) jego obszerny artykuł, posiadający zarówno dokumentalną, jak i historyczną wartość: *Prace konserwatorskie na terenie województwa pomorskiego od połowy 1937 r. do końca 1938*. Nie zaniedbywał też Ch. działalności społecznej, będąc m.in.: zastępcą członka Zarządu Gł. Polskiego Tow. Krajoznawczego, wykładowcą na kursach dla przewodników organizowanych przez PTK w Toruniu, stałym przedstawicielem wojewody pomorskiego Władysława Raczkiewicza w Miejskiej Komisji Muzealnej w Toruniu, kierownikiem sekcji opieki nad zabytkami Tow. Przyjaciół Torunia, członkiem Konfraterni Artystów w Toruniu i członkiem Komitetu Redakcyjnego „Teki Pomorskiej", kwartalnika regionalnego poświęconego zagadnieniom kultury i sztuki, organu Konfraterni. Ambitne i szerokie plany Ch. w zakresie konserwacji zabytków

Torunia i Pomorza przerwał wybuch II wojny światowej. Zmobilizowany jako zastępca dowódcy łączności do Modlina, brał udział w kampanii wrześniowej, a po upadku twierdzy modlińskiej wraz z jej obrońcami był więziony w obozie w Działdowie. Po kapitulacji i honorowym zwolnieniu obrońców Modlina z obozu i zezwoleniu na ich powrót do domów w polskich mundurach, Ch. udał się do żony, która przeniosła się do rodziny w Warszawie. Po powrocie do zdrowia po długiej chorobie, wspólnie z żoną uczęszczał na tajne seminarium historii sztuki prowadzone przez prof. Z. Batowskiego, na którym m.in. pracowali nad rzeźbą warszawską 2 poł. XIX w. Brali także udział w zebraniach odbywających się w domu dr. Stefana Rygla, przedwojennego dyrektora Biblioteki UW, podczas których przedstawiano wyniki badań naukowych, wygłaszano referaty i prelekcje. Poza tym, jak wynika ze wspomnień jego żony Aliny („Promocje Pomorskie" 1994, nr 6), prowadził studia nad gotycką i renesansową architekturą Mazowsza i monografią katedry łomżyńskiej oraz obronił pracę doktorską. W czasie wojny napisał jeszcze kilka rozpraw z historii sztuki, które zaginęły w czasie powstania warszawskiego. Jako żołnierz Armii Krajowej związany był z jednostką „Zagroda", wspólnie z żoną brał udział w powstaniu warszawskim.

Żonaty z Aliną Wołosiewicz (od 1937). Żona jest autorką licznych artykułów z zakresu historii sztuki zamieszczonych w czasopismach naukowych i prasie pomorskiej.

Aresztowany 10 VIII 1944, został wywieziony do Oświęcimia, a następnie do innych obozów; zginął w obozie koncentracyjnym w Schortzingen na terenie Alzacji 18 X 1944. Odznaczony był brązowym medalem „Za Długoletnią Służbę".

Balticus [Z. Łukomski], *Zagadnienia konserwatorskie w stolicy Pomorza*, „Słowo Pom." nr 246 z 24 X 1937; A. Grzymała-Siedlecki, *Śp. Jerzy Chyczewski*, „Ziemia Pom." nr 172 z 27 VI 1947; A. C., *Ś.p. Jerzy Chyczewski*, OZ 1948, nr 1, s. 45-46; I. Tloczek, *Toruń w latach 1900-1939. Wspomnienia urbanisty*, „Roczn. Tor." 1971, s. 150; A. Majchrzak, *Smuga cienia*, „Promocje Pomorskie" 1994, nr 6, s. 48-49; K. Przybyszewski, *Ludzie Torunia Odrodzonej Rzeczypospolitej (1920-1939)*, Tor. 2001, s. 79-82; Archiwum Państw. Bydg., Akta Urz. Woj. Pom. w Toruniu, Wydz. Ogólny, sygn. 612; Archiwum Państw. Tor., Akta m. Tor., Dwudziestolecie międzywojenne, sygn. 1486, k. 235 i 1509, k. 110.

Kazimierz Przybyszewski

CIARA Zdzisław (1932-1990), konserwator-zabytkoznawca, konserwator zabytków woj. bydgoskiego, dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Ur. 30 X 1932 w Toruniu jako syn Edmunda i Ireny z Hawilów. Ojciec był urzędnikiem państwowym, matka modystką. Uczęszczał do Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, które ukończył w 1950, a następnie rozpoczął studia na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu specjalizując się w zakresie technologii i technik malarskich. W 1954 złożył pracę dyplomową napisaną pod kierunkiem doc. Leonarda Torwirta i uzyskał dyplom magistra zabytkoznawstwa i konserwatorstwa. W 1966 przebywał na dwumiesięcznym stypendium rządu holenderskiego w Service de Conservation de Monuments w Voovburgu. Uczestniczył w wyjazdach szkoleniowych do Niemiec, Francji i Anglii.

Jego działalność zawodową, z uwagi na charakter instytucji i pracy, jaką podejmował, można podzielić na dwa okresy: konserwatorski i muzealny. Okres pierwszy to l. 1955-72, a rozpoczął go jako konserwator malarstwa w toruńskim oddziale Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W 1956 przeniósł się do Olsztyna, gdzie był zastępcą woj. konserwatora zabytków, a następnie od 1 IV 1959 pełnił funkcję woj.

konserwatora zabytków w Bydgoszczy. Okres ten, trwający ponad 13 lat, był w jego pracy zawodowej najbardziej twórczy, zarówno w zakresie merytorycznym, jak i organizacyjnym. Od początku położył duży nacisk na opracowywanie i inwentaryzowanie zabytków. Dla miast powstałych w czasach średniowiecznych zrobione zostały plany perspektywiczne, określające prawidłowe kierunki ich rozwoju przestrzennego. Dużą wagę przywiązywał do zagospodarowania obiektów zabytkowych, czemu dał wyraz w artykule *Zagadnienie adaptacji obiektów zabytkowych w województwie bydgoskim dla potrzeb turystyki* (OZ 1967, nr 4). Problemy ochrony i konserwacji zabytków przedstawił w opracowaniu, które zostało wydrukowane w monografii woj. bydgoskiego w 1967. Omówił w nim: zabytkowe ośrodki miejskie, architekturę i obwarowania miast, obiekty sakralne, obronne, pałace i dwory oraz budownictwo ludowe, które było przez niego otaczane dużą opieką. Udzielał pomocy właścicielom i użytkownikom chałup oraz domów podcieniowych, m.in. w Szczuce, Silnie, Ostrowitem, Pułkowie Wielkim i Wielkim Lubieniu. Wiele uwagi poświęcił ochronie i konserwacji architektury sakralnej – i to zarówno monumentalnej, jak prowincjonalnej. W okresie jego działalności przeprowadzone zostały prace, którymi objętych zostało ok. 70% zabytkowych kościołów. Opieką otaczał również architekturę obronną, zwłaszcza zamki będące w ruinie (Golub, Toruń, Brodnica, Radzyń Chełmiński, Świecie nad Wisłą) oraz obwarowania miejskie (Golub, Toruń, Chełmno, Chojnice, Brodnica, Nowe nad Wisłą).

W październiku 1972 rozpoczął drugi okres działalności – jako dyr. Muzeum Okręgowego w Toruniu, którym pozostał do śmierci. Początek jego pracy przypadł na okres przygotowań do 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika i otwarcie (19 II 1973) Oddz. Muzeum – Domu Kopernika. Jako dyrektor uważał za konieczne podtrzymywanie trzech podstawowych zasad działalności muzealnej: wystawienniczej, naukowo-oświatowej i opracowywania zbiorów. W 1989 Muzeum otrzymało pałac Eskenów z przeznaczeniem na siedzibę Oddz. Historycznego i wystawy czasowe. Z inicjatywy C. została nawiązana stała współpraca z muzeami niemieckimi w Gothcie, Schwerinie i Norymberdze oraz z muzeami radzieckimi w Archangielsku i Nowosybirsku.

Był autorem kilkunastu prac i artykułów, naczelnym redaktorem „Rocznika Muzeum Okr. w Toruniu", do którego pisał również przedmowy. Opracował dzieje Brodnicy do pracy *Miasta polskie w Tysiącleciu*. Był inicjatorem i współautorem *Katalogu zabytków województwa bydgoskiego* (1974). Był członkiem zarządu toruńskiego oddz. Stow. Historyków Sztuki, a w l. 1973-78 prezesem Tow. Miłośników Torunia. W okresie jego działalności odbyło się dziesięć zjazdów społecznych opiekunów zabytków, z którymi utrzymywał kontakt i wspierał ich działania. Za swoją długoletnią działalność odznaczony został Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, odznaką „Zasłużony Działacz Kultury", złotą i srebrną odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz innymi odznaczeniami resortowymi.

Z małżeństwa z Danutą Kaliszewską miał dwie córki: Iwonę i Alinę.

Zmarł nagle 30 IV 1990 i pochowany został na Centralnym Cmentarzu Komunalnym w Toruniu.

R. Domagała, *Zdzisław Ciara (1932-1990), wspomnienie pośmiertne*, „Roczn. Muz. w Toruniu" 1992, t. IX, s. 184-186.

Maciej Rejmanowski

CIOŁEK Gerard (1909-1966), architekt, architekt krajobrazu i założeń zieleni, badacz zabytkowych ogrodów, budownictwa i osad-

nictwa wiejskiego, prof. Politechniki Krakowskiej.

Ur. 24 IX 1909 w Wyżnicy na Bukowinie jako syn Adolfa, urzędnika w służbie austriackiej, i Ludwiki z Meltzów. Uczęszczał do polskiego gimnazjum w Czerniowcach, potem do Państw. Gimnazjum Humanistycznego w Lublinie, po ukończeniu którego w 1929 rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Dyplom inż. architekta uzyskał w 1936 na podstawie pracy z zakresu kompozycji ogrodowej, wykonanej pod kierunkiem prof. Franciszka Krzywdy-Polkowskiego. W czasie studiów uczestniczył w pracach badawczych prowadzonych pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego w Zakładzie Architektury Polskiej, w którym – bezpośrednio po uzyskaniu dyplomu – pracował jako instruktor, a od 1937 na stanowisku st. asystenta. W ramach działalności w ZAP zajmował się studiami nad historią i teorią architektury, sztuki ogrodowej oraz budownictwem i osadnictwem wiejskim, prowadził zorganizowane z inicjatywy prof. Sosnowskiego Studium Architektury Ogrodowej. Na polecenie prof. Sosnowskiego opracował program centralnego parku etnograficznego (skansenu) pod nazwą „Ogrodziec" sytuowanego w Młocinach na pn. obrzeżu Warszawy. W l. 1937 i 1938, jako stypendysta Funduszu Kultury Narodowej, odbył podróże studialne do Finlandii, Szwecji, Norwegii, Danii, Niemiec, Austrii i Czechosłowacji, zapoznając się z muzeami budownictwa na wolnym powietrzu i architekturą ogrodową. W 1938 udał się do Niemiec jako delegat ZAP na Międzynarodowy Kongres Architektury Ogrodowej i Ochrony Krajobrazu. W tymże roku przeprowadził w terenie badania ogrodów zabytkowych na Wołyniu. Za opracowanie mapy zasięgu gotyku w Europie, przedstawionej na międzynarodowej wystawie „Sztuk i Techniki" w Paryżu w 1937 otrzymał dyplom honorowy. W l. 1937-39 wykonał projekty: parku miejskiego na górze zamkowej w Sochaczewie, projekt konkursowy (wspólnie z K. Wejchertem) terenów parkowych i wystawowych w Lublinie (IV nagroda), otoczenia Zamku Ujazdowskiego (wspólnie z J. Zachwatowiczem) oraz kilka projektów konserwatorskich i wyposażenia wnętrz zabytkowych kościołów. Kierował pracami badawczo-konserwatorskimi w kościele św. Idziego w Inowłodzu (1936) i konserwatorskimi w kościele w Tumie pod Łęczycą (1938). Swą działalność w tym okresie omówił w artykułach: *Skandynawskie muzea pod otwartym niebem* (BHSiK 1938, nr 1), *Zamek w Baranowie. System krużganków* (tamże nr 2), *Wystawa ogrodnictwa w Essen* („Arkady" 1939, nr 5), *Ze studiów nad założeniami ogrodowymi Wołynia. Sprawozdanie z badań z roku 1938* – wspólnie z K. Żelechowską (BHSiK 1939, nr 1), *Chałupy podcieniowe na Pomorzu* (tamże, nr 2).

Po kampanii wrześniowej, w której uczestniczył jako oficer 6. pułku piechoty, C. powrócił do Warszawy i rozpoczął pracę dydaktyczną i naukową na działającej tajnie PW (od 1941 jako asystent J. Zachwatowicza w ZAP). Prowadził badania nad architekturą ogrodową i budownictwem ludowym oraz wykłady w zakresie kompozycji zieleni. Jednocześnie wykładał projektowanie architektury ogrodowej i budownictwo w legalnie funkcjonujących warszawskich zawodowych szkołach budowlanych. Rozpoczęte przed 1939 studia nad budownictwem i osadnictwem wiejskim kontynuował jako pracę doktorską pt. *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*, prowadzoną pod kierunkiem prof. Tadeusza Tołwińskiego, którą obronił 23 III 1944. Stopień doktora nauk technicznych przyznano mu na posiedzeniu Rady Wydz. Architektury PW 3 V 1945. Praca została wydana w 1984 na podstawie materiałów archiwalnych w publikacji pod tym tytułem przez Politechnikę Krakowską (seria „Zeszyty Naukowe i Monografie"). W 1943 przeprowadził studia i opracował koncepcję rekonstrukcji założenia parkowego w Wilanowie, wykonał (wspólnie z J. Zachwatowiczem) projekt rozwiązania parkowego tere-

nów przyfortecznych w Zamościu (1942), projekt parku sportowego w Aninie (1943) i kilka projektów architektonicznych i założeń zieleni. Opublikował w anonimowym wydaniu powielaczowym (1944) pracę *Polskie ogrody XVII wieku. Krzyżtopór, Podhorce, Wysock, Oleszyce, Wilanów, Łubnice.*

Od 1940 C. uczestniczył w ruchu oporu w Związku Walki Zbrojnej, potem w AK. W powstaniu warszawskim brał udział jako oficer kartograf w III Oddz. Sztabu Okręgu Warszawskiego AK i pełnił służbę przy ochronie zbiorów i dóbr kultury. Po kapitulacji powstania przebywał w obozach jenieckich w Niemczech w Bergen-Belsen i Lubece. W obozach brał udział w pracy oświatowej, wygłaszając odczyty o problemach odbudowy Warszawy i historycznych systemach obronnych. Po uwolnieniu 2 V 1945 przez wojska brytyjskie służył w Polskiej Brygadzie Spadochronowej, współdziałał przy organizowaniu polskiej politechniki w Brukseli i wykładał na kursach zawodowych dla żołnierzy. Na podstawie jego projektu zrealizowano kwaterę polską na cmentarzu w Lubece. W grudniu 1945 powrócił do Polski i rozpoczął pracę (II 1946) w Min. Kultury i Sztuki na stanowisku konserwatora do spraw ochrony krajobrazu, a po utworzeniu (VII 1946) Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków objął kierownictwo Wydz. Ochrony Krajobrazu i Swojszczyzny. Przerwaną w 1944 działalność naukową i dydaktyczną w ZAP kontynuował jako adiunkt w Katedrze Architektury Polskiej Wydz. Architektury PW (do 1948).

W NDMiOZ rozpoczął intensywną działalność nad ochroną historycznych ogrodów, parków i krajobrazu. Zainicjował systematyczną ewidencję i inwentaryzację analityczno-pomiarową zabytkowych założeń parkowych i ogrodowych, kompletowanie dokumentacji historycznej, kartograficznej i fotograficznej. Materiały te przyczyniły się do rozpoznania wielu najwyższej wartości ogrodów zabytkowych i były niezbędne przy podejmowaniu prac konserwatorskich i rekonstrukcyjnych. Zajął się czołowymi założeniami ogrodowymi i parkowymi, zaniedbanymi i zdewastowanymi w czasie wojny i wymagającymi pilnej interwencji konserwatorskiej. W 1946 rozpoczął prace nad projektem rekonstrukcji i odbudowy ogrodu i budowli ogrodowych w Puławach. W 1947 przystąpił do przygotowania projektów rekonstrukcji i odbudowy ogrodów wraz z budowlami w Wilanowie i Morysinie, wykorzystując swoje studia i opracowania z lat okupacji. Zespołem wilanowskim zajmował się w ciągu wielu lat realizacji prac konserwatorskich, przygotowywał rozwiązania wariantowe, projekty różnych części założenia, czuwał nad przebiegiem robót. Opracował projekty rekonstrukcji parków w Nieborowie (1947), Lubartowie z adaptacją na park ludowy (1947), Arkadii (1948), Białymstoku i Rogalinie (oba 1949). Sprawował kierownictwo lub nadzór nad większością prac realizacyjnych. Pełnił funkcję z-cy generalnego konserwatora zabytków, a w 1951 został powołany na stanowisko radcy ministra kultury ds. konserwacji zabytków.

W 1948 objął stanowisko z-cy profesora i kierownika Katedry Planowania Wstępnego na Wydz. Architektury wydziałów politechnicznych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Jednocześnie prowadził wykłady z zakresu kształtowania i ochrony krajobrazu oraz historii sztuki ogrodowej na Wydz. Architektury PW. Współpraca C. z tym Wydziałem rozwinęła się od roku 1952, po utworzeniu Zakładu Architektury w Krajobrazie, przekształconego w 1954 w Zakład Architektury Krajobrazu, w ramach którego prowadził wykłady i był gł. projektantem w pracowni projektowej. W l. 1953-55 wykładał także w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. W 1951 został mianowany kontraktowym profesorem nadzwyczajnym i objął – po zmarłym prof. T. Tołwińskim – opiekę, a od 1952 kierownictwo Katedry Urbanistyki na Wydz. Architektury AG-H, rozszerzając jej profil naukowy i dydaktyczny o zagadnienia planowania

przestrzennego, ochrony ogrodów historycznych i projektowania terenów zielonych. W 1954 otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego i został kierownikiem Katedry Planowania Przestrzennego na tym Wydz. W 1955 odszedł z MKiS, pozostając nadal związany z resortem jako rzeczoznawca w komisjach doradczych i opiniujących. Od 1963 kierował zorganizowaną przez siebie Katedrą Planowania Krajobrazu i Terenów Zielonych na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej, w której utworzył zakłady Planowania Ogrodów i Zieleni oraz Planowania i Ochrony Krajobrazu. W tymże roku otrzymał nominację na profesora zwyczajnego. Wykładał także na podyplomowych studiach urbanistycznych politechnik Krakowskiej i Warszawskiej.

Podejmował zadania projektowe, przygotowywał opracowania studyjne i koncepcyjne dla rekonstrukcji licznych parków i ogrodów pałacowych, zamkowych, klasztornych i dworskich. Wykonał m.in. projekty: ogrodów pałacowych w Otwocku Wielkim (1950), Jabłonnie (1952-55) i Choroszczy (1955); ogrodów zamkowych w Baranowie (1958-59), Białej Podlaskiej (1958), Międzyrzeczu (1959), Krasiczynie (1960) i Łańcucie (ok. 1960); ogrodu dworskiego w Romanowie (1961), ogrodów i parków pałacowych w Kozłówce (1960) i Pszczynie (1963-65); ogrodów zamkowych w Przecławiu (1963) i Koszęcinie (1965). Liczba ogrodów historycznych, którymi się zajmował i dla których przygotował w różnym zakresie opracowania planistyczne przekracza 100 pozycji. Z opracowanych przez C. pełnych dokumentacji dla czołowych zabytkowych założeń ogrodowo-parkowych zrealizowano rekonstrukcje ogrodów w Jabłonnie, Lubartowie, Łańcucie, Nieborowie, Pszczynie, Puławach, Rogalinie i Wilanowie.

Równolegle do prac o charakterze rekonstrukcyjno-konserwatorskim wykonywał opracowania z zakresu architektury, kształtowania krajobrazu i planowania przestrzennego, projekty parków, ogrodów, zieleńców i zadrzewień w miastach, osiedlach, obiektach sportowych, szkolnych, turystycznych, zakładach naukowych i przemysłowych. W tej grupie, liczącej ponad 20 opracowań studyjnych, projektów koncepcyjnych, dokumentacji wstępnych i techniczno-roboczych, znajdują się m.in.: projekt zadrzewienia drogi Chabówka-Zakopane (1950); w Tatrach projekty schroniska w Dolinie Pięciu Stawów Polskich (1949, praca zespołowa nagrodzona przez Komitet ds. Urbanistyki i Architektury), zieleni przy schronisku w Dolinie Chochołowskiej (1953) i rozbudowy schroniska na Kalatówkach wraz z projektem zagospodarowania otoczenia (wspólnie z W. Onitschem, 1955); projekt konkursowy (wspólnie z A. Majewskim i Z. Wzorkiem) otoczenia Wawelu (1953) – I wyróżnienie; projekt (wspólnie z S. Miłoszewskim) parku Muzeum Kultur Ludowych w Młocinach (1954); projekt zagospodarowania zespołu Wilanów-Morysin obejmujący ogród pałacowy, park wypoczynku z muzeum architektury drewnianej na wolnym powietrzu, tereny zabaw i festiwali ludowych; projekty terenów zielonych i parku botanicznego Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie (1954-55), wspólnie z W. Onitschem i T. Lamprechtem parku sportowego „Start" w Kielcach (1955), ośrodka turystycznego Kamienny Potok w Sopocie (1958), parków etnograficznych budownictwa ludowego w Zakopanem-Kuźnicach (1959) i Międzyrzeczu; opracowane pod jego kierownictwem jako gł. projektanta studium zagospodarowania przestrzennego Pienińskiego Parku Narodowego (1959-60); projekty parku miejskiego w Jędrzejowie (1963) i zagospodarowania przestrzennego wzgórza zamkowego w Kielcach (1964). Jedną z ostatnich jego prac było wykonane w 1965 wraz z zespołem w ramach Katedry Planowania Krajobrazu i Terenów Zielonych PK studium krajobrazowe obrzeża zbiorników wodnych Czorsztyn-Sromowce na Dunajcu, w związku z decyzją o realizacji budowy zapór wodnych w Niedzicy i Sromow-

cach Wyżnych. O skutkach, jakie pociągnie za sobą ta inwestycja, rozważana kilkanaście lat wcześniej i wówczas zaniechana, pisał w artykule *Budowa zapory wodnej w Czorsztynie* (OZ 1948, nr 3/4), wyrażając wiele zastrzeżeń wobec przedstawionej koncepcji i samego zamierzenia. Jego wielokierunkowe zainteresowania, działalność naukowa nad historią i teorią kompozycji ogrodów i kształtowania krajobrazu, badacza budownictwa i osadnictwa wiejskiego i praktyczna architekta-konserwatora oraz twórcy nowych założeń zieleni i układów przestrzennych, dydaktyka i propagatora ochrony zabytków, przyrody i krajobrazu znalazły wyraz w bogatym, wynoszącym ok. 60 pozycji, dorobku publicystycznym. Historia i teoria kompozycji ogrodów, sprawy konserwatorsko-projektowe, problemy planowania przestrzennego i kształtowania krajobrazu stanowią najliczniejszą grupę publikowanych prac C., w której albumowe wydanie *Ogrody polskie. I. Przemiany treści i formy* (1954) było dziełem o podstawowym znaczeniu (wznowienie – z rozdziałami uzupełniającymi napisanymi przez J. Bogdanowskiego – 1978). W następnych latach w wydaniach książkowych ukazały się: *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce* (1955), *Zieleń Warszawy* (1956), *Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu* (1964); rozdziały: „Sztuka ogrodowa" w pracy zbiorowej *Historia sztuki polskiej w zarysie od wczesnego średniowiecza do czasów ostatnich* (1965) oraz „Obiekty i urządzenia techniczne", „Zabytki kultury i sztuki", „Planowanie przestrzenne a krajobraz" w *Ochronie przyrody i jej zasobów* (1965). W *Wielkiej encyklopedii powszechnej PWN* (1962-66) zamieścił 76 haseł z zakresu historii i terminologii sztuki ogrodowej. Był współautorem publikacji słownikowych: z S. Łozą i W. Plapisem słownika *Polscy architekci i planiści ogrodów* (Prace IUA, 1951, z. 3; 1953, z. 2 i 3) i z W. Plapisem *Materiały do słownika ogrodów polskich* (1968). W serii „Rejestr Ogrodów Polskich" zamieścił pracę *Z dziejów kartografii ogrodów* (z. 3, 1965), a zebrane i opracowane przez niego plany ogrodów historycznych były wielokrotnie publikowane w zeszytach tej serii. W czasopismach naukowych i specjalistycznych pisał o ogrodach polskich dawnych i współczesnych (BHS 1953, nr 3/4 i OZ 1954, nr 4), omawiał prace przy rekonstrukcji czołowych ogrodów i parków, m.in. w Wilanowie (BHSiK 1949, nr 1 i OZ 1962, nr 3), Rogalinie (OZ 1950, nr 2-3) i Nieborowie (KAiU 1957, z. 2), poruszał zagadnienia związane z architekturą i budowlami ogrodowymi, ochroną krajobrazu, urbanistyką i planowaniem przestrzennym. Napisany wspólnie z K. Chrabelskim artykuł *Uwagi o potrzebie i metodzie odbudowy zabytkowych ogrodów* (OZ 1949, nr 1) był pierwszą publikacją, w której sformułowano ogólne zasady postępowania z zabytkowymi założeniami ogrodowymi. Wielokrotnie zajmował się budownictwem drewnianym, planowaniem i odbudową wsi, urbanistyką, pisząc o formach budownictwa i osadnictwa, historii miast, planowaniu regionalnym, problemach technicznych w budynkach drewnianych i zagadnieniach ochrony budownictwa ludowego. W książce autorstwa F. Kopkowicza *Ciesielstwo polskie* (1958) opracował 4 rozdziały, w których omówił historię zabytków ciesielstwa polskiego, typy i formy dachów, zdobnictwo ciesielskie i zagadnienia konserwatorskie. W cyt. dziele *Historia sztuki polskiej...* napisał rozdziały: „Przyroda, osadnictwo i wczesne miasta"; „Budownictwo"; „Urbanistyka i kształty wsi"; „Budownictwo drewniane" (wspólnie z T. Dobrowolskim). Pracował nad następnymi publikacjami, których nie zdążył już przygotować do druku, w tym: *Dziesięć wieków ogrodów w Polsce* i *Ogrody klasztorne w Polsce*.

C. stworzył ogromny warsztat służący mu do działalności naukowej, publicystycznej i pracy jako projektanta. W ciągu 20 lat (materiały zebrane przed 1945 uległy zniszczeniu) zgromadził zbiór – usystematyzowa-

ny i przechowywany w setkach pudeł, teczek, rulonów i tysiącach obwolut – składający się z wyciągów archiwalnych, wypisów bibliograficznych, zdjęć fotograficznych, maszynopisów i rękopisów prac własnych publikowanych i przygotowywanych do druku. Najliczniej reprezentowane są materiały planistyczne, złożone z przerysów archiwalnych map i planów, szkiców terenowych, inwentaryzacji parków i budowli ogrodowych, projektów rekonstrukcji ogrodów z wyróżniającym się kompletem 100 plansz kolorowych. Zbiór, nabyty w 1968 przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie i później uzupełniony jego specjalistycznym księgozbiorem (ponad 500 woluminów), jest przechowywany w tej instytucji pod nazwą „Teki Ciołka".

C. brał udział w pracach licznych gremiów naukowych i doradczych. Był stałym delegatem MKiS w Państw. Radzie Ochrony Przyrody, członkiem Komisji Planowania Krajobrazu w Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody, Rady Pienińskiego Parku Narodowego (od 1955) i kilku sekcji oraz komitetów PAN, przewodniczył Międzyresortowej Komisji ds. Ochrony Ogrodów Zabytkowych (od 1957), był rzeczoznawcą i doradcą wielu resortów, urzędów i instytucji. Jako członek Rady Gł. Szkół Wyższych i Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej zajmował się sprawami organizacji szkolnictwa wyższego i kwalifikowaniem kadr naukowych. Prowadził prace dyplomowe i doktorskie, recenzował prace habilitacyjne. Był aktywnym członkiem związków twórczych i stowarzyszeń: Stow. Architektów Polskich, Stow. Historyków Sztuki, Tow. Urbanistów Polskich, Polskiego Tow. Turyst.-Krajozn. (przedtem PTK i PTT). Uczestniczył w kongresach Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody w Brunnen w Szwajcarii (1947), w Warszawie (1960) i w Newcastle w W. Brytanii (1965). Dzięki stypendiom Min. Szkolnictwa Wyższego odbył podróże studyjne do Austrii, Szwajcarii, Francji i Włoch (1957) oraz kilku republik ZSRR (1963). Na zaproszenie Uniw. w Sarajewie przebywał w Jugosławii (1960), brał udział w objazdach naukowo-konserwatorskich w Czechosłowacji (1954), Niemieckiej Republice Demokratycznej (1955) i w zorganizowanym przez PK wyjeździe naukowym do Grecji, Turcji, Jugosławii i Austrii (1959). W 1958 został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W 20-lecie śmierci C. odbyła się zorganizowana przez Komitet Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie sesja naukowa pt. „Od ogrodów polskich i rodzimych do polskiego krajobrazu", poświęcona jego pamięci (materiały sesji w: *Gerard Ciołek 1909-1966, Profesor – architekt. Wspomnienia – kontynuacje myśli*, PK, Monografia 90, K. 1989). W 1977, staraniem Muzeum w Wilanowie, odsłonięto w tamtejszym parku kamień upamiętniający zasługi C. i J. Morawińskiego dla ogrodów i zbiorów Wilanowa. Stow. Konserwatorów Zabytków podjęło w 1989 uchwałę o ustanowieniu nagrody imienia G. Ciołka, przyznawanej osobom szczególnie zasłużonym w dziedzinach, które były przedmiotem jego działalności.

Ożeniony w 1939 z Reginą Najder, miał trzech synów: Krzysztofa (zginął w 1953), Tadeusza i Tomasza. Zmarł nagle w Tatrach 15 II 1966 i został pochowany w Warszawie na cmentarzu Powązkowskim.

K. Wejchert, J. Zachwatowicz, *Gerard Ciołek 1909-1966*, KAiU 1966, nr 3, s. 240-245; S. Miłoszewski, *Gerard Ciołek (1909-1966)*, OZ 1966, nr 3, s. 64-65; M. Szymański, *Profesor dr Gerard Ciołek*, „Architektura" 1969, nr 2/3, s. 54-61; W. Pencakowska, *Region Pienin w opracowaniu Gerarda Ciołka*, „Architektura" 1969, nr 2/3, s. 61-63; W. Genga, A. Wyżykowski, *Projekty Gerarda Ciołka rekonstrukcji ogrodów zabytkowych*, „Architektura" 1969, nr 2/3, s. 64-68; M. Jankowska, *Gerard Ciołek, badacz i konserwator ogrodów zabytkowych*, Studia i Materiały PKZ, W. 1981; J.W. Rączka, *Nota biograficzna*, w: *Gerard Ciołek. Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*, t. 1, Kr. 1984,

s. 5-9; E. Heczko-Hylowa, *Pionierzy architektury krajobrazu na krakowskim Wydziale Architektury – Tadeusz Tołwiński, Gerard Ciołek, Zygmunt Novák*, KUiA 1996, z. 3-4, s. 191-195; M. Łuczyńska-Bruzda, *Od osoby profesora przez zespół do Instytutu Architektury Krajobrazu*, KUiA 1996, z. 3-4, s. 269-273; J. Bogdanowski, *Od ochrony do kontynuacji w działalności Instytutu Ochrony Krajobrazu*, KUiA 1996, z. 3-4, s. 275-280; życiorys autorski pisany ok. 1960 i wykaz prac projektowych i realizacji (mpisy), Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Teki Ciołka, teczka nr 23.

Wojciech Jankowski

CZARNECKI Władysław (1895-1983), architekt, urbanista, prof. politechnik Poznańskiej i Wrocławskiej.

Ur. 11 VI 1895 we Lwowie jako syn kupca Włodzimierza i Zofii. Szkołę średnią ukończył we Lwowie, następnie studiował na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej, uzyskując dyplom architekta w 1923. Do Poznania przeniósł się w 1926 na stanowisko architekta miejskiego. W l. 1931-39, jako naczelnik Wydz. Planowania Miasta Zarządu Miejskiego w Poznaniu, kierował opracowaniem pierwszego ogólnego planu zabudowy miasta, który przewidywał m.in. na l. 1940-60 prace porządkowe i gruntowną sanację Starego Miasta. W l. 1947-50 sprawował funkcję naczelnika Wydz. Budownictwa i Architektury w Zarządzie m. Poznania, dużo uwagi poświęcając problemom odbudowy zabytków ze zniszczeń wojennych. Przygotował projekt i nadzorował prace przy odbudowie i rekonstrukcji Biblioteki Raczyńskich. W l. 1958-72 był członkiem Rady Konserwatorskiej przy konserwatorze zabytków m. Poznania. Jest autorem szeregu publikacji z dziedziny historii architektury i urbanistyki, m.in. wielotomowej pracy *Planowanie miast i osiedli.*

Zmarł 18 II 1983 w Pniewach, pochowany na tamtejszym cmentarzu.

H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971, s. 34-36 i 100; WSB, s. 124-125; archiwum SARP Oddz. w Pozn.

Henryk Kondziela

CZERNY (także: Schwarzenberg-Czerny) **Władysław** (1899-1976), architekt, urbanista, prof. politechnik Gdańskiej i Wrocławskiej.

Ur. 6 V 1899 w Krakowie jako syn Franciszka Czernego, prof. geografii Uniw. Jagiellońskiego, i Zofii z Bobrzyńskich. W 1917 zdał z odznaczeniem maturę w III Gimnazjum im. Sobieskiego w Krakowie, następnie podjął studia na Politechnice Wiedeńskiej, gdzie był uczniem Adolfa Loosa. W 1920 w Wojsku Polskim. W l. 1921-27 zdobywał praktykę zawodową w pracowni Romualda Gutta. Od 1924 studiował na Politechnice Warszawskiej; w 1927 przyznano mu tytuł inż. architekta na podstawie pracy dotyczącej planu zabudowy Gdyni. W następnych latach pracował w Katowicach (1927-28), w Warszawie (1928-33), we Lwowie, gdzie w Biurze Planowania Miasta Urzędu Miejskiego przygotowywał ogólny plan zabudowy miasta (1933-36), i ponownie w Warszawie, jako kierownik Sekcji Planów Szczegółowych Zabudowy Miasta Stołecznego Warszawy w Wydz. Planowania Miasta Zarządu Miejskiego. Do najważniejszych przedwojennych prac Cz. należały nagrodzone w konkursach projekty kościoła Opatrzności w Białymstoku (współautor) i rozwiązania urbanistyczne Wawelu i Skałki (współautor). Publikował również artykuły w czasopismach profesjonalnych, m.in. „Dom-Osiedle-Mieszkanie", „Architektura i Budownictwo" oraz „Przegląd Budowlany". W 1939 wziął udział w kongresie urbanistycznym w Sztokholmie wygłaszając referat poświęcony środkom realizacji planów urbanistycznych z punktu widzenia potrzeb społecznych.

Brał udział w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli 3 IX 1939 był więźniem stalagów do 15 II 1940. Po powrocie z niewoli, aż do powstania warszawskiego, kierował Sekcją Planów Szczegółowych Zabudowy Warszawy. W podziemiu wykonał m.in. studium generalnej przebudowy teatru im. Bogusławskiego „z uwzględnieniem szczególnych aspektów zabytkowych tej części Warszawy". Od września 1944 do kwietnia 1945 był wiceprezydentem miasta Warszawa-Praga, a następnie, przez dwa lata, wiceprezydentem Gdańska z ramienia Stronnictwa Demokratycznego. Równocześnie brał udział w pracach nad ponownym uruchomieniem Politechniki Gdańskiej, obejmując kierownictwo Katedry Urbanistyki na Wydz. Architektury. 1 VII 1945 objął w Gdańskiej Dyrekcji Odbudowy stanowisko rzeczoznawcy urbanistycznego. W 1946, jako delegat ministra odbudowy, brał udział w kongresie urbanistycznym w Hastings. Od 1945 opracowywał pierwszą urbanistyczną koncepcję odbudowy Gdańska ze zniszczeń wojennych. Jej wstępne tezy zaprezentował już 1 IX 1945 podczas pierwszego wygłoszonego na PG po wojnie wykładu. Koncepcję tę rozwijał w dalszych latach przy udziale Stanisława Bobińskiego oraz Witolda Dolińskiego i opublikował w 1948 w czasopiśmie „Technika Morza i Wybrzeża" (nr 11/12). W końcu 1949 zaprojektował odbudowę kamienic przy Długim Targu (nr 1-13) na biurowiec Polskich Zakładów Zbożowych. Zrealizował tu kontrowersyjną koncepcję, w której fasady oparte na historycznych wzorcach tworzą parawan dla wnętrza rozwiązanego całkowicie niezależnie od zewnętrznych podziałów architektonicznych.

Na początku 1950 został aresztowany, a następnie przetrzymywany bez procesu w areszcie śledczym na Mokotowie w Warszawie. Po zwolnieniu, w lipcu 1953 powrócił do pracy na PG obejmując ponownie kierownictwo Katedry Urbanistyki. Był także współtwórcą i wykładowcą Wieczornego Studium Architektonicznego w Szczecinie, utworzonego w 1964 pod auspicjami Wydziału Architektury PG. W 1964 podjął pracę w Katedrze Urbanistyki na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej. Także po wojnie ogłaszał artykuły w czasopismach profesjonalnych, takich jak „Architektura" i „Miasto". Opublikował ponadto książkę *Architektura zespołów osiedleńczych. Studia i szkice* (W. 1972).

Największy wkład Cz. w dziedzinę konserwacji zabytków stanowi sformułowany przezeń plan odbudowy śródmieścia Gdańska w formach historycznych. Zakładał on, że śródmieście powinno zasadniczo pozostać na pierwotnym miejscu, a nowe centrum administracyjne mogłoby zostać wzniesione na zach. od Głównego Miasta. Dzielnice historyczne, a więc Główne i Stare Miasto, powinny być odtworzone przy zachowaniu ich historycznego charakteru i stać się centrum kulturalnym, rozrywkowym i handlowym. Nakreślił dość szczegółową wizję odbudowy Głównego Miasta. Wychodząc z przesłanek ekonomicznych (zachowana infrastruktura i nadające się do ponownego wykorzystania fundamenty), urbanistycznych (zasadnicza zgodność historycznego układu Głównego Miasta z koncepcjami współczesnej urbanistyki), historycznych (trwałość struktury przestrzennej) oraz estetycznych (powszechnie uznane piękne miasto), postulował odtworzenie „zniszczonego krajobrazu" dzielnicy. Najważniejsze punkty planu Cz. dla Głównego Miasta zostały sformułowane następująco: przede wszystkim zachować historyczny plan, przy czym budynki należałoby wznosić jedynie przy ulicach szerokich, ulice poprzeczne pozostawiając niezabudowane, jako przejścia piesze; wnętrza śródblokowe również powinny być wolne od zabudowy – jej miejsce miałaby zająć zieleń; niezagrodzone dziedzińce powinny tworzyć jednolitą przestrzeń. Postulował zachowanie tradycyjnej skali kamienic (jak się zdaje, także ich głębokości). Odnośnie do architektury przewidywał pewną liczbę rekonstrukcji wiernych histo-

rycznie. Przeciwstawiał się natomiast budowaniu „w dawnym stylu", co określił jako „fałszowanie dokumentów, które nigdy nie istniały". Równocześnie dopuszczał wznoszenie kamienic we współczesnych formach, pod warunkiem dostosowania ich do skali i charakteru zabudowy historycznej. Ze względu na zmianę sytuacji społeczno-politycznej w końcu lat 40. nie było możliwe wprowadzenie w życie zaproponowanej przez niego koncepcji użytkowej, jednak jego koncepcja przestrzenna wpłynęła zasadniczo na rozwiązanie urbanistyczne ostatecznie przyjęte dla odbudowy Głównego Miasta.

Był członkiem Stow. Architektów Rzeczypospolitej Polskiej od 1925 (wystąpił w 1936 protestując przeciw wprowadzeniu tzw. paragrafu aryjskiego, ponownie wstąpił w 1944) i Tow. Urbanistów Polskich od 1932. Odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (1946), złotą Odznaką Odbudowy Warszawy (1946), Krzyżem Oficerskim i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Laureat Nagrody im. Herdera (Wiedeń 1974).

Ożeniony z Ludmiłą Leszczyńską. Miał troje dzieci: synów Jana i Aleksandra oraz wychowanicę Irenę.

Zmarł 18 XII 1976 we Wrocławiu. Pochowany na gdańskim Srebrzysku.

Z. Wójtowicz, *Gdańsk odzyska polski charakter. Plan odbudowy w oświetleniu wiceprezydenta inż. Wł. Czernego*, „Dziennik Bałtycki" z 4 IX 1945; *Politechnika Gdańska 1945-1955. Księga pamiątkowa*, W. 1958, s. 79-107; *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta*, zebr. i oprac. I. Trojanowska, Gd. 1978 passim; J. Friedrich, *Problemy odbudowy gdańskiego Głównego Miasta w latach 1945-1956. Studium z dziejów mentalności społecznej* (*praca doktorska*), Gd. 2000, s. 44-72; Archiwum Państw. w Gdańsku: 1180/49, 52 (Gdańska Dyrekcja Odbudowy), 1153/53 (Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych); Archiwum Politechniki Gdańskiej: 205/7.

Jacek Friedrich

D

DĄBROWSKI Jan (1888-1975), architekt, konserwator zabytków m.st. Warszawy.

Ur. 15 I 1888 w Tarnówku w pow. Krasnystaw, w rodzinie ziemiańskiej, jako syn Karola i Stanisławy. Po studiach architektonicznych na Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu w l. 1909-16 rozpoczął w 1919 pracę jako projektant i kierownik budów w Dyrekcji Robót Publicznych w Warszawie. W 1921 przeszedł do Zarządu Gmachów Reprezentacyjnych RP, gdzie w l. 1928-39 pełnił funkcję architekta konserwatora Zamku Królewskiego w Warszawie, Belwederu i zespołu pałacowego w Łazienkach. Od początku swej samodzielnej pracy architekta brał udział w projektowaniu odbudowy zniszczonych zabytków. Należał do Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, z ramienia którego odbudował częściowo zniszczone w l. 1914-20 kościoły w Raszynie i Pęcicach, folusz pod Brodnem i in. Związany ideowo z wileńskim środowiskiem artystycznym, opublikował w wychodzącym początkowo w Wilnie czasopiśmie „Południe" artykuły: *Budownictwo warszawskie* (1921/1922, z. 1), *Nowy wiadukt kolejowy w Warszawie* i *Rewia pomników m.st. Warszawy* (1923, z. 3 i 4), *Prądy w architekturze współczesnej* (1924, z. 1). Zajmował się również projektowaniem budynków mieszkalnych – koszar i licznych willi w Warszawie, Podkowie Leśnej i Otwocku. Projekty budynków koszarowych z 1924 i willi w Podkowie Leśnej z 1927 zostały opublikowane w „Architekturze i Budown." (1927, nr 11-12). W ogólnopolskim konkursie na Bazylikę Morską w Gdyni w 1929 otrzymał II równorzędną nagrodę, a w 1931 na mauzoleum na Grochowie w Warszawie II nagrodę.

Podczas okupacji niemieckiej należał do konspiracyjnego zespołu architektów, którzy pod kierunkiem prof. Mariana Lalewicza przygotowywali projekty odbudowy zniszczonych w 1939 zabytkowych budynków w Warszawie. W ramach tej działalności zaprojektował i nadzorował odbudowę gmachu Tow. Kredytowego Ziemskiego. W 1945 podjął pracę w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, a następnie w utworzonym w 1948 Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy. Równocześnie był kierownikiem Pracowni Stanisławowskiej zajmującej się odbudową zabytków architektury z końca XVIII w., a przede wszystkim Zamku Królewskiego i Łazienek. Jego autorstwa jest pierwszy projekt odbudowy Zamku z 1949 (niezrealizowany). Ponadto zaprojektował i nadzorował odbudowę szeregu budynków z terenu Łazienek, m.in.: pałacu Na Wodzie, Pomarańczarni z Teatrem Stanisławowskim, Ermitażu, pałacu Myślewickiego, a także Belwederu i Obserwatorium Astronomicznego w Al. Ujazdowskich. Wg jego projektów odbudowano pałac Tyszkiewiczów-Potockich i pałac Uruskich na Krakowskim Przedmieściu oraz kamienice przy ul. Krzywe Koło 2, 4, 14, 16 i 18 na Starym Mieście. Realizację wszystkich swoich projektów nadzorował osobiście, zwracając szczególną uwagę na zgodność stylową i precyzję wykonania. Od 1955 do przejścia na emeryturę w 1966 pełnił funkcję konserwatora zabytków m.st. Warszawy.

Opublikował kilka artykułów związanych ze swoją pracą konserwatorską: *Pałac na Wodzie w Łazienkach* (OZ 1956, nr 3), *Jako plastyczny obrazek epoki. Wypowiedź*

Konserwatora m.st. Warszawy („Fundamenty" 1957, nr 2), *W obronie warszawskich zabytków* („Stolica" 1960, nr 51/52). Był członkiem Komisji Architektoniczno-Budowlanej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, należał do Stow. Architektów Polskich i Stow. Historyków Sztuki. Odznaczony m.in. zespołową nagrodą artystyczną II stopnia za zasługi w dziedzinie architektury, nagrodą Miasta Stoł. Warszawy, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Żona Halina z Gadomskich (1893-1975), uczennica m.in. Władysława Ślendzińskiego, współpracowała z mężem przy projektach wnętrz pałacowych. Córka Anna Danuta (ur. 1922) została architektem.

Zmarł 25 X 1975 w Zgierzu, pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

„Arch. i Budown." 1930, nr 3, s. 120; „Architektura" 1953, nr 9, s. 218; S. Krasiński, *Wspomnienie o Koledze Janie Dąbrowskim*, „Komunikat SARP" 1975, nr 12, s. 43; B. Januszkiewicz, *Mgr inż. arch. Jan Dąbrowski (1888-1975)*, OZ 1976, nr 4, s. 339; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977, s. 78, 86, 207; *Katalog Zabytków Sztuki, Miasto Warszawa*, cz. I: *Stare Miasto*, W. 1993, s. 315, 316, 320-321; A.L. Nitsch, *Leksykon architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce działających*, 1988, teczka 2, s. D 13 (mpis na prawach rkpisu, Inst. Sztuki PAN); Akta Zarządu Cmentarza Powązkowskiego; wspomnienia autorki.

Barbara Januszkiewicz

DĄBROWSKI Karol Zdzisław (1907-1992), konserwator malarstwa i sztuki zdobniczej, art. malarz, docent Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Ur. 4 XI 1907 w Częstochowie, syn Jana, urzędnika kolei warszawsko-wiedeńskiej, i Emilii z Dąbrowskich (przypadkowa zbieżność nazwiska panieńskiego z nazwiskiem męża). W 1927 podjął naukę w Państw. Szkole Sztuk Zdobniczych i Przem. Artystycznego w Krakowie, którą ukończył w 1932. Równocześnie pracował zarobkowo: projektował tapety (m.in. na Powsz. Wystawę Krajową 1929 w Poznaniu), malował ścienne dekoracje we wnętrzach (np. w restauracji „Paryskiej" w Częstochowie), wykonał polichromię kruchty w kościele na Jasnej Górze pod kierunkiem prof. K. Tomorowicza i F.Sz. Kowarskiego. W l. 1930-32 był zaangażowany przez konserwatora W. Szymborskiego do prac na Wawelu. W tamtejszej pracowni konserwatorskiej poznał Rudolfa Kozłowskiego, z którym współpracował później w czasie okupacji i w okresie powojennym. W 1 poł. lat 30. pracował również na Wawelu przy produkcji kurdybanów. Z tego okresu pochodzi jego mało znany dorobek artystyczny w postaci zdobionych opraw książkowych, okładzin kaset, mebli itp. Już jako absolwent PSSZiPA wykonał w 1932 polichromię kościoła w Cielcach (pow. Warta), w 1934 w Komornikach, a w l. 1936-38 konserwację rokokowych malowideł ściennych w drewnianym kościele w Skomlinie (pow. Wieluń).

W 1935 został przyjęty na podstawie egzaminu na III semestr do Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, gdzie do 1938 studiował malarstwo oraz przedmioty uzupełniające. Jego profesorami byli m.in.: L. Pękalski (malarstwo dekoracyjne), F.Sz. Kowarski (rysunek), W. Jastrzębowski (sztuka stosowana), B. Lenart (introligatorstwo i liternictwo), E. Plutyńska (tkanina). Po uzyskaniu absolutorium pogłębiał wiedzę specjalizując się, do wybuchu wojny w 1939, w malarstwie monumentalnym oraz konserwacji malarstwa i rzeźby polichromowanej. Okres okupacji niemieckiej spędził w Krakowie. Pracując na Wawelu, dokonał odkrycia i konserwacji (1940-41) oryginalnej polichromii Pięknej Madonny z Krużlowej. Po wojnie (1945) wykonał polichromię w za-

krystii kościoła Bożego Ciała w Krakowie. W l. 1945-46 brał udział w pracach rewindykacyjnych dzieł sztuki na Dolnym Śląsku, pełniąc jednocześnie funkcję kustosza Muzeum im. Jana Matejki w Jeleniej Górze. Po powrocie do Krakowa w 1947 konserwował malowidła ścienne w krużgankach kościoła św. Katarzyny oraz kontynuował wraz z R. Kozłowskim rozpoczętą w 1946 konserwację bizantyjsko-ruskich malowideł w kaplicy Św. Krzyża na Wawelu, a następnie w kaplicy Stefana Batorego. Równocześnie brał udział w konserwacji ściennej dekoracji malarskiej Jana Matejki w kościele Mariackim. Jego dziełem było także odkrycie (1947) i konserwacja ciekawej dekoracji ściennej w Collegium Maius UJ, przedstawiającej wzory matematyczne. Prace konserwatorskie w Collegium Maius, którymi kierował do 1950, opisał w artykule *Z prac konserwatorskich w Collegium Maius* (OZ 1950, nr 2-3). W 1948 rozpoczął prace badawczo-odkrywcze, a następnie konserwatorskie gotyckiej polichromii ściennej w kościele w Morągu (publikacja OZ 1951, nr 1-2). Odsłanianie spod późniejszych nawarstwień i konserwacja tego cennego obiektu była podstawą do uzyskania dyplomu na Wydz. Konserwacji ASP w Warszawie. W 1950 wykonał polichromię w kościele w Leśniowie oraz konserwację dekoracji malarskiej drewnianego kościoła w Mikuszowicach k. Bielska-Białej.

1 IX 1950 objął na Wydz. Konserwacji ASP w Warszawie stanowisko st. asystenta, rozpoczynając wykłady i ćwiczenia z zakresu technologii i konserwacji malarstwa ściennego. Rok później podjął pracę w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie, w którym kierował pracami terenowymi w zakresie malarstwa ściennego. Nadzorował lub kierował bezpośrednio pracami w wysokiej rangi kościołach, jak: w Tumie pod Łęczycą, Boguszycach i Wełnie (1951-52), Grębieniu w woj. łódzkim i Siewierzu k. Zawiercia (1953), Czerwińsku (1951-54), a także w obiektach świeckich, m.in. dworze w Jordanowicach i pałacu w Rybienku na Mazowszu (1953). O odkryciach i przebiegu prac opublikował szereg artykułów w „Ochronie Zabytków": *Odkrycie romańskiej polichromii w Tumie pod Łęczycą* (1952, nr 4), *Z prac PKZ nad konserwacją polichromii w kościołach drewnianych. Boguszyce – woj. łódzkie, Wełna – woj. poznańskie* (1951, nr 3-4), *Konserwacja malowideł ściennych. Odkrycie romańskiej polichromii w Czerwińsku* (tamże), a także w „Biul. Hist. Sztuki" *Problemy konserwatorskie romańskiej polichromii w Czerwińsku* (1953, nr 2). Po dwóch latach pełnienia funkcji st. asystenta i po obronie pracy dyplomowej, D. podpisał umowę z ASP na trzy lata pracy na stanowisku adiunkta, którą następnie ponawiano przez osiem lat. W l. 1963-73 był wykładowcą i st. wykładowcą. Tytuł i stanowisko docenta ASP otrzymał aktem nominacyjnym Min. Kultury i Sztuki 1 I 1973. Działalność dydaktyczną na uczelni zakończył 30 IX 1977.

D. brał czynny udział w działalności naukowo-konserwatorskiej Sekcji Konserwacji Zw. Polskich Artystów Plastyków lub instytucji współpracujących z Sekcją, jak Ośrodek Dokumentacji Zabytków oraz PP PKZ. Wygłaszał m.in. referaty (nast. publikowane) na konferencjach: w Krakowie w 1964 *Dokumentacja konserwatorska* oraz *Z doświadczeń w technice i metodach w konserwacji malowideł ściennych w PKZ* (BMiOZ 1965, ser. B, t. XI) i Toruniu w 1970 *Niektóre konserwatorskie działania przy obrazach sztalugowych* (tamże, 1970, ser. B, t. XXVII). Brał udział w objeździe konserwatorskim w 1968, wygłosił referat wstępny w dyskusji poobjazdowej, a następnie współpracował przy redagowaniu numeru specjalnego „Biuletynu ZPAP" (1971) poświęconego problemom Sekcji Konserwacji, w którym też zamieścił artykuł *Konserwacja polichromii ściennych*. Jako konserwator dzieł sztuki wyjeżdżał do wielu krajów europejskich, głównie do Niemiec (obu ówczesnych państw niemieckich), Bułgarii i Cze-

chosłowacji. Z wieloma konserwatorami zagranicznymi utrzymywał bliskie, koleżeńskie stosunki. Wynikiem pracy naukowej, konserwatorskiej i dydaktycznej D. było ok. 20 publikowanych prac (artykuły, komunikaty, dyskusje), głównie z zakresu malarstwa ściennego. Zamieszczał je przede wszystkim w „Ochr. Zabytków", ale również w „Biul. Hist. Sztuki", „Przegl. Artystycznym", „Problemach", „Polsce" i in., zaś referaty konferencyjne w wydawnictwie seryjnym „Bibl. Muzealnictwa i Ochr. Zabytków". W działaniach konserwatorskich był zwolennikiem zachowania i wzmocnienia w maksymalnym stopniu oryginalnej struktury dzieła oraz stosowania metod i środków nieniszczących, czemu dał wyraz w artykule *Z prac i doświadczeń konserwatorskich w zakresie malarstwa ściennego* („Przegl. Artyst." 1953, nr 4). Ostatnią publikacją, która ukazała się dopiero po siedmiu latach od jego przejścia na emeryturę, była praca wydana przez ASP w formie skryptu pt. *Wpływ warunków lokalnych na stan i zachowanie się malowideł ściennych oraz trwałość zabiegów konserwatorskich* (1985).

Oprócz wielu polichromii ściennych, realizowanych głównie w kościołach, był również autorem prac z zakresu malarstwa sztalugowego. Brał udział w wielu wystawach indywidualnych i zbiorowych, jak: Wystawa Malarstwa (Galeria Sztuki MDM w Warszawie, 1962), Wystawa Malarstwa, Grafiki i Rzeźby ZPAP Oddz. Kraków (Zakopane, 1948), Ogólnopolska Wystawa Plastyki (Radom, 1961), Wystawa Sztuki Sakralnej w kościele Dominikanów (Kraków, 1961), Wystawa Sekcji Konserwacji ZPAP Oddz. Warszawa (Galeria Sztuki MDM, 1963).

D. pracował społecznie, a w czasie okupacji hitlerowskiej – zwłaszcza na przełomie 1944-45 – swoją postawą wykazał dużą odwagę, sabotując wraz z innymi pracownikami na Wawelu nakazy władz okupacyjnych, których celem był wywóz dzieł sztuki do Niemiec. W czasie pobytu na Dolnym Śląsku w l. 1945-46 założył Oddz. Zw. Polskich Artystów Plastyków w Jeleniej Górze i był pierwszym jego prezesem. Po VI Walnym Zjeździe ZPAP w 1951 wybrany został na wiceprzewodniczącego Rady Artystycznej Ogólnopolskiej Sekcji Konserwacji. Funkcję tę pełnił jeszcze przez dwie kadencje, tzn. do Walnego Zjazdu ZPAP w 1957, kiedy Sekcja uzyskała status równorzędny ze stanem prawnym innych sekcji. Za zasługi dla polskiej kultury i różnorodną bogatą działalność – konserwatorską, artystyczną, dydaktyczną i naukową – otrzymał wiele nagród i odznaczeń, z których najważniejsze to: Złoty Krzyż Zasługi (1955), nagroda III stopnia min. kultury i sztuki (1974), nagroda rektora ASP I stopnia (1975), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1976), Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (1984).

D. ożeniony był z Marią z Karaszkiewiczów, z którą miał dwie córki, Bogumiłę Martę i Dobromiłę Ewę, oraz syna Rodowita; wszyscy ukończyli studia artystyczne.

Zmarł 29 V 1992 w Warszawie, pochowany został w Komorowie k. Warszawy.

A. Romanowiczowa, *Sekcja Konserwacji. (Jak to się zaczęło?)*, „Biul. ZPAP" Nr specjalny [1971], s. 13-16; *Słownik artystów plastyków. Okręg warszawski ZPAP*, W. 1972, s. 107; S. Stawicki, *Docent Karol Dąbrowski* (4 XI 1907-29 V 1992), OZ 1992, nr 4, s. 388-390; tenże, *Powstanie i działalność Sekcji Konserwacji ZPAP*, „Biul. Inform. ZG ZPAP" 2000, nr 4, s. 45-47; Archiwum Akt ASP sygn. KD. 65 (d. K. 781); Dział Kadr ASP; informacje żony Marii Dąbrowskiej i córki Dobromiły Ewy Borowieckiej.

Stanisław Stawicki

DEC Włodzimierz Jan (1930-1994), art. malarz, konserwator dzieł sztuki, kustosz w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, inicjator ochrony zabytków przed niszczącym działaniem światła.

Ur. 3 XI 1930 w Lublinie. Syn Franciszka i Marii z d. Smaga, nauczycielki. Ojciec – chemik, nauczyciel gimnazjalny, rzeźbiarz amator, współzałożyciel Zw. Artystów Plastyków w Lublinie. D. ukończył ogólnokształcącą szkołę średnią w Lublinie w 1950. Jako uczeń uczęszczał również na zajęcia ogniska plastycznego prowadzonego przez malarza Władysława Filipiaka. Studia, rozpoczęte w Krakowie, ukończył na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w 1960 na Wydz. Konserwacji (dyplom z wyróżnieniem). W czasie studiów prowadził Koło Naukowe przy Wydziale. Pracę zawodową rozpoczął wcześnie, jeszcze jako student. W 1953 wykonał na zamówienie Muzeum Narodowego w Warszawie dwie kopie na wystawę „Odrodzenie w Polsce": z winiarni w Lublinie (Wenus ze sklepienia) oraz z kościoła Brygidek w Lublinie (król Władysław Łokietek z orszakiem), stosując przy obu kopiach technikę zgodną z oryginałami. W następnym roku uczestniczył w konserwacji polichromii kościoła w Krasnem, wykonując samodzielnie skomplikowane prace przy dwóch scenach. W l. 1956-59 pracował w oddz. warszawskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W tym czasie (1956-57) kierował pracami konserwatorskimi (badania, organizacja toku prac, udział w konserwacji, opracowanie dokumentacji) w skarbczyku lub lapidarium w kościele w Czerwińsku. Następnie (1957-59) pracował przy konserwacji malowideł ściennych w kaplicy na zamku w Lublinie oraz brał udział w pracach zespołowych w Sali Balowej pałacu Na Wodzie w Łazienkach oraz pracach przy malarstwie sztalugowym. Po uzyskaniu dyplomu pracował samodzielnie przy konserwacji obrazów sztalugowych i malowideł z Faras na zlecenie MN w Warszawie, a także na zlecenie Muzeum w Lublinie i Muzeum Historycznego m.st. Warszawy.

Od grudnia 1973 do września 1979 był pracownikiem etatowym Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Zorganizował i wyposażył pracownię konserwatorską, sprawował funkcję kierownika działu konserwatorskiego, co było równoznaczne ze stanowiskiem kustosza. Poza konserwacją malarstwa olejnego zajmował się profilaktyką zbiorów muzealnych. Do niego należała piecza nad klimatyzacją wnętrz muzealnych i czuwanie nad wilgotnością względną pomieszczeń muzealnych. Jego specjalizacją zawodową była ochrona dzieł sztuki przed destrukcyjnym działaniem światła. Był w tej dziedzinie pionierem. Przez wiele lat prowadził badania i akcję przy społecznym udziale naukowców z placówek naukowych i zakładów przemysłowych, ludzi, których potrafił zarazić swoim entuzjazmem. Rezultatem było m.in. przebadanie i wytypowanie źródeł światła oraz dostosowanie odpowiednich filtrów ochronnych. Na podstawie zaproponowanych przez niego charakterystyk absorbcji wykonano w Jeleniogórskich Zakładach Optycznych wzorcowe próbki szkieł. Były to dwa pierwsze polskie filtry ochronne pochłaniające promieniowanie UV: CERMAL CU-filtr do światła dziennego o słabym zabarwieniu oliwkowozielonkawym, nawiązującym do zabarwienia dawnych szkieł okiennych sprzed XIX w., oraz CERMAL C-filtr do światła sztucznego o zabarwieniu słabożółtym. Filtry te zostały przebadane spektrofotometrycznie oraz został sprawdzony wizualnie kolorystyczny odbiór obrazu przy ich użyciu. Następnie zakomponował dwa filtry – zestawy szkieł chroniących przed światłem dziennym, do montowania w ramach okiennych. Opracował projekt ochrony przed szkodliwym działaniem światła dla wszystkich sal ekspozycyjnych Muzeum. W 1977 na prośbę Muzeum Narodowego w Gdańsku opracował społecznie, z uwzględnieniem każdej sali, projekt oświetlenia z zastosowaniem filtrów ochronnych.

Zdobytą w tej dziedzinie wiedzę starał się jak najszerzej upowszechnić, wygłaszając w połowie lat 70. szereg odczytów dla kierowników różnych placówek muzeal-

nych, a w siedzibie Stow. Historyków Sztuki wygłosił referat *Ochrona zbiorów muzealnych przed działaniem szkodliwych zakresów promieniowania optycznego* (1976). Zamieścił również szereg artykułów w „Biuletynie Informacyjnym Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków" (wyd. Min. Kultury i Sztuki): *Wygaszanie odblasków przy fotografowaniu obrazów i innych obiektów zabytkowych w celach konserwatorskich* (1974, nr 111), *Działanie światła – promieniowania na zabytki i metody ochrony* (1974, nr 113), *Dwa nowe filtry ochronne* (1975, nr 117), *Kilka uwag o dublowaniu obrazów na stołach próżniowych* (1977, nr 125), wspólny z fizykiem Rolandem Brunszem *Warunki ochrony zbiorów muzealnych i innych zabytkowych obiektów w czasie wykonywania zdjęć filmowych i transmisji telewizyjnych* (1977, nr 125). W 1976 przystąpił wraz z R. Brunszem do opracowania polskiej normy *Oświetlenie obiektów zabytkowych w polskich muzeach*. W ukończeniu tej pracy przeszkodziła choroba D.

Równolegle z pracą zawodową uprawiał własną twórczość artystyczną: malarstwo olejne, akwarele (pejzaż, sceny tematyczne), rysunek. Zajmował się również emaliami komórkowymi. Brał udział w wystawach Sekcji Konserwacji Okręg. Warsz. Zw. Polskich Artystów Plastyków w l. 1966, 1975 i 1979. W 1978 odbył podróż stypendialną do Belgii, gdzie zapoznał się m.in. z pracami l'Institut Royal du Patrimoine Artistique w Brukseli, z ekspozycjami i pracowniami na terenie Belgii oraz obiektami dawnej architektury z zachowanymi szkłami okiennymi.

Od 1972 pracował społecznie w Sekcji Konserwacji Okręg. Warsz. ZPAP – pomagał kolegom w typowaniu specjalistycznego sprzętu i materiałów konserwatorskich na podstawie trudno dostępnych katalogów zagranicznych. W latach 70. był przewodniczącym Zarządu Sekcji Konserwacji Okręg. Warsz. ZPAP.

Ożeniony z Ireną Laudańską, również konserwatorem dzieł sztuki.

Zmarł 22 IX 1994, pochowany w Warszawie na Cmentarzu Komunalnym Północnym.

Archiwum rodzinne.

Irena Laudańska-Dec

DETHLEFSEN Richard (1864-1944), architekt, konserwator zabytków prowincji Prusy Wschodnie.

Ur. 24 VIII 1864 w Grönland k. Ekensund (Szlezwik-Holsztyn) jako syn Lorenza i Anny-Marii Jepsen. Po maturze uzyskanej w gimnazjum we Flensburgu ukończył studia w zakresie architektury i historii sztuki na politechnice w Hanowerze, a uzupełniał w Berlinie. Działalność zawodową rozpoczął w 1895 jako budowniczy rządowy w Szlezwiku. Następnie pracował na tym samym stanowisku na Pomorzu Zachodnim (gdzie m.in. w 1899 restaurował kościół w Słupsku) oraz w Brandenburgii (m.in. restaurował kościół w Sulęcinie). W 1901 zatrudniony został przy pracach restauratorskich katedry w Królewcu (w 1912 opublikował *Die Domkirche in Königsberg*). Po zakończeniu tych prac powierzono mu funkcję konserwatora prowincji Prusy Wschodnie, którą sprawował do 1936. W pierwszym okresie dużo czasu i energii poświęcił staraniom o zachowanie rygorów konserwatorskich w trakcie odbudowy zabytków architektury i zabytkowych zespołów miejskich na terenie Prus Wschodnich, zniszczonych lub poważnie uszkodzonych w czasie działań I wojny światowej, o czym pisał w artykule *Zum Wiederaufbau Ostpreussens* („Zentralblatt der Bauverwaltung" 1915, 35). D. zajmował się też badaniami miejscowej architektury wiejskiej (napisał *Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen*, 1911 oraz *Stadt und Landhäuser in Ostpreussen*, 1918), a tak-

że ochroną i konserwacją jej zabytków. Znalazło to wyraz nie tylko w jego terenowych działaniach konserwatorskich, ale zaowocowało stworzeniem z jego inicjatywy i pod jego opieką w l. 1911-15 muzeum skansenowskiego zabytków architektury wiejskiej w Królewcu, przeniesionego 1938-39 do Olsztynka, gdzie po rozbudowie i modernizacji funkcjonuje do dzisiaj. Spośród prac konserwatorskich, które zainicjował, nadzorował, a niekiedy także projektował, wymienić należy m.in. – prócz katedry królewieckiej – tamtejszy zamek, kościoły w Ornecie, Myślicach, Łajsach, Świętej Lipce, bramę miejską w Pasłęku, zamki w Pieniężnie, Węgorzewie i Olsztynie oraz malowidła ścienne w zamku w Lidzbarku Warmińskim (pełniejszy spis por. *Bericht des Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, 1902-1935, Königsberg 1903-1936). Po przejściu w 1936 w stan spoczynku D. działał nadal zawodowo jako doradca do spraw konserwatorskich ewangelickiego konsystorza dla Prus Wschodnich.

Był żonaty z Emmą Lauckner. Zmarł 24 III 1944 w Heinrichswalde (obecnie Sławsk) i pochowany został w Królewcu.

Schleswig-Holsteinisches Bibliographisches Lexikon, Bd. 3 (1973), s. 82; *Altpreussische Biographie*, Bd. III (1975), s. 887; S. Hartmann, *Kontinuität und Wandel in der ostpreussischen Denkmalpflege*, w: *Das Preussenland als Forschungsaufgabe – Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag* (*Einzelschriften der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung*, Bd. 20), Lüneburg 2000, s. 659-688.

Marian Arszyński

DEURER Peter Jacob (1897-1960), architekt.

Ur. 18 VIII 1897 w Urbar k. Koblencji (Niemcy), jako syn mistrza ciesielskiego Jacoba i Elisabeth z d. Koch. Uczył się jako czeladnik murarski, następnie uczęszczał do szkoły budowlanej w Kolonii, którą zakończył w 1922 jako mistrz murarski, a po zdaniu z wyróżnieniem egzaminów końcowych otrzymał tytuł zawodowy architekta. Pracował w firmach budowlanych, kierował pracami w Kolonii, Neuwied i Bottrop. Od 1926 zatrudniony był w Państw. Urzędzie Budowlanym w Kolonii, biorąc udział w pracach rekonstrukcyjnych w zabytkowych obiektach sakralnych, m.in. w pokartuzjańskim kościele św. Barbary i kościele św. Marcina w Kassel. Przez krótki czas pracował w urzędzie konserwatorskim w Kassel, a w l. 1935-37 w Państw. Urzędzie Budowlanym w Rüdesheim, gdzie prowadził prace restauracyjne w obiektach zabytkowych, np. w d. klasztorze w Eberbach. Dalsza aktywność zawodowa Deurera związana była z Berlinem, gdzie powierzono mu prace nad przygotowaniem projektów budynków rządowych (przede wszystkim Mennicy Rzeszy). W tym czasie zatrudniony był w Min. Finansów. Od 1942 podlegał Sztabowi Budowlanemu odpowiedzialnemu za zabezpieczenie dóbr kultury na terenie Rzeszy. Prace inwentaryzacyjne, a następnie zabezpieczenie obiektów zabytkowych prowadził w kilku miastach: Kolonii, Moguncji, Lüneburgu i Stralzundzie. Od grudnia 1942 do marca 1945 pracował w Gdańsku. Po wojnie osiedlił się w Wesel (RFN), pracował przy rekonstrukcji tamtejszej katedry, prowadził także prace w innych obiektach zabytkowych (w kościołach w Both, Rheinberg, Rees i Diersfordt), prowadząc równocześnie nadzór budowlany w obiektach współczesnych.

D. przybył do Gdańska w grudniu 1942. Powierzono mu zadanie przeprowadzenia prac inwentaryzacyjnych, a następnie zabezpieczenia dóbr kultury. Ochroną miały zostać objęte najważniejsze budowle sakralne, jak kościoły: NMP, św. Jana, św. Katarzyny, śś. Piotra i Pawła, Św. Trójcy, Św. Ducha, Bożego Ciała, kaplica Królewska, św. Brygidy, św. Mikołaja, kościół pocysterski w Oliwie; zabytkowe budynki użyteczności

publicznej: Ratusz Głównomiejski, Dwór Artusa, pałac w Oliwie (siedziba Państw. Muzeum Krajowego Historii Gdańska), zespół pofranciszkański (siedziba Muzeum Miejskiego), kilka wybranych kamienic mieszczańskich, m.in. Dom Angielski, Dom Uphagena, Lwi Zamek. W ciągu zaledwie dwóch lat D. wraz z trzema współpracownikami przygotował dokumentację inwentaryzacyjną wybranych obiektów. Wykonanych zostało 400 rysunków pomiarowych i blisko 2500 zdjęć. Dokumentacja gdańskich zabytków obejmowała prawdopodobnie 24 tomy. Sporządzono ją w pięciu egzemplarzach: jeden z nich trafił do Berlina do sztabu Keitla, trzy pozostały w Gdańsku. Egzemplarze te uległy zniszczeniu. Piąty, autorski egzemplarz D. zabrał ze sobą w drugiej połowie marca 1945 wyjeżdżając do Niemiec. Po śmierci D. jego syn Wolfgang zwrócił się do władz polskich z propozycją przekazania autorskiego egemplarza dokumentacji do Gdańska. Zostało to zrealizowane dopiero w 1978 roku. Obecnie 22 tomy dokumentacji przechowywane są w Państw. Archiwum w Gdańsku. Dokumentacja posłużyła m.in. do prac rewaloryzacyjnych Domu Uphagena i Dworu Artusa, a także do identyfikacji elementów wyposażenia i wystroju przechowywanych po wojnie w składnicy konserwatorskiej w Oliwie. Autorski egemplarz nie zawiera kompletu zdjęć wykonanych podczas demontażu gdańskich zabytków (część przechowywana jest na Uniw. w Marburgu).

Żonaty od 1928 z Henriettą z d. Wackeldene, miał dwóch synów: Helmuta Hermanna (ur. 1930) i Wolfganga Güntera (ur. 1932).

Zmarł 29 XII 1960 w Wesel.

I. Trojanowska, *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta (wspomnienia Bronisława Mieszkowskiego)*, zebr. i oprac. I. Trojanowska, Gd. 1978, s. 30-31; H. Domańska, *Problem ochrony zabytków Gdańska w okresie drugiej wojny światowej*, OZ 1979, nr 2, s. 127-130; Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Ms 3135/III, mps; Archiwum Państw. w Gdańsku, 1639 – Dokumentacja Jakoba Deurera, t. 1-24 (brak t. 13 i 14); W. Deurer, *Lebenslauf Architekt Jakob Deurer* (br.), mps.

Ewa Barylewska-Szymańska

DROST Willi Otto Ludwig (1892-1964), historyk sztuki, konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska, wykładowca uniwersytecki i Technische Hochschule w Gdańsku, dyrektor Das Danziger Stadtmuseum, państw. kurator Zbiorów Muzealnych w Prusach Zachodnich.

Ur. w Gdańsku 10 IX 1892. Ojciec Otto był kupcem zbożowym w Gdańsku. Matka Anne-Luise prowadziła kancelarię męża. D. uczęszczał do gdańskiego Gimnazjum Humanistycznego, świadectwo dojrzałości otrzymał w Książęcym Gimnazjum w Schleitz w 1913. Rozpoczęte w 1914 studia na Uniw. w Lipsku przerwała I wojna światowa i służba wojskowa. W 1918 powrócił na studia w Lipsku, uzyskując już po dwóch semestrach doktorat z filozofii i stypendium przy Saskiej Akademii Nauk. Studia uzupełniające w zakresie germanistyki i romanistyki odbył na Uniw. w Marburgu. W 1922 otrzymał asystenturę w Instytucie Historii Sztuki na Uniw. Lipskim, a następnie został asystentem prof. historii sztuki A.B. Brinckmanna na Uniw. w Kolonii. W 1926 przeniósł się do Królewca, gdzie tamtejszy uniwersytet zaoferował mu docenturę. Prowadził również wykłady w rzymskiej Bibliotece Hertziana.

W 1930 wrócił na stałe do Gdańska, obejmując posadę docenta w Technische Hochschule (ob. Politechnika Gdańska). Jednocześnie podjął pracę jako kustosz tytularny w Das Danziger Stadtmuseum (gdańskie Muzeum Miejskie). Aktywna działalność naukowa i dydaktyczna spowodowała, że już po dwóch latach pracy w Gdańsku otrzymał tytuł profesora. W 1934 został mianowany konserwatorem zabytków Wolnego Miasta Gdańska, a w 1937 dyrektorem mu-

zeum. Pełniąc jednocześnie obie te funkcje, został powołany na stanowisko państw. kuratora zbiorów muzealnych na obszar Prus Zach. (Pomorza Wsch.). Jesienią 1946 wyjechał na stałe do Niemiec. Podjął pracę naukową i dydaktyczną na Uniw. w Hamburgu, a następnie w Tybindze. W 1948 otrzymał zaproszenie do prowadzenia wykładów uniwersyteckich w Sztokholmie i Uppsali.

Jako konserwator D. położył wielkie zasługi w dokumentowaniu zabytków. Od 1930 prowadził inwentaryzację i nadzór nad fotografowaniem wyposażenia gdańskich kościołów, w czym pomagali mu jego uczniowie. Współpracował również z konserwatorami Volmarem i Kloeppelem, recenzując wykonane w latach 30. inwentaryzacje budownictwa na Żuławach Gdańskich, gł. kościołów wiejskich i ich otoczenia (cmentarzy). Opracowywał dla tych obiektów wytyczne konserwatorskie. W początkach 1945 współuczestniczył w ewakuacji gdańskich dzieł sztuki i zbiorów muzealnych, by uratować je przed zbliżającym się frontem. Po wojnie pozostał jeszcze przez pewien czas w Gdańsku. W 1946 współpracował z prof. Janem Kilarskim i dr. Michałem Walickim wskazując miejsca zdeponowania zbiorów w okolicach Gdańska.

Po osiedleniu się w Tybindze, wiedząc, że posiada pełną dokumentację wyposażenia spalonych gdańskich kościołów, zainicjował powstanie serii A w ramach cyklu wydawniczego „Bau- und Kunstdenkmäler des Deutschen Ostens" (wydawn. Kohlhammer, Stuttgart). Wydana dzięki Instytutowi Herdera seria nosi tytuł „Kunstdenkmäler der Stadt Danzig" i obejmuje kilka tomów, których D. jest autorem i współredaktorem. Są to monografie-inwentarze gdańskich kościołów, zawierające historię oraz dokładny opis architektury i całego wyposażenia, z rysunkami (przekroje, rzuty) i fotografiami. Ukazały się: t. 1 – o kościele św. Jana (1957), t. 2 – o kościele św. Katarzyny (1958), t. 3 – o kościele św. Mikołaja i kilku innych (1958) oraz t. 4 – o kościele NMP (1963). Z wcześniejszych blisko 30 publikacji D., związanych gł. ze sztuką gdańską i pisanych z naukowym obiektywizmem, wymienić należy: *Baukunst und bildende Kunst in Danzig – Westpreussen* („Danzig Westpreussen..." 1940) i *Das Jungste Gericht des Hans Memling in der Marienkirche zu Danzig* (Wien 1941).

D. przyczynił się również do rozwoju kierowanego przez siebie muzeum. Gromadził m.in. dzieła artystów będących w owym czasie na indeksie ze względów ideologicznych. Dzięki jego staraniom dzisiejsze Muzeum Narodowe w Gdańsku posiada unikatową kolekcję grafik, rysunków i obrazów niemieckich ekspresjonistów i futurystów.

W 1951 Senat Uniw. w Tybindze nadał D. honorową profesurę. Rada miejska Düsseldorfu w uznaniu jego zasług w dziele popularyzacji i naukowego opracowania zabytków gdańskich przyznała mu w 1962 nagrodę kulturalną, a wspólnota kulturalna miasta Esslingen w 1964 nagrodę im. Georga Dehio. W 1992, w setną rocznicę urodzin D., MN w Gdańsku zorganizowało uroczystość połączoną z odsłonięciem spiżowej tablicy informującej o jego zasługach.

Ożeniony z Ruth z d. Wolf (?), miał córkę Evę i syna Wolfganga.

Zmarł 10 XI 1964 i pochowany został na cmentarzu ewangelickim w Tybindze.

T. Piaskowski, *Setna rocznica urodzin profesora Willi Drosta*, „Gd. Studia Muz." 1995, t. 6, s. 155-157; W. Drost, *Bibliografia prac Willi Drosta*, tamże, s. 157-161; E. und W. Drost, *Danzig, Eroberung, Zerstörung, Flucht...*, Siegen 2000; informacje syna prof. Wolfganga Drosta, zam. w Siegen (RFN).

Tadeusz Piaskowski

DURCZEWSKI Dobromir (1935-1997), archeolog, konserwator zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego, muzeolog.

Ur. 4 I 1935 w Koninie. Był synem archeologa Zdzisława i Zofii z d. Heppner. Naukę szkolną rozpoczął w Warszawie, gdzie mieszkał do końca wojny, a kontynuował w Ostrowie Wlkp. (1946) i Rawiczu (1948). Do liceum ogólnokształcącego uczęszczał w Ostrowie Wlkp. (1948-52) i tu zdał egzamin maturalny. W l. 1952-56 studiował historię kultury materialnej na Uniw. Poznańskim; dyplom magistra uzyskał na podstawie pracy *Skarby na terenie Wielkopolski w okresie halsztackim* (*Skarby halsztackie Wielkopolski*, „Przegląd Archeol." t. XIII, 1961). Uzupełniając swą wiedzę w okresie późniejszym, w l. 1989-90 uczestniczył w zajęciach Podyplomowego Studium Muzeologicznego na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie.

Po studiach, w 1956 zatrudniony był przez dwa miesiące w Instytucie Kultury Materialnej PAN w Zakładzie Archeologii Polski w Poznaniu. Od 1 XII 1956 do końca życia pracował w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Uczestniczył w licznych pracach wykopaliskowych w kraju i za granicą. Brał udział w interwencjach podejmowanych na niszczonych stanowiskach (także przed objęciem urzędu konserwatora), m.in. w Kujawkach (wyniki badań publ. w „Wędrowcu" 1967) i Kaliszanach (publ. w „Fontes Archaeologici Posnanienses" 1969, 1970 i 1986). Przez wiele lat uczestniczył w badaniach na grodzisku i cmentarzysku ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego w Smuszewie („Z otchłani wieków" 1960, FAP 1977 oraz publikacje *Prasłowiański gród w Smuszewie*, P. 1970 i *Gród ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego w Smuszewie woj. pilskie*, cz. I, P. 1985).

W l. 1970-82 pełnił funkcję konserwatora do spraw zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego. W tym charakterze prowadził badania wykopaliskowe na kilkudziesięciu zagrożonych stanowiskach w woj. poznańskim. Do najważniejszych prac ratowniczych należą wykopaliska w Bugaju, Osieku, Śródce, Spławiu, Wieleniu, Kobylnikach, Śląskowie i Pudliszkach (sprawozdania w FAP 1971-73, 1975 i 1977). Brał udział w przygotowaniu ogólnopolskiej akcji badań powierzchniowych Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Spuścizna naukowa D. obejmuje kilkadziesiąt publikacji. Oprócz sprawozdań z własnych badań wykopaliskowych publikował także, jako konserwator, roczne (od 1970 do 1976) podsumowania działalności swego urzędu pt. *Interwencje i orzecznictwo konserwatora do spraw zabytków archeologicznych w Poznaniu* (publ. w FAP). Wraz ze Zbigniewem Pieczyńskim opracował ogólne podsumowanie pt. *Z działalności konserwatora archeologicznego w Wielkopolsce do roku 1974* (FAP 1975), przygotował składankę *Chrońmy zabytki najdawniejszej przeszłości* popularyzującą założenia ochrony zabytków archeologicznych (wyd. Muz. Archeol. w Pozn. 1977). Brał aktywny udział w upowszechnianiu wiedzy o ochronie zabytków archeologicznych, uczestniczył w konferencjach konserwatorów w Poznaniu-Koninie (1969), Wrocławiu (1970 i 1974), Cieszynie (1971), Pokrzywnie w woj. opolskim (1978). Brał też udział w innych konferencjach o pokrewnej tematyce, by wymienić: „Archeologiczne badania ratownicze na terenach realizacji inwestycji przestrzennych" w Uniejowie (1972), „Archeologiczne Zdjęcie Polski" (Warszawa 1976), „Problemy zagospodarowania obiektów archeologicznych w aglomeracjach miejskich i kompleksach leśnych" (Białystok 1977).

Za swą działalność na niwie konserwatorskiej i muzealnej był wielokrotnie odznaczany. Otrzymał m.in. złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" (1972), odznakę honorową „Za Zasługi w Rozwoju Woj. Poznańskiego (1974), odznakę „Zasłużony Działacz Kultury" (1977).

Żonaty dwukrotnie. Z pierwszego małżeństwa z Anną Lubodziecką miał córkę Monikę (ur. 1967); z drugiego, z Barbarą Paszkowską, dwie córki – Magdalenę (ur. 1968) i Katarzynę (ur. 1974).

Zmarł 3 V 1997 w Wylatowie w pow. gnieźnieńskim, pochowany w Poznaniu na cmentarzu Junikowskim.

J.E. Kaczmarek, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, P. 1966; teczka personalna w Muz. Archeol. w Poznaniu.

Hieronim Kaczmarek

DUTKIEWICZ Józef Edward (1903-1968), art. malarz, konserwator malarstwa ściennego, historyk sztuki, konserwator zabytków woj. wołyńskiego, okręgu lubelskiego i woj. krakowskiego, organizator Wydz. Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie i jego pierwszy dziekan.

Ur. 13 III 1903 w Krakowie jako syn Józefa, adiunkta sądowego, i Jadwigi z Szybalskich. W 1921 ukończył Gimnazjum im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie, a następnie w l. 1921-27 odbył studia malarskie u Józefa Mehoffera i Felicjana Szczęsnego Kowarskiego na ASP w Krakowie. Równocześnie studiował historię sztuki pod kierunkiem prof. prof. Jerzego Mycielskiego i Juliana Pagaczewskiego na Wydz. Filozoficznym Uniw. Jagiellońskiego, uzyskując w 1930 stopień doktora. Bezpośrednio po ukończeniu studiów na ASP (1927) wyjechał na pół roku do Paryża i doskonalił warsztat malarski u Józefa Pankiewicza, zapoznając się równocześnie z zagadnieniami konserwatorstwa w École du Louvre. Bardzo żywiołowo wypowiadał się w malarstwie, należąc do grupy „Pryzmat", z którą uczestniczył w wielu wystawach, ale w momencie wyboru kierunku pracy zawodowej zdecydował się na konserwatorstwo i 1 XI 1931 został zastępcą konserwatora zabytków sztuki m.st. Warszawy i woj. łódzkiego. 22 VI 1932 powierzono mu samodzielne stanowisko konserwatora i kierownika Oddz. Sztuki w Wołyńskim Urzędzie Woj. w Łucku, a 1 XI 1935 objął urząd konserwatora zabytków sztuki okręgu lubelskiego. Zarówno w Łucku, jak i Lublinie dał się poznać jako świetny organizator instytucji naukowych i artystycznych w tych ośrodkach. W Łucku współorganizował Wołyńskie Tow. Naukowe oraz kierował Muzeum Wołyńskim, które znacznie powiększył. W Lublinie sekretarzował Zw. Pracy Kulturalnej, zrealizował budowę Domu Pracy Twórczej, który w czerwcu 1939 został przekazany Muzeum i Bibliotece im. H. Łopacińskiego, jako częściom składowym projektowanego Instytutu Lubelskiego (D. miał zostać dyrektorem od 1940). W r. akad. 1938-39 wykładał historię sztuki na Katolickim Uniw. Lubelskim, rozpoczynając działalność pedagogiczną, którą po kilkunastu latach kontynuował na ASP w Krakowie.

W okresie lubelskim D. zainicjował duże, kompleksowe prace konserwatorskie o skali urbanistycznej: na Rynku Starego Miasta w Lublinie, na Rynku Wielkim i przy ratuszu w Zamościu oraz w Kazimierzu nad Wisłą. Szczupłe fundusze oraz wybuch wojny nie pozwoliły na pełną realizację planów. Zdołał tylko jeszcze wraz z pracownikami muzeum ukryć przywieziony do Lublina *Grunwald* Jana Matejki, który dzięki temu uniknął zniszczenia. W okresie okupacji zajmował się konserwacją średniowiecznych rzeźb i obrazów w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie. Tuż po wojnie, będąc referentem ds. kultury i sztuki w Starostwie Powiatowym w Tarnowie (1 II 1945 – 15 V 1945), zainicjował działalność Muzeum Ziemi Tarnowskiej, ratując zbiory podworskie od zniszczenia, uczestniczył także w zabezpieczaniu zabytków na Śląsku jako wizytator Min. Kultury i Sztuki (16 V 1945 – 1 II 1946).

24 I 1946 objął stanowisko woj. konserwatora zabytków sztuki w Krakowie. Z niesłabnącą energią zaznajamiał się intensywnie ze swym nowym okręgiem konserwatorskim, jednym z najcenniejszych w Polsce. Rowerem, a bardzo często piechotą, docierał do opuszczonych i zrujnowanych budowli,

zbierając równocześnie materiały do wznowionego po wojnie wydawnictwa „Katalog Zabytków Sztuki w Polsce". W tomie I, poświęconym woj. krakowskiemu, opracował pięć spośród 15 powiatów: bocheński, brzeski, dąbrowsko-tarnowski, limanowski i tarnowski. Jako konserwator okręgu krakowskiego D. miał wiele poważnych osiągnięć. M.in. przeprowadzone zostało, pod kierunkiem Mariana Słoneckiego, gruntowne odnowienie ołtarza Mariackiego Wita Stwosza, szczęśliwie odzyskanego z Niemiec w 1946, a także odnowienie, pod kierunkiem Wiesława Zarzyckiego, polichromii Matejkowskiej w kościele Mariackim. W te doniosłe przedsięwzięcia, jak również w kontynuację odnowienia zamku wawelskiego, włożył D. bardzo dużo pracy popartej fachową wiedzą i ogromnym doświadczeniem, przyczyniając się do osiągnięcia wysokiego poziomu robót. Zdając sobie sprawę z tego, że los budowli zabytkowej będzie wtedy zabezpieczony, gdy się dla niej znajdzie należyte przeznaczenie, dbał o powierzenie zamków w Pieskowej Skale i Niedzicy oraz gotyckiego zameczku w Dębnie Brzeskim odpowiednim użytkownikom. Interesował się, w porozumieniu z Biurem Planu Regionalnego, zabytkami budownictwa drewnianego w małych miasteczkach woj. krakowskiego, jak Ciężkowice, Lipnica Murowana, Lanckorona, Stary Sącz, Zakliczyn, opuszczonymi kościołami drewnianymi, które starał się przenosić na inne miejsce, gdzie byłoby zapewnione ich użytkowanie i zachowanie. W ten sposób znalazł się na Woli Justowskiej w Krakowie kościół z Komorowic k. Bielska (spalony w 1978 i ponownie w 2002), na Harendę w Zakopanem przeniesiono kościół z Zakrzowa, a kościół z Królówki umieszczono na tamtejszym cmentarzu z przeznaczeniem na mauzoleum K. Brodzińskiego. Dokonał też zabezpieczenia zabytkowych ruchomości z opuszczonych cerkwi połemkowskich na terenie Sądecczyzny oraz uczestniczył w analogicznej akcji na obszarze woj. rzeszowskiego. Szczególnie dbał o malowidła ścienne, zarówno odkrywane przy remoncie krakowskich kamienic, jak w kościołach, np. u cystersów w Mogile, gdzie została odsłonięta renesansowa dekoracja malarska Stanisława Samostrzelnika, w Olkuszu – odkryta polichromia gotycka, której D. poświęcił rozprawę *Odkrycie i konserwacja malowideł z XIV-XVI wieku w kościele w Olkuszu* (OZ 1964, nr 3), czy w Dziekanowicach i Tropiu, gdzie odkrył malowidła romańskie, które w osobnych rozprawach naukowo opracował, ogłaszając wyniki w „Folia Historiae Artium" (t. I, 1964 i t. III, 1966). Gdy nie było możliwości zachowania dawnego malowidła na miejscu, decydował się na przeniesienie go na nowe podłoże. W związku z tym podjął inicjatywę zorganizowania specjalnie do tego rodzaju robót przystosowanej pracowni w zameczku w Dębnie Brzeskim, gdzie przeprowadzono takie zabiegi na malowidłach z pocz. XVI w. ze zrujnowanego kościoła w Starkowie, malowidłach sklepiennych z 1708 z mauzoleum Panwitzów w Udaninie i malowidłach z Pogorzeli. Projektował urządzenie w Dębnie muzeum kopii malowideł ściennych oraz oryginałów przeniesionych na nowe podłoże. Rozwijał też własną, oryginalną twórczość w dziedzinie malarstwa ściennego; wykonał polichromie w kościołach w Ruszczy, Dębnie k. Wojnicza, Wielogłowach, Goźlicach, Przeworsku, Ciężkowicach (zachowana w całości) i w katedrze w Tarnowie.

W 1949 powierzono D. wykłady z teorii sztuki na ASP w Krakowie. W 1950, po uzyskaniu stopnia docenta UJ w zakresie historii sztuki i konserwatorstwa na podstawie rozprawy o małopolskiej rzeźbie gotyckiej, związał się już na stałe z Akademią Sztuk Pięknych (w l. 1950-56 Akademia Sztuk Plastycznych). 15 VII 1951 rozstał się ze stanowiskiem woj. konserwatora zabytków w Krakowie, wyczuwając wzrastającą niechęć władz wojewódzkich do swojej osoby. Stosowne komisje w 1950 i 1951, które podkreślały jego fachowość i pracowitość,

stwierdzały, że „w kwestii polityki kulturalnej nie zawsze postępuje zgodnie z wytycznymi walki klas, której często w swej dziedzinie nie dostrzega". Na ASP w Krakowie D. został wkrótce mianowany profesorem i był jednym z głównych organizatorów Wydz. Konserwacji Dzieł Sztuki, którego został pierwszym i wielokrotnym dziekanem. Był twórcą merytorycznej koncepcji studiów i struktury organizacyjnej Wydziału. Wykształcił ponad 100 samodzielnych pracowników konserwacji zabytków.

Był autorem wielu prac naukowych i artykułów, współzałożycielem (1948) i pierwszym długoletnim redaktorem naczelnym (z przerwą 1951-60) kwartalnika „Ochrona Zabytków", w l. 1955-62 prezesem Krakowskiego Oddz. Stow. Historyków Sztuki, w 1961-68 przewodniczącym Komisji Teorii i Historii Sztuki przy Oddz. PAN w Krakowie. Odznaczony m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1958).

Żonaty z Jadwigą Łojasiewicz (1910-2002), miał trzech synów: Jacka (mikrobiologa), Józefa (architekta konserwatora) i Jana (metalurga) oraz córkę Joannę (historyka sztuki).

Zmarł 7 IX 1968 wskutek tragicznego wypadku. Spadł z rusztowania po ukończeniu konserwacji malowideł ściennych w kościele św. Andrzeja w Olkuszu. Został pochowany na starym cmentarzu w Tarnowie.

H. Gawarecki, *Działalność konserwatorska Prof. Dr. Józefa Dutkiewicza (okres przedwojenny)*, OZ 1968, nr 4, s. 65-68; L. Kalinowski, *Profesor Dr Józef Dutkiewicz (1903-1968) – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1968, nr 4, s. 61-65; H. Pieńkowska, *Działalność konserwatorska Prof. Dr. Józefa E. Dutkiewicza (okres powojenny)*, OZ 1968, nr 4, s. 69-73; A. Bochnak, *Józef Edward Dutkiewicz 1903-1968*, „Folia Hist. Art." t. VI/VII, 1971, s. 267-273; M. Dayczak-Domanasiewicz, *Wspomnienie o profesorze Józefie Edwardzie Dutkiewiczu*, w: *Dysputy konserwatorskie*, t. I, Kr. 1979; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 64-67; S. Potępa, *Józef E. Dutkiewicz*, w: *Tarnów. Stare Miasto. Wielki Przewodnik*, t. I, Tar. 1994, s. 245-251; *Profesorowi Józefowi E. Dutkiewiczowi w 30. rocznicę śmierci*, „Studia i Mat. Wydz. Konserw. i Restaur. Dzieł Sztuki w Krakowie" t. IX, cz. 1, Kr. 1999; teczka personalna D. w archiwum Małop. Urzędu Woj. w Krakowie; informacje rodziny.

Andrzej Gaczoł

F

FISCHER Friedrich Wilhelm Heinrich (1879-1944), architekt, konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska, prof. politechnik w Gdańsku i Hanowerze.

Ur. 27 III 1879 w Elblągu jako syn Friedricha, inżyniera budowy okrętów, i Jadwigi z domu Fechter. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego w gimnazjum w Elblągu studiował architekturę w Monachium, Karlsruhe i Berlinie, gdzie w 1905 uzyskał dyplom architekta. W 1910 doktoryzował się na Politechnice Gdańskiej. W tymże roku złożył tam państwowy egzamin budowlany. Od 1911 prowadził w tym mieście własną pracownię projektową. W 1918 objął kierownictwo urzędu rozbudowy miasta Gdańska, zaś w rok później rozpoczął pracę dydaktyczną na Wydz. Architektury PG. Funkcję konserwatora zabytków Wolnego Miasta Gdańska i kierownika miejskiego urzędu budowlanego powierzono mu w 1921, a w 1925, w związku z powołaniem na profesora PG, zrezygnował ze wszystkich pełnionych urzędów. Niebawem jednak przeniósł się na stałe do Hanoweru w związku z nominacją na profesora tamtejszej politechniki. Mimo stosunkowo krótkiego pobytu w Gdańsku, F. uczestniczył tu w szeregu znaczących przedsięwzięć konserwatorskich. W ramach zajęć dydaktycznych na politechnice wykonał wspólnie ze studentami liczne inwentaryzacje pomiarowe oraz prace studyjne dotyczące miejscowych zabytków architektury. Samodzielnie wykonał kilkanaście architektonicznych projektów konserwatorskich dla Gdańska (m.in. projekt restauracji zach. szczytu kościoła Św. Trójcy) oraz Elbląga. Sprawował też liczne nadzory konserwatorskie. Jego dziełem był również szeroko zakrojony projekt przekształcenia obwodu nowożytnych fortyfikacji Gdańska w zagospodarowane zielenią tereny rekreacyjne. F. współdziałał nadto w opracowaniu kompleksowego projektu konserwatorskiego uporządkowania fasad domów położonych przy głównych, zabytkowych szlakach komunikacyjnych Gdańska. Podejmował badania nad średniowieczną architekturą ceglaną Niżu Bałtyckiego (najważniejsza praca: *Norddeutscher Ziegelbau*, München 1944).

Zmarł w Hanowerze 19 VI 1944.

Altpreussische Biographie, Bd. III, s. 904; *Neue Deutsche Biographie*, Bd. V, s. 185; E. Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln-Wien 1972, s. 485-488.

Marian Arszyński

FRAZIK Józef Tomasz (1922-1998), architekt, historyk sztuki, wykładowca akademicki, prof. Politechniki Krakowskiej, z-ca dyrektora ds. naukowych i konserwatorskich w Kierownictwie Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu.

Ur. 7 III 1922 w Samborze (ob. Ukraina), syn Wojciecha, rolnika, i Reginy z d. Frazik. W l. 1928-39 uczęszczał do Szkoły Powszechnej im. E. Orzeszkowej oraz Gimnazjum i Liceum im. A. Mickiewicza w Samborze. Po wojnie do II Państw. Gimnazjum i Liceum w Tomaszowie Mazowieckim, gdzie złożył egzamin maturalny. W 1947 rozpoczął studia na Wydz. Architektury przy Wydziałach Politechnicznych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, które

zakończył w 1952 uzyskując tytuł inż. architekta i mgr. nauk technicznych. Równocześnie w l. 1947-52 odbył studia na Uniw. Jagiellońskim, które ukończył jako mgr filozofii z zakresu historii sztuki. Przez krótki okres po studiach pracował w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Krakowie. Od 1 I 1953 związał się na trwałe z Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej, początkowo jako asystent, od 1955 st. asystent, od 1957 adiunkt. W 1963 uzyskał stopień dr. nauk technicznych na podstawie rozprawy *Zagadnienie sklepień o przęsłach trójpolowych w architekturze średniowiecznej*, w 1968 stopień dr. hab. z zakresu historii architektury i urbanistyki na podstawie dysertacji *Zamek w Krasiczynie*. Od 1 II 1970 objął stanowisko docenta w Katedrze Historii Architektury Polskiej i Konserwacji Zabytków. W l. 1973-76 pełnił funkcję wicedyrektora ds. naukowych, a w l. 1976-79 dyrektora Instytutu Historii Architektury i Konserwacji Zabytków. W 1980 uzyskał tytuł prof. nadzwyczajnego, w 1992 prof. zwyczajnego. W l. 1977-94 był kierownikiem Zakładu Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej. Był także dłuższy czas zastępcą dyrektora ds. naukowo-konserwatorskich w Kierownictwie Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu. Wykładał w różnych okresach na Politechnice Śląskiej w Gliwicach, Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu i Politechnice Warszawskiej. Wiele podróżował po krajach europejskich, Azji Centralnej, Turcji, Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej, co znalazło odzwierciedlenie w jego pracy naukowej.

Pośród wielu wszechstronnych prac naukowych, naukowo-badawczych i studialnych blisko 200 zostało opublikowanych w „Czasopiśmie Technicznym PK", „Biul. Historii Sztuki", „Tece Komisji Urbanistyki i Architektury PAN" oraz „Kwart. Architektury i Urbanistyki". Wydał kilka książek. Szereg dotyczy metodologii architektonicznych badań naukowych oraz dziedziny kształcenia architektów, jak: *Megaskopowa analiza materiału, techniki i stratygrafii murów oraz tynków budowli zabytkowych*, czy też *Nauczanie konserwacji zabytków architektury i urbanistyki na Wydziale Architektury PK*. Największą grupę publikacji stanowią dysertacje i artykuły dotyczące zagadnień licznych rezydencji pałacowych, dworów i zamków południowo-wschodniej Polski, zabytkowych budowli ziemi sanockiej i przemyskiej, rekonstrukcji zamku w Krasiczynie, małopolskiej architektury sakralnej, obronnej, miejskich budowli użyteczności publicznej, kamienic mieszczańskich, a także problematyki badań, inwentaryzacji oraz prac konserwatorskich i rewaloryzacji zabytków. Wśród ważnych prac badawczych i studialnych na prawach rękopisów pozostały liczne sprawozdania z badań architektonicznych i studia historyczno-urbanistyczne, m.in. klasztoru i d. szkoły Benedyktynek w Przemyślu, zamków w Świerklańcu, Przemyślu, Krasiczynie, Lipowcu, Niepołomicach, Bieczu, Sanoku, Dubiecku, Ojcowie, kościoła i klasztoru Franciszkanów w Nowym Korczynie, a także wielu kamienic z terenu Małopolski.

Działalność i osiągnięcia F. w pracy związanej z konserwacją i ochroną zabytków jest bardzo znacząca. Wiele prac zasługuje na szczególną uwagę. Są to terenowe badania architektoniczne obiektów i zespołów zabytkowych, studia historyczno-urbanistyczne, studia architektoniczno-konserwatorskie, projekty konserwatorskie i prace inwentaryzacyjno-badawcze oraz rekonstrukcje architektoniczne, m.in. dworu w Czeręcinie w woj. lubelskim, trzeciej katedry wawelskiej do realizacji modelu dla Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu, dwóch faz rozwojowych zamku w Krasiczynie wg stanu z ok. 1580 i 1630 do realizacji modeli, a także fasady kościoła Karmelitów Bosych w Przemyślu w l. 1986-87.

F. działał społecznie jako członek Stow. Architektów Polskich, Stow. Konserwatorów Zabytków, Stow. Historyków Sztuki, w którym pełnił funkcję prezesa oddz. kra-

kowskiego i był przewodniczącym Komisji Kwalifikacyjnej Zarządu Gł. Był członkiem Komisji Historii i Teorii Sztuki PAN, współpracownikiem Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. Tow. Przyjaciół Nauk w Przemyślu oraz Tow. Polsko-Włoskiego oddz. w Krakowie. W uznaniu zasług został członkiem honorowym Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS, Komisji Urbanistyki i Architektury PAN oraz Stow. Konserwatorów Zabytków. Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami".

Żonaty z Renatą z d. Sikora, architektem i historykiem sztuki, miał córkę Małgorzatę i syna Wojciecha.

Zmarł 12 III 1998 w Krakowie, gdzie pochowany został na cmentarzu paraf. na Prądniku Białym.

M. Pawlicki, *Absolwenci krakowskiego Wydziału Architektury z lat 1945-1995*, w: *Prace polskich architektów na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce...*, Kr. 1995, s. 21; J. Kowalczyk, *Józef Tomasz Frazik (1922-1998)*, BHS 1998, nr 3-4, s. 531-536; *Bibliografia publikacji i prac prof. Józefa Frazika*, oprac. R. Frazikowa, układ J. Kowalczyk, BHS 1998, nr 3-4, s. 536-543; Z. Tołłoczko, *Architectus Atribus Eruditus Józef Tomasz Frazik 1922-1998*, „Wiad. Kons." 1998, nr 3-4, s. 83-84; W. Zin, *Józef Frazik, dydaktyk znakomity*, w: *Studia z historii architektury i urbanistyki poświęcone Profesorowi Józefowi Tomaszowi Frazikowi*, Kr. 1999, s. 7-10; R. Frazikowa, *Józef Tomasz Frazik (1922-1998)*, w: *Studia z historii*, s. 11-31.

Bonawentura Maciej Pawlicki

FRYCZ Jerzy Bogumił (1927-1985), historyk sztuki, konserwator-zabytkoznawca, konserwator zabytków woj. bydgoskiego, docent Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ur. 28 XII 1927 w Lublinie jako syn nauczycieli gimnazjalnych Kazimierza i Marii z Fryczów. Naukę w zakresie szkoły średniej rozpoczął w czasie okupacji na tajnych kursach w Lubartowie. Po wojnie kontynuował ją w gimnazjum lubelskim, zakończył zaś maturą zdaną 1946 w Bytomiu. Następnie podjął studia na Wydz. Architektury Wnętrz w Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Krakowie. W 1949 przeniósł się do Torunia, by tutaj, na Wydz. Sztuk Pięknych UMK studiować konserwatorstwo i zabytkoznawstwo. W 1952 uzyskał dyplom magistra na podstawie pracy poświęconej problematyce inwentaryzacji zabytków na przykładzie pow. Aleksandrów Kujawski. Wiedzę uzupełniał w czasie dłuższych pobytów stypendialnych we Francji (1958-59), Stanach Zjednoczonych (1965) i Włoszech (1966) oraz w czasie wielu krótkoterminowych wyjazdów studialnych do prawie wszystkich krajów europejskich.

Pracę zawodową rozpoczął 1952 na stanowisku konserwatora zabytków woj. bydgoskiego. Podjął wówczas szereg poważnych przedsięwzięć konserwatorskich, które dotyczyły m.in. zamków w Golubiu, Brodnicy i Rogoźnie, obwarowań miejskich w Toruniu, Chojnicach, Grudziądzu i Chełmnie oraz średniowiecznych malowideł ściennych w kościołach w Okoninie, Chełmży, Toruniu i Kościelnej Wsi. Po upływie dwóch lat przeniósł się na stanowisko konsultanta Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Toruniu. Przygotował tutaj szereg studiów historyczno-konserwatorskich do czołowych zabytków urbanistyki (m.in. Bydgoszczy, Grudziądza, Kruszwicy, Inowrocławia) oraz architektury (m.in. zamku krzyżackiego, domu urodzin M. Kopernika w Toruniu). W 1956 zatrudniony został na stanowisku asystenta w kierowanej przez prof. J. Remera Katedrze Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Wydz. Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Tutaj przeszedł kolej-

ne szczeble awansów, aż do osiągnięcia w 1977 stanowiska docenta i kierownika Zakładu Konserwatorstwa. Pełnił też funkcje prodziekana i przewodniczącego Rady Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa. Pracując na uczelni, F. nie zaniechał wcześniejszych kontaktów z praktyką konserwatorską, pozostając do końca życia cenionym rzeczoznawcą PP PKZ, zapraszanym do konsultowania wielu ważnych prac realizowanych zarówno w kraju, jak i za granicą (m.in. w Poczdamie, Quedlinburgu, Tallinie i Rydze). Nadto w l. 1967-70 pracował dodatkowo jako konsultant w Zakładzie Zagosp. Turystycznego Gł. Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki w Toruniu, nadzorując przygotowanie projektów adaptacji szeregu zabytków dla celów turystycznych oraz projektu koncepcyjnego utworzenia Kaszubskiego Parku Etnograficznego we Wdzydzach. W l. 1970-73 pracował też jako wykładowca w PWSSP w Gdańsku, zaś w l. 1981-82 pracował także w Instytucie Sztuki PAN, organizując jego placówkę terenową w Bydgoszczy.

Już na początku swej pracy zawodowej F. wniósł znaczący wkład w dzieło inwentaryzacji zabytków w Polsce przeprowadzając wstępną penetrację terenową pow. Aleksandrów Kujawski, Radziejów i Susz. W tym wczesnym okresie swej działalności należał też do grona najaktywniejszych popularyzatorów wiedzy o sztuce i animatorów idei społecznej opieki nad zabytkami, wygłaszając pogadanki i odczyty oraz zamieszczając w regionalnej prasie liczne artykuły i recenzje. Znaczący nurt jego badań obejmował od początku architekturę średniowieczną, zwłaszcza zamki krzyżackie (*Budownictwo zamkowe na Pomorzu Wschodnim w 2 poł. XIV i 1 poł. XV w.*, „Sprawozd. Wydz. Nauk o Sztuce Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk" P. 1978; *Architektura zamków krzyżackich*, w: *Sztuka pobrzeża Bałtyku*, W. 1978). F. nie zaniedbywał jednak badań nad innymi okresami dziejów sztuki pomorskiej (m.in. ważne przyczynki do twórczości B. Strobla czy architekta J.Ch. Cocci). Dużą wartość miały jego prace poświęcone dziejom sztuki w poszczególnych miastach czy też dzielnicach regionu Pomorza i Kujaw zamieszczane w zbiorowych monografiach poszczególnych powiatów (m.in. Tucholi czy Inowrocławia). Opublikował także szereg ciekawych studiów na temat zagadnień sztuki i kultury XIX i XX w. i ich powiązań z problematyką konserwatorską. Jednak głównym przedmiotem jego badań była historia i teoria ochrony i konserwacji zabytków. Odnośny dorobek zaprezentował w wielu artykułach, przede wszystkim zaś w rozprawie doktorskiej, obronionej 1973 na Uniw. Poznańskim i nagrodzonej przez min. kultury i sztuki. Wydanie książkowe: *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918* (W. 1975). Praca ta, oparta na szeroko zakrojonej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej oraz głębokich, oryginalnych przemyśleniach, stanowi pierwszą próbę przedstawienia bogato udokumentowanych i wnikliwie zinterpretowanych dziejów polskiego konserwatorstwa. F. poświęcał także wiele energii działaniom na rzecz organizacji życia naukowego. Był inspiratorem i organizatorem takich ogólnopolskich sesji naukowych, jak: „Dzieła sztuki Pomorza" (Toruń 1966), „Sztuka czasów Kopernika" (Olsztyn 1973), „Średniowieczne zamki Polski Północnej" (Malbork 1977). Był aktywnym działaczem Stow. Historyków Sztuki pełniąc w l. 1966-71 funkcję prezesa Oddz. Toruńskiego, zaś od 1979 członka Zarządu Gł. i Komisji Ochrony Zabytków. Należał także do Tow. Naukowego w Toruniu, Stow. Konserwatorów Zabytków, Zw. Polskich Artystów Plastyków. Zasiadał w radach ochrony dóbr kultury wielu województw północnej Polski, w Radzie Muzealno-Konserwatorskiej Muzeum Zamkowego w Malborku oraz w Radzie Naukowo-Konserwatorskiej Naczelnej Dyrekcji PP PKZ. Powołany został do Komitetu Nauk o Sztuce PAN, do Sekcji Architektury i Urbanistyki oraz Ochrony Zabytków Komitetu Architek-

tury i Urbanistyki PAN, a także do Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS. Odznaczono go Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Medalem 40-lecia PRL i wyróżniono oznaką „Zasłużony Działacz Kultury" oraz złotą oznaką „Za Opiekę nad Zabytkami".

Od 1963 żonaty z Zofią Mazur, z którą miał córkę Marię.

Zmarł 18 XI 1985 i pochowany został w Toruniu na cmentarzu przy ul. Gałczyńskiego.

L. Kalinowski, *Jerzy Frycz (1927-1985)*, „Tyg. Powsz." 1985, nr 3; M. Arszyński, *Jerzy Frycz (1927-1985)*, w: *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945-1985)*, Tor. 1989, s. 49-53; tenże, *Wspomnienie o Jerzym Fryczu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici..." t. XVII, 1991, s. 5-7 (tu bibliografia F. w oprac. D. Poklewskiej, s. 9-12); J. Poklewski, *Frycz Jerzy Bogumił (1927-1985)*, w: *Słownik biogr. Pomorza Nadwiśl.*, supl. 1, Gd. 1988, s. 88-89; akta osobowe w Archiwum UMK.

Marian Arszyński

G

Gałka Witold Stanisław (1953-2001), historyk sztuki, konserwator zabytków m. Poznania.

Ur. 13 XII 1953 w Poznaniu jako syn Kazimierza, mistrza tokarsko-ślusarskiego, i Marii z d. Tomczyk, w rodzinie od kilku pokoleń związanej z tym miastem. Pradziad Antoni, podpoznański gospodarz, autor dziennika spisywanego od wojny francusko-pruskiej, należał do komitetu budowy neoromańskiego kościoła paraf. Najśw. Serca Jezusa i św. Floriana na Jeżycach. Wuj Kazimierz, proboszcz z Osiecznej, działacz społeczny, zginął w Dachau w 1942. G. po ukończeniu Liceum Sztuk Plastycznych im. F. Bartoszka i zdaniu matury w l. 1973-78, studiował historię sztuki na Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Praca magisterska nosi tytuł *Gotycka architektura katedry gnieźnieńskiej*.

W 1978 rozpoczął pracę w poznańskim oddz. Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, gdzie oprócz prowadzonych nadzorów konserwatorskich, wykonał wiele opracowań historyczno-architektonicznych obejmujących zarówno Poznań, jak i teren Wielkopolski. W Poznaniu zakresem swych zainteresowań objął przede wszystkim staromiejskie kamienice i ich średniowieczne oraz nowożytne dzieje, prowadząc pierwsze na tak szeroką skalę badania o charakterze architektonicznym i źródłowym, a także związane ze statusem społecznym, intelektualnym i stanem posiadania ówczesnych ich właścicieli (kolekcje dzieł sztuki, księgozbiory, przedmioty kultury materialnej itp.). Opracował m.in. 5-częściowy inwentarz kamienic mieszczańskich Starego Miasta, położonych przy ulicach: Wronieckiej 5, 13-24 (1984), Wrocławskiej 7, 10, 12-16, 19 (1985), Świętosławskiej 3-9 (1986), Wodnej 3-6, 9-11, 20-22 (1988), Żydowskiej (1989). Wykonał dokumentacje historyczno-architektoniczne d. klasztoru Karmelitanek Bosych i Baszty Armatniej (1988), kamieniczki przy ul. Gołębiej 2 (1986) oraz kamienic na Starym Rynku 41-43, 45 (1982, 1983), 48 (1982, 1986 – strop sieni), 51 (1986). Ponadto opracował materiały źródłowe do starorynkowych kamienic 42 i 48 (1982), wskazania konserwatorskie do kamienicy przy ul. Wrocławskiej 11 (1990). Jest również autorem studium historyczno-architektonicznego z 1992 poświęconego kamienicom na Starym Rynku 41-44, 84, przy ul. Gołębiej 2, Wronieckiej 11, 14, 19, 20-21, Wrocławskiej 11, 13, 16. Wykonał także studia historyczno-urbanistyczne dla miejscowości z terenu Wielkopolski: Szamotuł (1981), Obrzycka (1990), Obornik (1991) i Gniezna (aktualizacja, 1988) oraz dokumentacje historyczno-architektoniczne dla pałacu w Sokolnikach k. Wielunia (1979), klasztoru Franciszkanów w Pyzdrach (1980), zespołu pałacowego w Rogalinie (1989) i zamku Górków w Szamotułach (1994).

W 1991 podjął pracę w poznańskim oddz. Państw. Służby Ochrony Zabytków i w tymże roku wygrał konkurs na stanowisko miejskiego konserwatora zabytków w Poznaniu. Pełnił tę funkcję do końca życia. Praca w PP PKZ ugruntowała i poszerzyła jego wiedzę merytoryczną w zakresie historii sztuki, konserwatorstwa, ochrony dóbr kultury, co stało się niezwykle przydatne w pełnieniu funkcji miejskiego konserwator-

stwa zabytków. Jako konserwator stworzył nowy zespół pracowników, liczący w 2001 łącznie z nim 10 osób. Przywiązywał dużą wagę do wykonywania prac ewidencyjnych, opracowań historyczno-architektonicznych, ekspertyz, będących podstawą dalszych działań konserwatorskich. Dekada, w której pełnił obowiązki miejskiego konserwatora była okresem wielkiego nasilenia rozmaitych prac konserwatorskich, zarówno w dziedzinie architektury, jak i plastyki. Wiele z nich zainicjował sam, a wszystkie nadzorował pod względem konserwatorskim. Do najważniejszych należały prace w katedrze śś. Piotra i Pawła, zespołach: pojezuickim, podominikańskim oraz franciszkańskim, kościołach: rektorskim Najśw. Krwi Pana Jezusa, sukursalnym Najśw. Marii Panny in Summo, paraf. Bożego Ciała, paraf. Wszystkich Świętych (poewangelicki Św. Krzyża) i ratuszu. Z jego inicjatywy na elewacji kościoła podominikańskiego odtworzono wczesnogotycki fryz. Do spektakularnych dokonań konserwatorskich należało również odkrycie fragmentów pierwotnego wystroju malarskiego z początku XVIII w. w zespole pojezuickim (m.in. malowideł Karola Dankwarta) oraz ujawnienie pierwotnej warstwy sześciu obrazów z przełomu XVII i XVIII w. z tzw. czarnego ołtarza braci Adama i Antoniego Swachów w kościele franciszkańskim. Jako długoletni mieszkaniec poznańskiej dzielnicy Jeżyce miał szczególnie osobisty stosunek do tamtejszego kościoła, po części ze względu na osobę swego przodka. Sam stał się kontynuatorem tej rodzinnej tradycji, nadzorując w l. 1995-97 kompleksową konserwację wielokrotnie przemalowanego zespołu ściennych malowideł ornamentalnych Tadeusza Sulimy Popiela (1910-11), dzięki której odkryto i zrekonstruowano pierwotną kolorystykę i formy dekoracyjne.

Posiadał rozległą wiedzę merytoryczną, nieustannie pogłębiając znajomość średniowiecznego Poznania. Choć z zamiłowania był mediewistą, rozumiał potrzebę rewaloryzacji miasta w jego XIX- i XX-wiecznej strukturze (Teatr Polski, Arkadia, Biblioteka Raczyńskich, Bazar, mosty Teatralny i Dworcowy). Dla sprawy ochrony zabytków potrafił pozyskać rozmaitych darczyńców, dzięki którym odrestaurowano m.in. rokokową fontannę Prozerpiny, kopię Pręgierza powstałą w 1925, XIX-wieczną kolumnę Marii Niepokalanej w parku przyszpitalnym na Wildzie oraz część barokowego wystroju malarsko-sztukatorskiego kaplicy Maryjnej w kościele pojezuickim (ob. farnym). Z jego inicjatywy powróciły na elewacje kopie gotyckich Madonn w kamienicy nr 100 na Starym Rynku (1998) i pałacu Górków (2000). Zapoczątkowane przez niego prace nad wykonaniem kopii trzeciej rzeźby Madonny, zwanej Jeżycką, ukończone zostały po jego śmierci (2001). Naroże kamienicy nr 84 na Starym Rynku ponownie zdobi odlana w brązie figura budowniczego poznańskiego ratusza Jana Baptysty Quadro, będąca kopią rzeźby z okresu międzywojennego (1998).

Głęboko zainteresowany potrzebą upamiętnienia doniosłych dla historii Poznania postaci, doprowadził do powstania w milenijnym roku 2000 spiżowej płyty pierwszego misyjnego biskupa w państwie Mieszka I – Jordana, autorstwa Wawrzyńca Sampa. Zdążył jeszcze zainicjować prace przy brązowej płycie nagrobnej króla Bolesława Chrobrego projektu Romana Kosmali (ukończonej w 2001). Obie te realizacje znalazły należne sobie miejsce w katedrze. Jednym z ostatnich zamierzeń G. był projekt odtworzenia, zgodnie z przekazami źródłowymi i ikonograficznymi, trzech niezachowanych studni zdobiących naroża Starego Rynku. Zdążył jeszcze rozpocząć wstępne przygotowania do realizacji pierwszej z nich, zwieńczonej figurą Apolla, położonej u wylotu ul. Wodnej i ukończonej w 2002 wg projektu Mariana Koniecznego.

Jest autorem 17 publikacji poświęconych zabytkom swego miasta i jego średniowiecznej i nowożytnej kulturze mieszczań-

skiej oraz regionu wielkopolskiego (m.in. artykuły w „Kronice Miasta Poznania", „Ochronie Zabytków", „Studiach Muzealnych, „Studiach i Materiałach do Dziejów Wielkopolski i Pomorza"). Przywrócił w lokalnej świadomości społecznej istnienie tzw. Miecza św. Piotra związanego z początkiem biskupstwa poznańskiego. Tuż przed śmiercią, w poznańskim Wydawn. Miejskim ukazała się jego książka *O architekturze i plastyce dawnego Poznania do końca epoki baroku*, której poświęcił ostatnie lata swego życia. W syntetyczny sposób ukazuje ona rozwój przestrzenny, architektoniczny i artystyczny miasta, uwzględniając najnowszy stan badań naukowców oraz konserwatorów. Jej autor bywał niejednokrotnie świadkiem znaczących odkryć konserwatorskich i doniosłych przewartościowań dotychczasowego stanu wiedzy. Uzdolniony plastycznie, wykonał do książki bądź zainspirował powstanie wielu rysunków. Ilustrują one Poznań nieznany i stanowią próbę rekonstrukcji pierwotnego wyglądu wielu zabytków. Książka była podsumowaniem jego całej działalności zawodowej. Jest także autorem rysunków opublikowanych w pracach Ewy Kręglewskiej-Foksowicz: *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce* (1982) oraz *Mecenat dworski i mieszczański w Lesznie XVII i XVIII wieku* (Materiały Sesji SHS. Katowice, listopad 1981, W. 1984). Śmierć przerwała prace nad kolejną książką, poświęconą mieszczańskiej zabudowie Starego Miasta w Poznaniu, do której zamierzał wykorzystać swoje wieloletnie badania.

Należał do poznańskiego oddz. Stow. Historyków Sztuki, Tow. Przyjaciół Fary, był członkiem Rady ds. Rewaloryzacji Katedry i Ostrowa Tumskiego. W 1990 odznaczony został medalem „Za Ochronę Zabytków Województwa Poznańskiego", a 29 VI 2001 Rada Miasta przyznała mu pośmiertnie odznakę „Zasłużony dla Miasta Poznania".

Ożeniony z Grażyną Białą, inż. budownictwa lądowego, miał dwoje dzieci: Katarzynę i Macieja.

Zmarł nagle 26 V 2001 w Poznaniu i pochowany został na cmentarzu parafialnym na Jeżycach.

Spis dokumentacji i prac konserwatorskich PKZ 1951-1991 – Poznań, W. 1992; *Gałka Witold Stanisław*, w: *Kto jest kim w Poznaniu*, red. M. Piotrowski, P. 1997, s. 339-340; I. Błaszczyk, *Witold Gałka (1953-2001)*, OZ 2001, nr 3, s. 148-149; S. Wilczak, *Pamiątka po mnie*, „Gazeta Wyborcza" z 13 VI 2001 [edycja wielkop.].

Iwona Błaszczyk

GARTKIEWICZ Przemysław Marek (1928-1994), architekt, badacz i historyk architektury, docent Politechniki Warszawskiej.

Ur. 4 VII 1928 w Warszawie jako syn Stanisława, dr. filozofii, adiunkta Uniw. Warszawskiego, i Jadwigi z Boczkowskich, lekarza dentysty. W 1948 uzyskał maturę w Liceum Sztuk Plastycznych w Krakowie i tam rozpoczął studia na Wydz. Architektury Akademii Górniczo-Hutniczej, które od 1951 kontynuował na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Jego zainteresowanie dawną architekturą ukształtowało się już w pierwszych latach studiów, podczas których uczestniczył w pracach konserwatorskich na zamku w Pieskowej Skale, potem był zatrudniony w Kierownictwie Badań nad Przeszłością Starego Miasta w Warszawie (1951), a następnie (1952-54) jako pomocniczy pracownik naukowy w Instytucie Urbanistyki i Architektury. Opublikował wówczas, wraz z A. Czapską, opracowanie *Rynek w Krakowie* (IUA, seria Elementy Urbanistyki Polskiej, 1954, z. 1). W 1953 otrzymał dyplom inż. architekta na podstawie projektu rekonstrukcji i adaptacji zabytkowego ratusza w Pułtusku, a w 1955, na podstawie projektu rozwiązania urbanistycznego zabytkowego zespołu placów Teatralnego i Bankowego (wówczas Dzierżyńskiego)

w Warszawie, dyplom stopnia magisterskiego. Po ukończeniu studiów był asystentem, potem st. asystentem w Zakładzie Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki PAN (do 1957). W tym okresie wyjechał na miesięczny pobyt naukowy do Czechosłowacji. Od 1957 do 1960 współpracował na podstawie zleceń z Pracownią Dokumentacji Historycznej warszawskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Na podstawie wykonanego dla Pracowni studium historyczno-architektonicznego opublikował artykuł *Alumnat wojskowy w Tykocinie* (KAiU 1962, z. 3). W l. 1958-60, na zlecenie woj. konserwatora zabytków w Koszalinie, przeprowadził wraz z J. Widawskim badania zabudowy zabytkowych zespołów miejskich na obszarze województwa, w trakcie których zostały odkryte pozostałości zamku w Karlinie, uważanego w literaturze niemieckiej za zaginiony, oraz wstępnie rozpoznany XVIII-wieczny dom szkieletowy w Złotowie. Obszerny artykuł pt. *Zamek biskupów kamieńskich w Karlinie* autorzy badań – przy współautorstwie J. Radackiego – ogłosili w KAiU 1966, z. 3. Od IV 1960 do XII 1962 był zatrudniony w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki na stanowisku st. inspektora w Wydz. Inspekcji Konserwatorskiej. W 1961 prowadził (wraz z A. Gruszeckim) prace wykopaliskowo-badawcze założenia obronnego w Tykocinie, które uściśliły datowanie i posłużyły do uczytelnienia zarysu i rekonstrukcji fragmentów murów zamku.

W styczniu 1963 G. podjął pracę na Wydz. Architektury PW na stanowisku st. asystenta w Katedrze Historii Architektury i Sztuki. Na uczelni tej pozostał do końca swej działalności zawodowej. W l. 1963-65, wspólnie z J. Widawskim, prowadzili z ramienia Katedry badania budownictwa sakralnego na Pomorzu Zachodnim oraz wspomnianego domu szkieletowego w Złotowie, a także wykonali projekt techniczny konserwacji i adaptacji domu na muzeum. Na podstawie tego projektu i pod nadzorem autorów przeprowadzono roboty remontowo-konserwatorskie budynku. Prace te omówili w publikacjach: *Sprawozdanie z badań nad granitowym budownictwem sakralnym Pomorza Zachodniego okresu średniowiecza* (KAiU 1965, z. 1) i *Z problematyki konserwacji budowli szkieletowych – XVIII-wieczny dom w Złotowie* (OZ 1966, nr 1). W końcu lat 60. G. uczestniczył w badaniach architektonicznych Zamku Królewskiego w Warszawie, o których napisał w artykule *Nieznane i zapoznane fragmenty zamku królewskiego w Warszawie odkryte w 1969 r.* (KAiU 1970, z. 3). Około poł. lat 70., na zlecenie woj. konserwatora zabytków w Kielcach, wykonał badania architektoniczne wraz z próbą interpretacji romańskiego kościoła w Mokrsku Dolnym.

W l. 1965-78, po nawiązaniu współpracy pomiędzy Katedrą Historii Architektury i Sztuki a kierowaną przez prof. Kazimierza Michałowskiego Polską Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej UW w Kairze, w wyniku której do prac badawczych stacji zostali włączeni architekci, G. uczestniczył w szeregu kampanii wykopaliskowych w Egipcie, Sudanie, Syrii i na Cyprze. W sezonie wykopaliskowym 1965/66 brał udział w pracach w Egipcie (Aleksandria – teren teatru, Deir El-Bahari – świątynia Totmesa III) i na Cyprze (Nea Pafos – pałac późnoantyczny). Zetknięcie z wczesnośredniowieczną architekturą Górnej Nubii, na obszarze której kairska placówka UW (po wygaśnięciu akcji ratowniczej UNESCO związanej z budową tamy Asuańskiej) podjęła w 1964 prace badawcze na zaproszenie rządu Sudanu, skierowało jego zainteresowania ku studiom nad sakralnym budownictwem nubijskim. W 1968 i 1971-73 – od 1971 jako gł. architekt stacji – prowadził badania historycznego stołecznego zespołu miejskiego w Dongoli. W wyniku szczegółowego przebadania odsłoniętego w poprzednich sezonach wykopaliskowych „kościoła o kolumnach granitowych" G. odkrył pod jego murami relikty wcześniejszego założenia sakralnego, nazwanego Starym

Kościołem. Odkrycie to miało istotne znaczenie dla archeologii i typologii budownictwa kościelnego średniowiecznej Nubii. Brał także udział w pracach rekonstrukcyjnych świątyni Hatszepsut w Deir El-Bahari (1967/68), badaniach na terenie obozu Dioklecjana w Palmyrze (1971) i po raz drugi w Nea Pafos (1972).

W 1972 kairska placówka UW została zaproszona przez brytyjskie Egypt Exploration Society do współpracy w badaniach stanowiska archeologicznego w Qasr Ibrim, jednego z pierwszych ośrodków wiary chrześcijańskiej na obszarze Nubii, mającego kluczowe znaczenie dla badań nad historią tego państwa. W czasie trwającej do 1978 współpracy z misją brytyjską G. uczestniczył w kampaniach wykopaliskowych w l. 1972, 1976 i 1978 przy podjętych przez zespół polski badaniach ośrodka chrześcijańskiego budownictwa sakralnego (budowli katedralnej „Kościoła z cegły suszonej" i odkrytego w trakcie prac starszego obiektu kościelnego). Badania te w sposób zasadniczy wpłynęły na pogłębienie wiedzy o dziejach nubijskiego budownictwa sakralnego i tworzenie nowego obrazu jego rozwoju. W 1973 odbył miesięczne studia na Faculty of Oriental Studies Univ. w Cambridge. W 1976, na podstawie rozprawy *Studia nad wybranymi obiektami sakralnymi Dongoli*, otrzymał na Wydz. Architektury PW stopień doktora nauk technicznych.

Lata działalności na Bliskim Wschodzie były okresem jego najważniejszych dokonań jako badacza i historyka architektury. Wykorzystując swe studia i badania opracował całkowicie nową syntezę rozwojową chrześcijańskiego budownictwa sakralnego średniowiecznej Nubii, zmieniając dotychczasowe ustalenia chronologiczne i typologiczne. Dzięki tym dokonaniom uznawany był za jednego z najwybitniejszych znawców nubijskiego budownictwa kościelnego. Wyniki swych prac badawczych i studiów ogłaszał w licznych publikacjach oraz referatach na międzynarodowych konferencjach nubiologicznych. O pracach badawczych i rekonstrukcyjnych świątyni Hatszepsut napisał w artykule *On the Research and Preservation of Queen Hatshepsut Temple at Deir el-Bahari – Partial Reconstructions of the Eastern Wall of the Hypostyle Hall* („Études et Travaux II, Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences" 1968, t. 6). Przebieg i wyniki swych badań stanowiska w Dongoli, wraz z analizą i wnioskami, opublikował w artykule *„Stary Kościół" w Dongoli na tle sakralnej architektury wczesnośredniowiecznej Nubii* (KAiU 1973, z. 3-4). Całokształt problematyki kompleksu budowli katedralnej w Dongoli przedstawił w przygotowanej w l. 1973-75 monograficznej pracy pt. *The Cathedral in Old Dongola and its Antecedents* (seria Nubia I, Dongola 2, W. 1990). Praca została nagrodzona przez I Wydz. PAN. W l. 1978/79 napisał pracę pt. *An Introduction ot the History of Nubian Church Architecture* (w: *Nubia Christiana*, t. I, 1982). Na podstawie tej publikacji, przedstawionej jako rozprawa habilitacyjna pt. *Architektura sakralna średniowiecznej Nubii*, Rada Wydz. Architektury nadała mu – zatwierdzony w 1983 – stopień naukowy dr. hab. w zakresie historii architektury. W tymże roku został powołany na stanowisko docenta w Instytucie Podstaw Rozwoju Architektury.

Na kolejnych konferencjach nubiologicznych w Warszawie (1972), Cambridge (1978), Hadze (1979), Heidelbergu (1982) i Uppsali (1986) przedstawił referaty: *The central plan in Nubian church architecture* („Nubia – Récentes recherches", MN w Warszawie, 1975), *Remarks on the Cathedral at Qasr Ibrim* („Nubian Studies", Cambridge 1978), *New outline of the History of Nubian Church Architecture* („Bulletin Antieke Beschaving" 54, Leiden 1980), *Cathedral in Faras in the light of an Architectural Re-Analisis* („Nubische Studien", Mainz 1986), *Nubian Church Architecture: Unity or Distinctness?* (w: *Nubian Culture*, Stockholm 1987). W referacie wygłoszonym na konferencji w Heidelbergu (1982) przedstawił nową hipotezę

odnośnie do rozwoju i datowania katedry w Faras, opartą na przeprowadzonej przez siebie powtórnej analizie istniejącego materiału badawczego. Ostatni raz – po przerwie od 1978 – przebywał na Bliskim Wschodzie w 1989, uczestnicząc w prowadzonych przez polską misję pracach badawczych na Kom El-Dikka w Aleksandrii.

W latach 80., po podjęciu przez Wydz. Architektury PW współpracy z niemieckimi uczelniami politechnicznymi, G. brał udział m.in. w badaniach architektonicznych w Darmstadt (ok. 1984), Kaliszu (ok. 1987) i Norymberdze, prowadzonych wspólnie z pracownikami naukowymi z Wyższej Szkoły Technicznej w Darmstadt. Uczestniczył także w sesji naukowej w Kolonii (referat).

Był uzdolnionym rysownikiem. Wykonał opracowania graficzne (rekonstrukcje, rysunki analityczne) do własnych prac badawczych i publikacji, współpracował z redakcjami wydawnictw z zakresu architektury, urbanistyki i sztuki (m.in. jako wieloletni współpracownik redakcji KAiU). Jego rysunki wyróżniały się doskonałą interpretacją graficzną przedmiotu, nierzadko miały również wartość artystyczną.

W ciągu blisko 30 lat pracy na Wydz. Architektury PW G. rozwinął wielostronną działalność dydaktyczną. Był wykładowcą, prowadził seminaria i ćwiczenia dla studentów, słuchaczy studiów podyplomowych i doktoranckich w zakresie historii architektury, konserwacji i dokumentacji zabytków, metodyki badań architektonicznych, projektowania wstępnego i nauki form architektonicznych oraz prace dyplomowe na studiach podyplomowych (od 1979) i podstawowych (od 1982). Kierował obozami naukowymi dla studentów i słuchaczy studiów podyplomowych (m.in. w Wąchocku i Płakowicach). Jego wiedza, umiejętność prowadzenia wykładu, zajęć seminaryjnych i projektowych zyskały mu wysoką opinię jako nauczyciela akademickiego. W przeprowadzonej w końcu lat 80. ankiecie został uznany przez studentów architektury za najlepszego wykładowcę. Uczestniczył w pracach organizacyjnych i merytorycznych Wydz. Architektury PW jako członek komisji programowych i przyjęć, był kierownikiem Podyplomowego Studium Konserwacji Zabytków PW (od 1979), a od 1981 zastępcą dyrektora Instytutu Podstaw Rozwoju Architektury. Poza uczelnią warszawską prowadził zajęcia na Wydz. Architektury Politechniki Białostockiej. Za działalność naukową, badawczą i dydaktyczną otrzymał szereg nagród rektorskich. W 1983 został przedstawiony do nagrody min. nauki, szkolnictwa wyższego i techniki za osiągnięcia naukowe. Był członkiem wojewódzkich rad kultury w Opolu (1970-75) i w Łomży (od 1982) oraz sekretarzem dwóch sekcji Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN (od 1981). Był członkiem SARP (od 1953) i międzynarodowego Society for Nubian Studies (od 1972). Po wydarzeniach Sierpnia 1980 był czynny przy tworzeniu NSZZ „Solidarność" na Wydz. Architektury, a następnie jako przedstawiciel Komitetu Wykonawczego tego Związku w Instytucie Historii Architektury i Sztuki. Został pośmiertnie odznaczony Medalem 20-lecia Organizacji Zakładowej NSZZ „Solidarność" na PW.

Ożeniony z Barbarą z Panczyj-Zaleskich, miał córkę Marynę, architekta (zm. 2002).

W poł. 1990 choroba przerwała jego działalność naukową i pracę na uczelni. Zmarł w Warszawie 5 VIII 1994 i został pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

P.M. Gartkiewicz, *The Cathedral and Church 2*, „The Journal of Egyptian Archeol.", vol. 65, London 1979, s. 37-38; K. Michałowski, *Od Edfu do Faras*, W. 1983; G. Majcherek, *Polskie wykopaliska na Kom El-Dikka w Aleksandrii – sezon 1989. Raporty wykopaliskowe I – 1988-1989*, Centrum Archeol. Śródziemn., UW 1990, s. 60; M.-L. Bernhard, *Korzenie*, w: *Od Nilu do Eufratu...*, Centrum Archeol. Śródziemn. UW, 1995; S. Jakobielski, *35 Years of Polish Excavations at Old Dongola. A Factfile*, w: *Dongola – Studien*, ZAŚ PAN, W. 2001, s. 1-48; P. Grossmann, *Be-*

merkungen zur Kirchenarchitektur in Old Dongola am Rande eines Buches von Przemysław M. Gartkiewicz, ZAŚ PAN, s. 387-393; życiorys autorski napisany w 1983; wnioski, skrócony i pełny, o powołanie na stanowisko docenta (1983); informacje: żony Barbary Gartkiewicz zam. w Warszawie, Stefana Jakobielskiego (ZAŚ PAN), Marii Brykowskiej, Roberta Kunkla i Teresy Zarębskiej (Wydz. Arch. PW).

Wojciech Jankowski

GĄSECKI Mieczysław (1883-1948), konserwator malarstwa i rzeźby polichromowanej.

Ur. 3 V 1883 we Lwowie, syn Władysława, pozłotnika i artysty malarza amatora, oraz Marii z Wisłockich. Był samoukiem. Pierwsze wiadomości i doświadczenia artystyczne wyniósł z pracowni ojca. Jednak decydujący wpływ na jego zainteresowania i umiejętności miała długoletnia współpraca z Jackiem Malczewskim, w którego krakowskiej pracowni był zatrudniony przy pracach o charakterze techniczno-konserwatorskim. Później artysta obdarzył go dużym zaufaniem (nazywał go „Goniem") i pozwalał mu malować łatwiejsze partie swoich obrazów. G. służył wielokrotnie Malczewskiemu jako model. Posiadał kilka prac Malczewskiego: *Swaty*, *Anioł*, *Syreny*, *Portret siostry artysty* oraz liczne portrety własne. Ostatnich dwadzieścia kilka lat życia poświęcił G. wyłącznie restaurowaniu obrazów, fresków i polichromii na rzeźbach. Dla Muzeum Narodowego w Krakowie w l. 1938-39 zakonserwował 74 obrazy, m.in. z poliptyku św. Jana Jałmużnika (dar Lancokorońskich dla kościoła św. Katarzyny). Wraz z zespołem konserwatorów MN wykonał konserwację obrazów: *Św. Urszula*, *Św. Jan Chrzciciel*, *Św. Rodzina* oraz prace artystów: Rugendasa, Bacciarellego, Lampiego, Grassiego, Pischmana, Fabrea, Stattlera, Matejki (*Kościuszko pod Racławicami*, *Wernyhora* i trzy mniejsze), Gierymskiego. Podczas II wojny światowej odnowił dla MN kilka obrazów średniowiecznych. Po wojnie bezinteresownie i ofiarnie brał czynny udział w konserwacji *Hołdu pruskiego* Jana Matejki. W 1948 w kamienicy Szołayskich (Oddz. MN) przy pl. Szczepańskim 9 odbył się pokaz odnowionych przez G. zabytków sztuki średniowiecznej. Do ważniejszych prac konserwatorskich wykonanych przez G. poza MN należą: odnowienie obrazów Hansa Suessa z Kulmbachu i dzieł Pittoniego w kościele NMP w Krakowie, obrazu Matki Boskiej z Bołszowic (1926), obrazu Jakuba Martensa *Madonna z Dzieciątkiem* z galerii Mniszchów (1938), obrazów Dolabelli w Lanckoronie i w kościele na Bielanach pod Krakowem. W klasztorze Norbertanek w Imbramowicach odrestaurował polichromię, przy kościele św. Barbary w Krakowie rzeźby Ogrójca oraz rzeźbę św. Floriana na Bramie Floriańskiej.

Zmarł nagle, 16 IV 1948, w swojej pracowni, w trakcie odnawiania XV-wiecznego obrazu *Pojmanie Chrystusa* z kościoła św. Katarzyny w Krakowie.

E. Łepkowski, *Gąsecki Mieczysław*, w: PSB, t. VII, 1948-58, s. 339; Sprawozdanie MN w Krak. za r. 1938/39, Kr. 1939; Archiwum MN w Krakowie.

Kinga Rogalewska

GERSDORFF Karol August von (1787-1850), architekt.

Ur. 29 IX 1787 w Malborku, syn Fryderyka, majora wojsk pruskich. Studiował w l. 1804-06 architekturę w Szkole Sztuk Pięknych w Gdańsku, a następnie przez krótki czas był w niej zatrudniony jako wykładowca. W 1807 podjął pracę jako prywatny sekretarz stacjonującego wówczas w Gdańsku francuskiego gen. van der Meid. Później, w podobnym charakterze, pracował u innych wyższych oficerów francuskich, odbywając z nimi napoleońskie kampanie wo-

jenne w Hiszpanii i Rosji. Już wówczas ujawniły się jego zainteresowania dawną architekturą, co zaowocowało m.in. szkicami rysunkowymi widoków Grenady i Alhambry. W 1814 powrócił do Gdańska i znalazł tu zatrudnienie przy budowie urządzeń portowych w Nowym Porcie. W 1819 powołany został na stanowisko kierownika robót przy rozpoczynającej się właśnie pierwszej fazie restauracji zamku krzyżackiego w Malborku. Najpierw, w zniekształconym przebudowami pałacu Wielkich Mistrzów zamku malborskiego przeprowadził (na przełomie lat 20.) szeroko zakrojone i metodycznie nowatorskie prace sondażowe mające na celu rozpoznanie pierwotnego kształtu tej budowli. Uznaje się je za jeden z pierwszych kroków na drodze rozwoju w Europie metodyki odkrywkowej penetracji struktury i formy zabytkowych budowli określanej dziś mianem badań architektonicznych. W pracach tych wykazywał zdumiewającą intuicję, dzięki której rozpoznawał na ogół trafnie pierwotne układy i funkcje poszczególnych pomieszczeń zamkowych oraz wiek i pierwotną lokalizację różnych elementów architektonicznych. Przykładem może być okazały kamienny portal w elewacji wschodniej pałacu, który G. rozpoznał prawidłowo jako obiekt gotycki, znajdujący się na swym pierwotnym miejscu i dlatego godny zachowania. Mimo że od 1831 zatrudniony był formalnie w miejscowym urzędzie budowlanym (najpierw w kierownictwie budowy dróg, a następnie w inspekcji wałów przeciwpowodziowych), to faktycznie do 1850 pełnił nadal obowiązki kierownika robót budowlano-restauratorskich w zamku malborskim. Z racji tej funkcji był projektantem i realizatorem większości ówczesnych przedsięwzięć, jak np. prac w kaplicy św. Anny i prac mających na celu stworzenie dostępu do kościoła zamkowego blokowanego skutkiem użytkowania części zamku przez władze wojskowe. G. był też autorem wielu rysunków pomiarowych i perspektywicznych zamku malborskiego wykonywanych dla celów badawczych lub projektowych. Część z nich wykorzystana została jako materiał ilustracyjny pierwszej monografii tego zabytku (J.G.G. Büsching, *Das Schloss der Deutschen Ritter zu Marienburg*, 1823). Zasługi G. dla restauracji zamku malborskiego nie wynikają jedynie z jego udziału w pracach badawczych i budowlanych. Wniósł także istotny wkład w odtworzenie zapomnianej średniowiecznej techniki i technologii produkcji barwnego szkła witrażowego. W rezultacie jego eksperymentów, przeprowadzonych w 1821 w założonej w Berlinie pracowni, udało się przygotować odpowiedni materiał do wykonania witraży, które w 1828 przyozdobiły okna Letniego Refektarza Wielkiego Mistrza w zamku malborskim. Stały się one zarówno w sensie technologicznym, jak i artystyczno-ideowym wzorcem dla wielu podobnych realizacji w innych zabytkach architektury na terenie całej Europy. Równolegle ze swoją działalnością w zamku malborskim G. angażowany był także do prac prowadzonych przy innych zabytkach w regionie. Wymienić tu należy m.in. odbudowę po pożarze Bramy Mariackiej w Malborku (1838), restaurację ratusza malborskiego (1844-45), budowę sklepienia w Białej Sali Ratusza Prawomiejskiego w Gdańsku.

Zmarł w Gdańsku 6 IV 1850.

B. Schmid, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910*, „Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen" Bd. XIV, Danzig 1910; tenże, *Die Wiederherstellung der Marienburg*, Königsberg 1934; tenże, *Oberpräsident von Schön und die Marienburg*, „Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft..." 1940, 15/16, 4; *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Königsberg 1942; H. Boockmann, *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg 1772-1945*, w: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972; H. Knapp, *Das Schloss Marienburg in Preussen, Quellen und Materialien zur Baugeschichte nach 1456*, Lüneburg 1990.

Marian Arszyński

GILLY Fryderyk (1772-1800), architekt, malarz, wykładowca Akademii Budownictwa w Berlinie.

Ur. 16 II 1772 w Dąbiu, dzisiejszym przedmieściu Szczecina, syn architekta Dawida, potomka hugenotów, i Justyny Fryderyki Ziegenspeck. Po spędzeniu wczesnego dzieciństwa w Stargardzie Szczecińskim, od 1782 zamieszkiwał z rodzicami w Szczecinie, ucząc się w prywatnej szkole. W 1788 rodzina przeniosła się do Berlina. Tu G. studiował w Akademii Budownictwa oraz dodatkowo uczył się malarstwa. W 1790 odbył dłuższą podróż do zachodnich Niemiec oraz Holandii. Ponadto często towarzyszył ojcu, zatrudnionemu w pruskiej administracji budowlanej, w licznych wyjazdach służbowych. Na trasie jednego z nich, w 1794, znalazł się zamek malborski. Wrażenie, jakie wywarł na G. zaowocowało szeregiem rysunków, które w znakomitej formie artystycznej obrazowały niezwykle sugestywnie nie tylko wysokie walory architektoniczne, ale również opłakany stan zabytku, spowodowany trwającymi wówczas pracami rozbiórkowymi i adaptacyjnymi, rozpoczętymi przez pruskie władze wojskowe i administracyjne. Rysunki zaprezentowane zostały w 1795 na wystawie w Berlinie. Ponadto G. opublikował we wpływowym czasopiśmie berlińskim artykuł stanowiący rodzaj autokomentarza do tych rysunków, poszerzonego o refleksje architektoniczne, historyczne i starożytnicze („Denkwürdigkeiten und Tagesgeschichte der Mark Branderburg" 1796, Nr. 6 i 8). Wystawa i artykuł miały zasadniczy wpływ na rozbudzenie w społeczeństwie żywszych zainteresowań dawną architekturą w Prusach, przede wszystkim zaś poinformowały opinię publiczną o katastrofalnym stanie zabytków. Wybór rysunków G. powielony został przez F. Fricha w technice akwatinty i po uzupełnieniu dalszymi, częściowo także pomiarowymi rysunkami zamku malborskiego, wykonanymi przez F. Rabego, i zaopatrzeniu w tekst autorstwa K. Levezowa, wydany jako album w kilku zeszytach (F. Frich, *Schloss Marienburg in Preussen nach seinen vorzüglichsten äusseren und inneren Ansichten dargestellt*, 1799-1803, faksymile 1965). Publikacja ta zwróciła uwagę społeczeństwa na fatalny stan zamku malborskiego (a także innych zabytków architektury w Prusach) i spowodowała naciski kół opiniotwórczych na króla pruskiego. Uważa się, że królewski rozkaz gabinetowy z 13 VIII 1804, nakazujący wstrzymanie rozbiórki zamku i uznający go za godny zachowania zabytek, spowodowany został wystąpieniem G. Akt ten, stanowiący pierwszy oficjalny przejaw troski władz państwowych o zachowanie zabytku, uznaje się za początek rozwoju państwowej ochrony zabytków w Prusach, a rysunki i tekst G. – za pierwsze na terenie Prus próby opisowej i rysunkowej inwentaryzacji zabytków architektury. Utrwalając wygląd zamku G. stworzył dokumentacyjną podstawę wszystkich późniejszych prac badawczych i konserwatorskich oraz ustanowił wzorzec inwentaryzacji.

W l. 1797-98 odbył G. podróże do Francji i Anglii. Na przełomie l. 1798/99 powołany został na stanowisko profesora optyki i perspektywy oraz rysunku, architektury i scenografii w Akademii Budownictwa w Berlinie. Wywarł wpływ na formację artystyczną młodego F. Schinkla, a także na rozwój jego zainteresowań sztuką dawną oraz sprawami ochrony i konserwacji zabytków.

W 1799 G. ożenił się z Marią Ulryką Hainchelelin. Ciężko chory na gruźlicę płuc zmarł 3 VIII 1800 w Karlsbadzie.

B. Schmid, *Die Wiederherstellung der Marienburg*, Königsberg 1934; A. Oncken, *Friedrich Gilly*, „Forschungen zur Deutschen Kunstgeschichte" Bd. 5, Berlin 1935; O. Haltze, *Friedrich Gilly*, w: *Pommersche Lebensbilder*, Stettin 1939, s. 204-215; A. Rietdorf, *Gilly – Wiedergeburt der Architektur*, Berlin 1940; B. Schmid, *Oberpräsident von Schön und die Marienburg, Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft*, „Geisteswissenschaftliche Klasse" 15/16, Königsberg 1940; *Altpreussi-*

sche Biographie, Bd. 1, Königsberg 1942; H. Börsch-Supan, *Kataloge der Berliner Akademie Ausstellungen 1786-1850*, Berlin 1971; H. Boockman, *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg 1772-1945...*, w: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im XIX Jh.*, Göttingen 1972, s. 99-162.

Marian Arszyński

GINTYŁŁO Romana (1911-1988), art. malarz, historyk sztuki.

Ur. 8 VII 1911 w Kijowie. Córka Stanisława Gintowt-Gintyłło, lekarza stomatologa, i Romany z Olszewskich. Przed I wojną światową przeniosła się z rodzicami do centralnej Polski. Młodość spędziła w Wilnie. W l. 1930-38 studiowała na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego (z trzyletnią przerwą z powodu podjęcia pracy zarobkowej). W czasie studiów malarskich słuchała wykładów historii sztuki prof. Mariana Morelowskiego i Juliusza Kłosa. Na jej osobowość artystyczną najsilniej oddziałali malarze: Tymon Niesiołowski, Ludomir Ślendziński, Aleksander Szturman i Bronisław Jamontt, w którego Pracowni Pejzażu i Kompozycji Pejzażowej otrzymała dyplom artystki malarki w 1939. Rok wcześniej uzyskała uprawnienia dydaktyczne i w l. 1938-41 uczyła rysunku w gimnazjach wileńskich. W 1936 była współzałożycielką i sekretarzem Zarządu Spółdz. Pracy Artystów Wileńskich. Związała się z artystyczną „Grupą Wileńską", złożoną w niemałym stopniu z członków SPAW, i wzięła udział w wystawie tej grupy w 1939, a także w wystawie wileńskich plastyków w 1940. W 1939 wstąpiła na Wydz. Humanistyczny USB. Po zamknięciu tej uczelni kontynuowała studia do 1944 na tajnych kompletach uniwersyteckich, na których wykładali m.in. Marian Morelowski i Witold Kieszkowski. Pracowała również w Urzędzie Konserwatora Zabytków, którym był wówczas W. Kieszkowski. W czasie okupacji sprzedawała swoje obrazy w antykwariacie Narębskiego. Po odejściu wojsk niemieckich w 1944 pracowała w Muzeum Sztuki w Wilnie w Dziale Malarstwa na stanowisku konserwatora naukowego. W czasie działań wojennych w 1944 spłonęło jej mieszkanie w Wilnie wraz ze wszystkimi pracami. Ewakuowała się 9 V 1945 razem z Wydz. Kultury i Sztuki najpierw do Torunia, a następnie do Warszawy.

Od 1 VI 1945 była zatrudniona w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w Min. Kultury i Sztuki. Prowadziła przez pięć lat sekretariat dyr. Stanisława Lorentza. W 1946 złożyła pracę magisterską na Katolickim Uniw. Lubelskim *Systematyka i źródła attyk polskich oraz szczytów półkolistych i promieniowania ich za granicą*, napisaną pod kierunkiem prof. M. Morelowskiego. W 1951 pracowała przez pół roku w Dyrekcji Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, zbierając materiały ikonograficzne. Po likwidacji tej instytucji przeniosła się do oddz. warszawskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Była gł. konsultantem i kierownikiem Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej (do emerytury w 1971). Oprócz pracy etatowej w dziedzinie dokumentacji zabytków zajmowała się redagowaniem m.in. dla Ośrodka Dokumentacji Zabytków *Katalogu pomiarów zabytków architektury i budownictwa w Polsce* (wyd. 1967).

W 1946 była członkiem założycielem Spółdz. Pracy Przemysłu Artystycznego „Rękodzieło Artystyczne". Również pracowała społecznie w PTTK i Zw. Zawod. Pracowników Kultury i Sztuki przy PP PKZ. Należała do Stow. Historyków Sztuki, w którym pełniła funkcję członka Zarządu (1951-52), sekretarza naukowego Sekcji I Naukowej (1953-58) i Komisji Kwalifikacyjnej (1967-72). Była członkiem Tow. Opieki nad Ociemniałymi w Laskach i Tow. im. Fryderyka Chopina. W 1950 wstąpiła do Zw. Polskich Artystów Plastyków. Do upra-

wiania malarstwa powróciła w pełni po przejściu na emeryturę. Malowała kompozycje kwiatowe i pejzaże. Brała udział w wystawach, kiermaszach sztuki i ofiarowywała prace na aukcje. Podarowane przez nią akwarele zdobią Centrum Zdrowia Dziecka. Wiele swych prac przekazała do utworzonego w Toruniu działu rysunku i malarstwa byłych absolwentów Wydz. Sztuk Pięknych USB w Wilnie. Dokumenty, katalogi wystaw, korespondencja G. zostały przekazane bibliotece Instytutu Sztuki PAN.

Odznaczona Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi, medalem 10-lecia PRL, złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz medalem pamiątkowym XXV-lecia PP PKZ.

Zmarła 7 IX 1988 w Warszawie, pochowana na cmentarzu Powązkowskim.

J. Kowalczyk, *Romana Gintyłłówna 1911-1988*, BHS 1990, nr 1-2, s. 211-213; *Słownik artystów plastyków, artyści plastycy okręgu warszawskiego ZPAP 1945-1970*, W. 1972, s. 149.

Alicja Lutostańska

GRUBER Karl (1885-1966), architekt, historyk architektury, prof. Politechniki Gdańskiej.

Ur. 6 V 1885 w Konstancji nad Jeziorem Bodeńskim (Niemcy). W l. 1904-1909 odbył studia w zakresie architektury na politechnice w Karlsruhe, gdzie zatrudniony został następnie jako asystent. Po uzyskaniu doktoratu pracował w l. 1913-1925 w administracji budowlanej we Fryburgu Bryzgowijskim. W 1925 Politechnika Gdańska powołała go na stanowisko prof. architektury. Obowiązki nauczyciela akademickiego G. łączył ściśle z intensywną i owocną działalnością badawczą nad historią gdańskich zabytków architektury, zwłaszcza gotyckiej. Jego publikacje *Der Artushof. Eine baugeschichtliche Studie*; *Zur Baugeschichte von St. Marien* oraz *Zur Baugeschichte des Rechtsstädtischen Rathaus* („Ostdeutsche Monatshefte" 1926, 1927, 1928) stały się ważnymi przyczynkami do historii architektury Gdańska, dostarczyły także wielu istotnych informacji do badań i prac konserwatorskich prowadzonych po II wojnie światowej. Szczególne znaczenie miały jego badania nad kościołem NMP w Gdańsku, podjęte w 1926 w związku z rozpoczynającymi się wówczas pracami budowlanymi i konserwatorskimi przy tym czołowym zabytku sakralnej architektury ceglanej w Europie. Charakteryzowało je skuteczne połączenie studiów archiwalnych z wnikliwą analizą materiału, technik budowlanych i nawarstwień chronologicznych. Ustalono szereg nowych i ważnych faktów z historii budowlanej tego kościoła, które w istotny sposób wpłynęły na program i przebieg wspomnianych działań. Praca ta stała się nadto istotnym przyczynkiem do rozwoju metodyki badań architektonicznych w skali ponadregionalnej. Już wstępne jej wyniki skłoniły w 1928 władze miejskie do powierzenia G. także ogólnego kierownictwa nad pracami budowlanymi i konserwatorskimi w tym kościele. W 1933 G. powołany został na stanowisko prof. architektury na politechnice w Darmstadt. Kontynuując tam intensywną działalność dydaktyczną i badawczą, skupiał się odtąd siłą rzeczy na zabytkach architektury innych regionów Europy. Jednakże jeszcze w 1940 przeprowadził wraz ze swoimi studentami badania architektoniczne Ratusza Staromiejskiego w Toruniu, które przyniosły szereg odkryć i ustaleń mających znaczenie dla badań poprzedzających podjętą w l. 1957-64 jego konserwację z równoczesną adaptacją na cele muzealne. Za liczne zasługi w pracy dydaktycznej i naukowej G. wyróżniony został m.in. tytułem honorowego senatora uniwersytetu w Heidelbergu i doktora honoris causa politechniki w Monachium.

Zmarł w Darmstadt 12 II 1966.

Altpreussische Biographie, Marburg 1967 i n. Bd. IV/2, s. 1219; E. Gąsiorowski, *Ratusz*

Staromiejski w Toruniu w okresie średniowiecza, Tor. 1971, passim; E. Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln 1972, s. 487 n.

Marian Arszyński

GUERQUIN Bohdan (1904-1979), architekt, prof. Politechniki Wrocławskiej.

Ur. 20 I 1904 w Nowogrodzie Wielkim w Rosji, był synem inż. komunikacji Kazimierza (potomka emigrantów franc.) i Zofii z Sadowskich. Do szkół średnich uczęszczał w Radomiu i Mohylowie, a maturę uzyskał w Warszawie. W 1926 rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Od 1927 był zatrudniony w Zakładzie Architektury Polskiej jako instruktor studenckich prac pomiarowo-inwentaryzacyjnych, w 1934 został asystentem w ZAP, a po uzyskaniu dyplomu architekta w 1936 – st. asystentem. Prowadził, pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego, badania i inwentaryzacje zamków na Podolu i Wołyniu. We wrześniu 1939 brał udział w zabezpieczaniu fragmentów i elementów wyposażenia zbombardowanego Zamku Królewskiego. W czasie okupacji niemieckiej, już jako adiunkt, prowadził zajęcia na tajnym Wydz. Architektury PW w Katedrze Architektury Polskiej. Uczestniczył w ratowaniu zbiorów biblioteki Wydz. w czasie powstania warszawskiego i po jego upadku. Następnie przebywał w Krakowie, gdzie w styczniu 1945 został przez Niemców aresztowany i osadzony w obozie w Prądniku, potem w Makowie. Po wojnie pracował w Kierownictwie Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu jako zastępca kierownika, prof. Jana Sas-Zubrzyckiego. Pełnił również funkcję z-cy profesora na Wydz. Architektury Akademii Górniczo-Hutniczej i rozpoczął organizowanie Katedry Historii Architektury Polskiej. W 1947 wrócił do Warszawy i na Wydz. Architektury PW, obejmując stanowisko z-cy profesora w ZAP. W 1949 obronił pracę doktorską pt. *Zamek w Jazłowcu*. Uczestniczył w pracach zespołów prowadzących badania i pomiary zamków w Polsce, m.in. w Malborku, Chęcinach, Będzinie, Szymbarku i Drzewicy, a także, wspólnie z innymi architektami, opracował kilka projektów odbudowy zamków (Będzin, Drzewica).

W 1951 został kierownikiem Katedry Architektury Polskiej na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej, w 1954 prof. nadzwyczajnym; w l. 1960-62 był dziekanem Wydz. Prowadził również zajęcia na Uniw. Łódzkim i Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. W 1961 przeniósł się do Wrocławia na stałe. Prof. zwyczajnym został mianowany w 1969. W 1974 przeszedł na emeryturę. W l. 1956-67 był członkiem Rady Konserwatorskiej przy woj. konserwatorze zabytków oraz przy konserwatorze zabytków m. Wrocławia. Konsultował studia historyczne i projekty konserwatorskie opracowywane przez oddz. wrocławski Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Był surowym krytykiem prac konserwatorskich, którym z reguły zarzucał zbyt daleko posunięte interwencje i rekonstrukcje; nie potępiał jednak rekonstrukcji Zamku Królewskiego w Warszawie. Zamkom polskim, których był badaczem i znawcą, poświęcił rozprawy naukowe i obszerne publikacje – *Zamki śląskie* (1957), *Zamki w Polsce* (1974, II wyd. 1984). Był członkiem Komisji Historii Sztuki Wrocławskiego Tow. Naukowego oraz Sekcji Historii Architektury, Urbanistyki i Ochrony Zabytków PAN. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami", złotą odznaką Politechniki Wrocławskiej i in. Był laureatem nagrody II stopnia min. szkolnictwa wyższego.

Żonaty z Anną Boyé, architektem, miał dwóch synów – Andrzeja i Krzysztofa.

Zmarł 29 IX 1979 we Wrocławiu i tu pochowany na cmentarzu św. Wawrzyńca przy ul. Bujwida.

W. Kalinowski, *Profesor Bohdan Guerquin (1904-1979)*, OZ 1980, nr 3, s. 261; J. Rozpędowski, *Nota biograficzna*, w: B. Guerquin, *Zamki w Polsce* [obwoluta], W. 1984; informacje żony Anny Boyé-Guerquin.

Mirosław Przyłęcki

GUJDA Henryk (1936-1989), art. plastyk, konserwator dzieł sztuki.

Ur. 3 VII 1936 w Żurawiczkach, pow. Przemyśl. Syn kupca Jana i Marii z d. Sołek. Ukończył Lic. Sztuk Plastycznych w Jarosławiu (1955). W l. 1955-62 odbył studia na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, uzyskując tytuł magistra na Wydz. Malarstwa i Grafiki, ze specjalizacją w zakresie konserwacji dzieł sztuki. Studia kontynuował w l. 1974-75 jako słuchacz Studium Podyplomowego Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w 1978 na kursie podyplomowym z zakresu metodologii i badań nad sztuką, zorganizowanym w Instytucie Historii Sztuki Uniw. Jagiellońskiego.

W 1961 rozpoczął pracę zawodową w Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki krakowskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, którą kontynuował przez 17 lat, do 1978, uzyskując w 1967 stanowisko gł. konserwatora. Brał udział, często jako kierownik zespołów konserwatorskich PKZ, w dziesiątkach prac, z których wiele dotyczyło czołowych zabytków historycznej Małopolski. Należą tu m.in. polichromie w kościołach: XVI-wieczna w Libuszy w pow. Gorlice (1961-62), XV-wieczna w kolegiacie wiślickiej w pow. Busko (1963-64), XV-wieczna w Krościenku i XVI-wieczna w Trybuszu w pow. Nowy Targ (1973-74), XVII-wieczna w kopule kościoła Filipinów w Studziannej-Poświętnem w woj. świętokrzyskim. Wykonywał także prace konserwatorskie przy polichromii dworu obronnego w Jeżowie w pow. Gorlice (1961-62), dekoracji sgraffitowej wieży ratuszowej w Bieczu (1965) i na zamku w Krasiczynie (1965-68), malowidłach ściennych i dekoracjach sztukatorskich w kieleckim Pałacu Biskupim (1966-67) i in. Pracował również poza terenem Małopolski, m.in. przy renowacji elewacji kamienic na Starym Mieście w Warszawie (1972), przy konserwacji obrazów i dekoracji stiukowej w d. pałacu de Talleyrande w Paryżu (1972).

W 1978 opuścił PP PKZ i podjął prywatne prace konserwatorskie za pośrednictwem Zw. Polskich Artystów Plastyków, Zakładów Artystycznych „Art" i „Plastyka". Działał do końca życia, w dalszym ciągu wykonując w zespołach, jako kierownik, bądź samodzielnie konserwacje b. wielu obiektów zabytkowych. Przeprowadził m.in. technologiczne badania konserwatorskie i zakonserwował (praca autorska) XV-wieczną polichromię prezbiterium kościoła w Działoszycach w woj. świętokrzyskim (1980-82), XVII-wieczną polichromię w kościele drewnianym w Dalewicach w pow. Proszowice (1982) i in. Pracował nie tylko w kościołach. Na uwagę zasługują np.: konserwacja kurtyny Siemiradzkiego (1983) w krakowskim Teatrze Słowackiego, polichromii i obrazów w kawiarni „Jama Michalika" przy ul. Floriańskiej w Krakowie (1987), odsłanianie i konserwacja polichromii sali jadalnej na zamku w Niedzicy (1987), konserwacja malowidła ściennego i dekoracji stiukowej w hotelu „Pod Orłem" w Bielsku Białej (1988-89), rekonstrukcja (praca autorska) XVI-wiecznej dekoracji stiukowej fasady Domu Kapitulnego przy ul. Kanoniczej 3 w Krakowie (1989).

G. był członkiem Zw. Polskich Artystów Plastyków, od 1963 nadzwyczajnym, od 1969 zwyczajnym. Zainteresowania fotografią artystyczną uwieńczył w 1971 dyplomami w konkursie fotograficznym ZPAP: I miejsce za zestaw zdjęć barwnych monastyru Piva (Jugosławia) oraz za zestaw zdjęć czarno-białych „Klimat prac konserwator-

skich". Odznaczony Medalem XX-lecia PP PKZ (1972).

W 1966 poślubił Krystynę Sokół, konserwatora zabytków, z którą często pracował. Syn Jakub (ur. 1968), konserwator zabytków, kontynuuje specjalizację zawodową rodziców.

Zmarł 11 VII 1989 w Krakowie, pochowany na cmentarzu Rakowickim.

Dzieło sztuki w konserwacji. Katalog wystawy, Kr. 1976, s. 102; materiały w posiadaniu żony K. Sokół-Gujda.

Zbigniew Beiersdorf

GÜTTLER Jerzy (1904-1952), historyk sztuki, konserwator zabytków woj. wrocławskiego, dyrektor Muzeum Śląskiego we Wrocławiu.

Ur. 25 I 1904 we Lwowie. Tu rozpoczął studia uniwersyteckie początkowo na Wydz. Polonistyki, w 1924 przeniósł się na historię sztuki, na seminarium pod kierunkiem prof. Władysława Podlahy. W 1932 obronił pracę doktorską *Witraże Stanisława Wyspiańskiego w kościele oo. Franciszkanów w Krakowie*. Wcześniej, w 1929, podjął pracę w Galerii Obrazów m. Lwowa jako praktykant, następnie asystent i wkrótce kustosz. Zmuszony do opuszczenia Lwowa, przyjechał w 1945 do Gdańska, gdzie objął stanowisko dyrektora Muzeum Miejskiego (w odbudowie i organizacji, późniejsze Muz. Pomorskie, ob. Narodowe). W następnym roku przeniósł się do Wrocławia i 1 X 1946 został woj. konserwatorem zabytków. Był organizatorem urzędu konserwatorskiego i prac ratowniczych przy wielu zagrożonych zabytkach Wrocławia, a także współuczestnikiem działań zmierzających do normalizacji życia w zdewastowanym przez wojnę mieście. Brał udział w wielu naradach i spotkaniach, przede wszystkim zespołów Wrocławskiej Dyrekcji Odbudowy, ustalających kierunki odbudowy miasta i jego zabytków.

W pierwszych powojennych latach, wspólnie z nielicznymi architektami-konserwatorami, podjął przede wszystkim prace zabezpieczające (np. kaplicy Hochbergów przy kościele św. Wincentego). Wkrótce również remonty i odbudowę. Pod jego kierunkiem zabezpieczono, remontowano czy odbudowano ponad 60 obiektów zabytkowych Wrocławia, w tym ratusz, zniszczoną w ponad 70% katedrę, kilkanaście innych kościołów, Gimnazjum św. Macieja (ob. siedziba Ossolineum), Arsenał Miejski, gmach uniwersytetu (d. kolegium jezuitów) i szereg kamienic.

G. pełnił równocześnie dwie odpowiedzialne funkcje: woj. konserwatora zabytków i dyrektora Muzeum Śląskiego (w organizacji). Pierwsze wystawy muzealne zostały otwarte w 1948. Rozpoczęły działalność działy archeologiczny, średniowieczny i numizmatyczno-sfragistyczny, Galeria Malarstwa Polskiego oraz biblioteka muzealna. G. przystąpił również do organizacji muzeów lokalnych (zw. regionalnymi) w Brzegu i Jeleniej Górze. Zaangażował szczupłą kadrę muzealników, których szkolił i wychowywał. W 1951 zrezygnował ze stanowiska woj. konserwatora, by poświęcić cały czas i energię nowo utworzonemu muzeum.

Zmarł 19 I 1952 w czasie podróży służbowej do Warszawy.

R.Z., *Jerzy Güttler*, OZ 1952, nr 2, s. 144; K. Piwocki, *Jerzy Güttler*, BHS 1952, nr 2, s. 83; J. Gębczak, *Muzeum Śląskie w latach 1945-56*, „Roczniki Sztuki Śląskiej" 1959, z. 1, s. 5; M. Starzewska, *Jerzy Güttler*, BHS 1962, nr 3-4, s. 420; M. Przyłęcki, *Organizacja i działalność służby konserwatorskiej w latach 1945-1968*, w: *Prace konserwatorskie na terenie woj. wrocławskiego*, Wr. 1970, s. 9; M. Bukowski, *Wrocław z lat 1945-1952*, W.-Wr. 1985.

Mirosław Przyłęcki

H

HARTMANN Karol Gottlob (1773-1843), architekt, urzędnik pruskiej administracji budowlanej.

Ur. w 1773 lub 1774 w Triebsees w Niemczech. Najprawdopodobniej absolwent Akademii Budownictwa w Berlinie. W l. 1816-25 zatrudniony w administracji budowlanej regencji gdańskiej. Z tego tytułu od 1817 sprawował naczelny nadzór nad przedsięwzięciami porządkowymi i budowlanymi przy usuwaniu skutków długoletnich zaniedbań, dewastacji i zniekształcających przebudów zamku malborskiego. Następnie kierował pierwszym etapem prac jego restauracji, skupionych przede wszystkim przy Pałacu Wielkich Mistrzów. Pozostając w przyjacielskich stosunkach z głównym animatorem tych działań, nadprezydentem prowincji Prusy Teodorem von Schön, miał znaczący wpływ na jego inicjatywy i decyzje dotyczące ich przebiegu. Skala prac, a przede wszystkim ich charakter, nie miała w tym czasie w Europie zbyt wiele antecedensów, stąd też H. uchodzić może za jednego z głównych twórców rodzącej się wówczas metodyki prac restauratorskich i towarzyszących im badań naukowych (por. też biogramy K. A. Gersdorffa i F. Schinkla). W 1825 H. przeniesiony został do pracy w administracji budowlanej regencji kwidzyńskiej. Niezależnie od tego, nadal aż do śmierci uczestniczył w pracach przy zamku malborskim. Poza tym kierował jeszcze w l. 1837-38 pracami porządkowymi i restauratorskimi przy ruinach zamku krzyżackiego w Radzyniu. Przyczynił się też walnie do uratowania ruin zamku krzyżackiego w Świeciu nad Wisłą, argumentując decyzję ich zachowania wyjątkowymi walorami krajobrazowymi tego zabytku. Przygotował koncepcję ich restauracji zrealizowaną już po jego śmierci.

Zmarł 6 X 1843 w czasie podróży służbowej w Grabowie k. Bydgoszczy.

B. Schmid, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910, Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen*, Bd. XIV, Danzig 1910; tenże, *Die Wiederherstellung der Marienburg*, Königsberg 1934; tenże, *Oberpräsident von Schön und die Marienburg, Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse*, Bd. 15/16, 4, 1940; *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Königsberg 1942; H. Boockmann, *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg 1772-1945*, w: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jh.*, „Veröffentlichungen des Max Planck-Institut für Geschichte" Bd. 1, Göttingen 1972; H. Knapp, *Das Schloss Marienburg in Preussen. Quellen und Materialen zur Baugeschichte nach 1456*, Lüneburg 1990.

Marian Arszyński

HASKA Kazimierz Zygfryd (1912-1976), rzeźbiarz rzemieślnik.

Ur. 20 I 1912 w Poznaniu jako syn siodlarza Jana i Elżbiety z d. Jahn. Ukończył w Poznaniu szkołę zawodową i Szkołę Sztuki Zdobniczej w zawodzie rzeźbiarza. W l. 1932-33 odbył służbę wojskową. Jego pasją było żeglarstwo, od 1930 należał do Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej w Poznaniu, w l. 1936-39 odbył rejsy zagraniczne na żaglowcu ZHP „Zawisza Czarny". W l. 1938-39 był kapitanem Ośrodka Żeglarskiego w Kiekrzu

k. Poznania. Kampanię wrześniową odbył w 57. pp z Poznania i brał udział w walkach pod Kutnem, w Puszczy Kampinoskiej i nad Bzurą. W czasie okupacji niemieckiej pracował jako robotnik maszynowy. Od lipca 1945 zamieszkał w Szczecinie. Uzyskał patent kapitana żeglugi jachtowej oraz instruktora żeglarstwa morskiego, w późniejszych latach pełnił przez wiele kadencji funkcję prezesa Oddz. Polskiego Zw. Żeglarskiego w Szczecinie.

Równocześnie pracował zawodowo. Od 1 IX 1945 w Muzeum Pomorza Zachodniego jako kierownik administracyjny, biorąc udział w ocalaniu i odzyskiwaniu rozgrabionego mienia muzealnego po zawierusze wojennej. Od 1952 pracował w Dziale Morskim, później jako konserwator muzealny w Dziale Konserwacji Drewna i Metali, gdzie mógł wykorzystać swój talent rzeźbiarski i znajomość spraw morskich, sprzętu pływającego i modelarstwa oraz sumienność i rzetelność przy konserwacji i odtwarzaniu zarówno drobnych przedmiotów, jak i dużych obiektów (łodzie i ich fragmenty). Stosował nowatorskie eksperymenty i nowe metody konserwacji dzieł sztuki, przemysłu artystycznego, metalowych zabytków archeologicznych. Napisał artykuły: *Konserwacja zabytkowych kotwic żelaznych ze zbiorów Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie* („Mat. Zach.-Pom." t. 9, 1963/1964) oraz *Prace zabezpieczające przy łodzi charbrowskiej* (tamże, t. 11, 1965/1966). Był współorganizatorem wystaw: „Rybołówstwo morskie", „Biologia morza", „X lat Polski na morzu", „XXV-lecie gospodarki morskiej na Zachodnim Wybrzeżu". Wykonywał modele i makiety na wystawy. Uprawiał twórczość rzeźbiarską (członek ZPAP od 1947). Uzupełniał wystrój rzeźbiarski budowli na Wałach Chrobrego, brał udział w wystawach środowiskowych. Odznaczony Srebrnym (1956) i Złotym (1964) Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1976) oraz odznaczeniami sportowymi i żeglarskimi.

Żonaty z Jadwigą Frysiak (od 1940), miał córkę Elżbietę (ur. 1941) oraz synów Wojciecha (ur. 1947) i Piotra (ur. 1948).

Zmarł nagle 22 VIII 1976, pochowany na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie.

J. Najdowa, *Szczecińska plastyka w l. 1945-1960*, Sz. 1962, s. 30; WF [W. Filipowiak], *Zygfryd Kazimierz Haska (1912-1976)*, „Mat. Zach.-Pom." t. 23, 1977 (1981), s. 395-396; akta personalne w MN w Szczecinie.

Maria Danuta Wołągiewicz

HAUKE Karol (1892-1986), architekt.

Ur. 2 VIII 1892 w Nysie jako syn słodownika Karola i Idy Jäkel. Po ukończeniu gimnazjum realnego w Nysie podjął w 1912 studia na Wydz. Architektury Politechniki w Gdańsku. W ramach ćwiczeń studenckich inwentaryzował zabytki architektury Gdańska. Studia przerwane służbą frontową w czasie I wojny światowej podjął w 1919 i ukończył rok później. Po uzyskaniu dyplomu został zatrudniony przez prof. F. Fischera do pracy przy projekcie restauracji kościoła Św. Trójcy w Gdańsku. W 1923 przeniósł się do Berlina i zdał państwowy egzamin budowlany. Zgodnie z zainteresowaniami dawną architekturą i problematyką konserwatorską odbył w l. 1925-26 pod kierunkiem B. Schmida praktykę budowlano-konserwatorską w zamku malborskim. W tym czasie przygotował też studium poświęcone rozwojowi przestrzennemu Elbląga, które opublikowane zostało w tomie *Elbing* (1926). W 1926 został powołany na stanowisko gł. projektanta i kierownika prac przy restauracji, konserwacji i adaptacji zamku biskupów warmińskich w Lidzbarku Warmińskim, stanowiącego – obok zamku w Malborku – najwybitniejszy i najlepiej zachowany przykład średniowiecznej architektury obronnej i rezydencjonalnej na obszarze północnowschodniej Europy. Szeroko zakrojony

i wszechstronny program tych prac obejmował zarówno usunięcie skutków zaniedbań i oszpecających przekształceń wynikających z niewłaściwego użytkowania w l. 1795-1920, jak odsłonięcie i konserwację bogatego wystroju malarskiego. Przebieg i wyniki prac, których główny etap zakończony został w 1936, przedstawił H. w kilku artykułach opublikowanych przede wszystkim w „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands" (1927/29, 1930/32, 1933/35). W 1936 przeniesiony został do pracy w królewieckim urzędzie budowlanym, którego kierownictwo objął w 1939. Jednocześnie nadzorował prace konserwatorskie w Lidzbarku oraz w innych miejscowościach (m.in. w zamku krzyżackim w Lochstedt).

Od 1949 przebywał w Marburgu, nadal przejawiając dużą aktywność naukową w dziedzinie historii architektury i konserwatorstwa. Przygotował do druku ze spuścizny B. Schmida nową wersję jego monografii zamku malborskiego i wykonanych tam prac konserwatorskich (*Die Marienburg*, 1955). Opracował też monografie domów mieszczańskich na obszarze d. Prus oraz Pomorza Zachodniego. Był współautorem (z H. Stobbem) podstawowej monografii urbanistyczno-architektonicznej Elbląga, uwzględniającej problematykę konserwatorską (*Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, 1964). Pod koniec życia przygotował przy pomocy W. Thimma monografię – z uwzględnieniem zagadnień konserwatorskich – zamku w Lidzbarku (*Schloss Heilsberg – Residenz der Bischöfe von Ermland. Geschichte und Wiederherstellung 1927-1944*, 1981).

Był żonaty z Waltraut Wittig.

Zmarł bezpotomnie w Marburgu 5 VIII 1986.

Altpreussische Biographie, Bd. IV, Marburg 1989, s. 1222.

Marian Arszyński

HEISE Johannes (1850-1899), architekt, konserwator zabytków prowincji Prusy Zachodnie.

Ur. 27 II 1850 w Sandersleben (Niemcy) jako syn pastora Henryka Teodora i Marii Teresy Amalii Jahn. Ukończył gimnazjum w Dessau, a następnie kształcił się w Berlińskiej Akademii Budownictwa. Po ukończeniu studiów pracował jako architekt w Berlinie, a po zdaniu państwowego egzaminu budowlanego zatrudniony został w Gdańsku, gdzie niebawem władze powierzyły mu zadanie przeprowadzenia inwentaryzacji zabytków prowincji Prusy Zachodnie. Do 1899 ukazała się większa część monumentalnego, podzielonego na jedenaście tomów opracowania *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen* (1888-99). Po śmierci autora tomy XII i XIII opracował B. Schmid. Inwentarz, mający do dziś podstawowe znaczenie dla badań nad sztuką regionu, uznawany jest za jedno z najlepszych opracowań tego typu wykonanych wówczas w Europie. Cechuje je szczegółowa dokumentacja historyczna, precyzyjny opis, wnikliwa analiza faz budowy i obfitość dobrze przygotowanego materiału ilustracyjnego w postaci specjalnie wykonanych rysunków pomiarowych (w tym detalu architektonicznego) i perspektywicznych, a także zdjęć fotograficznych oraz reprodukcji źródeł kartograficznych i ikonograficznych. Równolegle z pracami nad inwentaryzacją zabytków H. od 1881 projektował i nadzorował prace przy restauracji klasztoru Franciszkanów w Gdańsku, połączone z adaptacją tego gmachu na siedzibę muzeum rzemiosła artystycznego. Niebawem powierzono mu także obowiązki organizatora tej instytucji, a w 1884 jej kierownika. Budzące podziw wyniki prac nad inwentarzem zabytków skłoniły władze do powołania go 27 II 1892 na świeżo utworzone stanowisko konserwatora zabytków prowincji Prusy Zachodnie z siedzibą w Gdańsku. Prowadząc nadal inwentaryzację zabytków, H. przystąpił do tworzenia od podstaw struktury organizacyjnej tej placówki, a także działań terenowych w zakresie ochrony

i konserwacji zabytków, o których wspomnieć tu można tylko przykładowo. Jednym z pierwszych jego przedsięwzięć była ekspertyza statyczna kościoła Panny Marii w Toruniu. W nawiązaniu do niej opracował w 1892 projekt stabilizacji sklepień i więźby dachowej, a następnie restauracji szczytu wschodniego. Jednocześnie pod jego nadzorem podjęto w tym kościele prace zmierzające do odsłonięcia i uczytelnienia XIV-wiecznych malowideł pokrywających filary przyścienne. W 1894 rozpoczęła się szeroko zakrojona i długotrwała restauracja katedry biskupstwa chełmińskiego w Pelplinie, prowadzona według generalnego projektu H. i pod jego nadzorem. Cechował ją m.in. niezwykły w owych czasach pietyzm dla detalu architektonicznego, którego brakujące fragmenty odtwarzano na podstawie zachowanych na miejscu reliktów. Jednym z bardziej pilnych problemów konserwatorskich ówczesnych czasów były zabytkowe bramy miejskich murów obronnych, zagrożone w swym istnieniu przez projekty modernizacji tras komunikacyjnych. H. udało się nie tylko zapobiec rozbiórkom m.in. Bramy Chełmińskiej w Brodnicy oraz Bramy Gdańskiej w Starogardzie, ale zdołał przeprowadzić ich restaurację według własnych projektów. Do ważniejszych realizacji konserwatorskich H. zaliczyć także należy zabezpieczenie i częściową restaurację ruin zamku krzyżackiego w Świeciu nad Wisłą. Podkreślić należy nowatorstwo wielu jego przedsięwzięć, jak np. rzadkie w owych czasach starania o zachowanie budownictwa wiejskiego (np. chałupy kaszubskie w powiecie kościerskim) czy domów mieszczańskich (projekt restauracji fasady kamienicy przy ul. Piekary nr 8 w Toruniu). Na uznanie zasługuje także opublikowany przez H. informator konserwatorski, zawierający obok wielu praktycznych wskazówek szereg ważnych wiadomości i uwag dotyczących organizacji i podstaw prawnych ochrony zabytków w Prusach (*Die Denkmalpflege, ihre Entwicklung und ihre Organisation und die wichtigsten für dieselbe erlassenen Gesetze und ministeriellen Verfügungen*, 1896).

Niespodziewanie i przedwcześnie zmarł w Gdańsku 15 IV 1899.

C. Steinbrecht, *J. Heise*, „Die Denkmalpflege" 1899, 1, s. 52; U. Behr, *J. Heise*, „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1899, 19, s. 200; B. Schmid, *Die Denkmalpflege in Westpreussen 1804-1910*, Danzig 1910; *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Königsberg 1942; J. Stankiewicz, *Heise Johannes*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II, Gd. 1994.

Marian Arszyński

HENDEL Zygmunt (1862-1929) architekt, konserwator zabytków okręgu tarnowsko-rzeszowskiego, wykładowca Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie, kierownik odnowienia zamku królewskiego na Wawelu.

Ur. 25 IV 1862 w Krakowie, syn Tomasza i Gabrieli Andrée. Szkołę średnią ukończył w 1879 w Krakowie, następnie studiował w Wiedniu na Politechnice (dyplom w 1885) i w Akademii Sztuk Pięknych. Po powrocie do kraju (1886) odbył praktykę pod kierunkiem architektów Józefa Sarego i Tadeusza Stryjeńskiego. W 1889 otrzymał od władz Uniw. Jagiellońskiego stypendium z fundacji im. J. Ledóchowskiej, dzięki któremu wyjechał do Francji; tam odbywał dalszą praktykę zawodową u architektów Leroux i A. Bitnera w Paryżu oraz u prof. J. Pascala, J. Suffita i J. Beguina w Neuchâtel. Studiował także w École de Beaux Arts i École des Arts Decoratifs w Paryżu. W 1891 odbył podróż naukową po Francji, Belgii, Holandii, Niemczech i pn. Włoszech. Po powrocie do Krakowa objął stanowiska docenta nauki o stylach w Szkole Sztuk Pięknych i kierownika Szkoły Rzemieślniczej im. Hirscha (1892-95), a także został współpracownikiem Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności (1892). W 1894 uzyskał koncesję na budowniczego dla mia-

sta Krakowa, co rozpoczęło okres intensywnej działalności zawodowej jako architekta i konserwatora zabytków architektury. W 1896 został korespondentem Centralnej Komisji do Badania i Zachowania Pomników Sztuki i Historii w Wiedniu, a wkrótce potem – konserwatorem okręgu tarnowsko-rzeszowskiego i członkiem Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. W l. 1899-1914 był członkiem Wydz. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, a od 1907 także delegatem Towarzystwa do Miejskiej Rady Artystycznej. W okresie tym podjął współpracę z architektem Sławomirem Odrzywolskim przy restauracji katedry na Wawelu; po rezygnacji Odrzywolskiego objął w 1904 kierownictwo prac w katedrze i budynkach katedralnych. W 1905 został dyrektorem Państw. Szkoły Przemysłowej we Lwowie. W sierpniu 1905 Wydz. Krajowy powierzył mu stanowisko kierownika odnowienia zamku królewskiego na Wawelu, które pełnił do 30 VI 1914 (rezygnację złożył w lutym 1914).

Działalność zawodowa H. łączyła badania i konserwację zabytków architektury z twórczością architektoniczną, najczęściej o formach eklektyzmu. Część jego licznych projektów pozostała nie zrealizowana. W pracach H. w obiektach zabytkowych przeważał kierunek restauracji, przy dużym zróżnicowaniu rodzaju i stopnia ingerencji – od ograniczonych uzupełnień substancji zabytkowej (poddawanej konserwacji na miarę ówczesnych środków technicznych) do zasadniczej przebudowy i rozbudowy obiektu. Wyniki badań i poglądy na konserwację zabytków architektury H. zawarł w licznych artykułach i komunikatach publikowanych w „Sprawozdaniach Komisji do Badań Sztuki w Polsce Akademii Umiejętności", „Sprawozdaniach i Wydawnictwie Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury", „Roczniku Krakowskim" i „Architekcie".

W trakcie praktyki zawodowej brał udział w opracowaniu m.in. planów przebudowy pałacu Radziwiłłów w Balicach k. Krakowa (1887-89) i Muzeum Czapskich przy ul. Wolskiej 12 (ob. Piłsudskiego) w Krakowie (pod kier. Tadeusza Stryjeńskiego). Jednym z pierwszych jego projektów konserwatorskich był projekt restauracji zamku Tenczyn w Rudnie k. Krakowa (nagrodzony na wystawach w Warszawie i Krakowie w 1892, niezrealizowany). Nie zrealizowane pozostały także projekty dekoracji sali jadalnej w pałacu Krasińskich w Warszawie (1903) i odnowienia średniowiecznego kościoła w Czchowie (1894-96). Przeprowadził natomiast restaurację pałacu Raczyńskich w Rogalinie k. Poznania (1892-95), rozbudowę pałacu w Młoszowej k. Chrzanowa i przebudowę pałacu Potockich w Krzeszowicach (lata 90. XIX w.). Z 1896 pochodzi projekt pałacu w Bałkowie k. Iłży. W 1894-98 H. prowadził prace w zespole klasztornym Dominikanów w Krakowie (m.in. odsłaniając w krużgankach pozostałości kościoła z XIII w. i wznosząc furtę o formach renesansowych). Nieco później prowadził prace przy kaplicach kościoła Dominikanów: Lubomirskich (ukończone 1901) i Myszkowskich. W 1891-96 odrestaurował kościół i klasztor Bernardynów w Leżajsku (przy współpracy konserwatora Jana Szeptyckiego), w 1895-97 kościół Bernardynów w Krakowie i kościół w Bielinach k. Niska. Restauracja kościoła Św. Krzyża w Krakowie, przeprowadzona w 1896-98 wspólnie z T. Stryjeńskim, a przy udziale S. Wyspiańskiego w zakresie odsłonięcia i inwentaryzacji malowideł ściennych, jest do dziś wysoko oceniana.

W następnych latach powierzono H. kierownictwo prac konserwatorskich i restauracyjnych w kolejnych zabytkowych kościołach Krakowa: Mariackim (1900-04), śś. Piotra i Pawła (1899-1903) i św. Idziego (Z. Hendel, F. Kopera, *Kościół św. Idziego w Krakowie*, „Bibl. Krak." 1905, 29). Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa powierzyło mu także prace badawcze w kościele św. Jana (Z. Hendel, F. Kopera, *Resztki murów romańskich kościoła św. Jana w Kra-*

kowie, „Roczn. Krak." 1907, 9). W tych latach H. prowadził również prace restauracyjne w kościele i klasztorze Cystersów w Mogile (1901-02, ob. Kraków-Nowa Huta) i rozbudowę Muzeum Czartoryskich w Krakowie (1886-1901, przy udziale W. Beringera i A. Bitnera). Wspólnie z T. Stryjeńskim wzniósł secesyjny gmach Powiatowej Kasy Oszczędności przy ul. Pijarskiej 1 (1897-99).

Poza Krakowem prowadził w tym okresie rozbudowę kościołów w Porębie Żegoty k. Chrzanowa i Gnojniku k. Brzeska (1900-01), przebudowę pałaców w Kościelcu i w Płazie k. Chrzanowa (1900-01), rozpoczął restaurację gotyckiego kościoła w Dębnie (1903) i w Wiśniczu Starym (1903-13) oraz prace konserwatorskie w zamku w Wiśniczu Nowym (1904). W 1902 opracował projekty odnowienia klasztoru Bernardynów w Przeworsku, renesansowej bożnicy w Rzeszowie, pałacu w Skołyszynie k. Jasła i w Świsłoczy k. Wołkowyska; w 1903 konserwacji kościoła w Boguchwale. W 1905 odnowił kościół św. Michała w Wilnie.

Szczególne miejsce w działalności H. zajmują prace w zespole Wzgórza Wawelskiego. Rozpoczęła się od współpracy z architektem Sławomirem Odrzywolskim przy restauracji katedry na Wawelu. Po rezygnacji Odrzywolskiego w 1903 H. prowadził na podstawie jego projektów restaurację domu katedralnego (1904-05), z przeznaczeniem na muzeum diecezjalne, i zabudowań kapitulnych (1904-06, z udziałem Henryka Uziembły w zakresie dekoracji malarskiej), a od 1904 objął kierownictwo prac w katedrze (m.in. konserwacja kaplic: Skotnickich, bp. Maciejowskiego i Czartoryskich). W l. 1909-10 dokończył restaurację kaplic Świętokrzyskiej i Czartoryskich. W 1900 opracował model zamku wawelskiego na wystawę paryską. W 1905 opracował z R. Bandurskim projekt uporządkowania stoków i otoczenia Wawelu od strony pd. (w ramach akcji Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa). W sierpniu 1905 Wydz. Krajowy powołał H. na stanowisko kierownika odnowienia zamku królewskiego na Wawelu. Prace w zamku rozpoczął od badań architektonicznych (w trakcie których natrafiono m.in. na relikty romańskiego kościoła w skrzydle zach. i relikty przedromańskiej rotundy w budynku d. kuchni królewskich, w pełni wyeksplorowane później przez A. Szyszko-Bohusza), archeologicznych (przekopy w dziedzińcu arkadowym, z odkryciem piwnicy i reliktów zamku gotyckiego) oraz szczegółowej dokumentacji obiektu (rysunkowej oraz fotograficznej na kliszach szklanych dużego formatu). Projekt restauracji zamku (1907) oparł jednak w znacznym stopniu na studium rekonstrukcyjnym T. Prylińskiego z l. 1881-82. Projekt H. spotkał się z ostrą krytyką części konserwatorów, zwłaszcza ze strony Maxa Dvořaka, który sprzeciwiał się nawet usunięciu obmurowań krużganków dziedzińca arkadowego (posiedzenia Grona Konserwatorów 21 VI 1908 i Centralnej Komisji w Wiedniu 21 V 1909; *Restaurierungsgrafen II. Das Koenigschloss am Wawel*, „Kunstgeschichtliches Jahrbuch de K. K. Zentralkommision f. Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. historischem Denkmale" II, Wien 1908). Ostatecznie projekt zalecono zmodyfikować, zezwalając jednak na odsłonięcie kolumnady. Zrealizowane na podstawie tej decyzji w l. 1909-14 odsłonięcie i konserwacja kolumnady krużganków dziedzińca arkadowego, przy jednoczesnym odtworzeniu historycznej formy dachów z zastosowaniem współczesnej stalowej konstrukcji, są najważniejszym wkładem H. zarówno w odnowę Wawelu, jak rozwój konserwatorstwa polskiego. Odnowił elewację zach. zamku (eksponując wątki kamienne i ceglane z różnych okresów historycznych oraz autentyczną kamieniarkę), fasadę skrzydła bramnego i sień wjazdową, a także zrekonstruował część kamieniarki okiennej elewacji pn. i wsch. W pracach tych dążył, na miarę ówczesnych środków technicznych, do zachowania w możliwie dużym stopniu autentycznego materiału, zwłaszcza detali kamiennych.

Odtworzenie historycznego zwieńczenia i konserwacja elewacji Baszty Sandomierskiej (1912-13) jest przykładem nowoczesnego działania konserwatorskiego, opartego na badaniach historycznych i architektonicznych. Przeprowadził w zamku także szereg prac technicznych, dając podstawę do dalszych prac konserwatorskich. Negatywnie należy natomiast ocenić wyburzenie pozostałości budynku łaźni królowej.

Równocześnie z pracami na Wawelu H. prowadził prace w innych zabytkach Krakowa: w 1904-13 odnowił Starą Bożnicę na Kazimierzu (wprowadzając formy neorenesansowe), 1905-09 prowadził prace przy średniowiecznych murach obronnych na odcinku między Bramą Floriańską i Basztą Pasamoników, 1907 odrestaurował dom kapitulny przy ul. Kanoniczej 7 i kościół św. Wojciecha, a w l. 1907-11 przeprowadził konserwację gotyckiego Ogrojca przy kościele św. Barbary (wg projektu opracowanego w 1903). Prowadził także prace w kamienicy przy Rynku Gł. 22 (1909 – przebudowa dolnej części elewacji) i w kościele św. Andrzeja (pomiar inwentaryzacyjny i osuszenie fundamentów). Poza Krakowem podjął się restauracji kościoła w Smogulcu k. Wągrowca i urządził przy nim kaplicę grobową Czapskich (1908-11). W tym okresie opracował również projekt restauracji zamku w Niepołomicach, rozbudowy kościoła i klasztoru Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej (1910), rozbudowy kościoła w Rudawie k. Krzeszowic (1911) oraz ukończenia fasady kościoła Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie (niezrealizowane). Pozostawił również projekt rekonstrukcji attyki kamienicy Bonerowskiej przy Rynku Gł. 8 w Krakowie.

Po rezygnacji w 1914 ze stanowiska kierownika odnowienia zamku królewskiego na Wawelu, motywowanej złym stanem zdrowia, H. znacznie ograniczył aktywność zawodową. Ostatnimi jego pracami były projekty: przebudowy dworu renesansowego w Jakubowicach k. Miechowa (1920, niezrealizowany), odnowienia wieży Zamku Żupnego w Wieliczce, odbudowy po pożarze zamku w Lesku (1922) i rozbudowy pałacu Czapskich w Smogulcu. Był także autorem licznych projektów nagrobków, tablic pamiątkowych i innych drobnych form architektonicznych.

Dwukrotnie żonaty: w 1902 z Heleną Boening, w 1912 z Zofią Sławską I voto Kłosowską. Miał dwoje dzieci: córkę Annę i syna Adama (zm. 1918).

Zmarł 28 III 1929 w Krakowie i pochowany został tamże na cmentarzu Rakowickim.

J. Lepiarczyk, *Hendel Zygmunt*, w: PSB, t. 9/3, z. 42, 1961; F. Fuchs, *Z historii odnowienia wawelskiego zamku 1905-1939*, „Bibl. Wawelska" 1962, 1; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. IV, cz. 1: *Wawel*, W. 1965; jw., seria nowa, t. III, z. 4, W. 1989; A. Majewski, *Wawel – dzieje i konserwacja*, W. 1993 s. 49 i n.

Piotr M. Stępień

HERBST Stanisław (1907-1973), historyk wojskowości, miast i kultury, varsavianista, prof. Uniw. Warszawskiego.

Ur. 12 VII 1907 w Rakvere w Estonii. Rodzice – pochodzący z Suwalszczyzny ojciec Wacław i matka Maria z Nowohońskich – po ślubie osiedlili się w Estonii. Od 1910 H. przebywał z rodzicami w Warszawie, a w l. 1915-18 w Moskwie. Po powrocie do Warszawy uczęszczał do Gimnazjum Stefana Batorego, które ukończył w 1926. W tym samym roku rozpoczął studia historii i historii sztuki na Wydz. Humanistycznym Uniw. Warszawskiego. Już wówczas interesował się historią wojskowości i uważał się za ucznia przede wszystkim prof. Wacława Tokarza. W 1929 złożył pracę magisterską *Od Połańca do Warszawy*. W 1931 otrzymał tytuł doktora na podstawie rozprawy *Wojna szwedzka 1600/1601*, której promotorem był prof. Oskar Halecki. W l. 1928-32 pracował w redakcji pisma „Nauka Polska, jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój" wydawanego

przez Kasę im. Mianowskiego; na łamach tej serii ogłosił drukiem pierwsze swoje prace. Książka *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości* (1933) powstała dzięki stypendium ufundowanemu H. przez cechy toruńskie. Na ugruntowanie wiedzy o architekturze i pogłębienie jego zainteresowań historyczno-wojskowych wpłynęła przede wszystkim praca w Zakładzie Architektury Polskiej i Historii Sztuki na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej w l. 1935-39. Współpracował z twórcą Zakładu prof. Oskarem Sosnowskim. Był redaktorem „Biuletynu Historii Sztuki i Kultury" wyd. przez Zakład, działał również w sekcji historii fortyfikacji. Związany z wieloma instytucjami naukowymi i organizacjami społecznymi o profilu historycznym i kulturowym, pełnił m.in. funkcję sekretarza Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości. W l. 1938-39 był asystentem Gabinetu Historycznego Warszawskiego Tow. Naukowego, gdzie katalogował zbiór map.

Praca w Zakładzie Architektury przyczyniła się do zawarcia bliskiej znajomości z historykami sztuki i konserwatorami zabytków: Witoldem Kieszkowskim, Michałem Walickim i Juliuszem Starzyńskim, która przerodziła się w długoletnią współpracę naukową. Najbliżej współpracował z Janem Zachwatowiczem, zatrudnionym w sekcji Architectura Militaris, co zaowocowało wspólnie napisaną książką *Twierdza Zamość* (1936). Następnie z Zachwatowiczem opracował źródłową monografię fortyfikacji Modlina, która uległa spaleniu w czasie działań wojennych (skrót w „Sprawozd. Tow. Naukowego Warsz." 1949). Dokonał inwentaryzacji zamków i twierdz polskich na Wołyniu i Podolu, skartografował i przedstawił zagony tatarskie w Polsce, zdefiniował systemy obronne twierdz polskich. Materiał ten spalił się w Zakładzie Architektury w 1944. Skrót opracowania przedstawił H. w artykule *Najazd tatarski – 1512* („Przegl. Hist." 1948). W 1939 jego dorobek naukowy wynosił ok. 100 publikacji.

Po wkroczeniu Niemców do Warszawy w 1939 razem z J. Zachwatowiczem ratował i zabezpieczał zbiory biblioteczne i materiały naukowe Zakładu Architektury i in. instytucji. Od poł. 1940 pracował w konspiracyjnym Wydz. Informacji Biura Informacji i Propagandy (BIP) Komendy Gł. AK. Od maja 1942 był zastępcą kierownika podwydziału zajmującego się informacją terenową i sprawami narodowościowymi. Do H. należały sprawy ukraińskie i żydowskie. Posługiwał się pseudonimami „Chrobot", „Bieniewski", „Wilhelm". W BIP współpracował z innymi naukowcami, przede wszystkim historykami: Tadeuszem Manteufflem, Aleksandrem Gieysztorem, Stefanem Kieniewiczem i Witoldem Kulą. Od 1941 pracował w Bibliotece UW chroniąc zbiory przed rozproszeniem i zniszczeniem. Jesienią 1943 odbył niebezpieczną podróż do Krzemieńca (po drodze był aresztowany w Dubnie); uratowane przez niego pamiątki po Juliuszu Słowackim zostały zabezpieczone w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Jednocześnie kontynuował przygotowanie rozpoczętej przed wojną rozprawy habilitacyjnej na temat ul. Marszałkowskiej w Warszawie. W czasie powstania warszawskiego 1944 wydawał gazetkę o sytuacji ogólnej w Warszawie. Rozkazem Komendy Gł. AK z 1 X 1944 otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi z Mieczami. Po kapitulacji powstańczej Warszawy uczestniczył w tzw. akcji pruszkowskiej, zorganizowanej przez grupę polskich naukowców pod kierunkiem Stanisława Lorentza, mającej na celu zabezpieczenie przed zniszczeniem lub wywozem do Niemiec najbardziej wartościowych zbiorów bibliotecznych, archiwalnych, muzealnych i in.

Po wyzwoleniu, w l. 1945-48 był kustoszem Biblioteki UW. Następnie kierownikiem działu dokumentacji Państw. Instytutu Sztuki, a od 1950 naczelnikiem Biura Studiów i Wydz. Dokumentacji Prac Konserwatorskich Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w Min. Kultury i Sztuki. Współpracował z Ksawerym Piwockim, który w NDMiOZ organizował

akcję inwentaryzacji zabytków na terenie kraju. W MKiS pracował do 1952.

Przede wszystkim jednak H. zajmował się pracą naukową i dydaktyczną. W 1946 uzyskał habilitację na podstawie rozprawy *Ulica Marszałkowska* (wyd. 1949). W 1954 został mianowany prof. nadzwyczajnym UW, a w 1961 zwyczajnym. W l. 1965-69 był dziekanem Wydz. Historycznego UW. Od 1969 do końca życia kierował Zakładem Historii Najnowszej Powszechnej i Polskiej. Przez kilka ostatnich lat prowadził dwa seminaria magisterskie poświęcone historii wojskowości i historii kultury. Pod jego kierunkiem powstało ponad 400 prac magisterskich. Prowadził dwa seminaria doktoranckie, po których doktoryzowało się przeszło 50 osób. Miał wykłady monograficzne w instytutach UW: Historycznym, Historii Sztuki i Geograficznym, a także na Wydz. Architektury PW (1945-47) i w Wojskowej Akademii Politycznej (1957-68). W 1953 w Instytucie Historii Polski PAN, wykorzystując swe doświadczenie kartograficzne, zorganizował Zakład Atlasu Historycznego, którym kierował do 1962. W l. 60. był przewodniczącym Komisji Opieki nad Zabytkami Zarządu Gł. PTTK. Był również przewodniczącym Rady Naukowej Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych i dążył do opracowania wielkiej syntezy dziejów Mazowsza. Z jego inicjatywy w 1968 powstała publikacja trojga autorów (I. Gieysztorowej, A. Zahorskiego, J. Łukasiewicza) *Cztery wieki Mazowsza, szkice do dziejów 1526-1914*. W l. 1960-73 był redaktorem naczelnym „Rocznika Warszawskiego", na którego łamach zamieszczane były artykuły o tematyce warszawskiej i mazowieckiej. Uczestniczył aktywnie od 1971 w pracach Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Opublikował artykuł *Zamek między trzecim rozbiorem i końcem II Rzeczypospolitej* (w pracy zbior. *Zamek Królewski w Warszawie*, 1972). Bardzo cenił działalność w Polskim Tow. Historycznym, w którym funkcję prezesa Zarządu Gł. piastował od 1956 do śmierci. Dzięki H. i zespołowi znakomitych współpracowników PTH rozrosło się do kilkudziesięciu oddziałów terenowych.

Był historykiem regionalistą, erudytą-społecznikiem. W jego ogromnym dorobku naukowym, obejmującym ok. 700 publikacji (zestawienie prac w oprac. zbior. *Potrzeba historii czyli o polskim stylu życia*), dominują pozycje związane z dziejami wojskowości, w tym o insurekcji kościuszkowskiej. Z dziedziny historii kultury i miast opublikował m.in. syntetyczne, nowatorskie rozprawy: *Miasta i mieszczaństwo Renesansu polskiego* (w mat. z sesji nauk. PAN „Odrodzenie w Polsce" 1955), *Polska kultura mieszczańska przełomu XVI i XVII wieku* („Studia Renes." t. I, 1956), *Dzieje miast polskich od końca XV do początku XVIII wieku* (w: *Miasta polskie w tysiącleciu*, 1965), *Ćwierć wieku badań nad historią Warszawy* („Kronika Warszawy" 1970). W 1968 otrzymał nagrodę I stopnia w dziedzinie historii wojen i wojskowości, a w szczególności za badania nad polską wojną rewolucyjną 1794. Od 1974 przyznawana jest przez Prezydium PTH nagroda naukowa im. Stanisława Herbsta. Jego imieniem nazwana jest ulica na Ursynowie w Warszawie.

W 1936 poślubił Irenę Korotyńską, bibliotekarkę w Bibliotece Narodowej, córkę znakomitego varsavianisty Brunona. Miał dwoje dzieci – Marcina (ur. 1937), inż. hydrologa, i Marię (ur. 1945), romanistkę.

Zmarł 24 III 1973 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

J. Zachwatowicz, *Stanisław Herbst 1907-1973*, KAiU 1973, nr 2, s. 181-183; A. Gieysztor, *Kultura i Historia – Stanisław Herbst 1907-1973*, „Literatura" z 12 VII 1973, nr 218; *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia* (wybór pism), t. I-II, W. 1978; A. Zaorski, *Stanisław Herbst, historyk wieku Oświecenia i Powstania Kościuszkowskiego*, W. 1983; *Stanisław Herbst. Historyk i regionalista* (praca zbior.), W. 1996.

Alicja Lutostańska

JAKIMOWICZ Roman (1889-1951), archeolog, muzeolog, konserwator zabytków przedhist. okręgu północnowarszawskiego, organizator i dyrektor Państw. Muzeum Archeologicznego w Warszawie, prof. Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ur. 30 IV 1889 w Juriewie Polskim (Rosja) jako syn Jana, doktora medycyny, i Marii z Zalcmanów. Do szkół średnich uczęszczał w Piotrkowie Trybunalskim (naukę musiał przerwać z powodu udziału w strajku szkolnym 1905), Warszawie i znów w Piotrkowie, gdzie został aresztowany w 1906 za kolportaż bibuły PPS. Po zwolnieniu z więzienia w 1907 uczył się w Grodzisku Mazowieckim, a świadectwo dojrzałości otrzymał w Symferopolu na Krymie. Początkowo studiował na Uniw. Lwowskim, następnie na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie, słuchając wykładów z archeologii, historii, językoznawstwa, geografii, prowadzonych przez znakomitych ówczesnych profesorów, jak archeolog W. Demetrykiewicz, historyk F. Bujak. Studia kontynuowane w Pradze przerwał wybuch I wojny światowej. W 1914 przyjechał do Warszawy i podjął pracę: był wykładowcą na kursach dla dorosłych, w l. 1916-18 asystentem Działu Archeologicznego Pracowni Antropologicznej Tow. Warszawskiego Naukowego i do 1919 kustoszem Muzeum Krajoznawczego, w l. 1919-30 kustoszem Działu Wykopalisk w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Równocześnie kontynuował pracę naukową. W 1919 otrzymał na UJ tytuł doktora za dysertację *O kulturze i ludzie cmentarzysk rzędowych w Polsce*, a w 1934 habilitował się na Uniw. Poznańskim na podstawie ogólnego dorobku badawczego oraz rozprawy *O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdowanych w skarbach wczesnohistorycznych* („Wiad. Archeol." t. 12, 1933). W 1923 został konserwatorem zabytków przedhistorycznych okręgu północnowarszawskiego i w tymże roku przystąpił do organizacji Państw. Muzeum Archeologicznego. W 1928 PMA zostało formalnie powołane, a J. objął funkcję dyrektora (do 1939). Zgromadził jeden z największych polskich zbiorów archeologicznych i bogatą bibliotekę specjalistyczną, położył wybitne zasługi w organizacji ochrony zabytków archeologicznych (Krzemionki Opatowskie). Okres okupacji niemieckiej spędził w swej resztówce w Woli Korytnickiej w pow. węgrowskim (Mazowsze). W 1946 został powołany na prof. nadzwyczajnego na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, dokąd przeniósł się na stałe.

J. był badaczem przede wszystkim wczesnego średniowiecza w Polsce, choć brał również udział w badaniach starszych stanowisk. Interesował się też numizmatyką, historią, etnografią. Do jego najcenniejszych osiągnięć naukowych należy zaliczyć studia nad zagadnieniem kolonizacji zachodniosłowiańskiej i szlaków komunikacyjnych na terenach położonych na wschód od ziem polskich. Jest autorem licznych prac naukowych i popularnonaukowych (bibliografia w: *Archeologia*, t. 5, 1952-53; druk 1955), z których wymienić należy: *Warszawa i jej okolice w czasach przedhistorycznych* (1916), *Prehistoria Warszawy* (w: *Warszawa*, 1928), *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii* (1934), *Wschodnia granica osadnictwa mazowieckiego w X i XI w. z Jaćwieżą i Rusią i zasięg kolonizacji na wschodzie* (1935).

Był redaktorem szeregu wydawnictw archeologicznych naukowych i popularnonaukowych, a przede wszystkim redaktorem „Wiadomości Archeologicznych" w l. 1924-39, które pod jego kierunkiem zyskały międzynarodowe znaczenie.

Aktywnie uczestniczył w pracach wielu towarzystw i komisji naukowych. Od 1920 był sekretarzem, a od 1923 prezesem Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, od 1924 współpracownikiem Komisji Prehistorycznej PAU, od 1932 wiceprezesem Polskiego Tow. Prehistorycznego i prezesem oddziału warszawskiego, członkiem Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk i Tow. Naukowego w Toruniu, członkiem honorowym Tow. Numizmatycznego w Budapeszcie. Brał udział w pracach Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Założył Tow. Przyjaciół PMA. Uczestniczył w krajowych i międzynarodowych zjazdach archeologów.

Żonaty dwukrotnie. Drugą jego żoną była Janina Lichomska.

Zmarł nagle w Toruniu 21 I 1951 i tam został pochowany.

W. Hensel, *Jakimowicz Roman*, w: PSB t. X/1, z. 46, 1963, s. 331-332; EW, s. 285.

Hanna Krzyżanowska

JANUSZ Bohdan (ok. 1889-1930), archeolog, etnolog, konserwator zabytków przedhistorycznych okręgu lwowskiego.

Ur. ok. 1889 (podawana jest również data 1890) prawdopodobnie we Lwowie. Syn nieznanego z imienia nauczyciela (zm. ok. 1911) i Agnieszki Karpowycz (?). We Lwowie uczęszczał do gimnazjum. Już wówczas, wraz z kolegami (W. Hrebeniakiem i W. Antoniewiczem), zafascynowany archeologią i historią, rozpoczął gromadzenie materiałów do dziejów Lwowa i jego okolic. Szkołę opuścił nie uzyskawszy promocji do VIII klasy, z zamiarem (niezrealizowanym) zdawania matury eksternistycznie. Pracował zarobkowo, podejmując jednocześnie badania naukowe. Wykształcenie próbował uzupełnić prywatnie, uczęszczając przez pewien czas na wykłady prof. Karola Hadaczka na Uniw. Lwowskim. W l. 1907-08 przez kilka miesięcy był zatrudniony w organizowanym Muzeum Naukowego Tow. im. Tarasa Szewczenki. Zajmował się pozyskiwaniem dla muzeum zabytków archeologicznych, planował wystawę etnograficzną, przygotował projekt mapy archeologicznej Galicji Wsch. Jednocześnie brał udział w naukowej działalności sekcji historyczno-filozoficznej wspomnianego Towarzystwa, na posiedzeniu której w 1907 M. Hruszewski przedstawił pierwszą pracę J. poświęconą znakom na kamieniu we wsi Zazdrość (druk w *Zapiski TNSz*, t. 80, 1907). Środki do życia czerpał głównie z pracy dziennikarskiej. W 1908 został zatrudniony w redakcji „Kuriera Lwowskiego". Współpraca z historykiem Franciszkiem Jaworskim i red. Bolesławem Wysłouchem rozwinęła w nim zainteresowanie przeszłością Lwowa i jego kulturą. Z czasem stał się wybitnym znawcą przedmiotu i niekwestionowanym autorytetem w tej dziedzinie. Według tradycji, nękany ciągle trudnościami finansowymi, miał odsprzedawać innym przygotowane prace.

W 1923 został mianowany państw. konserwatorem zabytków przedhistorycznych okręgu lwowskiego, obejmującego również obszar woj. stanisławowskiego i tarnopolskiego. W trzy lata później, m.in. w wyniku konfliktu z Józefem Piotrowskim, woj. konserwatorem zabytków we Lwowie, został odwołany z zajmowanego stanowiska przez Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ. Oponentów różniła doktryna konserwatorska, na podstawie której dokonywano przebudów i rekonstrukcji szeregu budynków we Lwowie i poza miastem, m.in. pałacu arcybiskupiego w Obroszynie. Pozycję naukową J. w zakresie prehistorii potwierdziło powołanie go w 1925 do grona członków Komisji Antro-

pologii i Prehistorii PAU oraz Sekcji Prehistorycznej tej Komisji. W 1928 został zatrudniony jako kierownik Muzeum Pokuckiego w Stanisławowie. Pracę tę po kilku miesiącach porzucił i wrócił do Lwowa. Po przeniesieniu na emeryturę Piotrowskiego liczył na objęcie po nim urzędu, jednak na przeszkodzie stanął niewątpliwie i brak formalnego wykształcenia, i pamięć o prowadzonej w prasie kampanii. Konserwatorem lwowskim został w 1929 Zbigniew Hornung. J. niezaradny życiowo, w rezultacie katastrofy finansowej, jaka spotkała go w 2 poł. 1929, utraty mieszkania i zebranej z wielkim znawstwem biblioteki stanowiącej jego warsztat badawczy, popełnił samobójstwo (zastrzelił się).

Spuścizna pisarska J., naukowa i popularnonaukowa, jest bardzo bogata, liczy prawie 300 pozycji. Publikował głównie po polsku; w ukraińskich czasopismach naukowych i prasie podpisywał się również pseudonimem Wasyl Karpowycz. Wiele artykułów ogłosił drukiem w „Gazecie Lwowskiej", „Kurierze Lwowskim", „Na ziemi naszej", „Ziemi", „Wszechświecie" oraz ukraińskim dzienniku „Diło". Jego pisarstwo, pod względem językowym bezbłędne, cechuje dążność do obiektywnego przedstawiania dziejów ziem zamieszkanych przez Polaków i Ukraińców, rozwaga w wyciąganiu płynących z nich wniosków oraz poszanowanie dziedzictwa kulturowego obu stron. Do I wojny światowej szczególnie intensywnie zajmował się archeologią. Tej dziedzinie poświęcił, obok wielu drobniejszych opracowań, kilka obszernych syntetycznych studiów, z których wartość faktograficzną zachowały m.in.: *Z pradziejów ziemi lwowskiej* (1913), *Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego* (1913 i 1919), *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej* (1918). Nowością w miejscowym piśmiennictwie była książka *Człowiek przedhistoryczny* (1914). W tym czasie sporo uwagi poświęcał również etnografii i budownictwu drewnianemu na ziemi lwowskiej, publikując wyniki badań w licznych fachowych pismach i prasie codziennej. Z tego zakresu najważniejszymi publikacjami były książki: *Zdobnictwo ludowe w okolicach Lwowa* (1913) i *Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa* (1912), *Typy etniczne i kulturalne w prehistorii Galicji Wschodniej* (1911). Podejmował też zagadnienia z zakresu etnologii. W okresie wojny stał się kronikarzem rosyjskiej okupacji Lwowa, publikując dzienniki i materiały dokumentalne: *293 dni rządów rosyjskich we Lwowie* (1915), *Dokumenty urzędowe okupacji rosyjskiej Lwowa* (1916). Po wojnie coraz większą uwagę poświęcał architekturze Lwowa i wsch. Małopolski. Napisał m.in.: *Zabytki monumentalnej architektury Lwowa* (1928) oraz wzorowo opracowany przewodnik po mieście (1922). Spod jego pióra wyszły monograficzne opracowania kilku lwowskich kościołów i cerkwi. Prace te, zachowujące do dziś wartość dokumentalną, były w wielu sprawach po II wojnie światowej jedynym źródłem dla polskich historyków sztuki i historyków, przez dziesięciolecia pozbawionych możliwości prowadzenia kwerend w lwowskich archiwach. Wraz z Aleksandrem Czołowskim opublikował regionalny inwentarz topograficzny pt. *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego* (1926).

J. interesował się historią Karaitów, której obok drobniejszych artykułów poświęcił obszerne opracowanie *Karaici w Polsce* (1927). Prowadził również badania nad dziejami polskich Ormian. Do tej dziedziny należy fundamentalna praca *Mons Pius Ormian lwowskich* (1928). Kilku większych prac nie zdążył wydać lub ukończyć, m.in.: *Katedra ormiańska we Lwowie*, *Z dziejów armenistyki w Polsce*, *Bibliografia armenistyki polskiej*, *Kultura Lwowa w latach 1772-1848*, *Inwentarz cerkwi drewnianych*, *Przedhistoryczna Litwa*. Był autorem licznych recenzji kompetentnie prezentujących prace głównie uczonych ze środowiska lwowskiego.

Jako konserwator wielką wagę przywiązywał do inwentaryzacji i ochrony zabyt-

ków. Fotografował i rysował je podczas licznych podróży odbywanych po podległym mu terenie, kontynuując działania prowadzone jeszcze przed wojną. Stworzył w ten sposób w kierowanym przez siebie urzędzie poważny warsztat naukowy z myślą o przyszłych badaniach. Obdarzony temperamentem publicystycznym toczył ostre polemiki w prasie na temat niszczonych lub zagrożonych zabytków, bezkompromisową postawą przysparzając sobie spore grono przeciwników. Walczył o zachowanie jaskiń na terenie Ojcowa i w powiecie borszczowskim (Krzywcze, Monastyrek, Bilcze Złote). Inicjował i sam prowadził, mimo szczupłych funduszy, prace wykopaliskowe przynoszące bardzo interesujący materiał archeologiczny, m.in. w Hołyniu pod Kałuszem. Starał się przeciwstawiać rozpraszaniu zbiorów archeologicznych, zabiegając o gromadzenie ich w muzeach. Podjął uwieńczone sukcesem zabiegi o zakupienie przez PAU fragmentów skarbu michałowskiego (1920). Ogłaszał drukiem sprawozdania z działalności kierowanego urzędu. W l. 1924-25 własnym kosztem wydawał miesięcznik „Wiadomości Konserwatorskie", w którym publikował artykuły poświęcone zabytkom sztuki i kultury. Zamieszczał tam również liczne własne prace. Kłopoty finansowe wydawcy spowodowały upadek czasopisma.

Zainteresowany muzealnictwem, opublikował wiele artykułów omawiających odnośne ustawodawstwo austro-węgierskie i polskie, zamieścił opisy publicznych muzealnych kolekcji w Przemyślu, Stanisławowie i Tarnopolu oraz prywatnych zbiorów we Lwowie, zabiegał o utworzenie nowych muzeów. Brał udział w zjazdach Związku Muzeów w Polsce odbytych we Lwowie (1924) i Tarnowie (1930) wygłaszając, opublikowane później, referaty – na pierwszym zjeździe „Lapidarium lwowskie", na drugim „O potrzebie założenia we Lwowie Ormiańskiego Muzeum Diecezjalnego". Dzięki jego staraniom i zabiegom abp Józef Teodorowicz w 1932 powołał do życia Muzeum Ormiańskie.

Był bibliofilem, znawcą exlibrisu. Już w 1910 czynił starania o utworzenie stowarzyszenia zrzeszającego bibliotekarzy i bibliofilów. W 1914 opracował projekt periodyku poświęconego znakowi bibliotecznemu, zrealizowany dopiero w 1917 przy wsparciu F. Biesiadeckiego. Powstały wówczas rocznik „Exlibris" redagował w l. 1917-18. O szerokich zainteresowaniach i wiedzy J. świadczą prace edytorskie. Z jego komentarzem ukazały się: *Zamek kaniowski* S. Goszczyńskiego (1921), *Sonety i inne wiersze* A. Mickiewicza (1922) oraz *Wiesław* W. Brodzińskiego (b.r.w.) Był również autorem polskiego słownika ortograficznego (1920).

Był żonaty z Ormianką Jadwigą Rudominówną.

Zmarł 5 XI 1930 we Lwowie.

W.T. Wisłocki, *Bibliografia bibliofilstwa i bibliografii polskiej za lata 1914-1917*, „Exlibris" 1918, z. 2, s. 65; tenże, [...] *za lata 1918 i 1919*, tamże, 1920, z. 3, s. 62; W. Antoniewicz, *Die Vorgeschichtsforschung in Galizien*, „Wiener Praehistorische Zeitschrift" 1920/1921, 7-8, s. 8-28; *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Ewerta i Michalskiego* II, W. [b.d.w.], s. 718; „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności", Rok 1924/1925, Kr. 1926, s. XXXVI, Rok 1925/1926, Kr. 1926, s. XXXVII, Rok 1926/1927, Kr. 1928, s. XLIV, Rok 1927/1928, Kr. 1929, s. XLIX; *Z żałobnej karty, Ś.p. Bohdan Janusz*, „Z otchłani wieków" 1931, z. 1, s. 13; W. Antoniewicz, *Ś.P. Bohdan Janusz*, „Wiad. Numizm.-Archeol." t. XIV, 1931 i 1932, s. 165-171; S. Łoza, *Zestawienie artykułów, wzmianek i ilustracji zawartych w rocznikach z lat 1910-1929 czasopisma Ziemia*, W. 1930-1933, passim; R. Jakimowicz, *Ś.P. Bohdan Janusz*, „Wiad. Archeol." t. XIII, 1935, s. 312-318 [zawiera bibliografię]; B. K. [euprulianowa], *Polska bibliografia ormiańska*, „Posłaniec św. Grzegorza" 1935, nr 50, s. 115-116; Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lw. 1938; F. Lichodziejowa, *Tydzień. Na Ziemi Naszej. Bibliografia zawartości*, Wr. 1959, s. 365-366, 380, 381-384; H. Burchard, *Janusz Bohdan*, w: PSB, t. X, 1962/1964, s. 587-588; I. Swarnik, *Bohdan Janusz istorik konserwatr doistoricznych pam' jatok schidnoj Galiczini*, „Pam'jatki Ukrajni"

1996, z. 3-4, s. 110-115; J.T. Petrus, *Archidiecezjalne Muzeum Ormiańskie we Lwowie*, w: *Ormianie polscy odrębność i asymilacja. Muzeum Narodowe w Krakowie* [katalog wystawy], Kr. 1999, s. 27-29; tenże, *Spis publikacji Bohdana Janusza z lat 1906-1930*, Kr. 2000, mpis; B. Mansfeld, *Muzea na drodze do samoorganizacji. Związek Muzeów w Polsce*, W. 2000, s. 92, 96, 149-150; noty i wspomnienia pośmiertne w lwowskich gazetach polsko- i ukraińskojęzycznych z XI 1930.

Jerzy Petrus

JERZEWSKI Jerzy (1929-2000), architekt, wojewódzki konserwator zabytków w Szczecinie.

Ur. 14 VIII 1929 w Poznaniu jako syn Edmunda i Ireny z d. Kluge. Ojciec był nauczycielem i dyrektorem szkoły dla głuchoniemych w Poznaniu. J. do 1939 pobierał nauki w szkole powszechnej w Poznaniu. W okresie okupacji niemieckiej wraz z ojcem przebywał początkowo w Warszawie, a następnie w Mogielnicy k. Grójca, gdzie kontynuował naukę na tajnych kompletach. Po wojnie wrócił do Poznania i uczęszczał do gimnazjum, otrzymując w 1948 małą maturę. W tymże roku wyjechał na stałe do Szczecina, gdzie zakończył naukę w szkole średniej i uzyskał świadectwo maturalne w 1950. W l. 1950-53 odbył zasadniczą służbę wojskową. Następnie podjął studia na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej. Dyplom inż. architekta otrzymał w 1960. Pracę zawodową rozpoczął bezpośrednio po studiach w Woj. Biurze Projektów Budownictwa Wiejskiego w Szczecinie, na stanowisku projektanta. Równolegle kontynuował studia na Wydz. Architektury we Wrocławiu, które zakończył dyplomem magistra inż. architekta. Po otrzymaniu uprawnień budowlanych w 1965 został powołany na stanowisko kierownika Oddz. Architektury w Urzędzie Woj., następnie w 1968 na stanowisko z-cy gł. architekta województwa, a w 1972 – gł. architekta i dyrektora Wydz. Urbanistyki, Architektury i Budownictwa.

Funkcję woj. konserwatora zabytków objął w 1974 i pełnił ją do końca 1982. Jako konserwator szczególną uwagę przywiązywał do spraw ochrony, uporządkowania i zagospodarowania przestrzennego zabytkowych obszarów miast, m.in. przez właściwe przygotowanie planów ogólnych i szczegółowych oraz do zabezpieczenia i odbudowy zachowanych zabytkowych budowli na ich terenie. Przedmiotem jego zainteresowania były również liczne opuszczone dwory i pałace oraz relikty zabytkowych budynków drewnianych na terenach wiejskich. Na uwagę zasługują podejmowane przez niego starania o zachowanie i rewaloryzację zespołu XIX-wiecznej zabudowy czynszowej na terenie śródmieścia Szczecina.

Niezależnie od obowiązków konserwatorskich, od 1964 pracował jako nauczyciel zawodu w Zespole Szkół Budowlanych w Szczecinie. Pełnił także obowiązki weryfikatora projektów jako rzeczoznawca budowlany w Biurze Projektów Miastoprojekt w Szczecinie. W ramach tej działalności konsultował i oceniał także projekty dot. obiektów zabytkowych. W swym dorobku zawodowo-twórczym zgromadził szereg projektów poświęconych zagospodarowaniu wsi i budownictwu wiejskiemu, a także projekty odbudowy zabytkowych kamienic na terenie starych miast w Stargardzie Szczecińskim i Trzebiatowie.

Otrzymał liczne odznaczenia i nagrody, w tym: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski i Złoty Krzyż Zasługi, złote odznaki „Za Opiekę nad Zabytkami", „Za Działalność na Rzecz Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej", „Za Zasługi dla Przemysłu Materiałów Budowlanych" oraz odznakę „Gryf Pomorski". Otrzymał także szereg nagród przyznanych przez władze woj. szczecińskiego.

Z małżeństwa z Aliną, mgr filozofii, miał dwie córki: Izabelę, mgr. psychologii, i Edytę, mgr. pedagogiki klinicznej.

Zmarł w Szczecinie 11 II 2000. Pochowany został na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie.

Archiwum rodzinne i informacje własne.

Stanisław Latour

JÓZEFOWICZÓWNA Krystyna (1917-1985), historyk sztuki, archeolog.

Ur. 21 XI 1917 w Cielcach w pow. tureckim jako córka Łukasza, księgowego miejscowej cukrowni, i Józefy. Od 1933 uczyła się w gimnazjum w Kaliszu, następnie w gimnazjum humanistycznym w Warszawie, dokąd przeniosła się z rodzicami. Egzamin maturalny zdała w 1936. W tymże roku zaczęła studiować filologię francuską na Uniw. Warszawskim i w Instytucie Francuskim; studia przerwał wybuch II wojny światowej. Przez okres wojny udzielała lekcji. Po powstaniu warszawskim osiadła w Krasnowie w pow. łowickim i przez krótki czas w 1945 uczyła łaciny w pobliskim Głownie. W lipcu tegoż roku przeniosła się do Poznania i rozpoczęła studia historii sztuki na Uniw. Poznańskim ukończone magisterium w 1950 na podstawie pracy *Romański kościół kanoników regularnych w Trzemesznie*. W 1962 uzyskała stopień doktora na podstawie rozprawy *Kościół Katedralny w Poznaniu w okresie przedromańskim i romańskim*. W czasie studiów (1945-49) pracowała jako asystent wolontariusz przy Katedrze Historii Sztuki. Brała również aktywny udział w badaniach archeologicznych jako członek Akademickiego Koła Polskiego Tow. Prehistorycznego.

W l. 1946-47, również w czasie studiów, pracowała w Muzeum Wielkopolskim, a w l. 1947-50 w urzędzie woj. konserwatora zabytków w Poznaniu jako referent do spraw muzeów i ochrony zabytków ruchomych. Dokonywała licznych inspekcji stanowisk archeologicznych i obiektów architektury zabytkowej na terenie Wielkopolski i ziem odzyskanych; wykonywała pomiary. Do jej obowiązków należało także zabezpieczanie przed zniszczeniem i grabieżą ocalałych przedmiotów zabytkowych w zniszczonych w czasie wojny muzeach i dworach, które następnie wysyłano do muzeów w Warszawie i Poznaniu. Woj. konserwator zabytków kierował ją również jako pomoc do prowadzenia prac wykopaliskowych. Odbyła praktykę archeologiczną w katedrze gnieźnieńskiej (XI 1947) i na Ostrowie Lednickim (VIII-IX 1948). 1 IV 1949 przeszła do pracy w Kierownictwie Badań nad Początkami Państwa Polskiego i włączyła się do badań wykopaliskowych nad architekturą obiektów sakralnych Trzemeszna i Strzelna. W l. 1951-53 była st. asystentem na Uniw. Poznańskim. Odejście z uczelni motywowała koniecznością skupienia się na pracach badawczych prowadzonych (1951-56) w katedrze poznańskiej (w rzeczywistości odeszła ze względów politycznych). Z prowadzonych przez siebie badań pozostawiła b. bogatą dokumentację rysunkową, fotograficzną i opisową, której wysoka jakość merytoryczna i szczegółowość pozwala do dziś weryfikować wiele wcześniejszych interpretacji. Publikowała również sprawozdania z kolejnych faz prac wykopaliskowych w katedrze poznańskiej („Sprawozd. Archeol." t. II, 1956 i t. V, 1959).

Kolejnym miejscem pracy, gdzie pozostała do emerytury, był Zakład Archeologii Wielkopolski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Poznaniu (1954-78). W l. 1978-83 uczestniczyła w badaniach w klasztorze benedyktyńskim w Lubiniu. Pozostawiła po sobie bogatą spuściznę naukową. Jej publikacje obejmują wiele tematów zarówno z historii sztuki (od średniowiecza po czasy najnowsze) i architektury, jak archeologii. Do najważniejszych należy zaliczyć: *Recherches sur l'architecture de la cathédrale de Poznań d'apres les récentes fouilles* („Cahiers civilisation Médiévale" 1961, nr 3),

Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu (1963), *Sztuka w okresie wczesnoromańskim* („Dzieje Wielkopolski" t. I, 1969), *Druga fala stylu romańskiego* (tamże), *Trzemeszno – klasztor św. Wojciecha w dwu pierwszych wiekach istnienia* (1978), *Trzy klasztory romańskie* („Studia z dziejów Ziemi Mogileńskiej" 1978), *Kultura artystyczna antyku i wczesnego średniowiecza* („Italia" 1980). Interesowało ją także konserwatorstwo średniowiecznych budowli kamiennych, czego wyrazem są publikacje: *Konserwacja reliktów kamiennej architektury wczesnośredniowiecznej w Katedrze poznańskiej* („Wiad. Archeol." 1954), *Zabezpieczanie resztek budowli wczesnośredniowiecznych w katedrze poznańskiej* („Dawna Kultura" 1954, nr 4). Aktywnie działała również w poznańskim oddziale Stow. Historyków Sztuki, w którym pełniła funkcję prezesa, oraz w Komisji Historii Sztuki Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk jako sekretarz.

Zmarła po ciężkiej chorobie 30 XI 1985 i została pochowana na cmentarzu przy ul. Lutyckiej w Poznaniu.

A. Karłowska-Kamzowa, *Krystyna Józefowiczówna jako historyk sztuki*, BHS 1987, z. 1-2, s. 215-216; Z. Kurnatowska, *Krystyna Józefowiczówna jako archeolog*, tamże, s. 216-217; R. Piechowiak, *Bibliografia*, tamże, s. 215-216; Z. Kurnatowska, *Krystyna Józefowiczówna – historyk sztuki, archeolog architektury*, „Kronika Wielkop." 2001, nr 1, s. 109-113; Archiwum Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu – teczki personalne 82/163, 126/6/9; Archiwum Państw. Poznań – zespół Urząd Woj. 1945-1950 sygn. 1024.

Hieronim Kaczmarek

K

KAEMMERER Ludwig Karl (1862-1938), historyk kultury, konserwator zabytków sztuki prowincji poznańskiej, dyrektor Kaiser-Friedrich-Museum w Poznaniu.

Ur. 11 X 1862 w Gdańsku, syn Rudolfa i Marii z d. Loche. Ukończył gimnazjum miejskie w Gdańsku. Studia, przede wszystkim z zakresu historii kultury, a także historii sztuki odbywał na uniw. w Berlinie i Monachium, ukończył zaś na Uniw. Lipskim w 1886. Za radą swego nauczyciela prof. Springera zainteresował się sprawami zarządzania kulturą i podjął pracę, początkowo jako wolontariusz, a następnie asystent dyrektorialny, w muzeach berlińskich (1887-1902). W tym okresie odbył także szereg podróży naukowych po Holandii, Belgii, Anglii, pd. i zach. Niemczech oraz Tyrolu. W okresie berlińskim wygłaszał wykłady na Akademii Humboldta, w szkołach średnich i różnych instytucjach popularyzujących naukę. W 1903 objął stanowisko dyrektora nowo utworzonego Muzeum Cesarza Fryderyka (Kaiser-Friedrich-Museum) w Poznaniu. Pełnił także urząd konserwatora zabytków sztuki prowincji poznańskiej. Wykładał historię kultury w miejscowej Akademii Królewskiej, której został profesorem. Zajmował się również archeologią, choć sam nie prowadził wykopalisk, ograniczając się jedynie do niewielkich wycieczek krajoznawczo-archeologicznych. Intensywnie natomiast zajmował sie popularyzacją archeologii, zwłaszcza w szkołach i urzędach. W muzeum utworzył specjalny pokój studyjny do prowadzenia lekcji z prahistorii. Doprowadził do zatrudnienia w Poznaniu pierwszego w Wielkopolsce fachowo wykształconego archeologa – Ericha Blumego. W l. 1914-15, w związku z nową ustawą o ochronie zabytków, zabiegał w Min. Wyznań i Oświaty w Berlinie o udzielenie stałego zezwolenia na prowadzenie badań wykopaliskowych dla Kaiser-Friedrich-Museum i powołania w prowincji mężów zaufania. Na swego zastępcę proponował m.in. Józefa Kostrzewskiego z Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk. Jako konserwator udzielał zezwoleń na prace wykopaliskowe na terenie prowincji. Był autorem kilku poważnych prac oraz szeregu artykułów z zakresu historii sztuki. Był członkiem Tow. Historycznego Prowincji Poznańskiej (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen). W 1919 władze polskie, w związku z polonizacją instytucji w Wielkopolsce, dekretem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z 19 kwietnia wypowiedziały mu umowę o pracę od 1 maja. Po odejściu z Poznania był dyrektorem Muzeum w Koburgu (Direktor der Sammlung der Veste Coburg i. F.).

Miał synów: Hansa (ur. 25 IV 1892), Rudolfa (ur. 29 IV 1895) i Reinera (ur. 19 III 1914).

Zmarł w 1938.

„Dies und das aus dem Posener Lande", Nov. 1912, s. 29-30; H. Hegener, *Wer ist 's*? Leipzig 1912, s. 755, 1922, s. 746, 1928, s. 752; *Degeners Wer ist's*? Berlin 1935, s. 772; J. Kostrzewski, *Z mego życia. Pamiętnik*, Wr.-W.-Kr. 1970; J.E. Kaczmarek, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, P. 1996; Archiwum Muz. Archeol. w Poznaniu.

Hieronim Kaczmarek

KALINOWSKI Wojciech (1919-1992), architekt, historyk architektury i urbanistyki, teoretyk konserwacji architektury, prof. Politechniki Warszawskiej, dyrektor Ośrodka Dokumentacji Zabytków.

Ur. 23 II 1919 w Warszawie. Ojciec Zygmunt był prawnikiem, matka – Stefania z Szustrów (znana rodzina warszawska, właściciele pałacyku przy ul. Puławskiej). Staranne wykształcenie wyniósł z domu rodzinnego o wielopokoleniowych tradycjach kulturalnych. W 1938 ukończył Gimnazjum im. Rondtalera w Warszawie o profilu matematyczno-przyrodniczym. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939, w czasie której został ranny. Po zakończeniu działań wojennych natychmiast zaangażował się w pracę konspiracyjną. W 1940 został aresztowany, więziony przez gestapo w al. Szucha, wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, następnie Mauthausen-Gusen i Dachau. Dzięki szczególnym okolicznościom udało mu się uniknąć dalszej deportacji. Po powrocie do Warszawy wstąpił w roku akademickim 1942/43 na tajne studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej, kontynuując również pracę konspiracyjną w AK. Studia przerwało powstanie warszawskie, w którym brał czynny udział na Mokotowie. Po powstaniu został internowany w obozie Fellingsbostel, następnie Bergen-Belsen, Grossborn, Sandbostel i Lubece.

W 1945 powrócił do kraju i w l. 1946-61 pracował na Wydz. Architektury PW jako asystent prof. Jana Zachwatowicza w Katedrze Architektury Polskiej. W 1957 uzyskał dyplom inż. architekta, w 1961 stopień doktora nauk technicznych za pracę *Budownictwo przemysłowe manufaktur włókienniczych w Królestwie Polskim 1815-1830* i w tymże roku stopień docenta na podstawie dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *City Development in Poland up to mid-19th Century* opublikowanej w USA. W 1963 decyzją centralnej Komisji Kwalifikacyjnej uzyskał status samodzielnego pracownika naukowo-badawczego i docenturę na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, w 1970 status samodzielnego pracownika naukowego w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN. Od 1951 był zatrudniony w Instytucie Urbanistyki i Architektury kolejno jako asystent, adiunkt w Dziale Historii Budowy Miast, kierownik Zakładu Dokumentacji i Informacji Naukowej (1956-59), wicedyrektor i sekretarz naukowy (1958-66). W 1973 mianowany profesorem. W 1975 objął stanowisko dyrektora Ośrodka Dokumentacji Zabytków podległego Min. Kultury i Sztuki.

Był bardzo aktywny zarówno na polu naukowym i dydaktycznym, jak w zakresie ochrony zabytków i działalności społecznej. Praca w Zakładzie Architektury Polskiej na Wydz. Architektury PW, gdzie dominowała jeszcze idea O. Sosnowskiego tworzenia interdyscyplinarnych badań, miała decydujący wpływ na dalszą postawę badawczą K. Pierwsze prace poświęcone były architekturze drewnianej małych miast. Następnie zainteresowania jego koncentrowały się na szeroko pojętej problematyce historycznych zespołów miejskich i ich ochronie. Współpracując z Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków opracował kilkanaście studiów historyczno-urbanistycznych z pełnym wykorzystaniem materiałów archiwalnych, kartograficznych, ikonograficznych (Busko Zdrój, Drohiczyn, Góra Kalwaria, Iłża, Inowłódz, Lublin, Nowe Miasto Lubawskie, Piotrków Trybunalski, Przedbórz, Pułtusk, Pyzdry, Radom, Rawa Mazowiecka, Sandomierz, Siemiatycze, Sieradz, Sochaczew, Stary Sącz, Uniejów, Wąchock). Studia te wykorzystywane były do zagospodarowania przestrzennego i rewaloryzacji. Część z nich pozostała w maszynopisie w archiwach PP PKZ lub woj. konserwatorów zabytków. K. podjął również pionierskie badania nad architekturą XIX w. – Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, w tym także architektury przemysłowej. Liczba znaczących publikacji, w tym wielu syntetycznych, wynosi ponad 200, nie licząc kilkunastu pozostających w maszynopisie,

a także ekspertyz, recenzji prac doktorskich i habilitacyjnych (wykaz publikacji KAiU 1988, z. 1-2).

Od 1960 przez kilkanaście lat był wykładowcą w Instytucie Historii Sztuki Uniw. Warszawskiego. Od roku akademickiego 1969/70 aż do ostatnich lat życia prowadził zajęcia w Zakładzie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Wydz. Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, w l. 1977-80 z konserwacji zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Łódzkiej, równocześnie na większości wydziałów architektury innych uczelni, na których podejmowano problematykę zabytkowych zespołów miejskich, a także w l. 1966-67 na Uniw. Technicznym w Dreźnie.

W zakresie ochrony zabytków, poza propagowaniem samej idei poprzez publikacje, odczyty, aktywny udział w wielu sesjach międzynarodowych, przygotował (przy współudziale Andrzeja Olszewskiego) i wdrożył – jako dyrektor Ośrodka Dokumentacji Zabytków – system ewidencji zabytków architektury i budownictwa obowiązujący służbę konserwatorską w całym kraju do dziś. W okresie jego kadencji rozpoczęto w ODZ ewidencję stanowisk archeologicznych. Prowadził współpracę ODZ z ogólnopolskimi programami naukowymi PAN i wyższych uczelni. Był wielokrotnie powoływany jako ekspert przy podejmowaniu istotnych decyzji dotyczących ochrony enklaw zabytkowych w miastach i obiektów architektonicznych, mając znaczny wpływ na prawidłowość postępowań.

Promował i wspierał inicjatywy społeczne dotyczące propagowania wiedzy i ochrony zabytków, zwłaszcza w ośrodkach prowincjonalnych (np. w Radomiu). Był członkiem Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Zabytkowych), Stow. Architektów Polskich, współzałożycielem Stow. Konserwatorów Zabytków, aktywnym członkiem Sekcji Historii Architektury i Urbanistyki PAN. Wielokrotnie reprezentował Polskę na forach międzynarodowych. Był dwukrotnie członkiem redakcji, a w l. 1982-91 redaktorem naczelnym „Kwartalnika Architektury i Urbanistyki", członkiem rady redakcyjnej „Ochrony Zabytków", wydawnictwa „Arkady", stałym współpracownikiem „Spotkań z Zabytkami" i wielu innych czasopism fachowych.

Odznaczony Krzyżem Powstania Warszawskiego przez rząd RP na uchodźstwie, Złotym Krzyżem Zasługi, Kawalerskim Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski, złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami", uhonorowany nagrodą I stopnia za całokształt działalności w ochronie zabytków i dydaktyce przez min. kultury i sztuki.

Żonaty dwukrotnie. Z pierwszego małżeństwa miał dwóch synów – Michała i Marka. Druga żona, Ewa Kierzkowska-Kalinowska, jest archeologiem.

Zmarł 18 III 1992, pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

M. Konopka, *Prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Kalinowski*, OZ 1992, nr 1-2, s. 3-6; KAiU 1998, z. 1-2 [poświęcony w całości pamięci Wojciecha Kalinowskiego; tu pełny wykaz publikacji w oprac. Jakobiny Kowalczyk]; relacja żony Ewy Kierzkowskiej-Kalinowskiej i Henryka Jaworowskiego; wspomnienia i notatki autorki.

Wanda Puget

KANCLERZ Feliks (1908-1969), architekt.

Ur. 11 XI 1908 w Permie na Uralu, syn nauczyciela Stanisława, polskiego zesłańca, i Cecylii Lipińskiej. W 1922 powrócił z rodziną do Warszawy, gdzie pracował dorywczo i uczył się w Gimnazjum Wojciecha Górskiego. W 1932 otrzymał maturę w Gimnazjum im. Mikołaja Reja. Od czerwca 1937 do sierpnia 1939 był zastępcą kierownika budowy Wojskowego Szpitala Okręgowego przy ul. Nowowiejskiej. Równolegle (1938) projektował sieć szkół powszechnych w Ra-

dzie Gł. Opiekuńczej. W 1939 ukończył Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej ze stopniem inżyniera; stopień magistra otrzymał w 1946. Po wybuchu wojny w 1939 został zmobilizowany i brał udział w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli, uciekł z transportu i powrócił do Warszawy. W l. 1939-42 był pracownikiem w Dziale Sieci Szkolnej RGO. Od sierpnia 1943 do lipca 1944 pełnił funkcję kierownika Biura Budowlanego w Przedsięb. Instalacyjno-Budowlanym prowadzonym przez inż. R. Łapińskiego. W mieszkaniu K. przy ul. Koszykowej 46, pod osłoną oficjalnych kursów nauczania jęz. obcych, funkcjonował punkt przechowywania poszukiwanych przez Niemców działaczy podziemia i uciekinierów z getta.

Po upadku powstania warszawskiego w 1944 znalazł się z rodziną w obozie w Pruszkowie i następnie w ostatnim transporcie wywożonych do Oświęcimia wysiedleńców. Transport ten został przez Niemców opuszczony, a więźniowie uratowani. W l. 1944-45 K. był aktywnym uczestnikiem brygad prof. S. Lorentza ratujących skarby kultury polskiej, dzieła sztuki i archiwalia (tzw. akcja pruszkowska). Wówczas rozpoczęła się życiowa pasja K. – opieka nad zabytkami. W l. 1945-47, pracując jako projektant i inspektor w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, opracował szereg projektów odbudowy zabytków architektury, m.in. kamienicy przy Nowym Świecie 21, kościoła św. Wawrzyńca na Woli, budynku ośrodka zdrowia przy ul. Opaczewskiej, domu przy Al. Jerozolimskich 17, budynku Dziekanki przy Krakowskim Przedmieściu, zniszczonej części Arsenału przy ul. Długiej, domu studenta Uniw. Warszawskiego przy Krakowskim Przedmieściu. Od kwietnia do września 1947 był referentem odczytowym w Naczelnej Radzie Odbudowy Warszawy. Od października 1947 do sierpnia 1949 pracował jako inspektor robót konserwatorskich w Warszawskiej Dyrekcji Odbudowy, przekształconej później w Instytut Budowlany. Od 1950 do przejścia na rentę w poł. 1969 pracował w Min. Kultury i Sztuki. Początkowo w Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, następnie (po zmianie struktury organizacyjnej w 1951) pełnił obowiązki naczelnika Wydz. Realizacji i Inspekcji Konserwatorskiej w Departamencie Ochrony i Konserwacji Zabytków (po kolejnych zmianach organizacyjnych – Zarząd Ochrony i Konserwacji Zabytków, potem Centr. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków). Od maja 1965 był naczelnikiem Wydz. Zabytków Architektury i Urbanistyki w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków. Położył duże zasługi przy odbudowie zabytków w Zamościu, Kazimierzu Dolnym, katedrze św. Jakuba w Nysie, kościele NMP w Stargardzie Szczecińskim, pałaców w okolicach Warszawy – w Falentach i Młochowie. Wcześniej, w l. 1946-51, pełnił funkcję społecznego inspektora do spraw budowlanych w Zarządzie Gł. ZBoWiD. W l. 1949-63 prowadził wykłady z historii architektury w Państw. Liceum Budowlanym, a w l. 1960-68 w Wojskowej Akademii Politycznej.

Był autorem publikacji z zakresu architektury zabytkowej, m.in. podręcznika *Architektura dla szkół średnich i wyższych*, przewodnika *Ziemia nyska*, skryptu *Ceramiczny detal architektury w budownictwie gotyckim* oraz licznych artykułów, często ilustrowanych własnymi rysunkami, zamieszczanych w pismach: „Miasto", „Stolica", „Ziemia", „Życie Warszawy", „Ochrona Zabytków". W 1946 napisał pierwszy powojenny przewodnik po zrujnowanej Warszawie pt. *Jeden dzień w Warszawie*. Ze szczególnym zamiłowaniem popularyzował wiedzę o polskich zabytkach. Wygłaszał liczne odczyty w Polskim Tow. Krajoznawczym, Polskim Tow. Turystyczno-Krajoznawczym, Stow. Architektów Polskich, których był członkiem i działaczem (do PTK należał jeszcze przed wojną). Od 1946 organizował w ramach Stołecznego Oddz. PTK pierwsze kursy przewodnickie po stolicy i kursy wiedzy

o polskiej architekturze. Wędrował z odczytami do szkół i instytucji. Czynił to z dużą pasją i był świetnym gawędziarzem. Warszawskie Koło Przewodników Miejskich wyróżniło go tytułem członka honorowego. Jako aktywny działacz Wydz. Społ. Opieki nad Zabytkami PTK, następnie Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK (w 1950 zjednoczenie organizacji turystycznych) był inicjatorem – już na początku 1945 – i propagatorem idei umieszczania tablic informacyjno-ochronnych na zabytkach architektury. Akcję tę prowadził również z urzędu, gdy został naczelnikiem Wydz. Architektury i Urbanistyki w ZMiOZ. Opublikował *Wytyczne dla przygotowania tablic informacyjno-ochronnych umieszczanych na zabytkach* (wyd. PTTK 1966). Od 1949 był ostatnim prezesem Zarządu Oddz. Warszawskiego PTK. W okresie 1955-68 był członkiem prezydium, a w l. 1965-68 wiceprezesem ZG PTTK. Był założycielem i do końca życia wiceprzewodniczącym Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK. Opracował nowe metody działania i położył duże zasługi w rozwoju społecznej opieki nad zabytkami. Dzięki jego staraniom i wg jego projektu odbudowany został dwór w Kampinosie k. Warszawy na dom wycieczkowy PTTK.

Był członkiem Tow. Wiedzy Powszechnej, Polskiego Tow. Archeologicznego, wykładowcą Uniw. Powszechnego, współdziałał z Tow. Współpracy z Zagranicą Polonia i in. stowarzyszeniami. W 1946 odznaczony Krzyżem Kawalerskim, a w 1950 Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Otrzymał Złotą Honorową Odznakę PTTK, odznakę „Zasłużony Działacz Kultury" (1964), złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" (1957) i in.

W 1935 ożeniony z Marią Deczkowską, miał córkę Teresę, architekta ze specjalizacją ochrony zabytków.

Zmarł 14 X 1969 w Warszawie, pochowany został na cmentarzu komunalnym (wojskowym) – Powązki. W 1996 przyjaciele z córką uczcili pamięć K. tablicą wmurowaną w kruchcie kościoła św. Jana Bożego (Bonifratrów) przy ul. Bonifraterskiej.

T. Polak, *Oznakowanie zabytków architektury i budownictwa*, OZ 1974, nr 2, s. 116-128; G. Luba, *Kanclerz Feliks*, w: *Encyklopedia Warszawy*, W. 1975, s. 255; Z. Migurski, *Feliks Kanclerz (1908-1969)*, „Barbakan" 1992, nr 8, s. 62-63; tenże, *Feliks Kanclerz (1908-1969)*, OZ 1999, nr 4, s. 466-467; informacje córki Teresy Kanclerz zam. w Warszawie.

Alicja Lutostańska

KASPRZYCKI Wojciech Seweryn (1922-1989), architekt, wykładowca Państw. Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu.

Ur. 8 I 1922 w Łęczycy (woj. łódzkie) jako syn Juliana, inż. drogownictwa, i Heleny Pachalskiej. Uczył się w Gimnazjum Piotra Skargi w Szamotułach (do 1937) i w Liceum Matematyczno-Fizycznym w Poznaniu, gdzie w 1939 zdał maturę. Okres okupacji niemieckiej spędził w Warszawie; uczęszczał do Państw. Szkoły Budowlanej II stopnia, którą ukończył w 1943, a następnie pracował jako technik budowlany. W marcu 1945 wrócił do Poznania i jesienią podjął studia architektury w Wyższej Szkole Inżynierskiej, które ukończył dyplomem inż. w 1950. Wykształcenie uzupełnił w l. 1948-49 na Politechnice Wrocławskiej, uzyskując stopień mgr. inż. architekta. Jednocześnie pracował zawodowo w instytucjach poznańskich: w l. 1948-49 jako technik budowlany w Centralnym Biurze Projektów Arch. i Budown., w l. 1949-50 w Zakładzie Energetycznym Okręgu Zachodniego jako kierownik sekcji budowlanej, w l. 1951-69 był nauczycielem w technikum budowlanym, w l. 1965-73 wykładał w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu.

Pełniąc stanowisko st. projektanta w poznańskim Miastoprojekcie w l. 1952-65

opracował wiele zrealizowanych projektów obiektów użyteczności publicznej i usługowych, jak: szkoły podstawowej w Russowie (1953) oraz w Poznaniu: rozbudowy Technikum Budowlanego (1954), Instytutu Technologii Drewna (1956), pawilonów handlowych przy ul. Głogowskiej (1960) i Marcelińskiej (1961, wspólnie z B. Celichowskim), ośrodka zdrowia przy ul. Głogowskiej (1962, wspólnie z W. Wojciechowskim), poczty na os. K. Świerczewskiego (wspólnie z B. Celichowskim), kliniki psychiatrycznej (1962, wspólnie z B. Celichowskim i W. Wojciechowskim), zespołu handlowego z kawiarnią i restauracją na os. Świerczewskiego (z W. Wojciechowskim), rozbudowy Technikum Odzieżowego w Poznaniu (1964). Po zakończeniu pracy w Miastoprojekcie brał udział w opracowywaniu projektów z B. Celichowskim i W. Wojciechowskim: zespołu budynków Pallottinum przy ul. Przybyszewskiego w Poznaniu (1965-66), kina „Przedmieście" w Krotoszynie (1968-70) oraz muzeum i szkoły w Zespole Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego w Gnieźnie (1971-73, wspólnie z B. Celichowskim, W. Wojciechowskim i J. Schmidtem). Zaprojektował samodzielnie szereg obiektów sakralnych, jak: zespół klasztorno-kościelny Franciszkanów w Koszalinie (1974-75), otoczenie placu nabożeństw z ołtarzem polowym na Św. Górze k. Gostynia (1976-78), wnętrza kaplicy klasztornej Filipinów w Gostyniu (1978), ośrodek parafialny w Błażejewie k. Dolska (1980), krużganki wraz z ołtarzem polowym w Sanktuarium Maryjnym w Rokitnie (1982) oraz kościół i ośrodek paraf. na os. M. Kopernika w Poznaniu (1982, wspólnie z B. Celichowskim i W. Wojciechowskim).

W 1969 rozpoczął pracę w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Poznaniu jako st. projektant. Tu opracował szereg projektów, w tym niezrealizowanych: skansenu w Szreniawie (1969), skansenu ziemi lubuskiej k. Zielonej Góry (1970), adaptacji pałacu w Chrobienicach (1973), studium zagospodarowania przestrzennego zespołu kolegium pojezuickiego w Kaliszu (1977); zrealizowanych częściowo: rewaloryzacji i adaptacji zespołu parkowo-pałacowego w Rogalinie (1973-74), trwałej ruiny kościoła św. Mikołaja w Głogowie (1973); zrealizowanych: rewaloryzacji i adaptacji zamku w Głogowie wraz z otoczeniem (1971-72), adaptacji i rewaloryzacji pałacu w Będkowie k. Poznania (1978-79, wspólnie z J. Pawlakiem), adaptacji i rewaloryzacji pałacu w Trzebinach (1982). W l. 1970-72 odbył studia podyplomowe w zakresie konserwacji zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. W ramach kontraktów zagranicznych realizowanych przez poznański oddz. PP PKZ pracował w Poczdamie, gdzie przygotował projekt rewaloryzacji i restauracji tarasów przed pałacem Sans-Souci (1979, zrealizowany) oraz projekt restauracji i adaptacji dla potrzeb muzealnych pałacu Neue Kammern należącego do zespołu Sans-Souci (1980, zrealizowany).

Był członkiem Stow. Architektów Polskich, które w 1986 przyznało mu medal pamiątkowy z okazji 100-lecia SARP-u. Został odznaczony medalem 30-lecia PRL (1974), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1976), medalem pamiątkowym 25-lecia PP PKZ (1976), odznaką honorową „Za Zasługi w Rozwoju Woj. Poznańskiego" (1981), srebrną odznaką PP PKZ (1981), medalem „Za Ochronę Zabytków Woj. Poznańskiego" (1988) oraz Orderem Sztandaru Pracy I klasy Niemieckiej Republiki Demokratycznej za prace projektowe wykonane w zespole Sans-Souci w Poczdamie (1987).

Był żonaty z Zofią Brzostek, z którą miał synów Pawła (architekta) i Jacka (art. plastyka) oraz córkę Barbarę (muzyka).

Zmarł 30 III 1989 i został pochowany na cmentarzu na Górczynie w Poznaniu.

Archiwum rodzinne i informacje żony.

Henryk Kondziela

KAŹMIERCZYK Józef (1926-1993), archeolog, prof. Uniw. Wrocławskiego.

Ur. 14 III 1926 w Konaszówce k. Miechowa. Syn rolnika Michała i Bronisławy z d. Kubrok. W czasie okupacji niemieckiej uczył się w zakresie szkoły średniej na tajnych kompletach. W 1943 otrzymał świadectwo maturalne wydane przez Tajną Komisję Nauczania w Miechowie. Brał od 1942 udział w konspiracji i walce zbrojnej najpierw w formacjach Armii Krajowej, później w Batalionach Chłopskich. Aresztowany pod koniec 1944, przebywał w obozie przejściowym na Dąbiu w Krakowie. W 1946 uzyskał formalną maturę w liceum ogólnokształcącym w Miechowie. Studia na Wydz. Filozoficzno-Historycznym Uniw. Wrocławskiego ukończył w 1951. W trakcie studiów, w 1949, rozpoczął pracę archeologa uczestnicząc jako asystent w ekspedycjach wykopaliskowych Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Brał udział w badaniach archeologicznych na Ślęży, w Niemczy, Opolu. Następnie pracował w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, a od 1971 w Katedrze Archeologii Uniw. Wrocławskiego. W l. 1972-86 był jej kierownikiem. W 1963 obronił pracę doktorską *Grody średniowieczne plemienia Opolan na tle osadnictwa*. Rozprawę habilitacyjną *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu* napisał na podstawie wieloletnich badań wykopaliskowych w l. 1956-64. Po jej obronie w 1971 został mianowany docentem.

Od początków lat 60. ściśle współpracował z woj. konserwatorem zabytków i konserwatorem zabytków m. Wrocławia, zwłaszcza w dziedzinie prac ratowniczych, badawczych i popularyzatorskich dotyczących zabytków archeologicznych. Uczestniczył w badaniach wczesnośredniowiecznego grodu i romańskiego pallatium Henryka I Brodatego w Legnicy, badał m.in. grodziska wczesnośredniowieczne w Dobromierzu k. Bolkowa, Gilowie k. Niemczy, na górach Krzyżowej i Bazaltowej k. Strzegomia. Udało mu się zrekonstruować i scharakteryzować b. interesujące, drewniano-ziemne konstrukcje wałów obronnych z VII-XI w. Ujawnił zaskakujące wówczas okładziny kamienne niektórych obwałowań. Kontynuował badania w Niemczy identyfikując b. wczesne założenia obronne z VIII w. (datował je nawet na VII w.), co wywołało sensację naukową i pozwoliło precyzyjniej określić wybitną rolę Niemczy w czasie zwycięskiego odparcia wojsk cesarskich w 1017. Brał czynny udział w pracach ratowniczo-konserwatorskich tych zabytków i współpracował przy projekcie swoistego skansenu w Niemczy. Został honorowym obywatelem Niemczy – miasta Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Kolejnym, równolegle prowadzonym kierunkiem badań K. było górnictwo złota na Śląsku w XI-XIV w. Zidentyfikował kilkaset lejów – reliktów szybów górniczych w rejonie Złotoryi i Płuczek Dolnych k. Lwówka, w dolinie rzeki Kaczawy, w okolicach Głuchołaz. Systematycznie powracał do badań nad wczesnośredniowiecznym i średniowiecznym Wrocławiem. W 1978 odkrył na Ostrowie Tumskim relikty kamiennej budowli z 2 poł. X w., starszej od fundowanej w 1000 przez Chrobrego katedry wrocławskiej. Badania własne i prowadzone w zespołach przedstawił w ok. 170 publikacjach. Prowadził zajęcia dydaktyczne i popularyzatorskie wspierając działania woj. konserwatora zabytków, Muzeum Archeologicznego i Dolnośląskiej Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK.

W 1980 został prof. nadzwyczajnym na Uniw. Wrocławskim. W 1983 rozpoczął kolejne badania nad techniką i problemami warsztatów kamieniarskich doby romanizmu i wczesnego gotyku na Śląsku. Skrupulatnie badał metody pozyskiwania kamienia budowlanego i jego obróbki. Zajmował się problemami transportu kamienia i organizacji prac warsztatów kamieniarskich, zwłaszcza w budownictwie sakralnym, choć jego wcześniejsze badania nad konstrukcją bu-

dowli obronnych czy legnickim pallatium wiedzę w tej dziedzinie znacznie rozszerzyły. W 1985 utworzył przy Katedrze Archeologii seminarium doktoranckie kierując specjalizacją wielu archeologów.

W 1992 został prof. zwyczajnym. Dalej prowadził badania nad początkami Wrocławia, kierując m.in. wykopaliskami w rejonie rybackiego portu na Wyspie Piaskowej. Konsultował liczne prace archeologiczne – badawcze, ratownicze i konserwatorskie, m.in. na rozległych stanowiskach pl. Dominikańskiego we Wrocławiu. Efektywnie współpracował w dziedzinie konserwacji zabytków z architektami, historykami sztuki czy urbanistami. Czynnie uczestniczył jako konsultant w działaniach woj. konserwatorów zabytków we Wrocławiu, Opolu i Wałbrzychu. Wykształcił licznych konserwatorów-archeologów. Był naukowym doradcą ekspozycji historycznych i archeologicznych wielu muzeów śląskich (m.in. w Legnicy, Wrocławiu, Sobótce, Oleśnicy, Lubinie, Opolu, Raciborzu), a także w Gnieźnie. Był członkiem Komisji Nauk Humanistycznych (później Komisji Archeologicznej) wrocławskiego oddz. PAN, Wrocławskiego Tow. Naukowego, Polskiego Tow. Etnograficznego, Polskiego Tow. Antropologicznego i in. stowarzyszeń. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami". Otrzymał nagrody: min. kultury i sztuki, min. szkolnictwa wyższego i techniki, Miasta Wrocławia.

Żonaty z Raisą z d. Syta, miał dwie córki – Elżbietę i Annę.

Zmarł 21 IX 1993, pochowany został we Wrocławiu na cmentarzu św. Rodziny przy ul. Smętnej.

Wspomnienie o profesorze Józefie Kaźmierczyku, red. J. Kramarek, „Silesia Antiqua" t. 36, s. 331; informacje własne autora.

Mirosław Przyłęcki

KEYSER Erich (1893-1968), historyk, archiwista, muzeolog, prof. Politechniki Gdańskiej.

Ur. 12 X 1893 w Gdańsku jako syn kupca Juliusza i Adelheid Gelhorn. W 1912 ukończył Gdańskie Gimnazjum Akademickie, następnie studiował we Fryburgu, Monachium, Halle i Berlinie historię oraz dodatkowo germanistykę, filozofię, historię sztuki, geografię i filologię łacińską. W wyniku ran i kontuzji odniesionych na początku I wojny światowej stracił zdolność do służby frontowej i kontynuował studia uwieńczone w 1917 doktoratem na Uniw. w Halle. W l. 1919-20 odbył w Berlinie dodatkowe studia w zakresie archiwistyki. Po ich ukończeniu zatrudniony został w Archiwum Państwowym w Gdańsku. W 1925 habilitował się na Wydz. Humanistycznym Politechniki Gdańskiej, która zleciła mu następnie prowadzenie zajęć dydaktycznych z zakresu historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii. W 1927 powierzono mu kierownictwo znajdującego się w stadium organizacji Gdańskiego Muzeum Historycznego w pałacu opatów oliwskich, które z czasem uczynił nie tylko atrakcyjną placówką wystawienniczą, ale także żywym ośrodkiem badawczym. W 1931 został mianowany profesorem PG. Od momentu powrotu do Gdańska K. prowadził intensywne i wielokierunkowe badania naukowe, a jednocześnie działał bardzo aktywnie w sferze organizacji nauki. Po II wojnie światowej osiadł w Marburgu, gdzie kontynuował badania i działalność organizacyjną – był m.in. jednym z organizatorów tamtejszego Instytutu Herdera.

Wiele jego poglądów w dziedzinie historii politycznej budziło sprzeciw i wywoływało polemikę ze strony badaczy polskich. Abstrahując jednak od tego, na pozytywną ocenę zasługują niewątpliwie wyniki przedsięwzięć mieszczących się w innych nurtach jego wszechstronnej aktywności. Wypada tu przede wszystkim wymienić publikacje dotyczące źródeł kartograficznych i ikonograficznych do historii regionu, stanowiących nieocenioną pomoc w badaniach nad urba-

nistyką i architekturą prowadzonych dla celów konserwatorskich, jak: *Die Erforschung der Ost- und Westpreussischen Stadtpläne* („Altpreussische Forschungen" 1925, 1927, 1931), *Verzeichniss der Ost- und Westpreussischen Stadtpläne* (1929), *Die bildlichen Quellen im Preussenlande* („Altpreuss. Forsch." 1933). Duży walor ogólnopoznawczy, a zarazem dużą przydatność w badaniach architektonicznych prowadzonych wówczas dla potrzeb prac konserwatorskich przy kościele NMP w Gdańsku, miały wyniki jego badań źródłowych opublikowane cząstkowo i z pewnym opóźnieniem: *Beiträge zur Bau- und Kunstgeschichte der Danziger Marienkirche* („Altpreuss. Forsch." 1942), *Die Bauarbeiten an der Danziger Marienkirche und ihre Kosten im XIV – XV Jahrhundert* (w: *Vom geistigen Fortleben der Technischen Hochschule Danzig*, 1961). Szereg prac K. ma też duże znaczenie dla badań nad architekturą gdańską i jej problematyką konserwatorską, np. *Die Danziger Burg* („Altpreuss. Forsch." 1928), *Die Baugeschichte der Stadt Danzig* (1972). Publikował również wyniki swych badań dotyczących wczesnych przejawów troski o gdańskie zabytki, stanowiące cenny przyczynek do dziejów europejskiego konserwatorstwa. Pewną wartość poznawczą zachowały także publikacje z dziedziny muzeologii.

Był dwukrotnie żonaty – w l. 1922-45 z Charlottą Haack, po 1948 z Annemarie Ohrt.

Zmarł w Marburgu 21 II 1968.

H. Aubin, *Zu den Schriften Erich Keysers*, w: *Studien zur Geschichte des Preussenlandes*, Marburg 1963, s. 1-11; E. Bahr, *Erich Keyser-Nachruf*, „Zeitschrift für Ostforschung" 1968, 17, s. 288-291; K. Haase, *Erich Keyser*, „Hansische Geschichtsbläter" 1969, 87, s. 10-12; *Altpreussische Biographie*, Bd. III, Marburg 1975, s. 975-976; *Neue Deutsche Biographie*, Bd. XI, Berlin 1977, s. 562.

Marian Arszyński

KIESZKOWSKI Witold (1903-1950), historyk sztuki, konserwator zabytków okręgu warszawskiego i wileńskiego.

Ur. 20 II 1903 w Dębinie k. Hajsyna na Ukrainie, syn Apolinarego i Franciszki z Bernatowiczów. Dzieciństwo spędził w majątkach rodziców na Ukrainie. W 1912 rozpoczął naukę w gimnazjum w Hajsynie, kontynuował w Winnicy. Działał w Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1920 przyjechał z rodzicami do Warszawy i zgłosił się jako ochotnik do wojska. Po odbyciu kampanii 1920 roku podjął dalszą naukę w Warszawie. W 1921 otrzymał maturę w gimnazjum im. Zamoyskiego i wstąpił na Wydz. Filozoficzny Uniw. Warszawskiego. Początkowo studiował archeologię, po roku przeniósł się na historię sztuki i pod kierunkiem prof. Zygmunta Batowskiego uzyskał w 1929 stopień magistra. W l. 1922-26 pracował jako urzędnik w Zakładach Solvaja w Warszawie oraz (1925-26) jako nauczyciel historii i jęz. polskiego w gimnazjum im. M. Konopnickiej w Radomiu. Następnie, w l. 1928-29, w Gabinecie Rycin Biblioteki Rapperswilskiej przy Bibliotece Narodowej w Warszawie. Wraz z prof. J. Kłosem i J. Bułhakiem w l. 1929-30 prowadził inwentaryzację zabytków w pow. brasławskim na Wileńszczyźnie. W l. 1930-36, kontynuując studia, był asystentem w Zakładzie Architektury Polskiej i Historii Sztuki Politechniki Warszawskiej. W tym czasie (1930-31 i 1934-35) kierował pracami inwentaryzacyjnymi zabytków na terenie pow. rawsko-mazowieckiego, których rezultatem był wydany w 1939 *Powiat Rawsko-Mazowiecki. Inwentarz topograficzny* w cyklu „Zabytki Sztuki w Polsce". W 1932 objął redakcję wydawnictwa ZAPiHS „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury", na łamach którego w l. 1932-35 opublikował szereg nowatorskich artykułów na temat rzeźby i architektury, m.in.: *Carlo Sampani architekt włoski czynny w Polsce w XVIII w.* (1932/3, nr 1), *Nagrobki w Chrobrzu i przypuszczalny ich autor*

Jan Michałowicz z Urzędowa (1933/4, nr 2), *Zamek Królewski w Łobzowie* (1935/6, nr 1).

W 1935, po powrocie z 6-miesięcznego stypendium we Włoszech, objął stanowisko konserwatora zabytków okręgu warszawskiego, do którego należały woj. warszawskie i białostockie. W tym samym roku, z ramienia ZAPiHS, rozpoczął pracę nad monografią historyczną Zamku Ujazdowskiego w Warszawie. Opracowania nie ukończył, a zgromadzone obszerne materiały uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. W l. 1936-37 był kierownikiem artystycznym miesięcznika „Arkady", w którym również publikował, m.in. artykuły: *Prymas Jan Łaski i początki renesansu w Polsce* (1936, nr 10), *Grodno – średniowieczna Troja* (1937, nr 7), *Dolny Zamek Wileński* (1937, nr 10). Ponadto wśród jego publikacji przedwojennych wymienić należy *Dzieje budowy zamku w Niepołomicach za panowania Zygmunta Augusta* („Sprawozd. Tow. Nauk. Warsz." 1935, nr 1/2) czy *Kolegium Jezuickie w Sandomierzu* (w: *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Sand. 1936). W 1937 mianowany został konserwatorem zabytków okręgu wileńskiego, tj. woj. wileńskiego i nowogródzkiego, piastując tę funkcję do wybuchu wojny. Szczególnie dużo uwagi poświęcił pracom wykopaliskowym na terenie Zamku Starego w Grodnie, wprowadzając nowatorskie metody zabezpieczania wyników badań. Położył wielkie zasługi w zakresie konserwacji i dokumentacji ruin zamków w Trokach i na Górze Zamkowej w Wilnie. Po wkroczeniu we wrześniu 1939 wojsk radzieckich do Wilna, został zesłany do obozu w Majorenhof k. Rygi, w którym przebywał do 1940. Następnie pracował jako robotnik na Łotwie. W 1941 wrócił do Wilna (od połowy roku pod okupacją niemiecką) i został wspólnikiem antykwariatu prowadzonego m.in. przez Stefana Narębskiego. Antykwariat, poza funkcjami handlową i salonu wystawowego dla artystów polskich, był miejscem tajnego nauczania i ruchu oporu. Za działalność w antykwariacie K. został aresztowany i więziony przez Niemców.

W maju 1945 przyjechał przez Toruń do Warszawy. Został mianowany zastępcą gen. konserwatora zabytków w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki. Delegowany na teren Dolnego Śląska, kierował akcją zabezpieczania i rewindykacji dzieł sztuki wywiezionych w czasie wojny z Polski przez Niemców. W wyniku 8-miesięcznych prac odzyskana została wielka liczba zabytków i skarbów kultury polskiej. W czasie pobytu na Dolnym Śląsku zorganizował w Paulinum k. Jeleniej Góry Dom Pracy Twórczej Zw. Historyków Sztuki i Kultury. Po powrocie do Warszawy kontynuował pracę w NDMiOZ, współkierując odbudową zabytków i muzealnictwa. Miał duże zasługi w organizacji planowych prac wykopaliskowych prowadzonych przez Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego w związku z przygotowaniami do milenium. W 1948 kierował osobiście badaniami na Ostrowie Lednickim w pow. gnieźnieńskim.

Zainteresowania K. koncentrowały się głównie wokół zagadnień renesansowej rzeźby polskiej XVI i XVII w. oraz architektury rezydencjonalnej z XVI-XVIII w. W okresie powojennym napisał m.in.: *Zamek Ujazdowski* („Stolica" 1949, nr 16/17), *Materiały do rekonstrukcji Zamku Warszawskiego* (OZ 1949, nr 4), a także *Składnica Muzealna Paulinum i rewindykacja zabytków na Dolnym Śląsku* („Pamiętnik ZHSiK" 1948). W 1949 otrzymał stopień dr. historii sztuki na UW na podstawie rozprawy *Lapidarium renesansowe w Arkadii – ze studiów nad sztuką Jana Michałowicza z Urzędowa* (BHS 1950, nr 1). W 1949 objął stanowisko kierownika Galerii Malarstwa Polskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie, rezygnując w związku z pogarszającym się stanem zdrowia z pracy w NDMiOZ. Zreorganizował Galerię, zorganizował wystawę objazdową „Warszawa w malarstwie" i opracował jej katalog. W 1946

został członkiem Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności oraz członkiem, a od 1949 sekretarzem Komisji Historii Kultury i Sztuki Tow. Naukowego Warszawskiego. Przyczynił się do rozwoju działalności ZHSiK, późniejszego Stow. Historyków Sztuki, pełniąc funkcję prezesa oddz. warszawskiego, członka Sądu Koleżeńskiego przy Zarządzie Gł. i członka Gł. Komisji Weryfikacyjnej. Był przewodniczącym Rady Społ. Opieki nad Zabytkami w Polskim Tow. Krajoznawczym. W 1946 przekazał Państw. Instytutowi Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków w NDMiOZ (później Inst. Sztuki PAN) noty i wypisy z archiwów polskich (przed- i powojenne). Za ofiarność w zabezpieczaniu odnalezionych niezliczonych dzieł sztuki oraz prace rewindykacyjne odznaczony został w 1947 Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Ożeniony z Marią Łaską, organizatorką biblioteki i czytelni SHS w d. kamienicy Fukierów przy Rynku Starego Miasta w Warszawie. Miał syna Marka.

Zmarł 10 IX 1950 w Warszawie i jest pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

S. Lorentz, *Śp. Witold Kieszkowski*, BHS 1950, nr 1-4, s. 330-332; S. Herbst, *Śp. Witold Kieszkowski*, OZ 1951, nr 3-4, s. 225; S. Konarski, *Kieszkowski Witold*, w: PSB, t. XI/3, 1966, s. 439-440.

Alicja Lutostańska

KIHL Emilia (1934-1995), archeolog, konserwator zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego, bibliotekarz.

Ur. 2 III 1934 w Środzie Wielkopolskiej jako córka szewca Stanisława Kihla i Jadwigi z d. Pepeta. Po ukończeniu liceum średzkiego w 1951 przez rok pracowała jako laborantka w cukrowni, potem jako referent planowania w Powsz. Spółdzielni Spożywców. W 1952 podjęła studia historii kultury materialnej ze specjalnością archeologiczną na Wydz. Filozoficzno-Historycznym Uniw. Poznańskiego, które zakończyła w 1956 pracą magisterską *Najdawniejsze dzieje powiatu wolsztyńskiego*. Następnie przez niecały rok była asystentem w Zakładzie Archeologii Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Poznaniu. Od 1 IV 1957 pracowała na Uniw. Poznańskim jako asystent i st. asystent, a w 1965 przeniosła się do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, gdzie była adiunktem, obejmując równocześnie stanowisko konserwatora zabytków archeologicznych m. Poznania i woj. poznańskiego. W 1969 brała udział w przygotowaniu ogólnopolskiej konferencji konserwatorskiej „Współpraca z przemysłem w dziedzinie ochrony zabytków archeologicznych". W okresie swej działalności konserwatorskiej przeprowadziła szereg prac ratowniczych, z których wymienić należy wykopaliska w Kunowie w pow. gostyńskim, Spławiu-Wodzisku w pow. wrzesińskim, Słupi Kapitulnej w pow. rawickim oraz Przemęcie w pow. wolsztyńskim. Sprawozdania z tych prac publikowała w l. 1969-70 w „Fontes Archaeologici Posnaniensis". W ramach swych obowiązków uczestniczyła w posiedzeniach roboczych Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków dotyczących inwentaryzacji archeologiczno-pomiarowej grodzisk pow. szamotulskiego i badań ratowniczych terenów zbiornika wodnego Jeziorsko na Warcie. Poza sprawozdaniami z prowadzonych badań wykopaliskowych publikowała artykuły poświęcone tematyce konserwatorskiej, jak: *Zagadnienia ratownictwa archeologicznego we współpracy z przemysłem na przykładzie Zagłębia Konińskiego* (*Przemysł i archeologia*, P. 1971), czy *Inwentaryzacja obiektów archeologicznych na terenie województwa poznańskiego w 1969 roku* (FAP 1972).

W l. 1966-67 pełniła dodatkowo obowiązki sekretarza redakcji „Z otchłani wieków". Od sierpnia 1970 była zatrudniona na etacie kustosza w Muzeum Początków Pań-

stwa Polskiego na Lednicy. W l. 1973-74 pracowała w redakcji „Tygodnia" w Poznaniu. W 1974 obroniła na Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu rozprawę doktorską *Słowiańskie kaptorgi trapezowate* i uzyskała stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie archeologii. Na podstawie decyzji woj. konserwatora zabytków w Lesznie od 1 IV 1976 została zatrudniona przez Leszczyńskie Tow. Kulturalne jako koordynator badań archeologicznych na terenie budowy zbiornika wodnego Wonieść. Sprawozdanie z prowadzonych tam badań przedstawiła w artykułach *Archeologiczne badania ratownicze w Wonieściu w 1976* („Roczn. Leszcz." 1977) i *Ratownicze badania archeologiczne na terenie budowy zbiornika zalewowego Wonieść w latach 1976-1978* (FAP 1977). W 1980 odeszła od zawodu archeologa podejmując pracę w Bibliotece Uniw. w Poznaniu, gdzie od 1983 pełniła funkcję kierownika Działu Gromadzenia. W tymże roku ukończyła Podyplomowe Studium Bibliotekoznawstwa. Wkrótce po przejściu na emeryturę w 1994 rozpoczęła pracę w Woj. Bibliotece Publicznej w Poznaniu. Była członkiem Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk od 1974 i Leszczyńskiego Tow. Kulturalnego od 1976.

Dwukrotnie zamężna. Z pierwszego małżeństwa z Tadeuszem Byczko urodził się w 1960 syn Mikołaj. Drugim jej mężem był Tomasz Szymański.

Zmarła 23 XII 1995 i została pochowana na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

Archiwum UAM, sygn. 230/56 i 638/422; Archiwum Biblioteki Uniw., sygn. 1292; Muz. Archeol. w Poznaniu, teczka personalna.

Hieronim Kaczmarek

KILARSKI Jan (1882-1951), matematyk i fizyk, nauczyciel licealny i akademicki, członek grupy operacyjnej ds. zabezpieczenia po wojnie dóbr kulturalnych w Gdańsku, krajoznawca.

Ur. 21 II 1882 w Komarnie, pow. Rudki (ob. Ukraina) jako syn pracownika rolnego Michała i Agaty z d. Pisaniak. Gimnazjum klasyczne ukończył w Samborze, a studia na Wydz. Filozoficznym Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie w 1907. W l. 1904-14 uczył matematyki i fizyki w gimnazjum w Samborze, w 1915 w szkole realnej w Pradze czeskiej, w l. 1917-18 w gimnazjum w Zakopanem. W 1919 przeniósł się do Poznania i tu do 1933 był dyrektorem Państw. Wyższego Kursu Nauczycielskiego, później (do 1939) wykładał na Uniw. Poznańskim i w Wyższej Szkole Handlowej. W l. 1934-39 był redaktorem cyklu wydawn. „Cuda Polski", bogato ilustrowanych monografii regionów i miast. Zaprojektował szatę graficzną szeregu tomów i napisał monografię Gdańska – ostatniego tomu serii (również w wersji ang.).

Okres okupacji niemieckiej spędził we Lwowie (1940-43) i Krakowie (1943-45), gdzie po wyzwoleniu otrzymał angaż wykładowcy Uniw. Jagiellońskiego. Jednak już na początku 1945 został powołany na członka grupy operacyjnej Min. Oświaty do Gdańska, dokąd przybył 5 IV 1945. Zlecono mu, jako pracownikowi Zarządu Miejskiego, zabezpieczanie mienia kulturalnego. Zadania, jakie spełniał w zakresie ochrony zabytków, to rewindykacja mienia kulturalnego Gdańska – zabytkowego wyposażenia wnętrz sakralnych, budowli municypalnych oraz eksponatów muzealnych; obiekty te od 1942 niemieckie władze konserwatorskie ewakuowały z zagrożonego miasta do okolicznych miejscowości. Podjął starania o zabezpieczenie zdeponowanych w krypcie katedry w Oliwie srebrnych paramentów należących do kościoła pocysterskiego w Pelplinie. Obiekty pochodzące z muzeów przekazywane były do organizowanego Muzeum Miejskiego w Gdańsku (ob. Narodowe), pozostałe gromadzono w składnicy muzealnej w Sopocie (w 1946 przekazano je woj. konserwatorowi zabytków). K. zabezpieczał odnalezione w gruzach fragmenty kamieniarki, zabytki kowalstwa artystycznego, snycerki,

ceramiki. Wyjeżdżał także w teren z woj. konserwatorem zabytków i jego współpracownikami w poszukiwaniu ukrytych zabytkowych obiektów. Na zamówienie min. kultury i sztuki opracował wykaz dzieł sztuki i zabytków wywiezionych w czasie wojny przez Niemców oraz zniszczonych w czasie działań wojennych na obszarze Gdańska i d. Wolnego Miasta. Drugim jego zadaniem było podejmowanie starań o zabezpieczenie spalonych i zniszczonych budowli zabytkowych. W Urzędzie Miejskim w Gdańsku pracował do końca 1950, początkowo jako naczelnik Wydz. Kultury i Sztuki, następnie prowadził referaty zabytków i muzeów. Równolegle w l. 1946-50 wykładał przedmiot „Poznanie Gdańska" na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej. Uczył również w liceach Gdańska i Oliwy oraz w Gdańskich Technicznych Zakładach Naukowych.

Pasją jego życia było krajoznawstwo. Opublikował szereg przewodników turystycznych (w tym dla młodzieży) – przed wojną przede wszystkim po Poznaniu i Wielkopolsce, po wojnie – po Gdańsku. Organizował ruch krajoznawczy w Gdańsku i na Pomorzu, był prezesem Polskiego Tow. Krajoznawczego i założycielem Zw. Popierania Turystyki. W 1946 zainicjował pierwszy w Gdańsku kurs przewodników, na którym wykładał. Za tę działalność pośmiertnie przyznano mu złotą odznakę PTTK.

Z małżeństwa z Wandą Ludwig miał córkę Danutę i syna Macieja.

Zmarł 7 I 1951 w Gdańsku i pochowany jest na cmentarzu w Oliwie.

M. Pelczar, *Kilarski Jan*, w: PSB t. XII, 1967-68, s. 452-453; A. Chowański, *Ludzie turystyki i krajoznawstwa*, „Gościniec" 1986, nr 7, s. 26; F. Mamuszka, *Działalność ochroniarska Jana Kilarskiego*, „Jantarowe Szlaki" 1987, nr 3, s. 5; WAP w Gdańsku; archiwum MN w Gdańsku; archiwum rodzinne.

Maciej Kilarski

KLOEPPEL Otto (1873-1942), architekt, pracownik administracji budowlanej, prof. Politechniki Gdańskiej, badacz, inwentaryzator zabytków urbanistyki i architektury.

Ur. 10 XI 1873 w Kolonii jako syn Piotra, prawnika, prof. uniwersytetu w Jenie, publicysty i polityka, i Anny Wendel. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego w Gimnazjum św. Tomasza w Lipsku, studiował do 1897 architekturę na politechnikach w Monachium, Karlsruhe i Berlinie. Następnie zatrudniony został w terenowej administracji budowlanej, kolejno w Gdańsku i Berlinie. W l. 1905-12 pracował w Min. Robót Publicznych w Berlinie. Już w tym wczesnym okresie swej działalności zawodowej przejawiał głębsze zainteresowania badawcze, których plonem był szereg artykułów i książka *Friederizianisches Barock* (1909). Zwróciły one uwagę środowisk naukowych, w wyniku czego K. otrzymał w 1912 propozycję objęcia na Politechnice Gdańskiej katedry statyki budowlanej, urbanistyki i osadnictwa, którą kierował do 1914. Następnie brał udział w I wojnie światowej. W 1919 powrócił na stanowisko prof. PG i pozostawał na nim do chwili przejścia na emeryturę w 1938, pełniąc nadto w l. 1926-27 funkcję rektora tej uczelni. Był głównym autorem programu nauczania realizowanego na Wydz. Architektury PG, który w stopniu nieczęsto na innych uczelniach spotykanym uwzględniał historię architektury oraz problematykę ochrony i konserwacji jej zabytków. W ramach prowadzonych przez siebie zajęć dydaktycznych wykonał wraz ze studentami inwentaryzacje pomiarowo-rysunkowe wielu gdańskich zabytków architektury. Podkreślał też stale ich ponadczasową wartość i akcentował ważną rolę w procesie kształtowania postaci miasta współczesnego. W ten sposób przyczynił się walnie do wyczulenia kilku pokoleń swoich wychowanków na walory dawnej architektury i wskazał im możliwości tworzenia warunków dla harmonijnej koegzystencji zabytków ze współczesnym kształtem i funkcjami miasta. Działalność

K. nie ograniczała się tylko do uczelni. Swoimi publicznymi wystąpieniami, wspieranymi często konkretnymi szkicami projektowymi, zyskiwał znaczący wpływ na kształt realizowanej wówczas w Gdańsku polityki konserwatorskiej. W ten sposób udało mu się uratować przed rozbiórką lub zniekształcającą przebudową szereg zabytków tutejszej architektury wraz z ich urbanistycznym kontekstem (m.in. kilka fragmentów średniowiecznych obwarowań miejskich i nowożytną Bramę Nizinną). Za godne szczególnego uznania przyjąć należy jego energiczne działania na rzecz zachowania zabytkowego charakteru krajobrazu miejskiego gdańskiej starówki, zagrożonego poważnie w połowie lat 20. nietrafnymi, lecz usilnie lansowanymi projektami modernizacji pierzei ulicznych, zwłaszcza ul. Długiej i Długiego Targu. Rozważane wówczas problemy i toczone spory znalazły w dużej mierze odbicie w jego publikacjach, m.in. *Danzig am Scheidewege* („Ostdeutsche Monatshefte" 1928, 8), *Danzigs Stadtbild im Wandel der Zeiten* („Ostmärkische Akademische Rundschau" 1929/1930), *Die Wiederherstellung des alten Stadtbildes von Danzig seit der Nationalen Erhebung* („Die Baukunst im Deutschen Osten" Bd. 1, 1935), *Das Stadtbild von Danzig in den drei Jahrhunderten seiner grossen Geschichte* (tamże, Bd. 5, 1937). W l. 1933-35 K. kierował także szeroko zakrojonymi pracami badawczymi i budowlano-konserwatorskimi przy kościele Mariackim w Gdańsku. Przy tej okazji dokonał szeregu odkryć, których wyniki, zinterpretowane w świetle źródeł pisanych i odnośnej literatury ogólnej, miały nie tylko doraźne znaczenie dla właściwego ukierunkowania ówczesnych prac. Uznane zostały także za ważne przyczynki do historii organizacji i techniki średniowiecznego budownictwa w Europie oraz stały się impulsem do udoskonalenia ogólnej metodyki badań architektonicznych realizowanych dla potrzeb konserwatorskich. W rezultacie swych prac i odkryć K. opublikował wiele studiów, m.in.: *Die Marienkirche in Danzig und das Hüttengeheimnis vom gerechten Steinmetzengrund* („Die Baukunst im Deutschen Osten" Bd. 3, 1935), *St. Marien in Danzig – ein einheitliches Kunstwerk einer hundertfünfzigjährigen Baugeschichte und seiner Wandlung von der Basilika zur Hallenkirche* („Elbinger Jahrbuch" 1941, H. 16). Niemałe znaczenie dla ogólnej problematyki ochrony i konserwacji zabytków zyskały także publikacje K. prezentujące wyniki jego badań nad urbanistyką i dawnym budownictwem mieszkaniowym regionu pomorskiego, m.in.: *Siedlung und Stadtplanung im Osten, Tagungsbericht des Tages für Denkmalpflege und Heimatschutz in Breslau* (1926), *Vom ältesten niederdeutschen Bürgerhaus des Deutschordensgebietes* („Elbinger Jahrbuch" 1931, 9), zwłaszcza zaś rezultaty jego szczegółowych studiów nad układami przestrzennymi i zabudową wsi położonych na Żuławach Gdańskich i Malborskich, o czym pisał jako współautor (z H. Bertramem i W. La Baumem): *Das Weichsel-Nogat-Delta. Beiträge zur Geschichte seiner landwirtschaftlichen Entwicklung, vorgeschichtlicher Besiedlung und bäuerlichen Haus- und Hofanlage* (1924) oraz *Die bäuerliche Haus- Hof- und Siedlungsanlage im Weichsel-Nogat-Delta* („Ostdeutscher Naturwart" 1931/1932, 4). K. odegrał także pewną rolę jako autor wielu znaczących projektów budynków współczesnej architektury i urbanistyki w Gdańsku, m.in. osiedla mieszkaniowego we Wrzeszczu i budynku kasyna w Sopocie.

Był żonaty z Katarzyną Launer. Zmarł w Gdańsku 23 I 1942.

K. Nonn, *Professor Otto Kloeppel*, „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1942, 62, s. 161-162; E. Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln-Wien 1972; B. Schmid, *Otto Kloeppel*, „Unser Danzig" 1973, 25, s. 6-7; *Beiträge und Dokumente zur Geschichte der Technischen Hochschule Danzig 1904-1945*, Hannover 1979; *Altpreussische Biographie*, Bd. IV, Marburg 1989.

Marian Arszyński

KŁOS Juliusz Stefan (1881-1933), inż. architekt, prof. Uniw. Stefana Batorego w Wilnie.

Ur. 8 VIII 1881 w Warszawie. Syn architekta Jakuba i Walerii z Sönderopów. Gimnazjum ukończył w Kaliszu w 1899. Studiował na Wydz. Inżynieryjno-Budowlanym Politechniki Warszawskiej w l. 1899-1901 i na Wydz. Architektury Politechniki Wiedeńskiej (Technische Hochschule) w l. 1901-08. Po złożeniu egzaminu dyplomowego pracował w styryjskim Urzędzie Budowlanym w Grazu. W 1912 wrócił do Warszawy, gdzie założył własne biuro architektoniczne, zajmując się przede wszystkim architekturą pałacową i kościelną (rozbudowy, modernizacje). Rozpoczął również działalność pedagogiczną i publicystyczną, a także studia nad architekturą polską, zwłaszcza drewnianą. Prowadził wykłady na kursach dla techników budowlanych, zorganizowanych przy Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej, oraz w warszawskiej szkole przemysłowo-technicznej W. Piotrowskiego. W 1914 zorganizował kursy dla polskich studentów z politechnik niemieckich i austriackich, którzy z powodu wybuchu I wojny światowej, jako obywatele rosyjscy, nie mogli powrócić na uczelnie. Jego liczne publikacje na łamach fachowych pism świadczą o szerokich zainteresowaniach; pisał o sztuce w życiu codziennym, opiece nad zabytkami, przygotowaniu zawodowym i wykształceniu architektów.

W 1912 podjął działalność w Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości – został członkiem, a następnie sekretarzem Wydz. Konserwatorskiego, był współtwórcą pracowni fotograficznej i archiwum, położył wielkie zasługi w dziele inwentaryzacji zabytków. W 1915 zorganizował w siedzibie TOnZP, kamienicy Baryczków na Rynku Starego Miasta, wystawę „Wieś i miasteczko", obrazującą zniszczenia zabytkowej zabudowy w czasie I wojny. Była to wspólna wystawa TOnZP i Koła Architektów (agendy warszawskiego Stow. Techników), w którym K. aktywnie działał. W l. 1916-18 prowadził specjalne kursy odbudowy polskich miast i wsi.

W l. 1916-20 wykładał na Wydz. Architektury PW. Należał do grona współorganizatorów Wydz. Po I wojnie światowej był jednym z inicjatorów odbudowy kraju. Prowadził sprawy budownictwa w departamencie sztuki Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ., a następnie został kierownikiem Wydz. Architektury utworzonego z departamentu Min. Sztuki i Kultury. W 1920 objął, na krótko, funkcję naczelnika Wydz. Budowy i Odbudowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. W tymże roku został mianowany prof. nadzwyczajnym historii architektury na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego w Wilnie. W lipcu brał udział jako ochotnik w obronie Warszawy przed najazdem bolszewickim. W styczniu 1921 powrócił do Wilna, gdzie pozostał do końca życia, poświęcając pracę zawodową i społeczną przede wszystkim Wilnu i Wileńszczyźnie. W 1921 został prodziekanem, a w 1926 dziekanem Wydz. Sztuk Pięknych.

Był autorem wielu projektów architektonicznych, m.in.: gmachu Tow. Wzajemnego Kredytu w Kielcach (1910), rozbudowy kościoła w Czeczerniku na Podolu (1912-14), kościoła w Buczku pow. Łask (1912), a także powiększenia pałacu w Nieborowie (1913) i kościoła w Mieżanach w pow. brasławskim (1923-28). Uczestniczył w akcjach zakładania osiedli mieszkaniowych dla funkcjonariuszy administracji państwowej we wschodnich województwach. Były to kolonie domów drewnianych, budowanych w rozwijającym się wówczas stylu dworkowym. Zaprojektował w l. 1924-26 kolonie mieszkalne w Brasławiu, Duniłowiczach i Postawach, a także koszary 4. pułku ułanów w Berezweczu. W Wilnie: restytuował dziedziniec Piotra Skargi na uniwersytecie, przeprowadził remont i adaptację dla Wydz. Sztuk Pięknych zabudowań pobernardyńskich, zaprojektował wnętrze Sali Okrągłej kuratorium wileńskiego, pomnik poległych na Rossie, a także przeprowadził remonty kościołów

wileńskich, m.in. św. Kazimierza, św. Ignacego, Wizytek. Ostatnim jego dużym dziełem były prace konserwatorskie w katedrze wileńskiej, przede wszystkim pomiary i badania zagrożonych wskutek podmycia fundamentów. W trakcie tych robót odnaleziono groby królewskie. K. zaprojektował również wnętrze mauzoleum królewskiego pod kaplicą św. Kazimierza.

Położył ogromne zasługi w dziedzinie inwentaryzacji i konserwacji zabytków architektury jako kierownik robót i członek kilku komisji: Okręgowej Komisji Konserwatorskiej, Mieszanej Komisji Konserwatorskiej przy kurii metropolitalnej, Komisji ds. Architektury i Urbanistyki przy magistracie m. Wilna, Rady Budowlanej przy Dyrekcji Robót Publicznych. Ponadto był członkiem Okręgowej Rady Muzealnej, Państw. Rady Ochrony Przyrody, wiceprezesem Tow. Miłośników Wilna i prezesem Stow. Architektów w Wilnie. W l. 1929-32 kierował jako konsultant pracami konserwatorskimi ruin na Górze Zamkowej w Wilnie i ruin zamku w Trokach. Był też konsultantem prac nad inwentaryzacją zabytków pow. brasławskiego, prowadzonych przez W. Kieszkowskiego.

Dużo pisał i publikował. Do wcześniejszych prac, wydanych w okresie warszawskim, należą: *Odbudowa wsi polskiej* (1915), *Wieś i miasteczko* (1916), *Projekty nowych szkół ludowych* (1917). Najważniejszymi pracami o Wileńszczyźnie są: *Wilno przewodnik krajoznawczy* (1923, 1929, 1937) – pierwsza próba ujęcia zabytków wileńskich nie tylko pod względem historycznym, ale również architektonicznym, oraz studium o architekturze Wilna opracowane w 1922 na zlecenie Delegatury Rządu, które ukazało się jako przedmowa w albumie *Polskie Wilno* z fotografiami Jana Bułhaka (tłumaczenia na jęz. franc. i ang. przeznaczone były dla członków Ligi Narodów w Genewie). Zamieszczał też artykuły w prasie codziennej i periodykach poświęconych sztuce. W ostatnich latach życia przygotowywał obszerną monografię Wilna oraz zamierzał opracować rezultaty badań podziemi katedry wileńskiej, lecz w realizacji tych dzieł przeszkodziła przedwczesna śmierć.

Zmarł 5 I 1933 w Wilnie, pochowany na cmentarzu na Rossie.

St. L. [Stanisław Lorentz], *Ś.p. prof. Juliusz Kłos*, BHSiK 1932/33, nr 3, s. 157-158; Ł o z a, *Architekci*; J. S a m u j ł ł o, A. Ś n i e ż k o, *Kłos Juliusz Stefan*, w: PSB t. XIII/1, 1967, z. 56, s. 70-72; A.K. O l s z e w s k i, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925*, Wr.-W.-Kr. 1967; J. P o k l e w s k i, *Prof. Juliusz Kłos (1881-1933)*..., w: *Architectura et historia*, Tor. 1999, s. 283-298.

Hanna Krzyżanowska

KNOTHE Zygmunt (1898-1977), architekt, konserwator zabytków woj. lubelskiego, szczecińskiego, koszalińskiego, z-ca woj. konserwatora zabytków w Gdańsku.

Ur. 25 XI 1898 w Kijowie jako syn Witolda i Anny z d. Kowalskiej. Naukę rozpoczął w szkole rosyjskiej, ale egzamin dojrzałości złożył już w utworzonym po rewolucji październikowej gimnazjum polskim w Kijowie. W 1919 przyjechał do Polski i po odbyciu w 1920 ochotniczej służby wojskowej podjął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej, które ukończył w styczniu 1930. W okresie studiów pracował w prywatnych biurach projektowych, a od 1925 w Min. Robót Publicznych. W 1930 przez rok był zatrudniony w biurze Funduszu Kwaterunku Wojskowego w Warszawie, następnie w Szefostwie Budownictwa VIII Okręgu Korpusu w Toruniu, a od lipca 1931 prowadził prywatną pracownię, kierując m.in. rozbudową XVIII-wiecznego kościoła w Więcborku. Pierwsze działania związane z obiektami zabytkowymi podjął w 1933, gdy ówczesny konserwator zabytków w Poznaniu Witold Dalbor powierzył

mu nadzór nad renowacją kościoła św. Jakuba w Toruniu. W trakcie tych prac odsłonięte zostały zamurowane przejścia, portale, wnęki, ślady malowideł ściennych oraz cegły pokryte zieloną i żółtą glazurą. Opracował projekt nadbudowy wieży fary w Tczewie. Od 7 IV 1937 do 28 II 1939 był referendarzem w Wydz. Komunikacyjno-Budowlanym Urzędu Woj. Pomorskiego w Toruniu. Na początku 1940 kierował pracami konserwatorskimi w prezbiterium kościoła śś. Janów w Toruniu. W lipcu 1942 został aresztowany przez Niemców i osadzony w obozie w Potulicach k. Bydgoszczy, skąd wysłano go do pracy przymusowej w Pile.

Ścisłe związki K. ze służbą konserwatorską rozpoczęły się w 1944. Za namową prof. Lecha Niemojewskiego objął w październiku tego roku posadę woj. konserwatora zabytków w Lublinie, która była pierwszą po wojnie nominacją na takie stanowisko. W marcu 1948 przeniósł się na równorzędne stanowisko do Szczecina, a w l. 1950-52 pełnił tę funkcję w Koszalinie. Przez pewien czas pracował w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, a w 1955 objął stanowisko zastępcy woj. konserwatora zabytków w Gdańsku, które sprawował do przejścia na emeryturę 1 II 1968. W okresie 24 lat aktywnie działał na rzecz ochrony i konserwacji zabytków najpierw w Lublinie, a następnie na terenie województw pn. Polski, gdzie prowadził prace związane m.in. z zabezpieczeniem i konserwacją zabytków w Szczecinie i Kamieniu Pomorskim, murów obronnych i zamku w Słupsku. Gdańskiej Katowni przywrócił drewnianą galerię i pierwotne podziały cel więziennych, a na Żuławach otaczał opieką domy podcieniowe konstrukcji szachulcowej i wiatraki.

Był członkiem Konfraterni Artystów w Toruniu, członkiem prezydium Woj. Wydz. Kultury w Lublinie, inicjując m.in. Tow. Miłośników Kazimierza nad Wisłą.

Działalność jego znalazła odbicie w publikacjach. Debiutował w 1926 na łamach „Bluszczu", następnie w l. 1932-37 pisał do „Młodego Gryfa", „Słowa Pomorskiego", „Ziemi" i „Pomiaru", a w okresie powojennym do „Kameny", „Gazety Lubelskiej" oraz do różnych periodyków, popularyzując architekturę i sztukę, szczególnie Torunia i Pomorza. W 1934 opublikował przewodnik zatytułowany *Toruń stolica Pomorza*. W „Ochronie Zabytków" opisał *Zamki książęce w Szczecinie i Słupsku* (1954, nr 4).

Zmarł 17 XII 1977.

L. Krzyżanowski, *Mgr inż. arch. Zygmunt Knothe (1898-1977) – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1978, nr 2, s. 132; K. Przybyszewski, *Odnowiciel kościoła św. Jakuba*, „Nowości" z 30 XII 1992; tenże, *Pomorzak z Kijowa*, „Nowości" z 14 XII 1998; J. Chyczewski, *Opieka nad zabytkami. Prace konserwatorskie*, „Teka Pomorska" 1998, nr 5-6, s. 199.

Maciej Rejmanowski

KOCZOROWSKI Klemens (1927-1997), architekt.

Ur. 17 III 1927 w Poznaniu jako syn Władysława, pułkownika WP, i Marii z Rakowskich. Od dzieciństwa mieszkał na Pomorzu Gdańskim. W czasie II wojny światowej rodzinę K. i jego samego dotknęły prześladowania niemieckich okupantów. W 1942 ojciec zginął w obozie koncentracyjnym, a K. zesłany został jako uczeń gimnazjum polskiego do pracy przymusowej w Niemczech, gdzie pracował na budowach i w biurze budowlanym. Okres ten odbił się trwale na jego zdrowiu. Po wojnie kontynuował naukę w gimnazjum w Gdańsku (d. Macierzy Polskiej). W l. 1948-53 pracował w Zakładach Mechanicznych w Elblągu, Zarządzie Budown. Miejskiego w Gdańsku i Biurze Projektów Budowy Spichrzów.

Od 1953 do końca życia pracował w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W l. 1953-57 w oddziale gdańskim brał udział w badaniach nad zabytkową

architekturą oraz opracował dokumentacje historyczno-architektoniczne kościołów św. Katarzyny i śś. Piotra i Pawła w Gdańsku. Równocześnie studiował, początkowo w Wyższej Szkole Inżynierskiej, następnie na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej, uzyskując w 1957 dyplom mgr inż. architekta. W tymże roku przeniósł się do Warszawy. Pracował jako kosztorysant i projektant, a od 1959 jako kierownik pracowni projektowej i gł. specjalista ds. projektowania w oddz. warszawskim przedsiębiorstwa. Kierował zespołami projektantów i badaczy przygotowując dokumentację do prac konserwatorskich pałaców w Wilanowie, Łazienkach, Nieborowie i Radziejowicach. W 1967 objął stanowisko naczelnego inż. w oddz. warszawskim PP PKZ, a od 1971 zastępcy dyrektora ds. naukowo-konserwatorskich. W l. 1973-74 odbył studia podyplomowe z zakresu konserwacji zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Wkrótce został powołany na stanowisko gł. specjalisty – kierownika Zespołu Badawczo-Konserwatorskiego w Zarządzie PP PKZ. Sprawował opiekę nad pracowniami i zespołami o wielu specjalnościach konserwatorskich. W l. 1977-80 był dyrektorem Ośrodka Informacji Konserwatorskiej PP PKZ w Warszawie i współredaktorem wydawnictw dokumentujących prace konserwatorskie prowadzone przez przedsiębiorstwo w kraju i za granicą. Przygotowywał równocześnie pracę doktorską *Ceglana rotunda zamkowa w Sieradzu*, którą obronił w 1979 na Wydz. Architektury PW.

Wobec potrzeb organizacyjnych i kadrowych związanych z rozwijającą się działalnością eksportową przedsiębiorstwa, K. rozpoczął organizację Biura Handlu Zagranicznego i był jego dyrektorem w l. 1980-84. Następnie (1984) został pełnomocnikiem PP PKZ na obszarze RFN. W ramach tej funkcji prowadził nadzór nad pracami w pałacu Taschenberg w Dreźnie, w Quedlinburgu i innych miejscowościach, zyskując w środowisku konserwatorów niemieckich i polskich ekip konserwatorskich, prowadzących tam prace, autorytet i uznanie. Po powrocie do kraju w 1989 pełnił w Zarządzie PP PKZ funkcje: szefa zespołu specjalistów konserwatorskich, gł. specjalisty ds. badawczych (od 1991) i zastępcy dyrektora ds. naukowo-konserwatorskich (od 1996).

Zaangażowany w sprawy konserwatorskie i ochronę zabytków, lojalny wobec firmy, zawsze w razie potrzeby podejmował odpowiedzialne i trudne zadania. Utrzymywał stałe kontakty ze środowiskiem gdańskich konserwatorów zabytków, czując się z nim silnie związany. Był m.in. przewodniczącym rady nadzorczej spółki PKZ w Gdańsku, w którą w latach 90. przeobraził się oddz. gdański. Brał udział w pracach Stow. Historyków Sztuki i Stow. Konserwatorów Zabytków, których był wieloletnim członkiem. W l. 1982-86 sprawował funkcję prezesa Warszawskiego Oddz. SKZ. Za działalność na polu konserwacji zabytków odznaczony został Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i Złotym Krzyżem Zasługi oraz odznakami resortowymi i PP PKZ, ponadto „Za Zasługi dla Warszawy".

Ożeniony z Wiesławą Bator, miał syna Pawła Władysława (ur. 1958), doktora fizyki, pracownika naukowego Akademii Medycznej w Poznaniu.

Zmarł po ciężkiej chorobie 19 VI 1997 w Gdańsku i został pochowany na cmentarzu paraf. w Sopocie.

J. Gromnicki, *Klemens Koczorowski (1927-1997)*, OZ 1997, nr 4, s. 399-400; archiwum Zarządu PP PKZ w Warszawie (ob. Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków).

Jan Gromnicki

KOPCZYŃSKI Wawrzyniec (1935-1995), historyk sztuki, konserwator zabytków woj. leszczyńskiego i wrocławskiego.

Ur. 27 VII 1935 w Poznaniu, syn Józefa i Władysławy Kopczyńskiej. Tu uczęszczał do szkoły średniej i otrzymał świadectwo dojrzałości w 1955. Po ukończeniu historii sztuki na Uniw. Poznańskim podjął pracę w Muzeum Narodowym w Poznaniu jako asystent, a od 1961 pracował jako kierownik muzeum w Rogalinie – oddz. Muzeum Narodowego. Następnie, od 1966, zatrudniony był w różnych placówkach kulturalnych związanych z Wydz. Kultury Prezydium Woj. Rady Narod. w Poznaniu. W 1975 objął stanowisko konserwatora zabytków nowego woj. leszczyńskiego, utworzonego w wyniku reformy administracyjnej kraju. Zorganizował od podstaw urząd konserwatorski, uzyskał lokal w zabytkowej kamieniczce przy Rynku, sukcesywnie powiększał grono współpracowników. Dużą wagę przykładał do prawidłowej realizacji przepisów prawnych, dokumentacji zabytków (powołał Biuro Dokumentacji Zabytków) oraz badań archeologicznych. Ważną dziedziną jego działalności był nadzór nad właściwym użytkowaniem obiektów zabytkowych. Nakazy wydawane w tej sprawie władzom lokalnym i użytkownikom niejednokrotnie prowadziły do zatargów, jednak w wielu wypadkach K. odnosił sukcesy. Zgłaszane przez niego instytucje (głównie państw. gospodarstwa rolne i hodowlane) na organizowany przez Min. Kultury i Sztuki doroczny konkurs „Na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego" uzyskiwały wysokie nagrody. Inspirował prace badawcze i konserwatorskie. Nadzorował ostatnią fazę odbudowy i rekonstrukcji pałacu w Rydzynie. Przeprowadził trudną rekonstrukcję hełmu wieży kościoła w Przemęcie. Doprowadził do odrestaurowania pałacu w Trzebiniach dla potrzeb służby konserwatorskiej.

W 1988 we Wrocławiu zaistniała konieczność zmiany woj. konserwatora zabytków ze względu na tzw. aferę skarbu średzkiego. K. zdecydował się objąć to stanowisko i 1 I 1989 przeniósł się do stolicy Dolnego Śląska, środowiska obcego sobie i w atmosferze niewygasłych jeszcze emocji. Z właściwą sobie aktywnością włączył się do tych rozgrywek, co spowodowało kolejne nieporozumienia i utrudniło mu zapowiedzianą konsolidację środowiska. W takich warunkach rozpoczął działania związane z ogólnopolską reorganizacją służby konserwatorskiej. W zorganizowanym na nowych zasadach urzędzie konserwatorskim, przemianowanym na oddz. Państw. Służby Ochrony Zabytków, priorytetowe stały się zagadnienia administracyjno-prawne. Na polu konserwatorskim podjął działania zmierzające do odbudowy i zagospodarowania na międzynarodowe centrum konferencyjne d. zespołu klasztornego Cystersów w Lubiążu, największego założenia zabytkowego na Śląsku. Doprowadził do utworzenia Fundacji Lubiąż i zapewnienia jej znacznych środków finansowych. Zakończenie restauracji imponującej barokowej Sali Książęcej (1994) było spektakularnym sukcesem konserwatorskim. Innym jego sukcesem było uporządkowanie skarbu średzkiego i doprowadzenie do jego ekspozycji. Konserwatorem wrocławskim był niespełna pięć lat, przedwczesna śmierć przerwała realizację lub sfinalizowanie wielu jego zamierzeń.

22 X 1981 K. został wybrany na pierwszego prezesa Zarządu Głównego Stow. Konserwatorów Zabytków, powołanego przez uczestników konferencji konserwatorskiej w Lublinie w październiku 1980 i zarejestrowanego kilka miesięcy później. Było to nowe, szerokie pole działania K. w trudnych warunkach stanu wojennego. Stanowisko prezesa piastował do końca 1984. W latach 90. był przewodniczącym Kolegium Konserwatorów Zabytków przy gen. konserwatorze zabytków.

Ożeniony z Anną Marią Przybył, miał z tego małżeństwa córkę Agnieszkę (ur. 1965), archeologa, i syna Wawrzyńca (ur. 1968), artystę plastyka. Ponadto miał córkę Katarzynę (ur. 1982).

Zmarł nagle 11 IX 1995 w Lesznie, w drodze do pracy we Wrocławiu. Pochowany w Poznaniu na cmentarzu Junikowskim.

W. Kopczyński, *Służba konserwatorska w okresie przemian 1989-1995*, w: *Dorobek konserwatorski na Dolnym Śląsku w l. 1945-1995 – refleksje konserwatorów*, Wr. 1995, s. 29; M.K. [M. Konopka], *Wawrzyniec Kopczyński (1935-1995). Pierwszy Prezes Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków*, „Wiadomości Kons." 1996, s. 28-29; M. Frankowska, *Wawrzyniec Kopczyński (1935-1995) pierwszy prezes Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków*, 1995, mpis.

Mirosław Przyłęcki

KOSTRZEWSKI Józef (1885-1969), archeolog, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, prof. Uniw. Poznańskiego, twórca polskiej szkoły archeologicznej.

Ur. 25 II 1885 w Węglewie k. Pobiedzisk jako syn Stanisława i Elżbiety z Brońkańskich. Nauki pobierał w gimnazjach w Ostrowie Wlkp., Gnieźnie i Poznaniu, gdzie w 1907 uzyskał maturę w Gimnazjum Wiktorii Augusty. W czasach szkolnych był aktywnym członkiem polskich tajnych stowarzyszeń patriotycznych. W l. 1907-09 studiował medycynę we Wrocławiu, a następnie rozpoczął studia prehistorii, historii sztuki, lingwistyki, archeologii klasycznej i filozofii w Krakowie. Studia prehistoryczne kontynuował w Berlinie (1910-14). Jednocześnie przez rok pogłębiał wiedzę w Londynie, w British Museum. W zakresie prehistorii w Krakowie był uczniem Włodzimierza Demetrykiewicza, zaś w Berlinie Gustafa Kossinny. Podjął także praktykę muzealną w berlińskim Museum für Völkerkunde. Po zakończeniu w 1914 studiów w Berlinie i obronie doktoratu z filozofii w zakresie archeologii, na podstawie rozprawy *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit* (wyd. 1918-19), rozpoczął pracę w Poznańskim Tow. Przyjaciół Nauk jako drugi konserwator. W lutym 1918 habilitował się we Lwowie u Jana Czekanowskiego (antropologa), Edmunda Bulandy (archeologa klasycznego) i Józefa Siemiradzkiego (geologa), zamierzając podjąć pracę na Uniw. Jana Kazimierza.

Aktywnie uczestniczył w pracach zespołu twórców Uniw. w Poznaniu. 1 IV 1919 został kierownikiem powołanej dwa miesiące wcześniej Katedry Prehistorii UP, piastując to stanowisko do 1939. Brał aktywny udział w toczonych po I wojnie światowej dyskusjach nad przyszłością polskiej archeologii, publikując artykuły: *Potrzeby prehistorii polskiej* („Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój" t. II, 1919) oraz *W sprawie Instytutu Prehistorycznego* („Wiad. Archeol." t. V, 1920). Równie aktywnie włączył się w nurt walki o przejęcie polskich dóbr kultury pozostających w rękach niemieckich. W listopadzie 1918 został mianowany pełnomocnikiem Rady Robotników i Żołnierzy do akcji przejmowania dóbr kultury polskiej z rąk niemieckich. Był gorącym zwolennikiem komasacji poznańskich kolekcji archeologicznych. W efekcie jego zabiegów połączone zostały w 1924 kolekcje Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk (Muzeum im. Mielżyńskich) i d. Muzeum Prowincjonalnego (Kaiser-Friedrich-Museum) w jeden Dział Prehistoryczny Muzeum Wielkopolskiego (*O przyszłość muzeów poznańskich*, „Kurier Pozn." nr 147-148 z 1918). Włączono do niego także mniejsze kolekcje archeologiczne z terenów Wielkopolski, m.in. „wykopalisk" z Muzeum Miejskiego w Szamocinie czy zachowaną część archeologiczną zbiorów powiatowych z Inowrocławia. Zbiory muzealne powiększano także o zakupy kolekcji prywatnych i różne dary. Jako członek PTPN przyczynił się do reaktywowania w maju 1918 Komisji Archeologicznej (nie działała od 1896). Był również członkiem wielu zagranicznych towarzystw naukowych. Po odzyskaniu niepodległości należał do grona twórców jednolitej organizacji

opieki konserwatorskiej zabytków archeologicznych na terenie całego kraju. W l. 1921-23 pełnił funkcję przewodniczącego Prezydium Państw. Grona Konserwatorów Zabytków Prehistorycznych. W okresie międzywojennym wraz ze swoją asystentką Aleksandrą Karpińską ściśle współpracował z Państw. Urzędem Konserwatorskim okręgów poznańskiego i pomorskiego, wspomagając konserwatora zabytków prehistorycznych Zygmunta Zakrzewskiego w badaniach ratowniczych, przede wszystkim na terenie Wielkopolski. Uczestniczył także w badaniach Pomorza, gdzie prowadził wykopaliska m.in. w Odrach w pow. chojnickim i Chełmży w pow. toruńskim (sprawozdania opublikował w „Roczn. Muz. Wielkopolskiego" t. 3 i 4, 1928). Prowadził też systematyczne badania powierzchniowe na włączonych do Polski po I wojnie obszarach Śląska, wzbogacając w ten sposób wydatnie rejestr znanych stanowisk archeologicznych tego terenu. Opublikował w „Pracach Prehistorycznych" (Wydawn. Śląskie PAU): *Wyniki badań prehistorycznych w powiatach tarnogórskim, pszczyńskim, świętochłowickim i katowickim na Górnym Śląsku* (1935), *Badania prehistoryczne w powiatach tarnogórskim, lubienieckim, pszczyńskim i rybnickim w r. 1934* (1936), *Badania prehistoryczne w pow. lublinieckim w 1936* (1938), *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w roku 1937* (1939).

Całą okupację niemiecką przeżył w Generalnej Guberni, poszukiwany przez gestapo. Już w pierwszych dniach po wyzwoleniu Poznania (3 III 1945) pojawił się w mieście, by natychmiast przystąpić do zabezpieczania zbiorów muzealnych i działalności dydaktycznej na UP. Był kierownikiem Katedry Prehistorii do 1950 oraz w l. 1956-60. Jednocześnie, w związku z powojennymi kłopotami organizacyjnymi służby konserwatorskiej, do 1951 pełnił faktycznie, choć nieformalnie, funkcję konserwatora zabytków archeologicznych w woj. poznańskim. W latach 40. wraz z synem Bogdanem intensywnie zajmował się ratowaniem „muzeów pod gruzami", czyli zabezpieczaniem przed szabrownikami zbiorów znajdujących się w zbombardowanych lub pozostawionych bez opieki muzeach na tzw. ziemiach odzyskanych. Zachowane zabytki włączano do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu jako depozyt. W l. 1945-59 był dyrektorem Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Do jego zasług należy również zaliczyć troskę o możliwości publikacji osiągnięć archeologicznych w Polsce. W 1960 przeszedł na emeryturę, lecz nadal był czynny jako badacz i naukowiec.

Należał do grona założycieli i redaktorów czasopism poświęconych archeologii: „Zapisków Muzealnych" (1916-20), „Przeglądu Archeologicznego", „Z otchłani wieków" (od 1926), „Fontes Praehistorici" (od 1950; później z dodatkiem „Posnaniensis"). W 1916 założył Tow. Muzealne (istniejące do 1921), którego celem była popularyzacja zbiorów Muzeum im. Mielżyńskich, a przede wszystkim gromadzenie funduszy na działalność statutową Muzeum. Prowadził liczne badania wykopaliskowe, najbardziej znane są wieloletnie w Biskupinie na osadzie ludności łużyckiej (od 1934), Gnieźnie (od 1936) i Poznaniu (od 1938). Wśród jego licznych publikacji naukowych sporo miejsca zajmują prace poświęcone dziejom badań archeologicznych w Polsce: *Dzieje polskich badań prehistorycznych* (1949), *Z dziejów badań archeologicznych w Wielkopolsce* (1958), *Prace wykopaliskowe ośrodka prehistorycznego w Poznaniu* („Z otchłani wieków" 1955, t. 18). Pisał również o ochronie zabytków prehistorycznych i metodyce badań archeologicznych. Jego dorobek naukowy jest ogromny i obejmuje ponad 900 prac, w tym 11 dużych syntez i monografii. Monumentalnymi świadectwami jego działalności naukowej są opublikowane syntezy prehistorii: *Wielkopolska w czasach prehistorycznych* (wyd. II, P. 1923), *Kultura prapolska* (wyd. III, P. 1962), *Pradzieje Polski* (P. 1949), *Prasłowiańszczyzna. Zarys dzie-*

jów i kultury Prasłowian (P. 1946). Był równocześnie wielkim popularyzatorem osiągnięć archeologicznych na łamach prasy codziennej Poznania (np. „Kurier Pozn.", „Głos Wielkop."), Bydgoszczy („Ilustrowany Kurier Polski"), w czasopismach popularnonaukowych („Arkona", „Przegląd Wielkop.") oraz specjalistycznych, jak *Podręcznik prehistorii dla nauczycieli* („Życie Szkoły" 1948). Był aktywnym działaczem Tow. Wykładów Naukowych (1913-19) stworzonego przez Czesława Meissnera. Uczestniczył w wielu międzynarodowych kongresach archeologicznych (m.in. w Amsterdamie, Rydze, Oslo, Lizbonie). Jego liczni uczniowie kontynuowali podjęte przez niego badania na wielu uczelniach w Polsce, kształcąc równocześnie nowe pokolenia archeologów.

Zasługi K. dla polskiej nauki oceniano wysoko, jak świadczą różne formy uznania. Został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności w 1928, a od 1935 jej członkiem czynnym, w 1957 członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk. Tytuł doktora honoris causa otrzymał m.in. od Uniw. Poznańskiego (1965), Uniw. Jagiellońskiego, Uniw. Humboldta w Berlinie. Uhonorowano go wieloma odznaczeniami krajowymi, m.in. Orderem Sztandaru Pracy I Klasy (1957), i zagranicznymi, jak Krzyżem Oficerskim Legii Honorowej (1937), Krzyżem Komandorskim Orderu św. Grzegorza Wielkiego (1964).

W 1911 zawarł w Londynie związek małżeński z Jadwigą Wróblewską. Miał czworo dzieci: trzech synów – Zbigniewa, Bogdana i Przemysława oraz córkę Marię.

Zmarł w Poznaniu-Strzeszynku 19 X 1969 i został pochowany na cmentarzu paraf. w Poznaniu-Krzyżownikach.

J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frügeschichte Europas*, t. I, Praha 1966, s. 631; M. Kowiańska-Piaszykowa, *Pamięci profesora Józefa Kostrzewskiego Dyrektora Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, „Fontes Archaeol. Posn." t. 21, 1970, s. 1-13; J. Żak, *Kostrzewski Józef*, w: WSB, s. 356-357; B. Stolpiak, *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. I: *1918-28*, P. 1984; A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*, W.-Ł. 1991; J.E. Kaczmarek, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu*, P. 1996; M. Paluszkiewicz, J. Szews, *Słownik biograficzny członków tajnych towarzystw gimnazjalnych w Wielkim Księstwie Poznańskim 1850-1918*, P. 2000, s. 101-201.

Hieronim Kaczmarek

KOZACZEWSKI Tadeusz (1916-1992), architekt, prof. Politechniki Wrocławskiej, badacz średniowiecznej architektury i urbanistyki Śląska.

Ur. 1 I 1916 w Złoczewie k. Sieradza, syn stolarza Walentego i Heleny z d. Błażejewskiej. Po maturze, uzyskanej w kaliskim gimnazjum w 1935, rozpoczął naukę w Szkole Podchorążych w Zegrzu pod Warszawą. Brał udział w kampanii wrześniowej i został ranny 13 IX 1939 w bitwie pod Legionowem. Leczył się w szpitalu, co uchroniło go od obozu jenieckiego. Następnie podjął pracę w niemieckiej firmie „Vilbra", w której działała grupa konspiracyjna AK. Brał udział w szkoleniu żołnierzy AK, a od wiosny 1945 walczył w jej oddziałach w Puszczy Kampinoskiej. Miał pseudonim „Pingwin". W lecie 1945 przeniósł się do Wrocławia i tu został skierowany przez pełnomocnika ministra oświaty do Grupy Naukowo-Kulturalnej. Jesienią 1945 rozpoczął studia na Wydz. Budownictwa (Oddz. Architektury) Politechniki Wrocławskiej. Na III roku studiów został asystentem prof. Tadeusza Broniewskiego w Katedrze Historii Architektury Powszechnej. Dyplom architekta otrzymał w 1950. Zajęcia na Politechnice prowadził nieprzerwanie do czasu przejścia na emeryturę w 1986, podejmując równolegle pracę w innych instytucjach.

Od 1951 przez dwa lata pracował w Centralnym Biurze Projektów Budownictwa Wiejskiego we Wrocławiu, początkowo jako projektant, następnie kierownik zespołu, a od 1952 kierownik Działu Produkcji. W l. 1953-55 był gł. projektantem w pracowni urbanistycznej wrocławskiego Miastoprojektu. W 1956 rozpoczął wykłady z konserwacji i ochrony zabytków na Wydz. Architektury; prowadził również Studenckie Koło Naukowe. Na przełomie l. 1959-60 pełnił przez kilka miesięcy funkcję kierownika Pracowni Projektowej i Pracowni Dokumentacji Historycznej oddz. wrocławskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W 1960 obronił dysertację doktorską, w 1963 pracę habilitacyjną, a w 1965 (po przejściu na emeryturę prof. T. Broniewskiego) został kierownikiem Katedry Historii Architektury w stopniu docenta. Od sierpnia 1968 pełnił stanowisko kierownika nowo utworzonego Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki. Tytuł profesora otrzymał w 1973.

K. miał znaczący udział w badaniach architektury i urbanistyki śląskiej wczesnego średniowiecza w okresie interdyscyplinarnych badań nad tysiącleciem państwa polskiego, współtworząc w latach 50. i 60. liczący się wrocławski ośrodek badawczy. Prowadził ze studentami, przy współpracy z archeologami i historykami sztuki, badania i pomiary architektoniczne, m.in. kościoła św. Marcina i NMP na Piasku we Wrocławiu, ruin kościoła romańskiego w Białym Kościele, zamku w Urazie, kościoła św. Gotarda w Strzelinie, kościoła NMP w Środzie Śląskiej. Badał XII-wieczne mury obronne we Wrocławiu, kościół Klarysek, św. Marii Magdaleny, św. Idziego, zamek w Środzie Śląskiej i in., w tym wczesne kościoły wiejskie (również na Opolszczyźnie).

Szczególną uwagę poświęcił badaniom i studiom nad wczesnośredniowieczną urbanistyką Śląska i jego najstarszymi miastami (jak Wrocław, Głogów, Środa Śląska, Trzebnica, Złotoryja), wykazując ich wielkie znaczenie i wysoki poziom zainwestowania na długo przed okresem wzmożonej kolonizacji niemieckiej po klęsce legnickiej w 1241. Od 1963 prowadził rozległe prace badawcze na obszarze Starego Miasta w Głogowie, kontynuując wcześniej rozpoczęte badania nad Ostrowem w tym mieście. Po kilku latach przedstawił udokumentowaną historię rozwoju osadnictwa i wczesnośredniowiecznych formacji Głogowa, będącego obok Wrocławia, Niemczy i Legnicy ważnym strategicznym węzłem państwa pierwszych Piastów. Krytycznie podchodził do często powielanych, także przez niektórych polskich naukowców, ustaleń niemieckich historyków. Uważnie konfrontował je z mało na ogół znanymi w Polsce poglądami naukowców czeskich. Wykazywał, niejednokrotnie przez siebie odkrywane, polsko-czeskie związki w dziedzinie rozwoju miast śląskich we wczesnym średniowieczu. Pozostawił ok. 50 publikacji poświęconych historii architektury i urbanistyki, przede wszystkim Wrocławia i Dolnego Śląska.

Zajmował się również projektowaniem konserwatorskim. Według jego projektów odbudowano m.in. kościół św. Marcina we Wrocławiu i wiele wiejskich pałaców i dworów. Brał udział w przygotowaniu kolejnych wersji projektów odbudowy pałacu arcybiskupiego i kościoła św. Idziego we Wrocławiu. Miał interesujące koncepcje obwodnic komunikacyjnych odciążających obszar wrocławskiego Starego Miasta.

W 1944 otrzymał Krzyż Kawalerski Orderu Polonia Restituta nadany mu przez Prezydenta RP na emigracji. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1956), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1978), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1982), medalami X-lecia i XX-lecia PRL oraz odznakami srebrną, złotą i X-lecia Politechniki Wrocławskiej.

Żonaty ze Szczęsną Włosowicz, miał dwoje dzieci – syna Zbigniewa i córkę Hannę, ob. Kozaczewską-Golasz, prof. na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej.

Zmarł 22 VII 1992 we Wrocławiu, pochowany na cmentarzu św. Wawrzyńca przy ul. Bujwida.

H. Kozaczewska-Golasz, *Życie i działalność prof. dr hab. Tadeusza Kozaczewskiego* [mpis 1999, pełna bibliogr.].

Mirosław Przyłęcki

KRASIŃSKI Stefan Władysław (1911-1983), architekt, zastępca konserwatora zabytków m.st. Warszawy.

Ur. w Warszawie 12 XI 1911 jako syn stolarza Władysława i Heleny z d. Szklarczyk. Uczęszczał do Gimnazjum im. A. Kreczmara w Warszawie, gdzie zdał maturę w 1928. W tymże roku wstąpił na Wydz. Matematyczno-Przyrodniczy Uniw. Warszawskiego. Po roku studiów, w 1930, zdał egzamin na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Służbę wojskową odbył w l. 1934-35 w dywizyjnym Korpusie Podchorążych Rezerwy Piechoty w Modlinie i w warszawskim pułku piechoty. Jako kapral podchorąży i zastępca dowódcy plutonu brał udział w kampanii wrześniowej 1939 na szlaku Warszawa-Mława-Ciechanów-Modlin-Warszawa. Przed wybuchem wojny, jeszcze jako student, rozpoczął pracę dydaktyczną na Wydz. Inżynierii Lądowej PW. Podczas okupacji niemieckiej zajmował się tajnym prowadzeniem ćwiczeń ze studentami. Pracę dyplomową obronił w 1940 na tajnych studiach. Od października 1944 do stycznia 1945 przebywał w niemieckim obozie pracy dla mieszkańców stolicy w Warszawie. Uciekł podczas ewakuacji więźniów.

Po wyzwoleniu w 1945 wrócił na poprzednie stanowisko asystenta na PW, pracując równolegle w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy od kwietnia 1945 do końca 1947. W l. 1948-74 pełnił funkcję zastępcy konserwatora zabytków m.st. Warszawy na pół etatu i okresowo (do 1961) pracował w Miastoprojekcie Stolica Przedsięb. Projektowania Budownictwa Miejskiego przy odbudowie Starego Miasta. Brał udział w pracach konserwatorskich, był autorem lub współautorem projektów odbudowy licznych kamienic na Starym i Nowym Mieście: dziesięciu przy ul. Świętojańskiej, jednej przy ul. Zapiecek, siedmiu przy Piwnej, sześciu przy Krzywym Kole, jednej przy Długiej, sześciu przy Koźlej i pięciu przy Mostowej. Projektował również współczesne budynki w Warszawie i poza Warszawą. Na PW awansował na adiunkta, następnie wykładowcę i st. wykładowcę. Wykładał oraz prowadził ćwiczenia i seminaria z podstaw projektowania architektury i urbanistyki, a także z budownictwa, konsultował prace dyplomowe i magisterskie. Uczestniczył też w pracach naukowo-badawczych nt. zagadnień ochrony zabytków i środowiska oraz projektowania i rozwiązywania problemów urbanistycznych historycznych ośrodków miejskich: Krakowa, Raciborza, Starego Miasta w Warszawie, a także placów w Warszawie (jak pl. Trzech Krzyży). W 1970 otworzył przewód doktorski na Wydz. Architektury PW pt. *Adaptacja budynków zabytkowych na przykładzie Warszawy*. Publikował artykuły nt. zabytków warszawskich, m.in. w książce *Dawna Warszawa w odnowionej formie i nowej treści* (W. 1946), *Kronika odbudowy Starego Miasta* (OZ 1953, nr 2-3); pisał również do „Przeglądu Budowlanego", „Życia Warszawy", dla Politechniki. W 1977 na sesji naukowej Uniw. w Göteborgu wygłosił referat *Odbudowa zabytków warszawskich po drugiej wojnie światowej*.

Był członkiem Stow. Architektów Polskich od 1952 i Stow. Historyków Sztuki od 1962. Za całokształt prac otrzymał Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski w 1973. Ponadto szereg odznaczeń i wyróżnień: nagrodę państwową II stopnia za twórczą rekonstrukcję Starego Miasta w Warszawie (zespołowa, 1953), Srebrny Krzyż Zasługi (1953), Medal Dziesięciolecia Polski Ludo-

wej (1955), złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" (1965).

Ożeniony z Krystyną Walentyną z d. Niwa w 1923.

Zmarł w Warszawie 30 VIII 1983, pochowany na cmentarzu Bródnowskim.

„Architektura" 1953, nr 9; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977; A. Oleksik, *Spis dokumentacji naukowej i technicznej Starego Miasta w Warszawie*, W. 1984, z. 2; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, W. 1994, s. 245; notatki S. Krasińskiego z 1965 i życiorys (u rodziny).

Anna Czapska

KRASSOWSKI Czesław Witold (1917-1985), architekt, badacz architektury i budownictwa drewnianego, prof. Politechniki Warszawskiej.

Ur. 25 III 1917 w Warszawie. Ojciec Jan Marian był astronomem, prof. Uniw. Warszawskiego, matka Maria Helena z Niepokójczyckich. Od 1925 stale mieszkał w Piasecznie pod Warszawą, w drewnianym domu rodzinnym. Uczęszczał do Gimnazjum Szkoła Ziemi Mazowieckiej w Warszawie przy ul. Klonowej. Maturę typu humanistycznego zdał w 1934 i w tymże roku podjął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Półdyplom uzyskał w 1937, egzamin dyplomowy zdał po wojnie, w styczniu 1949. W 1936 podejmował prace jako instruktor w Sekcji Budownictwa Wiejskiego i Sztuki Ludowej Zakładu Architektury Polskiej PW, kierowanego przez Oskara Sosnowskiego. Interdyscyplinarny instytut naukowy, jakim był Zakład, prowadził wówczas studenckie ćwiczenia terenowe w zakresie budownictwa ludowego na Polesiu. K., zainspirowany pasją badawczą st. asystenta Zbigniewa Dmochowskiego prowadzącego zajęcia, łączył pomiary z analizą typologiczną i funkcjonalną obiektów, podejmował badania dziś określane jako antropologia domu. Kontynuował tę specjalizację w trakcie pomiarów i badań budownictwa drewnianego na Nowogródczyźnie i Podlasiu (1937-38) oraz bojkowskiego budownictwa sakralnego i gospodarskiego w woj. stanisławowskim (pow. stryjski i doliński). Pierwszą pracę o budownictwie ludowym opublikował w 1938. Badania na Orawie w sierpniu 1939 były podstawą późniejszej rozprawy doktorskiej. Kwalifikacje architektoniczne podnosił w pracowniach Franciszka Piaścika i Bohdana Pniewskiego, a także uczestnicząc w nadzorach budowlanych, m.in. gmachu Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej (PAST-y) przy ul. Pięknej w Warszawie. W 1939 był na stypendium w Paryżu.

Czas wojny przeżył w Warszawie. Od 10 IX 1939 był członkiem Straży Obywatelskiej Warszawy, od 15 XI działał w Sekcji Odbudowy Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej. Brał udział w tajnym nauczaniu na Wydz. Architektury PW, działał w pracowni inwentaryzacji prowadzonej przez Andrzeja Pszenickiego i Mariana Lalewicza, a następnie również w pracowni architektonicznej pod kierunkiem Tadeusza Tołwińskiego. W 1941 uczestniczył jako technik budowlany w projektowaniu budynków mieszkalnych Zakładów Chemicznych Bazylego Kijowicza, a pod koniec wojny zatrudnił się w Przedsiębiorstwie Robót Budowlanych.

Okres powojenny zaczął na PW, zatrudniony od 1 X 1945 jako st. asystent w Zakładzie Architektury Polskiej kierowanym przez Jana Zachwatowicza. Wraz z Kazimierzem Piechotką prowadził cykl wykładów o budownictwie drewnianym. Zajmował się również korektami projektowania architektonicznego w Zakładzie Projektów Mieszkalnych. W pracowni Bohdana Pniewskiego uczestniczył w projektowaniu dużego zespołu mieszkalnego Narodowego Banku Polskiego między ulicami Polną, Boya-Że-

leńskiego i Waryńskiego (II etap, 1946-49; I etap zrealizowany w 1938-39).

Samodzielną pracę architektoniczną podjął w Centralnym Biurze Studiów i Projektów Budownictwa Przemysłowego (1949-51). Wspólnie z Markiem Leykamem zaprojektował nowy gmach Państw. Instytutu Geologicznego przy ul. Rakowieckiej 4 oraz zespół budynków wytwórni włókna sztucznego w Bochni. Następnie odszedł od projektowania i skoncentrował się na pracy dydaktycznej oraz naukowej. W 1951/52 kierował Zakładem i Katedrą Architektury Polskiej na Wydz. Architektury Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie jako profesor kontraktowy. Jednocześnie nadal pracował na PW. W 1952 obronił pracę doktorską o budownictwie na Orawie pod kierunkiem prof. J. Zachwatowicza. W 1955 uzyskał stopień docenta. Profesorem został mianowany dopiero w 1973. Jako samodzielny pracownik naukowy prowadził na zmianę z Adamem Miłobędzkim wykłady z historii architektury polskiej. Znaczną uwagę zwracał na perfekcję studenckich pomiarów architektonicznych, podczas pomiarów i objazdów uczestniczył w dyskusjach. W l. 1956-70 kierował Zakładem Konserwacji Zabytków Architektury Polskiej PW. W latach 70. wykładał na Studium Podyplomowym Konserwacji i na Studium Badań Zabytków Architektury PW.

Od lat 50. był rzeczoznawcą i konsultantem w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, przede wszystkim recenzując studia historyczne budownictwa drewnianego – od pojedynczych obiektów, przez zespoły wiejskie, po problematykę regionalną. O recenzje „Krassa" zabiegali liczni badacze z całego kraju.

Dużo pisał. Jego bibliografia, opracowana przez Marię Brykowską, liczy 66 pozycji (KAiU 1987, z. 2). Tytuły odzwierciedlają jego zainteresowania i problematykę, którą się zajmował, a obejmują zarówno studia pojedynczych obiektów, np. studium konstrukcji gotyckiego kościoła drewnianego w Dębnie, czy analizę metodyki postępowania badawczego, np. dworu w Mirogonowicach, jak i szersze zagadnienia, np. uwagi o planach śląskich wsi niwowych czy, wreszcie, dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski. Ten ważny dorobek uzupełniła redakcja periodyku „Arche" publikując nieznane teksty K. (zob. bibliografia).

Uczestniczył w pracach społecznych swego środowiska. W l. 1960-61 był sekretarzem naukowym Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN, od 1958 członkiem Stow. Historyków Sztuki, pełniąc szereg funkcji w Zarządzie Oddz. Warszawskiego, od 1974 członkiem SARP-u.

Zmarł 8 V 1985, pochowany na cmentarzu komunalnym w Piasecznie.

M. B r y k o w s k a, *Czesław Witold Krassowski 1917-1985*, KAiU 1987, z. 2, s. 139-145; „Arche" 1995, nr 8 (poświęcony X rocznicy śmierci K.).

Lech Krzyżanowski

KREMER Karol Roman (1812-1860), architekt.

Ur. 12 I 1812 w Krakowie, syn Józefa (przybyłego z Opawy w 1796) i Anny z Erbów (ur. w Karlsbadzie), brat Józefa, filozofa i estetyka, prof. Uniw. Jagiellońskiego, oraz Aleksandra, lekarza i przyrodnika. K. w l. 1822-28 uczył się w Gimnazjum św. Anny w Krakowie. Od 1828 studiował matematykę na UJ (doktorat 1834), potem podjął studia w zakresie architektury w Monachium, po zakończeniu których został członkiem tamtejszego Tow. Architektów. Odbył podróż studialną po krajach niemieckich, Belgii, Francji i Włoszech. Po powrocie do Krakowa objął posadę w Urzędzie Budownictwa Miejskiego Wolnego Miasta Krakowa (od 1838 adiunkt, od 1842 dyrektor). W 1839 mianowany został budowniczym akademickim, zajmował się remontami budynków UJ. Od 1844 był członkiem Dyrekcji Ogólnej Szpitali i zajmował się bu-

dową oraz przebudową klinik uniwersyteckich w Krakowie. Jako jedna z ważniejszych postaci WMK brał udział w życiu publicznym: był członkiem Tow. Naukowego Krakowskiego (od 1838), Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych, Tow. Dobroczynności, Tow. Ochrony dla Pogorzelców (po wielkim pożarze miasta w 1850), Komisji Archeologicznej wileńskiej (od 1857). Inicjator stworzenia Muzeum Starożytności Krajowych w 1850 (sekretarz Komisji Archeologicznej powołanej przez TNK do realizacji tego zadania), 1858 członek komisji do zorganizowania Wystawy Starożytności.

Autor restauracji i przebudowy neogotyckiej Collegium Maius UJ (1840-58), przebudowy sieni w Collegium Physicum UJ. Nadzorował prace w kościele Mariackim w 1841 (odnowa wieży wyższej – hejnalicy) i Barbakanie (usunięcie tzw. szyi i projekt elewacji od strony Bramy Floriańskiej), w l. 1841-43 przebudował gmach Starego Teatru (wraz z arch. Tomaszem Majewskim), prowadził remont i odbudowę kościoła Franciszkanów po pożarze w 1850. Postulował restaurację Sukiennic oraz ołtarza wielkiego i witraży w kościele Mariackim. Był pionierem badań zabytków i ich metodycznej ochrony. Jego koncepcje konserwatorskie, zakładające duży stopień interwencji z autorskim udziałem konserwatora, od początku budziły kontrowersje. Mimo to jego zasługą jest zachowanie w Collegium Maius autentycznych krużganków gotyckich na dziedzińcu, jak również elementów architektury (wykusza, schodów), wzbogaconych o lapidarny zbiór detali, rzeźb i tablic z XV i XVI w., pochodzących z różnych rozbieranych wówczas budowli krakowskich, które dzięki niemu zostały uratowane.

Zainicjował w 1850 publikowanie wyników badań prowadzonych przez Komitet Archeologiczny (od 1852 Oddz. Archeologii i Sztuk Pięknych) TNK. Tenże Oddział powołał Komisję Restauracji Pomników, której zadaniem było ratowanie zabytków uszkodzonych przez pożar miasta w 1850. K. wszedł w jej skład i zajmował się ustaleniem programu prac konserwatorskich. Opublikował m.in. *Niektóre uwagi o ważności zabytków sztuk pięknych na naszej ziemi* (1849), *Wiadomości o niektórych starożytnych budynkach ze stanowiska sztuki uważanych* (o ratuszu krakowskim, 1852).

Jego pierwszą żoną była Julia z Grabowskich (córka Ambrożego, znanego badacza i wydawcy źródeł do dziejów Krakowa), po śmierci której poślubił Stanisławę z Kopffów (córkę Wiktora, prezydenta Sądu Wyższego).

Zmarł 28 I 1860 i pochowany został na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

K. Estreicher, *Odnowienie Collegium Maius (myśli i uwagi na marginesie prac konserwatorskich)*, OZ 1953, nr 1; J. Duzyk, A. Treiderowa, *Zagadnienie opieki nad zabytkami w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, „Roczn. Bibl. PAN w Krakowie" 1959, nr 3; K. Estreicher, *Collegium Maius. Dzieje gmachu*, „Zeszyty Nauk. UJ" 1968, nr 50; C. Bąk-Koczarska, *Kremer Karol Roman*, w: PSB, t. XV, 1970, s. 270-272; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, W. 1975.

Zbigniew Beiersdorf

KRÓL Aleksander Franciszek (1890-1971), architekt, historyk architektury, ppłk wojsk inżynieryjnych.

Ur. 13 IX 1890 w Tarnowie jako syn malarza Ignacego i Pauliny z d. Piróg. Gimnazjum realne ukończył w Tarnowie. W 1911/12 odbywał służbę w wojsku austriackim w krakowskiej Szkole Artylerii Fortecznej. Nawiązany wówczas kontakt ze Stanisławem Tomkowiczem, historykiem sztuki i konserwatorem zabytków Małopolski Zach., miał zasadniczy wpływ na ukształtowanie zainteresowań K. Studia na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej, rozpoczęte w 1912, przerwał wybuch I wojny

światowej. Został zmobilizowany i wysłany na front włoski; służył w oddziale mierniczym i sporządzał mapy sztabowe. Po powrocie do Warszawy w 1918 przez rok pracował w Instytucie Geograficznym, potem wstąpił do organizującego się lotnictwa polskiego. Od 1921, jako zawodowy oficer, pracował w Min. Spraw Wojskowych; przez pierwsze lata w Departamencie Lotnictwa jako kierownik budowy lotniska w Dęblinie, następnie (do 1939) w Departamencie Budownictwa. Równolegle z wykonywaną pracą kontynuował studia architektoniczne na Politechnice Warszawskiej, później na Lwowskiej, uzyskując w 1929 dyplom inż. architekta. W czasie studiów odbywał praktykę architektoniczno-konserwatorską pod kierunkiem Kazimierza Skórewicza na Zamku Królewskim w Warszawie. Był to początek trwałego związku K. jako badacza i konserwatora z Zamkiem. W 1926 opublikował pracę *Zamek Królewski w Warszawie* (w serii „Muzea Polskie"), przedstawiającą wyniki badań architektonicznych i stan Zamku w ówczesnej fazie prac renowacyjnych.

Brał udział w kampanii wrześniowej 1939, następnie przedostał się na Węgry, gdzie pełnił funkcję przedstawiciela internowanych żołnierzy polskich. Po wkroczeniu Niemców na Węgry był więziony przez gestapo. W 1945 wrócił do kraju i podjął pracę w oddziałach katowickim i kieleckim Społecznego Przedsięb. Budowlanego. W 1948 przeniósł się do Warszawy obejmując funkcję rzeczoznawcy do spraw konserwacji zabytków i inspektora nadzoru w Państw. Przedsięb. Robót Budowlanych i Konserwacji Architektury Monumentalnej. Brał udział w odbudowie Starego Miasta i innych zabytków. Na początku 1952 został kierownikiem, a potem dyrektorem nowo utworzonej Tymczasowej Dyrekcji Odbudowy Zamku Warszawskiego, wchodzącej w skład Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych (DBOR Wschód). W l. 1958-71 był inspektorem nadzoru w Biurze Naczelnego Architekta Warszawy.

Na wszystkich tych stanowiskach z wielkim zaangażowaniem i pasją prowadził lub nadzorował roboty na terenie Zamku – przy odgruzowywaniu, porządkowaniu, zabezpieczaniu murów. Każdy odnaleziony relikt – fragment kamieniarki czy dekoracji – był pieczołowicie czyszczony i magazynowany. Równie systematycznie K. kompletował archiwalia zamkowe, dokumentację, materiały inwentaryzacyjne, własne zapiski zawierające m.in. sugestie dotyczące przyszłej odbudowy, w której realizację niezłomnie wierzył, choć w miarę upływu lat powojennych stawała się coraz mniej prawdopodobna. Na podstawie zebranych materiałów opublikował w 1969 monografię *Zamek Królewski w Warszawie*. W 1971 zawiązał się Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, w którego pierwszych posiedzeniach K. brał aktywny udział, lecz decyzji władz o odbudowie już nie doczekał.

Interesował się również architekturą obronną, czego wyrazem była książka *Zarys budownictwa obronnego i wojskowego w dawnej Polsce* (W. 1936). Wśród innych publikacji K. wymienić należy takie, jak: *Ochrona zabytków w Polsce i udział w niej wojska* (W. 1936), *Kasper Fodyga – budowniczy chęciński* (BHS 1951), *Marymont. Dzieje letniej rezydencji Jana III Sobieskiego, Augustów II i III oraz Instytutu Astronomicznego* („Roczn. Warsz." 1960), *Renesansowy dwór w Grodźcu Śląskim* (KAiU 1961), *Pałac pod Blachą* („Roczn. Warsz." 1970).

Ożeniony z Jadwigą Drecką, miał dwie córki – Krystynę Król-Dobrowolską, architekta, i Barbarę Król-Kaczorowską, historyka sztuki i teatru.

Zmarł w Warszawie 27 V 1971, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

P. Biegański, *Pamięci kol. Aleksandra Króla*, Komunikat SARP 1971, nr 6-7, s. 31-32; *Zamek Królewski w Warszawie. Architektura, ludzie, historia*, W. 1973, s. 191, 215-218, 221; S. Dobiasz, *Budowniczy Zamku Królewskiego*,

„Stolica" z 3 VII 1977, nr 27; E. Koczorowska-Pielińska, *Zbiór Aleksandra Króla i jego znaczenie dla odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Archeion" t. LXXVI, 1983, s. 125-126; EW s. 389; informacje córki Krystyny Król-Dobrowolskiej zam. w Warszawie.

Hanna Krzyżanowska

Kruk Franciszek (1915-1998) prawnik, woj. konserwator zabytków w Rzeszowie.

Ur. 30 VIII 1915 w Zabłociu k. Żywca. Był synem Józefa, urzędnika pocztowego w Jarosławiu, i Marii z Konarskich. Dzieciństwo spędził w rodzinnym domu w Jarosławiu, tu też ukończył szkołę średnią. Studia prawnicze odbył na Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie i Uniw. Jagiellońskim, po czym podjął pracę w Woj. Biurze Funduszu Pracy w Tarnopolu. Po wybuchu wojny we wrześniu 1939 wrócił do Jarosławia, gdzie, zagrożony wywiezieniem na roboty do Niemiec, ukończył kurs mleczarski i podjął pracę w spółdzielni mleczarskiej. 4 VIII 1944 został wicestarostą w Jarosławiu. Na tym stanowisku angażował się w organizację zabezpieczenia i odbudowy zabytków tego miasta i powiatu oraz tworzenie muzealnictwa. Poznał wówczas arch. Jana Witkiewicza-Koszczyca z Naczelnej Dyrekcji Ochrony Zabytków, za którego rekomendacją objął 1 V 1948 wakujące wówczas stanowisko woj. konserwatora zabytków w Rzeszowie. Pełnił tę funkcję do początku 1955, kiedy, oskarżony o klerykalizm, został przeniesiony służbowo, z terminem natychmiastowym, do Wydz. Gospodarki Komunalnej Prezydium Woj. Rady Narodowej. Według jego osobistej relacji przyczyną bezpośrednią były podjęte przez niego starania, mające na celu uratowanie kościoła drewnianego w Haczowie. 1 I 1957 objął stanowisko kierownika rzeszowskiego oddziału Woj. Archiwum Państwowego i pełnił je do 28 II 1959. W tym czasie podjął też aplikację w sądzie. Od 1 IV do 31 X 1959 pracował w Prezydium Pow. Rady Narodowej w Rzeszowie, a 1 XI tegoż roku został powołany na stanowisko sędziego w Sądzie Pow. w Rzeszowie. W l. 70. pełnił funkcję wiceprezesa sądu, a z końcem 1979 przeszedł w stan spoczynku. Od 1980 pracował w kilku instytucjach jako radca prawny, m.in. w końcu l. 80. i początku 90. w organach służby ochrony zabytków.

Pierwsze działania mające na celu ochronę zabytków podjął jako wicestarosta jarosławski już w 1944, przede wszystkim spalonego kościoła św. Mikołaja w opactwie pobenedyktyńskim w Jarosławiu. Z jego inicjatywy 4 V 1945 powołano Komitet Ochrony i Zabezpieczenia Zabytkowego Kościoła św. Anny (tak wówczas zwano kościół ufundowany przez Annę Ostrogską), a następnie podjęto decyzję odbudowy klasztoru na internat Państw. Szkół Budownictwa i cały zespół przekazano dyrekcji tej szkoły. Był inicjatorem utworzenia (1945) w pałacu w Zarzeczu składnicy zabytków podworskich zagrożonych podczas reformy rolnej.

Jako woj. konserwator zabytków, K. rozpoczął tworzenie archiwum konserwatorskiego od założenia zbioru teczek obiektów (na wzór przejętych od konserwatora krakowskiego B. Tretera teczek powiatów: jasielskiego, dębickiego, gorlickiego i mieleckiego) oraz utworzył fototekę, głównie wykorzystując fotografie archiwalne i własnego autorstwa. W l. 50. rozpoczął systematyczną akcję wykonywania pomiarów zagrożonych zabytków, zwłaszcza drewnianych cerkwi, dworów i kościołów (37 inwentaryzacji). Rozszerzał też założoną przez konserwatora Józefa Klusa kartotekę zabytków architektury oraz rozpoczął tworzenie kartoteki zabytków ruchomych. Wiele wysiłku poświęcił utworzeniu specjalistycznego wykonawstwa konserwatorskiego organizując kolejno, poczynając od 1950, oddz. Zjednoczenia Budownictwa Miejskiego – 3 KAM (Konserwacja Architektury Monumentalnej), Sekcji Konserwacji Zabytków Spółdzielni Pracy

„Syrena" z Warszawy, Spółdzielni „Dobrobyt" w Jarosławiu, które kolejno upadały. Wreszcie w 1954 doprowadził do powstania Odcinka Robót w Jarosławiu warszawskiego oddz. Przeds. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Dzięki temu, w okresie gdy nie wolno było powierzać prac konserwatorskich przedsiębiorstwom prywatnym, mogły być prowadzone przynajmniej najważniejsze roboty przy zabytkach Jarosławia, Narola, Rzeszowa i in.

W działalności K. istotne miejsce zajmowała ochrona wartości zabytkowych zespołów urbanistycznych. Od początku wiele uwagi poświęcał zagrożonemu przez katastrofy budowlane, położonemu na pokładzie lessowym, Staremu Miastu w Jarosławiu. W 1950 powierzył Zakładowi Architektury Polskiej Politech. Warszawskiej wykonanie inwentaryzacji zagrożonej zabudowy zabytkowej, a również pomiaru całej dzielnicy i systemu podziemnych korytarzy i piwnic pod nią. Nawiązał też w 1953 współpracę z Akademią Górniczo-Hutniczą w Krakowie (katedra prof. Feliksa Zaleskiego), która opracowała metodę zabezpieczeń i wykonała program prac zabezpieczających, a także nadzorowała prowadzone od 1954 prace kompleksowe. Od 1951 rozpoczęto staraniem K. prace dokumentacyjne i planistyczne zespołu urbanistycznego Biecza oraz opracowania historyczne dla planów przestrzennych najcenniejszych miast zabytkowych regionu: najpierw Przemyśla i Rzeszowa, a następnie Dębicy, Krosna, Sanoka i in. Podjęto też studia nad problemem odbudowy zniszczonego w czasie działań wojennych podcieniowego rynku w Żmigrodzie Nowym i rynku w Jarosławiu. Już w początkach swojej działalności zmierzył się K. z koniecznością ratowania od zagłady czołowych zabytków architektury polskiej: dworu renesansowego w Szymbarku, zagrożonego przez osuwisko brzegu rzeki Ropy, oraz częściowo spalonego zamku w Krasiczynie. Oba zabytki zostały zabezpieczone w sposób trwały i podjęte zostały starania w celu znalezienia dla nich inwestora, co w przypadku Krasiczyna powiodło się. Prace przy odbudowie kontynuował Zw. Samopomocy Chłopskiej, przeznaczając obiekt na ośrodek szkoleniowy. Z licznych prac rozpoczętych w l. 1950-55 spektakularnym sukcesem była rekonstrukcja hełmu wieży ratuszowej w Bieczu (spalonego w 1904). Podjęto też prace przy samym ratuszu bieckim, rozpoczęto odbudowę pałacu w Narolu, obu synagog w Rzeszowie, Baszty Katowskiej w Bieczu, szkoły katedralnej w Przemyślu, domu podcieniowego w Kołaczycach. W 1952 K. stwierdził podczas inspekcji konserwatorskiej istnienie zamurowanych podcieni arkadowych w rynku przemyskim i w 1953 rozpoczął ich odkrywanie, jednak zły stan samych kamienic spowodował zahamowanie tych prac na ok. 8 lat.

Nie powiodły się usilne starania K. podjęcia prac konserwatorskich przy zabytkach drewnianej architektury sakralnej. Tuż przed rozpoczęciem prac zabezpieczających cerkwi w Grabiu i Rozdzielu oba zabytki spłonęły. W ratowaniu kościoła w Haczowie przeszkody stawiały władze wyznaniowe. W tych okolicznościach sukcesem było częściowe pokrycie gontem dachu kościoła w Gawłuszowicach. Ponieważ decyzje o podjęciu prac przy zabytkach malarstwa i rzeźby zapadały na szczeblu centralnym i prace te zlecało bezpośrednio Min. Kultury i Sztuki, z inicjatywy K. podjęte zostały szeroko zakrojone prace konserwatorskie przy polichromiach drewnianych kościołów w Binarowej, Brzezinach i Szalowej, jednak niemożność wykonania wcześniej prac przy ich drewnianej konstrukcji spowodowała konieczność ponownego ich przeprowadzenia w latach późniejszych. Została także odkryta i zakonserwowana polichromia ścian kościoła drewnianego w Libuszy (spłonął 30 lat później).

W okresie pracy na stanowisku woj. konserwatora K. podejmował liczne interwencje w celu ratowania zagrożonych zabytków, przy często negatywnym stanowisku miejs-

cowych władz administracyjnych i instancji partyjnych (PZPR). Od 1956 uczestniczył w pracach szeregu stowarzyszeń, m.in. Polskiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego, Tow. Archeologicznego i Numizmatycznego, Zw. Prawników Polskich. Przez szereg lat pełnił funkcję przewodniczącego Sekcji Społecznej Opieki nad Zabytkami, a potem Okręgowej Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK w Rzeszowie. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1972), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1979), złotą odznaką „Za Opiekę na Zabytkami" i odznaką „Zasłużony Działacz Kultury" (1980).

Był żonaty z Eugenią Luderą i miał z nią dwoje dzieci: Annę i Andrzeja.

Zmarł 3 marca 1998 i jest pochowany na cmentarzu komunalnym w Rzeszowie przy ul. Cienistej.

F. Kruk, *Województwo rzeszowskie* [Kr. Prace Kons.], OZ 1953, nr 4, s. 240-244 i 1956, nr 1-2, s. 106-110; tenże, *Ochrona zabytków w woj. rzeszowskim do 1955 r.*, mpis archiwum SOZ w Rzeszowie; *Wywiad z Franciszkiem Krukiem przeprowadzony przez Tomasza Zauchę w Rzeszowie w dn. 11 stycznia 1992 r.*, „Rzeszowska Teka Konserwatorska" t. I, 1999, s. 181-201; J. Tur, E. Krukowa, *In Memoriam – mgr Franciszek Kruk (1915-1998)*, tamże, s. 315-317.

Jerzy Tur

KUBIAK Janusz Stefan (1934-1982), historyk sztuki, historyk i badacz urbanistyki.

Ur. 5 IV 1934 w Tczewie jako syn kuratora szkolnego Franciszka i nauczycielki Cecylii z Damięckich. W 1939 przeniósł się wraz z rodziną do Warszawy. W 1951 zdał maturę w państw. liceum ogólnokształcącym w Warszawie i rozpoczął studia historii sztuki na Uniw. Warszawskim. Pracę magisterską *Dwa późnogotyckie ołtarze z Warty* przygotował pod kierunkiem prof. Juliusza Starzyńskiego, otrzymując w 1955 dyplom magistra historii sztuki. Bezpośrednio po studiach podjął pracę w Redakcji Zagranicznej Polskiego Radia, skąd odszedł jesienią 1960. W listopadzie tegoż roku rozpoczął – trwającą nieprzerwanie do końca życia – pracę w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie. W l. 1960-76 pracował w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej oddz. warszawskiego, pełniąc od 1 I 1970 do 31 I 1974 funkcję kierownika. W grudniu 1976 przeszedł do pracy w Zarządzie PP PKZ obejmując stanowisko specjalisty do spraw badań historycznych. Pociągała go jednak znacznie bardziej działalność o charakterze badawczo-konserwatorskim, toteż w połowie 1980, w momencie utworzenia przy Zarządzie Zakładu Badawczo-Rozwojowego, powierzono mu misję zorganizowania i poprowadzenia w ramach ZBR Pracowni Badań Urbanistycznych (późniejsza nazwa Pracownia Badań Urbanistycznych i Architektury). W l. 1963-65 był K. słuchaczem Podyplomowego Studium Planowania Przestrzennego przy Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Pracę dyplomową *Analiza realizacji postulatów konserwatorskich jako części składowej planów miejscowych* przygotował w ramach zespołu autorskiego wraz z historykiem Leszkiem Kozakiewiczem, pod kierunkiem prof. Wacława Ostrowskiego. W 1967 otrzymał dyplom ukończenia Studium jako pierwszy w jego dziejach historyk sztuki. Od 1974 był wykładowcą na Podyplomowym Studium Konserwatorskim przy Wydz. Architektury PW. W l. 1977-78 odbył podyplomowy kurs metodologii badań nad sztuką w Instytucie Sztuki Uniw. Jagiellońskiego.

Podstawową domeną konserwatorskich zainteresowań K. niemal od początku jego pracy w PP PKZ stała się urbanistyka. Jego dorobek konserwatorski w zakresie badań i studiów nad urbanistyką zamyka się liczbą 61 dokumentacji niepublikowanych oraz 40 opracowań i artykułów publikowanych, począwszy od 1965. Pierwsze w swej karierze

studium historyczno-urbanistyczne dla Łagowa (Kielecczyzna) opracował (wraz z L. Kozakiewiczem) w 1960. W kolejnych latach spod jego pióra wychodziło nierzadko do siedmiu studiów rocznie. W latach 60. swoją uwagę koncentrował przede wszystkim na małych ośrodkach miejskich położonych głównie na wsch. obszarach Polski, poczynając od Rzeszowszczyzny (Brzozów, Czudec, Dukla, Jaśliska, Sieniawa, Szczuczyn, Tyczyn), na Podlasiu (Boćki) kończąc. Opracował wówczas studia historyczno-urbanistyczne do planów zagospodarowania przestrzennego dla wielu miast historycznych na Lubelszczyźnie i Zamojszczyźnie, w tym m.in. dla: Biłgoraja, Hrubieszowa, Janowa Lubelskiego, Klemensowa, Kraśnika, Stoczka Łukowskiego, Szczebrzeszyna i Włodawy. W tym samym okresie działał także na Kielecczyźnie, gdzie opracował studia urbanistyczne dla Chmielnika (1962), Suchedniowa (1961), Nowej Słupi (1961), Kunowa (1964) i Oleśnicy (1963). W 1963 brał udział w zespołowo opracowywanej ewidencji miast zabytkowych na terenie ówczesnych województw: katowickiego, łódzkiego, olsztyńskiego, poznańskiego, szczecińskiego i zielonogórskiego.

Doświadczenia warsztatowe zgromadzone w latach 60. w trakcie licznych prac terenowych i urbanistycznych studiów podyplomowych przełożyły się na wybitny poziom merytoryczny i formalny prac K. w następnej dekadzie. Przesądziły także o ugruntowaniu się jego pozycji zawodowej w środowisku konserwatorów urbanistów. Głównym terenem jego działalności badawczej i dokumentacyjnej w latach 70. stało się Mazowsze i Podlasie. Studia nad urbanistyką Podlasia rozpoczął od opracowania poświęconego Siemiatyczom (1971). W kolejnych latach zajął się Sokółką Białostocką (1974), Janowem Podlaskim (1974), Białowieżą (1975), Bielskiem Podlaskim (1975), Tykocinem (1975), Białą Podlaską (1976), Korycinem (1976), Krynkami (1976), Kuźnicą Białostocką (1976), Drohiczynem (1977). Mazowszem zajmował się już na początku swej działalności w PDNH oddziału warszawskiego PP PKZ. W 1961 opracował studium historyczno-urbanistyczne Czerska, w 1964 tego samego rodzaju studium poświęcił Łomży. Wreszcie w 1965 opracował urbanistykę Rawy Mazowieckiej. Dopiero jednak w latach 70. rozwinął badania historyczno-urbanistyczne nad miastami mazowieckimi na większą skalę. W 1971 ukończył opracowania poświęcone Grójcowi, Nowemu Dworowi, Piasecznu, Płońskowi oraz Rykom leżącym niemal na granicy Mazowsza i Lubelszczyzny. W 1974 zajął się terenami pn. Mazowsza, w tym także jego ziemiami pogranicznymi. Opracował wówczas studium Wizny. We współpracy z M. Barbasiewiczową w l. 1978-79 opracował studia historyczno-urbanistyczne Makowa Mazowieckiego, Przasnysza i Różana.

Pracą o szczególnym znaczeniu w dorobku K. stała się, ukończona w 1976, *Dokumentacja konserwatorska urbanistyczno-architektoniczna Żyrardowa*, opracowana wspólnie z A. Gryciukową i T. Szyburską. Praca ta uznana została za wybitne osiągnięcie naukowe i modelowe studium konserwatorskie, zaś jej twórcy uhonorowani zostali we wrześniu 1977 nagrodą zespołową min. kultury i sztuki. Problemom Żyrardowa poświęcił K. w następnych latach kilka artykułów publikowanych w „Biuletynie Historii Sztuki" (1978), „Mieście" (1978), „Ochronie Zabytków" (1979) i wydanej w Turynie pod red. Alberto Abrianiego pracy zbiorowej *Patrimonio edifizo esistente un passato e un futuro* (1980). W ciągu niespełna trzech lat kierowania Pracownią Badań Urbanistycznych (1980-82) opracował wraz z M. Rozbicką studium pt. *Sprawozdanie z prac realizacyjnych urbanistyczno-konserwatorskich kwartału staromiejskiego na przykładzie bloku XIX w Zamościu*, zawierające wnikliwą ocenę metod rewaloryzacji i ukazujące rozbieżności pomiędzy etapami badawczo-projektowymi a realizacją budowlano-konserwatorską. W 1981 podjął K.

wraz z E. Pustoła-Kozłowską pracę nad studium historyczno-urbanistycznym Chęcin, obejmującym gruntowną analizę badawczą poszczególnych bloków zabudowy i płynące z niej wnioski konserwatorskie dla projektu rewaloryzacji miasta (po śmierci K. pracę ukończyła E. Pustoła-Kozłowska).

Refleksje na temat działań konserwatorskich w skali urbanistycznej na przykładzie Chęcin zawarł K. w eseju *Teraźniejszość rzeczy minionych* (wyd. pośmiertnie 1983). Do ostatnich jego prac należały: *Podkowa Leśna. Studium historyczno-urbanistyczne* (oprac. z K. Rudzińskim i ukończone przez tegoż w 1983), *Dokumentacja historyczno-urbanistyczna zespołu Walcowni Metali „Warszawa" d. fabryki metali Norblina* (oprac. 1981 z T. Szyburską), *Rozpoznanie historyczno-urbanistyczne i wstępne wnioski konserwatorskie terenu „Umschlag Platz" w Warszawie* (1981) oraz przygotowanie rozdziału poświęconego Tykocinowi do pierwszego tomu *Zabytków urbanistyki i architektury w Polsce* pod red. prof. Wojciecha Kalinowskiego (W. 1986).

Zagadnienia urbanistyczne były najszerzej reprezentowaną dziedziną w dorobku naukowo-konserwatorskim K. Wszelako nie wypełniły tego dorobku całkowicie. Był też K. autorem i współautorem 21 dokumentacji historyczno-architektonicznych wzbogaconych niejednokrotnie o kompleksowe badania architektoniczne. Opracowywanie naukowe zabytków architektury rozpoczął w 1964 od kościoła św. Anny w Bolimowie (Skierniewickie). Do końca lat 60. opracował dokumentacje naukowe m.in. dla pałacu w Dowspudzie, d. zamku biskupiego w Janowie Podlaskim, zespołu pałacowego Zamoyskich w Klemensowie, kościoła i klasztoru podominikańskiego w Sejnach, pałacu w Serebryszczu (Chełmszczyzna), zespołu pokamedulskiego w Wigrach. W latach 70. był współautorem m.in. badań dworu w Mirogonwicach (1971-72), *Kompleksowej dokumentacji historyczno-architektonicznej pałacu w Śladkowie Dużym* (1973-75), za którą otrzymał w 1977 wraz z M. Urbanowskim, M. Ciukową, W. Pelą i E. Rudnicką wyróżnienie min. kultury i sztuki, współautorem badań architektonicznych zespołu pałacowego w Kurozwękach (1971-75), prowadzonych pod kierunkiem M. Brykowskiej, współautorem – wraz z M. Barbasiewicz – dokumentacji naukowej ratusza w Przasnyszu (1979).

Spośród 40 opublikowanych prac K. do szczególnie ważnych zaliczyć należy (poza wcześniej wymienionymi) artykuły dotyczące ogólnych zagadnień konserwacji, rewaloryzacji i planowania przestrzennego widzianych przez pryzmat problemów metodologicznych, wartościowania, socjologii i kulturoznawstwa. Obszar jego zainteresowań, ukazany w publikacjach, zawiera się pomiędzy *Grodziskami w programach konserwatorskich dla miast zabytkowych* (1980) a *Architekturą miast przemysłowych drugiej połowy XIX w., jej historycznymi i współczesnymi problemami* (1982).

Był członkiem Stow. Historyków Sztuki i Tow. Urbanistów Polskich. W l. 1967-69 pełnił funkcję sekretarza Zarządu Oddz. Warszawskiego SHS. Od 1977 był członkiem Zarządu tegoż oddziału, zaś w l. 1979-80 jego prezesem. Równolegle z pracą etatową w PP PKZ i działalnością społeczną angażował się w prace redakcyjne. Od 1978 do śmierci był członkiem redakcji „Ochrony Zabytków", gdzie opublikował wiele autorskich tekstów. Był także od początku 1981 członkiem redakcji kwartalnika popularnonaukowego „Spotkania z Zabytkami". Wielokrotnie za swą działalność nagradzany, nie miał zbyt wielu odznaczeń. Prócz dwóch medali pamiątkowych z okazji XX-lecia i XXX-lecia działalności PKZ (przyznanych w 1972 i 1976), posiadał odznakę „Zasłużony Działacz Kultury" przyznaną w 1976.

Był żonaty dwukrotnie: z Barbarą Marią z Hebdzyńskich (zm. 1978) i powtórnie z Marią Barbarą z Kozłowiczów, absolwentką Akademii Sztuk Pięknych w War-

szawie – malarką, rysowniczką i graficzką. Pozostawił syna Wojciecha (ur. 1962), historyka sztuki i muzyka, absolwenta Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Zmarł 27 XII 1982 w Warszawie i pochowany został w grobie rodzinnym Damięckich na Cmentarzu św. Wincentego (Bródnowskim) w Warszawie.

L. Krzyżanowski, *Mgr Janusz Kubiak (1934-1982)*, OZ 1983, nr 1-2, s. 128-129; M. Domagalski, *Bibliografia ważniejszych publikacji i prac Janusza Kubiaka*, tamże, s. 130-131; L. Krzyżanowski, *Przedmowa* do: J. Kubiak, *Teraźniejszość rzeczy minionych*, W. 1983, s. 5; J. Serafinowicz, *Janusz Kubiak. Wspomnienie w 15. rocznicę śmierci*, „Gazeta Wyborcza" (Gazeta w Warszawie) z 20.11.1997; M. Barbasiewicz, *Wspomnienie o Januszu Kubiaku*, „Mazowsze" 1997, nr 9-10, s. 3-4; Archiwum rodzinne Marii Kubiak zam. w Warszawie oraz dokumenty z archiwum Andrzeja Znojkiewicza z Warszawy.

Jacek Serafinowicz

KUDER Aleksander (1941-1992), historyk sztuki, wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie.

Ur. 7 XI 1941 w Komorowicach (ob. dzielnica Bielska-Białej). Był synem Bronisława i Heleny z Duralczyków. Szkołę podstawową i Liceum Ogólnokształcące im. M. Kopernika ukończył w Bielsku-Białej w 1958. Jednocześnie podjął naukę zawodu i pracę w Bielskich Zakładach Graficznych, gdzie w 1960 uzyskał dyplom zecera. W 1961 rozpoczął studia historii sztuki na Uniw. Jagiell. w Krakowie, które ukończył w 1966 pracą magisterską *Zagadnienie empor zachodnich w polskiej architekturze romańskiej* napisaną pod kierunkiem prof. Lecha Kalinowskiego. W tym samym roku podjął pracę w Oddz. Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. W 1969 objął funkcję zastępcy miejskiego konserwatora, a od 10 V 1976 zastępcy dyrektora utworzonego Wydz. Ochrony Zabytków w Urzędzie Miasta Krakowa, pełniąc również okresowo (w 1974-76 oraz od maja 1981 do stycznia 1982) obowiązki dyrektora. 20 I 1982 został mianowany dyrektorem jedynego w Polsce Wydz. Ochrony Zabytków Urzędu Miejskiego w Krakowie, którym kierował do 15 XI 1984, pełniąc zarazem funkcję woj. konserwatora zabytków.

Lata pracy i sprawowania przez niego odpowiedzialnych funkcji zbiegły się z okresem, w którym dokonywały się znaczące zmiany w sposobie i organizacji funkcjonowania Urzędu Konserwatorskiego, a także instytucji bezpośrednio z nim związanych i współpracujących. Postępujące zaniedbanie i gwałtowna degradacja zespołów zabytkowych Krakowa, pozbawionych w ciągu dziesięcioleci należytego zabezpieczenia i remontów, zmusiły władze miasta do podjęcia intensywnych starań zmierzających do uznania wyjątkowego statusu kompleksu historycznego Krakowa w skali kraju oraz stworzenia odpowiednich zabezpieczeń organizacyjnoprawnych i finansowych dla jego ratowania. Podjęcie takiego zadania o charakterze interdyscyplinarnym stwarzało konieczność zabezpieczenia przede wszystkim wyspecjalizowanego zaplecza dokumentacyjno-projektowego i badawczego. Dla specjalistycznego projektowania konserwatorskiego utworzono Miejskie Biuro Projektów, mające odciążyć Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W marcu 1968 K. jako pracownik Oddz. Miejskiego Konserwatora Zabytków otrzymał od prezydenta miasta polecenie zorganizowania w Miejskim Biurze Projektów Pracowni Konserwatorsko-Badawczej, mającej przygotowywać materiały dokumentacyjne i wnioski badawcze do projektowania. Wchodził w skład i kierował zespołem badawczym oraz pełnił obowiązki sprawdzającego projekty architektoniczne i branżowe. Do najciekawszych pod względem odkryć i rewelacji naukowych należały m.in. badania

i opracowania: pałacu Kmitów przy ul. Floriańskiej 13, kamienic przy ul. Floriańskiej 5, 9, 11, 13, 16, 19, 21, 23, 25, 26, 30, 55, 57, przy Rynku Głównym 17, 18, 19, pl. Mariackim 3, ul. Stolarskiej 7.

W l. 1971-73 K. odbył studia podyplomowe w zakresie konserwacji zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Jako pracę dyplomową wykonał projekt architektoniczny remontu konserwatorskiego i adaptacji budynku przy ul. Floriańskiej 11, na podstawie którego została wykonana pełnobranżowa dokumentacja techniczna i zrealizowany remont obiektu.

Pod kierunkiem K. w l. 1978-79 zespół pracowników Wydz. Ochrony Zabytków opracował materiały szczegółowe i wytyczne konserwatorskie do planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego Starego Miasta w Krakowie, obejmujące część ogólną dotyczącą rozwoju przestrzennego zespołu oraz wytyczne szczegółowe dla wszystkich bloków zabudowy i poszczególnych obiektów. W ramach prac własnych i Wydziału przeprowadził K. również badania konserwatorskie z opracowaniem wniosków projektowych i realizacyjnych na remonty konserwatorskie m.in.: zespołu zabudowań klasztornych Cystersów w Mogile, Dominikanek na Gródku, skrzydła klasztornego Norbertanek (z odkryciem i udokumentowaniem reliktów romańskiego kościoła) oraz ciągu murów kazimierzowskich. Przygotował do publikacji materiały i opracowania: *Prace konserwatorskie przeprowadzone na terenie miasta Krakowa w trzydziestoleciu 1945-1975* („Rocznik Krak."), *Kronika prac konserwatorskich prowadzonych w Krakowie* („Kronika Krak.") oraz *Dzieje i perspektywy Kazimierza* („Biuletyn Odnowy Krakowa").

Jego osobiste zaangażowanie przyczyniło się w znacznym stopniu do włączenia do programu zadań konserwatorskich problematyki pomijanego dotychczas Kazimierza, zarówno w zakresie prac badawczych i dokumentacyjnych, jak robót wykonawczych (remonty ratusza, obiektów sakralnych, remont i adaptacja na cele Muzeum Etnograficznego budynku przy ul. Krakowskiej 46). Do ważniejszych prac prowadzonych w obiektach sakralnych należały m.in. remonty kościołów: św. Katarzyny, św. Norberta, najśw. Salwatora, Św. Krzyża, śś. Piotra i Pawła (prace ratownicze, likwidacja zagrożenia konstrukcyjnego), a także prace remontowo-konserwatorskie w zespole zabudowań klasztornych Bernardynów, Benedyktynów w Tyńcu, Norbertanek, Dominikanek na Gródku, Misjonarzy. K. nadzorował prace remontowe na terenie województwa, np. w kościołach w Koniuszy, Łazanach, Niedźwiedziu (po pożarze w 1982), Raciborowicach, Więcławicach, Wrocimowicach oraz prace remontowo-konserwatorskie prowadzone przez użytkowników i właścicieli obiektów rezydencjonalnych, w tym przede wszystkim remont kompleksowy pałacu w Balicach, remonty dworów w Glanowie, Gołyszynie, Korabnikach, Lusinie, Tarnawie, Zakliczynie, remont konserwatorski i rekonstrukcję środkowego skrzydła Zamku Żupnego w Wieliczce.

W lutym 1985 objął stanowisko kierownika Pracowni Badań Naukowych w Przedsięb. Rewaloryzacji Zabytków w Krakowie, której zadaniem było przygotowywanie materiałów wyjściowych i opracowań dokumentacyjnych do projektowania konserwatorskiego. Pogarszający się stale stan zdrowia zmusił go do przerwania pracy w 1988.

Żonaty z Krystyną Nowacką, miał syna Andrzeja.

Zmarł 23 IV 1992 w Krakowie. Pochowany na cmentarzu w Bielsku-Białej-Komorowicach.

A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiadomości Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 71; t e n ż e, *Wspomnienie o Aleksandrze Kuderze*, tamże, t. VI, 1997, s. 307-312.

Andrzej Gaczoł

KURCYUSZ Helena (1914-1999), architekt, pełnomocnik generalnego konserwatora zabytków w woj. szczecińskim (1945-46).

Ur. 10 V 1914 w Sandomierzu. Była córką Zygmunta Słomińskiego, architekta, pochodzącego z rodziny ziemiańskiej, osiadłej w ziemi grodzieńskiej, prezydenta m.st. Warszawy w l. 1926-34, oraz Teresy z Paszkiewiczów. Uczęszczała do Gimnazjum im. Cecylii Plater-Zyberkówny w Warszawie, otrzymując świadectwo maturalne w 1931. Rozpoczęte następnie studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej zakończyła dyplomem mgr. inż. architekta w 1939, na krótko przed wybuchem II wojny światowej. Po czynnym udziale w obronie Warszawy we wrześniu 1939, od początku okupacji niemieckiej działała wraz z ojcem w ZWZ, następnie w AK. W październiku 1942 została aresztowana przez gestapo i uwięziona w al. Szucha, potem na Pawiaku. W tym samym czasie został aresztowany jej ojciec, który został rozstrzelany w lutym 1943. W styczniu tegoż roku K. wywieziona została do obozu koncentracyjnego na Majdanku k. Lublina. Pomagała współwięźniom i sprawowała opiekę nad grupą dzieci białoruskich, które wraz z matkami znalazły się w obozie. Wobec zbliżającego się frontu, w kwietniu 1944 wraz z innymi więźniarkami została przewieziona do obozu w Ravensbrück, a następnie do podobozu w Neubrandenburgu, gdzie doczekała się wyzwolenia przez wojska radzieckie w kwietniu 1945.

W drodze powrotnej do Warszawy zatrzymała się w Szczecinie, do którego w tym czasie zjechały pierwsze polskie władze. Pełnomocnik rządu, inż. Piotr Zaremba, przyszły prezydent miasta, zaproponował K. pozostanie w Szczecinie i objęcie stanowiska architekta w Wydz. Technicznym tworzonego Zarządu Miasta. Pracę podjęła w lipcu 1945. Najpierw zajęła się oceną zniszczeń zastanych w mieście w wyniku działań wojennych oraz wytypowaniem obiektów o szczególnej wartości historycznej i architektonicznej wymagających zabezpieczenia. Znalazły się wśród nich m.in.: Zamek Książąt Pomorskich, Stary Ratusz, kamienica Loytzów oraz kościoły śś. Piotra i Pawła, św. Jana i św. Jakuba. Do pierwszych jej obowiązków należał także aktywny udział w komisji powołanej do przemianowania nazw ulic z niemieckich na polskie. Z początkiem 1946 Jan Zachwatowicz, gen. konserwator zabytków w Min. Kultury i Sztuki, zwrócił się do K. z formalnym pismem potwierdzającym powierzenie jej opieki nad zabytkami w woj. szczecińskim do czasu mianowania woj. konserwatora zabytków, przekazując do dyspozycji przyznane środki finansowe. Pozwoliły one na rozpoczęcie prac zabezpieczających przy obiektach o wartości zabytkowej. W trakcie robót prowadzonych na zamku szczecińskim natrafiono pod posadzką d. kaplicy na zamurowaną kryptę z 14 sarkofagami książęcymi. Wydobyto je pod nadzorem komisji konserwatorskiej, której patronowała K. Zawierały szczątki książąt zachodniopomorskich z rodu Gryfitów. Wszystkie były wcześniej spenetrowane, poza jednym, w którym zachowały się nienaruszone kosztowności, eksponowane obecnie w szczecińskim Muzeum Narodowym. Prowadzonym pracom towarzyszyło rozpoznanie archeologiczne, które ujawniło znajdujące się pod ziemią relikty zabudowy średniowiecznej oraz osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

Obsadzenie wakującego stanowiska woj. konserwatora zabytków, które powierzono pod koniec 1946 historykowi sztuki dr. Leopoldowi Kusztelskiemu, nie osłabiło zainteresowania K. sprawami ochrony zabytków. Jako urbanista wojewódzki, a od 1946 jako kierownik Wydz. Urbanistyki w nowo powstałej Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego czuwała nad ochroną historycznych układów urbanistycznych oraz zachowanych zabytkowych zespołów zabudowy. Była inicjatorem i współautorem wielu opracowań planistycznych, zmierzających do restytucji obszarów staromiejskich. Po li-

kwidacji Regionalnej Dyrekcji w 1950, pracowała nadal na podobnym stanowisku w Prezydium Woj. Rady Narodowej, a następnie jako st. projektant w Woj. Pracowni Urbanistycznej, gdzie w okresie kolejnych 20 lat przygotowała i konsultowała wiele opracowań planistycznych i urbanistycznych. Działalność tę przerwała z chwilą przejścia na emeryturę w 1975. Należy wspomnieć, że w pierwszych latach po utworzeniu w 1947 samodzielnego Wydz. Architektury w ramach Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie była asystentem prof. Marka Leykama, prowadzącego zajęcia z historii architektury i projektowania architektonicznego.

Niezależnie od pracy zawodowej była czynnie zaangażowana w działalność społeczną. M.in. założyła szczeciński oddz. Stow. Architektów Polskich, w którym przez pierwszych kilka kadencji pełniła funkcję prezesa, oraz oddz. Tow. Urbanistów Polskich. Była współzałożycielką, wraz z K.I. Gałczyńskim, Klubu 13 Muz, który dzięki niej w znacznej mierze przyczynił się do rozwoju kulturalnego miasta. Sama była wszechstronnie utalentowana. Poza osiągnięciami twórczymi w dziedzinie architektury i urbanistyki, o czym świadczą otrzymane nagrody i wygrane konkursy, pisała wiersze, opowiadania i wspomnienia, a nade wszystko malowała akwarele o szerokiej tematyce – od krajobrazów, zieleni i architektury, po portret i miniaturę. Część tych prac była prezentowana na wystawach indywidualnych i okolicznościowych, eksponowanych w środowiskach szczecińskim i warszawskim w l. 1965, 1970, 1980 oraz na wystawie pośmiertnej w 1999. Jest współautorką książki *My z Majdanka* (1988) oraz autorką *Wspomnień* („Przegląd Zach.-Pom." 1994).

Otrzymała wysokie odznaczenia i wyróżnienia, w tym: Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty Krzyż Zasługi, Medal XXX-lecia i Medal Zwycięstwa i Wolności, złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz złote odznaki honorowe Stow. Architektów Polskich i Tow. Urbanistów Polskich. Otrzymała także wiele nagród resortowych i wojewódzkich.

Zamężna z Jerzym Kurcyuszem, prawnikiem. Byli bezdzietni.

Zmarła w Szczecinie 21 I 1999 i pochowana została w grobie rodzinnym na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Staraniem przyjaciół i kolegów z SARP-u na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie został ustawiony kamień upamiętniający jej zasługi dla miasta i regionu zachodniopomorskiego.

Encyklopedia Szczecina, Sz. 1999, s. 520; archiwum rodzinne; informacje własne.

Stanisław Latour

KURZĄTKOWSKA Alicja (1928-1996), historyk sztuki, badacz architektury, pracownik urzędu woj. konserwatora zabytków w Lublinie, dyrektor Biura Dokumentacji Zabytków w Lublinie, nauczyciel akademicki.

Ur. 19 XI 1928 w Lublinie. Była córką Józefata Rusińskiego, zawodowego podoficera artylerii, i Marianny z d. Kister. Od 1941 uczęszczała do prywatnej szkoły handlowej Wacławy Arciszowej w Lublinie. Po jej zamknięciu przez władze okupacyjne kontynuowała naukę na tajnych kompletach. We wrześniu 1944 zdała egzamin do III klasy Prywatnego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego Wacławy Arciszowej, gdzie w 1948 otrzymała świadectwo dojrzałości. W tymże roku podjęła studia historii sztuki na Katolickim Uniw. Lubelskim. W l. 1951-52 była zastępcą asystenta. W 1952 uzyskała dyplom magistra za pracę *Kościół pojezuicki w Krasnymstawie*, przygotowaną pod kierunkiem prof. Piotra Bohdziewicza. W 1966 otrzymała stopień dr. nauk humanistycznych na podstawie rozprawy *Mecenat artystyczny Firlejów (1526-1626)*, pisanej na seminarium doktorskim prof. Władysława Tomkiewicza na Uniw. Warszawskim. Pracę zawo-

dową podjęła w czasie studiów, wykonując obowiązki bibliotekarki w Zakładzie Etnografii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej (1948-49), sekretarki w Polskim Tow. Krajoznawczym (1949), w Tow. Wiedzy Powszechnej (1950-51) i Spółdz. Wydawn. „Czytelnik" (1949-50).

W l. 1952-67 pracowała w urzędzie woj. konserwatora zabytków w Lublinie (przy Wydz. Kultury Prezydium Woj. Rady Narod., później Urzędu Woj.), pełniąc kolejno funkcje inwentaryzatora, mł. konserwatora i st. konserwatora. W l. 1967-69 kierowała Pracownią Dokumentacji Naukowo-Historycznej w lubelskim oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Następnie, po dwuletnim okresie (1969-71) sprawowania funkcji st. instruktora ds. plastyki w Woj. Domu Kultury, podjęła pracę w Biurze Dokumentacji Zabytków w Lublinie na stanowisku st. kustosza, a od 1984 do czasu przejścia na emeryturę w 1988 – dyrektora. W 1974, dzięki trzymiesięcznemu stypendium rządu włoskiego, miała okazję poznać zasady funkcjonowania włoskiej służby konserwatorskiej. Od 16 II do 30 IV 1987 wykonywała czynności woj. konserwatora zabytków w Lublinie. Równolegle (1977-93) prowadziła pracę dydaktyczno-naukową jako adiunkt w Instytucie Wychowania Artystycznego UMCS. Oprócz wykładów monograficznych nt. podstawowych zagadnień ochrony zabytków, prowadziła seminaria magisterskie promując 192 absolwentów.

Upowszechniała, przez publikacje i odczyty, problematykę ochrony zabytków oraz ich historię. Na łamach „Ochrony Zabytków" (m.in. 1954, nr 4; 1955, nr 1) oraz „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej" (m.in. 1954, nr 3; 1958, nr 4) relacjonowała działania podejmowane na rzecz konserwacji i inwentaryzacji zabytków w woj. lubelskim. Opublikowała w czasopismach regionalnych kilkadziesiąt artykułów popularnonaukowych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje cykl *Z dziejów lubelskich zabytków* („Życie Lubelskie" 1957, nr 43, 45 i 46) oraz (napisany wspólnie z mężem) *Ludzie i „żywe kamienie"* („Kultura i Życie" 1956, nr 34, 35 i 36). Działalność tę kontynuowała do 1994, publikując m.in. w „Spotkaniach z Zabytkami" i „Biuletynie Historii Sztuki". Jest autorką wielu studiów historyczno-urbanistycznych wyznaczających kierunki rewaloryzacji zabytkowych założeń przestrzennych, wykonanych dla PP PKZ Warszawa, w tym: zespołu pałacowo-obronnego w Czemiernikach (2 tomy i il., 1957), zespołu pałacowego w Łabuniach (2 tomy i il., 1957) oraz (wspólnie z mężem) zamku w Janowcu (3 tomy i il., 1961) oraz miasta Lubartowa (2 tomy i il., 1967). Pod jej kierunkiem i przy znaczącym udziale autorskim powstało w 1969 w PP PKZ Lublin obszerne studium historyczno-urbanistyczne śródmieścia Lublina (4 tomy, il., pl.). Miało ono prekursorski w skali kraju charakter ze względu na postulaty ochrony wartości przestrzennych i architektonicznych miasta, powstałych do poł. XX w.

Osobne miejsce w działalności K. zajmuje cykl studiów nad fundacjami rodu Firlejów. Stanowi on cenny i liczący się wkład do badań nad sztuką renesansu i manieryzmu w Polsce. Obok wspomnianej pracy doktorskiej, studiów nt. Czemiernik, zamku w Janowcu i wielu innych publikacji, kilka artykułów poświęciła kaplicom i nagrobkom Firlejów – w Lublinie, Janowcu, Kraśniku i Kurowie – powiązanym z osobami włoskich rzeźbiarzy: Padovana, Canavesiego i Santi Gucciego (BHS 1965, nr 2). W osobnym artykule o kaplicy Firlejów w Bejscach sformułowała, upowszechnione później w literaturze naukowej, pojęcie „manieryzmu pińczowskiego" (BHS 1968, nr 1).

K. była długoletnią (1973-88) przewodniczącą sekcji kultury w oddz. lubelskim Tow. Naukowego Organizacji i Zarządzania. Była organizatorką i pierwszym prezesem oddz. lubelskiego Tow. Opieki nad Zabytkami (1977-80), w l. 1980-84 pełniła funkcję członka Zarządu Gł. Towarzystwa. Zainicjowała i zorganizowała konferencje

poświęcone ochronie zabytków: „Rola zabytku w kształtowaniu świadomości społecznej" (1975) i „System ochrony zabytków w Polsce" (1980). Od 1980 działała w Stow. Konserwatorów Zabytków, w l. 1984-95 była członkiem Gł. Komisji Kwalifikacyjnej, uczestnicząc we wszystkich ogólnopolskich zjazdach.

Odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1986), Medalem Karola Adamieckiego za działalność w TNOiK, medalem „Za Zasługi dla Lubelszczyzny", złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami", odznaką „Zasłużony Działacz Kultury". Za wieloletnią działalność na rzecz ochrony dóbr kultury otrzymała w 1984 Wojewódzką Nagrodę Kulturalną.

Jej mężem był Mieczysław Kurzątkowski – historyk sztuki, muzeolog, zabytkoznawca. Córka Urszula jest archeologiem.

Zmarła 8 I 1996 w Lublinie i została pochowana na cmentarzu przy ul. Lipowej.

J. Kowalczyk, *In memoriam. Alicja Kurzątkowska*, BHS 1996, nr 3-4, s. 395-397; M. Kurzątkowski, *Bibliografia publikacji dr Alicji Kurzątkowskiej*, tamże, s. 397-400; tenże, *Dokumentacje naukowe i prace nie ogłoszone drukiem*, tamże, s. 400-401; M. Trzewik, *Niektóre postacie konserwatorstwa lubelskiego*, „Lubelszczyzna" 1996, nr 1, s. 26-27; *In memoriam*, „Wiad. Konserw." 1996, s. 27; archiwum domowe Kurzątkowskich.

Dariusz Kopciowski

KURZĄTKOWSKI Mieczysław (1932-2000), historyk sztuki, konserwator zabytków woj. lubelskiego, dyrektor Muzeum Wsi Lubelskiej.

Ur. 16 I 1932 w Lublinie jako syn malarza i grafika Piotra Juliusza oraz nauczycielki Heleny z Wasilewskich. Naukę pobierał w szkołach lubelskich. W 1950 złożył egzamin dojrzałości w I Państw. Gimnazjum im. Stanisława Staszica i w tym samym roku rozpoczął studia historii sztuki na Katolickim Uniw. Lubelskim. W 1955 uzyskał dyplom za pracę magisterską *Ołtarze późnorenesansowe na Lubelszczyźnie* opracowaną pod kierunkiem prof. Piotra Bohdziewicza. Zapewne intelektualna i kulturalna atmosfera domu rodzinnego, jak przynależność od 1947 do Zw. Harcerstwa Polskiego, przyczyniły się do ukształtowania jego osobowości. Już w czasie studiów wyróżniał się aktywnością zarówno na polu naukowym, jak społecznym. W ramach Koła Naukowego Studentów KUL organizował lub współorganizował dla kolegów studentów historii sztuki objazdy naukowe. Również w czasie studiów podjął pracę zawodową w Wydz. Kultury (później Kultury i Sztuki) Prezydium Woj. Rady Narodowej w Lublinie, organizując początkowo wystawy sztuki ludowej: w Puławach (1952), Biłgoraju i Tomaszowie Lubelskim (1953) oraz Lublinie (1954).

Od 1955, tj. po ukończeniu studiów, rozpoczął działalność konserwatorską, pełniąc kolejno funkcje: przez rok mł. konserwatora, następnie adiunkta konserwatorskiego (do 1958), st. konserwatora (do 1964) i wreszcie przez 12 lat woj. konserwatora zabytków (do 31 V 1976). Równolegle z pracą konserwatorską od połowy lat 50. prowadził ożywioną działalność popularyzacji zabytków i ich ochrony. Od 1 VI 1976 rozpoczął pracę w Muzeum Wsi Lubelskiej jako kustosz, nastepnie gł. specjalista. W 1982 został zastępcą dyrektora, a od 1986 do czasu przejścia na emeryturę 15 IV 1998 sprawował funkcję dyrektora.

W trakcie pracy na stanowisku woj. konserwatora zabytków stworzył nową strukturę służby konserwatorskiej, odpowiadającą nowocześnie pojętym zadaniom i potrzebom ochrony zabytków. Był inicjatorem powołania konserwatora zabytków miasta i powiatu Zamość w 1970, miejskiego konserwatora zabytków w Lublinie i Biura Dokumentacji Zabytków w Lublinie w 1971 oraz Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w 1975. Dzięki jego

staraniom Muzeum w Kazimierzu Dolnym uzyskało w 1972 uprawnienia instytucji nadzoru konserwatorskiego na terenie pow. puławskiego. Jako współorganizator przyczynił się również do powołania w 1967 oddz. lubelskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, a także czterech muzeów: Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej (1966), Józefa Czechowicza w Lublinie (1968), Ruchu Spółdzielczego w Polsce z siedzibą w Nałęczowie (1968) oraz Wsi Lubelskiej w Lublinie (1970). Był autorem pierwszego woj. programu ochrony dóbr kultury (1966) oraz współautorem programu rewaloryzacji Starego Miasta w Lublinie (1969).

Opracował wiele studiów historyczno-konserwatorskich, wyznaczających właściwe kierunki postępowania konserwatorskiego (m.in. Wieży Ariańskiej w Wojciechowie, zamków w Krupem i Sielcu, dworu w Żyrzynie). Pod jego kierunkiem zakończono odbudowę synagog w Łęcznej, Modliborzycach, Szczebrzeszynie i Zamościu; pałaców w Lubartowie i Radzyniu Podlaskim; dokonano restauracji wieży zamkowej w Lublinie, wyprowadzono ze stanu zagrożenia kościół zamkowy Św. Trójcy w Lublinie, przystąpiono do rewaloryzacji Starego Miasta w Zamościu, odbudowano i zaadaptowano do nowych celów Wieżę Ariańską w Wojciechowie oraz synagogę we Włodawie, dokonano restauracji zagrody sitarskiej w Biłgoraju, wykonano konserwację malowideł ściennych w kościele popijarskim w Chełmie, w pałacu w Surhowie oraz polichromowanej dekoracji sztukatorskiej w kościele św. Mikołaja w Zamościu.

Od 1955 do końca życia pisał i publikował; bibliografia jego prac obejmuje 180 pozycji (pełen wykaz w oprac. J. Serafinowicza, OZ 2001, nr 1). Jego zainteresowania były niezwykle szerokie. Pisał o urbanistyce, architekturze, budownictwie ludowym, zabytkach ruchomych (gł. snycerstwie), ochronie zabytków i ich dokumentacji, konserwatorstwie, muzealnictwie, kolekcjonerstwie, a także o roli zabytków w turystyce i o społecznej opiece nad zabytkami. Publikował prace o charakterze naukowym, popularnonaukowym i sprawozdania z działalności konserwatorskiej na łamach ogólnopolskich czasopism profesjonalnych, jak „Ochrona Zabytków" i „Biuletyn Historii Sztuki", oraz popularnonaukowych – „Spotkania z Zabytkami" (był stałym współpracownikiem), a także wydawnictw i pism regionalnych – „Studia i Materiały Lubelskie", „Kamena", „Kultura i Życie" i in. Osobne cykle artykułów poświęcał zabytkom techniki, muzeom skansenowskim oraz organizacji systemu ochrony i konserwacji zabytków w Polsce, pisząc m.in. artykuły: *Biura dokumentacji zabytków. Geneza i funkcja* (OZ 1986, nr 1), *Ewolucja ku powołaniu Państwowej Służby Ochrony Zabytków* („Spotkania z Zab." 1994, nr 6). W książeczce *Mały słownik ochrony zabytków* (w serii wydawn. SzZ, W. 1989) podjął próbę uporządkowania terminologii oraz nazw instytucji polskich i międzynarodowych zajmujących się ochroną zabytków. Był współautorem koncepcji i współredaktorem I zeszytu (P. 2000) *Polskiego słownika biograficznego konserwatorów zabytków*, do którego napisał biogramy kilku konserwatorów działających na Lubelszczyźnie (H. Gawareckiego, C. Gawdzika, K. Sicińskiego, J. Siennickiego oraz J. Witkiewicza-Koszczyca).

Brał czynny udział w ogólnopolskich spotkaniach i konferencjach konserwatorskich, a w wygłaszanych referatach, komunikatach i jako dyskutant poruszał – zawsze rzeczowo i konstruktywnie – istotne dla ochrony zabytków i organizacji służby konserwatorskiej problemy. W l. 1994-95 brał udział w opracowaniu ministerialnego projektu ustawy o muzeach, a w l. 1995-98 pełnił funkcję przewodniczącego rady pierwszego programu Min. Kultury i Sztuki „Ochrona i konserwacja zabytków architektury drewnianej". Był w l. 1998-2000 przewodniczącym Rady Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym oraz członkiem Rady Muzeum Lubelskiego.

K. był współzałożycielem oddz. lubelskiego Stow. Historyków Sztuki i jego członkiem w l. 1956-70. Należał również do Tow. Naukowego Organizacji i Kierownictwa (1974-88), Tow. Urbanistów Polskich (1976-1997), Stow. Autorów Polskich (od 1983). Jako współzałożyciel brał czynny udział w powołaniu Stow. Konserwatorów Zabytków (1981), gdzie pełnił funkcje: wiceprezesa zarządu oddz. warszawskiego (1985-94), sekretarza Gł. Komisji Rewizyjnej (1987-90), członka Zarządu Gł. (1990-98) oraz sekretarza gen. Od 1986 był członkiem Association of European Open Air Museums oraz od 2000 Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS. Wspomnieć też należy, że był bibliofilem, kolekcjonerem i jako hobbysta interesował się historią motoryzacji.

Odznaczony Srebrnym (1964) i Złotym (1974) Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1987), medalem 40-lecia Polski Ludowej (1984), brązowym medalem „Za Zasługi dla Obronności Kraju" (1973). Uhonorowany odznakami: „Zasłużony Pracownik Rady Narodowej", „Zasłużony Działacz Kultury", srebrną i złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", „Za Zasługi dla Lubelszczyzny" oraz srebrną odznaką honorową TNOiK. Jako autorytet w dziedzinie konserwacji zabytków czynnie wspomagał działalność służby konserwatorskiej woj. lubelskiego oraz oddz. lubelskiego SKZ. Uwieńczeniem jego pracy zawodowej było przyznanie w 1999 jednego z najbardziej prestiżowych wyróżnień środowiska konserwatorskiego – nagrody Zarządu Gł. SKZ im. Hanny Pieńkowskiej i Jerzego Łomnickiego.

Był żonaty z Alicją Rusińską, historykiem sztuki i zabytkoznawcą. Córka Urszula jest archeologiem.

Zmarł 12 IX 2000 w Lublinie i jest pochowany na cmentarzu przy ul. Lipowej.

Z. Dobrzański, *Bibliografia Mieczysława Kurzątkowskiego*, Biblioteka Stow. Autorów Polskich, L. 1988; M. Trzewik, *Niektóre postacie konserwatorstwa lubelskiego*, „Lubelszczyzna" 1996, nr 1, s. 26; J. Serafinowicz, *Mieczysław Kurzątkowski (1932-2000)*, OZ 2001, nr 1, s. 116-124 [łącznie z pełnym wykazem publikacji]; dokumentacja w zbiorach rodziny.

Dariusz Kopciowski

KUZMA Mieczysław Jerzy (1907-1983), architekt, konserwator zabytków m.st. Warszawy.

Ur. w Warszawie 29 XII 1907, syn Jana, handlowca, i Marii z d. Kühn. Rodzina ojca pochodziła ze Słowacji. Dzieciństwo K. spędził z rodzicami w Kiszczynowie i Bratysławie, następnie wrócił z matką do Warszawy. Po ukończeniu Gimnazjum im. Zamojskiego zdał egzamin na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Dyplom otrzymał w 1934 za pracę wykonaną pod kierunkiem prof. A. Bojemskiego (schronisko w Tatrach, opubl. w „Młodej Architekturze"). W l. 1937-39 był asystentem w Katedrze Architektury Polskiej PW prowadzonej przez Oskara Sosnowskiego. Po wojnie, w 1945, podjął pracę w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy. Był jednym z zastępców prof. Jana Zachwatowicza, organizatora i kierownika BOS, oraz prowadził jedną z pracowni projektowych odbudowy Starego Miasta. W tym czasie pracował również na PW oraz prowadził wykłady nt. architektury wnętrz zabytkowych w Akademii Sztuk Pięknych. Jednak działalność związana z odbudową Starówki zmusiła go do wycofania się z pracy dydaktycznej. Po likwidacji BOS (stopniowa likwidacja w l. 1948-50) został zastępcą konserwatora zabytków m.st. Warszawy.

K. należał do grona aktywnych architektów biorących udział w powojennej odbudowie zabytków stolicy. Kierował wieloma pracami, sprawował nadzór konserwatorski i projektował odbudowę licznych kamienic, pałaców i zespołów architektonicznych.

Sprawował kierownictwo nad wykonaniem projektów i odbudową całej Strony Zakrzewskiego, tj. pd. pierzei Rynku Starego Miasta (realizacja 1951-53), a sam zaprojektował kamienicę nr 13 „Pod Lwem". W końcowym etapie prac przy Rynku (1953) zaangażował grono art. plastyków do zaprojektowania polichromii i kolorystyki kamienic. Został mianowany gen. projektantem Traktu Królewskiego (Krakowskie Przedm., Nowy Świat, Al. Ujazdowskie). W l. 1948-50 przy Nowym Świecie odbudował pałac Kossakowskich nr 19 i pałac Zamoyskiego nr 67/69, wspólnie z Zygmuntem Stępińskim kamienicę nr 37/39, kamienicę Bendkowskiego nr 49, kamienicę nr 59 i kamienicę Zrazowskiego nr 64, a przy Krakowskim Przedmieściu kamienicę 27, 45 oraz zajazd „Dziekanka" nr 56 (na dom studencki). Ponadto w tym czasie wykonał projekt częściowej rekonstrukcji pałacu w Jabłonnie k. Warszawy, a w Warszawie zaprojektował, wspólnie z Z. Stępińskim, odbudowę (ze znacznymi zmianami) i adaptację na ambasadę Królestwa Belgii pałacu Mniszchów przy ul. Senatorskiej 38/40, odbudowę i rozbudowę pałacu Mostowskich przy ul. Andersa (siedziba Komendy Stoł. Policji) oraz pałacu Krasińskich przy pl. Krasińskich w formie z 2 poł. XVIII w. Głównym jego dziełem była odbudowa i adaptacja na siedzibę Tow. im. Fryderyka Chopina pałacu Ostrogskich przy ul. Tamka. K. odtworzył bryłę i część wnętrz barokowego pałacu zniekształconego przez poprzednie przebudowy. Brał także udział w 1954 w konkursie zamkniętym na projekt bloku śródrynkowego Starego Rynku w Poznaniu.

W 1954 został powołany na stanowisko kierownika odbudowy Starego Miasta w Lublinie. Prace jednak, ze względu na narzucony krótki termin i niewystarczające środki, ograniczały się głównie do odnowy elewacji budynków, konserwacji polichromii, dekoracji sgraffitowych, attyk. K. nadzorował prace przy kamienicy Sobieskich, kaplicy zamkowej, zaprojektował odtworzenie Bramy Rybnej oraz częściową odbudowę i adaptację na cele współczesne zamku. W 1966 został mianowany konserwatorem zabytków m.st. Warszawy. Funkcję tę sprawował do przejścia na emeryturę w 1974. Po powołaniu w 1971 Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie K. został członkiem Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej, w której działał społecznie przez 12 lat.

Odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski i Krzyżem Kawalerskim tegoż orderu, Krzyżem Oficerskim Orderu Leopolda II (belgijski). Otrzymał też Medal XXX-lecia PRL, złotą odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami", złotą Odznakę Honorową za Zasługi dla Warszawy, nagrodę państwową II stopnia (zespołową) za prace w Lublinie.

Ożeniony w 1935 z Lilą Świerszczówną, miał córkę Matyldę.

Zmarł 25 IV 1983 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

„Architektura" 1953, nr 9; S. Mossakowski, *Pałac Krasińskich*, W. 1972; H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971, s. 74-76; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977; J. Chodaczek, *Architekt Mieczysław Kuzma (1907-1983) – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1984, nr 1, s. 59-60; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, W. 1994, s. 294; życiorys napisany przez M. Kuzmę i inne dokumenty w posiadaniu córki.

Anna Czapska

KWIATKOWSKI Kazimierz (1944-1997), architekt, badacz zabytków architektury, kierownik misji konserwatorskiej w Wietnamie.

Ur. 2 VII 1944 w Pachole w pow. parczewskim (woj. lubelskie) jako syn Karola i Zuzanny z Twardowskich, prowadzących rodzinne gospodarstwo rolne. Po ukończe-

niu w 1963 nauki i zdaniu matury w Lic. Plastycznym w Zamościu podjął studia na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej. Tytuł mgr. inż. architekta otrzymał w 1969. W tymże roku osiadł w Lublinie i rozpoczął pracę na stanowisku asystenta w Wydz. Urbanistyki Urzędu Woj. W l. 1971-74 pracował w oddz. lubelskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków i w tym czasie zdobył uprawnienia budowlane oraz projektowe (egzamin państw. zdał w 1973). Przez następnych pięć lat sprawował funkcję kierownika pracowni w Miastoprojekcie w Lublinie, a w 1979 powrócił do PP PKZ, gdzie objął stanowisko kierownika zespołu projektowego. W 1981 mianowany został kierownikiem Misji Konserwatorskiej PP PKZ w Wietnamie z siedzibą w Da Nang, pozostając jednocześnie pracownikiem oddz. lubelskiego. Odtąd corocznie, na ogół w porze zimowo-wiosennej (porze suchej w Indochinach), spędzał kilka miesięcy na trudno dostępnych terenach „zaginionego królestwa" Czampa w środkowym Wietnamie, pomiędzy Miastem Ho Chi Minha (d. Sajgonem) i Annamem (wyznaczającym pn. zasięg królestwa). 12 X 1992, w obliczu poważnych kłopotów, jakie dotknęły lubelski oddz. PP PKZ i przewidywanej likwidacji pionu naukowo-konserwatorskiego, zatrudniony został formalnie w Zarządzie Przedsiębiorstwa w Warszawie, pozostając nadal kierownikiem Polsko-Wietnamskiej Misji Konserwacji Zabytków w Wietnamie, kontynuując prace badawcze, projektowe, realizacyjne oraz konserwatorskie w Mi Son i Hue.

W pierwszych latach działalności zawodowej K. zajmował się sporządzaniem planów zagospodarowania przestrzennego oraz projektowaniem urbanistycznym, dopiero potem zajął się konserwacją zabytków. W latach 70. był głównym projektantem os. Słonecznego w Zamościu. Projektował także, dość liczne na terenie woj. lubelskiego, domy jednorodzinne. W projektach często nawiązywał do form historycznych. Pierwszymi jego pracami związanymi z ochroną zabytków były inwentaryzacje architektoniczne budownictwa ludowego na obszarze regionu, prowadzone dla potrzeb powstającego w Lublinie Muzeum Wsi Lubelskiej (1969-71). W latach 70. opracował projekt konkursowy zagospodarowania Placu po Farze na Starym Mieście w Lublinie. Prawdziwy zwrot w kierunku konserwacji zabytków dokonał się jednak w 1981 – w momencie rozpoczęcia prac w ramach tzw. misji wietnamskiej. Pierwszy dwumiesięczny pobyt K. w Wietnamie był swego rodzaju rekonesansem. Podporządkowany został penetrowaniu, wstępnemu dokumentowaniu oraz wykonaniu dokumentacji fotogrametrycznej bramińskich zespołów świątynnych w sanktuarium Mi Son, odległym o ok. 60 km od Da Nangu, a także kilku innych czamskich sanktuariach na obszarze środkowego i pd. Wietnamu. Prace kierowanej nieprzerwanie przez niego do 1997 misji koncentrowały się przede wszystkim wokół zachowanych ceglanych świątyń wieżowych („kalanów"), tworzących kompleksy sanktuaryjne na obszarach d. królestwa Czampa (w prowincjach Kauthara, Panduranga, Vidżaja i Amaravati).

Po 40-letniej przerwie w działaniach badawczo-konserwatorskich francuskich misji archeologiczno-konserwatorskich polska misja kierowana przez K. miała bardzo trudne zadanie, tym trudniejsze, że tereny objęte eksploracją pozbawione były całkowicie infrastruktury. Prace w Mi Son rozpoczął więc K. od budowy szałasów z bambusowej plecionki i przystosowania wnętrza jednej ze świątyń (wieża D2) do funkcji pracowni połączonej z magazynem kamiennych fragmentów wystroju rzeźbiarskiego. W czasie kolejnych sezonów, razem ze współpracownikami polskimi i wietnamskimi – konstruktorami, technologami, archeologami, konserwatorami dzieł sztuki – zdołał K. (pracując w wyjątkowo ciężkich warunkach) odgruzować i oczyścić cały kilkuhektarowy obszar sanktuarium w Mi Son, przeprowadzić ni-

welację terenu do pierwotnych poziomów użytkowych wokół budowli, wykonać restaurację murów, zabezpieczyć budowle przed wpływami atmosferycznymi i zalewaniem przez pobliski strumień, adaptować dwie budowle oznaczone w całym kompleksie symbolami D1 i D2 na Muzeum Rzeźby Czamskiej. Muzeum otwarte zostało 26 III 1994.

Polidyscyplinarne prace konserwatorskie (włącznie z zastosowaniem metod badawczych archeologii lotniczej) przy zespołach A, B, C, D1, D2 i G kompleksu świątynnego w Mi Son z VII-XII w. były niewątpliwie najważniejszym dziełem w dorobku K. Do 1989 tylko w tym sanktuarium zdołał uratować ok. 20 wież. Z jego udziałem i pod jego kierunkiem badano, konserwowano i zabezpieczano także średniowieczne czamskie świątynie wieżowe: w Thap Doi, Duong Long, Ph an Rang, Po Klong, Garai, Qui Nhon, Khuong My, Nhan Thap, Chien Dang i Bang An. W l. 1981-88 przygotował wraz z zespołem współpracowników (w tym fotogrametrów) dokumentację architektoniczną ponad 30 obiektów.

W trakcie prac prowadzonych w 1983 przy sanktuarium Po Klong Garai odkrył K. jeden z dwóch najbardziej znanych skarbów związanych z kulturą Czamów – zespół złotych naczyń ofiarnych (podobnego odkrycia dokonali w 1904 w Mi Son Henri Parmentier i Charles Carpeaux – syn znanego francuskiego rzeźbiarza). Był pierwszym, który ok. 1985 zwrócił uwagę na wyjątkową wartość zabytkową miasteczka Hoi An, leżącego obok starego czamskiego portu Faifo niedaleko Da Nangu: na niezwykłe walory doskonale zachowanej drewnianej zabudowy Hoi An, świetnie zachowany układ urbanistyczny oraz przetrwanie w mieście tradycyjnego rzemiosła tkackiego. Zdołał zainteresować miastem władze wietnamskie. Zaprojektował trasę turystyczną w trójkącie Da Nang-Hoi An-Mi Son. Doprowadził do rozpoczęcia prac konserwatorskich i objęcia miasta strefą ochronną. Obecnie Hoi An stanowi jedną z głównych atrakcji turystycznych środkowego Wietnamu. Wpisane zostało na listę światowego dziedzictwa UNESCO, podobnie jak Mi Son, zawdzięczając w dużej mierze K. swą obecną rangę.

Na początku lat 90., z powodu braku środków finansowych, działalność misji w Wietnamie została zagrożona. Jednak dzięki wsparciu finansowemu Tow. Przyjaciół Kultury Czam (Cham) w Stuttgarcie stało się możliwe w sezonie 1993-94 kontynuowanie prac i przygotowanie ekspozycji muzealnej w budynkach D1 i D2 sanktuarium w Mi Son. Dalsze prace konserwatorskie K. związane były z rewaloryzacją zespołu świątynno-pałacowego na terenie „zakazanego miasta" w Hue. W 1996 z funduszy stuttgarckiego Towarzystwa K. dokonał szczegółowego rozpoznania zespołu pałacowego. W 1997 został szefem kontraktu obejmującego przeprowadzenie kompleksowych prac rewaloryzacyjnych pałacu cesarskiego, finansowanego przez wietnamską Agencję Zarządzania Projektem Hue na podstawie umowy międzypaństwowej o konwersji zadłużenia Wietnamu wobec Polski.

Był autorem licznych publikacji poświęconych sztuce Czamów oraz metodom ochrony i konserwacji świątyń wieżowych w Wietnamie, a także autorem licznych projektów, dokumentacji naukowych i sprawozdań z prowadzonych badań. Prace publikował nieprzerwanie od 1984 na łamach wydawanych przez PP PKZ roczników poświęconych pracom Polsko-Wietnamskiej Misji Konserwacji Zabytków, ukazujących się od 1985 jako „Recherches sur les monuments du Champa". Ostatnią jego publikacją była napisana wspólnie z P. Phu praca *Historia świątyń i stan zachowania The To Mieu* (w Hue), opubl. 1999.

Wielokrotnie odznaczany i nagradzany, posiadał Brązowy (1978) i Złoty (1988) Krzyż Zasługi oraz 10 odznak i medali pamiątkowych przyznanych przez PP PKZ. Otrzymał także wietnamskie odznaczenia

państwowe i nadane przez władze prowincji Quan Nam Da Nang oraz Quan Nam Cho Chi Minh. W 1990 odznaczony w Hanoi „Złotą Odznaką Pracy" („Huan Chuong Lao Dong"). W 1986 otrzymał od min. spraw zagranicznych „Dyplom uznania za propagowanie kultury polskiej za granicą". W 1998 wydano w Wietnamie jego biografię, zaś wiosną 1999 prezydent RP Aleksander Kwaśniewski odsłonił w Hue tablicę pamiątkową ku czci K. ufundowaną przez władze wietnamskie.

Żonaty od 1968 z Wiencesławą z Porządnych, pozostawił troje dzieci: Bartłomieja (ur. 1970), architekta, współpracownika w projektowaniu rewaloryzacji pałacu w Hue, Katarzynę (ur. 1972), również architekta, oraz Mateusza (ur. 1975).

Zmarł nagle 19 III 1997 w swym pokoju hotelowym w Wietnamie. Pogrzeb odbył się 2 IV na cmentarzu paraf. przy kościele św. Agnieszki na Kalinowszczyźnie w Lublinie.

A. Wulf, *Vietnam Pagoden und Tempel im Reisfeld...*, Köln 1991; *Polish Conservators of Monuments in Asia*, red. M. Barański, K. Kraśniewska, W. 1994; K. Majewski, *Kazimierz Kwiatkowski nie żyje*, „Kurier Lub." nr 75 z 1 IV 1997; M. Warneńska, *Władca zaginionego królestwa. Pożegnanie Kazimierza Kwiatkowskiego*, „Gazeta Wyborcza" [dodatek stoł.], IV, 1997; taż, *Zaginione Królestwo*, W. 1998, s. 156-175; taż, *Wietnamski wielogłos o Kazimierzu Kwiatkowskim. Władca zaginionego królestwa*, „Trybuna" nr 189 z 14-15 VIII 1999; M. Olbryś, *Bibliografia publikowanych prac Kazimierza Kwiatkowskiego*, 1999, mps w PP PKZ W-wa; informacje Wiencesławy i Bartłomieja Kwiatkowskich na podstawie dokumentów w archiwum rodzinnym w Lublinie.

Jacek Serafinowicz

KWILECKI Stefan (1925-2001), architekt, konserwator zabytków woj. szczecińskiego, wykładowca Politechniki Szczecińskiej.

Ur. 19 IX 1925 w Malińcu w pow. konińskim. Był synem Mieczysława Kwileckiego, właściciela ziemskiego, i Marii Róży z Zamojskich. Pierwsze nauki pobierał w domu, a następnie u jezuitów w Hyrowie i w Rabce. Podczas okupacji niemieckiej przebywał w Radomskiem i tam ukończył szkołę średnią na tajnych kompletach. W pierwszych powojennych latach pracował jako traktorzysta w majątku Zamojskich Pilczyce w woj. kieleckim. Egzamin maturalny złożył w Poznaniu w 1948. W tym czasie pracował jako rysownik przy badaniach archeologicznych prowadzonych w Poznaniu, Gnieźnie i Biskupinie. Ze względu na trudności w dostaniu się na studia w Poznaniu, podjął je w 1948 na Wydz. Architektury Szkoły Inżynierskiej w Szczecinie. W 1950 powrócił do Poznania, gdzie ukończył studia w tamtejszej Wyższej Szkole Inżynierskiej w 1952 i otrzymał dyplom inż. architekta.

W tymże roku rozpoczął pracę w Wydz. Kultury Prezydium Woj. Rady Narodowej w Szczecinie na stanowisku inżynieryjno-technicznym w biurze woj. konserwatora zabytków. Aktywnie współdziałał w akcji inwentaryzowania i zabezpieczania obiektów zabytkowych na terenie województwa. W 1954 podjął pracę w nowo utworzonej Pracowni Terenowej PP Pracownie Konserwacji Zabytków w Szczecinie na stanowisku projektowo-badawczym. Charakter pracy przyczynił się do istotnego poszerzenia jego wiedzy o historii Pomorza Zachodniego i architekturze, a także metod stosowanych przy badaniu obiektów zabytkowych, czyniąc z niego wybitnego specjalistę w tym zakresie. Szczególnie interesował się architekturą średniowieczną. Wyniki badań reliktów tej architektury poszerzyły znacząco wiedzę na jej temat i umożliwiły prawidłowe rozpoznanie, trwałe zabezpieczenie bądź odbudowę zniszczonych w czasie wojny obiektów zabytkowych, w tym: Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie, zamków w Płotach, Pęzinie, Darłowie, Tucznie i Swobnicy, pałacu biskupiego w Kamieniu Pomorskim, ko-

ścioła św. Jakuba i ratusza w Szczecinie, ratusza w Malborku, kościoła Mariackiego w Chojnie, klasztorów w Chojnie i w Kołbaczu oraz licznych późnoromańskich i gotyckich wiejskich kościołów filialnych. W 1960 K. został powołany na stanowisko woj. konserwatora zabytków w Szczecinie. Dwunastoletni okres pracy na tym stanowisku był szczególnie znaczący dla ochrony zabytków i środowisk zabytkowych na Pomorzu Zachodnim. Obok realizacji zadań wchodzących w zakres obowiązków zawodowych K. podnosił swoje kwalifikacje, kończąc w l. 1968-69 Podyplomowe Studium Konserwatorskie na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w l. 1970-72 dwuletnie Studium Podyplomowe w zakresie konserwacji zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej.

Nasilająca się presja na Kościół, lekceważenie wartości niematerialnych oraz dyletantyzm i arogancja władz partyjnych i państwowych groziły w tym czasie unicestwieniem wielu obiektom zabytkowym. Usilne starania i troska o ich zachowanie umożliwiły uratowanie wielu zagrożonych rozbiórką kościołów, rezydencji i budowli mieszczańskich. Nieustępliwe stanowisko w tych sprawach K., wynikające z sumiennej realizacji ciążących na nim ustawowych obowiązków ochrony reliktów zachodniopomorskiej kultury materialnej, stało się przyczyną jego wymuszonego odejścia w 1972 ze stanowiska woj. konserwatora. Jego niestrudzona praca na tym stanowisku przyniosła wymierne efekty w formie odrestaurowanych i odbudowanych wartościowych obiektów, zabezpieczonych ruin i uratowanych przed rozbiórką zabytkowych zespołów, czego przykładem może być cofnięcie decyzji o rozbiórce wypalonych ruin kościoła św. Jakuba w Szczecinie. Oddany całkowicie sprawom konserwatorskim, powrócił do pracy w pracowni PP PKZ jako projektant i badacz architektury historycznej. Podjęta ponownie działalność umożliwiła mu kontynuację zawodowych pasji i międzynarodowych kontaktów, zadzierzgniętych podczas współpracy z niemiecką służbą konserwatorską, a także w trakcie inwentaryzacji poloników rozsianych na cmentarzach Francji, prowadzonej na zlecenie Min. Kultury i Sztuki oraz Min. Spraw Zagranicznych.

Reaktywowanie na początku lat 70. kierunku architektury na Wydz. Budownictwa i Architektury Politechniki Szczecińskiej stworzyło szansę wykorzystania wiedzy i doświadczenia K. w prowadzonym procesie dydaktycznym. Pracę na uczelni w Zakładzie Teorii Architektury, Historii i Konserwacji Zabytków rozpoczął w 1974, początkowo na stanowisku specjalisty, a następnie wykładowcy i st. wykładowcy, podejmując wykłady i ćwiczenia z zakresu historii architektury średniowiecznej i konserwacji zabytków. Praca na uczelni umożliwiła także kontynuację podjętych wcześniej badań dotyczących architektury średniowiecznej oraz ich rozszerzenie na teren Pomorza Przedniego (ówczesnego NRD). Ich rezultatem było przygotowanie interesującego i nowatorskiego w swej treści studium nad rozwojem późnoromańskich budowli sakralnych na obszarze Pomorza Zachodniego, Pomorza Przedniego i Nowej Marchii.

Podnosząc swe kwalifikacje, podjął studia doktoranckie na Wydz. Architektury PW, które ukończył w 1978. Po złożeniu obowiązujących egzaminów otworzył na tym Wydziale przewód doktorski, podejmując pracę pt. *Architektura granitowa na obszarze Księstwa Zachodniopomorskiego w XIII wieku*, opartą na prowadzonych wcześniej badaniach. Przejście na emeryturę w 1990 i pojawiające się kłopoty ze zdrowiem osłabiły, ale nie przerwały jego udziału w życiu zawodowym. Przykładem mogą być prowadzone nieomal do ostatnich chwil życia prace związane z odbudową kościoła Mariackiego w Chojnie.

Działał aktywnie w Stow. Architektów Polskich, Stow. Konserwatorów Zabytków, Polskim Tow. Archeologicznym oraz Polskim Komitecie Narodowym ICOMOS, któ-

ry nadał mu członkostwo honorowe. W jego dorobku badawczym i zawodowo-twórczym wymienić należy 27 samodzielnych opracowań naukowo-badawczych, 14 prac studialno-projektowych i projektów realizacyjnych oraz szereg publikacji ogłoszonych w „Materiałach Zachodniopomorskich", „Architekturze" oraz „Ochronie Zabytków".

W uznaniu zasług został odznaczony m.in.: złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz złotą odznaką „Gryf Pomorski" przyznaną przez wojewodę szczecińskiego. Otrzymał także liczne nagrody, w tym przyznane przez władze konserwatorskie oraz przez rektora Politechniki Szczecińskiej.

Żonaty z Izabellą z Ułaszynów, miał córkę Magdalenę, architekta, i syna Michała.

Zmarł w Szczecinie 1 I 2001; pochowany w grobie rodzinnym w Gosławicach w pow. konińskim.

Archiwum rodzinne, informacje własne.

Stanisław Latour

L

LAKUTOWICZ Andrzej (1954-1995), dokumentalista i badacz architektury.

Ur. 5 I 1954 w Lublinie. Był synem Henryka, technika instalatora, oraz Marii z d. Nadulskiej. Naukę pobierał w szkołach lubelskich. Egzamin dojrzałości złożył w 1974 w Państw. Liceum Sztuk Plastycznych w Nałęczowie. Ukończył pięć semestrów historii na Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. W 1980 podjął pracę w Pracowni Badań Architektoniczno-Konserwatorskich lubelskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków jako asystent. Po blisko 12 latach pracy w Pracowni kontynuował działalność badawczą w założonym przez siebie Zespole Badań Architektonicznych.

W PP PKZ współuczestniczył we wszystkich znaczniejszych pracach, dając się poznać jako rzetelny i sumienny dokumentalista. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim badania architektoniczne i polichromii w lubelskim Trybunale Koronnym, staromiejskich kamienicach Lublina (Rynek 7 i 8) i wielu obiektach na terenie woj. lubelskiego (m.in. pałac Małachowskich w Nałęczowie, kościół paraf. w Chodlu, spichlerz Feiersteina w Kazimierzu Dolnym). Uczestniczył także w badaniach obiektów staromiejskich Rygi (spichlerze, d. kościół reformacki, szereg kamienic). W nowym zespole badawczym od 1993 współdziałał w precedensowym dla zabytkowego śródmieścia Lublina opracowaniu projektów kolorystki kamienic na podstawie sondażowych badań tynków i warstw malarskich. Zadanie to poprzedzono wykonaniem szczegółowych opracowań inwentaryzacyjnych elewacji blisko 60 budynków. Następnie wykonano zbiorcze projekty kolorystyki pierzei ulic Krakowskie Przedmieście, Kołłątaja, Kościuszki i Chopina. Brał także udział w opracowaniu szeregu projektów kolorystyki lubelskich zabytków sakralnych, wśród których należy wymienić przede wszystkim kościół i klasztor Kapucynów, Karmelitów Trzewiczkowych, Salezjanów oraz kościół św. Wojciecha przy ul. Podwale. Był autorem projektów kolorystyki kościołów w Józefowie nad Wisłą, Czerniejowie, Głusku, Piotrawinie, Sobieszynie i wielu in. Ostatnią, nieskończoną pracą był projekt kolorystyki Bramy Grodzkiej na Starym Mieście w Lublinie.

Był żonaty dwukrotnie. Po raz pierwszy z Joanną z d. Brześcińską, plastykiem. Miał z nią córkę Olgę. Po raz drugi z Barbarą z d. Weikszą, z którą miał syna Aleksandra.

Zmarł 29 VII 1995. Pochowany został na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie.

A. Kasiborski, M. Stasiak, *Z żałobnej karty*, „Lubelszczyzna" 1/96, s. 148; informacje ustne uzyskane od Andrzeja Kasiborskiego (kierownika Pracowni Badań Architektoniczno-Konserwatorskich PP PKZ w l. 1984-1992) zam. w Lublinie; wykaz dokumentacji wykonanych przy udziale A. Lakutowicza w archiwach Woj. Oddz. Służby Ochr. Zab. w Lublinie i Region. Ośrodka Studiów i Ochr. Środowiska w Lublinie.

Dariusz Kopciowski

LAUTERBACH Jan **Alfred** (1884 lub 1885-1943), historyk sztuki, muzeolog.

Ur. 23 VI 1884 (lub 24 VI 1885) w Warszawie, syn Bernarda i Anny z Hirszmanów.

Szkołę średnią ukończył w Warszawie, następnie studiował w Lipsku, Bonn i Bernie, gdzie uzyskał doktorat z filozofii. Po powrocie do Warszawy zaangażował się w działalności Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości. W 1911 uczestniczył, jako jeden z delegatów Towarzystwa, w pierwszym zjeździe Miłośników Ojczystych Zabytków Przeszłości w Krakowie, biorąc czynny udział w dyskusjach i podejmowaniu uchwał. W l. 1912-19 pracował w Wydz. Konserwatorskim TOnZP. Od 1919 był radcą departamentu sztuki w Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ. W l. 1928-37 sprawował funkcję dyrektora Państw. Zbiorów Sztuki. Nadal działał w TOnZP, wygłaszał referaty i odczyty, w l. 1929-33 pełnił stanowisko wiceprzewodniczącego, a w l. 1934-37 przewodniczącego Wydz. Historii Sztuki i Kultury. Był też członkiem Tow. Naukowego Warszawskiego, od 1921 współpracownikiem Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności, od 1930 członkiem zarządu Związku Muzeów oraz współdziałał z Instytutem Propagandy Sztuki.

Miał szerokie zainteresowania naukowe: socjologia i metodologia historii sztuki, konserwatorstwo – zwłaszcza problemy teoretyczne, muzeologia, architektura, sztuka. Pisał prace naukowe, krytyki i eseje dotyczące sztuki polskiej i obcej oraz liczne artykuły o tematyce warszawskiej. Ważniejsze publikacje: *Potrzeby estetyczne Warszawy* (1915), pionierska praca *Styl Stanisława Augusta. Klasycyzm warszawski wieku XVIII* (1918), *Warschau* (Lipsk 1918, wyd. polskie *Warszawa*, W. 1925), *Pierścień sztuki. Historia i teoria* (1929).

W czasie okupacji ukrywał się i pracował nad problematyką przyszłej odbudowy Warszawy. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. Aresztowany wraz z żoną Stefanią przez gestapo 9 XI 1943 i prawdopodobnie tego samego dnia zamordowany.

A. Ryszkiewicz, *Lauterbach Jan Alfred*, w: PSB, t. XVI/4, 1971, z. 71, s. 584-585; J. Zachwatowicz, *Ochrona i konserwacja zabytków Warszawy*, w: *Kultura Warszawy*, W. 1979, s. 342 i 346; EW, s. 410.

Hanna Krzyżanowska

LEHMANN Janusz (1924-2002), chemik, gł. konserwator Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Ur. 19 IV 1924 w Poznaniu, jako syn nauczyciela Ignacego i Stanisławy z Scheitrów. Do Szkoły Powszechnej nr 2 i 39 uczęszczał w Poznaniu w l. 1930-36, a następnie do Gimnazjum Jana Kantego w l. 1936-39, gdzie ukończył trzecią klasę. Po zajęciu Poznania przez Niemców, w grudniu 1939 został wraz z rodzicami wysiedlony do Konieczpola w pow. Radomsko. Tu pracował jako goniec na poczcie, a później jako robotnik w nadleśnictwie. We wrześniu 1940 wraz z rodzicami przeniósł się do Warszawy, gdzie uczęszczał do Liceum Administracyjnego im. Roeslerów (do lipca 1941), a w l. 1941-44 pracował jako praktykant biurowy w firmie Becon-Export. W sierpniu i wrześniu 1944 brał udział w powstaniu warszawskim w oddziale „Baszta" walcząc na Mokotowie, a po kapitulacji wywieziony do obozu jenieckiego Stalag X-B Sanbostal k. Bremy, gdzie w maju 1945 został wyzwolony przez wojsko brytyjskie. Do maja 1946 przebywał w obozie dla b. jeńców w Witbeck i Elkenförde pod Kilonią w charakterze tłumacza języków angielskiego i niemieckiego. W czerwcu 1946 powrócił do Poznania i w październiku tegoż roku zdał maturę jako eksternista w Liceum św. Marii Magdaleny. W l. 1947-50 pracował w Spółdz. Wydawn. „Czytelnik" i równocześnie podjął studia na Uniw. Poznańskim na Wydz. Matematyczno-Fizycznym i Chemii, które ukończył w 1952 z dyplomem magistra, pisząc pracę o konserwacji zabytków metalowych. 1 II 1951 zaczął pracować w Muzeum Narodowym w Poznaniu kolejno na stanowi-

skach: adiunkta do 1954, konserwatora do 1963 i gł. konserwatora do 1990. Tu kierował utworzonym przez siebie laboratorium badawczym i nadzorował pracę następujących pracowni konserwatorskich, tworzonych przy jego współudziale: malarstwa i rzeźby, grafiki, tkanin, mebli, metali, zabytkowych instrumentów muzycznych, zabytków etnograficznych i militariów. Brał również aktywny udział w organizacji nowych oddziałów MN w Poznaniu.

W 1965 na Uniw. im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uzyskał stopień doktora nauk przyrodniczych. W tym roku wyjechał na stypendium do Anglii i Belgii, gdzie zapoznał się z organizacją i metodą pracy laboratoriów konserwatorskich, ich osiągnięciami i programem badań. Później wielokrotnie wyjeżdżał za granicę do Włoch, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Czech, byłego ZSRR, Tunezji, Indii, Węgier, biorąc udział w konferencjach międzynarodowych poświęconych konserwacji zabytków, na których wygłaszał referaty.

L. był także organizatorem szeregu ogólnopolskich konferencji konserwatorskich począwszy od 1957, poświęconych problemom konserwacji drewna, zabytków metalowych, tkanin i skóry, kamienia, papieru i pergaminu, malarstwa sztalugowego oraz doktrynom konserwatorskim. Był autorem kilkudziesięciu publikacji, poświęconych głównie problematyce przyczyn niszczenia i konserwacji zabytków ruchomych, wydawanych w kraju i za granicą. Tłumaczył także szereg opracowań zagranicznych poruszających problematykę konserwatorską i muzealną, które później publikowane były w Polsce. Prowadził współpracę z wyższymi uczelniami i instytutami naukowymi oraz czynny był jako konsultant przy wielu realizacjach różnych prac konserwatorskich na terenie kraju i za granicą, a szczególnie na terenie Wielkopolski, gdzie angażował się także w wykonawstwie prac konserwatorskich, np. przy odbudowie i restauracji ratusza poznańskiego, zabezpieczeniu reliktów architektury przedromańskiej i romańskiej pod katedrą poznańską, konserwacji Drzwi Gnieźnieńskich czy płyt Vischerowskich z katedry poznańskiej, do których powrotu do Polski także w dużej mierze się przyczynił. Był autorem szeregu nowoczesnych metod ratowania zabytkowych dzieł sztuki.

Od 1960 był członkiem Międzynarodowego Instytutu Konserwatorskiego (IIC), a od 1975 wiceprzewodniczącym grupy polskiej tego instytutu, przesyłając systematycznie od 1961 materiały dotyczące polskiej problematyki konserwatorskiej, które były publikowane w IIC Abstract w Nowym Yorku. Był również członkiem Międzynarodowego Komitetu Muzeów (ICOM), w którym w l. 1963-75 pełnił funkcję koordynatora Grupy Roboczej „Kamień", był także członkiem komisji ekspertów UNESCO ds. konserwacji zabytków kamiennych.

W 1990 przeszedł na emeryturę, ale pracował w dalszym ciągu na stanowisku st. kustosza w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. L. działał bardzo aktywnie społecznie jako inicjator utworzenia oddz. poznańskiego Stow. Konserwatorów Zabytków oraz w 1983 był jednym z głównych organizatorów Tow. Opieki nad Zabytkami – Oddz. w Poznaniu; na pierwszym walnym zebraniu Towarzystwa został wybrany na wiceprezesa (był nim do 1994), a w 1997 został prezesem i funkcję tę pełnił aż do śmierci, a był to czas niezwykłej aktywności Towarzystwa. Działalność jego w tym okresie wiązała się m.in. z realizacją renowacji kaplicy Królewskiej i ufundowaniem w niej monumentalnego nagrobka króla Przemysła II. Brał udział w restauracji zabytkowej studni Ignacego Taschnera ustawionej w parku przy Muzeum Etnograficznym oraz konserwacji Pręgierza na Starym Rynku. Wspólnie ze SKZ w Poznaniu podjął starania u władz o rewaloryzację zaniedbanego Ostrowa Tumskiego. Zabiegał z pozytywnym skutkiem o restaurację reliktów przedromańskich i romańskich w podziemiach katedry poznańskiej oraz konserwację Złotej Kaplicy.

Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (1955), odznaką „Zasłużony Działacz Kultury" (1967), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1971), złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1972), Warszawskim Krzyżem Powstańczym (1983).

Ożeniony w 1948 z Alicją z domu Ruge, miał syna Marka (ur. 1949) i dwie córki Elżbietę (ur. 1950) i Katarzynę (ur. 1957).

Zmarł w Poznaniu 25 XII 2002; pochowany jest na cmentarzu paraf. na Jeżycach.

Akta i informacje rodziny oraz akta MN w Poznaniu.

Henryk Kondziela

LENARD Barbara (1925-1999), historyk sztuki, zastępca konserwatora zabytków woj. warszawskiego.

Ur. 26 IX 1925 w Tuliszkowie w pow. tureckim, córka Wandy i Stefana Kamińskich. Dzieciństwo i wczesną młodość spędziła w Poznaniu, gdzie zaczęła szkołę średnią. Jesienią 1939 wraz z rodziną podzieliła los wielu Polaków wypędzonych z wcielonych do Rzeszy Niemieckiej terenów Warthegau (Kraju Warty). Osiedlili się w Warszawie. Tu skończyła szkołę średnią i działała w podziemnych strukturach AK, m.in. przygotowując się do służby pomocy medycznej. Od 1 VIII 1944 brała czynny udział w powstaniu warszawskim, pracowała w szpitalu powstańczym zorganizowanym w kamienicy przy ul. Wilczej 61, asystowała przy operacjach, wynosiła spod ostrzału rannych. 5 X tegoż roku została wywieziona z transportem rannych do obozu Zeithain nad Łabą. Wróciła do Poznania 21 VI 1945.

Studiowała historię sztuki na Uniw. Poznańskim. Pracę magisterską *Architektura kościoła pobernardyńskiego w Sierakowie*, napisaną pod kierunkiem ks. prof. Szczęsnego Dettloffa, obroniła w 1952. W tym samym roku przeniosła się do Warszawy, obejmując funkcję zastępcy woj. konserwatora zabytków. Podlegały jej projektowanie architektoniczne i dokumentacja fotograficzna. Uczestniczyła w pracach komisji przygotowującej dla rządu raport o stanie zabytków w Polsce (1958), dzięki czemu przyczyniła się do zainicjowania ewidencji zabytków architektury (tzw. karty zielone). W 1959 Min. Kultury i Sztuki skierowało ją na miesięczny kurs w Centre d'Etudes Superieures de la Renaissance w Tours we Francji. W następnych latach odbyła dwa staże stypendialne w Rzymie, m.in. w Centro Internazionale di Studi per la Coservazione.

W 1963 podjęła pracę w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Kierowała Działem Archiwum do przejścia na emeryturę w 1986. Dyrekcja ODZ powierzyła jej jednocześnie funkcję zastępcy redaktora naczelnego kwartalnika „Ochrona Zabytków" (red. nacz. był wówczas Józef Dutkiewicz). W l. 1963-64 opracowała razem z Krzysztofem Pawłowskim ewidencję urbanistyczną miast zabytkowych woj. warszawskiego i bydgoskiego (dla potrzeb ODZ). Zainicjowała, opracowywała i publikowała katalogi zbiorów archiwalnych rysunków architektonicznych. W l. 1973-86 wydanych zostało przez ODZ osiem tomów w serii A „Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków". W l. 1976-91 ponownie była zastępcą redaktora naczelnego „Ochrony Zabytków". Przez pewien czas (od 1 II 1978) pełniła funkcję wicedyrektora Ośrodka Dokumentacji Zabytków. Pisała liczne artykuły, m.in. *Badania sakralnej architektury gotyckiej na Mazowszu* (BHS 1963, nr 2), razem z K. Pawłowskim *Plan przebudowy Radziejowa z 1820 r.* (KAiU 1968, nr 1), wiele not, artykułów i recenzji w „Ochronie Zabytków" oraz cykl artykułów o zabytkach wpisanych na Listę Dziedzictwa Światowego UNESCO w „Spotkaniach z Zabytkami".

Była zamężna dwukrotnie, z drugiego małżeństwa, ze Zbigniewem Lenardem, miała córkę Katarzynę.

Zmarła 19 VII 1999 w Warszawie, pochowana na cmentarzu Bródnowskim.

C. Leżeński, *Zetrzyj z włosów pył bitewny. Wspomnienia żołnierzy warszawskiego batalionu AK Zaremba-Piorun*, W. 1996, s. 91 i n.; archiwum Działu Kadr Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie; informacje córki Katarzyny Batorskiej zam. w Warszawie, przyjaciół i wspomnienia autorów.

Hanna i Lech Krzyżanowscy

LENKOW Ewa (1936-1988), architekt, historyk sztuki.

Ur. 22 I 1936 w Sosnowcu. Oboje rodzice – ojciec Edward Lenart i matka Helena z Mackiewiczów – byli lekarzami. L. uczęszczała do państw. gimnazjum i liceum w Sosnowcu, w 1950 otrzymała świadectwo maturalne. W 1954 rozpoczęła studia na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej. Praktykę przeddyplomową odbyła przy odbudowie zespołu kościoła i klasztoru pobernardyńskiego we Wrocławiu. Jesienią 1959, po uzyskaniu dyplomu architekta, podjęła pracę w zespole woj. konserwatora zabytków we Wrocławiu, początkowo jako inspektor nadzoru nad pracami Brygad Wykonawczych Robót Konserwatorskich, później Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Od 1960 prowadziła dodatkowo sprawy zagospodarowania zabytków (zniszczonych, dewastowanych, wymagających remontów i właściwego użytkowania obiektów było wówczas na Dolnym Śląsku ponad 3 tys.). Powierzone zadania wykonywała wzorowo, mogła zatem w 1961 podjąć jednocześnie studia historii sztuki na Uniw. Wrocławskim. Po ich ukończeniu w 1964 prowadziła w urzędzie konserwatorskim sprawy dokumentacji zabytków, a w 1973 została kierownikiem Biura Studiów i Dokumentacji Zabytków. Współpracowała również z ramienia woj. konserwatora z Dolnośląską Komisją Opieki nad Zabytkami PTTK. W 1975 została przeniesiona do Oddziału Etnograficznego Muzeum Narodowego we Wrocławiu, by zajmować się skansenem dolnośląskim w Lubiążu (w organizacji).

Udział L. w pracach konserwatorskich i działaniach służby ochrony zabytków na Dolnym Śląsku, choć istotny, trudny jest do wyeksponowania. Pozostawiła kilka publikacji, m.in. o zabytkach Chojnowa i zespole pocysterskim w Henrykowie, szereg niepublikowanych studiów, jak studium historyczno-urbanistyczne Cieplic, oraz trochę inwentaryzacji i projektów. Odznaczona srebrną i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz srebrną i złotą odznaką PTTK.

Wyszła za mąż za Wojciecha Lenkowa i miała dwóch synów – Witolda i Adama.

Zmarła 13 XI 1988 i pochowana została we Wrocławiu na cmentarzu Św. Rodziny na Sępolnie.

M. Przyłęcki, *Ewa Lenkow (1936-1988)*, OZ 1989, nr 3-4, s. 286-287.

Mirosław Przyłęcki

LEPIARCZYK Józef (1917-1985), historyk sztuki, pierwszy konserwator zabytków m. Krakowa, prof. Uniw. Jagiellońskiego w Krakowie.

Ur. 7 IX 1917 w Rybniku na Górnym Śląsku, w rodzinie o silnych tradycjach patriotycznych. Był synem Jana i Antoniny z Kornatowskich. Szkołę podstawową i gimnazjum klasyczne ukończył w Rybniku, zdając maturę w 1935. W tymże roku podjął studia na UJ w Krakowie, początkowo w zakresie historii, a od 1938 historii sztuki, której odtąd poświęcił się wyłącznie. Studia uniwersyteckie przerwała wojna, którą wraz z rodzicami, po wysiedleniu ze Śląska, spędził w Krakowie. W czasie okupacji, na zlecenie konspiracyjnie działającej PAU, zbierał (wraz z Gwidonem Chmarzyńskim) materiały do bibliografii prac niemieckich dotyczących sztuki polskiej oraz samodziel-

nie kształcił się, czerpiąc z opracowań z zakresu teorii i historii sztuki (m.in. Wölfflina). Studia kontynuował po wojnie, formalnie zakończył je w 1946, lecz egzamin ostateczny złożył dopiero w 1949, a stopień magistra uzyskał w 1950 na podstawie pracy o dziejach budowy kościoła Mariackiego w Krakowie, napisanej pod kierunkiem prof. Adama Bochnaka (publ. *Fazy budowy Kościoła Mariackiego w Krakowie*, „Roczn. Krak." t. 34, 1957-59).

Równocześnie ze studiami, od marca 1945, pracował jako referent ochrony zabytków w Wydz. Kultury Urzędu Woj. w Krakowie, blisko współpracując z ówczesnym woj. konserwatorem zabytków Bohdanem Treterem, a po jego rychłej śmierci (12 XI 1945) pełnił nawet krótko obowiązki konserwatora woj. Problematyka ochrony i konserwacji zabytków była ważną dziedziną w jego działalności zawodowej. W grudniu 1948 podjął pracę jako asystent w Katedrze Konserwacji Zabytków na Wydz. Architektury Wydz. Politechnicznych Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (potem Politechniki Krakowskiej), stając się współpracownikiem i uczniem profesorów Witolda Dalbora i Antoniego Karczewskiego. W 1950 został st. asystentem w Katedrze Historii Sztuki UJ (potem katedrze Historii Sztuki Nowożytnej). Wcześniej zrezygnował z pracy w Urzędzie Woj. oraz z asystentury na PK. Związał się na trwale z UJ, blisko współpracując z prof. A. Bochnakiem. W 1952 doktoryzował się na podstawie dysertacji o twórczości architekta Franciszka Placidiego (publ. *Architekt Franciszek Placidi*, „Roczn. Krak." t. 38, 1965) i uzyskał awans na stanowisko adiunkta. W tym samym 1952 został powołany na stanowisko miejskiego konserwatora zabytków w Krakowie, wówczas pierwszy raz utworzone w strukturze administracji miejskiej. Funkcję tę pełnił do 1956. Zasługą L. jako konserwatora był pierwszy kompleksowy program ochrony i konserwacji zabytków Krakowa, opracowany w 1952, oraz wyprzedzające epokę podjęcie problemu ochrony i konserwacji obiektów z XIX i XX w. (młodopolskiej kawiarni „Jama Michalika", secesyjnych wnętrz Kasyna Oficerskiego, a także XIX-wiecznej przebudowy Sukiennic krakowskich).

W 1965 habilitował się na podstawie rozprawy o twórczości S. Sierakowskiego, (publ. *Działalność architektoniczna Sebastiana Sierakowskiego. Projekty klasycystyczne i neogotyckie*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace z Historii Sztuki" 1968, z. 7, *Wczesna działalność Sebastiana Sierakowskiego. Projekty barokowe (1769-1775)*, tamże, 1971, z. 9). Zainteresowania naukowe L. to barok, architektura i urbanistyka XIX w., Śląsk, sztuka Krakowa. Głównym polem jego działania była dydaktyka historii sztuki na UJ. Wzbogacił ją o problematykę konserwatorską, prowadząc wykłady z tego zakresu oraz opracowując skrypt uniwersytecki *Konserwacja zabytków* (Kr. 1952). Brał udział w tworzeniu bazy informacyjnej o zasobie zabytków w Polsce jako autor opracowań monograficznych oraz *Katalogu zabytków sztuki* (pow. Kraków). Publikował liczne artykuły w rubryce „Kronika Konserwatorska" w „Ochronie Zabytków". Był ekspertem władz państwowych i kościelnych w zakresie ochrony i konserwacji zabytków, rzeczoznawcą oddziałów Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Krakowie i Kielcach, a także popularyzatorem zabytków sztuki; szkolił przewodników PTTK. Opublikował ok. 100 prac naukowych, był redaktorem „Zeszytów Naukowych UJ" (t. I i VI), członkiem komitetu redakcyjnego „Roczn. Krakowskiego" i „Foliarum Historiae Artium". Pełnił funkcję sekretarza (w 1952) Komisji Historii Sztuki PAU, ostatniego przed jej likwidacją. Był członkiem: Komisji Archeologicznej, Komisji Architektury i Urbanistyki, Komisji Teorii i Historii Sztuki PAN Oddz. Kraków (od powstania w 1956), Stow. Historyków Sztuki, Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Rady Ochrony Dóbr Kultury,

Społ. Komitetu Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu.

Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, odznakami „Zasłużony Działacz Kultury" i złotą „Za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa", tytułem „Honorowy Przewodnik po Krakowie".

Rodziny nie założył. Zmarł w Krakowie, pochowany 20 XII 1985 na cmentarzu Rakowickim.

M. Rożek, *Profesor doktor Józef Lepiarczyk (1917-1985)*, „Roczn. Krak." 1986, t. 52, s. 147-150; A. Małkiewicz, *Józef Lepiarczyk (1917-1985)*, „Fol. Hist. Art." t. 23, 1987, s. 149-154; L. Kalinowski, *Przemówienie wygłoszone podczas pogrzebu profesora Józefa Lepiarczyka*, tamże, s. 155-156; M. Rożek, *Józef Lepiarczyk, badacz dziejów architektury i urbanistyki*, Teka KUiA PAN O/Kr. t. 22, 1988.

Zbigniew Beiersdorf

Lesiak Krzysztof (1951-2000), konserwator dzieł sztuki.

Ur. 27 IX 1951 w Warszawie. Syn znanego konserwatora dzieł sztuki Mariana i Stefanii Stanisławy z d. Cieciura. Świadectwo dojrzałości uzyskał w Zespole Szkół Budowlanych nr 3 w Warszawie. Po maturze rozpoczął pracę w zakładzie prefabrykacji domów, lecz wkrótce postanowił zmienić zajęcie, by kontynuować tradycje rodzinne. W 1969 został zatrudniony jako laborant w Pracowni Konserwacji Zabytków Metalowych oddz. warszawskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Pracował tu do 1981, w ostatnim okresie na stanowisku kierownika. W l. 1972-79 studiował Konserwację Zabytków Architektury na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Temat pracy magisterskiej – przekształcenia i restauracje kolumny Zygmunta w Warszawie – był zainspirowany konserwacją pomnika przeprowadzoną w 1977-78 przez zespół konserwatorów z PP PKZ pod kierunkiem ojca – Mariana Lesiaka. W l. 1981-87 L. był kierownikiem pracowni konserwatorskiej w Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie. 1 XI 1999 podjął pracę w pracowni konserwatorskiej Państw. Muzeum Etnograficznego. Od 1998 był uczestnikiem seminarium doktoranckiego sztuki nowożytnej w Instytucie Sztuki PAN kierowanego przez prof. Jerzego Kowalczyka. Kontynuował tu swoje zainteresowania pomnikami kolumnowymi. Kilka z wielu podróży zagranicznych odbył w celu zapoznania się z zachowanymi kolumnami we Włoszech, Austrii, Chorwacji, Słowacji, Słowenii.

Z bogatego dorobku konserwatorskiego L. na szczególną uwagę zasługują prace wykonane przy brązowych pomnikach warszawskich: kolumnie Zygmunta (dwukrotnie: w 1977 i 1994), pomniku Kopernika (1972 i 1994), Kilińskiego, Bohaterów Warszawy, Nike, Marii Skłodowskiej-Curie, a także w Krakowie przy pomniku Kościuszki. Konserwował rzeźby ogrodowe z brązu w warszawskich parkach – Skaryszewskim i Ujazdowskim. Ponadto na zlecenia wielu muzeów, instytucji zbiorów publicznych, władz kościelnych, prywatnych kolekcjonerów konserwował obiekty z brązu, żeliwa, broń palną, białą i ochronną, rzędy końskie, wyroby ze srebra i cyny, oprawy ksiąg, zegary i in.

Opublikował kilka artykułów w pismach naukowych: *Kolumna Zygmunta III Wazy w Warszawie. Twórcy i źródła inspiracji* (BHS 1979, nr 1-2), wspólnie z Marianem Lesiakiem *O napisach na Kolumnie Zygmunta III Wazy w Warszawie* (tamże, nr 3), z M. Lesiakiem i Sławomirem Safarzyńskim *Oxide Coating in the Conservation of Metal Monuments: the Column of King Sigismundus III Waza in Warsaw* („Studies in Conservation" 1980, nr 1), *Kolumna Zygmunta – jej kolejne przekształcenia i restauracje* (OZ 1997, nr 2). W l. 1997-98 publikował również jako współautor w miesięczniku „Cen-

ne, bezcenne/utracone" oraz w „Biul. Konserwatorskim Woj. Białostockiego". Brał udział w zbiorowych wystawach prac konserwatorskich organizowanych przez Muzeum Narodowe w Warszawie (1975), Muzeum Azji i Pacyfiku (1987) oraz Zw. Polskich Artystów Plastyków (1985 i 1997). Od 1996 reprezentował środowisko konserwatorskie we władzach samorządowych ZPAP. Przez wiele lat współpracował ze spółdzielniami pracy twórczej „Ars Antiqua" oraz „Plastyka". Działał też w spółdzielni mieszkaniowej PP PKZ, której był założycielem, przewodniczącym rady nadzorczej i następnie członkiem zarządu.

W uznaniu działalności konserwatorskiej został uhonorowany odznakami „Za Opiekę nad Zabytkami" i „Zasłużony Działacz Kultury", otrzymał także zespołową nagrodę I stopnia min. kultury i sztuki za film dokumentujący prace konserwatorskie przy kolumnie Zygmunta.

Ożeniony z Ireną Lipską, konserwatorem zabytków architektury, miał troje dzieci: Karola, Konrada i Katarzynę.

Zmarł 22 IX 2000 w Warszawie, pochowany na Cmentarzu Północnym.

Informacje rodziny.

Janusz Mróz

LESIAK Marian (1919-1999), konserwator dzieł sztuki.

Ur. 2 I 1919 w Warszawie. Syn kupca Pawła i Rozalii z Grabków. Maturę zdał w 1938 przed Państw. Komisją Egzaminacyjną Okręgu Warszawskiego. W l. 1948-56 studiował na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie: w Pracowni Konserwacji Książki i Grafiki (w l. 1950-51 był asystentem) pod kierunkiem prof. Bonawentury Lenarta i w Pracowni Konserwacji Sztuki Zdobniczej (działającej początkowo przy Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w gmachu Zachęty – studenci ASP mieli tu niektóre zajęcia) pod kierunkiem prof. Józefa Greina. Tematem pracy dyplomowej, wykonanej u prof. Bohdana Marconiego, była konserwacja srebrnych insygniów biskupich z XII w. – kielicha i pateny z wykopalisk w katedrze poznańskiej.

Od 1953 do przejścia na emeryturę w 1980 pracował w oddz. warszawskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Przez pierwsze lata w Pracowni Konserwacji Sztuki Zdobniczej. W 1960 zorganizował Pracownię Konserwacji Zabytków Metalowych, która od 1969 była samodzielną komórką w pionie naukowo-konserwatorskim PP PKZ. W 1978 utworzył przy niej Pracownię Złoceń Galwanicznych, w której wykonano dużą część złoceń dla będącego właśnie w odbudowie Zamku Królewskiego. Stosowano technologię opracowaną przez Instytut Mechaniki Precyzyjnej. W 1958, równolegle z pracą w PP PKZ, L. utworzył pracownię konserwatorską w Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej (od 1964 Państw. Muzeum Etnograficzne), którą kierował do 1963.

L. był konserwatorem dzieł sztuki zdobniczej i użytkowej gruntownie przygotowanym do wykonywania zawodu, stale pogłębiającym wiedzę i umiejętności. Podstawę dały mu studia u profesorów ASP – twórców powojennej sztuki konserwacji, a doświadczenie rzemieślnicze uzyskał pracując po wojnie w firmie złotniczej Zygmunta Olczaka. Ponadto interesował się technologiami z pogranicza rzemiosła i przemysłu. Jego nowatorskim osiągnięciem było zastosowanie złoceń galwanicznych w konserwacji metalowych obiektów zabytkowych. Literatura fachowa (głównie obcojęzyczna), kontakty z chemikami, inżynierami, historykami sztuki wzbogacały jego wiedzę i umożliwiały doskonalenie metod konserwatorskich. Na dorobek konserwatorski L. składają się setki obiektów wykonanych z różnych materiałów: metalu, drewna, kości słoniowej, skóry, papieru, tkanin, szkła,

porcelany, ceramiki. Przedmiotem jego szczególnego zainteresowania były zabytki wykonane w technikach mieszanych. Na zlecenia wielu muzeów, instytucji zbiorów publicznych w Polsce kierowana przez niego pracownia przeprowadziła konserwację pojedynczych eksponatów i całych kolekcji, do których należały: broń i in. militaria, rzędy końskie, paramenty kościelne, naczynia i in. przedmioty srebrne i cynowe, kandelabry, medale, globusy, wazy porcelanowe, zegary, lampy itp. Wykonywał również konserwacje pomników i nagrobków. Do najbardziej znanych jego prac należy konserwacja w 1977 kolumny Zygmunta III w Warszawie (posąg króla i in. metalowe elementy pomnika). Wymienić także należy: drzwi brązowe z XII w. z katedry w Gnieźnie (1956-57), sarkofag cynowy księcia Ludwika IV z Mauzoleum Piastów Śląskich w Legnicy (1966), 15 płyt miedziorytowych W. Hondiusa i J. Falcka ze zbiorów PAN w Gdańsku (1968), pomnik Mikołaja Kopernika w Warszawie (1972; wykaz najważniejszych prac – OZ 2000, nr 2).

Swoje działania konserwatorskie omówił w publikacjach: *Konserwacja kielicha srebrnego z drugiej połowy XII wieku* (BMiOZ, seria B, 1963), *Konserwacja i dokumentacja kolczug na przykładzie eksponatów z Muzeum Zamkowego w Malborku* (OZ 1968, nr 3), razem z J. Sochą i S. Safarzyńskim *Wykonanie dekoracyjno-ochronnych warstewek tlenkowych na dużych obiektach w ekspozycji zewnętrznej. Na przykładzie konserwacji części metalowych Kolumny Zygmunta w Warszawie* (OZ 1979, nr 3), razem z Krzysztofem Lesiakiem *O napisach na Kolumnie Zygmunta III Wazy w Warszawie* (BHS 1979, nr 3), wspólnie z K. Lesiakiem i S. Safarzyńskim *Oxide Coating in the Conservation of Metal Monuments: the Column of King Sigismundus III Waza in Warsaw* („Studies in Conservation" 1980, nr 1). Ponadto pozostawił rękopis (w zbiorach syna Krzysztofa) *Badania porównawcze i ocena powłok złotych nałożonych metodami: płatkową, ogniową, galwaniczną w konserwacji zabytków.*

Drugą pasja życiową L. były podróże zagraniczne. Zwiedził wiele krajów, a każdy wyjazd owocował kontaktami konserwatorskimi i spostrzeżeniami przydatnymi w pracy zawodowej. Po przejściu na emeryturę w 1980 kontynuował działalność konserwatorską w spółdzielniach artystów plastyków „Plastyka", „Ars Antiqua", „Art" i in. Uczestniczył w komisjach konserwatorskich jako rzeczoznawca min. kultury i sztuki. Opracowywał także ekspertyzy metalowych przedmiotów zabytkowych znajdujących się w obrocie antykwarycznym.

Za konserwację kolumny Zygmunta otrzymał wraz z zespołem nagrodę I stopnia min. kultury i sztuki. Ponadto został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, odznakami – złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", „Zasłużony Działacz Kultury", „Zasłużony dla Warszawy".

Ożeniony ze Stefanią Stanisławą z d. Cieciura, miał syna Krzysztofa, konserwatora dzieł sztuki, i córkę Elżbietę.

Zmarł w Warszawie 26 IV 1999, pochowany na cmentarzu Bródnowskim.

K. Lesiak, *Marian Lesiak (1919-1999)*, OZ 2000, nr 2, s. 211-213; informacje syna Krzysztofa i rodziny.

Janusz Mróz

LORENTZ Stanisław (1899-1991), historyk sztuki, konserwator zabytków okręgu wileńskiego, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, prof. Uniw. Warszawskiego.

Ur. 28 IV 1899 w Radomiu. Ojciec Karol Ludwik był pedagogiem i filozofem, matka, Maria z Schoenów, nauczycielką. Gimnazjum filologiczne Wojciecha Górskiego w Warszawie ukończył w 1917. Studia historii sztuki na Uniw. Warszawskim odbył w l. 1917-22, a pracę doktorską o Efraimie

Schroegerze obronił w 1924. Pracę rozpoczął jako st. asystent u prof. Zygmunta Batowskiego na UW, wykładając jednocześnie w gimnazjum ojca w Warszawie. Od 1927 prowadził referat muzeów i stosunków naukowych z zagranicą w Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ.

W 1929 objął stanowisko konserwatora zabytków i kierownika Oddz. Sztuki Woj. Wileńskiego i Nowogródzkiego, przedstawiony uprzednio przez Jerzego Remera, gen. konserwatora zabytków, wojewodzie wileńskiemu Władysławowi Raczkiewiczowi (przyszłemu prezydentowi RP na emigracji). L. traktował swą działalność w ochronie zabytków jako służbę obywatelską. Miał wykłady konserwatorskie na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego w Wilnie, prowadził prelekcje publiczne, także w radiu (co było nowością). Podjął energiczne inspekcje terenowe, tworzył zaplecze swych działań merytorycznych, wiążąc się ze środowiskiem intelektualnym Wilna. Powódź w 1931 zagroziła konstrukcji katedry wileńskiej. Powstał komitet odnowienia świątyni z udziałem L., który wydał specjalną broszurę (1933) i brał czynny udział w odsłanianiu grobów królewskich w podziemiach. Wstrzymując zamierzoną sprzedaż za granicę kolekcji gobelinów XVII-wiecznych, daru królewskiego dla katedry, popadł w konflikt z kurią metropolitalną. Odwołany przez premiera ze stanowiska, odzyskał je w wyniku zdecydowanej interwencji środowiska wileńskiego (1933). MWRiOP wspierało finansowo odnowę katedry, a królewska kolekcja została. W trakcie swej pracy konserwatorskiej w Wilnie L. wykazał zdecydowanie i umiejętność realizowania swych planów.

W 1935 został powołany na wicedyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie. Rok później objął stanowisko dyrektora, realizując trudne zadanie przyspieszenia budowy nowoczesnego gmachu w Al. Jerozolimskich. Na inaugurację Muzeum przygotowano wystawę „Warszawa wczoraj, dziś, jutro" (1938). W tym okresie prowadził wykłady zlecone z muzealnictwa i konserwatorstwa na Wydz. Humanistycznym UW.

8 IX 1939, w pierwszych dniach wojny, został powołany przez Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy (Stefana Starzyńskiego) w skład Kolegium Doradczego, a wkrótce stanął na czele Komisariatu Ratowania Zabytków przy Społ. Pogotowiu Technicznym. Wielkie bombardowanie Zamku Królewskiego 17 września zastało L. i jego ekipy na posterunku, zaczęto demontować i wywozić do magazynów wszystko, co było można. Jednocześnie L., jako „polski kierownik" przy niemieckim komisarzu, zarządzał MN, kierując się polską racją stanu. W 1941 został zastępcą dyrektora Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj. Na tajnym UW uzyskał w 1943 habilitację na podstawie rozprawy o sztuce polskiego oświecenia. Jesienią 1944, po upadku powstania warszawskiego i wypędzeniu przez Niemców pozostałej ludności stolicy, uzyskał w komendanturze miasta zgodę na wywożenie zbiorów, archiwaliów itp. z sektorów, których jeszcze nie zdążono spalić.

18 stycznia 1945, nazajutrz po wyzwoleniu Warszawy, wszedł do MN, by objąć nad nim pieczę i ponownie funkcję dyrektora, którą sprawował do 1982. Niemal równocześnie (luty 1945) został powołany do zorganizowania Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w Min. Kultury i Sztuki, którą kierował do jej rozwiązania w 1951. Niezwłocznie przystąpił do działań, mających na celu odzyskanie zagrabionych przez Niemców dzieł sztuki i ratowanie zniszczonych zabytków. Powołał grono specjalistów, którzy podjęli zadania rewindykacji wywiezionych zbiorów, zabezpieczania ruin historycznych miast, prób zahamowania procesu rozpraszania opuszczonych kolekcji, zbiorów prywatnych itp.

L. wielokrotnie potwierdzał, że postanowienie o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie dojrzewało jesienią 1939, gdy najeźdźcy przygotowywali mury do wysa-

dzenia. Pierwszą publiczną prezentacją problematyki zamkowej była wystawa „Warszawa oskarża", otwarta 3 V 1945 w MN. W oddzielnej sali przedstawił L. relikty uratowane z pożogi, akcentując hasło odbudowy. Zapewne był współinicjatorem powołania Pracowni Odbudowy Zamku w ramach Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy. W 1946 wydał broszurę *Zburzenie Zamku Królewskiego w Warszawie*. I odtąd aż do 15 XI 1982, gdy wycofał się ze wszystkich publicznych funkcji, nie pomijał żadnej okazji i okoliczności, by zrealizować cel swego życia – odbudowę Zamku. Relacje o niej wypełniają niemal całą literaturę związaną z L. Dzięki zajmowanym wysokim stanowiskom publicznym, stale poszerzając swe krajowe i zagraniczne wpływy, osiągnął upragniony sukces.

Mimo wielkiego zaangażowania w sprawy odbudowy ze zniszczeń wojennych zabytków i muzealnictwa, nie zrezygnował z pracy naukowej w dziedzinie historii sztuki. W l. 1945-51 był kierownikiem Instytutu Historii Sztuki UW, a do 1969 prowadził Katedrę Historii Sztuki Nowożytnej. W 1947 został mianowany prof. nadzwyczajnym, w 1954 zwyczajnym. Od 1945 był członkiem rzeczywistym Tow. Naukowego Warszawskiego, a po jego rozwiązaniu w 1952 członkiem korespondentem powstałej w tymże roku Polskiej Akademii Nauk. Od 1949 członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Autor licznych publikacji naukowych i popularnonaukowych. Pisał przede wszystkim o sztuce polskiego oświecenia i Zamku Królewskim w Warszawie. Był konsultantem naukowym serii „Zabytki Warszawy" wydawanej przez PWN.

Bardzo aktywnie działał na arenie międzynarodowej. Sprawował wysokie funkcje w międzynarodowych organizacjach muzealnych i ochrony zabytków oraz w polskich komitetach tych organizacji. Na konferencjach i w dyskusjach prezentował problemy i osiągnięcia Polski związane z powojenną odbudową. W 1948 objął funkcję wiceprezesa Polskiej Komisji Narodowej UNESCO, a w roku następnym zainicjował powołanie Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), którego był pierwszym przewodniczącym. Na konferencji UNESCO w 1959 był jednym z inicjatorów powołania Międzynarodowego Centrum Konserwacji (ICCROM) z siedzibą w Rzymie; został wybrany na wiceprzewodniczącego rady programowej, od 1966 sprawował funkcję przewodniczącego, a od 1971 był przewodniczącym honorowym. W 1963 Amerykanie zorganizowali programową konferencję konserwatorską, na którą L. został zaproszony jako jeden z trzech Europejczyków (obok przedstawicieli Anglii i Francji). Przedstawił polską filozofię odbudowy zniszczonych wojną miast oraz dokonania praktyczne, uzyskując zrozumienie i uznanie uczestników konferencji. W 1964 został przewodniczącym Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Zespołów Zabytkowych (ICOMOS). Po tragicznej powodzi we Florencji w 1966, która zniszczyła lub uszkodziła wiele zabytków, UNESCO powierzyło L. przewodnictwo Międzynarodowego Komitetu Pomocy dla Florencji i Wenecji.

Powierzenie L. funkcji wiceprzewodniczącego Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, ogłoszone 26 I 1971 wraz z apelem do Polaków, stało się jego osobistym sukcesem, ale i wyzwaniem. Informacji o odbudowie zamku towarzyszył jego artykuł: *Zamek w Warszawie – symbol więzi narodowej*. Brał czynny udział w pracach Stow. Historyków Sztuki. W l. 1935-39 i następnie po wojnie, w l. 1945-50, sprawował funkcję prezesa Oddz. Warszawskiego, a w l. 1950-52 wiceprezesa Zarządu Głównego. Należał do komitetu redakcyjnego „Biuletynu Historii Sztuki", a od 1951 przez 30 lat był redaktorem naczelnym. W 1963 zainicjował powstanie Tow. Przyjaciół Warszawy i sprawował funkcję prezesa do 1991.

Za swą wieloletnią, niestrudzoną i skuteczną działalność na rzecz ochrony zabytków i muzealnictwa został L. uhonorowany wieloma odznaczeniami, nagrodami i tytułami polskimi i zagranicznymi. Otrzymał srebrny Krzyż Virtuti Militari za działania we wrześniu 1939, Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Polonia Restituta (1947), Order Corona d'Italia (1947) i francuski Krzyż Komandorski Legii Honorowej (1961). Za zasługi dla Warszawy został wyróżniony Nagrodą Naukową Miasta Warszawy (1960) oraz zaszczytnym tytułem Homo Varsoviensis (1978). Otrzymał nagrodę państwową I stopnia (1964) i specjalną nagrodę państwową XXXV-lecia PRL (1979). Ponadto został członkiem Accademia de Belle Arti w Wenecji (1957), Academie Nationale des Sciences Belles-Lettres et Arts w Bordeaux (1958). Otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniw. w Bordeaux (1961) i Uniw. w Nancy (1966), międzynarodową Nagrodę im. Herdera przyznaną przez Uniw. Wiedeński (1964), nagrodę Fundacji Jurzykowskiego w Nowym Jorku (1979) i nagrodę Piero Gazzola przyznawaną przez ICOMOS (1984). Był członkiem honorowym Międzynarodowego Komitetu Historii Sztuki (CIHA, 1969), ICOMOS (od 1979), członkiem senatu Accademia Nazionale d'Arte Moderna w Rzymie (od 1982). Wyróżniony tytułem Dyrektora Honorowego Muzeum Narodowego w Warszawie (1990).

W 1927 poślubił Irenę z Nasfeterów, miał córkę Alinę Lorentz-Kowalczykową.

Zmarł 15 III 1991 w Warszawie, pochowany na cmentarzu ewangelicko-reformowanym przy ul. Żytniej.

S. Lorentz, *Zburzenie Zamku Królewskiego w Warszawie*, W. 1946 [także w jęz. ang., franc., ros.]; tenże, *Reconstruction of the Old Town Centers of Poland*, w: *Historic Preservation Today*, Williamsburg Vrg. 1966, s. 43-76; *Walka o dobra kultury 1939-1945* [praca zbior.], W. 1970; R. Jarocki, *Rozmowy z Lorentzem*, W. 1981; S. Lorentz, *Album Wileńskie*, W. 1986; tenże, *Walka o Zamek*, W. 1986; L. Krzyżanowski, *Profesor Stanisław Lorentz (1899-1991)*, OZ 1991, nr 3, s. 213-214; *Stanisława Lorentza walka o Zamek. Wystawa w stulecie urodzin*, W. 1999; E. Suchodolska, *Stanisława Lorentza obrona i restytucja Zamku Królewskiego*, w: *Przeszłość przyszłości. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Lorentza*, W. 1999, s. 167-191.

Hanna i Lech Krzyżanowscy

LUDWIKOWSKI Leszek (1925-1990), historyk sztuki, konserwator zabytków m. Krakowa, muzeolog.

Ur. 7 VII 1925 w Skawinie k. Krakowa, syn Ryszarda i Marii z d. Ludwikowskiej (której nazwisko przyjął). W czasie okupacji zatrudniony był na stacji kolejowej w Skawinie i działał jako żołnierz AK (od I 1943 do I 1945). Po wojnie pracownik administracji firmy chemicznej „AM" w Krakowie (1945-47), potem był przewodnikiem PTTK po zabytkach Krakowa (1948-53), równocześnie studiował historię sztuki na Uniw. Jagiellońskim. Dyplom mgr. historii sztuki uzyskał w 1953 i w tym samym roku podjął pracę w Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krakowie jako zastępca miejskiego konserwatora zabytków (1953-58), początkowo dr. Józefa Lepiarczyka, a od 1956 arch. Stefana Świszczowskiego. W l. 1958-66 był ich następcą jako gł. konserwator zabytków m. Krakowa. W 1960 zainicjował akcję ratowania i konserwacji zabytków w śródmieściu Krakowa oraz na krakowskim Kazimierzu, która zaowocowała podjęciem prac zabezpieczających oraz publikacjami. Działania te przypadły na czas narastającego kryzysu Krakowa, spowodowanego przez forsowną industrializację (rozbudowę kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie) i ograniczenia ochrony wyłącznie do historycznego centrum. Mimo tych trudności, odnotować należy istotną nowość, jaką był postulat kompleksowego traktowania całości. Był on

wprowadzany bardzo ostrożnie pod pretekstem „poprawy sytuacji mieszkaniowej w Krakowie", z dopuszczeniem wyburzeń (szczególnie zabudowy oficynowej) i odbudowy w formach historycznych, ale przy zastosowaniu współczesnych normatywów. Pierwszymi przykładami takiego kompleksowego ujęcia był remont bloku zabudowy we wsch. pierzei Małego Rynku (1966-70) oraz rozpoczęcie prac w zespole ul. Kanoniczej. Na kadencję L. jako konserwatora zabytków m. Krakowa przypadła nowa aranżacja Rynku Głównego w typie „piazza", z usunięciem rozwiązań z 2 poł. XIX w. (1961-64) oraz remonty budowli związanych z Rynkiem: rekonstrukcja attyki na kamienicy Bonerowskiej (1962) i konserwacja Wieży Ratuszowej (1964-69); dla wszystkich tych obiektów projekty opracował arch. Wiktor Zin.

Od 1966 L. przeszedł do muzealnictwa jako wicedyrektor naukowy Muzeum Etnograficznego w Krakowie (1966-71), a potem kustosz i wicedyrektor naukowy Muzeum Historycznego m. Krakowa (1 II 1971 – 1 VI 1988). Sprawował również funkcję wiceprzewodniczącego Rady Naukowej Muzeum Historycznego. W 1973 kierował adaptacją pałacu Krzysztofory w Rynku Głównym na Muzeum Historyczne m. Krakowa. W l. 1963-70 był wykładowcą z zakresu konserwacji zabytków i historii sztuki na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej, a także biegłym sądowym w kwestii dzieł sztuki i konserwacji zabytków (1965-90), wykładowcą kursów dla przewodników PTTK po Krakowie, organizatorem konkursów młodzieżowych wiedzy o Krakowie.

Bibliografia prac L. obejmuje ok. 100 pozycji naukowych i popularnonaukowych dotyczących głównie zabytków Krakowa. Szczególną wartość ma *Kronika prac konserwatorskich w Krakowie* (publ. w OZ) oraz małe monografie: *Stara Bóżnica na Kazimierzu*, *Ratusz m. Kazimierza*, *Sukiennice*, *Ratusz krakowski*, *Architektura romańska w Krakowie*, *Z dziejów i kultury Krakowa*, *Ochrona zabytków w Krakowie*, *Miasto żydowskie na Kazimierzu*, *Towarzystwo Strzeleckie w Krakowie*, *Kościół Mariacki*, *Pałac „Krzysztofory"*, *Pałac „Pod Baranami"*, *Tradycyjna szopka krakowska*, *Lajkonikowy teatr Stanisława Wyspiańskiego*, *Ołtarz Mariacki*. Był inicjatorem i redaktorem „Biuletynu Krakowskiego" (ukazały się trzy tomy), zawierającego wyniki badań, oraz studiów naukowych i konserwatorskich, a także redaktorem „Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa »Krzysztofory«", w których publikował szereg artykułów własnych, m.in. *Ochrona dóbr kultury w Krakowie (1945-1974)*, publ. w 1974.

Był członkiem prezydium Komitetu Odnowienia Zamku Wawelskiego i Komitetu Restauracji Collegium Maius (1968-75), Woj. Rady Ochrony Dóbr Kultury w Krakowie (1986-88), Stow. Historyków Sztuki i Stow. Autorów Polskich. Należał do Stronnictwa Demokratycznego (od 1950), w którym pełnił szereg wysokich funkcji partyjnych na szczeblu województwa. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1980), Złotym Krzyżem Zasługi (1972) oraz wieloma odznakami, m.in. „Za Opiekę nad Zabytkami" (1964), „Za Pracę Społeczną dla m. Krakowa" (1965), „Honorowy Opiekun Miejsc Pamięci Narodowej" (1982), Odznaką Honorową Bractwa Kurkowego w Krakowie (1984).

Zmarł 30 V 1990 w Krakowie i tu został pochowany.

Akta osobowe w Muzeum Historycznym m. Krakowa.

Zbigniew Beiersdorf

Ł

ŁABINOWICZ Adam (1919-1987), historyk sztuki, muzeolog, konserwator broni, zbroi i przedmiotów rzemiosła artystycznego (gł. metalowych).

Ur. 20 X 1919 we Lwowie, syn urzędnika skarbowego Władysława i Anieli z Paniczów. Uczęszczał do IX Państw. Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego we Lwowie, w 1940 zdał maturę. W l. 1940-41 studiował filologię polską na Uniw. Jana Kazimierza. Po wkroczeniu Niemców do Lwowa pracował fizycznie w fabryce przetworów chemicznych. W 1942 został zatrudniony jako modelarz w instytucji Budowa Panoramy Plastycznej Dawnego Lwowa, w której pracował do momentu repatriacji w 1946. Osiedlił się wraz z rodzicami w Bytomiu. W 1947 przyjechał do Krakowa i rozpoczął studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim. W trakcie studiów podjął pracę w Muzeum Narodowym w Krakowie jako mł. asystent konserwatorski w Pracowni Konserwacji Broni Zabytkowej (wówczas w suterenie pałacu Czapskich – Oddz. MN). 31 X 1952 otrzymał dyplom ukończenia studiów ze stopniem mgr. filozofii z zakresu historii sztuki. W następnym roku został asystentem, a później kolejno st. asystentem konserwatorskim, adiunktem i w 1958 asystentem muzealnym. Na początku 1966, z powodu czasowego zamknięcia Pracowni w budynku Oddz. Czapskich, został przeniesiony do Działu Militariów w Oddz. Szołajskich i skierowany do prac inwentaryzacyjnych i porządkowych. W końcu 1968 został kierownikiem Pracowni Konserwacji Broni i Zbroi oraz Zabytków Metalowych (Pracownia wróciła do pałacu Czapskich).

Ł. wraz z zespołem Pracowni przeprowadził liczne konserwacje zabytków działu Militariów i Działu Rzemiosła Artystycznego. Pracownia obsługiwała również wystawy muzealne; w l. 1954-55 większość prac prowadzona była pod kątem wystaw w MN: „Uzbrojenie polskie od w. X do w. XVIII" i „Uzbrojenie w *Hołdzie pruskim* Matejki". Na szczególną uwagę zasługiwała konserwacja broni polskiej z XVI i XVII w., w tym wyjątkowo cennej strzelby z 1599 i zbroi Albrechta. Wcześniej, w 1953, przeprowadzono skomplikowane zabiegi konserwatorskie przy częściach uprzęży i rzędach końskich (z Domu Matejki), przy których oprócz części metalowych, m.in. ze złoconego brązu i mosiądzu, przedmiotem konserwacji była skóra i sukno. Zabytki żelazne, silnie zniszczone przez rdzę, odczyszczano przez elektrolizę, mniej zniszczone – wyłącznie mechanicznie. Najwięcej czasu poświęcono konserwacji renesansowej zbroi z ok. 1550, której Matejko użył jako modelu przy malowaniu *Hołdu pruskiego*. W 1956 na wystawę „Uzbrojenie w Dawnej Polsce" zakonserwowano liczne zbroje husarskie, kolczugi i misiurki, szable, miecze oraz siodła i rzędy. W 1985 Ł. przeszedł na emeryturę.

Żonaty z Krystyną Jadwigą Pączkowską.

Zmarł w Krakowie 13 VII 1987 i został pochowany na cmentarzu w Batowicach.

Dokumenty MN w Krakowie: Sprawozdania Dyrekcji (Biblioteka), archiwa.

Kinga Rogalewska

ŁOMNICKI Jerzy (1920-1981), historyk sztuki, konserwator zabytków woj. poznańskiego, dyrektor Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Ur. 10 IV 1920 w Krakowie jako syn ziemianina Kazimierza i Stanisławy z Fuchsów. Dzieciństwo spędził we wsi Sokolnik w woj. tarnopolskim (ob. Ukraina). Szkołę powszechną ukończył w 1935 w Trembowli i tu rozpoczął naukę w gimnazjum. W grudniu 1939 wraz z rodziną przeniósł się do Częstochowy, gdzie kontynuował naukę w gimnazjum mechanicznym. W 1941 związał się z ruchem oporu w Krakowie i został skierowany do tajnej szkoły podchorążych w Warszawie, którą ukończył w 1942. W tymże roku dowództwo AK skierowało go wraz z oddziałem do Lwowa, a stamtąd na teren pow. Stryj. Oficjalnie pracował jako księgowy w niemieckim majątku państwowym w Żydaczowie. W styczniu 1945 został repatriowany do Krajewic w pow. gostyńskim (woj. poznańskie), gdzie objął i prowadził gospodarstwo rolne. W 1948 przeniósł się do Wrocławia, tam podjął naukę w szkole średniej i w 1949 zdał maturę, aby następnie rozpocząć studia historii sztuki na Uniw. Wrocławskim. Pracę zawodową rozpoczął w czasie studiów w 1950 jako instruktor w Muzeum Śląskim. W 1952 przeniósł się do Poznania, gdzie kontynuował i ukończył w 1954 studia na Uniw. Poznańskim. Od 1953 był asystentem w Zakładzie Historii Sztuki.

1 VI 1954 podjął pracę jako woj. konserwator zabytków w Poznaniu. Podczas 15-letniego sprawowania tej funkcji rozwinął bardzo aktywną działalność w dziedzinie ochrony, badań, ewidencji i popularyzacji zabytków. Wykonana została pełna (wg ówczesnych kryteriów) ewidencja zabytków nieruchomych i ruchomych województwa. Dużo uwagi poświęcał Ł. ewidencji zabytków budownictwa drewnianego, a szczególnie wiatraków – wobec grożącej im zagłady zlecił wykonanie specjalnej inwentaryzacji. Z jego inicjatywy wydany został w 1958 w formie skryptu informator pt. *Przegląd zabytków województwa poznańskiego*. Publikacja ta, rozprowadzona głównie wśród architektów powiatowych, kierowników wydz. kultury, społecznych opiekunów zabytków PTTK, przyczyniła się do uratowania wielu obiektów, a także do szerokiej popularyzacji zabytków województwa. W pierwszych latach działalności konserwatorskiej ważnym odcinkiem pracy Ł. była odbudowa Starego Miasta i Starego Rynku w Poznaniu, sprawował bowiem nadzór nad pracami realizacyjnymi oraz był konsultantem projektów przygotowywanych w pracowni „Staromiejska", powołanej przy Miastoprojekcie. Równocześnie jako konsultantów tej pracowni pozyskał dwóch wybitnych specjalistów – arch. Zbigniewa Zielińskiego, autora koncepcji projektów odbudowy Starego Rynku i Starego Miasta, i prof. Piotra Biegańskiego, b. konserwatora zabytków m.st. Warszawy, mającego ogromne doświadczenie w odbudowie warszawskiego Starego Miasta. W 1954 z inicjatywy Ł. powołany został specjalny zespół historyków sztuki i historyków do badań nad zabudową Starego Rynku w Poznaniu, który zebrał materiały ikonograficzne i archiwalne niezbędne do przygotowania projektów odbudowy. W tym samym roku opracowana została pierwsza dokumentacja naukowo-historyczna zabudowy wewn. Starego Rynku oraz ogłoszono konkurs na projekt bloku śródrynkowego (rozstrzygnięty w 1955). W l. 1956-57 wykonano projekt rekonstrukcji budynku Wagi Miejskiej i dwóch współczesnych bloków tej zabudowy. W 1956 zakończone zostały zasadnicze prace nad odbudową katedry poznańskiej (ostatnią fazę prac nadzorował Ł.).

Równocześnie prowadzono liczne prace zabezpieczające i konserwatorskie na terenie całego województwa. W celu usprawnienia i przyspieszenia tych robót Ł. rozwinął działalność projektową i wykonawczą Brygad Wykonawstwa Robót Konserwatorskich podlegających urzędowi konserwatorskiemu (później z brygad powstały specjalistyczne

jednostki oddz. poznańskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków). Pod jego nadzorem przygotowano dla wielu obiektów dokumentację inwentaryzacyjną i projektowo-konserwatorską popartą badaniami architektonicznymi i studiami historycznymi. Prowadzono prace przy wszelkiego rodzaju zabytkach architektury, zespołach urbanistycznych, parkach, zabytkach ruchomych, dokonując niekiedy znaczących w historii sztuki polskiej odkryć. Do najcenniejszych należy m.in. zakonserwowana później, renesansowa polichromia w kościele paraf. w Nowym Mieście, gotycka i renesansowa polichromia w kościele farnym w Ostrzeszowie, barokowa polichromia Adama Swacha z 1733 w krużgankach d. klasztoru Franciszkanów w Pyzdrach. Natomiast wśród najważniejszych prac konserwatorskich o znaczeniu ogólnopolskim wymienić należy odsłonięcie elementów gotyckich i regotyzację katedry w Gnieźnie oraz uratowanie grożącej katastrofą budowlaną wielkiej kopuły kościoła Filipinów w Gostyniu-Głogówku. Do ważnych osiągnięć należało także zabezpieczenie obiektów zniszczonych w czasie wojny, jak np. zamek w Rydzynie.

Mimo ogromu zajęć zawodowych i związanych z nimi stałych wyjazdów na inspekcje terenowe, Ł. znajdował czas na pracę społeczną w PTTK, szczególnie dużo uwagi poświęcając ruchowi społecznych opiekunów zabytków. Był organizatorem lub współorganizatorem szeregu konferencji specjalistycznych i popularnonaukowych poświęconych problemom ochrony i konserwacji zabytków woj. poznańskiego.

Od początku działalności pasjonowały go nie tylko zagadnienia konserwatorskie, ale także badawcze Ostrowa Lednickiego. Prace na wyspie rozpoczął w 1955, a w 1961 został oficjalnie kierownikiem badań wykopaliskowych. Dokonał szeregu znaczących odkryć na dnie Jez. Lednickiego, stosując tu po raz pierwszy, przy współudziale zespołu płetwonurków PTTK, badania podwodne. Równie owocne były badania archeologiczne prowadzone przez szereg lat na wyspie, w czasie których odkrył wiele elementów budowli przedromańskich i romańskich oraz licznych zabytków ruchomych. Pierwszym podsumowaniem tych prac była publikacja wydana w 1968 *Ostrów Lednicki. Pomnik Historii Kultury Narodu Polskiego*. W tymże roku postanowił swe zainteresowania i umiejętności organizacyjne poświęcić wyłącznie sprawom Ostrowia Lednickiego. Rezygnując ze stanowiska woj. konserwatora zabytków, 1 I 1969 został mianowany dyrektorem Rezerwatu na Ostrowie Lednickim, a później zorganizowanego przez siebie od podstaw Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Kontynuował badania archeologiczne i prace konserwatorskie przy znanych i nowo odkrytych reliktach budowli. Wrócił także do swych wcześniejszych zainteresowań budownictwem drewnianym. Rozpoczął tworzenie skansenu, początkowo przy obecnej przeprawie promowej na wyspę, sukcesywnie przenosząc cenne, a zagrożone obiekty budownictwa ludowego Wielkopolski. Z czasem uzyskał zgodę na budowę Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad Jez. Lednickim oraz odpowiedni teren, który w stosunkowo krótkim czasie wypełnił się budynkami wiejskimi i założeniem dworskim. Starał się także wskrzesić stare legendy związane z wyspami lednickimi i ziemią Polan przez organizowanie spektakli teatralnych i imprez ukazujących słowiańskie obrzędy. We wrześniu 1981, ze względu na poważną chorobę, zrezygnował ze stanowiska dyrektora Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Min. Kultury i Sztuki powołało go na konsultanta i rzeczoznawcę ds. muzeów skansenowskich.

Był inicjatorem powołania ogólnopolskiej organizacji zawodowej konserwatorów zabytków. Starań o jej zarejestrowanie w połowie lat 50. nie udało się zrealizować, stało się to możliwe dopiero po latach. Jesienią 1980 na zjeździe konserwatorskim w Lublinie ponownie zgłosił inicjatywę po-

wołania Stow. Konserwatorów Zabytków. Spotkała się ona z pełnym poparciem środowiska i został wówczas wybrany na przewodniczącego grupy założycielskiej, która w niedługim czasie przygotowała statut i podjęła zabiegi o rejestrację – tym razem ze skutkiem pozytywnym. Ł. doprowadził do zwołania pierwszego walnego zebrania SKZ w październiku 1981, na którym zgłoszono jego kandydaturę na prezesa, nie przyjął jednak żadnej funkcji. Zgodził się natomiast zostać członkiem zarządu i rozpoczął aktywną działalność.

Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1976), odznaką honorową „Za Zasługi w Rozwoju Województwa Poznańskiego" oraz odznakami „Zasłużony Działacz Kultury" i złotą „Za Opiekę nad Zabytkami". W 1976 otrzymał nagrodę woj. poznańskiego w dziedzinie upowszechnienia kultury.

Ożeniony z Janiną z Sypieniów, miał dwoje dzieci – Hannę (ur. 1946), etnografa, i Piotra (ur. 1955).

Zmarł 8 XII 1981 i został pochowany na cmentarzu w Lednogórze.

H. Kondziela, *Jerzy Łomnicki jako konserwator zabytków, badacz i organizator muzeum*, w: *Konserwator i zabytek*, W. 1991, s. 207-212.

Henryk Kondziela

ŁUKASIK Jan (1899-1942), architekt.

Ur. 4 X 1899 w Skierniewicach jako syn Franciszka, bednarza, i Heleny. Gimnazjum ukończył w Skierniewicach, następnie Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej w 1926. Studia uzupełniające odbył we Włoszech, Francji i Hiszpanii. Od 1913 był członkiem tajnego skautingu, następnie Polskiej Organizacji Wojskowej. W l. 1920-21 w Wojsku Polskim. W okresie międzywojennym aktywnie działał w Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, w l. 1932-35 był członkiem prezydium Wydz. Konserwatorskiego. Należał również do Stow. Architektów Rzeczypospolitej Polskiej. Znaczną część życia zawodowego poświęcił konserwacji zabytków architektury. Przez dziesięć lat pracował pod kierunkiem Kazimierza Skórewicza przy restauracji i konserwacji Zamku Królewskiego w Warszawie. Wszystkie wnętrza i elewacje były po okresie zaborów zdeformowane, przebudowane bądź zniszczone, wobec czego zakres prac, które trwały od 1917 do 1939 był ogromny. Od 1922 Zamek pełnił funkcję gmachu reprezentacyjnego prezydenta RP, a od 1926 stał się siedzibą głowy państwa i urzędów prezydenckich, co wpłynęło na przyspieszenie tempa prac, ale jednocześnie było dodatkowym utrudnieniem. W 1927 Ł. wspólnie z arch. S. Szkłowskim opracował projekt odnowienia i rozbudowy Zamku, pracował również przy restauracji wnętrz oraz brał udział w badaniach architektonicznych, które pozwoliły na odsłonięcie części gotyckiej. Prowadził prace konserwatorskie w kościele św. Anny przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie – opracował projekt restauracji świątyni i uporządkowania otoczenia, wydobył dawne formy gotyckiego prezbiterium. Zaangażował do współpracy arch. Beatę Trylińską (była to jej pierwsza działalność konserwatorska). W piśmie „Arkady" (1938, nr 10) opublikował artykuł *Kościół św. Anny*. Od 1934 pracował nad projektem restauracji i częściowej rekonstrukcji ruin zamku w Czersku (częściowo zrealizowany do 1939). Prowadził prace konserwatorskie w pałacu Radziwiłłowskim (Rady Ministrów, ob. Prezydencki) przy Krakowskim Przedmieściu, w kamienicy przy Rynku Starego Miasta 28 oraz rogatek miejskich przy pl. Unii Lubelskiej.

Oprócz działalności konserwatorskiej Ł. dużo projektował. Brał udział w licznych konkursach architektonicznych: w 1928 na projekt kolonii mieszkaniowej w Nowym Rokiciu pod Łodzią, w 1929 na projekt osiedla mieszkaniowego na Polesiu Konstanty-

nowskim w Łodzi (II nagroda, proj. wspólny z J. Berlinerem, M. Słońską i W. Szerszewskim, realizacja 1929-30), w tym samym roku na projekt kościoła w Baranowiczach (II nagroda), gmachu Zw. Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (następnie Zw. Nauczycielstwa Polskiego) w Warszawie (proj. wspólny z M. Słońską, zakupiony), gmachu Państw. Banku Rolnego i Urzędu Ziemskiego w Poznaniu (II nagroda, proj. wspólny z M. Słońską, zakupiony). Brał również udział w konkursach na projekty pomników: w 1931 na pomnik Zjednoczenia Ziem Polskich w Gdyni (I nagroda), a w 1932 na pomnik Chrystusa Króla w Warszawie (wspólnie z Z. Trzcińską-Kamińską, I nagroda równorzędna). Niektóre swoje projekty prezentował na wystawach – w Salonie dorocznym SARP w Warszawie w 1928 i rok później na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu. W latach 30. zbudował domy mieszkalne dla urzędników kancelarii prezydenta RP na podzamczu w Warszawie i przedszkole Michaliny Mościckiej (1937), a także dom wypoczynkowy w Zakopanem, bursę rzemieślniczą przy ul. Czerniakowskiej w Warszawie, kościół w Warszawie-Włochach. Opracował projekt kościoła dla lotników na Okęciu, projekt odbudowy kościoła św. Michała w Warszawie oraz regulacji Skierniewic (zrealizowany tylko częściowo).

W 1939 brał czynny udział w ratowaniu zabytków z płonącego Zamku Królewskiego w Warszawie. Za 10-letnią pracę na Zamku odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Ożeniony z Kamilą Jurkowską w 1925. Miał dwie córki – Barbarę (ob. w Londynie) i Hannę (ob. w Stanach Zjedn.); obie wyszły za mąż za braci Bienias.

Zginął w Warszawie 21 (lub 20) VIII 1942 w czasie nalotu bombowego.

S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania*, W. 1938 [reprint 1983], s. 184; Łoza, *Architekci*; A. Rottermund, *Łukasik Jan*, w: PSB, t. XVIII/2, z. 77, 1973, s. 530-531; J. Zachwatowicz, *Ochrona i konserwacja zabytków Warszawy*, w: *Kultura Warszawy*, W. 1979, s. 343.

Hanna Krzyżanowska

ŁUSZCZKIEWICZ Władysław (1828-1900), art. malarz, pedagog, historyk sztuki, muzeolog, dyrektor krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, organizator społecznego ruchu opieki nad zabytkami.

Ur. 3 IX 1828 w Krakowie, syn Michała, prof. Liceum św. Anny, a potem dyrektora Instytutu Technicznego w Krakowie, i Emilii z Krzyżanowskich. W l. 1838-43 uczęszczał do Liceum św. Anny, a w l. 1843-45 studiował na Uniw. Jagiellońskim filologię i historię. Równolegle (1839-48) odbył studia artystyczne w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych (przy UJ) pod kierunkiem malarza Wojciecha K. Stattlera. W l. 1848-50, jako stypendysta, uzupełniał studia w École des Beaux-Artes w Paryżu oraz w trakcie podróży studialnych na pd. Francji, do Amsterdamu (pracownia L. Galarda, znanego wówczas portrecisty i malarza historycznego), w galeriach Berlina i Drezna. Po powrocie do Krakowa rozpoczął od 1852 działalność pedagogiczną w Szkole Sztuk Pięknych, zostając po kilku latach następcą Stattlera w katedrze malarstwa oraz dyrektorem Szkoły. Był nim do czasu powołania w 1873 na to stanowisko Jana Matejki oraz ponownie, po śmierci Matejki, w l. 1893-95, po czym przeszedł na emeryturę. Jego uczniami byli m.in. Jan Matejko, Artur Grottger, Aleksander Kotsis, Józef Mehoffer i Stanisław Wyspiański. Prowadził zajęcia dydaktyczne także poza Szkołą: od 1854 uczył rysunku w szkole dla rzemieślników (bezpłatnie), od 1859 w Miejskiej Szkole Przemysłowej, w l. 1868-73 wykładał historię stylów w Muzeum Przemysłowym na Kursach dla Kobiet, a pod koniec życia w Seminarium Duchow-

nym. Był wybitnym dydaktykiem, natomiast jako malarz uprawiający tematykę historyczną, religijną i portret był artystą przeciętnym.

Wyjątkowy walor mają jego zasługi dotyczące badań, ochrony i konserwacji zabytków oraz muzealnictwa. Od 1859 był członkiem Tow. Naukowego Krakowskiego, a od 1873, po powstaniu Akademii Umiejętności, został jej członkiem czynnym, działając w Komisji Historii Sztuki, którą kierował zrazu jako jej sekretarz, w l. 1877-92 jako przewodniczący, a potem, do końca życia, zastępca przewodniczącego. Badania w zakresie historii sztuki łączył z zaangażowaniem w sprawę ochrony zabytków. Orężem były publikacje i udział w specjalistycznych komitetach i komisjach. Pierwszy jego tekst konserwatorski ukazał się na łamach „Czasu" krakowskiego w 1856 i był apelem o ratowanie XIII-wiecznego kapitularza opactwa Cystersów w Jędrzejowie. W l. 1864-69 opublikował inwentaryzacje pomiarowe zabytków architektury, głównie gotyckiej, wykonane z inicjatywy Pawła Popiela, konserwatora Krakowa i Galicji Zachodniej (*Zabytki d. budownictwa w Krakowskiem, 28 tablic*). Pierwszym dojrzałym studium Ł. z zakresu historii architektury był tekst w *Monografii opactwa cystersów w Mogile*, wyd. przez Tow. Naukowe Krakowskie w 1867.

W zakresie badań nad architekturą średniowiecza w Polsce, głównie romańską, był pionierem i autorytetem, zachowując do dzisiaj pozycję inicjatora badań najważniejszych zabytków tej epoki. Należą do nich: kościoły w Strzelnie, Mogilnie, Kruszwicy, Inowrocławiu, Kościelcu, Prandocinie pod Słomnikami, św. Andrzeja i św. Wojciecha w Krakowie, kolegiata w Tumie pod Łęczycą i Opatowie, klasztory cysterskie w Jędrzejowie, Koprzwnicy, Sulejowie i Wąchocku, najstarsze kościoły franciszkańskie (w Zawichoście, Krakowie, Nowym Mieście Korczynie, Kaliszu, Gnieźnie, Starym i Nowym Sączu). Publikował także rozprawy o labiryncie katedry we Włocławku, kamiennej rzeźbie krakowskiej z XIV w., cechowym malarstwie krakowskim XV i XVI w., cerkwi w Ostrogu na Wołyniu, zamku w Lipowcu, dworach z XVI w. w Jeżowie, Szymbarku i Drzewicy, dawnych architektach Sukiennic, Bartłomieju Bereccim, ruinach zamku Herburtów w Dobromilu, polichromii drewnianego kościoła w Dębnie Podhalańskim, malarstwie polskim z l. 1765-1850, rzeźbie polskiej 1 poł. XIX w., dawnych cmentarzach krakowskich. Jego autorstwa są popularnonaukowe monografie krakowskich kościołów Bożego Ciała i św. Katarzyny na Kazimierzu, kościoła i klasztoru w Mogile oraz Sukiennic.

W l. 1868-69 był członkiem komitetu odnowienia ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim, w l. 1870-75 członkiem komitetu odnowy Sukiennic, w ostatniej ćw. XIX w. członkiem komitetu odnowienia kościoła Mariackiego. Patronował odbudowie kościoła klasztornego Dominikanów. Brał udział w licznych komisjach organizowanych przez Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej. Konsultował prace konserwatorskie prowadzone we wszystkich trzech zaborach. Sformułował swoją doktrynę konserwatorską, która była kompromisem między skrajnym puryzmem a postawą zachowawczą. Zakładał w odniesieniu do obiektów architektury jedność stylową, natomiast w wystroju wnętrza dopuszczał możliwość współistnienia w jednym miejscu, jak w muzeum, dzieł z różnych epok. W ramach tej doktryny Ł. spowodował usunięcie XV-wiecznego sklepienia sieciowego w prezbiterium kościoła Mariackiego na rzecz rekonstrukcji „wierzynkowego piękna" – sklepienia krzyżowo-żebrowego typu XIV-wiecznego. We wnętrzu prezbiterium pozostawił jednak obok gotyckiego ołtarza wczesnobarokowe stalle i manierystyczne nagrobki, a w nawie głównej barokowe ołtarze.

Opracował pierwsze polskie „podręczniki" ochrony i konserwacji zabytków: *Wskazówka do utrzymania kościołów, cerkwi*

i przechowywanych tamże zabytków przeszłości (1869) oraz *Poradnik dla zajmujących się utrzymaniem i restauracją kościołów i kościelnych sprzętów* (1887). Jest autorem kilkuset publikacji w „Roczniku Towarzystwa Naukowego Krakowskiego", „Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych", „Sprawozdaniach Komisji Historii Sztuki AU", „Roczniku Krakowskim", „Bibliotece Krakowskiej" oraz w prasie (m.in. *Restauracja wnętrza prezbiterium kościoła mariackiego*, „Czas" 1889).

Prowadził działalność popularyzatorską w Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, którego był współzałożycielem w 1897, a w l. 1898-1900 prezesem. Zainicjował organizację publicznych wycieczek po zabytkach Krakowa, sam pełniąc funkcję przewodnika. Był pierwszym dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie, od jego otwarcia w 1883 do końca życia, organizując w odnowionych Sukiennicach ekspozycję sztuki od średniowiecza do czasów mu współczesnych, tj. 2 poł. XIX w., oraz pomnażając zbiory o dzieła pozyskane z kościołów i cerkwi, a także z darów i depozytów. Otrzymał godność doktora honoris causa UJ z okazji jubileuszu 500-lecia odnowienia uczelni. Tytułu tego nie zdążył odebrać – zmarł przed uroczystą promocją.

W 1858 poślubił Stanisławę (Malwinę) Ramlau, córkę lekarza, dyrektora szpitala w Dąbrowie Górniczej, i Józefy z Wysockich. Miał czworo dzieci: Felicjana (1859-1905?), architekta, Zofię (1860-1923?), Józefa (1862-1938?), lekarza we Lwowie, Marię (1871-1911) zamężną z lekarzem Piotrowskim we Lwowie.

Zmarł 23 V 1900. Pochowany jest na cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Tablica pamiątkowa na elewacji kościoła Mariackiego.

S. Tomkowicz, *Władysław Łuszczkiewicz*, „Roczn. Krak." t. 5, 1914, s. 1-16; A. Bochnak, *Łuszczkiewicz Władysław*, w: PSB, t. XVIII, 1973, s. 587-590; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, W. 1975; T. Dobrzeniecki, *Władysław Łuszczkiewicz, badacz sztuki romańskiej w Polsce*, w: *Myśl o Sztuce, Materiały z sesji z okazji 40-lecia SHS*, W. 1979, s. 243-271; M. Rzepińska, *Władysław Łuszczkiewicz jako malarz historyczny i portrecista*, „Folia Hist. Art." t. 18, 1982, s. 137-168; taż, *Władysław Łuszczkiewicz, malarz i pedagog*, Kr. 1983; taż, *Na styku pedagogiki artystycznej i historii sztuki. Ze studiów nad Władysławem Łuszczkiewiczem*, w: *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, W. 1986, s. 493-506; J. Lepiarczyk, *Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900)*, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków...*, red. W. Bieńkowski, Kr. 1997.

Zbigniew Beiersdorf

M

MACIEJEWSKI Władysław Józef (1890-1967), laborant konserwator.

Ur. 14 II 1890 we wsi Jeżyce (ob. dzielnica Poznania). Był synem Józefa i Marcjanny Praiss. Po ukończeniu szkoły w 1904 pracował w firmach budowlanych S. Mieczkowskiego i S. Blachowskiego w Poznaniu, najpierw jako goniec, a po ukończeniu kursu jako murarz. Był członkiem tow. młodzieży samokształcącej się „Iskra". Po wybuchu I wojny światowej został zmobilizowany i wysłany na front zachodni do Francji. Zwolniony w 1916 ze służby wojskowej z powodu ciężkiej choroby, powrócił do Poznania. 1 II 1917 rozpoczął pracę w Muzeum im. Mielżyńskich jako portier i woźny zajmujący się jednocześnie konserwacją zabytków archeologicznych. Prace konserwatorskie prowadził korzystając z odręcznych notatek spisanych przez Józefa Kostrzewskiego w czasie jego studiów i pracy w Berlinie. Od 1922 został laborantem w nowo powstałym Instytucie Prehistorycznym Uniw. Poznańskiego, którym kierował prof. J. Kostrzewski. Odbył specjalistyczny kurs konserwatorski u dr. Tadeusza Reymana w Muzeum Archeologicznym Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. W czasie II wojny pozostał w Poznaniu i pracował w Generaltreuhandstelle oraz Landesamt für Vorgeschichte. W styczniu-marcu 1945 opiekował się gmachem Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, gdzie mieściły się także zbiory archeologiczne, i nie dopuścił do jego spalenia i rabunku w czasie walk o miasto. Ratował również sprzęt i dokumentację ze zniszczonego przez bomby Instytutu Prehistorycznego. 16 IV 1945 powrócił do pracy na Uniwersytecie. Dzięki staraniom (walce z ówczesną biurokracją uczelnianą i ministerialną) prof. J. Kostrzewskiego i po zdaniu egzaminu przed specjalną komisją, powołaną w tym celu w Instytucie Prehistorii na polecenie rektora, przeszedł 3 XI 1955 na etat technika laboranta. Od końca 1956 M. podjął dodatkowo pracę na pół etatu w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN. W 1957 uniwersytecka Katedra Archeologii urządziła mu jubileusz 40-lecia pracy. Na emeryturę przeszedł w 1959.

W czasie pracy na Uniwersytecie uczył studentów wstępnych prac konserwatorskich obiektów znalezionych podczas wykopalisk. Po jego odejściu z uczelni zmieniono formułę nauczania podstaw konserwacji obiektów archeologicznych. M. zajmował się przede wszystkim rekonstrukcją ceramiki i konserwacją obiektów metalowych pochodzących z badań archeologicznych. W konserwacji znalezisk organicznych osiągnął równie dobre rezultaty. O solidności jego pracy, mimo stosowania skromnej gamy prostych środków, świadczy doskonały do dziś stan zachowania większości zakonserwowanych przez niego obiektów (ob. w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu). Uczestniczył w wielu ekspedycjach wykopaliskowych towarzysząc prof. Kostrzewskiemu (m.in. w Rzucewie na Pomorzu w l. 1927-29). Na polecenie profesora zabezpieczał również samodzielnie zgłaszane do Instytutu Prehistorii lub do Muzeum znaleziska archeologiczne, wyjeżdżając na miejsce odkrycia. Podczas prac w terenie wykonywał pomiary na badanych stanowiskach i doskonałe fotografie, będące dziś często jedynym śladem po wielu wykopanych obiektach. Cieszył się opinią znakomitego i sumienne-

go fachowca. Był lubiany przez studentów, których otaczał opieką. W 1966 otrzymał Medal Tysiąclecia.

Był żonaty z Heleną Durzyńską i miał dwie córki – Bożenę Wiktorię (ur. 1919) i Marię (ur. 1922).

Zmarł 26 XI 1967 i został pochowany na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

Z. Hilczerówna, *Czterdziestolecie pracy Władysława Maciejewskiego*, „Z otchłani wieków" 1957, s. 152-154; J. Kostrzewski, *Władysław Maciejewski*, tamże, 1967, z. 4, s. 236-237; tenże, *Z mego życia*, Wr.-W.-Kr. 1970; K. Jażdżewski, *Pamiętnik. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku*, Ł. 1995; J.E. Kaczmarek, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, P. 1996; Archiwum UAM, teczka personalna sygn. 126/21 poz. 529.

Hieronim Kaczmarek

MAJEWSKI Alfred Ludwik (1907-1998), architekt, zastępca konserwatora zabytków woj. lwowskiego, dyrektor Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu, generalny konserwator zabytków, prof. Politechniki Krakowskiej.

Ur. 30 V 1907 w Kozicach k. Lwowa. Był synem Grzegorza i Heleny z d. Mróz. W 1932 uzyskał dyplom inżyniera architekta na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej. W 1933 podjął pracę kierownika odbudowy zamku w Olesku, a wkrótce został kierownikiem Oddziału Budowlanego Urzędu Woj. w Tarnopolu i zastępcą konserwatora zabytków woj. lwowskiego na woj. tarnopolskie. W l. 1933-39 nadzorował m.in. prace konserwatorskie na zamkach w Zbarażu i Tarnopolu (tzw. nowym zamku). W tym okresie zaprojektował niewielki kościół-kaplicę dla wiernych Kościoła rzymskokatolickiego na terenie woj. tarnopolskiego. Na podstawie zachowanych fragmentów powtarzalnego projektu tejże kaplicy można stwierdzić, że według rysunków M. zrealizowano, z niewielkimi zmianami, kaplice: w Turkocinie, w parafii Pohorylce (1938-39), w Niwrze, w parafii Krzywcze na Podolu (1936) oraz w Wiśniowczyku w parafii Gołogóry. Okres okupacji hitlerowskiej spędził w Małopolsce, w majątku rodzinnym. W l. 1945-47 był komisarzem rządowym i dyrektorem naczelnym Zrzeszenia Przedsiębiorstw Budowlanych Dolnego Śląska.

W 1947 został zastępcą dyrektora Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu (prof. Witolda Minkiewicza, który był we Lwowie promotorem jego dyplomu), a w l. 1951-83 był dyrektorem. W okresie kierownictwa M. dokonano odnowienia i adaptacji wnętrz skrzydła zach. zamku (łącznie 15 komnat) wraz ze schodami senatorskimi, uporządkowano tzw. dziedziniec zewn. na Wawelu wraz z częściową odbudową murów obronnych od pd. oraz odsłonięciem i wyeksponowaniem fundamentów gotyckich kościołów św. Michała i św. Jerzego. Odsłonięto dwie rotundy wczesnośredniowieczne (pod pd. skrzydłem budynku nr 5 oraz obok Baszty Sandomierskiej), urządzono i udostępniono do zwiedzania rezerwat architektoniczno-archeologiczny w podziemiach budynku d. kuchni królewskich. W l. 1972-73 przeprowadzono kompleksowe prace konserwatorskie w kaplicy Świętokrzyskiej przy katedrze wawelskiej, połączone z przebadaniem grobów króla Kazimierza Jagiellończyka i królowej Elżbiety Rakuszanki oraz z ponownym pogrzebem monarszej pary (18 X 1973). M.in. w l. 1949-70 M. kierował odbudową i adaptacją na cele muzealne zamku w Pieskowej Skale (Oddz. Zamku Królewskiego na Wawelu), 1949-59 i 1975-83 odbudową i konserwacją zamku w Wiśniczu, 1956-83 odbudową i urządzeniem wnętrz na cele muzealne i recepcyjne zamku w Baranowie, 1949-85 konserwacją i adaptacją na cele muzealne oraz Domu Pracy Twórczej SHS zamku w Niedzicy, 1953-55 konserwacją ruin zamku w Czorsztynie, 1975-83 odbudową i konser-

wacją zamków w Krasiczynie i Suchej Beskidzkiej oraz zabezpieczeniem ruin i częściową odbudową zamku Krzysztopór w Ujeździe. Ponadto M. w l. 1949-60 kierował od strony architektonicznej przebudową i adaptacją na cele muzealne gmachu Collegium Maius w Krakowie (przy kierownictwie organizacyjnym i artystycznym prof. Karola Estreichera) oraz był w l. 1969-76 pełnomocnikiem rektora Politechniki Krakowskiej ds. odbudowy i adaptacji dworu w Janowicach k. Tarnowa na cele Domu Pracy Twórczej PK.

W l. 1973-74 był gen. konserwatorem zabytków. Od 1955 związany z Wydz. Architektury PK, w 1960 uzyskał doktorat, w l. 1966-71 był dziekanem WA, 14 III 1969 uzyskał nominację na prof. nadzwyczajnego, a 20 IX 1975 na prof. zwyczajnego; w l. 1970-77 był kierownikiem Zakładu Architektury Powszechnej WA PK, 1975-82 przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu Historii Architektury i Konserwacji Zabytków tego Wydziału.

M. był autorem 66 publikacji naukowych i popularnonaukowych, m.in. *Czorsztyn – Niedzica. Dwa zamki pienińskie* (1964), *Wawel. Dzieje i konserwacja* (1993), *Zamek w Baranowie – dzieje i konserwacja* (1996), *3 kongresy: Paryż 1957, Wenecja 1964, Warszawa-Kraków 1965* (1996), *Zamek w Wiśniczu* (1998). Był m.in. członkiem Komisji Archeologicznej oraz Komisji Architektury i Urbanistyki PAN, od 1965 członkiem ICOMOS (od 1984 czł. honorowym Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS), Międzynarodowego Instytutu Zamków Historycznych (IBI), Stow. Historyków Sztuki (od 1979 czł. honorowym) oraz od 1985 czł. honorowym Stow. Konserwatorów Zabytków. Posiadał liczne odznaczenia państwowe i zagraniczne, m.in. Krzyż Oficerski i Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Komandorski Orderu Zasługi Republiki Włoskiej, Medal Imienny Międzynarodowego Instytutu Zamków Historycznych (IBI), „Bene Merito Castelli", nagrody honorowe Fundacji Kultury Polskiej i SKZ (za publikację *Wawel. Dzieje i konserwacja*).

Żonaty z Marią z Bednarskich, miał córkę Barbarę. Zmarł 26 IV 1998 w Krakowie. Pochowany na cmentarzu paraf. w Gdowie k. Wieliczki, w grobowcu rodzinnym żony.

Pamiętnik II Zjazdu Miłośników Ojczystych Zabytków, SKZ, Kr. 1985, s. 7-10; A. Fischinger, *Konserwatorzy Wawelu*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 138; *Kroniki 50-lecia Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej*, red. J.W. Rączka, Kr. 1996, s. 121-124; A. Majewski, *Zamek w Wiśniczu (nota biogr. napisana przez prof. A.M. w 1997)*, Tarnob. 1998, s. 195-202; oprac. A. Janas, A. Wójcik, *Alfred Majewski 1907-1998. Wielki odnowiciel zamków polskich*, Tarnob.-W. 1999; informacja prof. Jana Ostrowskiego.

Andrzej Gaczoł

MAKAREWICZ Juliusz (Julian) (1854-1936), art. malarz, konserwator malarstwa.

Ur. 1 VIII 1854 w Synowódzku Wyżnym k. Stryja (ob. Ukraina), syn Wincentego i Marii z Bisubów. Ukończył gimnazjum w Brzeżanach, a następnie rozpoczął studia we Lwowie na Wydz. Architektury. Dzięki stypendium, które ufundował mu Karol Lanckoroński, w 1878/79 rozpoczął studia na Akademii w Wiedniu (u Carla Griepenkerla), a następnie studiował w Monachium i Rzymie (do 1882). Interesowały go głównie techniki malarstwa ściennego i metody konserwacji. W 1893 odbył podróż do Grecji, Konstantynopola i Egiptu, podczas której powstało wiele notatek oraz szkice i rysunki. W 1897 założył we Lwowie szkołę malarstwa dla kobiet. M. uprawiał malarstwo sztalugowe (oleje, akwarele, pastele) oraz ścienne – był twórcą licznych polichromii, projektował ponadto witraże, a także (w okresie lwowskim) zajmował się ilustrowaniem książek i czasopism.

W 1904 przeniósł się do Krakowa, gdzie rozwinął szeroką działalność konserwatorską. Uważał, że praca konserwatorska powinna polegać na usunięciu przyczyny wywołującej zniszczenie oraz na zabezpieczeniu zabytku z zachowaniem szacunku dla dzieła i mistrza. Był pierwszym w Polsce, który zerwał z XIX-wieczną metodą konserwacji. Swoje poglądy przedstawił na I Zjeździe Miłośników Zabytków Krakowa w 1911. Głosił je również na licznych wykładach w Tow. Historycznym m. Lwowa. W 1914 przeprowadził dla Muzeum Narodowego w Krakowie liczne konserwacje, głównie obrazów cechowych. Odbywało się to w bardzo trudnych warunkach, w ciasnej prowizorycznej pracowni, przeniesionej czasowo z Muzeum do budynku poszpitalnego na Wawelu. Wykonał również wiele prac konserwatorskich malowideł ściennych, w tym: w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu (1904), w klasztorze Augustianów w Krakowie (1905-08), w kościele Franciszkanów w Krakowie (1905-11), w krużgankach Wawelu (1909-10 i 1915-16), w kościele Dominikanów (1911), w kościele Cystersów w Mogile k. Krakowa (1912), fresków K. Dankwarta w Częstochowie na Jasnej Górze (1912), fresków w kościele św. Bonifacego w Warszawie (1914), fryzu w sypialni Zygmunta Starego na Wawelu (1916-17), malowideł w kaplicy Św. Trójcy w Lublinie i w katedrze w Sandomierzu (1932-34). Konserwował także obrazy tablicowe (m.in. tryptyk z Olkusza). W 1934 kierował (z Janem Rutkowskim) konserwacją rzeźb z ołtarza Wita Stwosza z kościoła Mariackiego w Krakowie.

W 1899 zapisał się do Lwowskiego Zw. Polskich Artystów, a w 1904 do Stow. „Grupa". Był członkiem Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie, a od 1912 członkiem Zarządu Powszechnego Zw. Artystów Polskich.

Ożeniony z Cecylią z Pawlikowskich, miał dwóch synów (obaj art. malarze) – Jerzego i Stefana Macieja.

Zmarł 4 VII 1936 w Krakowie.

A. Fedoruk, *Makarewicz Juliusz*, w: PSB, t. XIX, 1974, s. 210; Sprawozdania Dyrekcji MN w Krakowie [Biblioteka].

Kinga Rogalewska

MALISZEWSKI Przemysław (1933-1997), historyk sztuki, wojewódzki konserwator zabytków w Lublinie, dyrektor Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku.

Ur. 24 IV 1933 w Wilnie jako syn nauczyciela polonisty Witalisa i Marii z Makowskich. Szkołę średnią ukończył w Gliwicach, składając egzamin dojrzałości w 1951. Po maturze przez dwa lata pracował w Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem jako rysownik i fotograf. Rozpoczęte w 1953 studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie ukończył w 1959, uzyskując dyplom za pracę magisterską *Cyprian Kamil Norwid, twórczość plastyczna na tle własnej teorii sztuki*, napisaną pod kierunkiem prof. Tadeusza Dobrowolskiego. Od 1960 był asystentem muzealnym w Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Pszczynie. Następnie przeniósł się do Warszawy i w 1962 podjął pracę w utworzonym w tymże roku Ośrodku Dokumentacji Zabytków jako kierownik działu architektury i urbanistyki. W ciągu 10-letniej pracy w ODZ dwukrotnie brał udział w opracowaniu spisu zabytków architektury i budownictwa w Polsce. Pierwszy spis, jednotomowy (tzw. niebieska księga), został przygotowany i wydany w 1964 z inicjatywy pierwszego dyrektora ODZ prof. Kazimierza Malinowskiego. Drugi ukazał się w 17 zeszytach wojewódzkich (zgodnie z ówczesnym podziałem administracyjnym) w l. 1971-73, a inicjatorami tej uaktualnionej edycji była Maria Charytańska (od 1966 dyrektor ODZ) i M. O weryfikacji zabytków do spisu oraz o dziale architektury ODZ napisał M. jako współautor artykuły opublikowane w „Ochronie Zabytków" (1962, nr 4 i 1971,

nr 4). Przez pewien czas pełnił funkcję zastępcy dyrektora ODZ.

W końcu 1972 przeniósł się do Krakowa i przez dwa lata pracował w Muzeum Narodowym jako kierownik Oddz. Wiśnicz-Zamek. Po przekazaniu zamku w Wiśniczu resortowi chemii objął w 1974 stanowisko dyrektora Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Równolegle kontynuował podjęte w czasie studiów prace inwentaryzacyjne do *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, wydawanego przez Instytut Sztuki PAN. Jest współautorem tomu *Miasto Kraków* (cz. 1 i 2: *Kościoły i klasztory śródmieścia*, 1978) oraz *Dawny powiat częstochowski* (1979).

1 I 1978 został woj. konserwatorem zabytków w Lublinie. Pracując na tym stanowisku przyczynił się do podjęcia szeroko zakrojonych prac remontowo-konserwatorskich w zespole pałacowym Zamoyskich w Kozłówce. Pod jego kierunkiem przeprowadzono kompleksowy remont drewnianego XIX-wiecznego dworu w Łubkach, pałaców w Niezdowie i Pszczelej Woli oraz kościołów w Dysie, Chodliku i Opolu Lubelskim. Popularyzował również problematykę ochrony zabytków w lokalnej prasie. Po ogłoszeniu stanu wojennego w 1981 znalazł się w b. trudnej sytuacji – jako woj. konserwator i zastępca dyrektora Wydz. Kultury i Sztuki Urzędu Woj. był obligowany do podejmowania niezgodnych z jego zasadami działań. W związku z tym 31 III 1982 zrezygnował z pełnionej funkcji i podjął pracę w Pracowni Dokumentacji Etnograficzno-Historycznej oddz. lubelskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków.

Był żonaty trzykrotnie, najdłużej i do końca życia z Różą z d. Bielecką, historykiem sztuki.

Zmarł 22 XII 1997 i pochowany został na cmentarzu przy ul. Droga Męczenników Majdanka w Lublinie.

M. Gmiter, D. Kopciowski, A. Wiśniewska, *Prace konserwatorskie w latach 1975-1980 w woj. lubelskim i m. Lublinie*, OZ 1991, nr 3, s. 215-239; M. Trzewik, *Niektóre postacie konserwatorstwa lubelskiego*, „Lubelszczyzna" 1/96, s. 29.

Dariusz Kopciowski

MAMUSZKA Franciszek (1905-1995), pedagog, dokumentalista, popularyzator zabytków, historii i kultury Pomorza Gdańskiego, działacz społeczny.

Ur. 4 II 1905 we wsi Maniów na ziemi tarnowskiej, w rodzinie chłopskiej, jako syn Antoniego i Anieli Pirug. W Tarnowie ukończył szkołę handlową i seminarium nauczycielskie, w Krakowie – Wyższy Kurs Nauczycielski. Następnie był kierownikiem szkół w Ryglicach i Wojniczu. W czasie okupacji niemieckiej brał udział w tajnym nauczaniu. Zagrożony aresztowaniem ukrywał się, pracując jako ogrodnik. Po wojnie, zachęcony apelami do osiedlania się na ziemiach odzyskanych, jesienią 1945 przybył do Gdańska i podjął pracę nauczyciela. Następnie, jako wizytator ds. turystyki i krajoznawstwa w Kuratorium Okręgu Szkolnego, stał się jednym z twórców podstaw rozwoju turystyki szkolnej w woj. gdańskim. Zajmował się także repolonizacją zgermanizowanych dzieci i młodzieży z gdańskiej Polonii.

Obok krajoznawstwa jego pasją życiową były zabytki, historia, sztuka. Dalsza praca zawodowa umożliwiła mu połączenie tych zainteresowań oraz wykorzystanie doświadczenia i kwalifikacji. W 1951 rozpoczął pracę w Muzeum Pomorskim w Gdańsku (później Narodowe) jako kierownik Działu Naukowo-Oświatowego. Organizował dziesiątki kursów i cyklów odczytowych poświęconych sztuce, dziejom i zabytkom Pomorza Gdańskiego, konkursów dla młodzieży, wycieczek, seansów filmowych, okolicznościowych wystaw oświatowych krążących po różnych ośrodkach województwa. Kierowany przez niego zespół dwukrotnie zdobył

I miejsce za upowszechnianie sztuki w Ogólnopolskich Konkursach Muzealnych. W l. 1952-56, wspólnie z dr. Jerzym Stankiewiczem, przeprowadził lustrację terenu woj. gdańskiego i koszalińskiego, której efektem było opracowanie i publikacja wykazu ważniejszych zabytków w pow.: gdańskim, malborskim, elbląskim, sztumskim, słupskim, złotowskim, lęborskim i Lęborku; a z dr. Ryszardem Massalskim – w Elblągu i pow. człuchowskim.

Był najbardziej twórczym autorem wydawnictw turystycznych całego polskiego wybrzeża, autorem lub współautorem ok. 100 książek i większych publikacji. Ponad 30 pozycji to opracowania samodzielne, w tym: *Wybrzeże Gdańskie*, *Malbork i okolice*, *Gdańsk i ziemia gdańska*, *Budowle obronne ziemi gdańskiej*, przewodnik po Malborku i zamku malborskim, Fromborku, Elblągu i okolicy, Sztumie i okolicy. Współautorstwo dotyczy m.in. publikacji: *Pojezierze Kaszubskie*, *Kościerzyna i ziemia kościerska*, *W krainie kaszubskich jezior*, *Miasta polskie w 1000-leciu* (opracowanie dziejów i zabytków Sztumu), *Oliwa – dzieje i zabytki*. Dziełem swego życia nazwał monografię *Gdańsk, jego dzieje i kultura*; był autorem działu rzemiosła artystycznego oraz twórcą koncepcji tej publikacji, uznanej w 1969 za najpiękniej wydaną książkę roku. Ponadto napisał kilkaset artykułów popularnych i popularnonaukowych, not w prasie lokalnej i ogólnopolskiej, folderów itp. Po przejściu na emeryturę w 1970 nadal pisał i publikował. Ukazały się kolejne tytuły książkowe, wznowienia, wydania obcojęzyczne. Szczególny wysiłek twórczy poświęcił Sopotowi i Oliwie, a zwłaszcza Polonii i Kaszubom tu żyjącym. Opublikował *Bedeker sopocki*, *Kronikę życia polskiego w Sopocie*, *Sopot, szkice z dziejów*, *Oliwa, okruchy z dziejów*, *Kaszubi oliwscy* i in. Łącznie w okresie ponad 50-letniej działalności na Wybrzeżu wydał ok. 700 pozycji.

Był współzałożycielem i członkiem zarządu pierwszego po wojnie nad polskim morzem oddz. Polskiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego. Przez wiele lat sprawował funkcję przewodniczącego Okręgowej Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK. Szkolił społecznych opiekunów zabytków, był jednym z pierwszych przewodników PTTK oraz wieloletnim wykładowcą na kursach dla przewodników miejskich i terenowych.

Za swą działalność twórczą i pracę społeczną otrzymał wysokie odznaczenia państwowe, w tym Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty i Srebrny Krzyż Zasługi, a także wiele odznak honorowych, m.in.: „Zasłużony Działacz Kultury", złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", Złotą Odznakę PTTK, „Pionier Odbudowy Gdańska", „Zasłużony dla Woj. Gdańskiego", „Zasłużony dla Gdańska", „Zasłużony Działacz Turystyki", Order Stańczyka za redakcję i współautorstwo dzieła *Gdańsk, jego dzieje i kultura*. Sześciokrotnie został wyróżniony tytułami honorowymi, jak: Gdańszczanin Roku 1967, Honorowy Obywatel Sopotu, Honorowy Członek PTTK. Otrzymał także szereg okolicznościowych medali, w tym: „W 500-lecie Powrotu Gdańska do Polski", „Medal z okazji 50-lecia założenia Gminy Polskiej i Macierzy Szkolnej w Gdańsku".

Z małżeństwa z Marią Mańkowską urodziła się córka Bożena, ob. Bethke.

Zmarł 6 X 1995 w Gdańsku, pochowany został na cmentarzu w Gdańsku Oliwie.

L. Niekrasz, *Franciszek Mamuszka*, „Pomorze" 1-15 X 1962; Z. Kruszelnicki, *Historiografia sztuki Gdańska i Pomorza*, Wr. 1980; *Historia Gdańska*, t. V: *Bibliografia Gdańska. Kto jest kim w regionie gdańskim*, Gd. 1995, s. 158-159; J. Szukalski, *Tropiciel pomorskich krajobrazów*, „Pomerania" 1995, nr 3, s. 27-29; tenże, *Nestor pomorskiego krajoznawstwa*, „Jantarowe Szlaki" 1995, nr 28-29; *Lwy Gdańskie. Wydawnictwo na 1000-lecie Gdańska*, Gd. 1997; R. Socha, *Nowy bedeker sopocki*, Gd. 1998, s. 111-114; wspomnienia, dokumenty osobiste, wycinki prasowe i inne materiały w posiadaniu córki Bożeny Bethke.

Tadeusz Chrzanowski

MARCONI Władysław (1848-1915), architekt.

Ur. 29 II 1848 w Warszawie. Pochodził z przybyłej z Włoch rodziny architektów, malarzy, rzeźbiarzy. Syn Henryka, architekta, i Małgorzaty Heiton (Highton); jeden z braci, Leandro, również był architektem. Gimnazjum realne ukończył w Warszawie, studia w Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu w 1874. Otrzymał tam kilka wyróżnień – srebrnych medali. Stopień architekta klasy III uzyskał w 1876. Po powrocie do Warszawy podjął różnorodną działalność społeczną, kulturalną oraz związaną z przeszłością i rozwojem Warszawy. Był jednym z założycieli delegacji architektonicznej przy Tow. Popierania Przemysłu i Handlu, z której powstało Koło Architektów. Był ponadto członkiem Warszawskiego Tow. Fotograficznego, Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej, komitetu budowy pomnika Adama Mickiewicza (następnie, wraz z J. Dziekońskim, współprojektantem cokołu pomnika), budowy mostu Poniatowskiego i in., a także współwydawcą fachowych czasopism architektonicznych: „Przegląd Techniczny" i „Architekt". W l. 1894-1900 wydawał wraz z bratem Janem „Album architektoniczne zabytków od XII do XIX wieku" z licznymi własnymi zdjęciami. Należał do grona znanych i znakomitych architektów działających w początkowym okresie Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Był współorganizatorem Towarzystwa, członkiem zarządu każdej kadencji w l. 1906-15, a w l. 1909-10 wiceprezesem.

Obok J. Dziekońskiego i S. Szyllera należał do najbardziej aktywnych warszawskich architektów końca XIX i początku XX w. zajmujących się restauracją zabytków. Wykonał w Warszawie prace konserwatorskie: w 1897 w pałacu Czartoryskich (ob. siedziba Min. Kultury) przy Krakowskim Przedmieściu 15 (zaprojektował też bramy na dziedziniec), w l. 1893-1906 we wnętrzach pałacu Wilanowskiego przeprowadził wraz z J. Wojciechowskim renowację dwóch kamienic na Rynku Starego Miasta – Fukierowskiej (nr 27) i Pod św. Anną (nr 31). Ponadto restaurował i rozbudował d. pocztę saską (pałac Wessla) przy Krakowskim Przedmieściu 25 (nadbudowa piętra i nowa elewacja od ul. Trębackiej), dobudował nawę w kościele św. Kazimierza przy Tamce, w l. 1909-11 rozbudował gmach Tow. Kredytowego Miasta Warszawy przy ul. Czackiego 21/23 (ryzalit środkowy i część osi w kierunku ul. Świętokrzyskiej). Pracował również przy restauracji zamku w Pieskowej Skale.

Był twórczym i wziętym architektem, zbudował kilkadziesiąt obiektów w Warszawie i poza Warszawą. Stosował formy historyczne, przede wszystkim klasyczne, lecz z dużym umiarem i powściągliwością. Projektował gmachy użyteczności publicznej, kościoły, kamienice, dwory, pałace. Jedną z wcześniejszych prac, wykonaną w l. 1875-77, był współudział z bratem Leandro w budowie synagogi przy Tłumackiem (nieistniejąca). Do głównych realizacji należą: w l. 1884-89 odbudowa po pożarze d. Teatru Rozmaitości (mieścił się w Salach Redutowych Teatru Wielkiego, ob. Teatr Narodowy), w l. 1898-1901 dom Tow. Ubezpieczeń „Rosja" przy ul. Marszałkowskiej róg Sienkiewicza (częściowo zniszczony, przebudowany w l. 1948-50 przez B. Lacherta na biurowiec PKO), w l. 1899-1901 hotel „Bristol" przy Krakowskim Przedmieściu, w 1900 dom własny przy ul. Kopernika 15, w l. 1904-07 dom malarza A. Strzałeckiego w Al. Ujazdowskich 24, zw. Domem pod Gigantami, ok. 1900 pałacyk w Al. Ujazdowskich 33 (ob. ambasada bułgarska). Wiele spośród budynków wzniesionych przez niego w Warszawie, zwłaszcza licznych kamienic, zostało zniszczonych w czasie II wojny światowej. Poza Warszawą budował przede wszystkim pałace, wille, dwory, a także kościoły, m.in. kościół w Otwocku (1892) i w Mogielnicy w pow. grójeckim (1893), pałace: w Ojrzanowie w pow. grodziskim, w Górkach w pow. sandomierskim (1896),

w Łopusznie w pow. kieleckim (1897), wille w Konstancinie. Brał udział w wielu konkursach organizowanych przez Tow. Zachęty Sztuk Pięknych, wystawiał prace w gmachu Zachęty. Niektóre jego zachowane projekty przechowywane są w Muzeum Narodowym w Warszawie. Odznaczony Orderem św. Stanisława klasy III.

Ożenił się z Kazimierą Eleonorą Kolberg w 1880. Spośród licznego potomstwa (czterech synów, jedna córka i czworo dzieci zmarłych w dzieciństwie) syn Bohdan był znanym konserwatorem dzieł sztuki.

Zmarł 4 VI 1915 w Warszawie.

Ł o z a, *Architekci*; T. J a r o s z e w s k i, A. R o t t e r m u n d, *Marconi Władysław*, w: PSB, t. XIX/4, z. 83, 1974, s. 605-606; EW, s. 466-467.

Hanna Krzyżanowska

MARZYŃSKI Stanisław Leon (1904-1992), architekt, prof. Politechniki Warszawskiej.

Ur. 18 V 1904 w Łodzi jako syn lekarza Józefa i Stefanii z d. Grossman, działaczki społecznej. Do szkoły średniej uczęszczał w Łodzi. Studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej ukończył w 1930. Od 1929 pracował jako asystent. Jedną z jego pierwszych znaczących prac był projekt kościoła i klasztoru Redemptorystów przy ul. Karolkowej w Warszawie, zrealizowany w l. 1932-33. W 1937 zaprojektował regotyzację XV-wiecznego kościoła w Tarchominie (ob. dzielnica Warszawy), a także (wraz z W. Michniewiczem) halę targową na Żoliborzu. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939. W czasie okupacji projektował i odbudowywał ze zniszczeń obiekty sakralne, m.in. kościół i klasztor Pallotynów przy ul. Skaryszewskiej. Działał w konspiracji jako żołnierz AK, został ranny w powstaniu warszawskim.

Po zakończeniu wojny w 1945 podjął pracę w Biurze Odbudowy Stolicy. Zajmował się inwentaryzacją i oceną obiektów zniszczonych, które w pierwszej kolejności należało zabezpieczyć. Projektował i nadzorował roboty przy odbudowie wielu obiektów sakralnych. W 1945 opracował nowy projekt wysadzonego przez Niemców neoromańskiego kościoła śś. Apostołów Piotra i Pawła przy rogu ul. Emilii Plater i Wspólnej. Obiekt w planie i zasadniczej formie nawiązuje do dawnego (główne prace bud. do 1959). W l. 1946-75 odbudował zrujnowany i spalony późnobarokowy zespół klasztoru Szarytek i kaplicę św. Kazimierza przy ul. Tamka. W 1946 rozpoczął odbudowę XVIII-wiecznego klasztoru Trynitarzy przy ul. Solec (ob. Muzeum Archidiecezjalne, prace do 1978). Również w 1946 przystąpił do opracowania projektu odbudowy kościoła św. Aleksandra na pl. Trzech Krzyży (prace 1947-58). W wyniku postanowienia władz konserwatorskich obiektowi przywrócona została pierwotna klasycystyczna forma, zgodna z proj. Ch.P. Aignera; z przebudowy XIX-wiecznej proj. J. Dziekońskiego pozostał tylko dolny kościół.

M. był współorganizatorem i najaktywniejszym członkiem powołanej w 1947 przez prymasa Augusta Hlonda Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy. Następnie został doradcą kolejnego prymasa – Stefana Wyszyńskiego. W l. 1961-75 i 1985-92 pełnił funkcję wiceprezesa Rady. Kolejne prace przy odbudowie kościołów M. prowadził z ramienia Rady. Brał udział jako kierownik budowy w odgruzowaniu i zabezpieczaniu ocalałych murów katedry św. Jana. W 1948 przystąpił do odbudowy z ruin neogotyckiego kościoła św. Floriana na Pradze (ob. katedra diecezji warszawsko-praskiej). W 1972 zakończył rekonstrukcję, zgodną z pierwotnym projektem J. Dziekońskiego, tj. z dwoma wysokimi wieżami, na których odtworzenie władze przez szereg lat nie wyrażały zgody (ok. 1930 wieże zostały obniżone ze względu na stan grożący zawaleniem). W 1949 zaprojektował (wraz z L. Duninem) odbudowę kościoła Jezuitów

Najśw. Marii Panny Łaskawej przy ul. Świętojańskiej. Tu również były trudności z uzyskaniem zgody na odtworzenie wieży. W trakcie prac odkryto drugi poziom piwnic zamurowanych po powstaniu styczniowym 1863. Także w 1949 rozpoczął M. odbudowę Domu Arcybiskupów Warszawskich przy ul. Miodowej (d. pałac Brochów, ob. siedziba prymasa Polski i Warsz. Kurii Metropolitalnej), w którym na życzenie prymasa S. Wyszyńskiego zaprojektował kaplicę domową. Był jednym z projektantów odbudowy kamieniczek przy ul. Kanonia na Starym Mieście (prace 1958-60). Ponadto M. jest autorem projektów nowych kościołów, jak św. Jana w Gołąbkach (dzielnica Ursus, 1960-80), Matki Boskiej Częstochowskiej przy ul. Solec w Warszawie (wspólnie z synem Piotrem, budowa od 1977), a także wielu innych na terenie diecezji warszawskiej i płockiej.

Równolegle z działalnością architektoniczną M. zajmował się pracą naukową i dydaktyczną na PW. W 1954 został zastępcą profesora, w 1956 docentem, w 1973 profesorem. W l. 1961-73 sprawował funkcję kierownika Zakładu Podstaw Architektury i Urbanistyki, a w l. 1958-61 i 1964-67 prodziekana Wydz. Inżynierii Lądowej. Przez ponad 40 lat prowadził wykłady na temat architektury, a także budowy mostów – drugiej pasjonującej go dziedziny. Brał udział w projektowaniu mostów Gdańskiego (1957-59) i gen. Z. Berlinga (Łazienkowski, 1971-74), zaprojektował wspólnie z S. Piwońskim poszerzenie mostu Poniatowskiego (1963-64). Był również współautorem projektu tarcz zegarowych wieży Zamku Królewskiego (1974).

Opublikował m.in. *Kościoły warszawskie w ruinie i odbudowie* (1946) i *Podstawy projektowania architektury* (1969). Był członkiem Stow. Architektów RP (ob. Stow. Architektów Polskich) od 1930 i Tow. Urbanistów Polskich. Odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1975), medalem Komisji Edukacji Narodowej, złotą odznaką „Za Zasługi dla Budown. i Przem. Materiałów Bud.", złotą odznaką „Zasłużony dla Politechniki Warszawskiej", złotą odznaką SARP, watykańskim Orderem Kawalerskim św. Grzegorza Wielkiego.

Żonaty z Hildegardą Groak, miał dwoje dzieci; zarówno córka Monika Buchner, jak syn Piotr (ob. w Toronto) są architektami.

Zmarł 5 II 1992, pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

S. Marzyński, *Kościoły warszawskie w ruinie i odbudowie*, W. 1946; *Kościoły Warszawy w odbudowie*, W. 1956, s. 61; *Budowa i konserwacja kościołów, vademecum*, W. 1981, s. 26 i 91; *Kościoły Warszawy*, W. 1982, s. 49; *Kto jest kim w Polsce*, W. 1989, s. 814-815; EW, s. 472 i in.; życiorys S. Marzyńskiego, oprac. Monika Buchner, maszynopis w Biurze Rady Prymasowskiej.

Feliks Dzierżanowski

MIESZKOWSKI Bronisław (1909-1976), historyk sztuki, wojewódzki konserwator zabytków w Gdańsku.

Ur. 17 VI 1909 w Nowym Targu jako syn Zygmunta i Wacławy z domu Dąbrowskiej. W 1928 podjął studia prawnicze na Uniw. Jagiellońskim, które przerwał w 1931 w związku ze służbą wojskową. Po jej zakończeniu w 1932 powrócił na UJ, tym razem jednak wybierając historię sztuki. Wybór tematu pracy magisterskiej opracowywanej w l. 1938-39 – *Kaplica cechu rzeźników i ołtarz Koronacji Matki Boskiej w kościele św. Katarzyny w Gdańsku* – sprawił, że jeszcze przed wojną przebywał jakiś czas w Gdańsku. Jako żołnierz Morskiego Pułku Strzelców został ranny w bitwie pod Kosakowem, dostając się 14 IX 1939 do niewoli niemieckiej, w której przebywał do 29 IV 1945. Do września 1946 pozostawał w Niemczech, najpierw w obozie przejściowym Delmenhorst pod Bremą, następnie m.in. jako praco-

wnik UNRRA. Po powrocie do kraju krótko pracował jako inwentaryzator na Wawelu, równocześnie kończąc pracę magisterską i uzyskując dyplom mgr. filozofii z historii sztuki na UJ.

W 1947 przybył do Gdańska, gdzie objął stanowisko zastępcy woj. konserwatora zabytków, którym był wówczas Jan Borowski. Brał udział w odzyskiwaniu gdańskich zabytków ruchomych zabezpieczonych podczas wojny poza Gdańskiem. Do jego kompetencji należała także dokumentacja archiwalna i zagadnienia finansowe. W 1951 objął funkcję woj. konserwatora zabytków, którą sprawował do 1958. Na tym stanowisku odegrał ważną rolę w odbudowie Głównego Miasta w Gdańsku. Opiniując z urzędu projekty odbudowywanych kamienic (do 1955, kiedy obowiązek ten przejął powołany wówczas konserwator miejski – Zdzisław Kwaśny), wnosił liczne poprawki. Ponadto – obok Mariana Osińskiego i Lecha Kadłubowskiego – brał udział w obradach nieformalnej grupy nadzorującej prace projektowe i wykonawcze przy wystroju plastycznym Drogi Królewskiej (ciąg ul. Długiej i Długiego Targu). W tym zakresie kładł większy nacisk na utrzymanie wartości zabytkowych niż na wprowadzany wówczas na dużą skalę nowy wystrój dekoracyjny. W l. 1958-64 pracował w gdańskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, początkowo jako konsultant, a od końca 1959 jako kierownik pracowni konserwacji obiektów ruchomych. W 1960 stworzył na zamówienie Min. Kultury i Sztuki *Opracowanie materiału historycznego i uzasadnień do założeń inwestycyjnych przy programie odbudowy zamku malborskiego* pod red. Bohdana Guerquina. W powołanym w 1961 Muzeum Zamkowym w Malborku był od początku kustoszem, a od 1966 kuratorem zbiorów sztuki. Był m.in. organizatorem wystawy pt. „Epizody wojenne w malarstwie XVII i XVIII wieku" i autorem jej katalogu (1973). Na emeryturę przeszedł 31 XII 1975.

Był członkiem Stow. Historyków Sztuki i Stow. Miłośników Dawnej Broni i Barwy. Odznaczony odznaką honorową „Za Zasługi dla Gdańska" (1960), Złotym Krzyżem Zasługi (1969), złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1970), a także dyplomem nadanym przez prezydenta Gdańska za wybitne zasługi w odbudowie i rekonstrukcji Głównego Miasta.

Dwukrotnie żonaty. Bezdzietny.

Zmarł 6 V 1976 w Gdańsku. Pochowany na gdańskim Srebrzysku.

A.R. Chodyński, *Bronisław Mieszkowski 1909-1976 (wspomnienie pośmiertne)*, BHS 1977, nr 4, s. 389-390; *Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta*, zebr. i oprac. I. Trojanowska, Gd. 1978, s. 29-30 i in.; Archiwum Państw. w Gdańsku: zespół nr 1153 (Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych; tu liczne projekty z poprawkami i decyzjami zatwierdzającymi Mieszkowskiego).

Jacek Friedrich

MIŁOSZEWSKI Stanisław (1903-1974), inżynier w specjalności wodno-melioracyjnej, inwentaryzator i konserwator zabytkowych założeń ogrodowych.

Ur. w Warszawie 18 X 1903. Był synem Antoniego i Franciszki z Damięckich. Uczęszczał do Gimnazjum im. Stefana Batorego, następnie uczył się w Państw. Szkole Drogowej i na Politechnice Warszawskiej. W czasie nauki odbywał praktyki przy budowach linii kolejowej Kutno-Strzałkowo (1920) i rzecznego portu handlowego w Warszawie (1921). W 1922 był zatrudniony przy budowie mostu na Wiśle na kolejowej linii średnicowej łączącej warszawskie dworce Główny i Wschodni. Stałą pracę podjął w 1923 w Polskim Tow. Budowlanym. Jednocześnie uczył się w szkole budowlanej. Następnie pracował w Polskim Tow. Melioracyjnym przy osuszaniu terenów miejskich w Warszawie (1928-32) oraz w przedsiębior-

stwach melioracyjnych i melioracyjno-drogowych. Wykonywał m.in. pomiary zasobów torfu na Polesiu i terenów pod wojskowe lotniska zapasowe. W latach okupacji niemieckiej przeprowadzał w Warszawie pomiary geodezyjne na potrzeby melioracji i studiów związanych z budową wałów przeciwpowodziowych. Jesienią 1943 został wysłany na roboty przymusowe do Niemiec i, w 1944 aresztowany, przebywał tam do zakończenia wojny w więzieniach w Szczecinie, Berlinie, Poczdamie i obozie koncentracyjnym w Oranienburgu. W lipcu 1945 powrócił do Polski i podjął pracę w Wydz. Wodno-Melioracyjnym Zarządu m. st. Warszawy, od 1946 na stanowisku zastępcy kierownika, potem kierownika Działu Studiów i Projektów.

1 VIII 1948 rozpoczął pracę w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki na stanowisku inspektora technicznego – inwentaryzatora ogrodów zabytkowych, w kierowanym przez Gerarda Ciołka Wydz. Ochrony Krajobrazu i Swojszczyzny i do końca swej działalności zawodowej, pracując w instytucjach centralnych władz konserwatorskich, zajmował się ochroną zabytkowej zieleni. W Wydz. prowadzono w 1946 systematyczne prace inwentaryzacyjno-pomiarowe historycznych założeń ogrodowych i przygotowywano projekty ich rekonstrukcji. Do realizacji tych zadań uruchomiono własną pracownię i komórkę geodezyjną. Wiedza zawodowa i wieloletnia praktyka w zakresie miernictwa i melioracji pozwoliły M. na opanowanie problematyki inwentaryzacji zabytkowych układów ogrodowych i zagadnień technicznych związanych z ich rekonstrukcją i konserwacją. Wkrótce stał się bliskim współpracownikiem G. Ciołka przy jego pracach projektowych i realizacyjnych. W l. 1948-63, początkowo w ramach pracowni, potem na podstawie umów, M. wykonał inwentaryzacje pomiarowe (tzw. analityczne) ponad 50 założeń ogrodowych, w tym wielu o najwyższej wartości zabytkowej. Do ważniejszych jego prac należą inwentaryzacje: fragmentów parków w Arkadii i Nieborowie, kilku części założenia pałacowo-parkowego w Wilanowie, ogrodów w Rogalinie i Mogilanach (1948); zespołów pałacowo-parkowych Branickich w Białymstoku (1948-50) i Choroszczy (1951); ogrodów w Otwocku Wielkim (1950), Rydzynie, przy pałacu Namiestnikowskim (ob. Prezydenckim) w Warszawie (1951), Radziejowicach (1952), Woli Justowskiej i ogrodu klasztornego Cystersów w Wąchocku (oba 1954); ogrodów w Dowspudzie (1956-57), Krasiczynie (1957), Łabuniach (1957), Kozłówce (1958), Sztynorcie (1962) i Arklitach (1963). Wykonał projekty: robót ziemnych w parku wilanowskim (1948), melioracji i regulacji układu wodnego w parku w Nieborowie (1951), rekonstrukcji ogrodu przy pałacu arcybiskupim w Warszawie (1954) oraz, wspólnie z G. Ciołkiem, parku Muzeum Kultur Ludowych w Młocinach (1954). Współpracował z G. Ciołkiem przy projektach rekonstrukcji: ogrodów pałacowych w Białymstoku (1949), Otwocku Wielkim (1950) i akweduktu w parku w Arkadii (ok. 1950); ogrodów zamkowego w Międzyrzeczu (1959) i pałacowego w Kozłówce (1960); ogrodów dworskich w Romanowie i Świerznie (oba 1961), szkolnego w Bęćkowie i miejskiego w Rożnówce (oba 1959). Kilkadziesiąt jego prac pomiarowych zostało opublikowanych w formie reprodukcji w serii „Rejestr Ogrodów Polskich" 1965, z. 3. W 1952 M. uzyskał na Politechnice Warszawskiej stopień inż. wodno-melioracyjnego. W l. 1957-58 zebrał przez ankietyzację dane dotyczące kilku tysięcy parków dworskich, które posłużyły później do opracowania dla Polskiej Akademii Nauk mapy terenów zielonych w Polsce. 1 III 1959 został powołany na stanowisko naczelnika Wydz. Inspekcji Konserwatorskiej w Centralnym Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków (od 22 V tego roku Zarząd MiOZ). Był członkiem Komisji Konserwatorskiej ZMiOZ. Współpracował z katedrami Archi-

tektury i Krajobrazu PW oraz Planowania Krajobrazu i Terenów Zielonych Politechniki Krakowskiej. Popularyzował wiedzę o zabytkowych ogrodach pracując społecznie jako członek Zarządu Komisji Ochrony Zabytków przy Zarządzie Gł. PTTK. Opracowywał zakupione przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków zbiory pozostałe po G. Ciołku. Na konferencji „Park zabytkowy ośrodkiem turystyki i wypoczynku" w Pszczynie (22-23 X 1968) wygłosił referat *Aktualny stan parków zabytkowych i potrzeby ich zagospodarowania* (OZ 1969, z. 1). Był członkiem Stow. Architektów Polskich.

30 IV 1969 M. odszedł na emeryturę, pozostając nadal członkiem Komisji Konserwatorskiej ZMiOZ. Był odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, odznaką „Zasłużony Działacz Kultury" i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami".

Ożeniony ze Stefanią z Falkowskich, miał córkę Aldonę.

Zmarł w Warszawie 9 II 1974 i został pochowany na cmentarzu Bródnowskim.

G. Ciołek, *Z dziejów kartografii ogrodów*, „Rejestr Ogrodów Polskich" W. 1965, z. 3, s. 10-11; B. Lenard, *Stanisław Miłoszewski (1903-1974) – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1974, nr 3, s. 238-239; *Gerard Ciołek, 1909-1966...*, Monografia 90 (Polit. Kr.), Kr. 1989, s. 53-56; zbiór pomiarów i projektów ogrodów w archiwum Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie; akta osobowe Min. Kultury; informacje córki Aldony Miłoszewskiej zam. w Warszawie; wspomnienia autora.

Wojciech Jankowski

MORELOWSKI Marian (1884-1963), historyk sztuki, prof. uniwersytetów Wileńskiego, Katolickiego Lubelskiego i Wrocławskiego.

Ur. 2 III 1884 w Wadowicach. Ojciec Julian był prawnikiem, radcą Trybunału Cywilnego w Krakowie, matka Sabina z Langfortów. Po ukończeniu II Gimnazjum Humanistycznego w Krakowie i uzyskaniu świadectwa dojrzałości M. rozpoczął w 1902 studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim. Równolegle studiował romanistykę. Naukę kontynuował w Paryżu na Sorbonie i Collège de France, a doktorat uzyskał w 1912 na Uniw. Wiedeńskim na podstawie rozprawy *Naturschilderung in den Werken Bernardins de Saint Pierre*. Następnie uczył jęz. francuskiego w krakowskiej szkole realnej. W okresie I wojny światowej przebywał w Moskwie, gdzie wraz z arch. Stanisławem Noakowskim zorganizował Tow. Opieki nad Zabytkami Polskimi w Rosji, którego był wiceprezesem. Po powrocie do Polski w 1918 działał w komisji rewindykacyjnej polskich zbiorów z terenu Rosji, a w l. 1921-26 pracował w Moskwie i Petersburgu jako ekspert muzealny polskiej delegacji przejmującej polskie zabytki od władz radzieckich. Jako ekspert muzealny uczestniczył również w konferencji pokojowej w Wersalu (1919). W l. 1926-29 był kustoszem Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu. W 1930 został powołany na zastępcę prof. historii sztuki Uniw. Stefana Batorego w Wilnie. Rok później uzyskał habilitację na Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie za pracę *Korona i hełm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobów dynastycznych w Wilnie* (publ. „Ateneum Wil." t. 7, 1930). Mianowany w 1934 prof. nadzwyczajnym, do 1939 pełnił funkcję prodziekana Wydz. Sztuk Pięknych USB w Wilnie. Był przewodniczącym Sekcji Historii Sztuki Wileńskiego Tow. Przyjaciół Nauk (1931-39), ekspertem muzealnym i referentem do spraw ochrony zabytków Muzeum Miejskiego w Wilnie. W czasie II wojny światowej prowadził tajne wykłady.

W 1945 rozpoczął działalność na Katolickim Uniw. Lubelskim, początkowo jako prof. nadzwyczajny, od 1946 zwyczajny. Zorganizował katedrę historii sztuki i kierował nią do 1949. Od 1947 rozpoczął współpracę z Uniw. Wrocławskim, na któ-

rym wykładał historię sztuki Śląska, a w 1949 przeniósł się do Wrocławia na stałe. Został zastępcą prof. w 1952, prof. zwyczajnym i kierownikiem katedry historii sztuki w 1958. Równolegle w l. 1957-60 był kierownikiem katedry sztuki średniowiecznej, a od 1955 rozpoczął wykłady z historii sztuki na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej. W 1960 przeszedł na emeryturę, lecz wykłady prowadził do 1962. Wychował kilka pokoleń historyków sztuki, kształcił też architektów wrocławskich. Wielu jego studentów i absolwentów podjęło pracę w służbie konserwatorskiej.

Miał rozległe zainteresowania, zajmował się wieloma gałęziami sztuki, także architekturą i urbanistyką, osiągając znaczące wyniki badań. Od lat 30. fascynowała go problematyka relacji artystycznych i kulturowych między Polską wczesnopiastowską a sztuką nadmozańską. Jego pionierskie badania w tym zakresie ujawniły nieznane wcześniej kontakty Polski ze sztuką średniowieczną Zachodu i zyskały międzynarodowe znaczenie. Był częstym gościem i wykładowcą zagranicznych uniwersytetów i członkiem towarzystw naukowych. W okresie wrocławskim zajmował się ponadto historią sztuki Śląska i udziałem polskich twórców w jej rozwoju. Napisał ok. 150 prac i artykułów opublikowanych w wielu pismach naukowych, popularnonaukowych i popularnych, a także w formie wydawnictw książkowych (wykaz publikacji do 1960 BHS 1962, nr 3-4).

Aczkolwiek zajmował się przede wszystkim pracą naukowo-badawczą i dydaktyczną, położył wielkie zasługi w dziele odbudowy i konserwacji zabytków Wrocławia po zniszczeniach wojennych. W ramach działalności Komisji Historii Sztuki Wrocławskiego Tow. Naukowego kierował wraz z prof. Tadeuszem Broniewskim tzw. reambulacją Wrocławia, tj. przeszukiwaniem i identyfikacją ruin Starego Miasta oraz ratowaniem zachowanych reliktów. Organizował narady i spotkania WTN wspierające działania woj. konserwatora zabytków. W l. 1956-63 był członkiem Woj. Rady Konserwatorskiej. W 1958-59 brał udział w pracach zespołu dokonującego przejęcia polskich zabytków z Kanady (m.in. arrasów wawelskich i regaliów).

Współpracował od 1922 z Komisją Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności. W l. 1931-39 był wiceprzewodniczącym Wileńskiego Tow. Naukowego, członkiem Królewskiej Akademii w Belgii, Akademii w Arras i innych zagranicznych uczelni i towarzystw naukowych. Po wojnie był członkiem Komitetu Historii i Teorii Sztuki PAN. Odznaczony w 1926 Krzyżem Oficerskim Orderu Polonia Restituta za zasługi dla kultury polskiej oraz rewindykacji zabytków polskich, w 1934 Orderem Leopolda III (najwyższe odznaczenie belgijskie) za zasługi w badaniach sztuki flamandzkiej, w 1939 francuską Legią Honorową. Otrzymał także odznaki za zasługi w ochronie mienia polskiego w l. 1915-20 oraz za pracę społeczną dla Krakowa.

Żonaty dwukrotnie. Pierwszą jego żoną była Marta z Bortkiewiczów. Po jej śmierci ożenił się w 1929 z Leną Tochterman, z którą miał syna Stanisława, inż. architekta, i córkę Marię, artystę plastyka.

Zmarł 24 VII 1963 we Wrocławiu, pochowany w Krakowie na cmentarzu Rakowickim.

M. Walicki, *Prof. Marian Morelowski* [tu bibliografia do 1960], BHS 1962, nr 3-4, s. 239-242; Z. Bieniecki, *Marian Morelowski (wspomnienie pośmiertne)*, OZ 1963, nr 4, s. 74; M. Zlat, *Morelowski Marian*, w: PSB, t. XXI, 1976, s. 767-768; Z. Antkowiak, *Wrocław od A do Z*, Wr. 1991, s. 192; J. Wrabec, *Profesor Marian Morelowski (1884-1963) wspomnienia*, rkps; informacja pisemna syna Stanisława Morelowskiego.

Mirosław Przyłęcki

N

NAWROLSKI Tadeusz (1945-1994), archeolog, współtwórca archeologiczno-architektonicznej metody badań miast.

Ur. 29 V 1945 w Brarupholz w Szlezwiku-Holsztynie (Niemcy), gdzie rodzice – Józef i Genowefa z d. Turzańska – byli zesłani na przymusowe roboty. W 1947 wrócili do Polski i osiedlili się w Stargardzie Szczecińskim. Tam N. uczęszczał do szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego, które ukończył w 1963. Studiował archeologię Polski i powszechną na Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Dyplom magistra uzyskał w 1968 za pracę na temat skarbów brązowych. W tym samym roku podjął pracę w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej oddz. szczecińskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, w której działał do maja 1977. Wcześniej ukończył (1974) Studium Podyplomowe na Uniw. Warszawskim (specjalność archeologia i muzealnictwo). Prowadził i był współautorem licznych prac badawczych na stanowiskach średniowiecznych i nowożytnych. Były to badania zamków: w Golczewie, Szczecinie, Świdwinie, Mirosławcu, Lipiu, Darłowie, Bytowie; klasztorów: w Cedyni, Lubiążu, Trzebiatowie; liczne badania powierzchniowe na Pomorzu i Śląsku, wiercenia. W maju 1977 utworzył i objął kierownictwo Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PP PKZ w Zamościu, którą prowadził do września 1980. Było to związane z wielkimi pracami przygotowującymi Zamość do jubileuszu 400-lecia. Ponad 3 lata prowadził szerokopłaszczyznowe badania archeologiczno-architektoniczne w mieście i w obrębie fortyfikacji. Na podstawie wyników tych prac możliwa była m.in. rekonstrukcja i odbudowa nowożytnych XVI-XIX-wiecznych fortyfikacji zamojskich i odtworzenie stratygrafii nowożytnego miasta.

W październiku 1980 rozpoczął się najważniejszy etap w życiu zawodowym N. Zorganizował i objął kierownictwo Pracowni Archeologii Miast (w ramach struktury PP PKZ Oddz. w Gdańsku), powołanej specjalnie do prowadzenia interdyscyplinarnych prac badawczych na Starym Mieście w Elblągu. Z inicjatywy woj. konserwatora zabytków w Elblągu rozpoczął systematyczne i planowe badania archeologiczno-architektoniczne, podporządkowane koncepcji zabudowy Starego Miasta. W 1981 opracował naukowy program badawczy dla całego zespołu staromiejskiego i zamku krzyżackiego. W sferze merytorycznej program ten jest zasadą obowiązującą do dziś, a wyniki prac mają wpływ na kształtowanie nowo powstającej zabudowy Starego Miasta. Drugim ważnym aspektem tych działań była sfera naukowa. Poznano i odtworzono częściowo układ urbanistyczny miasta, jego najstarszą drewnianą i murowaną zabudowę; zlokalizowano Rynek Starego Miasta; odtworzono rzut zespołu ratuszowego, zlokalizowano i odkryto relikty zamku krzyżackiego, a przede wszystkim na podstawie źródeł archeologicznych odtworzono kulturę materialną mieszkańców dawnego Elbląga. Prowadząc prace w Elblągu ukończył równocześnie roczne studium badań architektury na Politechnice Warszawskiej.

W ciągu zaledwie 26 lat pracy wypracował i współtworzył oryginalną metodę interdyscyplinarnych, szerokopłaszczyznowych badań archeologiczno-architektonicznych w ośrodkach miejskich. Bez tej metody

wszechstronne poznanie historycznego miasta nie byłoby możliwe. Zainicjował serię wydawniczą „Archaeologia Elbingensis", poświęconą pracom badawczym na Starym Mieście w Elblągu. Jest współautorem *Historii Elbląga* i autorem 148 prac naukowych (bibliografia w oprac. A. Gołębiewskiego w „Archaeologia Elbingensis" vol. II, 1997). Był inicjatorem międzynarodowej konferencji „Elbląg – nowe spojrzenie na średniowieczne miasto", która stała się centralnym punktem obchodów XXXV-lecia PP PKZ.

N. był m.in. członkiem Gdańskiego Tow. Naukowego, Rady Archeologiczno-Konserwatorskiej ds. Archeologii Późnego Średniowiecza i Nowożytności min. kultury i sztuki, członkiem założycielem Komisji Archeologii Średniowiecza i Nowożytności Komitetu Pra- i Protohistorycznego Wydz. I PAN, rzeczoznawcą min. kultury i sztuki w specjalności badań archeologicznych.

W Muzeum w Elblągu zorganizował w 1986 i 1992 wystawy przedstawiające wyniki prac badawczych na Starym Mieście. Otrzymał za nie nagrodę indywidualną II stopnia i zbiorową II stopnia min. kultury i sztuki. Również uznanie w postaci nagrody wyraził wojewoda elbląski. Pośmiertnie otrzymał medal 750-lecia praw miejskich Elbląga oraz medal Stow. Konserwatorów Zabytków. Brał udział w licznych konferencjach krajowych i międzynarodowych (Niemcy, Norwegia).

Ożeniony z Grażyną z d. Szalaty, archeologiem. Miał jednego syna Wojciecha.

Zmarł 28 VI 1994 w Elblągu. Został pochowany na cmentarzu komunalnym w Sopocie.

Dokumentacja w posiadaniu autorki.

Grażyna Nawrolska

O

Oleś Andrzej Zygmunt (1886-1952), art. malarz, prawnik, okręgowy konserwator zabytków w Krakowie, wojewódzki konserwator zabytków w Kielcach.

Ur. 1 X 1886 w Iwoniczu jako syn Andrzeja i Wandy ze Szczepkowskich. Ojciec był dyrektorem zakładów uzdrowiskowo-leczniczych w Drużbakach i Iwoniczu, a w okresie międzywojennym wykładowcą na Kursach Baranieckiego i prof. Akademii Handlowej w Krakowie. O. nauki pobierał w Krakowie. W 1907 ukończył Gimnazjum św. Anny, a następnie studiował w Akademii Sztuk Pięknych u Leona Wyczółkowskiego i Stanisława Dębickiego oraz równolegle na Wydz. Prawa i Administracji Uniw. Jagiellońskiego, uzyskując w 1913 stopień doktora praw. W l. 1915-17 kontynuował studia malarskie na ASP w pracowni Wojciecha Weissa, które uzupełniał podczas podróży artystycznych do Włoch, Austrii i na Węgry. W 1919 został sekretarzem w Urzędzie Konserwatorskim (później Wydz. Kultury i Sztuki oraz Oddz. Sztuki) przy Urzędzie Woj. w Krakowie. Przygotowywał rysunki, fotografie i dokładne opisy zabytków, które przetrwały do chwili obecnej i stanowią cenny materiał historyczny i ikonograficzny. W Urzędzie Konserwatorskim blisko współpracował z Tadeuszem Szydłowskim, pierwszym c.k. krajowym konserwatorem zabytków dla Galicji, a od 1918 pierwszym konserwatorem okręgowym w Krakowie, tak w codziennej działalności, jak i przy wydawaniu jego prac *Dzwony starodawne* (1922), czy *Pomniki architektury epoki piastowskiej* (1928).

W l. 1929-31 O. pełnił obowiązki konserwatora okręgowego w Krakowie, z tym że od 1930 był konserwatorem woj. kieleckiego urzędującym w krakowskim okręgu konserwatorskim. Po utworzeniu 1 IV 1936 Oddz. Sztuki przy Urzędzie Woj. w Kielcach został mianowany kierownikiem tego Oddziału i woj. konserwatorem. Funkcję tę pełnił do wybuchu II wojny światowej; w styczniu 1945 ponownie objął stanowisko woj. konserwatora zabytków w Kielcach i pozostał na nim aż do śmierci. Podczas pracy w Kielcach O. działał również w Tow. Muzeum Świętokrzyskiego i Tow. Miłośników Sztuki. Wiele czasu poświęcał organizacji wystaw artystów kieleckich, krakowskich i lwowskich, prowadził wykłady o zabytkach ziemi kieleckiej, zamieszczał sprawozdania z bieżących prac konserwatorskich w miejscowych czasopismach „Skarbiec" i „Radostowa" (m.in. omawiał poszukiwania polichromii w kościołach pocysterskich w Wąchocku i Koprzywnicy). W czasie okupacji hitlerowskiej udzielał prywatnych lekcji rysunku, a w roku akademickim 1944/45 prowadził wykłady z historii sztuki na kursach uniwersyteckich tajnego Uniw. Ziem Zachodnich w Kielcach. Przez cały czas okupacji współpracował z władzami kościelnymi, a tuż po wojnie prowadził wykłady z zakresu historii sztuki w Seminarium Duchownym w Kielcach. Przystąpił również do intensywnego zabezpieczania zabytków i likwidacji szkód powstałych podczas działań wojennych. Od 1948 był kuratorem działu malarstwa w Muzeum Świętokrzyskim (obecnie Narodowym) w Kielcach.

Równoległym nurtem działalności O. była twórczość artystyczna, przede wszystkim malarstwo sztalugowe. Malował pejzaże

i motywy architektoniczne, sceny rodzajowe, portrety. Jego nawiązujące do impresjonizmu obrazy charakteryzuje prostota i subtelna kolorystyka. Uprawiał również grafikę i rysunek, w okresie międzywojennym wykonał szereg polichromii (pałac biskupi w Kielcach, kościoły kieleckie, kościół w Bochni) oraz projektował witraże (m.in. dla kościoła w Skrzyszowie). Brał udział w zbiorowych wystawach grupy „Sztuka" w Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie w l. 1916, 1918 i 1922, a w 1927 grupy „Niezależni" w Krakowie. W 1928 TPSP zorganizowało po raz pierwszy jego indywidualną wystawę. W 1946 na zorganizowanej przez siebie wystawie „Polska 1939-45" zaprezentował cykl obrazów olejnych na temat kieleckiej partyzantki. Brał również udział w wystawach zagranicznych (Paryż, Sztokholm, Kapsztad, Chicago). W 1948 z okazji jubileuszu 45-lecia pracy artystycznej O. odbyła się w Kielcach duża indywidualna wystawa jego prac malarskich i graficznych. W 1951 w Pałacu Sztuki w Krakowie wystawiał zestaw grafik i obrazów. Pierwszą i jedyną pośmiertną wystawę dzieł artysty zorganizowano na zamku w Dębnie w 1992. Od 1915 należał do Zw. Polskich Artystów Plastyków (w l. 1919-20 był sekretarzem Rady Sztuki Oddz. Krakowskiego ZPAP). Należał do Zw. Historyków Sztuki, Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych, Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce PAU.

Z małżeństwa z Heleną z Zapałowiczów miał troje dzieci: córkę Krystynę, zamężną Glińską, oraz synów Andrzeja i Juliusza.

Zmarł w Kielcach 31 X 1952. Pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

E. Dwornik-Gutowska, *Oleś Andrzej Zygmunt*, w: PSB, t. XXXIII/4, z. 99, 1978, s. 759-761; L. Luchter-Krupińska, *Andrzej Oleś (1886-1952). Katalog pierwszej pośmiertnej wystawy dzieł artysty w Dębnie 1992*; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiadomości Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 57-58; tenże, *Dzienniki konserwatorskie Andrzeja Olesia i Bogdana Tretera*, tamże, t. II, 1995, s. 65-98; *Dzienniki konserwatorskie Andrzeja Olesia z l. 1928-29, 1935-36, 1941-45*, „Teki Krakowskie", w druku; informacje rodziny, a w szczególności syna Andrzeja, fizyka, prof. AG-H w Krakowie.

Andrzej Gaczoł

OSIŃSKI Marian (1883-1974), architekt, prof. politechnik we Lwowie i Gdańsku.

Ur. 21 I 1883 w Krakowie; syn Franciszka, kierownika parowozowni kolejowej, i Marii z Wiadrowskich. W Krakowie ukończył Gimnazjum św. Anny, po czym, na długie lata, związał się ze Lwowem. W l. 1901-08 studiował architekturę na Politechnice Lwowskiej, w l. 1907-10 był asystentem w Katedrze Architektury, a w 1910-16 adiunktem; prowadził wykłady o formach architektonicznych i perspektywie malarskiej. Dzięki stypendium zagranicznemu uzupełnił studia w Rzymie, gdzie m.in. specjalizował się w dziedzinie konserwacji zabytków, studiował też przez rok w Monachium. W l. 1916-19 pracował w Jaśle jako architekt Centrali Odbudowy Kraju, prowadząc jednocześnie badania zniszczeń wojennych zabytków architektury na zlecenie urzędu konserwatorskiego w Krakowie. W l. 1921-24 wykładał o konstrukcjach budowlanych oraz rzutach i perspektywie w Państw. Szkole Przemysłowej we Lwowie.

W 1929 objął stanowisko zastępcy profesora w Katedrze Architektury PL. Stopień doktora uzyskał w 1933 na podstawie pracy *Zamek w Żółkwi* (wyd. 1933), a w 1934 został mianowany prof. nadzwyczajnym i kierownikiem nowej Katedry Architektury Polskiej, którą zorganizował i utworzył z niej poważny ośrodek naukowo-badawczy i dydaktyczny. Prowadził ze studentami inwentaryzację zabytków, przede wszystkim zamków i obiektów budownictwa drewnianego. Współpracował z Katedrą i Za-

kładem Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, kierowanymi przez Oskara Sosnowskiego. W l. 1937-38 był dziekanem Wydz. Architektury Polskiej. Wykładał także (1939-41) zasady kompozycji we Lwowskim Instytucie Politechnicznym. Po zamknięciu przez niemieckie władze okupacyjne Politechniki (1942) prowadził wykłady w Państw. Technicznej Szkole Zawodowej i Państw. Instytucie Technicznym.

Działał również twórczo jako architekt. Według jego projektu powstały m.in. kościoły w Polance pod Krosnem, Grochowcach w pow. przemyskim, Głębokiem w pow. sanockim, Mazurach w pow. kolbuszowskim, Grębowie w pow. tarnobrzeskim, a także liczne wille i domy we Lwowie, ratusz w Stryju i in. W zakresie konserwacji i ochrony zabytków: odbudował i adaptował na gimnazjum zamek w Żółkwi, zinwentaryzował zamki w Zbarażu, Brzezinach, Świrzu, kościoły w Rzeszowie i Lwowie. Był prezesem oddz. lwowskiego Stow. Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, lwowskiego koła Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, rady nadzorczej Muzeum Przemysłu Artystycznego oraz członkiem Lwowskiego Tow. Naukowego. W 1944 wyjechał ze Lwowa. Około roku mieszkał i pracował w Rzeszowie, gdzie zorganizował i prowadził woj. oddz. odbudowy. W tym czasie odbudował gotycki kościół w Jaśle.

Jesienią 1945 osiedlił się w Gdańsku, rozpoczynając nowy etap życia i pracy. Związał się z Politechniką Gdańską. 1 XII tegoż roku wybrany został na dziekana (do 1952) Wydz. Architektury i niezwłocznie przystąpił do organizacji Katedry Historii Architektury Polskiej. W 1946 mianowany został prof. zwyczajnym. W 1948, niezależnie od działalności na PG, zorganizował Wydz. Architektury w Wieczorowej Szkole Inżynieryjnej Naczelnej Organizacji Technicznej i był jego dziekanem do 1953. O. położył ogromne zasługi w powojennej odbudowie zabytków Gdańska. Był konsultantem Pracowni Rekonstrukcji Architektury Zabytkowej Centralnego Biura Projektów i Studiów Budownictwa, którą następnie (w 1952) przekształcił w Zakład Historii Architektury przy PG i był jego kierownikiem. Opracowane w Zakładzie studia, badania, inwentaryzacje, zebrana ikonografia były nie tylko podstawą odbudowy całego niemal Głównego Miasta, ale nowego ujęcia dziejów architektury Gdańska, a także Pomorza.

Liczne publikacje odzwierciedlają zainteresowania i dorobek naukowy O. W okresie lwowskim powstały m.in.: wymienione wyżej studium o zamku w Żółkwi, wspólnie z T. Mańkowskim dzieło *Sztuka Ormian lwowskich* (Lw. 1934), *Istota i znaczenie panoramy plastycznej dawnego Lwowa* (Lw. 1936; O. był inicjatorem powstania panoramy wystawionej na Targach Wschodnich), ponadto artykuły: *Ze starego Lwowa* (1923), *Zamek w Świrzu* (1927). Po 1945 pisał przede wszystkim o Gdańsku, m.in.: *Studium architektury głównego wjazdu do Starego Gdańska* (1953), *Wkład Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej w odbudowę Gdańska i gdańskiego zespołu zabytkowego* (1969), *Dom Uphagena w Gdańsku* (1971) oraz inne opracowania i referaty. Publikował także artykuły w pismach codziennych i periodykach, głównie w „Dzienniku Bałtyckim" i jego niedzielnym dodatku „Rejsy".

Przeszedł na emeryturę w 1961, lecz do 1970 nadal pracował, prowadząc m.in. wykłady na temat konserwacji zabytków. Był znakomitym organizatorem placówki naukowej i pedagogiem, przygotował do zadań w dziedzinie ochrony zabytków kadrę młodych pracowników. Promował pięciu doktorantów. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1954) i Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą tegoż orderu (1964). Z okazji 80-lecia jego urodzin (1963) Rada Wydz. Architektury PG wybiła medal pamiątkowy, a uczelnia nadała mu tytuł doktora honoris causa. Ponadto otrzymał honorowe odznaki: Za Zasługi dla Gdańska (1960), Zasłużonym Ziemi

Gdańskiej (1965) oraz wcześniej (1956) Nagrodę Miasta Gdańska.

Ożeniony z Zofią z Szostkiewiczów, miał córkę Marię Chimiakową, lekarkę, oraz syna Antoniego, architekta.

Zmarł 4 XII 1974 w Gdańsku, pochowany w Oliwie.

J. Zachwatowicz, *Marian Osiński*, KAiU 1974, z. 1, s. 4; S.M. Brzozowski, *Osiński Marian*, w: PSB, t. XXIV/2, z. 101, 1979, s. 346-347.

Hanna Krzyżanowska

P

PAJZDERSKI Sylwester (1876-1953), architekt.

Ur. 28 XII 1876 w Łęgu (pow. śremski) jako syn ziemianina Piotra i Józefy z Plecińskich. W 1898 ukończył w Berlinie Miejską Szkołę Budownictwa i następnie podjął studia na politechnice w Charlottenburgu. W l. 1906-18 prowadził własną pracownię architektoniczną w Berlinie. W l. 1920-24, jako architekt miejski i kierownik Wydz. Budowlanego w Kaliszu, brał aktywny udział w odbudowie miasta po zniszczeniach I wojny światowej. Następnie działał w Poznaniu. Od 1945 pracował w Wydz. Planowania i Rozbudowy Miasta. Opracował „Plan zniszczeń wojennych m. Poznania. Stan z 1945 r.". Wykonał też kilka projektów odbudowy kamienic na Starym Mieście.

Zmarł 19 VII 1953, pochowany na cmentarzu paraf. przy ul. Nowina w Poznaniu.

W. Czarnecki, *Pajzderski Sylwester*, w: WSB, s. 549.

Henryk Nowakowski

PASZKOWSKI Władysław (1905-1982), architekt, p.o. wojewódzkiego konserwatora zabytków w Białymstoku.

Ur. 18 XII 1905 w Smoleńsku, jako syn Michała i Anny z Lisowskich. Tu uczęszczał do szkoły powszechnej, później gimnazjum. W 1917 wraz z rodzicami i bratem Bolesławem przyjechał do Polski i osiadł w Wilnie. Naukę kontynuował w Zawodowej Szkole im. Promienistych, a od 1925 w Państw. Szkole Technicznej na wydz. budowlanym. W ramach 5-letnich zajęć szkolnych odbył praktykę z zakresu miernictwa i budownictwa. W 1930 złożył egzamin końcowy i przez trzy lata jako praktykant dozoru technicznego pracował w Prywatnej Spółce Sporządzania Planów w Wilnie. Po złożeniu egzaminów z przebytej praktyki, w 1934 został zatrudniony w Oddz. Kultury i Sztuki Urzędu Woj., gdzie pracował do połowy sierpnia 1939 na stanowisku kierownika robót konserwatorskich przy obiektach zabytkowych. Jego zainteresowania skupiły się na Górnym Zamku i jego otoczeniu. Wykonywał pomiary i dokumentację fotograficzną, brał udział w pracach wykopaliskowych. Uczestniczył także w robotach prowadzonych na pl. Katedralnym oraz sporządzał inwentaryzacje innych obiektów zabytkowych w mieście. W 1938 przeprowadził pomiary niwelacyjne terenu w Trokach, na którym planowano budowę muzeum karaimskiego. W czasie wojny przebywał w Wilnie. W l. 1940-42 pracował w Zarządzie Miasta i jako kierownik robót konserwatorskich kontynuował prace na Górnym Zamku. Pogłębiał wiedzę historyczną; na podstawie zgromadzonych materiałów dokumentacyjnych opracował projekt oraz model rekonstrukcji zamku i jego otoczenia. W czasie okupacji niemieckiej pracował w Fabryce Skór i Obuwia w Wilnie jako tabelowy w wydz. budowlanym.

Na początku 1945 przyjechał do Białegostoku i 10 kwietnia rozpoczął pracę w Wydz. Kultury i Sztuki Urzędu Woj. na stanowisku pełniącego obowiązki woj. konserwatora zabytków. Od 1 I 1948 przejął dodatkowo obowiązki kierownika oddz. w Wydz.

KiS. Rok później z upoważnienia Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki rozpoczął organizację muzeum regionalnego w Białymstoku. W 1945 przystąpił do ratowania, przede wszystkim odgruzowania, najcenniejszych zabytków architektury zniszczonych w czasie wojny. W 1947 zorganizował Pracownię Konserwacji Architektury, którą kierował w l. 1949-52, do czasu włączenia jej do Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Z pracownią, w niepełnym wymiarze godzin, związany był do 1955 jako projektant i inwentaryzator. W tym też roku zorganizował Brygadę Wykonawczą Robót Konserwatorskich podległą WKZ (istniała do 1960), a także doprowadził do powołania w strukturze WKZ stanowiska pracy ds. zabytków archeologicznych jako jednego z nielicznych w kraju. Od początku działalności na Białostocczyźnie zajął się dokumentowaniem najcenniejszych obiektów architektury i budownictwa drewnianego na terenie miasta i województwa. Inwentaryzował je i dokumentował fotograficznie, do wielu wykonał projekty odbudowy, a także projekty detali architektonicznych. W grudniu 1955 Państw. Komisja Weryfikacyjno-Egzaminacyjna przy Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej nadała mu tytuł inż. architekta, uznając dorobek w zakresie konserwacji i projektowania.

W 1945 zajął się P. przede wszystkim pałacem Branickich w Białymstoku, nadzorując jego wieloletnią odbudowę. W trakcie prowadzonych robót dokonano częściowego przebadania murów, odkryto i wyeksponowano relikty gotyckiego dworu Wiesiołowskich, ustalono zakres rozbudowy tylmanowskiej, zabezpieczono fragmentarycznie XVIII-wieczną polichromię na elewacjach ogrodowej i prawego skrzydła, a także zabezpieczono rzeźby i elementy rzeźbiarskie wystroju architektonicznego korpusu głównego i skrzydeł bocznych. Ponadto nadzorował P. roboty remontowo-konserwatorskie pałacyku gościnnego Branickich w Białymstoku, adaptując go na siedzibę muzeum, loży masońskiej – na bibliotekę, a także innych obiektów w mieście, jak klasztor ss. Miłosierdzia i kamienice staromiejskie. Dążył do zachowania historycznego układu urbanistycznego rynku białostockiego. Podjął odbudowę ratusza, rozebranego w 1940, adaptując go na siedzibę muzeum okręgowego. Odbudowano wówczas wg jego projektu zbrojownię oraz komorę celną na Wysokim Stoczku. Szeroko zakrojone prace remontowo-konserwatorskie prowadzone były na terenie województwa. Od 1945 zajął się P. supraskim klasztorem Bazylianów z pałacem opatów, odbudowywanym wg jego projektu, przystosowując go na potrzeby szkoły. W Supraślu zabezpieczono również mury zniszczonej w czasie wojny cerkwi obronnej. W 1949 zainicjował P. przeprowadzenie b. trudnego przedsięwzięcia konserwatorskiego, polegającego na odcięciu od murów cerkwi, a następnie zabezpieczeniu 30 fragmentów XVI-wiecznych malowideł ściennych wraz z tynkiem. W Tykocinie prowadzono roboty w alumnacie, synagodze, klasztorze Bernardynów oraz kamieniczkach staromiejskich. Robotami objęto zniszczone założenie klasztorne Kamedułów w Wigrach, a także zespół pofranciszkański w Drohiczynie. P. prowadził odbudowę gotyckiego kościoła w Wiźnie, poprzedzoną wykonaną przez siebie inwentaryzacją i projektem rekonstrukcji, a także kościoła w Baniach Mazurskich oraz synagogi w Siemiatyczach, adaptując ją na potrzeby domu kultury. W katedrze łomżyńskiej doprowadził do wykonania badań architektonicznych. Wiele uwagi poświęcił przywróceniu wartości historycznych i architektonicznych dworom i pałacom w terenie. Odbudowano dwory w Bęćkowie i Pawłowiczach na potrzeby szkół podstawowych, wyremontowano dwory w Tyborach Kamiance i Strabli, prowadzono odbudowę pałaców w Choroszczy i Ciechanowcu oraz Starej Poczty w Augustowie. P. objął również ochroną konserwatorską budownictwo

drewniane, m.in. XVIII-wieczne lamusy w Kalinówce Kościelnej, Strabli i Rudce, XIX-wieczne chałupy mazurskie w Kaltkach i Krzyżewie. Na początku lat 50. podjął prace nad ochroną parków zabytkowych. Rozpoczęto wówczas ich pomiary, opracowania projektowe i rekonstrukcyjne. Wśród wielokierunkowych działań konserwatorskich szczególne miejsce wyznaczył badaniom architektonicznym pozwalającym na właściwe rozpoznanie nawarstwień historycznych i zmian, jakie zaszły w czołowych budowlach na przestrzeni wieków. Badania architektoniczne przeprowadzono w pałacu Branickich w Białymstoku, katedrze w Łomży, kościołach w Rutkach i Krasnymborze, ruinach zamku w Szczuczynie, rynku i wzgórzu zamkowym w Sidrze oraz zamku w Tykocinie. Na podstawie badań zamku tykocińskiego P. wykonał jego domniemaną rekonstrukcję.

Problemami konserwatorskimi dzielił się z młodszymi pracownikami i przy ich udziale w l. 1957 i 1958 zorganizował ogólnopolskie zjazdy konserwatorskie w Supraślu i Augustowie. Przedstawił na nich ważne zagadnienia z zakresu ochrony zabytków woj. białostockiego, w tym Kanału Augustowskiego. W 1971 na sesji naukowej poświęconej pałacowi Ludwika Paca w Dowspudzie przedstawił referat *Problemy konserwatorskie pałacu w Dowspudzie* („Roczn. Białost." t. 13, 1973).

Zajmował się popularyzacją zabytków woj. białostockiego. Informacje i sprawozdania z wyników badań i robót konserwatorskich publikował w „Ochronie Zabytków" (1949, nr 1; 1952, nr 4; 1957, nr 3 i 4), a także na łamach prasy („Kamena" 1962, nr 9/10; „Gazeta Białost." 1963, nr 93 i 295; 1964, nr 254 i 290). Był autorem opracowań typu katalogowego historycznych miast: Tykocina (1964), Choroszczy (1966), Szczuczyna (1972), współautorem artykułu sprawozdawczego z zakresu ochrony zabytków („Roczn. Białost." t. 5, 1964) oraz współautorem mapy zabytków woj. białostockiego (1972), a także inicjatorem nakręcenia filmu o zabytkach Tykocina (1963) przez Wytwórnię Filmów Dokumentalnych. Na emeryturę odszedł 21 IX 1971, lecz niemal do śmierci pracował na stanowisku st. projektanta w PP PKZ w Białymstoku w niepełnym wymiarze godzin.

Poza pracą zawodową brał udział w działalności społecznej. Od 1950 był członkiem Woj. Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK, od 1960 Białostockiego Tow. Naukowego, od 1968 Stow. Architektów Polskich. Został uhonorowany złotymi odznakami „Za Opiekę nad Zabytkami" (1964) i PTTK (1965), odznaką „Zasłużony Działacz Kultury" (1968 i 1971), Złotym Krzyżem Zasługi (1969), odznaką „Zasłużony Pracownik Rady Narodowej" (1970), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz wpisem do Księgi Zasłużonych Białostocczyźnie (1974).

Był żonaty z Zofią Tomiałowicz. Bezdzietny.

Zmarł 2 X 1982, pochowany na cmentarzu św. Rocha w Białymstoku.

J. Hościłowicz, *Władysław Paszkowski (1905-1982)*, „Roczn. Białost." t. 16, 1991, s. 612-616; akta osobowe Podlaskiego Urzędu Woj. i Pracowni Konserwacji Zabytków w Białymstoku; informacja Mieczysława Godlewskiego.

Janina Hościłowicz

PAWLUCZUK Paweł (1912-1987), konserwator rzeźby, wojewódzki konserwator zabytków w Białymstoku.

Ur. 24 II 1912 w Hołodach pow. Bielsk Podlaski jako syn Tarasa i Stefanii z d. Niczyporuk. W 1915 wraz z rodzicami wyjechał do Rosji, gdzie przebywał do września 1921. W 1929 wstąpił do Miejskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie, a jednocześnie uzupełniał naukę w wieczorowej szkole powszechnej. Szkołę Sztuk

Zdobniczych ukończył w 1933 i w tym samym roku został powołany na dwa lata do służby wojskowej w Centralnej Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie. Po jej ukończeniu, w maju 1935, zatrudnił się jako robotnik w punkcie przeładunku drewna w Hajnówce, a we wrześniu przeniósł się do Warszawy. Złożył egzamin na Wydz. Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych, jednak z uwagi na trudne warunki materialne przerwał naukę po pierwszym półroczu. Otrzymał pracę przy pomiarach Warszawy i do wybuchu wojny jeszcze kilkakrotnie próbował dzielić czas między studiami i pracą. W czasie wojny przebywał w Bielsku Podlaskim, gdzie pracował jako technik inwentaryzator, a po wojnie był zatrudniony jako technik budowlany. W 1945 wstąpił do Polskiej Partii Robotniczej. Organizował koła Zw. Samopomocy Chłopskiej, odbył 2-miesięczny kurs w Centralnej Szkole PPR w Łodzi, pracował w Komitecie Woj. PPR w Białymstoku, później w pionie spółdzielczym. W 1951 ponownie podjął studia na Wydz. Konserwacji Rzeźby ASP w Warszawie i w styczniu 1956 uzyskał absolutorium. Rok wcześniej, będąc jeszcze studentem, zatrudnił się w oddz. warszawskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków jako konserwator rzeźby. Ze względu na sytuację rodzinną wrócił w 1958 do Białegostoku, a z braku zatrudnienia w wyuczonym zawodzie pracował w placówkach handlowych na kierowniczych stanowiskach.

Funkcję gł. konserwatora zabytków w Wydz. Kultury Prezydium Woj. Rady Narodowej w Białymstoku objął 1 XI 1961, w 1966 został woj. konserwatorem zabytków, a w 1972 woj. inspektorem ds. konserwacji zabytków. Jako woj. konserwator przestrzegał wszelkich norm prawnych w zakresie ochrony zabytków, kontynuował prace remontowo-konserwatorskie i badawcze rozpoczęte wcześniej. Dotyczyły one rezydencji Branickich w Białymstoku i Choroszczy, pałacu w Ciechanowcu i Rudce, dworu i oficyny w Cisowie. Przeprowadzono wówczas renowację bramy w zespole klasztornym w Supraślu, przygotowano dokumentację remontu klasztoru w Sejnach. P. starał się wszystkim remontowanym obiektom zabytkowym zapewnić właściwych użytkowników.

Po odejściu w 1975 na emeryturę przeprowadził prace konserwatorskie kamiennych rzeźb wolno stojących i wystroju rzeźbiarsko-architektonicznego fasad zabytkowych kamienic w Białymstoku, a także kilku rzeźb z terenu województwa. Sam wykonał kilka prac rzeźbiarskich, które były eksponowane na dorocznych wystawach Zw. Polskich Artystów Plastyków środowiska białostockiego. Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi w 1964, srebrną odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" i Odznaką Tysiąclecia w 1965 oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski w 1974.

Związek małżeński z Sabiną Wójcik zawarł w 1939. Miał dwóch synów – Janusza (ur. 1940) i Wiesława (ur. 1945).

Zmarł 6 VIII 1987. Pochowany w Alei Zasłużonych na cmentarzu miejskim w Białymstoku.

Akta osobowe Podlaskiego Urzędu Woj. w Białymstoku; informacja Lucyny Stalończyk zam. w Białymstoku.

Janina Hościłowicz

PAŹDZIOR Marian (1924-1998), historyk sztuki, malarz amator.

Ur. 6 XII 1924 w Krakowie, syn Marcina, właściciela niedużej firmy wyrobów tekstylnych, i Lucyny z Nowackich. Tu ukończył Gimnazjum Ogólnokształcące im. Augusta Witkowskiego i uczył się rysunku u prof. Antoniego Waśkowskiego. Maturę uzyskał w liceum ogólnokształcącym w Warszawie, pobierając jednocześnie naukę rysunku w pracowni Zofii Trzcińskiej-Kamińskiej i prof. Zygmunta Kamińskiego. W 1954 rozpoczął studia historii sztuki na Katolickim

Uniw. Lubelskim, gdzie wykładowcą sztuk plastycznych był malarz Antoni Michalak. W l. 1958-59 odbył staż artystyczny we Włoszech, studiując malarstwo pod kierunkiem prof. Fiore Zaccarian w Accademia di San Luca w Rzymie. Po powrocie do kraju obronił na KUL pracę magisterską o kościele Dominikańskim w Horodle (po latach publ. pt. *Kościół i klasztor podominikański w Horodle nad Bugiem*, KAiU 1993, z. 1).

Od 1960 pracował nieprzerwanie do czasu przejścia na emeryturę w 1990 w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki, początkowo jako inspektor, następnie naczelnik Wydz. Inspekcji Konserwatorskiej, a po reorganizacji ZMiOZ – gł. specjalista. Z racji pełnionej funkcji często odbywał podróże służbowe, wizytując woj. urzędy konserwatorskie, obiekty zabytkowe, w których prowadzono prace, użytkowników obiektów zabytkowych. Odbył też kilka podróży szkoleniowych dotyczących ochrony i konserwacji architektury zabytkowej do ówczesnego NRD, Francji, Jugosławii, Holandii, Austrii, Bułgarii, Danii. Stał się znawcą i kronikarzem problemów konserwatorskich i służby konserwatorskiej, publikując na łamach „Ochrony Zabytków" relacje z konferencji i spotkań konserwatorskich oraz innych ważnych wydarzeń, sprawozdania z prac konserwatorskich, z działalności organizacji profesjonalnych, społecznych i in. Owocem zagranicznych wyjazdów szkoleniowych są artykuły na temat organizacji służby konserwatorskiej i prac prowadzonych w kilku krajach. W l. 1978-92 był członkiem redakcji „Ochrony Zabytków".

Ponadto napisał ponad 20 artykułów z historii sztuki, zarówno na temat malarstwa, jak i architektury, m.in.: *Nieznany obraz „Koronacja NMP" z XVII w. Dzieło pracowni Hermana Hana* (BHS 1968, nr 4), *Dwór królewski Zygmunta Augusta w Knyszynie* („Roczn. Białostocki" 1967), *Neogotyckie przemiany kościoła dominikanów w Krakowie* (KAiU 1990, z. 1-2), *Nieznany portret Ludwiki Marii Gonzaga, królowej Polski. Domniemany pierwowzór dla sztychu Wilhelma Hondiusza* (1994, mpis złożony do księgi poświęconej ks. prof. Januszowi Pasierbowi). Interesował się również problematyką prawną ochrony zabytków, czego wyrazem był m.in. artykuł *Polska zmiana ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach* (OZ 1991, nr 2). P. jest również autorem dokumentacji historyczno-architektonicznych przygotowanych dla Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków: *Knyszyn. Dwór i folwark* (mpis, 1963), *Łowicz – zamek* (mpis, 1965, współaut. W. Puget), a także współautorem (z W. Puget) zeszytu *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* (wyd. Inst. Sztuki PAN) – *Włocławek i okolice* (1988). Publikował przede wszystkim w „Ochronie Zabytków", ale również w „Kwartalniku Arch. i Urban.", „Biulet. Historii Sztuki", „Biulet. Inform. ZMiOZ", „Roczniku Białostockim" i in. Bibliografia jego prac zawiera ok. 100 pozycji (OZ 1998, nr 3).

Od młodości do końca życia uprawiał twórczość artystyczną: malarstwo (olej, pastele) i rysunek (tusz, węgiel). Po raz pierwszy brał udział w wystawie malarzy amatorów w Lublinie w 1957. W czasie pobytu stypendialnego w Rzymie powstał m.in. obraz *Św. Jacek Odrowąż* (znajduje się w jednym z kościołów w Kostaryce). Jego obrazy – przede wszystkim pejzaże, architektura wiejska, martwa natura – charakteryzują się żywą kolorystyką (poza okresem rzymskim) i afirmacją przyrody. Wykonywał też kopie obrazów (np. w 1968 obrazu MB Włodzimierskiej na podstawie szkiców sporządzonych w Luwrze). Rzadko malował portrety. W l. 1991-97 brał udział w dorocznych plenerach i wystawach malarskich organizowanych przez Mazowieckie Tow. Kultury w Ciechanowcu (wystawy również w Warszawie), środowiska plastyków w Łomży, Białymstoku i in. W 1993 uzyskał uprawnienie do wykonywania zawodu artysty plastyka wydane przez Dep. Plastyki MKiS. Upra-

wiał również fotografię; w 1969 prezentował w siedzibie Stow. Historyków Sztuki w Warszawie wystawę „Stary i nowy Paryż". Był członkiem Stow. Konserwatorów Zabytków i Stow. Historyków Sztuki, pełniąc w l. 1992-97 funkcję członka Gł. Komisji Rewizyjnej. Odznaczony Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi. Otrzymał również odznaki: złotą „Za Opiekę nad Zabytkami" i „Zasłużony Działacz Kultury".

Ożeniony z Wandą Puget, historykiem sztuki, miał córkę Martę.

Zmarł 21 III 1998 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

L. Krzyżanowski, *Marian Pałdzior (1924-1998)*, OZ 1998, nr 3, s. 326-327; *Bibliografia prac Mariana Pałdziora*, oprac. W. Puget, tamże, s. 328-331; informacja pisemna żony Wandy Puget, zam. w Warszawie.

Hanna Krzyżanowska

PIEŃKOWSKA Hanna (1917-1976), historyk sztuki, wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie, pełnomocnik generalnego konserwatora zabytków ds. organizacji służby konserwatorskiej na terenie b. woj. krakowskiego (1975).

Ur. 22 IX 1917 w Żytomierzu. Była córką Stefana Kazimierza Pieńkowskiego, prof. neurologii i psychiatrii uniwersytetów Warszawskiego i Jagiellońskiego w Krakowie, zamordowanego w Katyniu, oraz Wiktorii z Sawickich. Gimnazjum ss. Urszulanek w Krakowie ukończyła w 1935 i po roku nauki w Szkole Sztuk Zdobniczych, rozpoczęła w 1936 studia na Wydz. Filozoficznym UJ z historii sztuki. Pomimo tragicznych przeżyć związanych z II wojną światową i pracy zawodowej w Starostwie Powiatowym w Krakowie, Zarządzie Gminy Prądnik Czerwony i Tow. Transportowym „Żegluga Wiślana" w Krakowie, kontynuowała studia na tajnych seminariach, przygotowując pracę magisterską *Średniowieczne witraże w kościele Bożego Ciała w Krakowie*. Po obronie pracy, w lipcu 1945, uzyskała tytuł mgr. filozofii w zakresie historii sztuki. 1 X 1945 podjęła pracę w biurze woj. konserwatora zabytków w Krakowie. Po krótkim czasie stała się bliskim współpracownikiem Józefa E. Dutkiewicza, którego traktowała jako swojego mistrza (od pocz. 1946 pełnił funkcję konserwatora). Szczególnie zasłużyła się w ratowaniu i zabezpieczaniu zabytków sztuki cerkiewnej na Podkarpaciu (zach. Łemkowszczyzna). Umożliwiło to jej przygotowanie rozprawy doktorskiej pod kierunkiem prof. Wojsława Mole *Ikony sądeckie XVII i XVIII wieku – pogranicze idealizmu i realizmu*, którą obroniła 22 XII 1950. Od 1 XI 1951 objęła stanowisko woj. konserwatora zabytków w Krakowie i pełniła tę funkcję nieprzerwanie do 1975, z tym że 1 IX 1952 Min. Kultury i Sztuki, na wniosek władz miejskich Krakowa, utworzyło miejski urząd konserwatorski, który tylko do 1957 podlegał woj. konserwatorowi zabytków.

Realizowała działania konserwatorskie w kierunkach, które uznała za najważniejsze. Należały do nich: 1) odnowa zabytkowych miast i miasteczek, z wydobyciem wartości ich założeń urbanistycznych i zabytkowej zabudowy celem stworzenia z nich ośrodków turystyki (zespoły zabytkowe: Tarnowa, Starego Sącza, Bochni, Olkusza, Sławkowa, Lipnicy Murowanej, Nowego Wiśnicza, Ciężkowic i Lanckorony); 2) zabezpieczenie, konserwacja i ekspozycja najcenniejszych zamków, pałaców, ruin historycznych i fortyfikacji jako pomników architektury narodowej i monumentalnych akcentów krajobrazowo-kulturowych, przyciągających liczne rzesze zwiedzających (Dębno, Lipowiec, Wieruszyce, Wieliczka, Lanckorona, Rożnów, Janowice); 3) ochrona zasobów budownictwa drewnianego, będącego jednym z nielicznych w Europie rezerwatów tej ginącej w świecie gałęzi twórczości artystycznej; szczególnie ważnym działem tej

akcji była organizacja i budowa parków etnograficznych (skansenów), jako jedynej realnej formy uratowania najcenniejszych wartości kultury ludowej (Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej, Sądecki Park Etnograficzny, Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie, u stóp Lipowca, ochrona zespołu zabudowy Chochołowa i ul. Kościeliskiej w Zakopanem, kompleksowe prace przy słynnym kościółku w Dębnie Podhalańskim oraz adaptacja karczm w Suchej Beskidzkiej, Jeleśni i Sławkowie, ochrona zespołu zabytkowego budownictwa pasterskiego w Tatrach); 4) zagospodarowanie zabytków jako kubatury użytkowej na cele różnych instytucji, które równocześnie pełniłyby funkcje mecenasów utrzymujących i pielęgnujących wartości użytkowanych obiektów (m.in. dwory w Modlnicy, Mogilanach, Świdniku, Łopusznej); 5) prowadzenie programowych badań w zakresie archeologii, budownictwa, wystroju malarskiego zabytków – jako podstawy w rozwoju wiedzy o sztuce i historii kraju; przeprowadzono szereg prac naukowo-badawczych, a niektóre z nich stały się znaczącymi osiągnięciami naukowymi (np. praca dot. opactwa benedyktyńskiego w Tyńcu).

Prace badawcze, podobnie jak konserwatorskie, prowadzone były w woj. krakowskim w okresie działalności P. na dużą skalę. Uczestniczyli w nich konserwatorzy praktycy – profesorowie, wykładowcy i wychowankowie ASP w Krakowie. P. udało się pobudzić inicjatywę społecznych opiekunów zabytków PTTK, co przyniosło tak poważne rezultaty konserwatorskie, jak częściowa odbudowa i zabezpieczenie ruin zamku w Dobczycach, czy tzw. eksperyment lanckoroński, mający zaktywizować zabytkowe miasteczko przy współpracy władz lokalnych i społeczeństwa.

Aktualizacja ewidencji zabytków, zwłaszcza po utworzeniu w 1967 Zespołu Dokumentacji Zabytków, oraz rozwój kręgu zainteresowań naukowo-badawczych, stworzyły wymóg objęcia ochroną zabytków i zespołów zabytkowych z XIX i XX w. Ustawiło to dotychczasowe zagadnienia konserwatorskie w nowych kategoriach pojęciowych, czego przykładem była walka o uratowanie zespołów urbanistyczno-architektonicznych Krynicy Zdroju, Szczawnicy, Rabki. W nowym świetle ostro zarysowały się problemy ochrony zabytków na tle ochrony środowiska i krajobrazu oraz pilne potrzeby współdziałania w szeroko pojętym planowaniu przestrzennym powiatów, miast i gmin. P. zagadnienia kompleksowego planowania konserwatorskiego badała na terenie kraju i za granicą. Przygotowała pierwszy w Polsce eksperymentalny program kompleksowej ochrony „zabytkowych struktur przestrzennych" i „muzeów przestrzennych" na przykładzie pd. Małopolski. Program ten, jednoczący złożone jednostki obejmujące walory kulturowe i przyrodnicze, poddane jednolitej ochronie i idei zagospodarowania, chciała P. przenieść na płaszczyznę ogólnopolską. Tej problematyce poświęciła swe ostatnie artykuły i prace z dziedziny konserwatorstwa. Zawsze wiele uwagi poświęcała działalności naukowej i publicystycznej. Nie doczekała obrony swej rozprawy habilitacyjnej *Związki artystyczne terenów przykarpackich w dobie kontrreformacji*, opartej głównie na analizie treści ideowych malowideł ściennych kościoła w Orawce.

1 VI 1975 została odwołana ze stanowiska woj. konserwatora zabytków w Krakowie w związku, jak podano w uzasadnieniu, „z wprowadzeniem dwustopniowego podziału administracyjnego Państwa". 1 IX 1975 objęła stanowisko pełnomocnika gen. konserwatora zabytków na teren pd. Polski i podjęła pracę nad szkoleniem kadr konserwatorskich w nowo tworzonych województwach.

Była prezesem Oddz. Krakowskiego Stow. Historyków Sztuki (1966-70), członkiem Komisji Teorii i Historii Sztuki Oddz. Krakowskiego PAN oraz polskich komitetów narodowych ICOM i ICOMOS. Odznaczona m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu

Odrodzenia Polski. W 1985 Stow. Konserwatorów Zabytków utworzyło nagrodę im. Hanny Pieńkowskiej i Jerzego Łomnickiego, przyznawaną za wybitne zasługi w dziedzinie konserwatorstwa.

Była zamężna z Tadeuszem Staichem (1913-1987), pisarzem, publicystą i animatorem kultury. Pozostawiła syna Piotra Pieńkowskiego.

Zmarła 18 VI 1976 w Krakowie, pochowana na cmentarzu Rakowickim.

M. Kornecki, *Dr Hanna Pieńkowska (1917-1976)*, OZ 1976, nr 4; tenże, *Hanna Pieńkowska (1917-1976)*, „Folia Hist. Art." R. 13, 1977; T. Chrzanowski, *Hanna Pieńkowska 1917-1976*, BHS 1977, nr 4; *Wspomnienie pośmiertne*, „Roczn. Podhal." 1979, nr 2; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 68-69; M. Kornecki, *Pieńkowska Hanna*, w: PSB, t. XXVI/1, 1981, s. 118-119; akta personalne w archiwum Małopolskiego Urzędu Woj. w Krakowie.

Andrzej Gaczoł

PILECKI Gustaw (1892-1982), art. malarz, konserwator dzieł sztuki.

Ur. 18 I 1892 w Bohiniu (ob. Litwa). Syn Leopolda, ziemianina i właściciela majątku Zahorze w ziemi oszmiańskiej (ob. Białoruś), i Józefy z d. Bujnowskiej. Gimnazjum klasyczne ukończył w Wilnie w 1912. Studia rozpoczął w tymże roku na Uniw. w Petersburgu na Wydz. Prawa, jednocześnie uczęszczając do szkoły malarskiej Nowaja Chudożestwiennaja Masterskaja im. Kniażny Gagarinej, pod kierunkiem znanych w Petersburgu wybitnych malarzy, m.in. Jakowlewa, Doburzańskiego, Kustodiewa, Lancere'a. Studia przerwała I wojna światowa. Został powołany do armii rosyjskiej, służył w Odessie. Po wybuchu rewolucji październikowej przedostał się do Polski, brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w XIII Pułku Ułanów Wileńskich i w 1920 dostał nominację na porucznika. Od 1920 przez dwa lata studiował na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Następnie od 1924 w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, w pracowni Tadeusza Pruszkowskiego; w 1927 otrzymał świadectwo ukończenia studiów. W tymże roku odbył 6-tygodniową podróż do Włoch, gdzie spotkał Ludomira Ślendzińskiego. W latach międzywojennych (od 1922) brał udział w wystawach malarskich. Początkowo organizowanych przez Wileńskie Tow. Artystów Plastyków w Wilnie, w 1924 w Kordegardzie w Łazienkach warszawskich, a następnie przez Polski Klub Artystyczny (1927), Zw. Zawod. Artystów Plastyków (1928), Blok Zawod. Artystów Plastyków w Instytucie Propagandy Sztuki w Warszawie (1937) oraz w Klubie Artystów Plastyków w Warsz. Spółdz. Mieszkaniowej na Żoliborzu (1936-39). Otrzymywał nagrody za plakaty i portrety.

Od 1927 pracował na Zamku Królewskim w Warszawie pod kierunkiem prof. Jana Rutkowskiego przy konserwacji obrazów i malowideł ściennych (m.in. plafonu Bacciarellego w Sali Audiencyjnej, w królewskim Cabinet à écrire, w pokojach parterowych przy Bramie Grodzkiej). Podejmował samodzielnie prace konserwatorskie w pałacach: Pod Blachą, Blanka (sala owalna), Potockich oraz w Łazienkach – w pałacu Na Wodzie i Myślewickim, a także na zlecenie prywatnych posiadaczy obrazów. W Garderobie króla na Zamku Królewskim zrekonstruował fryz na stropie wg odkrytej spod pobiał części ornamentu. W 1938 został mianowany przez prezydenta RP Ignacego Mościckiego sekretarzem w Zarządzie Zamku Królewskiego; prowadził inwentaryzację zabytkowych obiektów ruchomych. W lipcu 1939 wykonał wraz z zespołem dekoracje malarskie stropu kasetonowego w sali posiedzeń Min. Skarbu przy ul. Rymarskiej 5 (herby województw wg proj. arch. M. Lalewicza).

Zmobilizowany w 1939 opuścił Warszawę, by po powrocie w połowie października wspólnie z Zygmuntem Osikowskim i pracownikami Zamku Królewskiego przystąpić do ratowania sal I piętra przed zalaniem wodą (z powodu gaszenia pożaru po zbombardowaniu przez Niemców). Korzystając z przepustki wydanej przez żandarmerię, wyniósł dwie duże księgi inwentarzowe (wyjęte z płóciennej oprawy i zwinięte w rulon) do kamienicy Baryczków przy Rynku Starego Miasta. W okresie okupacji niemieckiej, poza pracą w Spółdz. Spożywców Artystów Plastyków w charakterze urzędnika, malował portrety i konserwował obrazy. W 1942 współpracował z H. Dąbrowskim przy odnawianiu malowideł ściennych w Belwederze. W czasie powstania warszawskiego 1944 pełnił funkcję zastępcy komendanta bloku i komendanta drużyny saperskiej na Żoliborzu.

Po wojnie, w l. 1945-47 był robotnikiem w Społ. Przedsięb. Budowlanym na Żoliborzu. W czerwcu 1947 podjął pracę w Pracowni Konserwacji Zabytków Malarstwa w Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki (w gmachu Zachęty). Powierzona mu została konserwacja portretu Mikołaja Kopernika z Muzeum w Toruniu. W związku z wystawą sztuki gotyckiej, organizowaną przez prof. Michała Walickiego w Muzeum Narodowym w 1947, wykonał na zlecenie konserwację kilku obrazów. W l. 1948-50 najważniejsze prace konserwatorskie dotyczyły dzieł Jana Matejki. Wraz z zespołem konserwował obrazy: *Bitwa pod Grunwaldem*, *Batory pod Pskowem*, *Rejtan*, *Konstytucja 3 Maja*, *Kazanie Skargi*. W marcu 1951 został st. konserwatorem w pracowni malarstwa Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie. Od 1955 z ramienia PP PKZ sprawował w pałacu wilanowskim nadzór nad zabezpieczeniem wystroju dekoracyjnego wnętrz (plafony, sztukaterie) podczas wymiany drewnianych belek stropowych na żelazne dźwigary. Jednocześnie wykonywał prace konserwatorskie przy obrazach plafonowych Sypialni króla i królowej oraz obrazu plafonowego w Gabinecie Zwierciadlanym (*Jutrzenka* C. Callota). W 1962 awansował w PP PKZ na stanowisko gł. konserwatora malarstwa, którym był etatowo do emerytury (1966) i przez następne dwa lata w niepełnym wymiarze godzin.

Równocześnie prowadził własną twórczość artystyczną, malując sztalugowe obrazy olejne. Prace prezentował na wystawach Okręgu Warszawskiego Zw. Polskich Artystów Plastyków oraz w klubie WSM na Żoliborzu. W l. 1922-39 był członkiem Wileńskiego Tow. Artystów Plastyków, od 1928 Zw. Zawod. Polskich Artystów Plastyków, od 1945 Sekcji Malarskiej i Sekcji Konserwacji Dzieł Sztuki ZPAP, od 1950 Stow. Historyków Sztuki.

Uhonorowany zespołową nagrodą państwową III stopnia za konserwację *Bitwy pod Grunwaldem* (1950), zespołową nagrodą min. kultury i sztuki za restaurację elewacji kamienicy Pod Murzynkiem na Rynku Starego Miasta w Warszawie (1954), nagrodą jubileuszową min. kultury i sztuki za koordynację prac konserwatorskich nad wystrojem plastycznym pałaców w Łazienkach i Wilanowie (1960). Odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (1956) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski za zasługi w dziedzinie artystyczno-konserwatorskiej (1963).

Ożeniony z Barbarą Woźnicką, córką architekta i rzeźbiarza wileńskiego, miał syna Włodzimierza (ur. 1929).

Zmarł 28 V 1982 w Warszawie.

Katalog Działu Sztuki, Powszechna Wystawa Krajowa, P. 1922; W. Dobrowolski, *Malarstwo polskie 1764-1964*, W. 1968; *Słownik artystów plastyków Okr. Warsz. ZPAP*, W. 1972, s. 433; „Życie Warszawy" 1982, nr 115 (nekrolog); M. Witwińska, *Gustaw Pilecki*, „Kronika Warszawy" 1982, s. 247-250; *Wileńskie środowisko artystyczne 1919-1945, katalog wystawy*, Ol. 1989, s. 76 i 91; E. Pilecka-Pietrusińska, *Pro Memoria*, „Biul. In-

form. Konserwatorów Dzieł Sztuki" vol. 3, 1992, nr 3-4; J. P o k l e w s k i, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Tor. 1991 passim; biogram napisany przy współpracy Elżbiety Pileckiej-Pietrusińskiej, wnuczki G. Pileckiego.

Joanna Prosnak-Wyszyńska

PIWOCKI Franciszek Ksawery (1901-1974), historyk i teoretyk sztuki, konserwator zabytków okręgów wileńskiego i lubelskiego, muzeolog, dyrektor Państw. Muzeum Etnograficznego w Warszawie, prof. Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Ur. 19 XI 1901 we Lwowie, jako syn sędziego Władysława i Celiny z Tyszkowskich. Po ukończeniu w 1920 Państw. Gimnazjum im. Stefana Batorego we Lwowie uczestniczył w walkach o niepodległość i w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. Pierwsze dwa lata studiów, które rozpoczął w 1921, poświęcił architekturze na Politechnice Lwowskiej, następnie przeniósł się na Wydz. Filozoficzny Uniw. Lwowskiego. Jako główny kierunek obrał historię sztuki, będąc równocześnie słuchaczem etnografii. Doktoryzował się u prof. W. Podlachy w 1931, na podstawie rozprawy *Drzeworyt ludowy w Polsce* (W. 1934).

Pracę zawodową rozpoczął w 1927 – przez dwa lata był asystentem w Muzeum Lubomirskich we Lwowie. Następnie działał w służbie ochrony zabytków. Początkowo, przez krótki okres, jako pomocnik konserwatora we Lwowie. W l. 1930-35 był konserwatorem zabytków okręgu lubelskiego, obejmującego tereny trzech województw: lubelskiego, wołyńskiego i poleskiego. Pełnił jednocześnie funkcję kustosza w Muzeum Lubelskim i wykładał w Szkole Malarskiej. W 1935 został konserwatorem zabytków okręgu wileńskiego, tj. woj. wileńskiego i nowogródzkiego. Pod jego kierunkiem w obu okręgach przeprowadzono wiele prac konserwatorskich i restauracji zabytków architektury. W 1938 wrócił do Lwowa, obejmując stanowisko dyrektora Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego, na którym pozostał do 1941. Był również przewodniczącym Tow. Popierania Przemysłu Ludowego. W czasie wojny w szeregach AK i I Armii Ludowego Wojska Polskiego.

W 1945 zamieszkał w Warszawie, gdzie pozostał do końca życia. Przez pierwsze lata po wojnie zajmował się przede wszystkim ochroną zabytków. Do 1951 był dyrektorem Państw. Instytutu Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków przy Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków w Min. Kultury i Sztuki. Uczestniczył również w akcji rewindykacji dzieł sztuki zagrabionych przez Niemców. W dziedzinie konserwacji wyznawał i wdrażał zasadę unikatowości substancji zabytkowej, nie wykluczał jednak odbudowy czy rekonstrukcji w miarę potrzeby, uważając przy tym, że prace przy każdym obiekcie wymagają indywidualnego traktowania. Był jedynym z historyków sztuki, który podjął publiczną dyskusję z tezami J. Zachwatowicza o konieczności rekonstrukcji dziedzictwa architektury celowo zniszczonego przez Niemców.

Od 1946 związał się na długie lata z Akademią Sztuk Pięknych w Warszawie. Był współorganizatorem (razem z M. Walickim, B. Marconim i in.) Studium Konserwacji, a następnie przyczynił się do powołania samodzielnego Wydz. Konserwacji (po długich staraniach w Min. Kultury i Sztuki). Początkowo został mianowany prof. nadzwyczajnym, a w 1966 – zwyczajnym. Dwukrotnie pełnił funkcję prorektora uczelni: w l. 1946-57 i 1966-72. Prowadził wykłady od 1947 do 1973, a także kierował katedrą nauk historycznych (później przedmiotów teoretycznych). Był jednym z inicjatorów odbudowy zniszczonego w czasie wojny pałacu Czapskich (Raczyńskich) przy Krakowskim Przedmieściu na siedzibę ASP (odbud. etapami od 1948 do 1959 pod kierunkiem S. Brukalskiego). Wykładał również historię sztuki i etnografię na Uniw. Warszawskim

oraz historię sztuki na Uniw. Poznańskim (1953-61).

Od czasów studenckich zajmował się sztuką ludową, stał się jej znawcą i wybitnym teoretykiem, wniósł duży wkład w metodologię badań. W l. 1956-68 był dyrektorem Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie, przemianowanego w 1964 na Państw. Muzeum Etnograficzne. Położył wielkie zasługi w odbudowie na siedzibę muzeum gmachu d. Tow. Kredytowego Ziemskiego przy ul. Kredytowej, zniszczonego w czasie wojny (odbud. etapami w l. 1950-71).

Szerokie zainteresowania całą dziedziną sztuki i ochrony zabytków, a także gruntowna, sukcesywnie pogłębiana wiedza i zdobywane doświadczenie ukształtowały jego życie zawodowe oraz znalazły odbicie w licznych publikacjach. Oto ważniejsze z nich: *Zagadnienia rodzimej twórczości w badaniach nad polskim renesansem* (BHS 1952, nr 4), *Sztuka polska czasów nowożytnych* (cz. I, W. 1952, cz. II, W. 1955), *O historycznej genezie polskiej sztuki ludowej* (Wr. 1953), *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* (Wr. 1965), *Pierwsza nowoczesna teoria sztuki. Poglądy Aloisa Riegla* (W. 1970), *Sztuka żywa* (Wr. 1970), *Dzieje sztuki w zarysie, od wieków średnich do końca XVII w.* (1970; dla studentów szkół artystycznych). Pisywał też recenzje i wstępy do katalogów wystaw artystycznych. Ponadto był współinicjatorem wydawnictwa „Materiały do Dziejów Sztuki w Polsce", brał udział w redagowaniu „Polskiej Sztuki Ludowej" i „Zeszytów Państwowego Muzeum Etnograficznego" oraz był członkiem komitetów redakcyjnych „Rocznika Historii Sztuki", „Biuletynu Historii Sztuki" i „Ochrony Zabytków". Był członkiem wielu towarzystw i komitetów: Tow. Przyjaciół Nauk w Lublinie (od 1932) i Wilnie (od 1936), Sekcji Historii Sztuki Tow. Naukowego w Warszawie (od 1948) – później Historii i Teorii Sztuki PAN i Komitetu Nauk o Sztuce PAN (w l. 1968-71 był przewodniczącym), Zarządu Gł. Stow. Historyków Sztuki (1950-56 wiceprezes, 1958-63 prezes), Polskiego Tow. Ludoznawczego. Zasiadał w Radzie Naukowej Instytutu Sztuki PAN oraz w Radzie Muzeów i Radzie Konserwatorskiej w Min. Kultury i Sztuki. Należał również do kilku organizacji międzynarodowych związanych ze sztuką.

Odznaczony za twórczość naukową i działalność w dziedzinie kultury i sztuki Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1965), za działalność w akcji rewindykacyjnej dzieł sztuki Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1974). Ponadto dwukrotnie otrzymał nagrodę I stopnia min. kultury i sztuki (1968 i 1972), a także nagrodę Herdera w Wiedniu (1969).

Żonaty dwukrotnie. Z pierwszą żoną, Barbarą z Syniewskich, miał syna Marcina, geologa, i córkę Elżbietę. Z drugą żoną, Marią Janiów – syna Ksawerego, historyka sztuki i malarza.

Zmarł 14 XII 1974 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

A. Kunczyńska-Iracka, *Prof. dr Ksawery Piwocki*, OZ 1975, nr 2, s. 145; L. Kalinowski, *Piwocki Franciszek Ksawery*, w: PSB, t. XXVI/3, z. 110, 1981, s. 615-616; EW, s. 644 i in; W. Włodarczyk, *Historia Wydz. Konserwacji warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych*, w: *Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947-1997*, W. 1997, s. 6-7 i 15.

Hanna Krzyżanowska

POCHWALSKI Władysław Jan (1860-1924), art. malarz, konserwator dzieł sztuki.

Ur. 14 IV 1860 w Krakowie, jako jedno z dwanaściorga dzieci Józefa Kaspra i Marcjanny z Bergów. Ojciec i brat Kazimierz byli art. malarzami, a pradziad Marcin art. malarzem i konserwatorem. P. studiował w l. 1877-85 w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie u Władysława Łuszczkiewicza, Feliksa Szynalewskiego i Jana Matejki.

W 1890 wyjechał na studia uzupełniające do Monachium, gdzie w Akademii Sztuk Pięknych uczył się u A. Wagnera. Na wystawie prac uczniów otrzymał w 1891 dyplom pochwalny za studia malarskie. Po powrocie do Krakowa pracował jako prof. rysunku i malarstwa na Kursach Dopełniających Szkoły Żeńskiej. Tam spotkał ponownie swego nauczyciela z Akademii, malarza i historyka sztuki W. Łuszczkiewicza, a także historyka sztuki Jerzego Mycielskiego. Przyjaźń z nimi sprawiła, że zainteresował się historią i dawnym malarstwem, został członkiem Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, a oprócz malarstwa, które uprawiał – głównie pejzaże (oleje, gwasze, akwarele), czasem portrety – poważnie zajął się konserwacją dzieł sztuki. Otworzył, pierwszą tego typu w Krakowie, własną pracownię konserwacji zabytków, która początkowo mieściła się przy ul. Wiślnej, a od 1907 przy Mikołajskiej 8 (przejęli ją potem synowie artysty).

Od 1901 związał się z Muzeum Narodowym w Krakowie. Na prośbę Zarządu Muzeum przeprowadził konserwację 125 obrazów cechowych oraz takich dzieł, jak *Portret własny* Kotsisa, *Obóz cyganów* M. Gierymskiego, *Studium* Stattlera, *Śmierć Ellenai* Malczewskiego i *Rusałki* Pruszkowskiego. W 1903 założył w MN Pracownię Konserwacji Malarstwa, której przez jakiś czas był kierownikiem. Tam właśnie, wraz z zespołem, przeprowadził w l. 1903-12 prace konserwatorskie licznych dzieł sztuki, jak: tryptyków, obrazów cechowych, wielu zabytków ruskiej sztuki cerkiewnej (w tym ikonostasów), obrazów – *Św. Hieronim* Dürera, *Zwiastowanie* Abrahama Hondiusa; licznych portretów, m.in. pędzla Graffa, Grassiego, z warsztatu Cranacha; portretów członków polskich rodzin arystokratycznych, jak księżniczek Lubomirskich z XVII w., hetmana Branickiego, Pociejów; a także pędzla Gottlieba, pastelowego portretu własnego Leona Wyczółkowskiego, portretu Mickiewicza z 1828 namalowanego przez Oleszkiewicza; ponadto scen rodzajowych szkoły holenderskiej, krajobrazu Szermentowskiego, a także rzeźb drewnianych z XVII w. Ok. 1907 pracował przy odnawianiu obrazów Piotra Michałowskiego przekazanych (w b. złym stanie) MN przez córkę artysty, w l. 1910-13 konserwował kartony do witraży Stanisława Wyspiańskiego oraz kartony do witraży i szkice polichromii do kościoła Franciszkanów w Krakowie. W 1914 brał udział w zabezpieczeniu obrazów przed działaniami wojennymi, m.in. *Hołdu pruskiego* Matejki i *Pochodni Nerona* Siemiradzkiego. Jedną z ostatnich prac, jakie wykonał pod koniec życia dla MN, było odnowienie obrazu Pantaleona Szyndlera *W kąpieli*.

P. prowadził również prace konserwatorskie poza Muzeum. W 1903 odnowił i uzupełnił malowidła ze scenami z życia św. Jana Chrzciciela w kaplicy bp. Jakuba Zadzika na Wawelu; w 1904 dokonał konserwacji jednej z replik portretu Anny Jagiellonki M. Kobera (ob. w katedrze na Wawelu) oraz obrazu cechowego Matki Boskiej z kościoła we wsi Zawada (k. Ropczyc); w 1907 oczyścił malowidła ścienne w kościele św. Andrzeja w Krakowie. Przed 1914 przebywał w Nieświeżu i Ołyce, gdzie odnawiał portrety rodzinne Radziwiłłów. W 1916 odnowił barokowe obrazy dla klasztoru Jezuitów przy kościele św. Barbary. Później pracował przy restauracji obrazów i portretów Jerzego Lubomirskiego w Rozwadowie, zniszczonych w czasie I wojny światowej. Po wojnie odnowił wiele obrazów zniszczonych na kresach wsch. W ostatnich latach życia pracował w Pawłowicach i Mchach, konserwując XVII-wieczne obrazy szkoły francuskiej.

Ożeniony z Jadwigą z Zatheyów (córką pedagoga i literata Hugona), miał dwóch synów – Stanisława i Kaspra, którzy kontynuując tradycje rodzinne zostali art. malarzami.

Zmarł 1 XI 1924 w Krakowie i został pochowany w rodzinnym grobowcu na cmentarzu Rakowickim.

R. Biernacka, *Pochwalski Władysław Jan*, w: PSB, t. XXVII, 1983, s. 17; Sprawozdania Dyrekcji Muz. Narod. w Krakowie [Biblioteka]; Archiwum MN w Krakowie.

Kinga Rogalewska

PODLEWSKI (PODLESKI) **Wacław** Antoni (1895-1977), architekt.

Ur. 7 I 1895 w Sosnowcu. Syn farmaceuty Henryka Tomasza i Jadwigi z d. Fabiani. Naukę rozpoczął w Warszawie, ale na skutek zajść politycznych został usunięty ze szkoły i wyjechał w głąb Rosji, gdzie w Orle, mieszkając u wuja Ignacego Fabianiego, ukończył gimnazjum i zdał maturę w 1916. Studia rozpoczął w Moskwie, następnie studiował w Niżnym Nowogrodzie. Do kraju wrócił w 1918 i w tymże roku został studentem Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. W 1920 brał czynny udział w wojnie jako saper. Dyplom architekta uzyskał w 1929 za pracę z zakresu urbanistyki u prof. Tadeusza Tołwińskiego. Pracę rozpoczął jeszcze w czasie studiów w Biurze Technicznym Sochaczewskiej Fabryki Jedwabiu (1921-22). Przez następnych osiem lat pracował w kilku pracowniach architektonicznych: Antoniego Jawornickiego, Biura Inwentaryzacji Budynków Miejskich, prof. Rudolfa Świerczyńskiego, a w 1931 został kierownikiem referatu budowlanego Warszawskiej Dyrekcji Poczt i Telegrafów. W tym czasie pracował przy planie regulacji Warszawy oraz projektowaniu domów kolonii Lubeckiego na Ochocie, spółdzielni mieszkaniowej PKO przy ul. Górnośląskiej, kolonii mieszkaniowych na Żoliborzu i w Śródborowie. Brał udział w pracach projektowych gmachu Banku Gosp. Krajowego przy rogu Al. Jerozolimskich i Nowego Światu oraz Min. Komunikacji przy ul. Chałubińskiego. W 1934 uzyskał uprawnienia budowlane w Min. Spraw Wewn. Od 1935 był zatrudniony w Wydz. Planowania Zarządu Miejskiego, sprawując kierownictwo nad opracowaniem projektów i planów zabudowy dzielnic Warszawy: Koła, Woli, Ochoty, części Śródmieścia. W l. 1928-38 brał udział w konkursach urbanistycznych i otrzymał osiem nagród (Warszawa, Łódź, Gdynia, Katowice, Równe).

Jego główne zainteresowania dotyczyły jednak urbanistyki i architektury zabytkowej. W l. 1929-39 współpracował z Kazimierzem Saskim i Tomaszem Korneckim przy projekcie adaptacji dla Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości kamienicy Baryczków przy Rynku Starego Miasta oraz przy konserwacji budynku Arsenału przy ul. Długiej (pomiary, badania i projekt konserwatorski). Dla TOnZP wykonał m.in. pomiar inwentaryzacyjny kościoła NMP na Nowym Mieście (1933-34). Opracował plan zabudowy zabytkowej części Sochaczewa i Włocławka (1934-35). Zabytkowymi budynkami zajmował się również jako kierownik Wydz. Planowania w Zarządzie Miejskim, w którym pracował do 1944.

Główne prace konserwatorskie P. przypadają na lata powojennej odbudowy stolicy. W 1945 rozpoczął działalność w Pracowni Urbanistyki Zabytkowej – komórki Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, która następnie włączona została do organizującego się Urzędu Konserwatorskiego m.st. Warszawy (stopniowa likwidacja BOS 1948-50). P. brał czynny udział w odbudowie dzielnicy staro- i nowomiejskiej. Wspólnie z Janem Zachwatowiczem opracował koncepcję pierzei Rynku Nowego Miasta. Kierował opracowaniem planu Starego Miasta, który obejmował analizę historyczną i stał się podstawą do sporządzenia projektu uporządkowania dzielnicy. Był to zasadniczy i główny dokument, wg którego zostały opracowane plany szczegółowe i realizacyjne zabudowy. Plan został opublikowany wraz z artykułem P. *Projekt odbudowy Starego Miasta* (BHSiK 1947, nr 1-2). Autor podał w nim ogólne wytyczne odbudowy, wymienił najważniejsze

obiekty przewidziane do rekonstrukcji, a także zamieścił studium uporządkowania pn. strony ul. Mostowej. W l. 1948-53 kierował pracami przy całej zach. pierzei Rynku, tj. Stronie Kołłątaja, a także robił projekty odbudowy i adaptacji poszczególnych kamienic, m.in. Fukierowskiej (nr 27). Ponadto kierował odbudową kamienic przy ul. Podwale oraz zaprojektował (wraz z arch. Trębicką) odbudowę trzech kamienic przy ul. Brzozowej. Kierował pracami przy rekonstrukcji murów obronnych, zaprojektował odtworzenie Bramy Nowomiejskiej (przedbramie i wieża, tj. Barbakan; prace 1952-54) oraz, wspólnie ze Zdzisławem Tomaszewskim, rekonstrukcję Bramy Prochowej.

P. zajmował się również obiektami zabytkowymi poza Warszawą. Opracował projekt zabezpieczenia, a od 1955 kierował pracami konserwatorskimi w kaplicy Św. Trójcy na zamku w Lublinie, co przedstawił w artykule *Prace konserwatorskie przy kaplicy św. Trójcy w Lublinie* (OZ 1957, nr 4). Był twórcą projektu odbudowy Szydłowa; prace prowadził w l. 1957-59 i opisał w artykule *Odbudowa Szydłowa* (OZ 1959, nr 1). Opracował projekty rekonstrukcji murów obronnych i ratusza w Bieczu oraz krużganków arkadowych zamku w Brzegu. Ponadto prowadził różne prace konserwatorskie w Gdańsku, Sandomierzu i Puławach.

Oprócz wymienionych artykułów napisał szereg innych, m.in.: *Warszawa średniowieczna* (w: *Dawna Warszawa w odnowionej formie i nowej treści*, W. 1949), *Zagadnienia odbudowy miast zabytkowych Pomorza Zachodniego* (OZ 1948, nr 3-4). Przez długie lata brał udział w posiedzeniach Gł. Komisji Konserwatorskiej Min. Kultury i Sztuki. Był członkiem Stow. Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (później Stow. Architektów Polskich), Tow. Urbanistów Polskich, Stow. Historyków Sztuki.

Ożeniony z Jadwigą Kryńską, nauczycielką, był bezdzietny.

Zmarł 6 IV 1977 w Radości k. Warszawy, pochowany w grobie rodzinnym w Brwinowie k. Warszawy.

W. Podlewski, *Projekt odbudowy Starego Miasta*, BHSiK 1947, nr 1-2, s. 37-43; *Szkice staromiejskie*, W. 1955; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, W. 1994, s. 245; informacje siostry Ireny Fabiani-Madeyskiej.

Anna Czapska

POLAK Tadeusz (1927-2001), inż. budownictwa lądowego, dyrektor naczelny Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, wicemin. kultury i sztuki, Pełnomocnik Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, prof. Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach.

Ur. 1 XII 1927 w Łopusznie w pow. nowogródzkim (ob. Białoruś) jako syn Wawrzyńca i Zofii z Siedleckich. Lata młodzieńcze P. przypadły na czas II wojny światowej i okupacji, a patriotyczna atmosfera domu rodzinnego miała niewątpliwie wpływ na jego zaangażowanie w działania organizacji podziemnych. W szeregach oddziału AK brał udział w lecie 1944 w wyzwoleniu Grodna, a następnie w marszu na odsiecz powstańczej Warszawie. Został ciężko kontuzjowany na przedpolu Starówki warszawskiej, a po wyleczeniu w Puszczy Kampinoskiej dotarł do Kielecczyzny i dołączył do partyzanckiego oddz. Zawiszy.

W kwietniu 1945 osiadł w Gdańsku, podjął naukę w liceum przy ul. Topolowej we Wrzeszczu (tzw. Topolówka) i uzyskał maturę w 1946. Następnie uczył się w szkole zawodowej zw. Gdańskie Techniczne Zakłady Naukowe; w 1949 otrzymał dyplom technika. Podjął pracę w budownictwie jako

kierownik grupy robót w Miejskim Przedsięb. Remontowo-Budowl. i Zjedn. Budown. Miejskiego w Gdańsku. Wcześniej, w 1946 (przed maturą), wstąpił do Zw. Harcerstwa Polskiego i ukończył kurs drużynowych. Gdy w 1949 nastąpiły w ZHP radykalne zmiany, wystąpił i założył z przyjaciółmi grupę nielegalną. Aresztowany w grudniu 1953, skazany na cztery lata więzienia wyrokiem Wojskowego Sądu Rejon. w Gdańsku, objęty został amnestią w 1956. Po zwolnieniu ukończył rozpoczęte w 1949 studia na Wydz. Budownictwa Lądowego Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej przy Politechnice Gdańskiej, uzyskując stopień inżyniera. Powrócił też do odradzającego się harcerstwa, z którym związał się na trwałe.

1 II 1957 został zastępcą kierownika gdańskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, a wkrótce dyrektorem. Rozpoczął się nowy etap działalności zawodowej P., a ochrona zabytków najważniejszą – obok harcerstwa – pasją życiową. Pod jego kierownictwem nastąpił intensywny rozwój gdańskiego oddz. przedsiębiorstwa. Nie tylko angażował najlepszych fachowców – architektów, historyków sztuki, konserwatorów, mistrzów budowlanych i in. rzemieślników, ale wyznaczał im odpowiedzialne zadania, zachęcał do wykonywania dobrej roboty, pobudzał ambicje. Podjął wielkie prace przy odbudowie i konserwacji zabytków gdańskich – bram nadmotławskich z Żurawiem włącznie, kościoła św. Katarzyny, Wielkiego Młyna, a także poza Gdańskiem – na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku, w zamkach malborskim i słupskim. Wprowadził rodzaj praktycznego szkolenia – zwyczaj okresowych zbiorowych wyjazdów majstrów, najlepszych murarzy i rzemieślników, by przy zabytku dyskutować o jakości i postępie prac. Architektów, konserwatorów dzieł sztuki, historyków szanował jako fachowców, a zarazem traktował jako źródła informacji o dziedzinie dotąd sobie odległej – ochronie i konserwacji zabytków. Obie pasje – harcerstwo i ochronę zabytków – połączył występując z inicjatywą odbudowy na Dom Harcerza w Gdańsku d. stajni przy pd. odcinku murów obronnych. Jesienią 1964, jako komendant Hufca Śródmieście, wmurował kamień węgielny.

1 XI 1965 został nominowany przez min. kultury i sztuki na dyrektora naczelnego PP PKZ w Warszawie. Rozpoczął się podstawowy rozdział nie tylko życia zawodowego P., ale rozwoju firmy. W ciągu kilku lat ogólnopolskie, ale przeciętne przedsiębiorstwo zmienił w wielki, ekspansywny organizm gospodarczy, przygotowany do realizowania wszelkich zadań konserwatorskich – w kraju i za granicą. Pierwsza zagraniczna misja – Polsko-Egipska Misja Naukowo-Konserwatorska PP PKZ w Deir el-Bahari (Egipt) – podjęła działania w 1968 w Polskiej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej Uniw. Warszawskiego (prace w Egipcie prowadzone były przez 20 lat). Następnie powstało jeszcze 11 misji zlokalizowanych na Karaibach, Półwyspie Indochińskim, pn. Afryce, Mongolii, Macedonii. W 1971 PP PKZ zawarło pierwszy kontrakt zagraniczny na prace konserwatorskie w Monachium. W następnych 20 latach różnego rodzaju prace konserwatorskie (dzieł sztuki, projektowe, budowlane i in.) prowadzone były w wielu miejscowościach RFN i b. NRD, w Tallinie, Rydze, Londynie, Paryżu, Sztokholmie, Moskwie, na Słowacji i in. miastach i krajach.

W 1971 wyodrębnił P. pion naukowo-konserwatorski – początkowo w Zarządzie, następnie w oddz. terenowych. Wprowadził obowiązek oceny studiów naukowych i badań oraz prac konserwatorskich przez rzeczoznawców spoza przedsiębiorstwa. Powołał Radę Naukowo-Konserwatorską, w której zasiadali wybitni konserwatorzy i specjaliści różnych dziedzin (spoza PKZ). Zdając sobie sprawę ze skromnego w wielu wypadkach stanu wiedzy konserwatorskiej kadry kierowniczej przedsiębiorstwa, wprowadził obowiązek dokształcania

na studiach podyplomowych (firma pokrywała koszty). W latach 70. na wniosek P. powstały trzy studia podyplomowe na wyższych uczelniach: na Politechnice Warszawskiej dla architektów i inżynierów, na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu dla konserwatorów dzieł sztuki oraz na Uniw. Warszawskim dla archeologów. Ponadto organizowane były cykliczne sesje i seminaria specjalistyczne (archeologów, konserwatorów dzieł sztuki, historyków sztuki, fotografów i in.) oraz kursy jęz. obcych, a oddz. terenowe prowadziły szkolenia majstrów budowlanych i rzemieślników. Gdy liczba pracowników PKZ dochodziła do 9 tys. (w końcu lat 70.), 30% zatrudnionych obejmował system permanentnego szkolenia o zróżnicowanych formach, wspartego własnymi wydawnictwami.

Największym dziełem konserwatorskim, w które zaangażował P. siebie i przedsiębiorstwo, była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. W styczniu 1971 powstał Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, a PKZ powierzono generalne wykonawstwo prac. P. niezwłocznie powołał Zakład PKZ „Zamek", a 1 I 1972 specjalny oddz.: Kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. W pracach, które trwały 13 lat, brały udział wszystkie oddz. przedsiębiorstwa (łącznie kilka tysięcy specjalistów), a także podwykonawców. P. był członkiem Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej (przewodniczył prof. Jan Zachwatowicz) z uprawnieniami Rady Techniczno-Konserwatorskiej PKZ.

28 IV 1973 został ze skutkiem natychmiastowym odwołany ze stanowiska przez kierownictwo resortu kultury i sztuki. Przez trzy lata pracował w Kombinacie (potem Zjednoczenie) Budownictwa Miejskiego Warszawa-Południe. Obronił na Politechnice Wrocławskiej i opublikował pracę doktorską *Wykonawstwo budowlano-konserwatorskie w działalności ochrony dóbr kultury w Polsce* (W. 1976). 1 VII 1976 ponownie powołano go na stanowisko dyrektora naczelnego PP PKZ. Przede wszystkim zajął się sprawami zaawansowanej już odbudowy Zamku. Ponadto powołał w 1977 nowy oddział PKZ w Zamościu, którego zadaniem była kompleksowa rewaloryzacja Starego Miasta. W latach 80., wykorzystując krajowe fluktuacje na rynku pracy, rozwinął działalność eksportową; za granicą zatrudnionych było w tym czasie do 5 tys. osób (łącznie z podwykonawcami). Na szczególną uwagę zasługują zainicjowane przez P. i prowadzone przez ekipy specjalistów PP PKZ dwie misje na Dalekim Wschodzie: Polsko-Wietnamska Misja Konserwacji Zabytków (od 1981) i Polsko-Kambodżańska Misja Konserwacji Malowideł Ściennych Srebrnej Pagody Phnom Penh (1985-94). P. został przewodniczącym Międzynarodowego Stowarzyszenia Przyjaciół Angkor-Wat, zarejestrowanego w 1988 w Warszawie, a na paryskim spotkaniu ekspertów UNESCO w 1991 otworzył wystawę dokumentującą wkład polskich konserwatorów w ratowanie zabytków w Kambodży. Napisał artykuł *Międzynarodowa współpraca w zakresie ratowania zespołu Angkor w Kambodży* (OZ 1990, nr 4). W 1987 uzyskał habilitację na PWr na podstawie opublikowanej pracy *Średniowieczne techniki budowlane w Macedonii w świetle badań warowni Markowe Kule w Prilepie*.

Wniosek P. wraz z programem reorganizacji PP PKZ dostosowanym do przemian gospodarczych w kraju został w 1992 przez resort odrzucony, a firma skazana na upadek. Jedne oddziały przestały istnieć, inne przekształciły się w mniejsze spółki lub zakłady prywatne. P. został przeniesiony na emeryturę, którą następnie odwołano. W 1994 został mianowany Pełnomocnikiem Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą i podsekretarzem stanu w Min. Kultury i Sztuki. Utworzył wydawnictwo „Polskie Dziedzictwo Kulturalne", w ramach którego ukazało się pięć tomów dokumentacji strat bibliotek polskich w l. 1939-45 pt.

Straty kultury polskiej (1994) oraz cztery tomy pt. *Wspólne dziedzictwo* (1995). Stworzył podstawę do rzeczowych rozmów ze wsch. sąsiadami o likwidacji skutków wojny. W 1997 przeszedł na emeryturę.

Wcześniej, w 1990, objął Katedrę Architektury i Ochrony Budowli Zabytkowych na Wydz. Budownictwa Lądowego Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach. W 1996 został mianowany prof. zwyczajnym. Opublikował ok. 90 prac, przede wszystkim artykułów (w tym popularnych), o zabytkach, ich ochronie i konserwacji, pracach prowadzonych przez PP PKZ itp. Pełna bibliografia w *Conservatio aeterna creatio est* („Budownictwo" 1998, z. 37). W ostatnim okresie życia wydał książkę *Zamki na Kresach* (1997) oraz był inicjatorem, redaktorem i współautorem pracy zbiorowej *Restytucja Zamku Królewskiego w Warszawie* (2001).

W działalności społecznej skoncentrował się przede wszystkim na współpracy z harcerstwem (w Gdańsku i Warszawie) i ochronie zabytków. Na konferencji konserwatorskiej w Lublinie w październiku 1980 zgłosił wniosek o utworzenie Stow. Konserwatorów Zabytków, co zostało przyjęte i wkrótce zrealizowane. Od 1984 był członkiem Polskiego Komitetu Międzynarod. Rady Ochrony Zabytków ICOMOS. W 1988 został wybrany na prezesa Zarządu Fundacji Kultury Polskiej, która zajęła się przede wszystkim ochroną zabytków i miejsc pamięci narodowej na d. kresach wsch. (m.in. restauracją nagrobków na cmentarzach Łyczakowskim we Lwowie i Rossa w Wilnie, konserwacją barokowych obrazów z fary nowogródzkiej, sprowadzeniem prochów króla Stanisława Augusta do kraju i in.). Łączyły go bliskie kontakty z młodzieżą ze Szkoły Podstawowej nr 38 i Gimnazjum nr 38 im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie, którą zainspirował do udziału w pracach renowacyjnych cmentarza Rossa w Wilnie.

Wśród licznych odznaczeń i wyróżnień, którymi P. był uhonorowany, wymienić należy Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski z Gwiazdą (1979) za zasługi przy restytucji Zamku Królewskiego w Warszawie, Nagrodę Europy „Za wybitne zasługi dla zachowania dziedzictwa narodów Europy" (1990), wysokie odznaczenia wietnamskie i serbskie.

Z małżeństwa z Krystyną Kmiecik urodziły się trzy córki: Anna Wieczorek, ekonomista, Beata Polak-Pela, konserwator dzieł sztuki i art. malarz, oraz Katarzyna Maciejewska, lekarz.

Zmarł 25 XI 2001 w Warszawie, pochowany na cmentarzu ewang.-augsburskim przy ul. Młynarskiej.

Wspomnienia z odbudowy Głównego Miasta, t. 2, oprac. I. Greczanik-Filipp, Gd. 1997, s. 202 n.; *Conservatio aeterna creatio est*, „Budown." 1998, z. 38, passim [tu bibliografia prac P.]; *Restytucja Zamku Królewskiego w Warszawie*, oprac. zbior., red. T. Polak, W. 2001, passim; L. Krzyżanowski, *Tadeusz Polak (1927-2001)*, OZ 2001, nr 4, s. 461-463; informacje żony Krystyny Polakowej zam. w Warszawie.

Hanna i Lech Krzyżanowscy

POLAKOWSKI Felicjan (1933-1980), architekt.

Ur. 25 X 1933 w Toruniu jako syn maszynisty kolejowego Bernarda i Marii z d. Cyrankowskiej. Uczęszczał do Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, które ukończył w 1952, a następnie rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej, uwieńczone w 1957 dyplomem mgr. inż. architekta. W l. 1975-76 odbył studia podyplomowe na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej w zakresie konserwacji zabytków architektury, a w l. 1967-68 uczęszczał na kursy konserwatorskie organizowane przez Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Pracę zawodową rozpoczął w biurach projektowych Bydgoszczy i Torunia, a od 1 VI 1961 przeniósł się do toruńskiego oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, w którym działał do śmierci. Głównym jego zainteresowaniem była toruńska architektura miejska, ale również zamki, kościoły i klasztory. Trudno na toruńskim Starym Mieście znaleźć ulicę bez zrealizowanego przez niego obiektu. Do czołowych przykładów jego prac należy projekt sanacji dwóch kwater toruńskich: kopernikańskiej kwatery „E" zawartej między ulicami Żeglarską, Rabiańską, Ducha Św. i Kopernika oraz kwatery „S" w granicach ulic Szerokiej, Mostowej, Ciasnej i Podmurnej. Prace te omówił w artykule *Modernizacja kamienic bloku „E" w Toruniu* (OZ 1976, nr 1).

Do ciekawych realizacji konserwatorskich P. należą obiekty przy ul. Żeglarskiej 10/12 z reliktami gotyckimi, dla których opracowany został projekt odbudowy (kamienica nr 12 została zbombardowana w czasie wojny) i adaptacji na hotel i restaurację „Gromady". W trakcie prac badawczych odkryto i uwzględniono w projekcie gotyckie wnęki, odtworzono przedproże i portal wielkiej sali, a w niej drewnianą galerię. Obok, pod nr 8, znajduje się gotycko-barokowy d. pałac biskupów kujawskich, któremu przywrócono szczyt, portal i wysoki dach oraz bogaty wystrój wnętrza. Wymienić również należy projekt sztandarowej dla Torunia kamienicy przy ul. Kopernika nr 15, która wraz z sąsiednią, pod nr 17, adaptowana była na muzeum epoki Mikołaja Kopernika. P. był autorem projektu zabezpieczenia, konserwacji i częściowej adaptacji ruin zamku krzyżackiego w Toruniu oraz projektu zlokalizowanej tu kawiarni. Opracował też projekt wstępny sanacji ciągu handlowego ul. Szerokiej w Toruniu. Ponadto opracował inwentaryzację konserwatorską zespołu poklasztornego w Mogilnie, projekt adaptacji spichrza przy ul. Grodzkiej nr 7 w Bydgoszczy na siedzibę woj. konserwatora zabytków, projekt odbudowy i adaptacji tzw. pałacu Anny Wazówny w Brodnicy na Woj. Dom Kultury, projekt zabezpieczenia i częściowej adaptacji ruin zamku w Świeciu nad Wdą na ośrodek sportów wodnych i rekreacji, którego realizacja nie została ukończona. Sporządził projekt kompleksowego uporządkowania i konserwacji zespołu pałacowego w Lubostroniu oraz aranżacji wnętrz.

Stałe podnoszenie kwalifikacji zawodowych i uzyskiwanie wysokich ocen dokumentacji zaowocowało pracami eksportowymi, które rozpoczął w 1971 jako kierownik zespołu projektowego w Monachium, gdzie podjęte zostały badania i prace związane z przygotowaniem projektu konserwacji i adaptacji Bramy Izarskiej (Isarthor) na muzeum. Od 1974 jako główny projektant realizował projekty konserwacji i adaptacji zespołu obiektów konstrukcji szachulcowej w Quedlinburgu (wówczas NRD). Do 1980 zostały opracowane dokumentacje i wykonane prace przy następujących obiektach: przy Schmalestrasse 13 z XVII w., Steinweg 68 z XVII w., Kornmarktstrasse 7 z XIX w. oraz przy Marktstrasse 2 z XVII w. Natomiast projekty zabudowy przy ul. Stieg 28/29 i Höle 1/2 z XVII i XVIII w. zostały przez niego rozpoczęte, ale nagła śmierć przerwała ich realizację. Opublikował artykuł *Problemy rewaloryzacji budynku przy ul. Marktstrasse 2 w Quedlinburgu* (Tor. 1980). W 1980 został oddelegowany przez Biuro Handlu Zagranicznego PP PKZ do Kolonii (Niemcy), gdzie nadzorował prace realizowane przez polskich pracowników.

Od 1958 był aktywnym członkiem Stow. Architektów Polskich. W 1973 otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi oraz nagrodę I stopnia min. gospodarki terenowej i ochrony środowiska za wybitne osiągnięcia twórcze, opracowanie studiów historycznych i projektów przebudowy i rekonstrukcji zabudowy zespołu staromiejskiego w Toruniu. Otrzymał również szereg wyróżnień, m.in. w 1960 za projekt kawiarni na terenie zamku krzy-

żackiego w Toruniu, w 1965 za projekt uporządkowania zabudowy śródmieścia zabytkowego w Toruniu – kwartał „E" oraz studia i projekty alternatywne odtworzenia elewacji Domu Kopernika w Toruniu. W 1966 za inwentaryzację konserwatorską zespołu poklasztornego w Mogilnie, w 1967 za projekt zabezpieczenia i konserwacji ruin zamku krzyżackiego w Toruniu oraz za projekt wstępny sanacji ciągu ul. Szerokiej w Toruniu.

Z małżeństwa z Barbarą Romanowską miał dwie córki: Katarzynę i Magdalenę.

Zmarł nagle, w czasie pobytu służbowego w Kolonii 27 VII 1980. Po sprowadzeniu zwłok pochowany został 4 VIII na cmentarzu św. Jerzego przy ul. K.I. Gałczyńskiego w Toruniu.

K. Kalinowska, *Architekt Felicjan Polakowski – wspomnienie pośmiertne*, OZ 1980, nr 4, s. 321; informacje żony Barbary Polakowskiej.

Maciej Rejmanowski

POPIEL (Chościak Popiel) **Paweł** (1807-1892), pierwszy rządowy konserwator zabytków sztuki Galicji Zachodniej w Krakowie, publicysta, konserwatywny polityk galicyjski, wybitny przedstawiciel stronnictwa „Stańczyków".

Ur. 21 VII 1807 w Krakowie. Był synem Konstantego Popiela i Zofii z Badenich, bratem m.in. Wincentego Chościaka-Popiela (1825-1912), arcybiskupa metropolity warszawskiego. Maturę z odznaczeniem zdał w 1823 w Gimnazjum św. Anny (ob. B. Nowodworskiego) w Krakowie i w l. 1823-27 studiował prawo na Uniw. Warszawskim. Następnie trzy lata spędził we Francji, studiując i dorywczo zwiedzając, oprócz Francji, także Szwajcarię i Anglię. Po powrocie do Warszawy, mimo że wybuch powstania listopadowego uznał za katastrofę, wziął w nim udział jako ochotnik. W 1832 osiadł w Krakowie i dopiero w 1840 uzyskał prawo powrotu do Królestwa. W 1848 wszedł w Krakowie do grona założycieli konserwatywnego dziennika „Czas" i został jego pierwszym redaktorem. W l. 1848-53 zasiadał w krakowskiej Radzie Miejskiej.

W 1856 P. został mianowany pierwszym konserwatorem zabytków Galicji Zachodniej z siedzibą w Krakowie i funkcję tę pełnił formalnie do 1873, a praktycznie znacznie dłużej, m.in. jako prezes Komitetu Parafialnego Kościoła Mariackiego w Krakowie. Decyzja o mianowaniu P. konserwatorem była następstwem powołania w Wiedniu w 1853, postanowieniem cesarskim, Komisji Centralnej dla Badania i Konserwacji Budowli Pomnikowych (K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler). Po wielkim pożarze Krakowa (1850) P. zainicjował i współfinansował wykonanie inwentaryzacji rysunkowej uszkodzonych zabytków. Z wielkim poświęceniem przystąpił do ratowania bardzo zniszczonego kościoła Dominikanów i został przewodniczącym komitetu jego odbudowy „w postaci pierwiastkowej". Osobiście kierował konserwacją wnętrza kaplicy Świętokrzyskiej w katedrze wawelskiej oraz restauracją grobowca Kazimierza Wielkiego, podczas której odkryto szczątki króla. Powtórny pogrzeb Kazimierza Wielkiego (1869) wywarł silne wrażenie na współczesnych i potomnych. P. przeprowadził także konserwację bardzo zniszczonego wielkiego ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim. Sprawa konserwacji całego wnętrza świątyni stała się przyczyną sporu P. z konserwatorami Józefem Łepkowskim (1826-97) i Władysławem Łuszczkiewiczem (1828-1900), reprezentującymi odmienne pokoleniowo formacje kulturalne i odmienne podejście do zachowania jednolitości stylowej w konserwacji zabytków. P. był zawsze tolerancyjny dla niejednolitości stylowej i był rzecznikiem zachowania nowożytnych nawarstwień stylowych, bez puryfikowania gotyckiego stylu. Uważał, że

„obowiązkiem restauratorów jest utrzymać przede wszystkim to, co jest, a nie wdawać się nazbyt w odgadywanie przeszłości lub co gorsza, w upiększanie obecności".

Po 1873 P. uczestniczył w pracach komisji konserwatorskich, posiedzeniach Oddz. Archeologii i Sztuk Pięknych Tow. Naukowego Krakowskiego, Akademii Umiejętności, której był członkiem od 1872. W l. 1874-81 był posłem do galicyjskiego Sejmu Krajowego. Współdziałał przy zakładaniu Muzeum Narodowego w Krakowie (1879), zasiadał w Komitecie Budowy Pomnika Adama Mickiewicza na Rynku Gł. w Krakowie (od 1879). 6 V 1890 otrzymał tytuł honorowego obywatela m. Krakowa. W mieszkaniu P., w kamienicy przy ul. św. Jana 20 w Krakowie, która uprzednio należała do Hugona Kołłątaja, odbywały się „spotkania czwartkowe", gromadzące politycznych konserwatystów i konserwatorów zabytków, „ludzi ze sfer ziemiańskich, kościelnych i uniwersyteckich". P. jest autorem *Pamiętników 1807-1892* (1927) i *Pism* (t. 1-2, 1893).

Z małżeństwa z Emilią Sołtykówną miał pięciu synów: Marcina, Kazimierza, Wacława, Jana i Pawła oraz cztery córki: Marię, Jadwigę, Zofię i Anielę.

Zmarł 6 III 1892 w Krakowie. Pochowany w grobowcu rodzinnym przy kościele w Ruszczy (ob. w granicach Krakowa). Upamiętniony tablicą w kościele Mariackim (rzeźb. Pius Weloński 1899).

J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, W. 1975, s. 12, 108-110, 115-122; S. Kieniewicz, *Popiel (Chościak Popiel) Paweł*, w: PSB, t. XXVII/3, 1983, z. 114; E. Rostworowski, *Popioły i korzenie*, Kr. 1985, s. 278-310, 324-327, 501; P. Dobosz, A. Gaczoł, *80-ta rocznica utworzenia Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, OZ 1994, nr 3-4, s. 324-327; P. Dobosz, *Konserwatorzy i korespondenci krajowych urzędów konserwatorskich dla zabytków sztuki, wykopalisk i archiwów w Galicji*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. II, 1995, s. 24, 29, 33; tenże, *Administracyjnoprawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Kr. 1997, s. 189, 196.

Andrzej Gaczoł

PRYLIŃSKI Tomasz (1847-1895), architekt.

Ur. 24 VIII 1847 w Warszawie, syn Tomasza, adwokata, i Ludwiki z Jastrzębskich. Po śmierci ojca, od ósmego roku życia, wychowywał się pod opieką matki. W Warszawie ukończył pięć klas gimnazjum filologicznego; w l. 1862-66 w Monachium odbył roczną naukę w szkole przygotowawczej i dwa lata nauki w Królewskiej Bawarskiej Szkole Politechnicznej. Następnie studiował na Politechnice w Zurychu i uzyskał w 1869 dyplom inż. architekta. Po powrocie (w tym samym roku) do kraju osiedlił się w Krakowie. W 1870 otrzymał stypendium i wyjechał do Belgii, w celu zapoznania się z osiągnięciami inżynierii rolniczej. Wyjazd wykorzystał także na studiowanie sztuki renesansu, zwiedzając Paryż, Drezno i Mediolan. Po powrocie objął stanowisko inżyniera w Tow. Gospodarstwa Rolniczego Krakowskiego, a w 1873 został na krótko kierownikiem biura technicznego Banku Parcelacji i Budowy w Krakowie.

Działalność zawodowa P. początkowo (do 1873) związana była z inżynierią rolniczą. Działalność architektoniczną rozpoczął w 1872 zaprojektowaniem i budową w Krakowie domu dla szwagra Stanisława Janikowskiego (ul. Basztowa 4) oraz przebudową kamienicy Pod Krukami w Rynku Głównym 25 na siedzibę Banku Galicyjskiego. Szybko uzyskał uznanie i liczne zlecenia, a także stanowisko architekta Tow. Wzajemnych Ubezpieczeń „Florianka" w Krakowie. W 1883 powołany został do Komisji Kwalifikacyjnej konkursu na budowę pomnika Adama Mickiewicza w Krakowie oraz do Komitetu Członków Artystycznych Muzeum Narodowego w Krakowie.

Łączył twórczość architektoniczną, przeważnie w stylu neorenesansowym, z konserwacją i restauracją zabytków architektury. Kolejnymi pracami P. na terenie Krakowa była restauracja i przebudowa domu Jana Matejki przy ul. Floriańskiej 41 (1873-75, wspólnie z Jackiem Matusińskim) oraz konserwacja kościoła Wizytek przy ul. Krowoderskiej (1875-76). Znajomość z Janem Matejką pogłębiła zainteresowanie P. konserwacją i restauracją zabytków. W 1874, po rezygnacji autorów nagrodzonego w konkursie projektu restauracji krakowskich Sukiennic K. Platera i F. Księżarskiego, przedłożył Komisji Odbudowania Sukiennic własną wersję projektową. Po znacznych korektach wprowadzonych przez Komisję Estetyczną (z W. Łuszczkiewiczem na czele) projekt P. (opracowany przy współpracy J. Matejki) został zaakceptowany i powierzono mu kierownictwo przy tym zabytku. Restauracja Sukiennic przez P. (do 1879) miała w dużym stopniu charakter przebudowy (wprowadzenie ostrołukowych arkad wokół budynku, dodanie ryzalitów na osi poprzecznej, renesansowych attyk na dobudówkach i wykusza w narożu od strony ul. Sławkowskiej), było to jednak uwarunkowane wcześniejszym wyburzeniem przyległej zabudowy i warunkami postawionymi przez Komisję Odbudowania Sukiennic. Opublikował *Objaśnienie projektu... na restaurację Sukiennic* (1875). Nowe elementy budynku umiejętnie połączył z historyczną strukturą, nadając Sukiennicom formę, która obecnie jest jednym z architektonicznych symboli Krakowa.

Pomimo kontrowersyjnych ocen, restauracja Sukiennic przyniosła P. uznanie, które zaowocowało zleceniem 7 VI 1881 przez Wydz. Krajowy opracowania inwentaryzacji i studium rekonstrukcji stanu historycznego zamku królewskiego na Wawelu, w związku ze staraniami społeczeństwa polskiego o odzyskanie tego zabytku. Opracowana przez P. w ciągu dwóch lat (1881-82) dokumentacja objęła kwerendę źródeł pisanych i ikonografii (prowadzoną w wielu archiwach i zbiorach), inwentaryzację rysunkową, zdjęcia fotograficzne, prace wykopaliskowe, badania architektoniczne i rysunkową rekonstrukcję w nawiązaniu do stanu z XVII w. W trakcie opracowania dokumentacji wyjeżdżał m.in. do północnych Włoch i Florencji w celu przeprowadzenia studiów porównawczych. Zastosował nowoczesną metodę badań zabytku, porównując dane historyczne z wynikami badań architektoniczno-archeologicznych, rejestrowanych na precyzyjnej inwentaryzacji obiektu. Dokumentacja przedstawiona została w formie dwóch pisemnych raportów i trzech tek z 61 tablicami zawierającymi rysunki i fotografie. Teki prezentowane były na wystawach we Lwowie, Monachium i Turynie oraz na Kongresie Konserwatorskim w Krakowie (1888) zyskując wysoką ocenę. Studium rekonstrukcyjne P. było podstawą projektu Zygmunta Hendla z 1908, a zatem pośrednio znacznej części prac realizowanych przez Kierownictwo Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu do 1914. Pomimo pewnych błędów interpretacyjnych (głównie w datowaniu wcześniejszych faz budowlanych), dokumentacja P. ma do dziś istotne znaczenie dla prac konserwatorskich na Wawelu. Poza Krakowem prace o charakterze konserwatorskim prowadził: w katedrze w Przemyślu (1883-85, m.in. regotyzacja prezbiterium), pałacu w Kozach (1889), kościele w Okocimiu (1894), kościele św. Wawrzyńca w Dynowie (1891-94, przy współpracy W. Ostrowskiego), kościele paraf. św. Zygmunta w Szydłowcu, kościele św. Katarzyny w Piaskach Wielkich k. Sanoka. Prace restauracyjne w kościele paraf. w Wadowicach (1895) połączył ze skomponowaniem barokizującej fasady. Projekty restauracji ratusza w Tarnowie (1886) pozostały niezrealizowane.

W tym samym okresie P. zaprojektował i zrealizował w Krakowie nowe budynki o formach neorenesansowych: siedzibę Tow. Wzajemnych Ubezpieczeń „Florianka" przy ul. Basztowej 6-8 (1879, wspólnie z Tadeu-

szem Stryjeńskim, z wykorzystaniem wcześniejszego projektu fasady Filipa Pokutyńskiego, oraz 1884-86), dom przy ul. Basztowej 5 (wspólnie z T. Stryjeńskim), Dom Ubogich Fundacji im. Helclów (1884-90) – monumentalne założenie uważane za jedno z jego głównych dzieł, Kasyno Wojskowe przy ul. Zyblikiewicza (1889-90). Prowadził także restauracje i przebudowy: kamienicy Wentzla przy Rynku Głównym 19 (1881, wspólnie z T. Stryjeńskim), wsch. skrzydła pałacu biskupiego przy ul. Franciszkańskiej (1881-84), budynku na rogu ul. Basztowej i Krowoderskiej (1884, wspólnie z Jackiem Matusińskim, Karolem Knausem, Stanisławem Krzyżanowskim i Tadeuszem Stryjeńskim). W 1889, wspólnie z wiedeńskimi architektami Ferdynandem Fellnerem i Hermanem Helmerem, zdobył I nagrodę w konkursie na budowę Teatru Miejskiego w Krakowie, lecz projektu nie zrealizowano. Nie zrealizowano także projektów P.: domu Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych („Pałacu Sztuki") przy pl. Szczepańskim (z 1882 i 1892), gmachu Szkoły Sztuk Pięknych (1888) i Domu Rządowego przy ul. Basztowej i Zacisze w Krakowie (1893-94). Poza Krakowem projektował nowe budynki w Iwoniczu Zdroju (kryta galeria – 1885), Krynicy (wille „Pod Berłem", „Pod Koroną" – 1891, zrealizowane 1898-99, „Bazar", elewacje domu „Pod Orłem"), Jarosławiu (gmach Wyższej Szkoły Realnej), we Lwowie (pawilon Goetza na Powszechną Wystawę Krajową w 1894), w Rudawie (wille w stylu szwajcarskim – 1895, budowa zakończona 1896). Projektował też drobne formy architektoniczne (tablice pamiątkowe, epitafia, sarkofagi – m.in. 1887 sarkofag Kraszewskiego w krypcie kościoła Pijarów na Skałce w Krakowie). W projektach architektonicznych P. – oprócz wpływu G. Sempera oraz poznanych w trakcie podróży wzorów architektury włoskiego i francuskiego renesansu – widoczne są wyniki własnych badań architektury zabytkowej Polski, w szczególności Sukiennic i zamku na Wawelu.

Był odznaczony Orderem Zasługi nadanym w 1891 przez cesarza Franciszka Józefa za budowę Kasyna Wojskowego w Krakowie.

Żonaty (1878) z Heleną Kieszkowską; miał 3 synów: Tomasza (1879-83), Adama (1881-1939), majora WP, i Leszka (1884-1942), księdza.

Zmarł nagle 15 XI 1895 w Thalkirchen k. Monachium. Pochowany w Krakowie na cmentarzu Rakowickim w grobowcu rodzinnym.

W. Ekielski, *Tomasz Pryliński. Wspomnienie o życiu i dziełach*, „Czasop. Techn." 1898, nr 3; [H. Kicianka] H. Kita, *Tomasz Pryliński*, „Roczn. Krak." 39, 1968; taż, *Pryliński Tomasz*, w: PSB, t. 28/4, 1984, z. 119, s. 625-628; M. Zagórniak, *Neorenesans w architekturze Krakowa*, „Roczn. Krak." 57, 1991, s. 111-127; A. Majewski, *Wawel – dzieje i konserwacja*, W. 1993, s. 46 i n.; R. Skowron, *Tomasza Prylińskiego „Zdanie sprawy ze studiów i poszukiwań do planów zamku królewskiego na Wawelu"*, „Studia Waweliana" 4, 1995, s. 143-165; A. Sudacka, *Sukiennice krakowskie w XIX wieku – bazar czy świątynia sztuki?*, „Roczn. Krak." 61, 1995, s. 75-95; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 4, cz. VIII: *Kleparz – kościoły i klasztory*, W. 2000, s. 65-68; P. Dobosz, *Inwestycyjne, organizacyjne i prawne uwarunkowania restauracji krakowskich Sukiennic w XIX w.*, OZ 2001, nr 1, s. 4-18; Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu [wybrane źródła], PZS I-5.

Piotr M. Stępień

PUCIATA Maria (1924-1978), historyk sztuki, badacz-dokumentalista.

Ur. 9 IX 1924 w Biejkowskiej Woli w woj. kieleckim. Z domu Matuszewska – córka Michała i Anny z Sokołowskich. W 1936 rozpoczęła naukę w gimnazjum w Mariówce Opoczyńskiej, którą kontynuowała na tajnych kompletach w czasie okupacji niemieckiej. Od 1942 działała w konspiracji w Szarych Szeregach. W powstaniu

warszawskim 1944 była łączniczką w batalionie „Zośka", miała pseudonim „Kapralinka", walczyła na Starym Mieście, Woli i Czerniakowie. Studia na Uniw. Warszawskim rozpoczęła w 1948: w l. 1948-49 była słuchaczką filologii angielskiej, a od 1951 historii sztuki. W 1953 na podstawie pracy *Pontyfikał Erazma Ciołka jako dokument obyczajowości w Polsce XVI wieku* uzyskała stopień magistra. W czasie studiów podjęła pracę jako nauczycielka jęz. angielskiego w Technikum Telekomunikacyjnym w Warszawie. Od 1951 pracowała nieprzerwanie w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie. Specjalizowała się w badaniach nad polskim malarstwem sztalugowym i monumentalnym oraz rzeźbą polichromowaną z XVI i XVII w. – pod względem artystycznym, ikonograficznym i technologicznym. Ściśle współpracowała ze specjalistycznymi pracowniami konserwatorskimi PP PKZ w zakresie malarstwa, rzeźby i sztuki zdobniczej. Aktywnie uczestniczyła we wszystkich etapach prac konserwatorskich przy wielkiej liczbie obiektów, które przeszły konserwację w PP PKZ. Dokumentowała jako historyk sztuki i konsultant wyniki badań określanych często rewelacyjnymi odkryciami konserwatorskimi.

Na podstawie własnych badań historycznych i prac konserwatorskich opublikowała artykuły: *Chorągiew nagrobna Jana Pawła Działyńskiego z kościoła parafialnego w Nowym Mieście nad Drwęcą* (OZ 1954, nr 4), wspólnie z Joanną Prosnakową *Prace konserwatorskie w kościele parafialnym w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej* (OZ 1961, nr 3-4 i 1963, nr 3), *Obraz zaśnięcia Matki Boskiej w kościele parafialnym w Piotrkowie Trybunalskim* (BHS 1970, nr 1), *Tryptyk z Witowa w świetle prac konserwatorskich* („Biul. Inform. PKZ" 1972, nr 22), *Wystrój wnętrza kościoła parafialnego w Tucznie w powiecie wałeckim* („Koszal. Zeszyty Muz." t. 3, 1979), *Renesansowe malowidła ścienne w pułtuskiej kaplicy biskupa Noskowskiego* („Zeszyty Muz. w Płocku" 1974, nr 2). W latach 70. ukończyła opracowania na temat ołtarza i ambony w kościele paraf. w Domanowie, opublikowane w „Sztuce Pobrzeża Bałtyku" (1978), a także opracowanie malowideł ściennych w kościele paraf. w Strzelnikach oraz malowideł ściennych w kościele paraf. w Boguszycach w 1978. Miała duży udział w dziele konserwacji i rekonstrukcji malowideł ściennych w barokowym pałacu w Starym Otwocku oraz dekoracji malarskich wnętrz Zamku Królewskiego w Warszawie, przygotowując (1977-78) podstawy naukowo-historyczne.

Oprócz pracy w PP PKZ współpracowała od 1968 z Urzędem Konserwatorskim m.st. Warszawy jako konsultant i członek komisji wywozu dzieł sztuki za granicę. Była związana tradycjami rodzinnymi z klasztorem Franciszkanek w Laskach k. Warszawy – jej rodzina należała do grona założycieli Zakładu Ociemniałych. Została odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz odznaką X-lecia PKZ i medalem XX-lecia PKZ.

Z małżeństwa z Olgierdem Puciatą miała syna Grzegorza, od kilkunastu lat stale zamieszkałego w USA.

Zmarła 17 XI 1978 w Warszawie, pochowana w grobie rodzinnym na cmentarzu w Laskach.

J. Kubiak, *Mgr Maria Puciata (1924-1978)*, OZ 1978, nr 2, s. 148; informacje Beaty Wilde i Olgierda Puciaty zam. w Warszawie.

Alicja Lutostańska

R

REMER Jerzy Ludwik Adam (1888-1979), historyk sztuki, wojewódzki, okręgowy i generalny konserwator zabytków, wykładowca uniwersytecki, inicjator powołania Katedry Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Ur. 16 IV 1888 w Zatorze (woj. małopolskie) jako najstarszy syn Edwarda, kasjera dóbr Potockich, i Marii z Grychowskich. W l. 1899-1907 uczęszczał do Gimnazjum Realnego w Wadowicach. Następnie, do 1914, studiował na Wydz. Filozoficznym Uniw. Jagiellońskiego w Krakowie – historię sztuki jako przedmiot główny, archeologię klasyczną, archeologię przedhistoryczną, literaturę i filozofię. W trakcie studiów odbył dłuższe podróże naukowe do Włoch, Niemiec i Francji. W Paryżu uczęszczał na 31. specjalistyczny kurs muzeologiczno-konserwatorski w École du Louvre.

1 IV 1916 podjął pierwszą pracę jako praktykant CK Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie, delegatury Centralnej Komisji Ochrony Zabytków w Wiedniu, pod kierunkiem Tadeusza Szydłowskiego, ówczesnego konserwatora zabytków Galicji Zachodniej. W 1918 został referentem spraw konserwatorskich w Wydz. Sztuki przy Komisji Rządzącej w Krakowie. Powierzono mu wówczas sprawy związane z rewindykacją dzieł sztuki na terenie dawnego zaboru austriackiego. 31 III 1919 dekretem min. sztuki i kultury powołany został na stanowisko konserwatora okręgowego w Częstochowie, a 10 II 1920 mianowany konserwatorem zabytków na okręg kielecki i kierownikiem Woj. Oddz. Sztuki. W trakcie 3-letniej pracy na tych terenach zabezpieczył większość obiektów zabytkowych i przeprowadził naprawę budowli zniszczonych przez działania wojenne. Podjął się wypracowania pierwszego systematycznego programu konserwatorskiego pod hasłem *naufragio eripere* (ocalić od zniszczenia). To hasło towarzyszyło mu stale również w następnych latach pracy. Podsumowaniem działalności w tym okresie jest obszerny artykuł *Opieka nad zabytkami w województwie kieleckim* („Pamiętnik Świętokrz." 1931).

19 X 1922 dekretem min. wyznań rel. i oświecenia publ. został przeniesiony na stanowisko konserwatora zabytków w Wilnie, później okręgu wileńsko-nowogródzkiego i kierownika Oddziału Sztuki w Delegaturze Rządu, a następnie w Urzędzie Woj. w Wilnie. W tym samym czasie został zastępcą prof. w katedrze historii sztuki na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego. Tematem jego wykładów były również podstawy konserwatorstwa zabytków. W wileńskim etapie działalności R. ogromną rolę odegrało emocjonalne zafascynowanie miastem i okolicami. Podsumowanie tego 6-letniego okresu znalazło odbicie w monografii *Wilno* wydanej w serii „Cuda Polski" (Poznań b.r.). W 1925 MWRiOP powierzyło R. opracowanie geografii zabytków architektury w Polsce. Wykonane przy udziale słuchaczy Wydz. Sztuk Pięknych USB mapy wszystkich województw stanowiły podstawę specjalnego działu „Zabytki Sztuki i ich Ochrona" na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929.

Ogłoszenie 6 III 1928 drugiego aktu prawnego w postaci Rozporządzenia Prezydenta RP o Opiece nad Zabytkami, którego R. był współautorem, i wprowadzenie go do

realizacji wymagało utworzenia nowego stanowiska centralnego koordynującego działalność konserwatorów w okręgach i zarazem zmodernizowania dotychczasowej struktury organizacyjnej w dziedzinie opieki nad zabytkami. 14 XI 1928 MWRiOP, biorąc pod uwagę dotychczasowe osiągnięcia R., oddelegowało go do Warszawy, początkowo na stanowisko radcy ministerialnego, a od 6 III 1930 powierzyło mu funkcję gen. konserwatora zabytków, którą pełnił do 26 VI 1937. Dzięki jego decyzjom została całkowicie zreorganizowana służba konserwatorska. Wspólnie z dr Jadwigą Przeworską opracował program inwentaryzacji zabytków. Na szczególną uwagę zasługują dwa zrealizowane przez R. przedsięwzięcia. Pierwsze, to utworzenie w 1929 Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków, którego podstawowym zadaniem było założenie centralnego archiwum fotografii i rysunków pomiarowych zabytków oraz opracowywanie i publikowanie inwentarzy w tomach poświęconych poszczególnym powiatom. Drugim przedsięwzięciem było założenie pierwszego wydawnictwa specjalistycznego „Ochrona Zabytków Sztuki", poświęconego opiece nad zabytkami, ich inwentaryzacji i geografii. Pod redakcją R. wyszły drukiem dwa tomy w l. 1930 i 1931.

Wydanie przez R. decyzji zakazu w sprawie projektowanego wywozu z Polski cennych zabytków jako daru dla papieża spowodowało przeniesienie go 26 VI 1937 na niższe stanowisko – konserwatora i kierownika Oddz. Sztuki w Urzędzie Woj. w Krakowie, skąd po przeszło roku powrócił z powrotem do Warszawy na równorzędne stanowisko do Urzędu Woj. Warszawsko-Białostockiego, na którym pozostał do wybuchu II wojny światowej. W l. 1930-39 R. był stałym delegatem Rządu RP w Międzynarodowej Komisji Zabytków Artystycznych przy Lidze Narodów. Uczestniczył w wielu międzynarodowych kongresach i konferencjach historyków sztuki i konserwatorów. Lata okupacji spędził w Warszawie. Pracował jako rzeczoznawca w prywatnym antykwariacie dzieł sztuki Zofii Leśniewskiej przy ul. Mazowieckiej 7 oraz nad monografią Krakowa, której maszynopis uległ zniszczeniu podczas powstania warszawskiego.

Po wojnie przeniósł się do Bydgoszczy, a następnie do Torunia. W tym czasie pracował na następujących stanowiskach: naczelnika Wydz. Kultury i Sztuki oraz konserwatora zabytków woj. pomorskiego (14 IV 1945 – 16 IX 1947), kierownika Katedry, a następnie Studium Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Wydz. Sztuk Pięknych przy Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu (9 X 1945 – 30 IX 1960) i dyrektora Muzeum Okręgowego w Toruniu (1 XII 1947 – 31 III 1971). Za najważniejsze osiągnięcia w swej długoletniej pracy zawodowej uważał utworzenie kierunku studiów zabytkoznawstwa i konserwatorstwa w nowo kreowanym Uniwersytecie oraz przywrócenie toruńskiemu ratuszowi staromiejskiemu artystyczno-architektonicznych wartości wraz z muzealnym zagospodarowaniem wnętrz.

Wieloletnie marzenia i próby utworzenia specjalistycznej uczelni kształcącej konserwatorów zabytków i muzeologów, podejmowane wielokrotnie od 1922 (Wilno, Warszawa), nabrały realnych kształtów dopiero po II wojnie światowej w Toruniu. Z jego inicjatywy na przełomie lat 1945-46 została utworzona Katedra Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Wydz. Sztuk Pięknych UMK. Powołanie tego typu placówki naukowo-dydaktycznej, tak potrzebnej w obliczu zniszczeń dokonanych podczas okupacji hitlerowskiej, nie miało dotychczas w Polsce precedensu. W ciągu 15 lat kierowania nią, dzięki jego usilnym zabiegom i niespożytej energii, Katedra przerodziła się w Studium Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa, a od 1969 w Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa.

Szczególnie dużo zawdzięcza R. Muzeum Okręgowe w Toruniu, którym kierował przez 25 lat, aż do przejścia na emeryturę

w wieku 83 lat. Zreorganizował i stopniowo przekształcił muzeum miejskie w instytucję, która zajęła czołowe miejsce wśród muzeów polskich. Pozyskał budynek ratusza staromiejskiego na wyłączną siedzibę muzeum i przeprowadził w l. 1957-64 jego remont kapitalny i gruntowną konserwację oraz doprowadził do zagospodarowania wnętrz harmonizującymi ekspozycjami. Od 1955 zainicjował publikowanie rozumowanych katalogów najcenniejszych zespołów zbiorów, a od 1962 zapoczątkował wydawanie „Rocznika Muzeum w Toruniu" (był redaktorem czterech tomów). Usilnie zabiegał o stałe powiększanie muzeum w formie tworzenia jego oddziałów (Dom Kopernika – 1960, Zamek Krzyżacki – 1966, Oddz. Archeologii w spichrzach przy ul. Ciasnej – 1968, Muzeum Sztuki Dalekiego Wschodu w kamienicy „Pod Gwiazdą" – 1970) umieszczanych w odrestaurowanych i zaadaptowanych na ten cel najcenniejszych zabytkach architektury toruńskiej. Taka polityka była wynikiem stałej dbałości o wzajemną koegzystencję dwóch umiłowanych dyscyplin: konserwatorstwa i muzealnictwa. Silne więzy z Toruniem zamanifestował w trzech kolejnych wydaniach monografii popularnonaukowej *Toruń – historia – ludzie – sztuka* (1962, 1965, 1970). Był jednym z oficjalnych inicjatorów przygotowań do obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika (1973) oraz autorem pierwszej niezrealizowanej koncepcji Muzeum Epoki Mikołaja Kopernika.

Twórcze działanie R. wybiegało poza uniwersytet i muzeum, a znajdowało wyraz w różnych komisjach, w których czynnie uczestniczył, m.in. w Radzie Kultury, a po jej zlikwidowaniu w Radzie Programowej Ochrony Dóbr Kultury przy min. kultury i sztuki, w Woj. Grupie Doradczej ds. Nauki i Szkolnictwa Wyższego przy Woj. Komitecie Stronnictwa Demokratycznego, Polskim Komitecie Narodowym ICOMOS, Woj. i Miejskiej Komisji Kultury, Woj. i Miejskiej Radzie Konserwatorskiej. Działał w licznych towarzystwach specjalistycznych i organizacjach społecznych jak PTK, PTTK, Zw. Literatów Polskich, Tow. Ochrony Sztuki Ludowej i Popierania Przemysłu Ludowego, Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Stow. Historyków Sztuki (współpraca i pierwszy prezes Oddz. Pomorskiego, a następnie Toruńskiego), Toruńskie Tow. Naukowe, Tow. Naukowe w Bydgoszczy, Tow. Miłośników Torunia, Stronnictwo Pracy, Stronnictwo Demokratyczne.

Dorobek naukowy i publicystyczny R. został opublikowany w postaci studiów wydanych przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie: Jerzy Remer, *Studia z muzealnictwa i konserwatorstwa*, W. 1976 (t. I: *Studia z muzealnictwa*, t. II, cz. 1-2: *Studia z konserwatorstwa*).

Za swoją zaangażowaną i twórczą działalność otrzymał R. wiele odznaczeń państwowych, odznak honorowych i wyróżnień: Medal Niepodległości, trzy Złote Krzyże Zasługi, Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Komandorski Odrodzenia Polski, Order Sztandaru Pracy II Klasy, Medale X-lecia i XX-lecia Służby Państwowej, Medale X-lecia i XXX-lecia PRL, medal „Za Szczególne Zasługi dla Rozwoju Województwa Bydgoskiego", medal „Za Zasługi dla Województwa Toruńskiego", medal „Za Zasługi w Upowszechnianiu Kultury" (wręczony na I Kongresie Nauki Polskiej), medal „Za Zasługi Położone dla Rozwoju Uniwersytetu Mikołaja Kopernika", medal 40 lat Stronnictwa Demokratycznego, złotą odznakę (nr 1) „Za Opiekę nad Zabytkami", Złotą Odznakę PTTK, Złotą Odznakę Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Złotą Odznakę Stronnictwa Demokratycznego, Odznakę Tysiąclecia Państwa Polskiego, odznakę „Zasłużony Działacz Kultury". Był laureatem nagrody państwowej II stopnia, honorowym członkiem Stow. Historyków Sztuki i Tow. Opieki nad Zabytkami oraz został wpisany do Księgi Honorowej Zasłużonych dla Torunia.

Żonaty z Emilią Trzeciacką, był bezdzietny.

Zmarł 16 II 1979 w Toruniu i został pochowany na cmentarzu św. Jerzego w Toruniu przy ul. Gałczyńskiego (w kwaterze pn.-zach).

Księga pamiątkowa Uniw. Wileńskiego, Wil. 1929; S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*, W. 1938; K. Nowiński, *Jerzy Remer (1888-1979)*, OZ 1979, nr 2, s. 147-148; J. Mazurkiewicz, *Profesor Jerzy Ludwik Adam Remer (1888-1979)*, „Roczn. Muz. Tor." t. 7, 1980, s. 7-12; K. Nowiński, *Jerzy Remer (1888-1979)*, „Muzealnictwo" 1982, nr 25, s. 109-110; AAN: Zespół arch. MWRiOP, Akta osob. R. sygn. 5369; Arch. Uniw. Tor.: Akta osobowe R. sygn. K-8 221; Urz. Woj. w Bydgoszczy: Akta osob. R.; Zaoczne Studium Bibliot. i Infor. Nauk. na Uniw. Tor.: R. Reichel, *Jerzy Remer – monografia biobibliograficzna* (mpis pracy mgr. 1984); J. Mazurkiewicz, *Bibliografia przedmiotowa i podmiotowa R.* [w posiad. autorki rpis, 488 poz.].

Janina Mazurkiewicz

Rewski Zbigniew (1905-1989), historyk sztuki, historyk, konserwator zabytków woj. wołyńskiego i olsztyńskiego.

Ur. 4 VII 1905 w Białej Podlaskiej jako syn prawnika Włodzimierza i Anny Bogusławy z Szirmerów. Od 1907 mieszkał w Warszawie. Podczas I wojny światowej znalazł się z rodzicami w Rosji. Uczęszczał do gimnazjum w Łubniach i Odessie, a po powrocie do Warszawy – do gimnazjum Wojciecha Górskiego, gdzie w 1925 zdał maturę. Studiował na Uniw. Warszawskim historię u prof. Marcelego Handelsmana w l. 1925-29. Następnie w l. 1930-34 historię sztuki u prof. Zygmunta Batowskiego, pod którego kierunkiem napisał pracę magisterską *Pałac Bielińskich w Otwocku*. W okresie studiów został członkiem Polskiego Tow. Krajoznawczego i opublikował pierwsze prace poświęcone zabytkom Warszawy – monografię pałacu Paca (1928) i monografię pałacu Raczyńskich (1929). Na początku lat 30. jego zainteresowania skoncentrowały się na barokowej architekturze i działalności architektonicznej Fontanów. Odbył podróże studialne do Włoch, Austrii, Czechosłowacji i Francji; w Archiwum Saskim w Dreźnie przeprowadzał kwerendy. W 1935 rozpoczął praktykę zawodową w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy u inż. arch. Tymoteusza Sawickiego. W tym czasie napisał pierwszy profesjonalny przewodnik po Warszawie (wyd. 1938).

W 1936 objął stanowisko konserwatora zabytków woj. wołyńskiego z siedzibą w Łucku. Funkcję tę pełnił do wybuchu II wojny światowej. Dzięki jego energicznym zabiegom i akcji popularyzatorskiej, wielu właścicieli budowli zabytkowych podjęło prace remontowe pod nadzorem konserwatorskim. Wyremontowano m.in. zamki w Dubnie, Oleksinie Starym, Rostokach, Ostrogu; uratowano wiele kościołów i murowanych cerkwi, w tym najstarszą XIII-wieczną we Włodzimierzu, a także inne zabytki architektury, jak dworek w Krzemieńcu. W l. 1937-38 prace remontowe prowadzone były przy 20 obiektach. Z inicjatywy R. od 1938 Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej podjął badania nad obwarowaniami 15 miast zach. Wołynia, a Jan Zachwatowicz sporządził projekt rekonstrukcji zamku Lubarta w Łucku. Ponadto sprowadzeni na Wołyń malarze konserwatorzy (Terlecki, Jerzy Janisch, Jerzy i Maria Ostrowscy) utrwalili i odnowili polichromie w 20 obiektach, w tym XVIII-wieczne freski w kościele pojezuickim w Krzemieńcu, XVII-wieczne freski w Surażu i malowidła J.B. Plerscha w kościele paraf. w Berestecczku. Konserwowali również malarstwo sztalugowe. Równie aktywnie działał R. na niwie społecznej. Był członkiem Zarządu Oddz. PTK, wykładał na kursach dla przewodników po Łucku. Był członkiem Komitetu Redakcyjnego miesięcznika „Ziemia Wołyńska" (wyd. przez PTK). Od 1938 był

członkiem Zarządu Tow. Przyjaciół Nauk. Ponadto publikował w „Ziemi Wołyńskiej" i prasie lokalnej artykuły na temat zabytków i ich ochrony oraz odnalezione materiały archiwalne, a w „Biulet. Historii Sztuki i Kultury" sprawozdania konserwatorskie.

W sierpniu 1939 został zmobilizowany. Brał udział w kampanii wrześniowej służąc w 24. pułku piechoty z Łucka, który skierowano do walki na pn.-zach. ziemie Polski, skąd został wzięty do niewoli. Najdłużej przebywał w oflagu w Grossborn. W tym czasie współredagował tajną gazetkę obozową i intensywnie się dokształcał. Jesienią 1945 dotarł do II Korpusu Wojska Polskiego we Włoszech i został zatrudniony jako bibliotekarz w Archiwum i Muzeum WP w Neapolu. Zajmował się wyszukiwaniem i zakupem poloników. Następnie przeniesiony został do Wielkiej Brytanii.

10 V 1947 wrócił do Polski i rozpoczął pracę w Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki, a po roku, na własną prośbę, objął stanowisko woj. konserwatora zabytków w Olsztynie. Z wielką energią przystąpił do ratowania zabytków architektury Warmii i Mazur. W l. 1948-50 przeprowadzono prace zabezpieczające kilkunastu czołowych obiektów, do których należały zamki w Nidzicy, Pasłęku i Morągu, katedra we Fromborku, kościoły w Świętej Lipce i Biskupicach, pałace w Kamieńcu i Słobitach, chałupy mazurskie. Ta aktywna działalność, zwłaszcza przy ratowaniu zabytków sakralnych i rezydencji, nie podobała się ówczesnym władzom wojewódzkim. Po wielu ostrych starciach R. został zawieszony w czynnościach, następnie wydalony z województwa z opinią uniemożliwiającą objęcie samodzielnego stanowiska państwowego.

W sierpniu 1950 wrócił do Warszawy, gdzie objął w MKiS pracę przy wydawaniu zezwoleń na wywóz dzieł sztuki za granicę. Niebawem powołany został na stałego rzeczoznawcę i członka Gł. Komisji Konserwatorskiej MKiS. W następnych latach był również członkiem rad konserwatorskich woj. białostockiego i warszawskiego, a także Społ. Komisji nad Zabytkami Przeszłości przy Zarządzie Gł. PTTK. Równolegle do działalności na polu konserwatorskim w l. 1947-50 powrócił do badań źródłowych i pracy naukowej, zajmując się przede wszystkim XVIII-wieczną twórczością Fontanów i architekturą późnobarokową w Polsce. Pograniczem szwajcarsko-włoskim interesował się jeszcze w niewoli. Badał działalność architektów i artystów włoskich. W Mediolanie odnalazł projekty Domenico Martinellego i Giovanniego Battisty Colombo. Ważnym przyczynkiem do historii architektury było opublikowanie przez R. wiadomości o bibliotekach Tylmana z Gameren (BHSiK 1948, nr 3-4) i Jana de Witte (BHSiK 1949, nr 1-2). W 1951 otrzymał etat pracownika naukowego w Państw. Instytucie Sztuki. Do 1961 był członkiem Komitetu Redakcyjnego „Biuletynu Hist. Sztuki" (wyd. przez PIS), na łamach którego opublikował szereg artykułów, m.in. *Rola sztuki w poglądach Hugo Kołłątaja. Z działalności H. Kołłątaja na polu budownictwa* (1952, nr 2). W serii „Studia z Historii Sztuki Polskiej" opublikował *Majstersztyki krakowskiego cechu murarzy i kamieniarzy XVI-XIX wieku* (Wr. 1954). W 1955 na sesji Stow. Historyków Sztuki wygłosił referat: *Mecenasowska działalność Ferdynanda Wazy na Śląsku i w Polsce centralnej* (streszcz. w BHS). W l. 1953-62 ogłosił kilka krótkich artykułów na temat zabytków Warszawy, głównie w tygodniku „Stolica".

W l. 1953-55 był pracownikiem naukowym Instytutu Urbanistyki i Architektury, recenzował książki i artykuły, współpracował z wieloma architektami i urbanistami. W 1955 podjął pracę w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków jako kontroler techniczny – opiniował projekty konserwatorskie i kontrolował wykonawstwo w terenie. Jego krytyczne oceny pracy oddziałów terenowych i zbyt wysokie niejednokrotnie wymagania stawiane projek-

tantom i wykonawcom spowodowały, że stał się osobą niepożądaną. W grudniu 1959 zlikwidowano Dział Kontroli Technicznej, a R. kolejny raz stracił zatrudnienie i możliwość współdecydowania o działaniach konserwatorskich. Dopiero w 1966, dzięki interwencji SHS, dostał pracę w Komisji Badań Dawnej Warszawy. W 1969 Komisja włączona została do Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, a R., zatrudniony na pół etatu, oddelegowany do merytorycznej oceny spraw związanych z wywozem zabytków za granicę w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy. W 1970 przeszedł na emeryturę i zajął się recenzowaniem rozpraw doktorskich z historii sztuki, historii, socjologii. Napisał ponad 500 recenzji, które zawierają niepublikowane badania i fakty historyczne, stanowiąc część dorobku naukowego R. (bibliografia prac publikowanych zawiera 105 pozycji). Nadal interesował się losem zabytków, żywo reagując na ich zagrożenia. Pisał raporty i zgłaszał postulaty woj. konserwatorom i władzom państwowym. M.in. uratował od zniszczenia rzeźbę Józefa Falkowskiego z Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie. Interweniował w sprawie dworu Fredry w Nienadowej, dworu Jana Kochanowskiego w Sycynie, robót renowacyjnych na zamku w Krasiczynie. Zajął się problemami konserwatorskimi terenu Siemiatycz, Tykocina i Białegostoku. Krytycznie ocenił odbudowę wnętrz pałacu Branickich w Białymstoku. Na łamach „Stolicy", „Przeglądu Tygodniowego" i „Tygodnika Polskiego" poruszał ważne kwestie konserwatorskie i zagadnienia historyczne. Po ponownych badaniach i przemyśleniach ogłosił w „Stolicy" (1985) artykuł *Pałac Bielińskich w Otwocku*, wskazując Józefa Piolę jako projektanta XVIII-wiecznej przebudowy d. dworu na pałac.

W ostatnich latach życia ponownie zwrócił swe zainteresowania na Wołyń i Podole. Nawiązał korespondencję z konserwatorem zabytków Łucka, którego zainspirował do badań fundamentów najstarszej w tym mieście katolickiej katedry Św. Trójcy. Przesyłał systematycznie do Łucka i Kijowa dane o zabytkach i odbitki fotograficzne zachowanych w Polsce przekazów ikonograficznych woj. wołyńskiego. Działalnością R. w okresie przedwojennym i powojennym zainteresował się historyk sztuki i krytyk Ireneusz Kamiński, który przeprowadził ostatni z nim wywiad pt. *Kresowe manewry konserwatora* („Kamena" 1989, nr 1). Po śmierci R. ukazała się jego notatka pt. *Współpraca kulturalno-oświatowa Chełma Lubelskiego z Łuckiem* zawierająca informację o odbudowie zamku w Łucku.

Żonaty dwukrotnie. W 1937 poślubił Hannę Szarzyńską, geografa, nauczycielkę w Państw. Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Łucku. Ponownie ożenił się z Romaną Zdziarską, historykiem sztuki.

Zmarł 12 II 1989 w Warszawie, pochowany na Cmentarzu Komunalnym Północnym.

R. Zdziarska-Rewska, *Zbigniew Rewski (1905-1989)*, BHS 1990, nr 3-4, s. 438-439; S. Lorentz, *In memoriam. O Zbigniewie Rewskim jako konserwatorze zabytków*, BHS 1990, nr 3-4, s. 449; B. Lenard, *Wspomnienie o Zbigniewie Rewskim (1905-1989)*, OZ 1991, nr 2, s. 112-114.

Alicja Lutostańska

ROGOZIEWICZ Jerzy (1929-1973), architekt.

Ur. 8 X 1929 w Górnej Grupie (d. Stare Marzy) w pow. świeckim na Pomorzu, jako syn urzędnika skarbowego Stefana i nauczycielki Janiny Fiećko. W 1948 uzyskał świadectwo dojrzałości w Państw. Koedukacyjnym Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego w Grudziądzu. W tymże roku podjął studia na Wydz. Architektury Szkoły Inżynierskiej w Poznaniu, które ukończył w 1952 jako inż. architekt. W l. 1962-65 kontynuował studia na Wydz. Architektury

Politechniki Wrocławskiej, uzyskując dyplom mgr. inż. architekta. W czasie studiów podjął pracę projektanta w Spółdz. Pracy Architektoniczno-Inżynieryjnej w Poznaniu, potem krótko pracował w Woj. Biurze Projektów i Terenoprojekcie w Poznaniu (1953-54), następnie na 10 lat związał się z Miastoprojektem (1954-64), a przede wszystkim z pracownią „Staromiejska", powołaną do odbudowy Starego Miasta w Poznaniu. W tym czasie wykonał wraz z Henrykiem Nowakowskim ok. 40 dokumentacji inwentaryzacyjnych odgruzowywanych kamienic na Starym Mieście. Ujawniły one wiele gotyckich układów ścian i sklepień piwnicznych, gotyckich ceglanych detali wystroju wewn., wczesnorenesansowych detali z piaskowca, które później stały się podstawą do wykonania wiernej rekonstrukcji poszczególnych zabytków. Był autorem odbudowy domów przy ul. Woźnej 18a (ob. 19/20) i Woźnej 18b oraz Ślusarskiej 6 i 7 (wraz z Jerzym Liśniewiczem). Współpracował również przy projektowaniu odbudowy kamieniczek budników na Starym Rynku. Ponadto projektował, poza obszarem Starego Miasta, budynki współczesne – mieszkalne i użyteczności publicznej, głównie szkoły i przedszkola, z których wymienić należy zrealizowane w 1964 Technikum Energetyczne przy ul. Dąbrowskiego w Poznaniu. W 1964 przeszedł na stanowisko st. projektanta w Woj. Biurze Projektów w Poznaniu, gdzie pracował do końca życia. Od 1959 był czynnym członkiem Stow. Architektów Polskich w Poznaniu.

Żonaty z Janiną Nowaczyk, miał córkę Barbarę.

Zmarł 9 III 1973 w Poznaniu i został pochowany na cmentarzu Junikowskim.

„Głos Wielkopolski" nr 208, 1964; H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971; akta rodzinne i informacje żony.

Henryk Nowakowski

ROMANOWSKI Tadeusz Józef (1909-1977), art. malarz, konserwator malarstwa ściennego.

Ur. 25 VI 1909 w Umiastowie, gm. Ożarów Mazowiecki, w rodzinie rzemieślniczej, jako syn Jana i Józefy. Lata dziecinne spędził w Rosji, gdzie utracił rodziców. Po 1918 przebywał na kresach wsch., później w Sosnowcu, gdzie ukończył szkołę powszechną, kursy handlowe i sześć klas gimnazjalnych. Od 1928 zamieszkał w Warszawie. Ukończył Miejską Szkołę Sztuk Zdobniczych i Malarstwa, a następnie sześć semestrów w Szkole Sztuk Pięknych im. Gersona w 1937. W następnym roku podjął naukę w Szkole Sztuk Plastycznych im. Waliszewskiego, przerwaną wybuchem II wojny światowej. W okresie okupacji niemieckiej, na podstawie dotychczasowych prac w kościołach, złożył egzamin w Izbie Rzemieślniczej i uzyskał dyplom mistrzowski oraz zezwolenie na prowadzenie zakładu malarskiego. Równolegle studiował malarstwo w pracowni Leonarda Pękalskiego aż do jego tragicznej śmierci w 1944. Po wyzwoleniu w 1945 został przyjęty na studia malarstwa w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie na podstawie pisemnych rekomendacji prof. Michała Byliny i Adama Gerżabka – wobec utraty oryginalnych dokumentów w czasie powstania warszawskiego. Studiował w pracowni Jana Cybisa, a w l. 1948-49, jako stypendysta rządu francuskiego, w pracowni Fernanda Légera w Paryżu. Po powrocie do Warszawy podjął dalsze studia w dziedzinie konserwacji malarstwa ściennego pod kierunkiem prof. Bohdana Marconiego, zakończone uzyskaniem dyplomu w 1955 za konserwację sgraffita na fasadzie kamienicy Książąt Mazowieckich na Rynku Starego Miasta i obronę pracy magisterskiej pt. *Kamienica Książąt Mazowieckich w Warszawie* u prof. Ksawerego Piwockiego. W czasie studiów uczestniczył w pracach zespołów prowadzących konserwację malarstwa ściennego pałacu w Wilanowie i zamku w Oporowie.

W 1958 nawiązał ścisłą współpracę z konserwatorem malarstwa sztalugowego i rzeźby polichromowanej Ryszardem Bieleckim (również wychowankiem prof. Marconiego). Wspólnie zrealizowali szereg prac konserwatorskich na terenie Dolnego Śląska i ziem zachodnich. Rozpoczęli je w 1959 od konserwacji alegorycznych ściennych kompozycji malarskich Rauchmüllera (1677-78) w Mauzoleum Piastów przy kościele św. Jana w Legnicy. Kolejne lata to konserwacja renesansowej polichromii w kościele w Dobrocinie (pow. Dzierżoniów) i polichromii (XV-XVIII w.) w pd. ciągu kaplic przy kościele paraf. śś. Stanisława i Wacława w Świdnicy oraz odsłonięcie fragmentów późnoromańskiej polichromii w kościele paraf. w Wierzbnie (pow. Świdnica). Na terenie Wrocławia przeprowadzili konserwację malowideł ściennych i obrazów olejnych na płótnie w kaplicy bł. Czesława (1711-19) przy kościele paraf. św. Wojciecha; malowideł w kopule prałatury letniej (ok. 1715) klasztoru Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą; polichromii (XVI-XVII w.) w kruchcie i kaplicy pn.-zach. kościoła garnizonowego św. Elżbiety oraz wczesnobarokowego drewnianego stropu polichromowanego (1 poł. XVII w.) w kamienicy przy ul. Kiełbaśniczej 8. Ten konserwatorski tandem prowadził również prace na terenie ówczesnego woj. zielonogórskiego i opolskiego, m.in. przy polichromii na sklepieniu kościoła paraf. w Śmiczu (2 poł. XVIII w.) i barokowym polichromowanym stropie w kamienicy rynkowej w Prudniku.

Od 1968 R. z Bieleckim rozpoczęli prace konserwatorskie w jednym z największych w Polsce zespołów zabytkowych – klasztorze pocysterskim w Lubiążu (pow. Wołów). W pierwszym etapie prowadzili zabezpieczenie polichromii F.A. Schefflera (1733) na sklepieniu refektarza i położonej nad nim biblioteki klasztornej z freskami K.F. Bentuma (1 poł. XVIII w.). Równolegle rozpoczęli prace konserwatorskie przy największym w Polsce (pow. 296,3 m^2) plafonie olejnym na płótnie pędzla K.F. Bentuma (ok. 1731), przedstawiającym *Apoteozę wiary*, w pałacu opackim po pn. stronie zespołu klasztornego. Mimo poważnych trudności technicznych związanych z demontażem 10 kwater plafonu z wysokości 14 m, ręcznym dublowaniem płótna na wosk, ponownym naciągnięciem na krosna, przytwierdzeniem odspojeń i wstępnym punktowaniem, całość pracy wykonana została na najwyższym poziomie technologicznym i artystycznym. W l. 1972-74 tenże zespół autorski przeprowadził konserwację fresku Michała Willmanna (1690-91) przedstawiającego *Apoteozę bohatera cnót* i otaczającej go dekoracji rzeźbiarskiej w tynku na sklepieniu Wielkiej Jadalni Opata, zaś w l. 1975-76 nieznanej dotąd kompozycji malarskiej (najpewniej warsztatu Willmanna) *Chrystus nauczający w świątyni* w otoczeniu medalionów i dekoracji sztukatorskiej na sklepieniu biblioteki opackiej.

Obok działalności konserwatorskiej R. pozostawał przez cały ten okres czynnym artystą malarzem prezentującym swe dzieła na 18 wystawach indywidualnych i zbiorowych (ostatnia w 1977 w Galerii Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Warszawie).

W 1958 zawarł związek małżeński z Hanną Sawicką, lekarzem rentgenologiem. Ze związku tego w 1960 urodziła się córka Małgorzata, historyk sztuki.

Zmarł 27 VI 1977. Pochowany został w grobowcu swego nauczyciela L. Pękalskiego na cmentarzu Czerniakowskim w Warszawie.

Prace konserwatorskie na terenie woj. wrocławskiego w latach 1945-1968, Wr. 1970, s. 79, 126 i 159; *Prace konserwatorskie* [...] *w latach 1969-1973*, Wr. 1976, s. 63; R. Bielecki, T. Romanowski, *Konserwacja malowidła plafonowego Sali Książęcej zespołu klasztornego w Lubiążu*, OZ 1975, nr 1, s. 45-55; J. Pilch, *Artysta plastyk Tadeusz Romanowski (1909-1977)*, OZ 1978, nr 1, s. 75; *Prace konserwatorskie na terenie woj. jeleniogórskiego, legnickiego, wałbrzyskiego, wrocławskiego w latach 1974-1978*, Wr. 1985, s. 146; życiorys T. Romanowskiego

w archiwum Wydz. Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie (teczka nr 943).

Józef Pilch

ROSS Juliusz (1920-1976), historyk sztuki.

Ur. 30 XII 1920 w Radziechowie w woj. tarnopolskim (ob. Ukraina). Uczęszczał do gimnazjum w Radziechowie, następnie do liceum we Lwowie; maturę otrzymał w 1939. W czasie okupacji (od 1941) współpracował z lwowskim konserwatorem zabytków Zbigniewem Hornungiem w zabezpieczaniu dzieł sztuki przed grabieżą niemiecką. Po wysiedleniu w 1944 z Radziechowa przez władze sowieckie zamieszkał w Rymanowie. Jesienią tegoż roku otrzymał stanowisko pomocnika konserwatora zabytków w starostwie powiatowym w Krośnie. W maju 1945 podjął płatną praktykę w Centralnym Biurze Inwentaryzacji Zabytków w Krakowie. Z ramienia CBI uczestniczył w podróży inwentaryzacyjnej na Dolny Śląsk, zorganizowanej przez Naczelną Dyrekcję Muzeów i Ochrony Zabytków. W 1945 rozpoczął studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie. W l. 1946-49 był asystentem w Zakładzie Archeologii Klasycznej, a następnie, od marca 1950 do 1961, w Zakładzie Historii Sztuki. W 1950 złożył egzamin dyplomowy z pracą magisterską napisaną pod kierunkiem prof. Adama Bochnaka na temat pałacu w Narolu. Odbył wyjazdy stypendialne: w l. 1952-53 był w Czechosłowacji, a na przełomie 1958-59 na Węgrzech. W marcu 1965 obronił pracę doktorską pt. *Związki sztuki na ziemiach Słowaczyzny ze sztuką w Polsce w okresie od 1500 do 1650*, której promotorem był prof. A. Bochnak. Trawiony chorobą, wkrótce przeszedł na rentę.

Zainteresowania naukowe R. skupiały się głównie na problematyce związków polsko-czeskich i polsko-słowackich oraz sztuki polskiej terenów pd.-wsch. w granicach sprzed 1939 i obecnych. Owocem tych badań były liczne publikacje, m.in.: *Z dziejów związków artystycznych polsko-czeskich i polsko-słowackich w epoce Odrodzenia* (BHS 1953, nr 3-4), *Matejko a czeskie malarstwo historyczne* (W. 1957, materiały z sesji o Matejce organizowane przez Państw. Instytut Sztuki), artykuły w pismach słowackich, czeskich i polskich: „Pamiatky a Múzeá" (1953 i 1954), „Zpravy památkove péče" (1955), „Studia Renesansowe" (1963), „Folia Historiae Artium" (1968), „Rocznik Sądecki" (1972); w tomach z sesji Stow. Historyków Sztuki: „Sztuka około 1900" (1969), „Rokoko" (1970), „Renesans" (1976). Kontynuował badania nad pałacem w Narolu, które opublikował w „Biulet. Hist. Szt." (1953, nr 2) i w „Małopolskich Studiach Historycznych" (1960).

Od 1957 r. był członkiem Rady Konserwatorskiej woj. rzeszowskiego. Współpracował z Urzędem Konserwatorskim w Krakowie. Był członkiem Komisji Teorii i Historii Sztuki Oddz. PAN w Krakowie. Mimo postępującej choroby, stale czynny zawodowo i społecznie. Opracował liczne dokumentacje historyczno-konserwatorskie oraz udzielił wielu konsultacji zainteresowanym historią pd.-wsch. regionu Polski. Od połowy lat 60. do końca życia prowadził wykłady z historii sztuki w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, związane z kierunkiem konserwatorskim tej uczelni.

Od wczesnych lat życia interesował się krajoznawstwem. W latach szkolnych był współautorem przewodnika po powiecie radziechowskim. Później stały mu się bliskie okolice Krosna, czemu dał wyraz w licznych publikacjach o historii tego regionu. O zabytkach Krosna pisał w „Ziemi Krośnieńskiej" (1957, 1964), o historii miasta w tomie zbiorowym (1972). Dzięki staraniom u władz i konsultacjom przyczynił się do odnowienia kościoła farnego w Krośnie. Ostatnim materiałem oddanym przez niego do druku było opracowanie fary krośnieńskiej. Za zasługi

w upowszechnianiu wiedzy o historii, zabytkach i sztuce regionu otrzymał tytuł honorowego obywatela Krosna. W ostatnim okresie życia wracał wspomnieniami do kraju lat młodzieńczych. Napisał o pałacu w Perespie (mat. z sesji SHS „Rokoko", 1970) oraz uwagi o kościele i kaplicy zamkowej w Podhorcach („Sprawozd. Oddz. PAN w Krakowie" 1971 i 1972). Cenny materiał badawczy przedstawił w artykule *Kaplica zamkowa w Podhorcach* (BHS 1974, nr 1). W czasie licznych pobytów leczniczych w kurortach pd. Polski studiował architekturę polskich uzdrowisk. Swoje spostrzeżenia i badania opublikował w tomie „Sztuka 2 poł. XIX w." (mat. z sesji SHS, 1973) i w „Materiałach i sprawozdaniach konserwatorskich woj. krakowskiego" (1974). Ogółem opublikował ponad 50 artykułów i rozpraw. Był czynnym członkiem Stow. Historyków Sztuki.

Zmarł 30 IX 1976 w Krośnie.

A.M. Olszewski, *Juliusz Ross 1920-1976*, BHS 1977, nr 1, s. 112-113.

Alicja Lutostańska

ROZNERSKA Maria Anna (1934-2001), konserwator dzieł sztuki, prof. Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ur. 24 V 1934 w Czersku (woj. pomorskie, pow. Chojnice) w rodzinie rzemieślniczej, córka Andrzeja Koniecznego i Anny z Ossowskich. W 1952 ukończyła Liceum Ekonomiczno-Finansowe w Pile. Następnie studiowała w l. 1952-56 na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując 5 VII 1956 dyplom z technologii i technik malarskich oraz tytuł magistra na podstawie pracy powstałej w Katedrze Technologii i Technik Malarskich pt. *Zastosowanie tworzyw sztucznych do lakierów powłokowych*, napisanej pod kierunkiem zastępcy prof. Leonarda Torwirta i ówczesnego mgr. Wiesława Domasłowskiego (publ. w Zeszytach Nauk. UMK „Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo" 1968). Po ukończeniu studiów przez dwa miesiące (VIII-IX) zatrudniona była w Pracowni Konserwacji Malarstwa Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków – Oddz. w Toruniu. 1 X 1956 rozpoczęła pracę jako asystent w kierowanej przez L. Torwirta Katedrze Technologii i Technik Malarskich na WSP UMK w Toruniu. Z macierzystą uczelnią i wydziałem związała całą swoją pracę zawodową i karierę naukową. W l. 1956-60 była asystentem, 1960-66 st. asystentem, 1966-67 asystentem naukowo-technicznym. 27 XI 1967 w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie obroniła dysertację pt. *Skuteczność działania środków chemicznych na mikroflorę niszczącą tynki polichromowane. (Na przykładzie fragmentów zachowanych na zamku krzyżackim w Toruniu)*, której promotorem był prof. Kazimierz Malinowski (publ. *Skuteczność działania środków chemicznych na mikroflorę niszczącą temperowe malowidła ścienne*, „Mat. Zach.-Pom." 1968). Po uzyskaniu stopnia dr. nauk humanistycznych, mianowana 16 XII 1967 na stanowisko adiunkta w Katedrze Technologii i Technik Malarskich (od 1969 Zakład Technologii i Technik Sztuk Plastycznych). 1 X 1979 przeszła do Zakładu Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej, obejmując zarazem jego kierownictwo. Funkcję tę nieprzerwanie sprawowała aż do śmierci. W 1980 (26 VI) na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie przeprowadziła przewód kwalifikacyjny II stopnia oparty na pracy *Techniki malarskie „małych mistrzów holenderskich" na podstawie obrazów z Muzeum Narodowego w Gdańsku* oraz dokonanych konserwacji i restauracji dzieł sztuki. 1 V 1982 mianowana na stanowisko docenta, 1 II 1992 uzyskała nominację na prof. nadzwyczajnego UMK. W 1996 została prof. zwyczajnym.

Od 15 II 1978 do 30 IX 1980 była kierownikiem Podyplomowego Studium Konser-

wacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej na WSP UMK. W l. 1987-91 pełniła funkcję dyrektora Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, a w l. 1986-90 jako delegat Wydz. zasiadała w Senacie uczelni. Odbyła staże naukowe: w 1969 na ASP w Krakowie, w 1975 w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, a w latach 80. w ramach stypendium przyznanego przez Deutscher Akademischer Austauschdienst przebywała w Restaurierungszentrum der Landeshauptstadt Düsseldorf. Oprócz pracy na UMK wykładała także gościnnie na innych uczelniach, m.in. na Fachhochschule für Konservierung und Restaurierung Köln (1988 i 1993). Wychowała wiele pokoleń konserwatorów dzieł sztuki działających na całym świecie. Pod jej kierunkiem powstało kilkadziesiąt prac dyplomowych i magisterskich, ponadto była promotorem kilku rozpraw doktorskich i przewodów kwalifikacyjnych I stopnia. W 1987 powołana przez Zarząd Szkół Artystycznych Min. Kultury i Sztuki na członka zespołu programowego ds. kształcenia na kierunku konserwacja dzieł sztuki w szkolnictwie artystycznym. Brała także czynny udział w pracach Europejskiego Stow. Szkół Wyższych Kształcących Konserwatorów-Restauratorów Dzieł Sztuki (European Network for Conservation/Restauration Education).

Dorobek naukowy R. to prawie 45 publikacji wydanych w Polsce i za granicą z zakresu konserwacji i technologii dzieł sztuki. Do najważniejszych należą: *Badania nad uodpornieniem farb do malowania i punktowania malowideł ściennych na atak mikroflory* (Acta Universitatis Nicolai Copernici, „Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo" 1974), *Badania nad strukturalnym utwardzaniem malowideł ściennych roztworami polietylenu o niskim ciężarze cząsteczkowym. Wstępne próby laboratoryjne* (tamże, 1977), *Zastosowanie farb fluorescencyjnych do odróżniania punktowań i rekonstrukcji malowideł ściennych od oryginału* (tamże, 1979), *Eine neue Variante der Doublierungstechnik auf dem Vakuumtisch* („Maltechnik-Restauro" 1981, H. 2), *Farby i spoiwa malarskie używane do punktowania i rekonstrukcji malarstwa sztalugowego* (OZ 1983, nr 3-4), *Techniki malarskie „małych mistrzów holenderskich" XVII w.* (1991), *Promieniowanie Roentgena w badaniu dzieł sztuki. Istota, źródła, metody, zastosowanie* (wspólnie z M. Kiepuszewską, 1991), *Retusze w malarstwie sztalugowym. Przydatność farb Maimeri do punktowania i rekonstrukcji obrazów olejnych na płótnie* (z T. Malinowską, 1995), *Malarstwo ścienne. Przyczyny powstawania zniszczeń* (z P. Mikołajczykiem, 1995), *Der polychromierte Kruzifix aus der Jakob-Kirche in Toruń* (w: *Polychrome Skulptur in Europa. Technologie, Konservierung, Restaurierung*, 1999), *Mikroskopia fluorescencyjna – zastosowanie w badaniu budowy i procesów konserwacji malarstwa sztalugowego* (z Z. Rozłucką i J. Arszyńską, 2000).

Spektrum zainteresowań naukowych R. było niezwykle szerokie, od problematyki zachowania staroegipskich malowideł ściennych po konserwację malarstwa współczesnego. Na uwagę zasługuje zwłaszcza opracowany przez nią oraz jej współpracowników – Marcina Kozarzewskiego i Ryszarda Żankowskiego – nowy sposób dublowania obrazów sztalugowych na stole próżniowym, który całkowicie zlikwidował niebezpieczeństwo deformacji i spłaszczenia faktury malarskiej, co jest szczególnie istotne w przypadku malarstwa XIX- i XX-wiecznego. Rozwiązanie to jest obecnie powszechnie stosowane w pracowniach konserwatorskich na całym świecie.

Indywidualnie, w zespole lub ze współpracownikami wykonała konserwację i restaurację ponad 60 różnego typu zabytków, głównie malarstwa ściennego, tablicowego i sztalugowego oraz rzeźby polichromowanej z terenu Polski, Litwy, Bułgarii, Belgii, Niemiec i Szwecji. Do najważniejszych realizacji należą: konserwacja XVIII-wiecznych polichromii w kościele paraf.

w Rokitnie k. Gorzowa Wlkp. (1957-58), konserwacja renesansowych malowideł ściennych w prezbiterium kościoła pocysterskiego w Oliwie (1961), konserwacja romańskiego portalu z Ołbina w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu (1965), konserwacja XV-wiecznej rzeźby *Chrystus w Ogrójcu* z kościoła św. Jakuba w Toruniu (1965), odkrycie i konserwacja XV- i XVI-wiecznych malowideł ściennych w kościele paraf. w Lubiechowej k. Jeleniej Góry (1969-77), restauracja XVI-wiecznej ikony *Św. Jan Chrzciciel* z Muzeum Okr. w Toruniu (1970), konserwacja i restauracja późnogotyckiego krucyfiksu z belki tęczowej z d. kościoła katedralnego w Chełmży (1971), konserwacja malowideł ściennych w kościele św. Teresy w Wilnie (1972), konserwacja XVIII-wiecznych malowideł ściennych w klasztorze pocysterskim w Herkenrode k. Hasselt (Belgia, 1977), rozwarstwienie namalowanych na sobie dwu średniowiecznych malowideł ściennych z legendy o św. Jerzym w kościele NMP w Gdańsku (1982-84), konserwacja i restauracja barokowych malowideł w transepcie kościoła Św. Krzyża w Jeleniej Górze (1983-90), konserwacja i restauracja gotyckiej rzeźby Matki Boskiej z Grupy Ukrzyżowania z kościoła NMP w Gdańsku (1985-86), konserwacja i restauracja malowideł ściennych w kaplicy św. Jakuba w tej samej gdańskiej świątyni (1982-85), konserwacja XIV-wiecznych malowideł ściennych w oratorium św. Jakuba w d. klasztorze cysterskim w Lądzie nad Wartą (1900-96), konserwacja malowideł ściennych *Ukrzyżowanie* i *Sąd Ostateczny* z 4 ćw. XIV w. w prezbiterium kościoła śś. Janów w Toruniu (1991), konserwacja późnogotyckiego tryptyku św. Jodoka z Sątop ze zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (1991-2000), udział w l. 1992-94 w polsko-niemieckim projekcie *Wzorcowe badania historyczne i restauratorskie oraz prace konserwatorskie w Kościele Pokoju pw. św. Trójcy w Świdnicy* nagrodzonym Złotym Medalem na Międzynarodowych Targach Konserwatorskich w Lipsku – *Denkmal'98* (31 X 1998), konserwacja zespołu XVII-XIX-wiecznych malowideł ściennych w kościele paraf. w Skrzatuszu (1993-95), częściowa konserwacja romańskich polichromii w absydzie kolegiaty w Tumie pod Łęczycą (1995-96), konserwacja XV-wiecznego obrazu Matki Boskiej Zwycięskiej z Brdowa (1995-2000), konserwacja i restauracja pochodzącego z k. XIV w. krucyfiksu mistycznego w typie *Drzewa Życia* z kościoła św. Jakuba w Toruniu (1999).

Brała udział w wystawach konserwatorskich w Toruniu (1966, 1971, 1985, 1997, 2001) i Poznaniu (1985, Inter-Art'85). Wchodziła również w skład Komitetu Naukowego wystawy *Serenissima, światło Wenecji*, zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w Warszawie (1997). Była członkiem krajowych i zagranicznych stowarzyszeń twórczych, naukowych i konserwatorskich, m.in. Zw. Polskich Artystów Plastyków, Stow. Historyków Sztuki, Międzynarodowego Instytutu Konserwacji (Institut Internationale de la Conservation), na którego kongresie w Wiedniu w 1980 reprezentowała polskie środowisko konserwatorskie. Od 1976 rzeczoznawca Min. Kultury i Sztuki w zakresie konserwacji i restauracji dzieł sztuki. Wykonała wiele specjalistycznych ekspertyz, m.in. konsultowała problemy związane z konserwacją i restauracją średniowiecznego ołtarza głównego katedry w Hamburgu. Przeprowadzone przy nim w ramach polsko-niemieckiego projektu prace konserwatorskie nagrodzono Złotym Medalem na Międzynarodowych Targach Konserwatorskich w Lipsku – *Denkmal'2000* (26 X 2000).

Odznaczona m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1977), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1987), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1996), Medalem 40-lecia UMK (1987) oraz medalem „Za Zasługi dla Rozwoju Uczelni" (1992). Otrzymała nagrodę indywidualną min. na-

uki, szkolnictwa wyższego i techniki III stopnia (1985).

Z małżeństwa z Henrykiem Pawłem Roznerskim, chemikiem, miała córkę Ewę Marię Roznerską-Świerczewską (ur. 17 V 1960), która ukończyła konserwację malarstwa i rzeźby polichromowanej.

Zmarła 17 IV 2001 w Toruniu. Pochowana 21 IV na tzw. nowym cmentarzu na Mokrem.

Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny, wyd. 3, W. 1993, s. 609; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945-1994. Materiały do biografii*, red. S. Kalembka, Tor. 1995, s. 592-593; D. Markowski, *Prof. Maria Roznerska (1934-2001)*, „Głos Uczelni" 2001, nr 5, s. 19; B.J. Rouba, *Profesor doktor Maria Roznerska (1934-2001)*, „Biul. Inf. Kons. Dzieł Sztuki" 2001, nr 2, s. 203; taż, *Profesor zwyczajny dr Maria Roznerska (1934-2001)*, w: *Współcześni uczeni polscy. Słownik biograficzny*, t. III, W. 2000, s. 689; *Zachować przeszłość – konserwacja i restauracja dzieł sztuki*, Tor. 2001, s. 17-18; *Maria Roznerska*, tamże, s. 180; Archiwum UMK w Toruniu, Akta kadrowe sygn. Sz.-46/79.

Emanuel Okoń

RYCHLICKI Florian (1910-1988), architekt.

Ur. 11 II 1910 w Poznaniu jako syn znanego budowniczego poznańskiego Edmunda i Lucyny z Wejchanów. W 1928 ukończył Gimnazjum im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu. Następnie rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej, ale w 1931 sytuacja życiowa zmusiła go do przerwania nauki i podjęcia pracy zarobkowej w firmie budowlanej J. Straussa w Poznaniu. W 1933 został zatrudniony w pracowni architektonicznej S. Cybichowskiego. Rok później powrócił na studia politechniczne w Gdańsku i w 1937 uzyskał absolutorium. Po powrocie do Poznania pracował w przedsiębiorstwie budowlanym swego ojca. W 1939 został zatrudniony w Wydz. Rozbudowy Miasta Poznania i pracował tam do wybuchu wojny. Spośród licznych przedwojennych dokonań projektowych i realizacyjnych R. wymienić należy kierowanie najbardziej wówczas awangardową budową gmachu PKO przy pl. Wolności. W czasie okupacji niemieckiej pracował w biurze projektów budowlanych d. firmy H. Cegielski w Poznaniu, gdzie wykonał szereg projektów obiektów fabrycznych. Od marca 1945 do lutego 1946 był kierownikiem biura odbudowy gmachów Uniw. Poznańskiego, a następnie, do końca 1948, pracował w prywatnej firmie „Odbudowa", produkującej drewniane domki wiejskie.

W 1949 zdał egzamin II stopnia na Wydz. Architektury PG i uzyskał dyplom inż. architekta – mgr. sztuk technicznych. Wcześniej w tym samym roku podjął pracę w Centralnym Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych, przeorganizowanym w 1951 w Miastoprojekt-Poznań. W 1954 został kierownikiem i gen. projektantem pracowni „Staromiejska" powołanej w Miastoprojekcie do odbudowy Starego Rynku i zniszczonych części Starego Miasta. Był współtwórcą odbudowy dziewięciu kamienic na Starym Rynku: nr 41 i 42 z Henrykiem Marcinkowskim, nr 55, 56 (Kamienica Złocista), 57, 59 i 60 z Reginą Pawulanką i Włodzimierzem Wojciechowskim, nr 87 i 88 z Izabelą Wisłocką; pięciu kamienic przy ul. Koziej (nr 23-27) i kamienicy przy ul. Wrocławskiej 1 – z Pawulanką i Wojciechowskim. Samodzielnie zaprojektował odbudowę domu przy ul. Kramarskiej 8. Opracował również projekt odbudowy i adaptacji Zamku Przemysła na Muzeum Kultury Materialnej.

Był również autorem projektów wielu budowli współczesnych, przede wszystkim użyteczności publicznej. W Poznaniu: budynku Fizjologii Roślin i Chemii Rolnej Akademii Rolniczej przy ul. Niestachowskiej, zespołu obiektów Technikum Mechaniczne-

go przy ul. Kórnickiej, zespołu budynków Lecznicy Zwierząt przy ul. Marcelińskiej, Szkoły Podstawowej przy ul. Rutkowskiego. Zaprojektował szkoły podstawowe w Gnieźnie, Gostyniu, Mosinie i Czamkowie. W Miastoprojekcie-Poznań pracował do przejścia na emeryturę w 1966. Pełnił w tym czasie wiele odpowiedzialnych funkcji społecznych: był członkiem prezydium Woj. Komisji Budowlanej (1958-62), Miejskiej Komisji Budowlanej oraz Woj. Komitetu Funduszu Odbudowy Szkół (1962-64). Od 1958 do końca swej pracy zawodowej był członkiem Woj. Komisji Urbanistyki i Architektury oraz Rady Technicznej w Miastoprojekcie-Poznań. Był laureatem nagrody II stopnia Komitetu ds. Urbanistyki i Architektury za projekt odbudowy Starego Rynku w Poznaniu (1956) oraz nagrody III stopnia min. budownictwa i przem. materiałów bud. za projekt szkoły w Gnieźnie (1966). Za zasługi w pracy zawodowej i społecznej został odznaczony Srebrnym (1951) i Złotym (1956) Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1964), złotą odznaką SARP, medalem „Za Ochronę Zabytków Województwa Poznańskiego", złotymi odznakami Miastoprojektu, Zw. Nauczycielstwa Polskiego, „Zasłużony dla Budownictwa i PMB", „Zasłużony dla m. Poznania" i wieloma innymi odznaczeniami.

Żonaty z Heleną Staśkiewicz, miał córkę Marię – stomatologa.

Zmarł 21 VI 1988, pochowany na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971, s. 59, 112-116; akta archiwalne SARP Oddz. w Poznaniu; archiwum rodzinne; relacja zięcia dr. M. Rólskiego.

Henryk Nowakowski

S

SAMBORSKI Mieczysław Bohdan (1926-1999), architekt, gł. projektant odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie.

Ur. 17 VII 1926 w Lublinie, syn Adama, pracownika drukarskiego, rzeźbiarza amatora, i Marii Nowosadzkiej. W okresie okupacji niemieckiej uczył się w szkole handlowej i pracował jako rachmistrz w Sędziszowie Małopolskim. W l. 1943-45 należał do organizacji podziemnych; początkowo był członkiem Szarych Szeregów, następnie ukończył podchorążówkę AK i działał pod pseudonimem „Super". Po wojnie kontynuował naukę. W 1946 uzyskał świadectwo dojrzałości i podjął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej, które ukończył w 1952 z tytułem mgr. inż. architekta. Pracę zawodową rozpoczął w czasie studiów. Od 1949 był zatrudniony kolejno w Zjednoczonych Pracowniach Architektonicznych w Warszawie, w Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych i Zarządzie Osiedli Robotniczych w Miastoprojekcie „Stolica-Południe", w którym opracowywał dokumentację projektową dla osiedli Muranów, Ochota i Sielce, a także (krótko) w Biurze Projektów Przemysłu Drzewnego. W 1956 rozpoczął pracę w oddziale warszawskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków na stanowisku st. projektanta i kierownika Pracowni „Zamek Królewski", w której pod kierunkiem prof. Jana Bogusławskiego brał udział w opracowaniu projektu odbudowy Zamku. W 1961 prace te zostały przerwane w wyniku decyzji władz PRL. W 1963 wyjechał do Francji na staż projektancki; w kilku francuskich pracowniach opracowywał projekty z zakresu budownictwa mieszkaniowego, przemysłowego i użyteczności publicznej.

Wrócił do kraju w 1964 i ponownie podjął pracę w oddziale warszawskim PP PKZ na stanowisku naczelnego inżyniera, a następnie dyrektora. Pod jego kierunkiem prowadzone były prace konserwatorsko-budowlane m.in. w Bibliotece Stanisławowskiej i skrzydle kuchennym Zamku Królewskiego oraz w pałacu w Radziejowicach. W 1964 prowadził prace badawcze w kaplicy zamku lubelskiego, które były podstawą przygotowania programu konserwatorskiego. Wraz z Piotrem Rudniewskim napisał artykuł *Problemy związane z pracami konserwatorskimi przy kaplicy św. Trójcy na zamku w Lublinie* (OZ 1968, nr 3). W 1967 zrezygnował z funkcji dyrektora oddz. i objął stanowisko st. specjalisty ds. projektowania architektonicznego – przewodniczył radom technicznym, sprawdzał i weryfikował dokumentację projektową, nadzorował działalność w zakresie informacji naukowo-technicznej i konserwatorskiej. Wziął udział w sympozjum UNESCO we Włoszech na temat zawilgocenia obiektów zabytkowych. W 1968 ukończył podyplomowy kurs konserwatorski organizowany przez Katedrę Zabytkoznawstwa i Muzealnictwa Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu. W l. 1969-71 uczestniczył w pracach projektowych PP PKZ prowadzonych przy rekonstrukcji świątyni Hatszepsut w Deir el Bahari (Egipt).

W 1971 rozpoczął się najważniejszy etap jego działalności architektoniczno-konserwatorskiej – został gł. projektantem reaktywowanej Pracowni Projektowej „Zamek". Pracownia działała początkowo w oddz. warszawskim PP PKZ, następnie w nowo utwo-

rzonym oddziale Kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. S. wraz z Ireną Oborską był gł. projektantem architektury (gen. projektantem był prof. Jan Bogusławski). Ponadto do jego obowiązków należał nadzór nad pracami badawczymi, konserwatorskimi i projektowymi związanymi z odbudową i wyposażeniem Zamku, koordynacja działań zespołów pekazetowskich z całego kraju zaangażowanych w te prace, pozyskiwanie materiałów i środków, działalność informacyjna i publikacje, współpraca z gremiami opiniującymi i nadzorującymi odbudowę. W 1978 objął stanowisko zastępcy dyrektora ds. naukowo-konserwatorskich oddziału Kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego. Nadzorował również prace w innych obiektach, m.in. Cytadeli Warszawskiej. Napisał *Szkic do odbudowy Zamku Królewskiego* („Kronika Warszawy" 1977, nr 1).

W l. 1981-82 brał udział w pracach studialnych i projektowych związanych z rewaloryzacją cytadeli w Algierze jako st. projektant i kierownik kontraktu. W 1982, pozostając w Algierii, przeniósł się z PP PKZ do Biura Projektowo-Badawczego Budownictwa „Miastoprojekt-Budopol" w Warszawie. Po powrocie w 1987 do kraju kontynuował działalność projektową. M.in. pełnił nadzór konserwatorski nad pracami modernizacyjnymi d. Domu Towarowego Bracia Jabłkowscy przy ul. Brackiej w Warszawie, był gł. projektantem adaptacji i modernizacji trzech budynków na terenie podzamcza – Oficyny, Małej Oficyny i Willi, autorem programu modernizacji kamienicy przy ul. Marszałkowskiej 72.

Był członkiem Stow. Architektów Polskich od 1953 i Stow. Historyków Sztuki; wygłosił szereg referatów i wykładów na tematy konserwatorskie w kraju i za granicą. Został odznaczony Krzyżem Armii Krajowej za działalność w podziemiu oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski za prace projektowe Zamku. Ponadto otrzymał szereg innych odznaczeń, nagród i dyplomów.

Ożeniony z Barbarą Kamińską, redaktorem w Państw. Instytucie Wydawniczym. Miał syna Krzysztofa, architekta, oraz córkę Annę, teatrologa i tłumacza z jęz. angielskiego.

Zmarł 22 VIII 1999 w Warszawie i został pochowany na cmentarzu paraf. na Okęciu.

Restytucja Zamku Królewskiego w Warszawie, oprac. zbiorowe pod red. T. P o l a k a, W. 2001 passim; informacje żony Barbary Samborskiej zam. w Warszawie.

Jan Gromnicki

SAWICKI Stefan Teofil (1890-1967), architekt.

Ur. 15 VI 1890 w Dreźnie w Niemczech jako najstarsze z pięciorga dzieci krawca Ludwika i Tekli z Konopków. Po ukończeniu w 1908 szkoły realnej uczył się w Saksońskiej Królewskiej Szkole Budowlanej w Dreźnie, którą ukończył w 1913 uzyskując dwukrotnie medal saskiego Min. Oświaty oraz specjalne stypendium naukowe, umożliwiające trzymiesięczną podróż studyjną (Niemcy, Austria, Węgry i Szwajcaria). Następnie, do końca 1917 pracował w Wydz. Budowlanym Zarządu Miejskiego Drezna pod kierownictwem prof. Erlweina, a potem znanego architekta prof. Hansa Poelziga. W l. 1917-19 odbył służbę wojskową jako rzeczoznawca budowlany. Jednocześnie był słuchaczem Politechniki Drezdeńskiej i Akademii Sztuk Pięknych w Dreźnie.

W lipcu 1919 przyjechał do Poznania i przez pół roku pracował w biurze projektowym Adama Ballenstaedta, a następnie w Urzędzie Budownictwa Wojskowego DOK VII Poznań pod kierownictwem arch. M. Andrzejewskiego. W kwietniu 1922 podjął pracę architekta w Wydz. Woj. Robót Publicznych w Poznaniu. W l. 1927-29 pracował jako architekt projektant w Wydz.

Budowlanym Powsz. Wystawy Krajowej w Poznaniu pod kierownictwem radcy budowlanego arch. Rogera Sławskiego. W l. 1930-34 był kierownikiem Oddz. Budowlanego Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych. Następnie założył własne biuro architektoniczne. Podczas okupacji hitlerowskiej pracował w Wydz. Budowlanym Dyrekcji Poczt. Po wojnie, od lutego 1945 do lipca 1949, był architektem w Zarządzie Miejskim w Poznaniu i kierował odbudową starego ratusza (przede wszystkim wieży). W 1950 uzyskał dyplom inż. architekta nadany mu przez Państw. Komisję Weryfikacyjno-Egzaminacyjną przy Szkole Inżynierskiej w Poznaniu. Rok wcześniej podjął pracę w Centralnym Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych w Poznaniu, przeorganizowanym w 1951 w Miastoprojekt-Poznań, gdzie pracował do przejścia na emeryturę w 1963.

Przed wojną zaprojektował w Poznaniu m.in. gmach Wydz. Rolniczo-Leśnego Uniw. Poznańskiego na Sołaczu, kościół na Górczynie, gmach Fundacji Twardowskich przy ul. Kochanowskiego, szereg domów mieszkalnych i willi. W Obornikach zaprojektował i wybudował gmach Ubezpieczalni Społecznej, w Ludwikowie dom admin. Sanatorium „Staszycówka" oraz kościół w Luboniu. Dla PWK wykonał projekty pawilonów: Sp. Akc. Hartwig Kantorowicz, gospodarstwa hodowlanego i obory wzorcowej.

Po wojnie szczególnie zasłużył się w odbudowie obiektów zabytkowych na Starym Mieście w Poznaniu. W pierwszych latach kierował odbudową ratusza, kościoła św. Marcina, fary i kościoła Karmelitów. Od 1950, już jako pracownik Miastoprojektu-Poznań, a od 1954 kierownik zespołu architektonicznego w pracowni „Staromiejska", zaprojektował i nadzorował odbudowę wielu kamienic na Starym Rynku: nr 37 (Czerwona Apteka), 38, 39, 49, 50 (kamienica Pod Daszkiem), 51, 63, 64, 65, 67, 68 (kamienica Garczyńskich), 86, a także domów przy ul. Koziej 16 i 17, Kramarskiej 4, Wronieckiej 6, 7 i 8 oraz Żydowskiej 8. Poza tym zaprojektował i zrealizował wiele współczesnych domów mieszkalnych i handlowych w innych dzielnicach Poznania, m.in. dom dla studentów przy ul. Mielżyńskiego.

W czasie pracy zawodowej pełnił wiele zaszczytnych funkcji społecznych i aktywnie uczestniczył w pracach środowiska architektów i budowniczych. Od 1930 do 1962 (z przerwą w czasie okupacji) był biegłym sądowym w dziedzinie budownictwa Sądu Apelacyjnego i Sądu Woj. w Poznaniu, w l. 1936-39 członkiem Komisji Technicznej przy Zarządzie Miejskim. W 1932 został przyjęty do Koła Architektów w Poznaniu, potem był członkiem Stow. Architektów Polskich, Korporacji Budowniczych Poznańskich „Strzecha" i Stow. Inżynierów i Techników NOT w Poznaniu. Brał udział w licznych konkursach architektonicznych, m.in. uzyskał I nagrodę za „przeistoczenie Placu Wolności" w Poznaniu, za projekt Domu Rzemieślniczego, rozbudowę Krajowej Kliniki dla Położnictwa (współpraca z M. Pospieszalskim), cmentarz centralny na Junikowie w Poznaniu (współpraca z S. Pajzderskim), gmach admin. i dom mieszkalny Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych (współpraca). Był również laureatem zespołowej nagrody II stopnia Komitetu ds. Urbanistyki i Architektury w dziale konserwacji zabytków – za projekt rekonstrukcji obrzeżnej zabudowy Starego Rynku w Poznaniu. Za prace projektowe przy organizacji Powsz. Wystawy Krajowej w Poznaniu otrzymał w 1929 Złoty Krzyż Zasługi, który po raz drugi przyznano mu w 1954. Poza tym odznaczony został srebrną odznaką PZITB (1960), Odznaką Honorową Miasta Poznania, medalem „Za Ochronę Zabytków Woj. Poznańskiego" i wieloma innymi wyróżnieniami.

Był żonaty z Wandą Danecką z Gniezna. Syn Janusz jest profesorem na Wydz. Elektrycznym Politechniki Poznańskiej.

Zmarł 8 X 1967, pochowany został na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971, s. 111, 113, 118, 119; K. Sobkowicz, *Architekci wielkopolscy*, P. 1988; rodzinne akta archiwalne syna Janusza Sawickiego.

Henryk Nowakowski

SAWICKI Tymoteusz Mieczysław (1890-1946), architekt, konserwator zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego.

Ur. 13 I 1890 w Brzesku na Kielecczyźnie. Studia rozpoczął na Politechnice w Pradze, ukończył na Politechnice Warszawskiej otrzymując w 1921 dyplom inż. architekta – pierwszy na Wydz. Architektury. Tematem pracy była konserwacja murów obronnych Warszawy. Od 1916 pracował przy inwentaryzacji Zamku Królewskiego w Warszawie, od 1919 był st. referentem Wydz. Architektury i Opieki nad Krajobrazem w Min. Wyznań Rel. i Oświec. Publ., a od 1931 konserwatorem zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego. Jednocześnie od 1919 był wykładowcą Państw. Szkoły Budownictwa i Żeńskiej Szkoły Architektury im. S. Noakowskiego, gdzie uczył również w czasie wojny. Współpracował z arch. Jarosławem Wojciechowskim. Jako konserwator zabytków woj. łódzkiego nadzorował w latach 30. prace architektoniczno-badawcze i inżynieryjne prowadzone w romańskiej bazylice w Tumie pod Łęczycą, kierownictwo nad pracami konserwatorskimi sprawował Jan Witkiewicz-Koszczyc. W konsultacjach oprócz S. udział brali Jarosław Wojciechowski i Gerard Ciołek. Po raz pierwszy w Polsce wykonano tu zastrzyki cementowe wzmacniające kamienne mury. S. opracował ikonografię stanisławowskiej Warszawy w obrazach Canaletta. Opublikował m.in.: *Bernardo Bellotto Canaletto i jego widoki Warszawy* (1922), *Warszawa w obrazach Bernarda Bellotta Canaletta* (1927), *Jurydyki i ratusze Warszawy* („Kronika Warszawy" 1925), *Kalwaria Ujazdowska* („Wiadomości Kons." 1939), *Dziesięć lat pracy w Tumie pod Łęczycą* (1939), ponadto liczne artykuły popularne o zabytkach i ich ochronie w „Architekturze i Budown.", „Stolicy", „Pionie", „Polsce Zbrojnej" i in. Po wyzwoleniu od 1945 pracował w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, był członkiem komisji konserwatorskiej.

Zmarł w Warszawie 6 IV 1946.

Łoza, *Architekci: Politechnika Warszawska – wspomnienia pracowników i studentów 1939-1945*, W. 1990; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, W. 1994, s. 245.

Anna Czapska

SAWNOR Danuta (1922-1999), konserwator malarstwa sztalugowego i ściennego oraz rzeźby polichromowanej i złoconej, art. malarz.

Ur. 4 IX 1922 w Warszawie, córka znanego jubilera Jana Wolskiego i Lucyny Muszalak. Po ukończeniu liceum studiowała w l. 1950-58 na Wydz. Konserwacji Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Pod kierunkiem prof. Bohdana Marconiego uzyskała w 1958 dyplom ze specjalizacją konserwacji malarstwa sztalugowego i ściennego oraz rzeźby polichromowanej i złoconej. W l. 1962-66 pracowała w Pracowni Konserwacji Malarstwa oddz. warszawskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, prowadzonej przez prof. B. Marconiego, uczestnicząc w konserwacji licznych zabytków sztuki. Od 1968 do końca życia prowadziła własną pracownię malarską i konserwatorską przy ul. Lekarskiej 3 w Warszawie. Pozostawiła po sobie bardzo wiele dzieł malarskich wykonanych w różnych technikach, głównie olejnych na płótnie i drewnie. Namalowała ok. 60 portretów znanych osób, w tym papieża Jana Pawła II. Tworzyła wizerunki osób współczesnych z modeli oraz

ludzi nieżyjących, oparte na przekazach historycznych. Z mistrzowstwem wykonywała kopie starego malarstwa polskiego i obcego dla muzeów i kolekcji polskich i zagranicznych: dla Muzeum Literatury w Warszawie – kopię porteru Adama Mickiewicza pędzla Henryka Rodakowskiego oraz obrazu *Ostatni grosz* Jana Feliksa Piwarskiego, na zamówienie Rady Państwa – kopię portretu Tadeusza Kościuszki do Białego Domu w Waszyngtonie, dla Tow. im. Fryderyka Chopina – kopie portretów Józefa Elsnera i jego małżonki, dla Muzeum Historycznego m.st. Warszawy – kopię obrazu *Plac Bankowy* pędzla Wincentego Kasprzyckiego, wiele kopii dla Muzeum Narodowego w Warszawie i jego oddziałów, w tym *Sąd Salomona* Marcello Baciarellego (Łazienki) i portretu Stanisława Małachowskiego pędzla Józefa Grassiego (Wilanów). W zbiorach renomowanych muzeów znajduje się ok. 20 kopii autorstwa S. Kopiowała również pomnikowe dzieła malarstwa batalistycznego, wykonała kilka dużych obrazów znanych scen bitewnych, w tym *Bitwę pod Grunwaldem* Jana Matejki i dzieła Wojciecha Kossaka dla spektaklu w Telewizji Polskiej oraz *Bitwę pod Waterloo* na zlecenie z Londynu. Na zamówienia scenografów tworzyła do filmów telewizyjnych różnego rodzaju sceny rodzajowe, portrety i krajobrazy. Dla kościoła w Ugoszczy k. Siedlec namalowała stacje Męki Pańskiej. Tworzyła również, z wielką lekkością i wyczuciem stylu, kompozycje tematyczne na podstawie motywów starego malarstwa. Namalowała ok. 50 pastiszów martwych natur w stylu holenderskim przedstawiających kwiaty, owoce, a także różne sceny rodzajowe, które sprzedawane były w galeriach polskich i domach aukcyjnych w Monachium. W domach prywatnych znajduje się ok. 20 obrazów jej pędzla: pejzaże w stylu malarstwa Turnera, sceny myśliwskie w stylu niemieckim, sceny ze zwierzętami w stylu monachijskim i in.

W dziedzinie konserwacji pracowała samodzielnie przy obiektach sztuki sakralnej: gotyckim tryptyku w kościele w Pruszczu Gdańskim, *Ostatniej Wieczerzy* i *Św. Annie Samotrzeciej* w kolegiacie kołobrzeskiej. Pracowała w zespołach konserwatorskich przy renowacji polichromii J. Plerscha w pałacu Myślewickim w Łazienkach oraz w Sali Uczt króla Jana III w pałacu w Wilanowie, a także przy konserwacji obrazu *Św. Jan Chrzciciel* warsztatu D. Tintoretta z kościoła paraf. w Tarnogrodzie.

Od 1961 należała do Stow. Historyków Sztuki. W l. 1964-67 była sekretarzem Zarządu Sekcji Konserwatorskiej Oddz. Warszawskiego Zw. Polskich Artystów Plastyków, a od 1967 – Zarządu Gł. ZPAP. Uczestniczyła w wystawach zbiorowych: w 1966 w wystawie prac konserwatorskich OW ZPAP oraz w Galerii Sztuki MDM. Odznaczona Złotą Odznaką ZPAP za wybitne osiągnięcia artystyczne oraz uhonorowana nagrodą Rady Konserwatorskiej PP PKZ za konserwację XV-wiecznego obrazu *Zaśnięcie NMP* w kościele św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim.

Z małżeństwa z Kazimierzem Sawnorem urodził się w 1948 syn Andrzej.

Zmarła 10 III 1999, pochowana na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Słownik Artystów Plastyków. Okręg Warszawski ZPAP, W. 1972, s. 495; informacje Aliny Rościszewskiej-Jastrzębskiej i Konrada a'Donau Szpindlera zam. w Warszawie.

Alicja Lutostańska

SCHMID Bernhard Ernst Gustaw (1872-1947), architekt, konserwator zabytków Prus Zachodnich, kierownik prac badawczych i konserwatorskich w zamku malborskim, wykładowca Uniw. w Królewcu.

Ur. 26 IX 1872 w Bernburgu nad Saalą (Niemcy) jako syn Fryderyka Wilhelma Gustawa, oficera wojsk niemieckich, i Anny Idy Ernestyny von der Oelsnitz. Po otrzyma-

niu w 1891 świadectwa maturalnego w Kołobrzegu, podjął studia w zakresie budownictwa na Politechnice Berlińskiej. W tymże roku zdał egzamin budowlany i rozpoczął pracę jako budowniczy rządowy w Andernach, a następnie w Koblencji. W l. 1897-1925 był kierownikiem urzędu budowlanego w Malborku i zaczął współpracę z Conradem Steinbrechtem, kierownikiem prac konserwatorskich na malborskim zamku. W l. 1903-41 sprawował jednocześnie urząd konserwatora regionu Dolnej Wisły (Prusy Zach.), a w 1922 objął dodatkowo po C. Steinbrechcie funkcję kierownika prac badawczych i konserwatorskich na zamku, którą pełnił do 1945. W l. 1943-44 prowadził wykłady na Uniw. Królewieckim.

S. rozwinął imponującą działalność naukową obejmującą prawie wszystkie dziedziny dawnej sztuki regionu. *Baukunst und bildende Kunst im Preussenlande* (1931) stanowi pierwszą próbę monograficznego ujęcia dziejów sztuki średniowiecznej. Jednak głównym przedmiotem jego zainteresowań była architektura warowna zakonu krzyżackiego z zamkiem malborskim na czele. Opublikował *Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen* (1938) oraz *Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen* („Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung" 1942), a pośmiertnie wydana praca *Die Marienburg – ihre Baugeschichte* (1955) jest nadal podstawową monografią zamku malborskiego. Podejmował także badania nad nowatorskimi wówczas tematami z dziedziny historii ochrony i konserwacji zabytków w regionie. Duże znaczenie dla rozwoju badań nad sztuką regionu oraz dla usprawnienia przedsięwzięć konserwatorskich miała jego działalność w zakresie inwentaryzacji zabytków. Kontynuował serię wydaw. „Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen", rozpoczętą przez J. Heisego w 1888. Opracował jej trzy ostatnie tomy, rozszerzając w stosunku do poprzednich koncepcję i zakres rzeczowy, obejmujące zabytki na obszarze pow. Susz (1906), Sztum (1909) i Malbork (1919, bez miasta i zamku). Materiały do tomu zabytków miasta Malborka wraz z zamkiem uległy w 1945 rozproszeniu i częściowemu zniszczeniu. Opracował także dwa skrótowe katalogi zabytków średniowiecznych obejmujące nieco szerszy niż wymienione inwentarze obszar państwa krzyżackiego pt. *Bau und Kunstdenkmäler der Ordenszeit in Preussen* (*Kulmerland und Pomerellen*, 1939 i *Pomeranien, das Oberland und das Grosse Werder*, 1941). Publikowany dorobek naukowy S. obejmuje przeszło 200 pozycji (por. E. Wermke, *Bibliographie der Geschichte von Ost und Westpreussen*, 1962-1978).

Z licznych obiektów, przy których S. prowadził prace konserwatorskie wymienić należy: ratusz w Malborku (po 1899), szczyt wsch. fary w Brodnicy i maswerki w oknach kościoła św. Jana w Toruniu (1908), refektarz zamku w Bierzgłowie, Zbrojownię Wielką w Gdańsku, ołtarz św. Wolfganga z kościoła św. Jana w Toruniu (1911), obrazy z kościoła farnego w Kartuzach (1915), zamek w Świeciu i obrazy A. Stecha z katedry w Pelplinie (1916), kościół pokatedralny w Kwidzynie, kościół w Łęgnowie, zamek w Szymbarku (1917). Prace te dokumentował w publikowanych sprawozdaniach. W l. 1922-45 znaczna część jego działań konserwatorskich dotyczyła zamku malborskiego: w 1922 – korekta kształtu części wsch. kaplicy wielkiego mistrza, od 1923 – nowy dach nad pałacem wielkiego mistrza, od 1924 – umocnienia zewn. wraz z szeregiem wież i bram, od 1937 – elementy zabudowy podzamcza, od 1941 – zabezpieczenie zamku i zbiorów na wypadek bezpośrednich działań wojennych (m.in. demontaż i zapakowanie witraży i wielu elementów wyposażenia, wykonanie osłon dla części rzeźb architektonicznych, odlewy kolosalnej figury Madonny z niszy zewn. prezbiterium kościoła zamkowego itd.). Całokształt działań konserwatorskich S. na terenie zamku charakteryzuje skrótowo redagowany przez niego od 1922 „Geschäftsbericht des Vorstandes

des Vereines für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg" (1903-1936/37).

Liczne zasługi S. w pracy zawodowej i badawczej skłoniły senaty Politechniki Gdańskiej i Uniw. Królewieckiego do nadania mu tytułu doktora honoris causa. Uczelnia królewiecka wyróżniła go nadto tytułem profesora honorowego.

Był żonaty dwukrotnie: z Luizą Hamanke (zm. 1927) i Elzą Verą Traeger, 1-voto Bieneck. Oba małżeństwa były bezdzietne.

Po ewakuacji z Malborka od 1945 mieszkał w Husum (Niemcy), gdzie zmarł 11 II 1947.

Altpreussische Biographie, Bd. II, s. 619-620; E. Volmar, *Bernhard Schmid in memoriam*, „Westpreussen Jahrbuch" 1950, s. 34-36; E. Keyser, *Bernhard Schmid (1872-1947)*, „Zeitschrift für Ostforschung" 1952, s. 539-542; K. Hauke, *Bernhard Schmid, der letzte Baumeister der Marienburg*, „Jahrbuch der Albertus Universität zu Königsberg/Pr." 1954, s. 23-28; H. Boockmann, *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg*, w: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1972, s. 99-162; G. Ohlhoff, *In memoriam Bernhard Schmid (1872-1947)*, „Marienburger Zeitung" 1977, nr 352-353; *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Suplement 1, Gd. 1998, s. 266-267; R. Zacharias, *Bernhard Schmid 1872-1947...*, w: *Das Preussenland als Forschungsaufgabe...*, Lüneburg 2000, s. 687-714.

Marian Arszyński

SEMRAU Artur (1862-1940), filolog, historyk, archiwista, miejski konserwator zabytków w Toruniu.

Ur. 20 VII 1862 w Lękartach k. Lubawy jako syn Karola, leśniczego, i Wilhelminy Sablotny. Po nauce w progimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim i gimnazjum w Toruniu odbywał od 1877 studia filologiczne we Wrocławiu i Greifswaldzie. Wiedzę uzupełniał systematycznie w czasie wielu późniejszych podróży naukowych, m.in. do Austrii, Belgii, Francji, Grecji, Rosji, Włoch i Szwajcarii. W 1887 podjął pracę jako nauczyciel w progimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim. W 1892 zamieszkał w Toruniu, gdzie od 1919 nauczał w miejscowym gimnazjum. Od 1896 pełnił równocześnie obowiązki kustosza muzeum miejskiego, zaś od 1899 także kierownika archiwum. W tym czasie rozwinął też niezwykle ożywioną, utrzymaną na wysokim poziomie, działalność naukową dotyczącą przede wszystkim historii Torunia i regionu pomorskiego. Znaczna część jego prac ma także duże znaczenie dla naukowego rozpoznania tutejszych zabytków, zarówno pod kątem widzenia ich problematyki artystycznej, jak konserwatorskiej. Są to przede wszystkim publikacje w „Mitteilungen des Coppernicus Vereins": *Einige Bemerkungen über das aufgedeckte Fresco in der Johanneskirche zu Thorn* (16, 1908), *Die Wiederherstellung des Rathauses der Altstadt Thorn in der Jahren 1722-1738* (22, 1914), *Die Anlage und Baugeschichte der Ordensburg Thorn* (24, 1916), *Die Marktgebäude in der Altstadt Thorn im XIII Jh.* (24, 1916), *Beitrag zur Geschichte der Bautätigkeit in der Altstadt Elbing im XIII-XIV Jh.* (31, 1923). Podejmował też działania na rzecz upowszechnienia wiedzy o toruńskich zabytkach przygotowując m.in. popularny przewodnik turystyczny *Führer durch die alten Baudenkmale der Stadt Thorn* (1894). Był czołowym działaczem miejscowego, niemieckiego tow. naukowego (Coppernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst), współpracującego od końca XIX w. z regionalnymi gremiami działającymi na rzecz ochrony zabytków (m.in. Provinzialkommission für Denkmalpflege). Od 1915 brał czynny udział w ostatecznej redakcji „Statutu Miejscowego Ochrony Zabytków" dla miasta Torunia, który wszedł w życie w 1918. W 1919 S. został mianowany pierwszym miejskim konserwatorem zabytków w Toruniu. Zajmował się m.in. uporządkowaniem terenu zamku krzyżackiego oraz fasad sze-

regu kamienic mieszczańskich. Po włączeniu miasta na początku 1920 w skład odrodzonego państwa polskiego, S. pełnił nadal lojalnie swoją funkcję aż do marca 1921. Jeszcze dłużej obowiązywał natomiast opracowany przy jego udziale Statut Miejscowy.

W 1921 S. przeniósł się na stałe do Elbląga, rodzinnego miasta swej żony Heleny Dorr.

Zmarł w Elblągu 24 II 1940.

E. Carstenn, *A. Semrau*, „Jomsburg" 4, 1940, s. 196-198; *Semrau Artur*, w: *Altpreussische Biographie*, T. II, Königsberg 1942-1944, s. 665; M. Niedzielska, *Niemieckie Towarzystwa Naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815-1920*, Tor. 1993, s. 86; B. Dybaś, *Toruński statut o ochronie zabytków z 1918 r.*, „Rocznik Toruński" 22, 1994, s. 169-191; *Semrau Artur (1862-1940)*, w: *Toruński słownik biogr.*, t. I, Tor. 1998, s. 221-222.

Marian Arszyński

SIEJA Stefan (1891-1973), rzeźbiarz sztukator.

Ur. 28 VIII 1891 w Śremie w Wielkopolsce jako syn szewca Michała i Marianny z d. Hoffmann. W l. 1906-09 uczył się zawodu rzeźbiarsko-sztukatorskiego w Poznaniu. W 1911 wyjechał do Berlina, gdzie ukończył kursy szkoły zdobniczej. W czasie I wojny światowej był wcielony do armii niemieckiej. W l. 1919-40 prowadził własny warsztat. W czasie II wojny, po zwolnieniu z więzienia, został skierowany do pracy przymusowej w niemieckich wytwórniach filmowych „Ufa" i „Tobis". 3 V 1945 wrócił do Polski wraz z żoną i rodziną jednej z córek. Pracował w Zw. Zachodnim w Koszalinie, a od 15 X 1946 w Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie, początkowo jako laborant w Dziale Prehistorycznym, później został st. asystentem w Dziale Archeologii. Brał udział w zabezpieczaniu zabytków, dokumentów oraz obiektów archeologicznych w terenie. Konserwował i rekonstruował tysiące zabytków, tworząc również kopie, odlewy, modele, makiety i rzeźby do celów ekspozycyjnych, m.in. na wystawy „Wolin w X w.", „Szczecin w XII w.", „Kamień Pomorski w XII w." Prowadził doświadczenia przy rekonstrukcji ceramiki archeologicznej oraz zabytków drewnianych, a wyniki jego prac były znane i doceniane w środowisku zarówno konserwatorskim, jak archeologicznym na terenie Polski. Szczytowym osiągnięciem S. była nowatorska metoda dokumentacji archeologicznej. Przy zastosowaniu lakieru z tworzyw sztucznych zdjął przekroje warstw w wykopie archeologicznym na Podzamczu w Szczecinie – tzw. lakprofil, do dziś eksponowany w salach Oddz. Muzeum Miasta Szczecina w Ratuszu Staromiejskim. Jest współautorem artykułów: z W. Garczyńskim *Żywice syntetyczne w pracowni archeologicznej* („Mat. Zach.-Pom." t. 8, 1962/1963) oraz z E. Cnotliwym *Zastosowanie lakieru bezbarwnego nitro do sporządzenia dokumentacji archeologicznej* (tamże, t. 9, 1963/1964). Znakomitą znajomość niemieckiego oraz historii, którą się pasjonował, wykorzystał dokonując licznych tłumaczeń dokumentacji archiwalnej i archeologicznej z przedwojennych zbiorów muzeum, ułatwiając tym samym pracę młodym naukowcom. Wykształcił kadrę konserwatorów zabytków archeologicznych. Na emeryturę przeszedł 31 III 1968 w wieku 77 lat.

Był długoletnim członkiem i działaczem Zw. Polaków w Niemczech, Dzielnica II i in. polonijnych organizacji kulturalno-oświatowych. Odznaczony Srebrnym (1956) i Złotym Krzyżem Zasługi (1964), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1965).

Żonaty z Marią z d. Lull, miał córki Halinę i Małgorzatę. Żona oraz córka z rodziną w l. 60 wróciły do Niemiec.

Zmarł 22 V 1973. Jako działacz polonijny został pochowany w Alei Zasłużonych na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie.

W.F. [W. Filipowiak], *Stefan Sieja (1891-1973)*, „Mat. Zach.-Pom." t. 19, 1973, s. 698-699; akta personalne w Muzeum Narodowym w Szczecinie.

Maria Danuta Wołągiewicz

SKÓREWICZ Kazimierz Józef (1866-1950), architekt.

Ur. 11 XI 1866 w Stubełku pow. dubieński na Wołyniu jako syn Brunona i Marii. Uczęszczał do gimnazjum realnego w Jelizawietgradzie na Ukrainie, następnie studiował na Wydz. Architektury Instytutu Inżynierów Cywilnych w Petersburgu. Czasowo był pozbawiony praw studenckich ze względu na prowadzenie nielegalnej polskiej czytelni. W 1894 uzyskał dyplom architekta z odznaczeniem, a także stypendium na badania architektury romańskiej Słowian zachodnich. Prace badawcze prowadził na terenie wszystkich trzech zaborów, w Czechach, Austrii, Niemczech, Francji i Włoszech. Od 1895 pracował w zarządzie miasta Baku jako architekt – początkowo dzielnicowy, a od 1904 miejski. W tym czasie zaprojektował i wybudował szereg obiektów użyteczności publicznej w Baku, m.in. pasaż Tagijewa (późniejszy dom towarowy) i gmach banku państwowego (późniejsze Min. Finansów Azerbejdżanu). W 1906 zamieszkał w Warszawie i rozpoczął ożywioną działalność architektoniczno-konserwatorską. Przez rok sprawował funkcję architekta m. Warszawy. Współorganizował założone w 1906 Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości; był członkiem zarządu przez kilka kadencji i jednym z twórców Wydz. Architektonicznego, a także powołanego w 1910 Wydz. Inwentaryzacyjnego (później połączonych). Prowadził prace archeologiczne i konserwatorskie na zamku w Czersku, który od 1908 był pod opieką TOnZP. Sprawozdanie z tych robót, zatytułowane *Co się działo i co się ma dziać w Czersku*, autorstwa S. i Tadeusza Korzona, zostało opublikowane przez Towarzystwo w 1913. Od 1909 był członkiem współpracownikiem Komisji do Badania Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie. Równolegle prowadził działalność jako architekt. W 1906 zaprojektował i wybudował willę „Eloe" w Konstancinie k. Warszawy oraz zdobył I nagrodę w konkursie na projekt kościoła w Zagłobie (pow. Opole Lubelskie). W 1910 zaprojektował budynki Zakładu Położniczego im. Księżnej Anny Mazowieckiej przy ul. Karowej w Warszawie. I wojna światowa zastała go w Szwajcarii. Okrężną drogą wrócił do Warszawy i zajął się pracą dydaktyczną. Od listopada 1914 prowadził nielegalne wykłady z historii architektury polskiej dla studentów obcokrajowców, których wojna zatrzymała w Polsce. W 1915 był inicjatorem i pierwszym kierownikiem Katedry Architektury Polskiej na Politechnice Warszawskiej (utworzonej w tymże roku); wykłady i ćwiczenia prowadził do 1919.

W 1915, po opuszczeniu Warszawy przez Rosjan, TOnZP przejęło opiekę nad Zamkiem Królewskim, powierzając S. funkcję kuratora, którą sprawował do początków 1928. Był to najważniejszy okres działalności konserwatorskiej S. – programował i nadzorował roboty, był głównym projektantem i realizatorem. Zamek po zaborze rosyjskim był częściowo przebudowany, zdewastowany i w dużym stopniu pozbawiony wyposażenia. S. rozpoczął prace od inwentaryzacji pomiarowej i szczegółowej dokumentacji fotograficznej. Wkrótce podjęto również drobne prace budowlane i porządkowe oraz badania architektoniczne. Usuwano przeróbki i przemalowania z czasów rosyjskich. Już w trakcie inwentaryzacji zaczęto odsłaniać gotycką fasadę Dworu Wielkiego, w 1921 odsłonięto całą elewację, a także gotyckie piwnice i renesansowe pomieszczenia parteru. W miarę postępu prac we wnętrzach S. wyposażał zamkowe sale w odzyskane po rewindykacji meble i dzieła sztuki oraz w zabytkowe przedmioty pochodzące z da-

rów. W 1924 opublikował w „Architekcie" (1924, nr 1-7 i odb. Kr. 1924) sprawozdanie z prac i badań przeprowadzonych w l. 1915-23. W następnym etapie działań na Zamku ujawniono nowe relikty średniowieczne, a także przywrócono elewacjom i bryłom właściwe formy. W czerwcu 1924 złożył S. kompleksowy projekt rozbudowy Zamku na cele reprezentacyjne oraz plan uporządkowania otoczenia. Od 1918 sprawował również opiekę konserwatorską nad Łazienkami i Belwederem, a wkrótce został mianowany naczelnikiem Państw. Zarządu Gmachów Reprezentacyjnych RP (oprócz obiektów wymienionych Wawel i Spała). Następny jego projekt odnowy i rozbudowy Zamku nie został zaakceptowany przez nowe (po przewrocie majowym) władze. W początku 1928 odwołano S. z funkcji kierownika odbudowy (powierzono ją Adolfowi Szyszce-Bohuszowi).

Prócz działalności na Zamku S. prowadził wiele prac projektowych i konserwatorskich w Warszawie i na terenie kraju. M.in. odnowił pałac w Czyżowie w pow. sandomierskim (1919-25), prowadził prace konserwatorskie kościoła Klarysek w Zawichoście (1920-29). W 1922 zaprojektował i nadzorował budowę drewnianego kościółka w Spale, dworku dla Józefa Piłsudskiego w Sulejówku k. Warszawy, pawilonu hydroterapii w szpitalu na Czystem w Warszawie. W l. 1925-29, w wyniku wygranego konkursu, przebudował Instytut Aleksandryjsko-Maryjski na gmach senatu, dobudował salę obrad sejmu wraz z hotelem sejmowym. W l. 1927-29 prowadził prace konserwatorskie w Nieborowie i Arkadii, a także kontynuował prace badawcze w Czersku (do 1930, wraz z Antonim Karczewskim). Opublikował: *Architektura Słowian Zachodnich* (Petersburg 1901), *Zadania współczesnej architektury polskiej* (W. 1917), *Zamek Królewski w Warszawie* (W. 1924), *Regulacja wzgórza Zamku Królewskiego w Warszawie* („Arch. i Budown" 1933, nr 7), a także inne artykuły nt. Zamku.

We wrześniu 1939 był komendantem IX okręgu Straży Obywatelskiej. Brał udział w ratowaniu Zamku Królewskiego po zbombardowaniu przez Niemców 17 września. Następnie był członkiem ekipy zabezpieczającej relikty Zamku. Przeniósł do kamienicy Baryczków na Rynku Starego Miasta dokumentację zamkową: inwentaryzację pomiarową, projekty, archiwum fotograficzne. Ocalałe materiały miały istotne znaczenie w pracach projektowych odbudowy Zamku, podjętych w 1946 przez Biuro Odbudowy Stolicy i kontynuowanych przez Urząd Konserwatorski m.st. Warszawy. Po powstaniu warszawskim przebywał przez pewien czas w Kielcach. Wraz z Bohdanem Pniewskim prowadził przez ponad rok kursy architektoniczne (początkowo tajne). Brał udział w reaktywowaniu Muzeum Świętokrzyskiego oraz w działaniach zabezpieczających zniszczone zabytki Kielecczyzny. Następnie wrócił do Warszawy.

Ożeniony z Rafaelą z Rutkowskich, miał troje dzieci: Ludomira, prawnika (rozstrzelany w masowej egzekucji w Palmirach 20/21 VI 1940), Jerzego (zginął w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu) oraz Marię, zamężną z Adamem Obarskim.

Zmarł 11 XII 1950 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

Zamek Królewski w Warszawie. Architektura, ludzie, historia, W. 1973, s. 188-193, 199-201, 206-212; EW, s. 789; S. Konarski, *Skórewicz Kazimierz Józef*, w: PSB, t. XXXVIII/3, z. 158, 1998, s. 344-346.

Hanna Krzyżanowska

SŁAWIŃSKI Ireneusz (1924-1997), konserwator-zabytkoznawca, technik budowlany z uprawnieniami do projektowania i nadzoru robót.

Ur. 15 III 1924 w Toruniu jako syn Józefa i Melanii z d. Pankanin. Ojciec był zawodo-

wym chorążym Wojska Polskiego. S. przed wojną ukończył szkołę podstawową i trzy klasy szkoły średniej; naukę kontynuował po wojnie. W 1950, jako absolwent gimnazjum i liceum budowlanego, rozpoczął studia na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując w 1954 tytuł magistra zabytkoznawstwa i konserwatorstwa. W 1969 przebywał na dwumiesięcznym stypendium rządu belgijskiego na Uniw. w Gandawie i Liège, gdzie zajmował się średniowieczną architekturą Belgii i jej konserwacją.

1 VI 1954 rozpoczął pracę w toruńskim oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, z którym związany był do czasu przejścia na emeryturę w 1989, a w l. 1991-97 pracował na ćwierć etatu w PKZ Sp. z o.o. W 1963 uzyskał uprawnienia budowlane w zakresie projektowania i prowadzenia robót budowlanych. Jako projektant potrafił doskonale łączyć wiedzę techniczną wyniesioną ze szkoły budowlanej z wiedzą humanistyczną, jaką zdobył na uniwersytecie. Dzięki tym umiejętnościom stworzył warsztat, który pozwolił mu powiązać projektowanie z wnikliwymi badaniami architektonicznymi opartymi na historii obiektu. Jego dorobek badawczy i projektowy jest imponujący – setki różnych opracowań badawczych, projektowych i inwentaryzacyjnych, zawsze przygotowanych perfekcyjnie. Zakres tych prac był również bardzo szeroki i chociaż dominowała w nich architektura obronna, zajmował się także architekturą mieszczańską, sakralną i budynkami użyteczności publicznej, a nawet, chociaż rzadko, zabytkowymi domami podcieniowymi. Jednak największą jego pasją były zamki średniowieczne. Zamek w Golubiu był tematem pracy magisterskiej i monografii (wyd. 1976). Następnie zajmował się zamkami w Radzyniu, Toruniu, Brodnicy, Rogoźnie, Dybowie, Świeciu nad Wisłą i innymi, również na terenie pn. Polski. Dzięki gruntownej wiedzy zdobytej w tym zakresie, w 1959 został mianowany przez min. kultury i sztuki członkiem Komisji do Zabezpieczenia i Odbudowy Zamku w Malborku, a w 1969 Zarząd PP PKZ mianował go specjalistą w zakresie konserwacji średniowiecznych zamków Polski północnej. W jego pracy wiele miejsca zajmują obwarowania miejskie i problem ich konserwacji (Chełmno, Grudziądz, Toruń, Nowe nad Wisłą, Golub i in.). Równolegle zajmował się architekturą mieszczańską, głównie toruńską, obfitującą w rozliczne niespodzianki w postaci wcześniejszych, średniowiecznych reliktów, które wymagały przebadania i odpowiedniego wyeksponowania, jak np. kamienice przy Franciszkańskiej 12, Szczytnej 8, Żeglarskiej 9, Mostowej 24, Sukienniczej 26, Łaziennej 5. Ponadto zajmował się zespołem obronnym Bramy Wodnej i klasztorem opatek w Grudziądzu, ratuszami w Chełmnie, Brodnicy i Toszku (woj. katowickie), pałacami w Przysieku i Kikole, kościołem w Grębocinie i domem podcieniowym w Silnie.

Brał również aktywny udział w pracach eksportowych, prowadząc badania w wielu obiektach zabytkowych Quedlinburga (Niemcy), Tallina, Rygi, Petersburga. W Quedlinburgu prowadził badania w kilkunastu budynkach konstrukcji szachulcowej. W Tallinie współpracował przy projektowaniu XVI-wiecznej Wielkiej Bramy Morskiej zw. Grubą Margaritą, adaptowanej na muzeum morskie. W Rydze pracował przy konserwacji murów miejskich, w Petersburgu brał udział w pracach projektowych związanych z adaptacją kościoła św. Katarzyny na salę koncertową. Ostatnim obiektem, jakim zajmował się będąc już na emeryturze, była kamienica gotycko-barokowa o bardzo bogatym wystroju malarskim i detalu architektonicznym przy ul. Łaziennej 22 w Toruniu.

Opublikował kilka artykułów nt. budownictwa obronnego, m.in.: *Z badań nad zamkami w Golubiu, Radzyniu i Brodnicy* (komunikaty na sesję naukową, Tor. 1966), *Strategia i funkcja zamku średniowiecznego oraz rozwój jego elementów obronnych na*

przykładzie zamków Polski północnej („Biul. PKZ" 1968, nr 8), *Zamek w Golubiu* („Mówią wieki" 1969, nr 8). Od 1958 był działaczem PTTK, społecznym opiekunem zabytków.

Za długoletnią pracę otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi oraz szereg nagród i wyróżnień resortowych: w 1973 wraz z zespołem autorskim PP PKZ w Toruniu nagrodę I stopnia min. gosp. ter. i ochr. środowiska za opracowanie studiów historycznych i projektów przebudowy i rekonstrukcji zabudowy zespołu staromiejskiego w Toruniu. W 1966 przyznano mu wyróżnienie za projekt uporządkowania zabudowy śródmieścia zabytkowego Torunia w zasięgu kwartału „E", w 1967 za inwentaryzację konserwatorską zespołu poklasztornego w Mogilnie, w 1970 za projekt wstępny budynku przy ul. Żeglarskiej 13 w Toruniu, w 1971 za inwentaryzację i projekt zabezpieczenia portalu późnoromańskiego kościoła w Strzelnie, a w 1973 za badania architektoniczne elewacji kamienic przy ul. Mostowej 6 i 24 w Toruniu. Ponadto otrzymał odznaczenia: medale pamiątkowe XX- i XXX-lecia PP PKZ, medal pamiątkowy za aktywny udział w pracach związanych z uroczystościami kopernikowskimi, srebrną odznakę PTTK, odznakę „Zasłużony Działacz Kultury", złotą odznakę pamiątkową PP PKZ, medal pamiątkowy „35 lat w służbie ochrony dóbr kultury 1951-1986", dyplom honorowy za wybitne osiągnięcia w pracy zawodowej PP PKZ.

Z małżeństwa z Marią Rzeczkowską miał dwóch synów: Stanisława i Bartłomieja.

Zmarł 4 X 1997 i pochowany został na cmentarzu św. Jerzego przy ul. K.I. Gałczyńskiego w Toruniu.

Informacje żony Marii.

Maciej Rejmanowski

SOSNOWSKI Oskar Wiktor (1880-1939), architekt, prof. politechnik Lwowskiej i Warszawskiej, założyciel i kierownik Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej.

Ur. 6 X 1880 w Petersburgu jako syn Pawła, pedagoga i geografa, i Ewy Klaudii z Poźniaków. W Warszawie ukończył w 1896 Gimnazjum Męskie Prywatne św. Wojciecha (Górskiego), w 1897 klasę 7. Państw. Gimnazjum Realnego, a w 1902 Wydz. Inżynieryjno-Budowlany Warszawskiego Instytutu Politechnicznego im. Cara Mikołaja II (od 1915 Politechnika Warszawska) w specjalizacji inż.-architekta. Do 1911 pracował w Wydz. Technicznym Zarządu Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Uznanie zdobył po wygraniu konkursu (1909) na projekt kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP w Warszawie w parafii św. Jakuba oraz za dwa konkursowe projekty kościołów w Orłowie, pow. krasnostawski (1910, III nagroda i wyróżnienie), w Mąkoszynie, pow. nieszawski (1911, odznaczenie), we Włocławku (1911, III nagroda), św. Anny we Lwowie (1912, wyróżnienie) i realizację Gmachu Izb św. Antoniego Padewskiego w Warszawie (1910-14). Przed 1914 uczył projektowania w szkołach zawodowych i budowlanych w Warszawie (Szkoła Techniczna Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Szkoła Mechaniczno-Techniczna Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda) i na różnych kursach. W 1914 otrzymał stanowisko prof. zwyczajnego w Katedrze Projektowania Architektonicznego na Politechnice Lwowskiej.

W l. 1914-16 wcielony został do służby w armii rosyjskiej. W okresie I wojny światowej wykonał dwa projekty kościołów: w Imielnicy (1917) i odpustowy na Przeprośnej Górze (1919), a po przerwie w l. 1920-21, spowodowanej udziałem S. w wojnie polsko-bolszewickiej, powstały najliczniejsze i najciekawsze projekty kościołów: św. Agnieszki w Goniądzu na Podlasiu (1922, zrealizowany), projekt konkursowy

katedry i seminarium w Katowicach (1925, III nagroda), Trójcy Świętej w Chotczy, pow. iłżecki (1926, częściowo zrealizowany), Chrystusa Króla i św. Rocha w Białymstoku (1927, zrealizowany, najwybitniejsze jego dzieło). Wzniósł kościoły MB Szkaplerznej w Fałkowie, woj. kieleckie (od 1928) i św. Michała Archanioła w Lublinie (od 1929). W 1932 wykonał jeszcze dwa projekty kościołów: konkursowy Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie i Wniebowzięcia NMP w Hodyszewie, woj. Podlaskie (zrealizowany). S. był i jest postrzegany jako wybitny architekt kościołów, w których umiejętnie łączył nowoczesne cechy architektury z tradycyjnymi. Jako członek warszawskiego Koła Architektów działał w Komisji Kościelnej. Projektował też mniej znane budowle użyteczności publicznej, m.in. gmach seminarium duchownego w Płocku (1914, zrealizowany), a w Warszawie: gimnazjum żeńskie z domem nauczycielskim na Pradze (1923), Szkołę Rzemiosł i Malarstwa (1926), gmach muzeum na Agrykoli (1919) oraz gmachy administracyjne, jak oficyna gmachu Min. Kolei Żelaznej na ul. Nowy Świat 14 (1922), rozbudowa ratusza na placu Teatralnym (1923).

S. zawsze interesowały różnego typu budynki mieszkalne, zarówno od strony teoretycznej, np. *okolnica* (1921-27) i *pierwsza osada spółdzielcza* w mieście-ogrodzie Czerniaków (1925), jak i praktycznej – udział w konkursie na dwór w Opinogórze (1908, wyróżnienie za rzuty poziome) i na wzorową zagrodę włościańską (1909, III nagroda zespołowa), projekt pałacyku Leopolda Kronenberga (1914) oraz liczne wille zrealizowane w l. 1910-25: w Brwinowie (ul. Batorego 6 i 8, ul. Żwirowa 4), w Piasecznie (ul. Rejtana 6 (8) i 8 (12), w Milanówku (ul. Podgórna 26 (46), w Gdyni (ul. Korzeniowskiego 4), w Jastrzębiej Górze (ul. Kaszubska 2) i dom własny w Warszawie (ul. Myśliwiecka 18). W architekturze willi preferował styl dworkowy i nowoczesne rozplanowanie wnętrz. Odbiegały od nich tanie domy, których 16 zrealizował w Kolonii Miejskiej na Burakowie w Warszawie (1926).

Wyróżniały się też prace urbanistyczne S., co potwierdzają projekty ukształtowania Ujazdowa i Belwederu (1919, I nagroda), *rozplanowanie miasta-ogrodu Czerniaków* w Warszawie (1921) i kolonii oficerów Marynarki Wojennej *Sasinówek* na Grabówku w Gdyni (1926). Uczestniczył w konkursach na regulacje historycznych placów Warszawy: Saskiego (1927, III nagroda), Teatralnego (1928) i Zamkowego (1937). 15 plansz jego projektów urbanistycznych zakwalifikowano w 1926 na wystawę w Wiedniu. W 1923 był współzałożycielem Tow. Urbanistów Polskich. Był również znany i ceniony w środowisku artystów plastyków; wystawiał rysunki, rzeźby i wycinanki na wielu wystawach w Warszawie (od 1906), a nawet reprezentował dział „Architekci polscy" na Międzynarodowej Wystawie Sztuki w Rzymie (1911). W 1932 odbyła się indywidualna wystawa 74 dzieł S. w gmachu Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie; do dziś zachowało się jego 13 obrazów, 3 rzeźby i 17 wycinanek. W 1934 wykładał na Wydz. Kompozycji w Szkole Sztuki Polskiej w Kijowie.

S. nie tylko nawiązywał w architekturze współczesnej do tradycji polskiej, ale aktywnie działał w dziedzinie konserwacji zabytków. Położył ogromne zasługi dotyczące metod naukowych badań zespołów miejskich i zabytków architektury, dokumentacji pomiarowej, projektowania konserwatorskiego, popularyzacji i organizacji opieki nad zabytkami. Od 1906 brał udział w pracach Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości (1906-09 z-ca czł. Zarządu, sekretarz Wydz. Architektury i Inwentaryzacji, wchłoniętego w 1912 przez Wydz. Konserwatorski). W TOnZP założył Wydz. Historii Sztuki (1931); był członkiem Zarządu (1933-34). Uczestniczył w pracach TOnZP – inwentaryzował dom Brühla w Warszawie na Pradze (1910) oraz brał udział w komisjach konserwatorskich, jak np. w Mstowie (1909,

z W. Marconim), w Pieskowej Skale (1909, z Cz. Domaniewskim) i w Kamieńcu Podolskim (1912, z K. Skórewiczem). Opiniował prace konserwatorskie: m.in. kościołów w Koninie (1910), Tarczku (1913), w Kodrąbiu i w Śniadowie k. Łomży (1913), zamku w Janowcu (1912), ratusza w Szydłowcu i kamienicy w Iłży (1912), klasztoru w Przasnyszu (1914). Pełnił też nadzory budowlano-konserwatorskie nad pracami na zamku w Iłży (1910-11), w zespole kościoła św. Mikołaja w Kaliszu (1911) i w katedrze w Kamieńcu Podolskim (1912) oraz projektował (wspólnie z J. Lisieckim) rozbudowy kościołów w Dąbiu (1911), Lipsku (1911) i Chlewiskach (1912). Zyskał uznanie w TOnZP wygrywając konkursy wewnętrzne (1913): na projekt ołtarza w Garbowie k. Puław oraz konserwację i powiększenie kościoła w Siennie (po odrzuceniu przez Komisję koncepcji J.P. Dziekońskiego).

Przeżycia S. podczas działań wojennych ugruntowały jego zainteresowanie się dawną architekturą i budownictwem, a pobyt na froncie wykorzystał na pomiary, rysunki i opisy budowli, murowanych i drewnianych (także na wsi), stanowiące podstawę zbioru *Słownik architektury polskiej*. Kiedy w 1919 powierzono mu stanowisko prof. nadzwyczajnego w Katedrze Architektury Polskiej na Wydz. Architektury PW, miał gotowy program samodzielnego zakładu służącego celom „nauki i nauczania". W 1922 Senat PW zatwierdził założony przez S. Zakład Architektury Polskiej (w 1931 przemianowany na Zakład Architektury Polskiej i Historii Sztuki). S. umiejętnie inicjował i organizował badania naukowe w sekcjach, do których oprócz architektów i studentów Wydziału, angażował historyków, historyków sztuki, itp.; przy tym inspirował studia archiwalne i kartograficzne, tworzył i poszerzał warsztat badawczy, gromadząc zbiory pomiarów zabytków murowanych i drewnianych, planów urbanistycznych, dokumentacji fotograficznej, modeli. Nauczał dziejów architektury polskiej i budownictwa drewnianego; wymagał bezpośredniego kontaktu z budowlą przez ćwiczenia z inwentaryzacji budowli w terenie oraz wyjazdów naukowych. Cieszył się wielkim autorytetem na Wydziale, o czym świadczy m.in. funkcja delegata do Senatu PW. Zorganizował wystawę konserwatorską na Wydz. Architektury PW (1924) i zmierzał do powołania katedry Konserwacji Zabytków; w tym celu utworzył w ZAP Sekcję Konserwatorską i postulował nauczanie na studium konserwatorskim. W l. 1923/24 prowadził wykłady na temat sztuki ludowej na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Najbardziej znamienna dla jego naukowych zainteresowań była prekursorska praca pt. *Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy* („Studia do Dziejów Sztuki Polskiej" II, W. 1930), za którą w 1925 Wydz. Architektury Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie nadał mu stopień doktora nauk technicznych (promotorem był prof. A. Szyszko-Bohusz), a PW tytuł prof. zwyczajnego. Przygotowywał materiały do monumentalnego dzieła *Dzieje budownictwa w Polsce* oraz opublikował 20 artykułów, a także inicjował w ZAP szeroką działalność wydawniczą – „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury", serie: „Biblioteka Zakładu i Studiów do Dziejów Sztuki Polskiej", „Architectura Militaris", „Rustica" i in. Był członkiem zw. Tow. Naukowego Warszawskiego.

Z projektowaniem współczesnym i pasją naukową umiejętnie łączył praktyczną działalność konserwatorską. W l. 1918-19 objął kierownictwo Kursu Odbudowy w Min. Robót Publicznych. W projektach odbudowy i rozbudowy kościołów łączył zachowanie najistotniejszych cech architektury zabytkowej z inwencją twórczą. Odbudował i restaurował kościoły, uzupełniając je nowymi elementami (jak np. chóry muzyczne): kościół gotycki w Rosochatem na Mazowszu (1919), kościół i zespół pustelni pokamedulskiej w Wigrach (1922) oraz kościół gotycki w Siennie (w projekcie zamierzo-

ny z poprzeczną nawą centralnopodłużną). Miał znaczący udział w przywróceniu dawnej formy świątyniom przebudowanym przez zaborcę na cerkwie; po wykonaniu inwentaryzacji i studiów (1920) zrekonstruował hełmy wież i fasadę kościoła Pijarów w Warszawie, w Grodnie przeprowadził regotyzację kościoła farnego (1922), a kościołowi św. Wawrzyńca na Reducie Wolskiej w Warszawie przywrócił formę z XVIII w. (1925); w Chełmie inspirował pomiar i prace konserwatorskie przy katedrze (proj. J. Sicińskiego, 1925) oraz opracowanie naukowe późnobarokowych kościołów centralnopodłużnych J. Raczyńskiego (asystenta w ZAP do 1926, prowadzącego budowę w Siennie i Fałkowie). W Pińsku w Synagodze Wielkiej zaprojektował odbudowę dachu attykowego nad Salą Modlitwy (1922). Dwa projekty rozbudowy kościołów z XIX w. zostały tylko w części zrealizowane: w Filipowie k. Suwałk (1922) i w Tuszynie k. Łodzi (1926). Prowadził też restaurację zabytków połączoną z adaptacją: Wielkiej Sali w pałacu Paca w Warszawie na Sąd Okręgowy (1929-39) i pałacu Wołłowiczów w Świacku na sanatorium (1930-33). Uczestniczył w komisji konserwatorskiej oceniającej stan prac inwentaryzacyjnych i konserwatorskich na Zamku Królewskim w Warszawie.

S. interesował się też problematyką ochrony zabytków; postulował utworzenie skansenu budownictwa ludowego na warszawskich Bielanach, przygotował wzory oznaczania zabytków na mapach inwentaryzacyjnych (przyjęte przez Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ.). Jego ogromną zasługą było przygotowanie do pracy naukowej i twórczej konserwatorów, którzy podjęli odbudowę zabytków po drugiej wojnie światowej: Jana Zachwatowicza, Bohdana Guerquina, Stanisława Żaryna i in. S. odznaczony był Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta.

W 1906 poślubił Władysławę Józefę Rzodkiewicz; miał trzech synów i dwoje wnuków.

Trafiony odłamkiem na dziedzińcu Wydz. Architektury PW podczas oblężenia Warszawy, zmarł 24 IX 1939. Pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. W 40-lecie śmierci S. poświęcono mu pamiątkową tablicę wmurowaną w gmachu Wydz. Architektury od strony dziedzińca, na ul. Koszykowej 55. Jego imieniem nazwano jedną z ulic na Ursynowie w Warszawie.

J. Wojciechowski, *Kościół jako budowla*, „Arch. i Budown." 1927, z. 8-9, s. 227-260; M. Walicki, *Zakład Architektury Polskiej P.W.*, „Przegląd Hist. Sztuki" 1929, s. 119-121; J. Wojciechowski, *Co zrobiono w Polsce w zakresie odbudowy, restauracji i konserwacji zabytków sztuki w latach 1919-29*, „Ochr. Zabytków Sztuki" 1930-31, cz. 2, s. 247-329; *Sprawozdanie z działalności ZAPiHS PW*, BHSiK 1938, nr 4, s. 349-384; Z. Dmochowski, *Oskar Sosnowski*, w: *Straty kultury polskiej 1939-1944*, Glasgow 1945, s. 279-304; J. Zachwatowicz, *Oskar Sosnowski 1880-1939*, BHSiK 1946, z. 1/2, s. 16-17; tenże, *Działalność naukowa ś.p. prof. Oskara Sosnowskiego*, „Rozprawy Komisji Hist. Sztuki" 1949, s. 7-15; tenże, *Oskar Sosnowski 1880-1939. W dwudziestą piątą rocznicę śmierci*, KAiU 1964, z. 3, s. 177-185; J. Kowalczyk, *Prace Oskara Sosnowskiego. Artykuły o Oskarze Sosnowskim. Publikowane projekty Oskara Sosnowskiego*, KAiU 1964, z. 3, s. 186-188; A. Miłobędzki, *Oskar Sosnowski jako architekt*, w: *Sztuka i Historia. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Michała Walickiego*, W. 1966, s. 191-201; tenże, *Oskar Sosnowski – polski historyk architektury*, w: *Myśli o sztuce*, W. 1976, s. 283-292; A. Dolistowski, *Kościół św. Rocha w Białymstoku – synteza twórczości Oskara Sosnowskiego*, KAiU 1981, z. 3-4, s. 247-269; Z. Sowińska-Bania, *Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w parafii św. Jakuba w Warszawie*, „Nasza Przeszłość" 1985, s. 167-198; *Ocalić przeszłość dla przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości 1906-1944*, pod red. R. Brykowskiego, BMiOZ seria B, t. LXXV, 1985, passim; *W kręgu Oskara Sosnowskiego. Sesja naukowa SKZ w Radzikowie k. Warszawy*, 27.10.1989 r. [referaty: M. Brykowska, A. Czapska, A. Gruszecki, J. Putkowska, W. Ślesiński, T. Zarębska i in.]; A. Miłobędzki, *Oskar Sosnowski – architekt i badacz*

oraz jego Zakład Architektury Polskiej, KAiU 1990, z. 3-4, s. 131-138; T. Zarębska, *Urbanistyczne aspekty twórczości Oskara Sosnowskiego*, KAiU 1990, z. 3-4, s. 253-271; *Oskar Sosnowski. Katalog wystawy. Muzeum Narodowe w Warszawie*, W. 1995 [opr.: F. Ruszczyc, M. Brykowska, K. Załęski, A. Dzięciołowski, A. Rudzińska]; A. Miłobędzki, *Humaniści i inżynierowie architekci w studiach nad historią sztuki i kultury: Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej 1922/1939*, w: *Dzieje Historii Sztuki Polskiej. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, pod red. A.S. Labudy, P. 1996, s. 193-202; *Architekt Oskar Sosnowski (1880-1939), profesor Politechniki Warszawskiej. Twórczość i dzieła*, pod red. M. Brykowskiej, W. 2000 [m.in. katalog dzieł i prac S., bibliografia, oraz: R. Kunkel, *Oskar Sosnowski jako konserwator zabytków*]; M. Brykowska, M. Rozbicka, S. Wrona, *Rysunki do „Dziejów budownictwa w Polsce" według Oskara Sosnowskiego w zbiorach ZAP PW*, W. 2000; T. Zarębska, *Oskara Sosnowskiego projekt Miasta-Ogrodu Czerniaków*, w: *Hortus vitae. Księga pamiątkowa dedykowana Andrzejowi Michałowskiemu*, W. 2001, s. 297-316; J. Roguska, *Sosnowski Oskar Wiktor*, w: PSB, t. XL, 2001, z. 167, s. 589-592.

Maria Brykowska

STANKIEWICZ Jerzy (1923-1994), architekt, prof. Politechniki Gdańskiej.

Ur. 11 XI 1923 w Wilnie. Ojciec Jerzy był inż. mechanikiem, matka Irena z d. Zaleska historykiem i pedagogiem. S. po ukończeniu szkoły powszechnej w Trokach rozpoczął w 1936 naukę w Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie, a po rocznej przerwie w 1938 (spowodowanej chorobą) kontynuował w Gimnazjum im. Adama Mickiewicza, gdzie zdał tzw. małą maturę. Po wkroczeniu do Wilna w 1941 Niemców nastąpiła likwidacja polskich szkół i wówczas wraz z matką zaangażował się w podziemne nauczanie, prowadząc zajęcia z programu szkoły podstawowej i średniej. Sam dokształcał się na poziomie liceum humanistycznego i w 1943 uzyskał tajną maturę. Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną wiosną 1945 został wraz z rodziną repatriowany do Polski i przybył do Bydgoszczy. Tu uczęszczał do liceum ogólnokształcącego i zdał egzamin dojrzałości. Jesienią tegoż roku przeniósł się do Gdańska; po zdaniu egzaminu wstępnego został przyjęty na studia na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej. Jako student zatrudniany bywał przy ewidencji i wykonywaniu rysunków pomiarowych zabytków Gdańska, w 1948 pracował jako rysownik w czasie prowadzenia prac archeologicznych. W 1949 rozpoczął pracę jako wolontariusz w Katedrze Historii Architektury Polskiej PG, a w końcu 1950 obronił pracę magisterską pt. *Wczesnośredniowieczne koncepcje kościoła cysterskiego w Oliwie*. W trakcie studiów od 1946 pisywał do prasy codziennej („Ilustrowany Kurier" i „Dziennik Bałtycki") na temat zabytków Gdańska i Pomorza. W 1950 został zaangażowany do nowo utworzonej Pracowni Rekonstrukcji Architektury Zabytkowej przy Centralnym Biurze Projektów i Studiów Budownictwa Osiedlowego w Gdańsku. Zajmował się opracowaniem, uzasadnianiem urbanistycznej rekonstrukcji Gdańska oraz częściowo rekonstrukcją wnętrz Domu Uphagena, a także brał udział w l. 1953-56 w zespole opracowującym rekonstrukcje fasad wszystkich ulic Głównego Miasta Gdańska. W l. 1949-50 prowadził ćwiczenia w Wyższej Szkole Inżynierskiej. 1 IX 1951 został zaangażowany na etat asystenta w Katedrze Architektury Polskiej, a w 1953 awansował na stanowisko st. asystenta. Dzięki licznym publikacjom naukowym w 1957 został adiunktem. W l. 1956 i 1957 prowadził wykłady z historii architektury na kursie magisterskim na Politechnice Szczecińskiej. Wykładał także na kursach organizowanych przez Oddz. Gdański PTTK i Zw. Nauczycielstwa Polskiego dla przewodników i nauczycieli. Praca *Średniowieczne fortyfikacje Głównego Miasta w Gdańsku*,

opublikowana w 1958, stała się podstawą uzyskania stopnia doktora nauk technicznych w 1961, zaś wykład habilitacyjny *Kartuzja Gdańska*, opublikowany w „Zeszytach Naukowych PG" („Architektura" 1962, nr 2) – stopnia doktora habilitowanego w 1963. W 1964 powołany został na etat docenta w Katedrze Historii Architektury, a w l. 1965-69 pełnił funkcję prodziekana Wydz. Architektury PG. W 1968 został kierownikiem Katedry Historii Architektury Polskiej, później Zakładu Historii i Teorii Architektury i funkcję tę pełnił z przerwami kilkakrotnie przez szereg lat. W l. 1975-77 wykładał historię architektury polskiej na Politechnice Łódzkiej, natomiast w 1977 został profesorem PG. Był promotorem wielu prac doktorskich, m.in. Wolfganga Deurera, syna Jakuba Deurera, gdańskiego konserwatora zabytków.

S. jest autorem wielu artykułów na temat zabytków, które publikował w takich periodykach jak: „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", „Biuletyn Historii Sztuki", „Z otchłani wieków", „Ochrona Zabytków", „Rocznik Gdański" czy „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej". W 1957 i 1959 wspólnie z F. Mamuszką opublikował monografię Oliwy, a także liczne opracowania o zabytkach woj. gdańskiego. W pracy zbiorowej *Gdańsk jego dzieje i kultura* (1969) umieścił obszerny rozdział *Rozwój urbanistyczny i architektoniczny Gdańska*. Wspólnie z B. Szermerem wydał w 1961 książkę *Pobrzeża Gdańskie* i w tym samym roku *Gdańsk* (w kilku wersjach językowych). Najbardziej cenił sobie autorstwo specjalistycznych rozdziałów w wielotomowej *Historii Gdańska* (t. II – 1982, t. III, cz. 1 – 1993 i cz. 2 – 1993). Wiele uwagi zarówno w pracach badawczych, jak publikacjach poświęcał także problematyce fortyfikacji. Do *Katalogu zabytków Gdańska* opracował ulice: Długą, Długi Targ i Mariacką. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji poświęconych zabytkom, ich dziejom i konserwacji. Odbył wiele studyjnych podróży zagranicznych do kilkunastu krajów europejskich, także poświęconych badaniom archiwaliów, później wykorzystywanych w opracowaniach i publikacjach naukowych. Brał udział w kilkudziesięciu konferencjach naukowych począwszy od 1966, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, na których prawie zawsze wygłaszał przygotowane wcześniej referaty.

W 1960 został członkiem Woj. Rady Konserwatorskiej, w której zasiadał przez wiele lat (później Woj. Rada Ochrony Dóbr Kultury). W działalności społecznej na pierwszym miejscu stawiał problemy związane z konserwacją zabytków Gdańska Wrzeszcza, Oliwy i Sopotu, interweniując w przypadkach występujących zagrożeń czy nieprawidłowości w podejmowanych pracach. Przygotował wytyczne konserwatorskie do konkursów związanych z zespołami zabytkowymi, jak np. Wyspy Spichrzów w Gdańsku czy Oliwy. Jako członek Woj. Komitetu Urbanistyki i Architektury pracował nad problemami Starego Miasta w Elblągu. Był współinicjatorem utworzenia Kaszubskiego Parku Etnograficznego, gdzie powołany został na członka, a później przewodniczącego Rady Muzealnej. Nadzorował także prace konserwatorskie w kościele poklasztornym w Oliwie (obecnie katedra), będąc członkiem Rady Biskupiej. Zajmował się także problematyką zabudowy Targu Węglowego w Gdańsku oraz zagadnieniami konserwatorskimi w Gniewie i Zamku Malborskim. Opiniował projekty ukształtowania rejonu i prac konserwatorskich w Wiłoujściu–Westerplatte. S. był niezwykle aktywny społecznie, reagował często, zgłaszając władzom sytuacje zagrożenia dotyczące poszczególnych zabytków, np. rokokowego dworku w Kuźniczkach, Dworu Przymorze, karczmy w Rumii, czy całych zespołów, jak zachowanie dawnej zabudowy części południowej pierzei ul. Straganiarskiej w Gdańsku, zachowanie zabudowy ul. Kwietnej i dworku przy ul. Bytowskiej 4 w Oliwie. Brał udział w pracach, które miały na celu utworzenie Muzeum

Hymnu Narodowego w dworku Józefa Wybickiego w Będominie.

Był członkiem Stow. Architektów Polskich od 1952 i w zarządzie oddziału pełnił funkcję sekretarza (1956-57), a następnie wiceprezesa, Tow. Urbanistów Polskich od 1976, Gdańskiego Tow. Naukowego od 1962, Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN od 1968, zespołu „Architektura Militaris" Krakowskiego Komitetu Urbanistyki i Architektury. W 1972 został członkiem Polskiego Komitetu ICOMOS i w tym samym roku Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Komisji Historii Wojskowości, a także Międzynarodowej Komisji ds. Ochrony i Konserwacji Obiektów Inżynierii Wojskowej w Warszawie. Był członkiem Rady Ochrony Zabytków przy min. kultury i sztuki oraz Rady Naukowej PP Pracownie Konserwacji Zabytków.

Odznaczony m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1970), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1979), złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1967), Medalem Edukacji Narodowej (1978), odznaką „Za Zasługi dla Gdańska" (1965). Otrzymał nagrody: min. szkół wyższych (1964), miasta Gdańska (1973), wojewody gdańskiego (1974).

Nie założył własnej rodziny. Zmarł 20 VI 1994 w szpitalu na Zaspie. Pochowany na cmentarzu w Oliwie. 14 X 1997 dyrekcja Technikum Budowlanego Zespołu Szkół Budowlano-Architektonicznych w Gdańsku wybrała S. na patrona szkoły.

Informacje własne.

Janusz Ciemnołoński

STARZEWSKA Janina (1926-2001), architekt, specjalista w zakresie badań architektonicznych, nauczycielka.

Ur. 25 XI 1926 we Lwowie. Ojciec Józef Panas był policjantem, matka Stanisława z Paczochów urzędniczką. We Lwowie S. ukończyła szkołę podstawową i średnią. W 1946 zamieszkała we Wrocławiu i rozpoczęła studia na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej. W 1949 podjęła pracę w Biurze Projektów Budownictwa Przemysłowego. Studia kontynuowała w Wieczorowej Szkole Inżynieryjskiej we Wrocławiu. W 1953 uzyskała dyplom inż. architekta. W l. 1953-56 pracowała jako nauczycielka w Technikum Budowlanym we Wrocławiu, w tym również na stanowisku dyrektora ds. pedagogicznych. W 1970 przeniosła się do Jarosławia, gdzie pracowała w Technikum Budowlanym. W 1972 podjęła równocześnie pracę w oddz. lubelskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, a w 1975 (z przerwami do 1982) w oddz. rzeszowskim. Najpierw w Pracowni Projektowej, a następnie w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej jako st. specjalista do badań architektonicznych, których była prekursorką w woj. rzeszowskim. Badania architektoniczne łączyła z historycznymi. Jest autorką wielu dokumentacji historyczno-architektonicznych. Badała kamienice Biecza, Jarosławia, Krosna i Rzeszowa; pałace w Dukli, Dzikowie k. Tarnobrzega, w Pełkiniach i Przeworsku; dwór w Nienadowej, zamek w Lesku, basztę we Fredropolu, browar w Moszczanach. W Jarosławiu przebadała ratusz, cerkiew, kościół i klasztor Benedyktynek, kolegiatę Bożego Ciała i inne. Prace te omówiła w artykule *Problemy badawcze zabytków Jarosławia* („Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia" 1976). W 1976 kierowała Biurem Badań i Dokumentacji Zabytków w Przemyślu, a w 1977 Wydz. Kultury Urzędu Miejskiego w Jarosławiu. W 1982 przeszła na emeryturę i podjęła pracę w Muzeum – Kamienica Orsettich w Jarosławiu. Opracowała ewidencyjne karty kamienic i biogramy mieszczan, historie kościołów i klasztorów. Zgromadziła wiele materiałów historycznych do dziejów rezydencji w pow. jarosławskim. W 1990 zajmowała stanowi-

sko gł. specjalisty ds. rewaloryzacji zabytków w Urzędzie Miejskim w Jarosławiu. W l. 90. opracowała przewodniki po zabytkach: *Historia jarosławskich cerkwi, informator turystyczny* (1992) i *Pałac w Pełkiniach.*

W l. 1973-76 była prezesem Stow. Miłośników Jarosławia, a w 1989-93 Tow. Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. W 1975 otrzymała Złoty Krzyż Zasługi, w 1979 (wraz z zespołem) wyróżnienie min. kultury i sztuki za pracę *Dwór w Nienadowej. Badania historyczno-architektoniczne i na obecność polichromii.*

Zamężna za Januszem Starzewskim, ekonomistą, miała dwie córki: Annę i Jolantę.

Zmarła 28 II 2001 w Jarosławiu, pochowana na starym cmentarzu.

J. Sibiga, *Janina Starzewska*, „Gazeta Jarosławska i okoliczna" 2001, 11(193), s. 6; karty ewidencyjne kamienic jarosławskich, dokumentacje historyczno-architektoniczne, rękopisy prac w Muzeum w Jarosławiu.

Zofia Kostka- Bieńkowska

STEFAŃSKI Józef Zbigniew (1956-2000), etnograf, badacz dokumentalista.

Ur. 27 VIII 1956 w Chełmie jako syn Juliana i Anny z Waszczuków. Dzieciństwo spędził we wsi Kamień, gdzie rodzice prowadzili gospodarstwo rolne. W l. 1971-75 uczył się w II Liceum Ogólnokształcącym w Chełmie i tam otrzymał świadectwo maturalne. W 1975 rozpoczął studia etnograficzne na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie. W ramach prac studenckiego Koła Naukowego Etnografów im. prof. K. Moszyńskiego, którego był czynnym członkiem, uczestniczył w badaniach Polonii na Węgrzech i w Rumunii oraz brał udział w badaniach etnograficznych wśród górali i Ślązaków. Studia ukończył w 1980 i uzyskał tytuł mgr. etnografii za pracę *Kult Matki Boskiej Chełmskiej. Analiza historyczno-porównawcza*, przygotowaną pod kierunkiem prof. Jadwigi Klimaszewskiej.

Niedługo przed formalnym ukończeniem studiów rozpoczął w 1980 pracę jako etnograf stażysta w Pracowni Dokumentacji Etnograficzno-Historycznej oddz. lubelskiego Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Po zakończeniu stażu został asystentem, a następnie (od 1985) specjalistą i st. specjalistą (od 1991). Zajmował się dokumentacją, pracami badawczymi i studialnymi. Opracował ok. 700 kart ewidencyjnych zabytków budownictwa drewnianego, rozlokowanych na obszarach d. woj. chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego. Przygotował szereg prac o charakterze badawczym, w tym: studium historyczno-urbanistyczne Chełma (wraz z J. Teodorowicz-Czerepińską i C. Kiełboniem, 1981); studia historycznoopisowe miejscowości Pielgrzymka (gm. Józefów n. Wisłą, 1985) i Kępa Piotrawińska (gm. Łaziska, 1986); studia historycznoruralistyczne Piotrawina (1987), Dorohuska (1990) i Żukowa (d. woj. chełmskie, 1991); pracę *Wybrane zagadnienia kultury ludowej w woj. chełmskim. Zagadnienia podstawowe* (1988); dokumentację historycznoarchitektoniczną kościoła paraf. oraz kaplicy św. Stanisława w Piotrawinie (1991) oraz dokumentację cmentarza prawosławnego na Górce w Chełmie (1992). Brał aktywny udział w sesjach i konferencjach naukowych. W l. 1981-92 opublikował siedem artykułów: w „Tygodniku Chełmskim", „Roczniku PP PKZ", „Naszej Przeszłości" i „Twórczości Ludowej".

W PP PKZ pracował 12 lat – do czasu likwidacji w 1992 pionu naukowo-konserwatorskiego, połączonej ze zwolnieniami grupowymi. 1 I 1993 rozpoczął drugi etap działalności zawodowej – w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie. Przez cztery miesiące był kustoszem w Dziale Etnograficznym, następnie, w związku z reorganizacją

MWL, przeniesiony został do Działu Historii i Kultury Wsi, którego w 1996 objął kierownictwo, awansując na stanowisko st. kustosza. Zajmował się badaniami nad osadnictwem ze szczególnym uwzględnieniem grup etnicznych, a także układami przestrzennymi wsi i układami zabudowy siedlisk, architekturą i budownictwem, ciesielstwem i stolarstwem oraz problematyką ginących zawodów, w tym m.in. młynarstwem, pszczelarstwem i torfiarstwem. Tworzył programy i koncepcje ekspozycji sektorów wiejskich w lubelskim skansenie. Opracowywał wytyczne etnograficzno-architektoniczne do prac budowlano-konserwatorskich przy obiektach stanowiących elementy ekspozycji. Sprawował również nadzór merytoryczny nad przebiegiem większości tych prac. W l. 1995-97 był pomysłodawcą, organizatorem i komisarzem odbywających się w MWL pokazów ginących zawodów i umiejętności. W okresie pracy w MWL opublikował 50 artykułów w periodykach naukowych, wydawnictwach muzealnych, a także na łamach prasy katolickiej. Wygłosił cztery referaty na sesjach naukowych i zebraniach Polskiego Tow. Ludoznawczego. Jest autorem lub współautorem siedmiu scenariuszy ekspozycyjnych i opracowań etnograficzno-konserwatorskich, autorem pięciu ekspozycji stałych i dwóch wystaw czasowych, a także autorem scenariusza do filmu dokumentalnego *Powroźnictwo* (1997). W 1999, ze względu na postępującą chorobę, przeszedł na rentę inwalidzką.

Był czynnym członkiem Polskiego Tow. Ludoznawczego od 1982, jednym z członków założycieli Stow. Muzeów na Wolnym Powietrzu. W 1987 został uhonorowany srebrną Odznaką Pamiątkową PP PKZ.

Żonaty z Krystyną z Bielawskich, pozostawił troje dzieci: Natalię (ur. 1984), Krzysztofa (ur. 1985) i Magdalenę (ur. 1990).

Zmarł 13 V 2000 w Lublinie i został pochowany na cmentarzu paraf. przy kościele św. Agnieszki na Kalinowszczyźnie w Lublinie.

K. Mart, *Między Wschodem a Zachodem. Sztuka sakralna Ziemi Chełmskiej*, w: *Sztuka i liturgia kościoła greckokatolickiego..., Katalog wystawy w Muzeum Okręgowym w Zamościu*, Zamość 1996, s. 29-30 i 47; materiały archiwalne po oddz. lubelskim PP PKZ (ob. w Archiwum Regionalnego Ośr. Studiów i Ochrony Środowiska Kult. w Lublinie); akta personalne i archiwalne materiały autorskie w Muzeum Wsi Lubelskiej; materiały w archiwum rodzinnym Krystyny Stefańskiej zam. w Lublinie.

Jacek Serafinowicz

STEINBRECHT Conrad Emanuel (1849-1923), architekt, kierownik prac badawczych i konserwatorskich w zamku malborskim.

Ur. 22 IX 1849 w Tangermünde (Stara Marchia, Niemcy) jako syn pastora Edwarda i Alwiny Groskurd. Ukończył w 1870 Gimnazjum Mariackie w Magdeburgu, następnie w l. 1871-74 odbył studia w Akademii Budownictwa w Berlinie pod kierunkiem F. Adlera, pioniera badań nad architekturą ceglaną Niżu Nadbałtyckiego. Po ukończeniu studiów i zdaniu w 1875 egzaminu państwowego na budowniczego uczestniczył w l. 1876-77 w pracach niemieckiej wyprawy archeologicznej do Olimpii. Wracając do kraju zwiedził Sycylię, Neapol i Rzym. Po złożeniu kolejnego państwowego egzaminu budowlanego, zatrudniony został w Min. Wyznań Rel., Oświecenia Publ. i Zdrowia. W 1881 Politechnika Berlińska przyznała mu stypendium im. Boissoneta z przeznaczeniem na badania nad architekturą zakonu krzyżackiego w Prusach. Umożliwiło mu to dokładne rozpoznanie większości zabytków architektury gotyckiej na tym terenie oraz dłuższy pobyt badawczy w Toruniu, którego owocem stała się obszerna monografia architektury tego miasta, opatrzona licznymi rysunkami inwentaryzacyjnymi również jego autorstwa. Rezultaty tych badań zapewniły mu, jeszcze przed ich opublikowaniem,

opinię znawcy architektury wspomnianego regionu, co miało zasadniczy wpływ na decyzję Ministerstwa powołania go w 1882 na stanowisko kierownika prac badawczych, budowlanych i artystycznych w zamku malborskim, które piastował do 1922. Po zakończeniu w latach 80. XIX w. głównego etapu restauracji katedry kolońskiej, prace w zamku malborskim stały się priorytetowym zadaniem niemieckiego konserwatorstwa, cieszącym się ze względów politycznych poparciem zarówno sfer rządzących, jak i społeczeństwa. Wspierając się dorobkiem poprzedzających go badaczy i restauratorów zamku, S. pomnożył go, zmodyfikował i na tej podstawie rozwinął własną metodę badań i prac restauratorskich. Jej zasadniczą cechą była interdyscyplinarność badań poprzedzających decyzje i projekty konserwatorskie (wykopy archeologiczne, odkrywki tynków i sondaże murów, konfrontacja uzyskanych w ten sposób wyników z wymową źródeł pisanych i ikonograficznych oraz rezultatami styloznawczych analiz porównawczych). Przebieg i wyniki badań utrwalane były z dużą dokładnością i w rzadko wówczas spotykanym zakresie w formie dokumentacji opisowej, rysunkowej i fotograficznej. Badania umożliwić miały pełne rozpoznanie historii budowy zamku i kolejnych przemian jego architektonicznej formy, co z kolei miało stanowić podstawę właściwego zaprojektowania przedsięwzięć konserwatorsko-budowlanych i artystycznych mających na celu odtworzenie kształtu zamku z ok. 1400. Badania i prace rozpoczęte zostały przez S. na Zamku Wysokim (zespół kościoła konwentualnego i kaplicy św. Anny z portalami, krużganki wokół dziedzińca wewn., kapitularz), następnie były kontynuowane na Zamku Średnim (m.in. izby gościnne, siedziba wielkiego komtura, infirmeria, kaplica św. Bartłomieja). W zakresie architektury objęły zarówno usunięcie nowożytnych nawarstwień i przebudów, jak i konserwację oraz restaurację odkrytych lub zachowanych w różnym stanie reliktów średniowiecznej substancji. W znacznej jednak mierze polegały także na odtworzeniu ubytków, częściowo w dobrze udokumentowanym, często jednak w domniemanym lub wręcz fantazyjnym kształcie. W zakresie wystroju wnętrz prace objęły zarówno odsłonięcie pozostałości średniowiecznych malowideł ściennych, jak też wykonanie nowej dekoracji malarskiej, rzeźbiarskiej i witrażowej oraz nowej stolarki budowlanej i meblowej. W sumie restauracja i kreacja artystyczna zamku malborskiego uznana została powszechnie, obok prac w katedrze kolońskiej, za jedno z największych i problemowo najciekawszych przedsięwzięć konserwatorskich w XIX-wiecznej Europie. Działania badawcze i dokumentacyjne oraz poziom techniczny większości prac restauracyjnych i artystycznych budził i nadal budzi dość powszechne uznanie. Natomiast generalna ich koncepcja, której praktyczna realizacja odbiegała zresztą od jej deklarowanego charakteru (por. artykuł S. *Die Wiederherstellung des Marienburger Schlosses*, „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1896), spotkała się już na przełomie XIX i XX w. z krytyką znaczących odłamów niemieckiego środowiska konserwatorskiego. Oceniając wyniki działalności S. w Malborku trzeba jednak mieć na względzie fakt, że na ostateczny rezultat jego pracy przemożny wpływ miały naciski kół politycznych zainteresowanych żywotnie w wykreowaniu zamku do rangi rezydencji cesarskiej, a zarazem instrumentu propagandy politycznej.

S. podejmował także prace badawcze i konserwatorskie przy innych zamkach krzyżackich (m.in. w Bałdze, Brandenburgu i Radzyniu). Występował też jako konsultant lub nawet kierownik badań i restauracji zabytków sztuki ołtarzowej (np. gotycki ołtarz gł. katedry fromborskiej) oraz malowideł ściennych (zamki w Lidzbarku Warmińskim, Lochstedt oraz kościół pokatedralny w Chełmży).

W jego bogatym publikowanym dorobku naukowym i dokumentacyjnym szczegól-

ne znaczenie ma monumentalna czterotomowa, ilustrowana inwentaryzacyjnymi rysunkami autora monografia architektury na obszarze państwa krzyżackiego *Die Baukunst des Deutschen Ritterordens* (T. 1: *Thorn im Mittelalter*, 1885; T. 2: *Preussen zur Zeit der Landmeister*, 1888; T. 3: *Schloss Lochstedt und seine Malerei*, 1910; T. 4: *Die Ordensburgen der Hochmeisterzeit in Preussen*, 1920). Mimo znacznego zaawansowania przygotowań, S. nie zdołał już ukończyć prac nad kolejnym tomem tej serii, dotyczącym zamków biskupich i kapitulnych. Duże znaczenie naukowe mają także publikowane z jego inicjatywy i częściowo z jego udziałem wydawnictwa źródeł pisanych do dziejów zakonu krzyżackiego. Wspomnieć też trzeba o utworzonym przez S. dużym zbiorze detalu architektonicznego, posiadającym ważne znaczenie dla studiów stylistyczno-porównawczych.

Żonaty był z Amalią Gottschewski.

Zmarł 3 VII 1923, w rok po przejściu na emeryturę, i pochowany został w Malborku na cmentarzu ewangelickiej parafii św. Jerzego.

B. Schmid, *Die Wiederherstellung der Marienburg 1882-1922*, „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1922, s. 217 in.; tenże, *Conrad Steinbrecht zum Gedächtnis*, „Ostdeutsche Monatshefte" 1926, nr 2, s. 113-115; tenże, *Die Wiederherstellung der Marienburg*, Königsberg 1934; M. Arszyński, *Malowidła sklepienne w kościele pokatedralnym w Chełmży*, OZ 1963, nr 3, s. 23-38; W. Ziesemer, *Conrad Steinbrecht*, w: *Neues Marienburger Heimatbuch*, Herford 1967, s. 263-270; H. Boockmann, *Das ehemalige Deutschordensschloss Marienburg 1772-1945...*, w: *Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im XIX Jh.*, Göttingen 1972, s. 99-162; M. Mierzwiński, *100 lat przemian architektonicznych zamku malborskiego 1882-1982*, Malbork 1982; A.R. Chodyński, *Conrad Steinbrecht i jego dzieło*, „Rocznik Gdański" 1987, z. 2, s. 21-57; H. Knapp, *Das Schloss Marienburg in Preussen...*, Lüneburg 1990; M. Mierzwiński, *Zbiór dokumentacji architektonicznej dawnego Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku*, w: *Architectura et historia*, Tor. 1999, s. 249-257; K. Pospieszny, *Konrada Steinbrechta metoda restauracji Malborka. Zamek Wysoki (1882-1902)*, tamże, s. 259-281.

Marian Arszyński

STRASBURGER Włodzimierz (1905-1984), ekonomista, pracownik urzędu woj. konserwatora zabytków we Wrocławiu, społeczny opiekun zabytków.

Ur. 30 I 1905 w Ludinowie k. Moskwy, syn inż. technologa Jana i Tatiany Fiodorow. W 1919 przyjechał z rodzicami do Polski. Uczył się w średniej szkole handlowej i średniej szkole muzycznej w Krakowie. Następnie, po ukończeniu w 1928 szkoły podchorążych artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim, przeniósł się do Warszawy i rozpoczął naukę na Wydz. Ekonomicznym Szkoły Nauk Politycznych. Studia wydłużone koniecznością pracy zarobkowej przerwał wybuch II wojny światowej. Brał udział w kampanii wrześniowej jako podoficer – dowódca kolumny amunicyjnej. Po rozbiciu przez Niemców zgrupowania pod Zamościem przedostał się do Warszawy i zmieniając dane personalne uniknął obozu jenieckiego. Działał w konspiracji (w ZWZ, potem AK), głównie w kolportażu prasy i wydawnictw podziemnych. Oficjalnie pracował jako goniec w Urzędzie Skarbowym na Żoliborzu pod nazwiskiem Władysław Sadowski. Od 1942 był szefem jednostki tajnego kolportażu AK.

Po zakończeniu działań wojennych zgłosił się do pracy w Urzędzie Pełnomocnika Rządu na Ziemie Odzyskane i w 1946 wyjechał do Wrocławia. W l. 1949-50 pracował w Centrali Ogrodniczej, której przez pewien czas był dyrektorem. W 1950 został aresztowany za działalność w AK i przebywał kilka miesięcy w więzieniu. Po zwolnieniu pracował jako muzyk (był wiolonczelistą) w orkiestrze Teatru Żydowskiego

we Wrocławiu oraz objął referat ds. ekonomiczno-finansowych w urzędzie woj. konserwatora zabytków. Zajmował się administracją, księgowością, inspekcjami, organizacją prac ewidencyjnych, zlecaniem dokumentacji technicznej i studialno-konserwatorskiej. W połowie lat 50. zorganizował przy woj. konserwatorze Brygadę Wykonawczą Robót Konserwatorskich, pełniąc przez pewien czas obowiązki naczelnego inżyniera. Od 1960 pracował pod kierownictwem konserwatora zabytków archeologicznych.

Zamiłowany w turystyce i krajoznawstwie, rozpoczął w 1954 działalność jako społ. opiekun zabytków przy Zarządzie Okręg. PTTK we Wrocławiu. Został prezesem Dolnośl. Komisji Opieki nad Zabytkami, a rozwój organizacyjny, aktywizacja i doskonalenie form pracy społ. opiekunów stały się jego największą pasją życiową. Liczebność Komisji z ok. 50 członków w końcu lat 50. wzrosła dzięki jego staraniom do ponad 2000 w 1973. Miał dar przekonywania i zjednywania ludzi, w czym niepoślednią rolę odgrywał jego ogromny zapał, niespożyta energia i zawsze dobry humor. Była to najliczniejsza i najbardziej aktywna Komisja w kraju, a S. najbardziej znanym i cenionym społ. opiekunem, członkiem i doradcą KOnZ Zarządu Gł. PTTK. Był również popularny w środowisku konserwatorskim. Razem z woj. konserwatorem zabytków organizował liczne narady, szkolenia i spotkania dolnośląskich opiekunów. Był także współorganizatorem kilku ogólnopolskich zjazdów społ. opiekunów i woj. konserwatorów zabytków.

Po przejściu na emeryturę nadal działał społecznie i przewodniczył wrocławskiej KOnZ. Organizował m.in. szeroko zakrojoną akcję opieki nad zabytkowymi parkami i ogrodami. W urzędzie konserwatorskim, Biurze Studiów i Dokumentacji Zabytków i wrocławskim oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków pełnił funkcję stałego społecznego współpracownika. Był współinicjatorem kilku pozycji w serii „Biblioteka Społecznego Opiekuna Zabytków" – folderów o zabytkach dolnośląskich, zeszytów szkoleniowych oraz okazyjnych wydawnictw przygotowywanych na doroczne Dni Ochrony Zabytków.

Za swą działalność był wielokrotnie odznaczony. Otrzymał Złoty Krzyż Zasługi (1971), Kawalerski Krzyż Orderu Odrodzenia Polski (1981). Przyznano mu tytuł Honorowego Członka PTTK oraz odznaki: „Zasłużony Działacz Turystyki" (1959), „Zasłużony Działacz Kultury" (1967), złotą „Za Opiekę nad Zabytkami" (1968). Po śmierci S. Okręg. Komisja Opieki nad Zabytkami PTTK we Wrocławiu przyjęła jego imię.

Żonaty trzykrotnie. Z pierwszego małżeństwa z Mieczysławą Kołaczkowską miał córkę Krystynę. Z drugiego z Barbarą Zawadzką – córkę Małgorzatę. Z trzeciego z Waltraut Gawron – syna Krzysztofa.

Zmarł 1 II 1984 i pochowany jest na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu.

M. Przyłęcki, *Włodzimierz Strasburger (1905-1984)*, OZ 1984, nr 3, s. 211-213; tenże, *Animator społecznej opieki nad zabytkami na Dolnym Śląsku*, „Kultura Dolnośl." 1985, nr 3; informacje córki Małgorzaty Garncarek.

Mirosław Przyłęcki

SULIMIERSKA-LAUBE Maria (1917-1991), historyk sztuki, badacz dokumentalista.

Ur. 15 VIII 1917 w Dobrej, pow. Łask w woj. łódzkim. Z rodziny ziemiańskiej, w 1923 i 1926 straciła kolejno oboje rodziców. Po ukończeniu początkowej szkoły prywatnej w Rabce zamieszkała w Warszawie pod opieką kuzyna ojca, A.W. Chrzanowskiego, prezesa Sądu Apelacyjnego. Uczęszczała do Gimnazjum im. Cecylii Plater-Zyberkówny, w 1936 otrzymała

świadectwo dojrzałości. Następnie studiowała w Szkole Głównej Handlowej, uzyskując stopień mgr. nauk ekonomicznych. W czasie okupacji hitlerowskiej była zaangażowana w pracy konspiracyjnej w szeregach AK. W powstaniu warszawskim była łączniczką i pielęgniarką na Mokotowie.

Po wojnie w 1945 podjęła pracę w Biurze Odbudowy Stolicy. Rok później rozpoczęła studia historii sztuki na Uniw. Warszawskim. Pracę magisterską obroniła w 1952. Po reorganizacji BOS pracowała w l. 1948-54 w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy. Brała udział w odbudowie Starego Miasta, przygotowując dokumentację dla prac projektowych. Współpracowała ze Stanisławem Żarynem, z którym napisała artykuł *Rzemiosło artystyczne w odbudowie Starego Miasta* („Architektura" 1951, nr 11). W 1953 opublikowała dwa artykuły w „Ochronie Zabytków": *Konserwacja polichromii i zabytków ruchomych* (w dziale „Kronika prac konserwatorskich") oraz *Kowalszczyzna staromiejska XVII i XVIII wieku*. Od 1954 przez 35 lat pracowała w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Dziale Dokumentacji Historyczno-Naukowej. Przeszła na emeryturę w 1989 jako gł. specjalista. W tym czasie opracowała ok. 50 historyczno-konserwatorskich dokumentacji zabytków architektury – zespołów pałacowych, pałaców, zamków, dworów, zespołów sakralnych, kościołów – przede wszystkim z terenu Mazowsza i Warszawy, ale również Kielecczyzny, Lubelszczyzny, woj. łódzkiego. Wnikliwie i kompetentnie przygotowane dokumentacje stanowiły podstawę podejmowanych prac konserwatorskich. Była wybitnym badaczem architektury średniowiecznej, m.in. zespołów benedyktyńskich na Świętym Krzyżu i w Płocku. Równocześnie zbierała materiały do pracy doktorskiej, którą miała obronić pod kierunkiem prof. Zygmunta Świechowskiego.

Była aktywnym członkiem Stow. Historyków Sztuki od 1954, wielokrotnie pełniła funkcję członka Zarządu Oddz. Warszawskiego. Uhonorowana licznymi odznaczeniami, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi, srebrną odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami", odznaką „Zasłużony Działacz Kultury", medalami pamiątkowymi PP PKZ.

W 1957 zawarła związek małżeński z architektem Janem Laube.

Zmarła 23 VIII 1991 w Warszawie, pochowana na cmentarzu Powązkowskim.

J. Gromnicki, M. Paździor, T. Szyburska, *Maria Sulimierska-Laube (15.VIII.1917 – 23.VIII.1991)*, OZ 1992, nr 3, s. 252-254 [łącznie z bibliografią prac]; wspomnienia autorki.

Alicja Lutostańska

SZABLOWSKI Jerzy (1906-1989), historyk sztuki, dyrektor Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu, konserwator Wzgórza Wawelskiego, prof. Uniw. Jagiellońskiego.

Ur. 30 I 1906 w Krakowie, syn Mieczysława, doktora praw, pracownika Izby Skarbowej, i Stanisławy z Pawliców. W Krakowie w 1924 zdał egzamin maturalny w Gimnazjum Państw. im. Króla Jana Sobieskiego i w tym roku rozpoczął studia w zakresie historii sztuki na Wydz. Filozoficznym Uniw. Jagiellońskiego, zakończone w 1931 uzyskaniem stopnia doktora filozofii na podstawie rozprawy *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej 1600-1702* („Roczn. Krak." t. 24, 1933). Jego nauczycielami akademickimi byli Tadeusz Szydłowski, Julian Pagaczewski, Jerzy Mycielski, Wojsław Molé. Na postawę zawodową i zainteresowania naukowe S. wywarły wpływ również kontakty ze Stanisławem Tomkowiczem, konserwatorem zabytków i wielkim znawcą problemów wawelskich oraz muzeologiem Feliksem Koperą, dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie, a także starszym o lat kilka Adamem Bochnakiem. Działalność naukową rozpoczął na UJ jako młodszy (1929), a następnie st. asystent (1934)

w Zakładzie Historii Sztuki i Muzeum Uniwersyteckim.

W 1935 przeniósł się do Warszawy, gdzie objął stanowisko referendarza Państw. Zbiorów Sztuki oraz zastępcy kierownika w Centralnym Biurze Inwentaryzacji Zabytków (CBI). Jednocześnie przyjął posadę kustosza Łazienek, oddz. Państw. Zbiorów Sztuki w Warszawie. Trzy lata później awansował na stanowisko kierownika CBI i rozpoczął pełnienie obowiązków kierownika Państw. Zbiorów Sztuki, których szefem został mianowany w lipcu 1939. Lata wojny spędził głównie w Warszawie, zarabiając na życie pracą w firmie budowlanej. Wraz z grupą historyków sztuki włączył się aktywnie w akcję ratowania dóbr kultury. Wspólnie z Janem Zachwatowiczem przyczynił się w dużym stopniu do ocalenia od zagłady cennych materiałów naukowych zgromadzonych w CBI. W czasie pobytów w Krakowie dokonał – z myślą o powojennej publikacji – inwentaryzacji tkanin oraz dzieł złotnictwa w kościele i klasztorze Dominikanów. Podczas powstania warszawskiego brał udział w cywilnej obronie miasta. Ciężko ranny w rękę pod koniec walk, przez Pruszków powrócił do Krakowa. Po wznowieniu działalności Zakładu Historii Sztuki niezwłocznie zgłosił się do pracy na Uniwersytecie, obejmując w lutym 1945 ponownie obowiązki asystenta, a pod koniec roku adiunkta. Z UJ była związana jego dalsza kariera naukowa: w 1946 habilitował się na podstawie rozprawy *Ze studiów nad związkami artystycznymi polsko-czeskimi w epoce renesansu i renesansem zachodnio-słowiańskim* (opubl. w skrócie w „Pracach Komisji Hist. Sztuki" t. 9, 1948), w 1951 został docentem etatowym na Wydz. Humanistycznym, w 1954 uzyskał tytuł prof. nadzwyczajnego, a w 1966 prof. zwyczajnego. Własne seminarium prowadził dopiero od 1969, do chwili przejścia na emeryturę uniwersytecką w 1976. Był opiekunem ponad 20 prac magisterskich, promotorem 10 rozpraw doktorskich, autorem wielu recenzji prac doktorskich; brał udział w kilku przewodach habilitacyjnych. Przez wiele lat przedmiotem jego wykładów był „Wstęp do historii sztuki", „Techniki sztuk plastycznych", a także „Historia sztuki polskiej nowożytnej". Jednocześnie z powrotem na Uniwersytet objął w Krakowie w 1945 kierownictwo Sekcji Inwentaryzacji w Państw. Instytucie Historii Sztuki i Inwentaryzacji w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków przy Min. Kultury i Sztuki, którą kierował do czasu przeniesienia Sekcji do Warszawy w 1946.

Na początku 1949 otrzymał nominację na dyrektora nowo powołanego Muzeum Historii Wawelu, w 1952 połączonego pod dyrekturą Sz. z Państw. Zbiorami Sztuki na Wawelu, kierowanymi wcześniej przez Tadeusza Mańkowskiego. Od tego momentu Wzgórze Wawelskie stało się głównym przedmiotem jego działalności. Muzeum wawelskim (obecnie Zamek Królewski na Wawelu) kierował do śmierci. Do pracy muzealnej przystępował z niewielkim doświadczeniem, mając jednak już na swym koncie interesującą wystawę poświęconą ikonografii Łazienek, utrwaloną w obszernym katalogu (1937). Jego zasługą było przygotowanie wieloletnich planów działań konserwatorskich i restauracyjnych Wzgórza, ekspozycji muzealnych stałych i czasowych, zorganizowanie nowoczesnego warsztatu naukowego muzeum. Współpracując z Rudolfem Kozłowskim przyczynił się do rozbudowy wawelskich pracowni konserwatorskich, tworząc z nich placówki nowoczesne, których działalność, szczególnie w zakresie konserwacji malarstwa i tkanin, była wysoko ceniona i w Polsce, i w Europie.

Był inspiratorem i głównym współtwórcą pięciu wielkich stałych wystaw na zamku wawelskim: „Komnaty królewskie" (1961), z arrasami wawelskimi Zygmunta Augusta, których rozmieszczenie nawiązywało do relacji Orzechowskiego z zaślubin króla z Katarzyną Austriaczką w 1553, „Zbrojownia zamkowa" (1963), „Wschód w zbiorach wawelskich" (1964), „Skarbiec Koronny"

(1966), „Wawel zaginiony" (1975) – rezerwat architektoniczno-archeologiczny. W działalności wystawienniczej zerwał z wszelką przypadkowością i amatorstwem, fałszywymi rekonstrukcjami historycznymi. Lansując ideę *amor vacui* opowiadał się za rozwiązaniami nowoczesnymi, zaspokajającymi potrzeby estetyczne widza i stwarzającymi specyficzną atmosferę. Ekspozycję w muzeum pojmował jako swoiste dzieło, toteż w zakresie scenografii współpracował z plastykami, zwłaszcza Adamem Młodzianowskim i Zbigniewem Gostwickim, a także Janiną Gostwicką. Angażował się w organizowanie na zamku wawelskim wielkich czasowych wystaw o profilu historyczno-artystycznym i międzynarodowym charakterze: „Tysiąc lat związków polsko-węgierskich" (1970 Kraków i Budapeszt), „Sztuka dworu Wazów w Polsce" (1976 Kraków i Sztokholm), „Odsiecz Wiedeńska 1683" (1983). Przyczynił się do znacznego pomnożenia zbiorów (zwłaszcza regaliów) poprzez zakupy w kraju i za granicą, inspirował napływ na Wawel cennych darów. Szczególne znaczenie miało pozyskanie kolekcji porcelany Tadeusza Wierzejskiego, zbrojowni Brunona Konczakowskiego i kolekcji dywanów rodziny Kulczyckich. Największym osiągnięciem S. stało się doprowadzenie do powrotu na Wawel z Kanady w 1959 i 1961 wywiezionych z Polski na czas wojny skarbów wawelskich (w tym arrasów zygmuntowskich i zasobu Skarbca Koronnego) oraz zespołu należących do kilku instytucji dzieł sztuki i pamiątek historycznych.

Jako dyrektor muzeum pełnił Sz. równocześnie funkcję konserwatora Wzgórza Wawelskiego, otrzymując oficjalnie uprawnienia w tym zakresie w 1972. Działalność na polu konserwacji zainicjował kierując w l. 1949-52 pracami badawczymi na Wawelu w ramach programu badań nad Początkami Państwa Polskiego. W ich wyniku został ukształtowany tzw. dziedziniec zewnętrzny zamku z wyeksponowanymi reliktami nieistniejących budowli tworzącymi niegdyś wawelskie miasteczko. Wraz z Alfredem Majewskim, dyrektorem Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu, zakończył usuwanie niemieckich przekształceń dokonanych na Wawelu, zrealizował odnowienie skrzydła zach. zamku i budynku bramy prowadzącej na dziedziniec (1956-63). Inspirował wiele prac badawczych i konserwatorskich w katedrze wawelskiej oraz innych budynkach kapitulnych, aktywnie w nich uczestnicząc. Istotny był udział Sz. w pracach badawczych i konserwatorskich oraz w otwarciu grobów króla Kazimierza Jagiellończyka i królowej Elżbiety Austriaczki, przeprowadzonych w l. 1972-73. Swoją postawą zyskał wielkie uznanie ordynariuszy krakowskich kardynałów Karola Wojtyły i Franciszka Macharskiego.

We współpracy z Kierownictwem Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu opracował program konserwatorski oraz nadzorował przebieg prac w oddz. Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu: renesansowych zamkach w Pieskowej Skale i Suchej Beskidzkiej (1975-96) oraz drewnianym dworze w Stryszowie. W Pieskowej Skale stworzył muzeum o bogatych, wartościowych zbiorach ilustrujących wyposażenia wnętrz od gotyku po biedermeier (1970). Szerokich planów co do kształtu przyszłego muzeum w zamku suskim nie zrealizował.

Czteroletni pobyt w Warszawie przed wybuchem wojny wypełnił S. intensywną pracą przy tworzeniu w CBI archiwum klisz fotograficznych i rysunków architektoniczno-pomiarowych, mającego w założeniu stać się podstawowym zbiorem dokumentującym polski zasób zabytków oraz warsztatem dla działalności inwentaryzatorskiej. Te zainteresowania, wywodzące się z tradycji szkoły krakowskiej, doprowadziły Sz. do sformułowania polskich zasad i metod inwentaryzacji zabytków, opartych na sprawdzonych, doskonałych wzorach niemieckich, oraz zainaugurowania monumentalnego wydawnictwa *Zabytki sztuki w Polsce*. Był to *Inwentarz topograficzny*, którego

przed wojną, pod redakcją S., ukazały się dwa tomy autorstwa Tadeusza Szydłowskiego (*Powiat nowotarski*) i Witolda Kieszkowskiego (*Powiat rawsko-mazowiecki*). Po wojnie podjął pracę nad uzupełnieniem autorskiego tekstu kolejnego tomu *Inwentarza topograficznego*, obejmującego powiat żywiecki (publ. 1948). Niemożność kontynuowania tej serii skłoniła Sz. do zredukowania wymagań stawianych *Inwentarzowi* i opracowania nowej instrukcji inwentaryzatorskiej, mającej na celu doprowadzenie do szybkiej, skrótowej rejestracji materiału zabytkowego. W ten sposób położone zostały podwaliny pod monumentalne dzieło *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, o trudnym do przecenienia znaczeniu dla polskiej kultury. Ta seria wydawnicza jest kontynuowana przez Instytut Sztuki PAN. W 1948 objął redakcję tomu I *Katalogu*, poświęconego woj. krakowskiemu. Złożyło się nań 15 zeszytów opublikowanych w l. 1951-53, wśród nich cztery opracowane autorsko. W 1965 ukazał się drukiem *Katalog zabytków sztuki Wawelu*, przygotowany pod kierunkiem i przy zasadniczym udziale autorskim Sz., jako I część IV tomu *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, poświęconego Krakowowi. Jest to podstawowa pozycja biograficzna dotycząca Wawelu. Jak nikt inny zdawał sobie sprawę z wagi szybkiej rejestracji polskiego zasobu rozproszonych w terenie zabytków i dzieł sztuki, zwłaszcza w specyficznych, trudnych warunkach powojennych. Mając świadomość braku wykwalifikowanej kadry do realizacji tego przedsięwzięcia, w pracy dydaktycznej powrócił do zwyczaju organizowania objazdów i obozów naukowych, stwarzających studentom i młodym historykom sztuki okazję zdobycia praktyki inwentaryzatorskiej.

Bibliografia prac Sz. liczy prawie 150 pozycji. Początkowo młody uczony podjął badania w zakresie ikonografii. Po artykułach poświęconych przedstawieniom Hołdu Trzech Króli i Bożego Narodzenia zaowocowały one nowatorską rozprawą o ikonografii śmierci w malarstwie polskim (1931). Podejmując tradycyjne zainteresowania szkoły krakowskiej opublikował w okresie międzywojennym wnikliwe opracowania licznych zabytków późnego średniowiecza z terenu Małopolski (zachowanych w Mikuszowicach, Racławicach Olkuskich, Mszanie Dolnej); rozpoczął też badania nad zabytkami w Żywcu. Szczególne znaczenie miało odkrycie i opublikowanie w 1934 późnogotyckiego tryptyku w Mikuszowicach – praca ta wzbogaciła w istotny sposób wiedzę o malarstwie tablicowym tego okresu. Analityczne studia Sz. w zakresie polskiej architektury nowożytnej ukoronowane zostały zwięzłym, opracowanym wzorowo rozdziałem o polskiej architekturze renesansowej i manierystycznej w *Historii sztuki polskiej*, wydanej w 1962 (wyd. II 1965). W dziedzinie tej był niekwestionowanym znawcą. Nie ukazała się natomiast, oddana już do druku, praca S. o zaginionej architekturze renesansowej w Polsce. Z upływem lat zainteresowania Sz. coraz bardziej koncentrowały się na zbiorach zamkowych. Kilkunastu najcenniejszym zabytkom wawelskiego muzeum poświęcił osobne opracowania. W 1969 nakładem „Arkad" ukazał się w kilku wersjach językowych album-katalog *Zbiory Zamku Królewskiego na Wawelu*, zbiorowa praca przygotowana pod kierunkiem i z obszernym wstępem Sz. (wznawiana dwukrotnie). Szczególne miejsce w bibliografii Sz. zajmuje studium poświęcone historii arrasów Zygmunta Augusta, zamieszczone w wydanej w 1972, w kilku wersjach językowych, monumentalnej księdze pt. *Arrasy flamandzkie w Zamku Królewskim na Wawelu*, dziele badaczy polskich i belgijskich pod redakcją Sz.

Był inicjatorem i redaktorem kilku serii wydawnictw: „Źródła do Dziejów Wawelu" (12 tomów z l. 1952-89), „Studia do Dziejów Wawelu" (5 tomów z l. 1955-91, początkowo redagowane wspólnie z A. Bochnakiem), „Biblioteka Wawelska" (7 tomów z l. 1962-85, obejmujących obszerne mono-

grafie naukowe z zakresu historii i sztuki Wawelu). Według jego koncepcji podjęto opracowywanie „rozumowanych" katalogów zbiorów wawelskich. Z tej grupy wydawnictw ukazały się w l. 1973-83 trzy tomy: *Malarstwo włoskie*, *Majolika włoska*, *Porcelana miśnieńska*.

Do popularyzacji Wawelu i zbiorów wawelskich przywiązywał Sz. dużą wagę. Sam publikował liczne artykuły w prasie, w popularnych czasopismach polskich i zagranicznych, hasła w encyklopediach, teksty w folderach; zainaugurował też serię przewodników wawelskich, które opracowane w kilku wersjach językowych były kilkakrotnie wznawiane (*Wzgórze wawelskie*, *Skarbiec Koronny*, *Zbrojownia zamkowa*, *Wschód w zbiorach wawelskich*).

Rozprawa doktorska oraz kilka artykułów, w tym monografia krakowskiego kościoła św. Marka („Roczn. Krak." t. 22, 1929), przyniosły mu w 1933 członkostwo Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności. W 1961 wszedł w skład Komisji Teorii i Historii Sztuki Oddz. Krakowskiego PAN, której przewodniczącym został w 1974. W 1967 został wybrany na członka korespondenta, a w 1980 członka rzeczywistego Polskiej Akademii Nauk. Był członkiem kilku stowarzyszeń polskich i międzynarodowych. W 1934 brał udział w zjeździe założycielskim Stow. Historyków Sztuki, udzielał się w Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, od 1953 był członkiem ICOM, a od 1965 zastępcą przewodniczącego Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS; w 1983 został przyjęty do Société Européenne de Culture. Powoływany jako ekspert z dziedziny muzealnictwa i konserwacji do ciał doradczych działających przy min. kultury i sztuki oraz Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie; członek Komitetu Naukowego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (1961), Komisji Zamkowej przy Instytucie Historii PAN w Warszawie (1971), Komitetu Honorowego Roku Nauki Polskiej (1972), Komitetu Odbudowy Pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie (1973), Rady Naukowej Muzeum Narodowego w Warszawie (1976). Prowadził również szeroko zakrojoną działalność społeczną jako radny i wiceprzewodniczący krakowskiej Rady Narodowej (1976-88), członek Społ. Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa (od 1978) i krakowskiej Rady Ochrony Dóbr Kultury Rady Narodowej (1970) oraz takiejż Rady przy Prezydencie Miasta Krakowa (od 1982).

Odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Corona Romaniei (1939), Krzyżem Kawalerskim (1953), Krzyżem Komandorskim (1959) oraz Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą (1975) Orderu Odrodzenia Polski, Orderem Sztandaru Pracy I Klasy (1964 i 1984), belgijskim Krzyżem Komandorskim Orderu Korony (1972), medalami: X-lecia PRL (1954), XXX-lecia PRL (1974) i XL-lecia PRL (1984), Brązowym Medalem za Zasługi dla Obronności Kraju (1975), złotą odznaką „Za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa" (1959), Odznaką Tysiąclecia (1964), złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1964), Honorową Odznaką Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (1978). Wyróżniony nagrodą państwową II (1955) i I stopnia (1964), nagrodą Miasta Krakowa w dziedzinie konserwacji zabytków (1960), indywidualną nagrodą min. szkolnictwa wyższego i techniki I stopnia (1976), nagrodą zespołową I stopnia prezesa Rady Ministrów za prace nad „Katalogiem Zabytków Sztuki w Polsce", tytułem „Zasłużony Nauczyciel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej" (1975), dyplomem min. spraw zagranicznych za wybitne zasługi w propagowaniu kultury polskiej za granicą (1978). Członek honorowy szwajcarskiego Institut für Internationale Kunstfestivals (1977), Stow. Historyków Sztuki (1977) i Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości (1977). Honorowy obywatel miasta Sucha Beskidzka (1979). Należał do tych polskich historyków sztuki, którzy nie poparli socrealizmu w teorii sztuki broniąc w nauce poję-

cia manieryzmu i nie wyrazili żalu po śmierci Stalina „Wielkiego Nauczyciela" w 1953. Bardzo uroczyście świętowano na Wawelu jubileusz 80-lecia urodzin Sz. W 1983 odbyła się ceremonia odnowienia po 50 latach doktoratu, która z powodu stanu wojennego nie odbyła się 17 XII 1981.

Ożeniony w 1951 z Wandą z Hennebergów; był bezdzietny.

Zmarł 27 IX 1989 w Suchej Beskidzkiej, pochowany w Krakowie na cmentarzu Rakowickim. W 1992 Rada Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa jego imieniem nazwała jedną z ulic miasta.

A. Bochnak, *Zarys dziejów polskiej historii sztuki*, Kr. 1948, s. 42-43; tenże, *Historia sztuki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Prace Historyczne, t. 16, 1967, s. 246-248; J. Starzyński, *Jerzy Szablowski*, „Nauka Polska" 1971, nr 5, s. 135-139; J.K. Ostrowski, *Odnowienie doktoratu Profesora Jerzego Szablowskiego*, BHS 1983, nr 3-4, s. 447-448; *Kto jest kim w Polsce 1984. Informator biograficzny*, W. 1984, s. 937; [M. Piwocka, J.T. Petrus], *Profesorowi Jerzemu Szablowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin wawelscy pracownicy i uczniowie*, Kr. 1986; J.T.P[etrus], *Osiemdziesięciolecie Profesora Jerzego Szablowskiego*, BHS 1988, nr 1-2, s. 167-169; M. Piwocka, J.K. Ostrowski, *Jerzy Szablowski (1906-1989)*, „Muzealnictwo" t. 33, 1990, s. 89-92; K. Kuczman, J.T. Petrus, *Jerzy Szablowski (1906-1989)*, „Studia do Dziejów Wawelu" t. 5, 1991, s. 7-18; J.T. Petrus, *Spis publikacji Jerzego Szablowskiego*, tamże, s. 20-27; M. Piwocka, *Jerzy Szablowski (1906-1989)*, „Folia Historiae Artium" t. 27, 1991, s. 5-12; G. Nowak, *Krakowskie portrety: prof. Jerzy Szablowski*, „Echo Krakowa" nr 21, z 30 I 1991; A. Małkiewicz, *Jerzy Szablowski (1906-1989)*, BHS 1992, nr 2, s. 95-101; J. Samek, *Jerzy Szablowski 1906-1989*, „Nauka Polska" 1993, nr 1, s. 151-154; J.T. Petrus, *Pierwszy „Wawelczyk"*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Krakowie" nr 226, z 27 IX 1999; K. Kuczman, J.T. Petrus, *Życie i działalność profesora Jerzego Szablowskiego*, w: *Jerzy Szablowski w dziesiątą rocznicę śmierci. Zamek Królewski na Wawelu*, Kr. 1999, s. 9-54; J. Ostrowski, [*Jerzy Szablowski*], tamże, s. 5-7; J.T. Petrus, *Spis publikacji Jerzego Szablowskiego* [uzupełniony], tamże, s. 57-79; J.K. Ostrowski, *Jerzy Szablowski (1906-1989)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydz. Historycznego*, Kr. 2000, s. 466-471; J.T. Petrus, *To, co najważniejsze*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Krakowie" nr 39, z 15 II 2001; noty i wspomnienia pośmiertne w prasie ogólnopolskiej i krakowskiej z IX i X 1989.

Jerzy Petrus

SZYDŁOWSKI Tadeusz Andrzej, Lubicz (1883-1942), historyk sztuki, pierwszy państw. konserwator zabytków na ziemiach polskich, okręgowy i wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie, prof. uniwersytetów Stefana Batorego w Wilnie i Jagiellońskiego w Krakowie.

Ur. 9 VI 1883 w Jarosławiu. Był synem Romana Lubicz-Szydłowskiego i Marii z Mayów. Ukończył III Gimnazjum w Krakowie oraz Wydz. Filozoficzny Uniw. Jagiellońskiego. W l. 1901-05 słuchał wykładów z zakresu historii sztuki i filologii polskiej, studiując pod kierunkiem prof. Mariana Sokołowskiego, z którego osobą wiążą się początki historii sztuki w Polsce jako samodzielnej dyscypliny uniwersyteckiej. Doktorat uzyskał 15 XI 1907 na podstawie rozprawy *O dekoracji kościelnych portali w sztuce średniowiecznej*. Dysertację doktorską u prof. Sokołowskiego poprzedziły: udział w praktycznym kursie malarstwa w pracowni Józefa Mehoffera na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych oraz półroczny pobyt w Paryżu. Okres od listopada 1907 do grudnia 1908 poświęcił na dalsze studia zagraniczne (seminarium u prof. Heinricha Wölffina na Uniw. Berlińskim) oraz podróże, najdłużej zatrzymując się w Rzymie, Florencji i Paryżu. W Muzeum Narodowym w Krakowie Sz. podjął pracę w grudniu 1908, awansując po trzech latach na stanowisko kustosza. W 1912 opublikował *W ob-*

ronie śródmieścia Krakowa, jego starodawnego i artystycznego charakteru.

1 V 1914 został szefem galicyjskiego Krajowego Urzędu Konserwatorskiego ds. Opieki nad Zabytkami (Zentralkommission für Denkmalpflege), z siedzibą w Krakowie. Po przejściu Urzędu Krajowego pod kompetencje polskiego Min. Sztuki i Kultury, na stanowisku konserwatora woj. i okręgowego w Krakowie pozostał do lutego 1929 (ogółem 15 lat). Działając w wojennych warunkach, podejmował wyprawy do najodleglejszych miejscowości podlegającego mu obszaru Galicji, a w l. 1915-16, po podziale Królestwa na dwie strefy okupacyjne – niemiecką i austriacką – także obszaru tzw. Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego, czyli austriackiej wówczas części b. Królestwa Kongresowego. W trakcie wypraw fotografował i opisywał zabytki oraz rejestrował okoliczności, w jakich dokonano ich zniszczeń. Chcąc uzmysłowić ogrom klęsk wojennych w dziedzinie sztuki oraz „ze względu na konieczność zorganizowania wytężonej akcji ochronnej" opublikował rejestry z czteroletnich objazdów w książce *Ruiny Polski*. We wstępie postulował utworzenie zorganizowanej służby konserwatorskiej, apelował o podjęcie natychmiastowej akcji zabezpieczania uszkodzonych poprzez działania wojenne budowli, odwoływał się do sumień Polaków w obliczu odzyskanej niepodległości.

Po zakończeniu wojny przystąpił do aktywnej działalności w zakresie organizacji ochrony zabytków i prac przy nich. Nadzorując odbudowę i prace zabezpieczające, kontynuował objazdy podległego mu terenu. Przyniosły one szereg ważnych konserwatorskich odkryć, zwłaszcza w dziedzinie architektury średniowiecznej. Przyjął przy tym zasadę niezwłocznego publikowania o dokonanych odkryciach. Od stycznia 1924, w następstwie akcji oszczędnościowej, znacznie zredukowano liczbę konserwatorów wojewódzkich i Sz. powierzono dodatkowo opiekę nad zabytkami woj. kieleckiego, oddając mu w ten sposób dwa najbogatsze w zabytki województwa w Polsce. Ponadto powoływany bywał także do załatwiania spraw opieki nad zabytkami w woj. śląskim. Na podstawie konserwatorskich zajęć i obowiązków w pierwszym dziesięcioleciu niepodległości państwa powstała książka *Pomniki architektury epoki piastowskiej* (1928), druga obok *Ruin Polski*.

Analizując poglądy Sz. w zakresie konserwatorstwa należy stwierdzić, że nie zasklepiał się w jednej doktrynie, jego sądy i opinie ulegały modyfikacji zależnie od charakteru, skali i jakości obiektu, od jego aktualnej funkcji użytkowej i od warunków otoczenia. Przed objęciem stanowiska Krajowego Konserwatora dla Galicji, w 1912 napisał rozprawę *W obronie śródmieścia Krakowa*, w której zawarł swoje konserwatorskie credo. Wskazywał na konieczność przestrzegania dwóch zasadniczych postulatów w szeroko pojętej ochronie zabytków: „nietykalności zabytków sztuki i kultury i uszanowania wszelkiego piękna, które przekazała nam przeszłość" oraz zachowania „wysokiego artystycznego poziomu nowo powstających budowli i projektów wszelkiego rodzaju". Przeciwstawiał się tym samym dominującej w drugiej poł. XIX w. doktrynie purystycznego zachowywania jedności stylowej restaurowanego zabytku oraz historyzujących uzupełnień w architekturze. W czasie kadencji Sz. przeprowadzono b. dużo prac konserwatorskich: „wydobycie" Zamku Królewskiego na Wawelu ze stanu zniszczenia i zaniedbania, konserwację budynków uniwersyteckich, Wieży Ratuszowej i kościoła Mariackiego, odbudowę części gmachu magistratu (d. pałacu Wielopolskich) po pożarze w 1926. Zajmował się też ochroną kopca–mogiły Kościuszki i jego przedpola.

Szczególną dziedziną badań Sz. była sztuka Wita Stwosza. W różnych okresach swej twórczości naukowej poświęcił Stwoszowi cztery rozprawy, w tym dwie podsumowujące prace przy odnowieniu ołtarza,

prowadzone pod jego nadzorem. Na podstawie pracy *O Wita Stwosza ołtarzu Mariackim i jego pierwotnym wyglądzie* habilitował się na Wydz. Filozoficznym UJ w 1920 i od tegoż roku do 1928 występował na uczelni jako docent prywatny. Drugą umiłowaną dziedziną jego badań były dzieje architektury średniowiecznej. Przygotował i opublikował m.in. rozprawy: *O cysterskich budowlach z początku XIII wieku w Wąchocku, Koprzywnicy, Sulejowie i Jędrzejowie oraz o odkryciu apsydy pierwotnego romańskiego kościoła w Jędrzejowie* i *Rotunda pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela w Grzegorzewicach*. W styczniu 1929 został mianowany profesorem nadzwyczajnym na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego w Wilnie, a po kilku miesiącach na UJ i 1 VII 1929 objął katedrę historii sztuki powszechnej. Konsekwencją przyjęcia stanowiska profesora na USB w Wilnie była rezygnacja z funkcji konserwatora okręgu krakowskiego.

W styczniu 1930 Rada Wydz. Filozoficznego powierzyła Sz. dyrekturę Muzeum Sztuki i Archeologii UJ. Dekretem Prezydenta RP z 27 IX 1935 został mianowany prof. zwyczajnym historii sztuki powszechnej. Pierwsze miejsce w jego działalności zajmowała wówczas praca dydaktyczna i naukowa, a miał wszechstronne zainteresowania – zajmował się zarówno sztuką Giotta, jak i malarstwem kościołów drewnianych Podhala, odlewnictwem dzwonów, jak i twórczością architektoniczną Le Corbusiera. Nadal jednak uczestniczył w ważnych realizacjach konserwatorskich na terenie Krakowa i okręgu krakowskiego. Nieocenione zasługi położył także na polu inwentaryzacji zabytków. W 1938 opublikował pierwszy zeszyt I tomu katalogu *Zabytki sztuki w Polsce*, zawierającego inwentarz zabytków pow. nowotarskiego.

W l. 1920-22 pełnił obowiązki sekretarza Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności, czynnie uczestniczył w zjazdach konserwatorskich i międzynarodowych kongresach historii sztuki: XIII w Sztokholmie (1933) i XIV w Bazylei (1936). W 1934 zorganizował I Walny Zjazd Historyków Sztuki w Krakowie i jego zasługą było założenie w tymże roku Polskiego Zw. Historyków Sztuki, którego objął prezesurę. Odznaczony 22 VI 1918 w Wiedniu Krzyżem Wojennym II klasy za zasługi cywilne (zachował się akt nadania). W maju 1938 odznaczony brązowym, a w listopadzie srebrnym medalem za długoletnią służbę.

Żonaty z Zofią Anną Radoską, miał dwoje dzieci: córkę Joannę i syna Romana.

Ciężki atak serca, któremu uległ w 1938, a następnie trzymiesięczny pobyt w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, przyspieszył nagłą śmierć Sz. 25 X 1942 w Krakowie. Spoczął w grobowcu rodziny Mayów na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

A. Bochnak, *Tadeusz Szydłowski*, Prace Komisji Hist. Szt. VIII, 1939-1946, s. 304; tenże, *Tadeusz Szydłowski*, „Kwart. Hist." 1946, z. 3-4, s. 607-610; J. Langman, *Oczekiwanie. Buchenwald*, Kr. 1973, s. 295-296; J. Gadomski, *Tadeusz Szydłowski*, w: *Stulecie Katedry Hist. Szt. UJ (1882-1982)*, Zeszyty Nauk. UJ CMXXX, Prace z Hist. Sztuki, Kr. 1990, z. 19, s. 61-83; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiad. Kons. Woj. Krak.", t. I, 1994, s. 53-56; Archiwum UJ; informacje rodziny.

Andrzej Gaczoł

SZYSZKO-BOHUSZ Adolf Ludwik (1883-1948), architekt, kierownik Odbudowy Zamku Królewskiego na Wawelu, nauczyciel akademicki, organizator Wydz. Architektury przy Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (ob. WA Politechniki Krakowskiej).

Ur. 1 IX 1883 w Narwie (Estonia). Był synem Polikarpa i Marceliny z Rząśnickich. Ukończył z odznaczeniem X Gimnazjum

Klasyczne w Petersburgu (1902) oraz Wydz. Architektury petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych (1909), otrzymując pierwszą nagrodę i stypendium umożliwiające wyjazd za granicę. W l. 1909-10 uzupełniał studia w Pradze, Berlinie i Wiedniu. Doktorat nauk technicznych otrzymał na Wydz. Architektury Szkoły Politechnicznej we Lwowie (późn. Politechniki Lwowskiej) w 1919. Tematem rozprawy doktorskiej było odkrycie i rekonstrukcja przedromańskiej kaplicy przypałacowej NMP (tzw. rotundy śś. Feliksa i Adaukta) na Wawelu. Sz.-B. już w czasie studiów współpracował z Zygmuntem Glogerem i Marianem Sokołowskim, prowadząc studia nad najstarszymi zabytkami architektury polskiej na terenie Królestwa Polskiego (zabór rosyjski) i w 1908 został członkiem Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności w Krakowie.

W 1911 zamieszkał w Krakowie i rozpoczął prywatną praktykę architektoniczną oraz objął kierownictwo restauracji gmachu Collegium Maius. Wykładał w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, uzyskując docenturę. Od 1912 zamieszkał we Lwowie, w związku z powołaniem go na stanowisko prof. nadzwycz. w Katedrze Architektury na Wydz. Architektury Szkoły Politechnicznej. Podczas I wojny światowej służył w Legionach Piłsudskiego, biorąc udział w walkach na froncie poleskim. Po zwolnieniu z wojska w 1916, objął kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego na Wawelu, niezależnie od dalszej pracy dydaktycznej we Lwowie. Był czwartym z kolei konserwatorem Wawelu (po T. Prylińskim, S. Odrzywolskim i Z. Hendlu). W ciągu 30 lat (1916-46, z przerwą w latach okupacji hitlerowskiej) przeprowadził liczne badania średniowiecznej architektury Wawelu, które zaowocowały odkryciami, częściowymi rekonstrukcjami (kościół św. Gereona – uważany przez Sz.-B. za pierwszą katedrę, rotunda śś. Feliksa i Adaukta), dokonał odnowienia dwóch skrzydeł (wsch. i pn.) zamku, ukończył elewacje zewn., a ponadto – tworząc projekty rozwiązania przestrzennego całego Wzgórza Wawelskiego – wprowadził szereg nowych rozwiązań (Brama Herbowa, przekształcenie części murów fortyfikacji austriackich). Realizując kryptę Józefa Piłsudskiego (zaprzyjaźnionego z rodziną Sz.-B.) w katedrze na Wawelu, starannie odnowił i uporządkował kryptę św. Leonarda oraz Wieżę Wikaryjską (Srebrnych Dzwonów). W 1920 przeniósł się do Krakowa, został prof. UJ i objął kierownictwo Katedry Architektury Zabytkowej w krakowskiej ASP, a w l. 1924/25 do 1928/29 był rektorem tej uczelni. W 1929 mianowano go kierownikiem pracowni konserwatorskiej na Zamku Królewskim i w Pałacu Łazienkowskim w Warszawie. W 1932 przeniósł się do Warszawy i został prof. zwyczajnym na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Do wybuchu wojny w 1939 prowadził Katedrę Projektowania Monumentalnego. W okresie okupacji hitlerowskiej mieszkał w Krakowie i za zgodą władz niemieckich pracował na Wawelu jako kreślarz. Pomimo dwukrotnego aresztowania przez gestapo, trwał na tym stanowisku, informując polskie podziemie o grabieżach wawelskich zabytków. Po wojnie oskarżony o kolaborację, został uniewinniony z tegoż zarzutu na procesie w Warszawie (1948). Był jednym z organizatorów Wydz. Architektury przy Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w 1945 (ob. WA Politechniki Krakowskiej) i pierwszym dziekanem tegoż Wydz. (1945-48). W l. 1945-48 prowadził Katedrę Konserwacji Zabytków (równolegle z Katedrą Kompozycji Architektonicznej).

Sz.-B. łączył działalność naukową badacza polskiej architektury, szczególnie wieków średnich, i twórczą działalność konserwatora zabytków z działalnością projektowo-realizacyjną współczesnego architekta. Do najważniejszych jego dokonań jako konserwatora, oprócz prac na Wzgórzu Wawelskim, należą m.in. prace przy odnowieniu kościoła i klasztoru Paulinów na Skałce i kościoła św. Agnieszki na Stradomiu w Krakowie,

Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach, kolegiaty w Wiślicy, klasztorów Cystersów w Krakowie-Mogile, Koprzywnicy i Szczyrzycu. Opracował projekty rekonstrukcji zamków w Będzinie i Nowym Sączu. Zaprojektował i zrealizował kilkadziesiąt obiektów użyteczności publicznej, kamienic i rezydencji, m.in. budynek Pocztowej Kasy Oszczędności przy ul. Wielopole 19 (ob. PKO BP), domy czynszowe PKO przy ul. Zyblikiewicza, dom Tow. Ubezpieczeń „Feniks" przy Rynku Gł. 41, Dom Plastyków przy ul. Łobzowskiej 3, Dom im. J. Piłsudskiego przy ul. Oleandry (wspólnie z S. Strojkiem), d. gimnazjum paulinów przy ul. Skałecznej w Krakowie, własną willę w Krakowie-Przegorzałach (tzw. Zameczek), kaplicę Najśw. Sakramentu i krużganki na Jasnej Górze w Częstochowie, gmach poczty w Częstochowie, synagogę w Charkowie, zameczek Prezydenta Rzeczypospolitej w Wiśle, kościół w Trembowli, mauzoleum gen. Józefa Bema w Tarnowie, oficerski dom wypoczynkowy, willę Jana Kiepury i hotel „Bristol" w Krynicy, Dom Zdrojowy w Żegiestowie i wiele innych.

Zinwentaryzował i opracował zagadnienia dotyczące gotyckich kościołów dwunawowych w Wiślicy, Stopnicy, Szańcu, Kurzelowie i Skotnikach; kościołów halowych w Olkuszu i Kraśniku; kościołów i cerkwi warownych w Potkanowie, Brochowie i Synkowiczach. Opublikował kilkadziesiąt rozpraw naukowych, sprawozdań z badań i monografii zabytków, m.in. *Trzy nasze zamki: Czersk, Chęciny, Ogrodzieniec*; *Architektura kościoła Najśw. Panny Marii w Krakowie w historii budownictwa polskiego*; *Materiały do architektury bożnic w Polsce*; *Z historii romańskiego Wawelu*; *Studia nad katedrą wawelską* i wiele innych. Był członkiem wielu towarzystw naukowych i artystycznych oraz redakcji czasopism „Architekt" i „Głos Plastyków". Odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski (1928).

Żonaty ze Stefanią z Rzepko-Łaskich, miał córkę Sławę, po mężu Celewiczową (1914-2000).

Zmarł 1 X 1948 w Krakowie. Pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie, w grobowcu rodzinnym.

Łoza, *Architekci*, s. 304-305; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, W. 1975, s. 249-251; J. Boberski, *Wydz. Architektoniczny*, w: *Politechnika Lwowska 1844-1945*, red. R. Szewalski, Wr. 1993, s. 191-193; A. Fischinger, *Konserwatorzy Wawelu*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 138; *Kroniki 50-lecia Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej*, red. J.W. Rączka, Kr. 1996, s. 62-63.

Andrzej Gaczoł

Ś

Świszczowski Stefan (1903-1989), architekt, historyk architektury, zastępca woj. konserwatora zabytków w Krakowie, konserwator zabytków m. Krakowa.

Ur. 24 IX 1903 w Krakowie; syn Ferdynanda, księgarza, i Zofii z Gebethnerów. Ukończył Szkołę Przemysłową w Krakowie, eksternistyczną maturę złożył w VIII Gimnazjum im. Augusta Witkowskiego. W 1918, jako uczeń, brał udział w powstaniu wielkopolskim, a następnie w II powstaniu śląskim. Studia w zakresie architektury odbył w jedynej Katedrze tego kierunku w Krakowie – przy Akademii Sztuk Pięknych, a uzupełnił na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej, gdzie w 1931 otrzymał dyplom inż. architekta. W czasie studiów współpracował na Wawelu z prof. Adolfem Szyszko-Bohuszem, co decydująco wpłynęło na wybór dalszej drogi zawodowej, tj. architekta konserwatora. W l. 1933-41 prowadził własne biuro architektoniczne. Na terenie Krakowa kierował m.in. (1936) parcelacją d. ogrodu Mauriziów, wytyczając ul. Cybulskiego i wznosząc przy niej kilka domów własnego projektu (m.in. nr 6). Zaprojektował niektóre budynki w zespole Miejskiego Stadionu Lekkoatletycznego (później stadion KS „Cracovia") przy al. 3 Maja (gł. projektant Marcin Bukowski), a także kościół w Nowej Wsi Szlacheckiej k. Liszek.

Pierwszą pracę architektoniczno-konserwatorską wykonał po 1930, przy okazji odbudowy kościoła św. Agnieszki na Stradomiu na kościół garnizonowy. Podczas wykonywania pomiarów architektonicznych w klasztorze Dominikanek na Gródku odkrył d. bramę miejską (pierwotnie Mikołajska). Wybuch wojny przeszkodził w publikacji komunikatu o tym odkryciu; poszerzone opracowanie pt. *Gródek krakowski i mury miejskie między Gródkiem a Wawelem* ukazało się w „Roczn. Krak." 1950, z. 1. Gródek stanowił też temat jego pracy doktorskiej, którą obronił w 1953 na Wydz. Architektury Politechniki Krakowskiej (formalnie jeszcze Wydz. Politechnicznych Akademii Górniczo-Hutniczej). W 1936 rozpoczął prace badawcze w romańskim kościele św. Andrzeja. Ich rezultaty publikował kilkakrotnie, po raz pierwszy z Janem Ekielskim w artykule *Krakowski kościół św. Andrzeja w dobie romańskiej* („Prace Komisji Hist. Sztuki PAU" 1937-38), potem samodzielnie w opracowaniu *Kościół św. Andrzeja w Krakowie* (OZ 1949).

Podczas II wojny światowej uczestniczył w pracy podziemnej w Zw. Walki Zbrojnej. Aresztowany w czerwcu 1941, przetrwał do końca wojny w obozach koncentracyjnych – w Oświęcimiu (ponad trzy lata) i Flossenbürgu. W sierpniu 1945 powrócił do Krakowa. Po wojnie poświęcił się niemal wyłącznie konserwacji zabytków architektury. W l. 1946-52 był zastępcą woj. konserwatora zabytków (kolejno Józefa Dutkiewicza i Hanny Pieńkowskiej), w l. 1956-57 miejskim konserwatorem zabytków. Konserwacją zajmował się na wszystkich stanowiskach i we wszystkich instytucjach, w których pracował: w oddz. krakowskim Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków (1951), Miastoprojekcie (1952-56), Społecznym Funduszu Ochrony Zabytków (1959-60) i Miejskim Biurze Studiów i Projektów (od 1960). Opracował m.in. projekty odnowy konserwatorskiej dworów obronnych w Dębnie Tarnowskim i Szymbarku

k. Gorlic oraz klasztoru Klarysek w Starym Sączu. Prowadził (wspólnie z Józefem Jamrozem) restaurację uszkodzonych w toku działań wojennych kościołów ziemi sandomierskiej (Goźlice, Góry Wysokie, Zawichost). Współdziałał przy odnowieniu kolegiaty św. Małgorzaty w Nowym Sączu i opublikował *Materiały do dziejów kolegiaty św. Małgorzaty w Nowym Sączu* (1957). W l. 1966-76 pracował na pół etatu w Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce, przygotowując m.in. odbudowę najstarszej części Zamku Żupnego (Dom Pośród Żupy, czyli Zamek Środkowy). Na terenie Wieliczki działał już wcześniej, współpracując w l. 1936-37 przy odtworzeniu dachu ostrosłupowego na średniowiecznej baszcie obronnej Zamku Żupnego. Wieliczce poświęcił artykuły: *Średniowieczne założenia zamku żupnego w Wieliczce i ich późniejszy rozwój* („Studia i Mat. do Dziejów Żup Solnych w Polsce" 1968, t. 2) i *Urbanistyczny rozwój miasta Wieliczki w czasach Kazimierza Wielkiego* (tamże, 1974, t. 3).

Wśród jego krakowskich projektów konserwatorskich lat powojennych wyróżnia się opracowanie (ok. 1950) kompleksowej rewaloryzacji Barbakanu łącznie z rekonstrukcją szyi bramnej oraz fosy w pierwotnych wymiarach. Ostatecznie zrealizowano w l. 1971-74 późniejszy (1969) projekt jego autorstwa – przebieg murów szyi zaznaczono jedynie kostką brukową, a fosę pogłębiono do poziomu d. lustra wody i częściowo poszerzono. Zaprojektował uporządkowanie pl. św. Marii Magdaleny na Okole łącznie z wyeksponowaniem wątków romańskich na fasadach kościoła św. Andrzeja i nowym ukształtowaniem fasady Collegium Iuridicum (zrealizowane częściowo). Na terenie średniowiecznego Kazimierza przeprowadził m.in. rewaloryzację pałacu Jordanów (Miodowa 41/Szeroka 2) z przeznaczeniem na siedzibę dyrekcji i Pracowni Architektonicznej PP PKZ. Kazimierz był przedmiotem jego licznych studiów i publikacji, w których m.in. zgromadził argumenty za lokalizacją pierwotnej siedziby Uniw. Krakowskiego fundacji Kazimierza Wielkiego na terenie późniejszego „miasta żydowskiego" (ul. Szeroka), jak i za tym, że fundator zdołał budynki uniwersyteckie znacznie „zaawansować" (w czym zgadzał się z przekazem Długosza). Opublikował: *Miasto żydowskie na Kazimierzu w świetle nowych badań* („Biul. Krak." 1960, t. 2), *Założenie i rozwój miasta Kazimierza* (tamże, 1961, t. 3), *Miasto Kazimierz pod Krakowem* (Kr. 1981).

Swą działalnością i bezkompromisową postawą w dziele ochrony zabytków naraził się ówczesnym władzom; wielu projektów nie pozwolono mu zrealizować, został usunięty ze stanowiska zastępcy wojewódzkiego (1952), a następnie miejskiego konserwatora zabytków (1957).

Od 1946 przez wiele lat zajmował się pracą dydaktyczną: w Katedrze Historii Architektury Polskiej Wydz. Architektury PK, w Zakładzie Historii Sztuki Uniw. Jagiellońskiego, w ASP. Prowadził zajęcia z inwentaryzacji (pomiarowej, rysunkowej, fotograficznej) zabytków architektury, z rysunku odręcznego i historii sztuki. Opublikował 50 prac naukowych. *Gródek Krakowski* (1977) oraz *Miasto Kazimierz pod Krakowem* zostały wyróżnione jako najlepsze książki roku poświęcone tematyce krakowskiej. Pisał m.in. o Sukiennicach (BHS 1948, nr 3-4), szereg artykułów o murach miejskich i obwarowaniach Krakowa (OZ 1955, nr 3, BHS 1962, nr 3-4, „Sprawozd. z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddz. PAN w Krakowie" 1971, z. 1).

Był członkiem trzech komisji naukowych Oddz. PAN w Krakowie: Urbanistyki i Architektury, Archeologicznej, Historii i Teorii Sztuki. Od lat 30. do końca życia brał udział w pracach Zw. Polskich Artystów Plastyków. Należał ponadto do Stow. Historyków Sztuki i Stow. Konserwatorów Zabytków, które przyznało mu w 1985 członkostwo honorowe. Odznaczony m.in. Śląskim Krzyżem Powstańczym i Krzyżem

Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W 1959 otrzymał Nagrodę m. Krakowa.

W 1932 zawarł związek małżeński z Joanną Przybyłowską. Jedyny syn Stefan (ur. 1937) jest dr. inż. konstruktorem budowlanym.

Zmarł 6 VI 1989. Pochowany w grobowcu powstańców śląskich na cmentarzu Rakowickim w Krakowie, pod pomnikiem, który niegdyś sam zaprojektował.

M. Borowiejska-Birkenmajerowa, *Ze wspomnień na temat krakowskiego Wydziału Architektury, w materiałach z Międzynarodowej Konferencji 50-lecia Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej*, Kr. 1995, t. 3, s. 153-156; *Encyklopedia Krakowa*, W.-Kr. 2000, s. 974; materiały i informacje Stefana Świszczowskiego mł.

Łukasz Walczy

T

TALOWSKI Teodor (1857-1910), architekt, rysownik, art. malarz, prof. Politechniki Lwowskiej.

Ur. 23 III 1857 w Zassowie k. Tarnowa, szkołę średnią ukończył w Krakowie. Studia architektoniczne rozpoczął w l. 1875-77 na Politechnice Wiedeńskiej, ukończył na Politechnice Lwowskiej. W 1881 powrócił do Krakowa, gdzie rozpoczął nauczanie w Wyższej Szkole Techniczno-Przemysłowej jako asystent rysunku, a od 1885 profesor rysunku i budownictwa. Od 1901 został prof. PL, początkowo rysunku, od 1903 kompozycji i architektury średniowiecznej. Był jednym z najwybitniejszych architektów polskich końca XIX i przełomu XIX i XX w., prekursorem neoromantyzmu w architekturze polskiej, stworzył własny styl nawiązujący do malowniczego historyzmu, łączonego w późnych realizacjach z secesją i wczesnym modernizmem. Charakterystyczne dla T. stosowanie wielobarwnych wątków ceglanych o szorstkiej fakturze, przeskalowanego detalu architektonicznego, dekoracyjnych kotew, godeł i kartuszy z inskrypcjami, dawało efekt pozornego pochodzenia z odległych epok historycznych. Jego twórczość architektoniczna obejmuje wiele budowli różnego typu, wznoszonych głównie na terenie całej Galicji. Były to kamienice miejskie, wille, dwory wiejskie i pałace. Projektował też kościoły, kaplice i budowle grobowe. Tworzył projekty obiektów użyteczności publicznej, jak siedziby Tow. Gimnastycznego „Sokół", którego był członkiem (w Krakowie i Wadowicach rozbudowa, w Jarosławiu budowa), czy szpital Bonifratrów w Krakowie i gmach gimnazjum w Nowym Targu. W l. 1897-98 zbudował wiadukt ul. Lubicz pod linią kolejową przy Dworcu Głównym w Krakowie. Podejmował również nieliczne zadania konserwatorskie, nadając cechy stylowe swej twórczości obiektom remontowanym, jak oficyna boczna Szarej Kamienicy przy Rynku Gł. w Krakowie (z ceglaną fasadą od ul. Siennej), zamek w Skałacie. Brał udział w dyskusji na temat odnowy rynku krakowskiego w 1907.

T. tworzył pejzaże architektoniczne, które wystawiał w salonach Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Swe projekty publikował w „Czasopiśmie Technicznym" (krakowskim i lwowskim) oraz na łamach „Architekta" i w albumie *Projekta kościołów Teodora Talowskiego* (1897).

Zmarł 1 V 1910 we Lwowie. Pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie, w grobowcu rodzinnym wzniesionym według własnego projektu.

Z. Beiersdorf, *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości*, w: *Sztuka 2 połowy XIX wieku*, W. 1973; tenże, *Kościoły Teodora Talowskiego w diecezji tarnowskiej*, „Currenda" nr 10-12/86, Tar. 1986; W. Bałus, *Pałace, dwory i wille Teodora Talowskiego*, Teka KUiA t. XXI, 1987; tenże, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego*, Folia Hist. Art. 24, Kr. 1988; tenże, *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historii Sztuki 1992, z. 20.

Zbigniew Beiersdorf

TELIGA Jerzy (1914-1994), inż. konstruktor, docent Politechniki Warszawskiej.

Ur. 12 IV 1914 w Kamiennej na Kielecczyźnie jako syn Karola, pracownika kolei, i Marii. Uczył się prywatnie, a następnie w gimnazjum państw. w Puławach. Po maturze w 1932 rozpoczął studia na Wydz. Inżynierii Wodnej Politechniki Warszawskiej. W czasie studiów działał społecznie, brał udział w pracach Klubu Demokratycznego i związał się ze środowiskiem lewicującym. Jednocześnie rozpoczął trwającą wiele lat współpracę ze Stanisławem Hemplem, znanym konstruktorem z PW, od 1949 profesorem. Pracował także w Warsz. Spółdz. Mieszkaniowej i w Tow. Osiedli Robotniczych jako konstruktor. We wrześniu 1939 uczestniczył w działaniach Ochotniczych Kompanii Robotn. Obrony Warszawy. W czasie okupacji niemieckiej pracował w różnych małych firmach budowlanych, w laboratorium budownictwa wodnego przy PW, a także jako asystent S. Hempla na kursach technicznych Jagodzińskiego.

Po wojnie, po krótkim pobycie w Opocznie, wrócił w kwietniu 1945 do Warszawy, ukończył studia i podjął działalność naukową i praktyczną głównie w zakresie ochrony zabytków, pracując jednocześnie na uczelni i w instytucjach zajmujących się odbudową i konserwacją zabytków. Pracował również nad projektami konstrukcyjnymi obiektów współczesnych. Związał się na trwałe z PW. W l. 1946-48 był asystentem wolontariuszem przy Katedrze Konstrukcji Drewnianych prowadzonej przez S. Hempla na Wydz. Architektury. W końcu 1949 został mianowany st. asystentem, w 1954 zastępcą prof. i samodzielnym pracownikiem naukowym, a w 1961 st. wykładowcą. Przejął kierownictwo Katedry, prowadził wykłady, seminaria. W 1968 obronił pracę doktorską na Wydz. Architektury pt. *Granice racjonalnego stosowania drewna w budownictwie wiejskim*, napisaną pod kierunkiem prof. Ignacego Tłoczka. Tytuł docenta otrzymał w 1974. Przygotował pracę habilitacyjną *Konstrukcje budowlane w konserwacji zabytków architektury*. Przez wiele lat współpracował z Katedrą Historii Architektury i Sztuki (od 1970 Instytut Podstaw Rozwoju Architektury) pod kierunkiem prof. Piotra Biegańskiego, w tzw. gospodarstwie pomocniczym, zajmującym się ochroną zabytków od strony konstrukcyjnej. Prowadził też wykłady na Studium Podyplomowym Konserwacji Zabytków przy Wydz. Architektury. Na emeryturę przeszedł w 1984 jako docent.

Równolegle przez cały ten okres pracował również poza uczelnią. W 1945 podjął pracę w Biurze Odbudowy Stolicy, w pracowni mostowej (później Mostostal, w którym był zaangażowany na pół etatu). W 1953 rozpoczął pracę na pół etatu w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, gdzie działał do przejścia na emeryturę w 1984. Brał udział w odbudowie ze zniszczeń wojennych zabytków architektury Warszawy. Uczestniczył w projektowaniu konstrukcji: dachu katedry św. Jana, hełmów wież kościoła Św. Krzyża, Kolumny Zygmunta. Samodzielnie opracował projekt montażu dachu kościoła św. Anny i pałacu Pod Blachą (1949). Przed 1954 opracował ekspertyzę wypalonego Zamku Ujazdowskiego, a po kilku latach (po rozbiórce ruin w 1954) również koncepcję i projekt konstrukcyjny do projektu rekonstrukcji przygotowywanego (1959-77) pod kierunkiem P. Biegańskiego na Wydz. Architektury PW. W 1959 sprawdził statyczność i zabezpieczenie murów obronnych Starego Miasta. Wykonał ekspertyzę projektu zabezpieczenia murów pałaców corazziańskich na pl. Bankowym.

Prowadził również badania, opracowywał ekspertyzy i projekty zabezpieczeń obiektów zabytkowych poza Warszawą, m.in. badania techniczne zespołu opactwa Cystersów w Wąchocku (1958-69). W ramach badań nad polskim średniowieczem, prowadzonych przez Uniw. Warszawski i PW, ustalił stan bezpieczeństwa i możliwo-

ści wykonywania prac wykopaliskowych w rejonie kolegiaty w Wiślicy (1959). W l. 1969-77 wykonał szereg ekspertyz i opinii o stanie zabytkowych budowli: pn. skrzydła klasztoru i wieży kościelnej na Św. Krzyżu, kościoła św. Dominika i kolegiaty w Płocku, kościoła w Nysie, ratusza w Chełmnie. Działał też w Radomiu, Opatowie, Zagości, Opinogórze, Toruniu (ratusz staromiejski), Fromborku (mury, wieże pałacu Szembeka), Olsztynie. Opracował kompleks badań stanu technicznego budowli zabytkowych dla potrzeb konserwatorskich, co przedstawił w referacie 25 VI 1970 w PAN i następnie opublikował (KAiU 1972, nr 1).

Brał udział w pracach archeologów i konserwatorów polskich w Egipcie w ramach Polskiej Misji Śródziemnomorskiej PAN i misji PP PKZ. W 1953 opracował samodzielnie koncepcję techniczną rekonstrukcji i zabezpieczenia świątyni Hatszepsut w Deir el Bahari, a w l. 1961-62 uczestniczył w przygotowaniu koncepcji konstrukcyjnej oraz projektu wstępnego zabezpieczenia świątyni Ramzesa II i Nefretari w Abu Simbel.

Równolegle z pracami przy obiektach zabytkowych T. zajmował się konstrukcjami w zastosowaniu do architektury współczesnej. Wykonywał projekty mostów, wiązarów dachowych o dużych rozpiętościach, masztów itp. Po 1945 współpracował z S. Hemplem przy wstępnym projekcie mostu Śląsko-Dąbrowskiego w Warszawie, mostu w Nowogrodzie, przy budowie Trasy W-Z. Był twórcą projektu składanych rusztowań do budowy mostów. Zajmował się też konstrukcjami mostów drewnianych. Kierował montażem stalowej konstrukcji kopuły nad salą posiedzeń sejmu. Skonstruował wraz z S. Hemplem 100-metrową iglicę na wystawę we Wrocławiu w 1948. Opracował wiele opinii i ekspertyz, przeprowadził liczne badania. Opublikował m.in.: *Zagadnienia konstrukcyjne w pracach w Wiślicy* (1962), *Projekt of the Protection of Abu Simbel Temples* (1964), *Zagadnienia konstrukcyjno-materiałowe w budownictwie konserwatorskim* (1976). Opracował szereg skryptów, dwa podręczniki z zakresu zastosowania drewna, konspekty wykładów o zagadnieniach konstrukcji w ochronie zabytków architektury dla słuchaczy Studium Podyplomowego Konserwacji Zabytków PW (niektóre wydrukowane).

Po wojnie ponownie wstąpił do Stronnictwa Demokratycznego, działał społecznie w Zw. Zawod. Budowlanych, Zw. Nauczycielstwa Polskiego, w kole TPPR przy biurze Mostostalu, w 1952 został wybrany na posła do sejmu.

Ożeniony z Janiną Pol. Miał trzech synów: Karola, Marcina i Ryszarda. Ostatnie lata życia mieszkał w Falenicy k. Warszawy.

Zmarł 15 VIII 1994.

Warszawska szkoła architektury, W. 1967, s. 254; życiorys T. w archiwum PW.

Anna Czapska

TŁOCZEK Ignacy Felicjan (1902-1982), architekt, prof. Politechniki Warszawskiej i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.

Ur. 6 VIII 1902 w Pyzdrach (Wielkopolska), syn Aleksandra, młynarza, i Heleny z Wieczorkiewiczów, prowadzącej zakład usług malarskich. Po uzyskaniu matury w Miejskim Gimnazjum Humanistycznym w Pyzdrach w 1924, rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej, otrzymując dyplom w 1931. Następnie podjął pracę w Toruniu. W l. 1931-38 zatrudniony w Zarządzie Miejskim początkowo jako projektant, następnie kierownik wydz. technicznego. Był autorem generalnego planu zabudowy miasta, który zakładał gruntowną przebudowę układu komunikacyjnego, scalenie dzielnic, ukształtowanie kompleksu zieleni otaczającej staromiejski zespół. Kierował pracami i nadzorował przebudowę arterii komunikacyjnych oraz rozbudowę mia-

sta. Równocześnie dał się poznać jako społecznik: wygłaszał odczyty, publikował popularne artykuły w prasie toruńskiej, prowadził akcję budowy tanich domów w celu likwidacji tzw. bieda budownictwa. W uznaniu wysokiego poziomu prac urbanistycznych wykonanych dla Torunia, Związek Miast Polskich w 1938 powierzył T. sporządzenie generalnego planu zabudowy Białegostoku, który ukończony został przed wrześniem 1939.

Wybuch II wojny światowej przerwał działalność urbanistyczną i zawodową T., jednak na podstawie wykonanych przez niego planów zabudowy Torunia i Białegostoku, a zwłaszcza ustaleń dotyczących sposobów ochrony zabytkowych układów urbanistycznych i obiektów architektonicznych, sporządzone zostały powojenne opracowania urbanistyczne tych miast. Zmobilizowany jako podporucznik rezerwy, został ciężko ranny 8 IX 1939 w Lublinie, do grudnia przebywał w szpitalu, następnie wrócił do Pyzdr, znajdujących się wówczas na obszarze III Rzeszy (Wartegau). W l. 1940-45 oficjalnie zatrudniony jako technik powiatowy w Koninie, prowadził jednocześnie tajne nauczanie zawodowe i inwentaryzację zabytków, gromadząc obszerną dokumentację i rysunki. W lutym 1945 radzieckie władze wojskowe poleciły mu, jako jedynemu inżynierowi w Pyzdrach, kierować przeprowadzoną w ciągu jednej nocy odbudową zerwanego mostu na Warcie. Jeszcze w czasie toczących się działań wojennych objął obowiązki dyrektora Kopalni Węgla i Fabryki Brykietów w Koninie, powierzone mu przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów Rządu Tymczasowego RP. W okresie pełnienia tej funkcji dokonał przejęcia i zabezpieczenia opuszczonego majątku, uratował odkrywkę przed zatopieniem wodami gruntowymi i już w marcu 1945 doprowadził do wydobycia pierwszych ton węgla dla Konina i jego mieszkańców. W lipcu tegoż roku prezes Gł. Urzędu Planowania Regionalnego w Warszawie powierzył T. funkcję dyrektora Planów Regionalnych, którą pełnił do września 1948. Czynnie uczestniczył w tworzeniu podstaw systemu planowania przestrzennego w Polsce, odtwarzania dokumentacji i zagospodarowania zniszczonych wojną terenów.

Od września 1948 rozpoczął pracę naukową i dydaktyczną na Wydz. Architektury PW, a także równolegle w Wyższej Szkole Inżynierskiej w Szczecinie. Od tej pory nastąpiła zmiana jego zainteresowań w kierunku osadnictwa wiejskiego, budownictwa, ochrony zabytków, a zwłaszcza architektury i sztuki ludowej. W 1950 uzyskał doktorat na Wydz. Architektury PW. Praca doktorska pt. *Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce* (opublikowana, 1955) ma fundamentalne znaczenie jako synteza tego typu osadnictwa w Polsce. W l. 1950-57 kierował Zakładem Architektury Ludowej na Wydz. Architektury, a studia i badania w zakresie regionalizacji form architektonicznych budownictwa wiejskiego posłużyły do wydania książki *Chałupy polskie* (1958). Prowadzone w tym czasie ze studentami inwentaryzacje zabudowy wsi i zagród są niejednokrotnie jedynymi dokumentami budownictwa drewnianego na wsi. Przykładem mogą być wsie Mokobody i Suchożebry na Podlasiu. Po zlikwidowaniu Zakładu Architektury Ludowej, w l. 1957-61 pełnił funkcję kierownika Studium Podyplomowego Architektury i Planowania Wsi przy Katedrze Architektury i Planowania Wsi PW.

Równocześnie pracował w Min. Kultury i Sztuki (1955-58); był zastępcą dyrektora Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków, prowadząc akcję ochrony zabytków budownictwa drewnianego. Ta działalność przyczyniła się do rozwoju i tworzenia muzeów regionalnych i muzeów architektury ludowej w Polsce (skansenów). W Pyzdrach z inicjatywy T. odbudowany został jedyny drewniany dom podcieniowy (świadectwo charakteru małomiasteczkowej, przyrynkowej zabudowy), a w 1957 zorganizował Muzeum Regionalne Ziemi Pyzdrskiej. T. do-

prowadził także do sfinalizowania konserwacji XVIII-wiecznych malowideł ściennych A. Swacha w krużgankach kościoła pofranciszkańskiego w Pyzdrach. Łączenie pracy dydaktycznej na PW z administracyjną w CZMiOZ wyrażało się działalnością w sprawie zachowania narodowych tradycji w architekturze polskiej i ratowania najwartościowszych reliktów polskiego budownictwa drewnianego. W tym czasie zajmował się również muzealnictwem skansenowskim. Bezpośrednio konsultował tworzenie niektórych skansenów, np. w Sanoku. W l. 1972-81 był autorem koncepcji przestrzennej i nadzorował osobiście realizację ekspozycji zespołów budownictwa drewnianego regionu mazowiecko-podlaskiego przy Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, będąc jednocześnie przewodniczącym Rady Muzealnej. Wyraził tam swoje przekonanie i przesłanie o spoistości starej architektury z krajobrazem, funkcjonalnych zaletach, tradycyjnych rozplanowaniach i konieczności ochrony.

W l. 1961-72 pracował w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Tytuł prof. nadzwyczajnego otrzymał w 1962, a zwyczajnego w 1972. Był kierownikiem Katedry Budownictwa Wiejskiego przy Wydz. Ekonomiczno-Rolnym. W l. 1964-66 pełnił funkcję dziekana. Po przeniesieniu Katedry i problematyki budownictwa wiejskiego na Wydz. Inżynierii i Melioracji Wodnych, kontynuował działalność naukową i dydaktyczną, rozwijając nauczanie budownictwa wiejskiego w dostosowaniu do nauk przyrodniczo-rolniczych i ekonomicznych. Problematyka zajęć dydaktycznych i pracy naukowej dotyczyła przede wszystkim: procesów osadniczych, zagospodarowania małych miast i obszarów wiejskich, krajobrazu wsi, tradycji kulturowych i jej związków ze współczesną architekturą, a także rzemiosła budowlanego wywodzącego się z miejscowej sztuki i techniki.

Jest autorem licznych (ok. 270) publikacji, w tym kilkunastu książek, lecz głównie artykułów naukowych i popularyzatorskich. Ok. 70 z nich dotyczy spraw architektury ludowej, tradycji regionalnych, ochrony zabytków i kultury materialnej. Do najważniejszych pozycji książkowych należą: *Chałupy polskie* (1958), *Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim* (1966), *Polskie budownictwo drewniane* (1980), *Polskie snycerstwo* (1984), *Dom mieszkalny na polskiej wsi* (1985). W swoich publikacjach poddał wnikliwej analizie rozwój architektury ludowej i regionalnej, będący wynikiem doświadczeń wielu pokoleń i świadectwem harmonii z krajobrazem. Uważał za wskazane włączenie funkcji zabytkowych małych miast do współczesnych potrzeb obszarów wiejskich, upatrując w tym podniesienie poziomu życia i ocalenie walorów architektonicznych i kulturowych. Niezależnie od różnorodnych form publikacji wygłaszał referaty na konferencjach międzynarodowych (Budapeszt, Bukareszt, Sofia, Praga) i krajowych seminariach naukowych, podkreślając i propagując świadomość narodowego dziedzictwa. Prowadził wykłady z historii architektury drewnianej w Polsce dla studentów etnografii Uniw. Warszawskiego oraz dla słuchaczy Tow. Wiedzy Powszechnej. Uczył szacunku dla przeszłości, dla mądrości ludowej, reliktów kultury materialnej. Powoływany był do gremiów opiniotwórczych na poziomie krajowym i regionalnym. Przewodniczył m.in. Komisji Budownictwa Rady Naukowej przy min. rolnictwa i Komitetowi Techniki Rolniczej PAN. W 1931 został członkiem Stow. Architektów Polskich.

Odznaczony dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi (1938 i 1946) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1954), a także licznymi odznakami: złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", „Zasłużony Działacz Kultury", „Zasłużony Białostocczyźnie" i in. Jego imieniem nazwano ulicę w Toruniu. Ponadto uhonorowano go wmurowaniem tablicy pamiątkowej w Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, a także nominowaniem do konkursu na koninianina XX wieku.

Żonaty dwukrotnie. Z pierwszą żoną Wandą z Jaroszewskich (zm. 1950) miał dwie córki – Barbarę (inż. leśnictwa) i Hankę (architekt, prof. nauk techn.). Druga żona Janina z Pichalskich I voto Rylska.

Zmarł 6 X 1982, pochowany na cmentarzu Bródnowskim w Warszawie.

Zbiory rodzinne.

Hanka Zaniewska

TOMASZKIEWICZ Stefan (1917-1992), ksiądz kanonik, konserwator zabytkoznawca, konserwator diecezjalny, dyr. Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu.

Ur. 29 VIII 1917 we Lwówku jako syn Bolesława, mistrza fryzjerskiego, i Zofii z domu Jankowskiej. W 1939 uzyskał maturę w Państw. Gimnazjum i Liceum w Jarocinie i został przyjęty do poznańskiego Seminarium Duchownego. We wrześniu 1939 z obozu junackiego Hufców Pracy w Białej Podlaskiej trafił do niewoli w ZSRR (obóz w Pawliszczym Borze pod Moskwą), skąd w ramach wymiany jeńców z Niemcami przeniesiony został do stalagu w Moosburgu w Bawarii. Po leczeniu w szpitalu obozowym we Freisingu zwolniony jako jeniec niewojskowy. Powrócił do Lwówka, gdzie pracował fizycznie w ogrodnictwie, następnie przebywał w Jabłonnie i Wolsztynie. Studia filozoficzno-teologiczne rozpoczął w 1945 w Semin. Duchownym w Gnieźnie, kontynuował w Poznaniu. W 1949 otrzymał święcenia kapłańskie i pełnił służbę duszpasterską kolejno w Międzychodzie, Kępnie i jako proboszcz w Donaborowie (1954-59) i Wirach k. Poznania (1959-1964). W 1959, za namową arcybiskupa poznańskiego Antoniego Baraniaka, podjął studia w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ukończył je w 1964, uzyskując dyplom magistra zabytkoznawstwa i konserwatorstwa w zakresie technologii i technik sztuk plastycznych. W tym samym roku arcybiskup powołał go na stanowisko dyrektora Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu. W 1965 T. zorganizował w Muzeum pracownię konserwatorską. W tymże roku powołany został na członka Archidiecezjalnej Komisji ds. Sztuki Kościelnej i wkrótce wybrany na zastępcę przewodniczącego. W 1966 abp A. Baraniak powierzył mu opiekę nad zabytkami całej archidiecezji; zabytki sakralne w Wielkopolsce wymagały fachowej opieki i nadzoru. T. był inicjatorem licznych prac konserwatorskich i badawczych w kościołach – zarówno w zakresie architektury, jak i zabytków ruchomych. Udzielał instruktażu i pomocy proboszczom archidiecezji, a Muzeum było dla księży miejscem konsultacji na temat opieki nad zabytkami. Utrzymywał również bliskie kontakty z państw. służbą konserwatorską miasta i woj. poznańskiego. Żywo interesował się prowadzonymi pracami. Znacząco wzbogacił również zbiory muzealne prowadzonej przez siebie placówki. Żyłka badacza pozwoliła mu dokonać wielu cennych odkryć w malarstwie i rzeźbie Wielkopolski. Ważniejsze osiągnięcia w tej dziedzinie to odsłonięcie z przemalowań i konserwacja obrazu Matki Boskiej z 1542 z Krobi, odkrycie i konserwacja XIV-wiecznej rzeźby Chrystusa z Grobu z Nietrzanowa, odkrycie XIV-wiecznej, kamiennej, francuskiej figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem z b. klasztoru Karmelitanek w Poznaniu, odsłonięcie i rekonstrukcja brakujących detali XIV-wiecznej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem, pochodzącej z kolekcji kanonika Münzenbergera, odkrycie w barokowym ołtarzu w Nowej Wsi Królewskiej szafy środkowej kwatery XIV-wiecznego tryptyku z Grabowa Królewskiego.

W 1970 podjął wykłady z historii sztuki, budownictwa kościelnego i zasad konserwatorskich na Papieskim Wydz. Teologicznym w Poznaniu, które prowadził do śmierci. W uznaniu zasług abp A. Baraniak mianował go kanonikiem gremialnym Kapituły

Metropolitalnej Poznańskiej, powierzając mu troskę o bazylikę archidiecezjalną w Poznaniu. W l. 1973-74 prowadził T. wykłady monograficzne w Katedrze Historii Sztuki Katolickiego Uniw. Lubelskiego. W końcu 1987 przeszedł na emeryturę, nadal jednak prowadził prace konserwatorskie – wykonał m.in. konserwację krzyża procesyjnego ze skarbca katedry poznańskiej i XIV-wiecznej rzeźby Ukrzyżowania z Inowrocławia.

Pełnił szereg ważnych i odpowiedzialnych funkcji. Był od 1975 członkiem komisji konserwatorskiej przy obrazie MB Częstochowskiej na Jasnej Górze i członkiem Komisji Episkopatu ds. Sztuki Kościelnej. Należał do Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, Stow. Historyków Sztuki i Tow. Opieki nad Zabytkami; TPPN wyróżniło T. srebrnym medalem Veritate et Scientia, a Stow. Konserwatorów Zabytków – uchwałą Walnego Zjazdu w 1991 w Częstochowie – godnością honorowego członka za wieloletnią, ofiarną i twórczą pracę.

Zmarł w Poznaniu 24 IV 1992. Pochowany na poznańskim cmentarzu na Miłostowie w kwaterze kapitulnej.

Ars sacra et restauratio, W. 1992, s. 94-107; Archiwum Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu.

Jan Pic

TOMKIEWICZ Władysław Jerzy (1899-1982), historyk, historyk sztuki, prof. Uniw. Warszawskiego.

Ur. 4 IX 1899 w Nowince na Litwie Kowieńskiej w rodzinie ziemiańskiej. Syn Stanisława i Michaliny z Rathelów. W l. 1919-28 studiował na Uniw. Warszawskim: przez pierwszy rok prawo, następnie historię i historię sztuki. Od 1932 był docentem katedry Historii Europy Wsch. Uniw. Warszawskiego oraz uzyskał habilitację na podstawie rozprawy *Jeremi Wiśniowiecki 1612-1651* (wyd. 1933). Wykłady prowadził również na Uniw. Lwowskim i w Państw. Instytucie Sztuki Teatralnej w Warszawie (do 1939). W l. 1938-40 pełnił funkcję kustosza w Muzeum Wojska Polskiego. W czasie okupacji niemieckiej w l. 1940-44 był współorganizatorem tajnego Uniw. Warszawskiego i wykładowcą historii nowożytnej. Działał w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Gł. Armii Krajowej, a od 1943 kierował Biurem Narodowościowym Delegatury Rządu na Kraj. Po wojnie, od 1947, był prof. nadzwyczajnym Uniw. Warszawskiego i wykładowcą w Instytucie Historii, a od 1950 w Instytucie Historii Sztuki. Został członkiem Warszawskiego Tow. Naukowego (od 1951 Polska Akademia Nauk) oraz członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności. W l. 1952-53 i 1956-60 był dziekanem Wydz. Historycznego Uniw. Warszawskiego. Od 1957 kierował Katedrą Historii Kultury Artystycznej w Instytucie Historii Sztuki. W lutym 1958 został mianowany prof. zwyczajnym. W l. 1968-70 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Sztuki PAN, wcześniej został przewodniczącym Rady Naukowej.

W początkowym okresie zajmował się głównie historią polityczną i wojskowości. Był wybitnym znawcą stosunków politycznych Europy i Polski XVII w., interesował go zwłaszcza wschodni kierunek polityki Rzeczypospolitej. Później przede wszystkim badaczem historii kultury artystycznej, znawcą europejskiej sztuki renesansu i baroku (malarstwo weneckie XVI w., malarstwo Rzymu, pejzaż holenderski XVII w.), a także malarstwa polskiego, zwłaszcza okresu Wazów. Zajmował się dziejami mecenatu artystycznego oraz dziejami Warszawy. Był twórcą nowej dziedziny badań zw. historią kultury artystycznej (integracja metod badawczych stosowanych w historii i historii sztuki). Autor ok. 200 publikacji, w tym 15 książek. Najbardziej znane z dziedziny sztuki to: *Aktualizm i aktualizacja w malarstwie polskim XVII wieku* (1951), *Piękno wielorakie* (1971, o sztuce baroku

w Europie), *Pędzlem rozmaitym* (1970, o malarstwie w Polsce okresu Wazów).

Ochroną zabytków zajmował się okresowo, ale miał w niej znaczący udział. Położył duże zasługi w ratowaniu dzieł sztuki i zbiorów w czasie okupacji niemieckiej, a po wojnie w ocenie strat zagrabionego mienia kulturalnego i akcji rewindykacyjnej. Od maja 1940 prowadził konspiracyjnie inwentaryzację zbiorów wywożonych z Polski przez Niemców. Pracował w Departamencie Likwidacji Skutków Wojny Delegatury Rządu na Kraj. Po powstaniu warszawskim 1944 uczestniczył w tzw. pruszkowskiej akcji ratowania dóbr kultury zorganizowanej przez grupę profesorów i ludzi związanych z kulturą, ze Stanisławem Lorentzem na czele. W l. 1945-50 był dyrektorem Wydz. przemianowanego na Biuro Rewindykacji i Odszkodowań przy Min. Kultury i Sztuki. Zorganizował w nim pięć referatów gromadzących dokumentację oraz sieć misji, w różnych krajach, prowadzących działania rewindykacyjne. W uznaniu zasług odznaczony został w 1958 Komandorią Orderu Polonia Restituta. Opublikował *Straty kulturalne Warszawy* (w pracy zbior., 1948). Był współautorem katalogu obrazów wywiezionych z Polski przez okupantów niemieckich i autorem artykułu *W sprawie restytucji polskiego dorobku w dziedzinie kultury artystycznej* („Przegl. Hist." 1946). Działał na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Był historiografem oraz współtwórcą projektu bryły architektonicznej Zamku i zach. fasady z narożnymi wieżyczkami. Opublikował m.in. *Dwie lustracje Zamku Królewskiego* (1954) i *Zamek Królewski w Warszawie* (1971).

Ożeniony z Marią Podien w 1927. Po jej śmierci żoną T. od 1968 była Olga Zapolska Tomkiewiczowa, historyk sztuki.

Zmarł 5 VIII 1982 w Warszawie, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci prof. W. Tomkiewicza, W. 1968 [tu wykaz publikacji]; M. Karpowicz, *Władysław Tomkiewicz 1899-1982*, BHS 1983, nr 1, s. 105-107; Z. Wójcik, *Władysław Tomkiewicz (4.IX.1899--5.VIII.1982)*, „Kwart. Hist." t. 90, 1983, s. 289-294; A. Zahorski, *Władysław Jerzy Tomkiewicz badacz dziejów Warszawy*, „Kron. W-wy" 1984, nr 1, s. 7-21; *In Memoriam. Władysław Tomkiewicz (1899-1982)*, BHS 1992, nr 4 [poświęcony T.]; A. Kulecka, *Materiały Władysława Tomkiewicza (III 280)*, „Biul. Archiwum PAN" 1994, nr 35, s. 25-72; informacje prof. Jerzego Kowalczyka zam. w Warszawie.

Alicja Lutostańska

TOMKOWICZ Stanisław (1850-1933), doktor filozofii, konserwator zabytków m. Krakowa, przewodn. Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, twórca zasad profesjonalnej inwentaryzacji zabytków w Polsce.

Ur. 28 V 1850 w Krakowie. Był synem Apoloniusza i Marii z Wężyków. Dziadek, Franciszek Wężyk, był kasztelanem Królestwa Polskiego, poetą i dramatopisarzem. T. po ukończeniu Gimnazjum św. Anny (ob. B. Nowodworskiego) w Krakowie studiował germanistykę na Uniw. Jagiellońskim oraz na uniwersytetach w Berlinie i Lipsku. W 1874 obronił doktorat z filozofii na Uniw. Jagiellońskim w Krakowie. Pod wpływem prof. prof. Mariana Sokołowskiego i Władysława Łuszczkiewicza w l. 80. XIX w. zaczął działać na polu konserwatorstwa i opieki nad zabytkami. W 1889 został konserwatorem Grona Konserwatorów Galicji Zach. na powiaty: Gorlice, Grybów, Jasło, Krosno, Limanowa, Nowy Sącz i Nowy Targ, w 1894 konserwatorem Krakowa i pow. krakowskiego (do 1912). W 1900 został wybrany na przewodniczącego Grona Konserwatorów Galicji Zach. (do 1914), w l. 1910-14 był reprezentantem Galicji w c.k. Centralnej Komisji Konserwatorskiej w Wiedniu. Był członkiem założycielem (1896), następnie członkiem honorowym Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, należał

do Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, od 1908 był członkiem czynnym Akademii Umiejętności (od 1919 PAU), 1911-33 przewodn. Komisji Historii Sztuki Akademii.

Zasięg zainteresowań T., rzadko w Polsce spotykanego typu „prywatnego uczonego", był bardzo szeroki. Głównym motywem tej wielostronnej działalności był Kraków, sztuka ukochanego przezeń miasta i kultura w całym tego słowa znaczeniu. Bibliografia prac i artykułów T. – zestawiona przez prof. Jerzego Szablowskiego – zawiera 625 pozycji drukowanych, w przeważającej części poświęconych krakowskiej sztuce i kulturze miasta. Opublikował m.in.: *Z dziejów obyczajów mieszczaństwa krakowskiego na początku XVII wieku* (1898), *Wawel. Zabudowania Wawelu i ich dzieje* (1908), *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku* (1922), *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci* (1926).

Ważną kartę w życiorysie T. stanowi jego działalność konserwatorska. Sprawując pieczę z ramienia Grona Konserwatorów Galicji Zach. nad zabytkami początkowo siedmiu powiatów, w tym jasielskiego, gorlickiego i grybowskiego, a później nad zabytkami Krakowa wraz z pow. krakowskim, przeprowadził pierwszą modelową inwentaryzację zabytków w tych powiatach, którą opublikował w „Tece Grona Konserwatorów Galicji Zach." t. 1 i 2. Wraz z Leonardem Lepszym wydał pełny inwentarz kościoła i klasztoru Dominikanów w Krakowie (1924). W artykule *Znaczenie i zadania inwentaryzacji zabytków w Polsce* (1931) sformułował zasady przyszłej, profesjonalnej inwentaryzacji zabytków: „jedynie tylko inwentaryzacja może się stać podstawą racjonalnej ochrony zabytków – pisał T. – i tej nam się zrzekać nie wolno, jeśli nie chcemy stać w przedpokoju Europy Zachodniej. Zabytki nasze zasługują, byśmy je sami znali, by też i świat o nich wiedział". W artykułach *Piękność miast i jej ochrona* (1909) oraz *Szpecenie kraju* (1908) zapoczątkował przełom w postrzeganiu zabytku już nie tylko jako obiektu czy zespołu, ale zabytkowego krajobrazu: „nie dosyć jest ochraniać zabytki sztuki. Opiekowano się np. zamkami i kościołami, a dokoła nich traciły swoją właściwą cechę dzielnice i miasta, które w całości swej godne były nazwy zabytku – pisał T. – Cenny klejnot potrzebuje też pięknej oprawy". Jest także autorem monografii zamku Krzysztopór w Ujeździe, studium o krakowskim architekcie Gabrielu Słońskim czy o obrazie Matki Boskiej Częstochowskiej. Zarówno swoje rozprawy, jak i liczne, znakomicie opracowane materiały źródłowe, kroniki konserwatorskie publikował w kolejnych tomach „Rocznika Krakowskiego", „Tek Grona Konserwatorów Galicji Zach.", w „Sprawozdaniach Komisji do Badania Hist. Sztuki w Polsce", „Pracach Komisji Hist. Sztuki", „Ochronie Zabytków Sztuki".

Osobną kartę stanowi jego działalność na polu dobroczynności w Krakowie. Za szerzenie znajomości sztuki kościelnej i gorliwą opiekę nad jej zabytkami, jak również za działalność charytatywną, otrzymał T. od papieża Piusa XI Krzyż Komandorski Orderu św. Grzegorza Wielkiego. Otrzymał także Krzyż Komandorski Orderu Polonia Restituta, a od grona historyków sztuki – medal okolicznościowy z okazji 80. rocznicy urodzin.

Zmarł w Krakowie 11 III 1933. Pochowany został w grobowcu rodzinnym Wężyków i Tomkowiczów na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

J. Remer, *Stanisław Tomkowicz. Sylweta konserwatora*, „Ochr. Zab. Sztuki" t. 1, 1930-31; J. Pagaczewski, *Stanisław Tomkowicz*, „Prace Komisji Hist. Szt." t. 6, 1934, s. 1-4; tenże, *Stanisław Tomkowicz 1850-1933*, „Roczn. Krak." t. 25, 1934, s. 159-162; J. Szablowski, *Spis prac Stanisława Tomkowicza*, tamże, s. 163-183; P. Dobosz, A. Gaczoł, *80-ta rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*,

OZ 1994, nr 3-4, s. 325, 326, 329; P. Dobosz, *Konserwatorzy i korespondenci krajowych urzędów konserwatorskich dla zabytków sztuki, wykopalisk i archiwów w Galicji*, „Wiad. Kons. Woj. Krak." t. II, 1995, s. 31-32; M. Rożek, *Stanisław Tomkowicz (1850-1933)*, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków. Założyciele Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa*, red. W. Bieńkowski, Kr. 1997, s. 191-197.

Andrzej Gaczoł

TORWIRT Leonard Waldemar (1912-1967), art. malarz, scenograf, konserwator dzieł sztuki, docent Uniw. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ur. 28 XI 1912 w Wilnie. Syn Wilhelma, piekarza cukiernika, i Pauliny z Romejków. W 1914 wraz z całą rodziną ewakuowany do Wołogdy w głębi Rosji. Po powrocie do Wilna w 1921, ukończył szkołę powszechną w 1927 i kontynuował naukę w średniej szkole technicznej. W 1928 wstąpił do nowo otwartej w Wilnie Szkoły Rzemiosł i Przemysłu Artystycznego, którą ukończył w 1931, otrzymując dyplom czeladniczy. Jego nauczycielami było wielu wybitnych wileńskich twórców, ale zwłaszcza dwóch, malarze Jerzy Hoppen i Kazimierz Kwiatkowski, wywarło znaczny wpływ na dalszą jego karierę zawodową i twórczość artystyczną.

W latach szkolnych zetknął się T. bliżej ze sztuką sceniczną, pracując często jako statysta w miejscowych teatrach. Uczestniczył także przy wykonywaniu polichromii wnętrza kościoła paraf. św. Michała w Iwieńcu (1930). Bezpośrednio po ukończeniu szkoły pracował w 1931 pod kierunkiem K. Kwiatkowskiego przy konserwacji malowideł ściennych z 1668 w kościele św. Jerzego w Rykontach k. Trok, a rok później (1932) przy realizacji zaprojektowanej przez niego polichromii wnętrza świątyni paraf. św. Trójcy w Bieniakoniach w pobliżu Lidy. Wykazane wówczas umiejętności warsztatowe wpłynęły zapewne na jego zatrudnienie w 1932 w macierzystej szkole na stanowisku instruktora działu malarstwa dekoracyjnego, na którym pozostał do czasu jej likwidacji w 1936, prowadząc zajęcia z technologii i technik malarskich. Jednocześnie w 1936 zdał w Dziśnie eksternistyczny egzamin maturalny. W tym okresie doskonalił swój warsztat artystyczny i konserwatorski, biorąc udział w realizacji licznych prac prowadzonych przez K. Kwiatkowskiego na terenie Wilna, m.in. polichromii w kaplicy Karmelitów Bosych przy Ostrej Bramie (1935), dekoracji wnętrza pałacu arcybiskupiego (1935-36), konserwacji obrazów i malowideł ściennych w katedrze (1936), jak również zaprojektowanych przez niego polichromii w ewangelickim kościele garnizonowym w Warszawie (1935). Po odbyciu służby wojskowej (1937-38) wstąpił na Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Stefana Batorego w Wilnie, gdzie w l. 1938-39 zaliczył trzy trymestry na kierunku malarstwo, a po zamknięciu Uniwersytetu dodatkowo czwarty trymestr na utworzonej w 1940 litewskiej Akademii Sztuk Pięknych. Podczas studiów pracował przy konserwacji malowideł ściennych i wykonaniu polichromii we wnętrzach ratusza wileńskiego (1939). Okres II wojny światowej spędził w Wilnie i jego okolicy. Od listopada 1939 do lipca 1941 znalazł zatrudnienie jako scenograf w Państw. Żydowskim Teatrze Dramatycznym. Po jego likwidacji przez władze niemieckie do czerwca 1942 utrzymywał się zatrudniając się w kilku pracowniach reklamowych wykonujących szyldy. W l. 1942-44 pracował w litewskiej firmie budowlanej „Statyba", wykonując pod kierunkiem J. Hoppena polichromie wnętrz kościelnych w Landwarowie (1942-43), Przełajach (1943) i kaplicy św. Jacka w kościele Dominikanów w Wilnie (1944). Po oswobodzeniu miasta, od lipca 1944 do maja 1945 działał jako scenograf w Polskim Teatrze Dramatycznym. Z początkiem maja 1945 został repatriowany z Wilna do Bydgoszczy; ostatecznie

osiadł w Toruniu. Tu też zdobył 31 VII 1945 w miejscowej Izbie Rzemieślniczej uprawnienie mistrza malarskiego.

1 XI 1945 został zatrudniony na stanowisku st. asystenta w Pracowni Malarstwa Dekoracyjnego ówczesnej Sekcji Sztuk Pięknych działającej w ramach Wydz. Humanistycznego nowo utworzonego Uniw. Mikołaja Kopernika i z pracą na tej uczelni związany był aż do śmierci. Od 1946 prowadził zajęcia z technologii i technik malarskich na powstałym Wydz. Sztuk Pięknych. Jednocześnie kontynuował przerwane wojną studia, uwieńczone uzyskaniem 14 XI 1947 na WSP dyplomu art. malarza w zakresie sztuki wnętrz po przedstawieniu prac: *Dekoracja teatralna do „Szkoły żon" Moliera* oraz *Wapno w technice freskowej*. Wcześniej przeszedł na analogiczne stanowisko – st. asystenta – do kierowanej przez prof. Jerzego Remera Katedry Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa, przy której zorganizował w 1947 Pracownię Technologii Malarskiej i Materiałów Rzeźbiarskich, przekształconą później w samodzielną katedrę. W l. 1947-48 prowadził także, we współpracy z J. Hoppenem, konserwację XIV-wiecznego malowidła ściennego ze sceną Sądu Ostatecznego w prezbiterium kościoła śś. Janów w Toruniu. Obok działalności dydaktycznej i organizatorskiej na Uniw. Mikołaja Kopernika, pracował od 1 XII 1945 do 1 V 1951 jako scenograf w Teatrze Ziemi Pomorskiej w Toruniu, wykonując oprawę dekoracyjną do 52 przedstawień, w tym 35 za dyrekcji Wilama Horzycy. Za scenografie teatralne otrzymał dwa wyróżnienia: na Ogólnopolskim Festiwalu Szekspirowskim za dekorację sceniczną do przedstawienia *Romeo i Julia* w reż. W. Horzycy (28 V 1947) oraz na Festiwalu Sztuk Radzieckich za oprawę do sztuki *Błękitna porcelana* Arwida Grigulisa w reż. Aleksandra Rodziewicza (15 X 1949).

W 1951 zorganizował Pracownię Konserwacji Malarstwa tworzonego w Toruniu oddziału Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, którą następnie kierował od 1 VII 1951 do 30 IV 1952. Pod jego nadzorem zespół pracowni przeprowadził konserwację XVII-wiecznych malowideł ściennych w kościele św. Mikołaja w Tarnowie Pałuckim (1951-52). Jednocześnie dotychczasowa pracownia prowadzona przez niego na WSP Uniw. Mikołaja Kopernika została przekształcona w samodzielną jednostkę. 26 VII 1951 powołano bowiem Katedrę Technologii i Technik Malarskich, na której T. uzyskał 1 II 1952 stanowisko zastępcy profesora, obejmując zarazem jej kierownictwo. Katedra ta kształciła konserwatorów malarstwa ściennego, sztalugowego oraz rzeźby polichromowanej. Tytuł naukowy docenta otrzymał 30 V 1957. W l. 1954-57 był prodziekanem WSP, a w l. 1958-60 dziekanem. 17 XII 1964 złożył rezygnację z kierownictwa Katedrą, przyjętą przez władze uczelni w II 1965.

Współtworzył tzw. toruńską szkołę konserwacji zabytków. Był wychowawcą wielu konserwatorów dzieł sztuki działających nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie. W dużej mierze dzięki niemu kształcenie artystyczne i humanistyczne konserwatorów zostało uzupełnione o elementy wiedzy z innych dziedzin, m.in. chemii, fizyki i biologii. Zainteresowania naukowe T. skupiały się na zagadnieniach z zakresu technologii i technik malarskich, m.in. otrzymywania lakierów bursztynowych, zastosowania emulsji woskowych w technice freskowej, wpływu kwaśnych żywiczno-woskowych mas dublażowych na destrukcję płócien malarskich. Wraz z Wiesławem Domasłowskim i Edwardem Kwiatkowskim opracował także nową metodę konserwacji witraży, która została opublikowana w 1956 (*Problemy konserwacji witraży*, „Teka Konserwatorska" 1956, z. 3), a następnie zastosowana w praktyce konserwatorskiej. Jako jeden z pierwszych zajmował się również użyciem alkoholu poliwinylowego do prac malarskich i konserwatorskich. Jego artykuł na ten temat ukazał się drukiem w 1961 (*Zastosowanie polialkoholu winylowego w malarstwie*

i konserwacji zabytków, OZ 1961, nr 1-2). Interesowały go także różne sposoby lasowania wapna, problem niezwykle istotny podczas prac konserwatorskich prowadzonych przy malowidłach ściennych wykonanych w technice fresku oraz sgraffita. Wyniki swych doświadczeń i badań w tym zakresie przedstawił na konferencji w Krakowie w 1964 (*Struktura tynku*, BMiOZ seria B, t. XI, 1965). Prowadzone przez T. badania technologiczne dzieł sztuki oraz materiałów stosowanych do ich konserwacji były pionierskimi na ówczesne czasy, a wprowadzony interdyscyplinarny system kształcenia konserwatorów dzieł sztuki nadał kierunek dalszego rozwoju tzw. toruńskiej szkoły konserwatorskiej.

Niezależnie od prac naukowych w l. 50. indywidualnie lub z zespołem przeprowadził konserwację wielu obiektów zabytkowych, m.in. obrazu *Matki Boskiej z różą* z pocz. XVI w. z fary bydgoskiej (1950), barokowego ołtarza głównego (1950) i późnogotyckich polichromii (1954) w kościele św. Mikołaja w Grudziądzu, XVIII-wiecznych malowideł stropowych w nawie d. kościoła Klarysek w Bydgoszczy (1953-54) oraz szeregu portretów olejnych z Muzeum Diecezjalnego w Gnieźnie (1953-58). Powoływany był jako konsultant przy badaniach technologicznych i pracach konserwatorskich czołowych dzieł sztuki z terenu Polski, m.in. obrazu *Dama z łasiczką* Leonarda da Vinci (1953-54), tryptyku Hansa Memlinga *Sąd Ostateczny* (1956), *Panoramy Racławickiej* Jana Styki i Wojciecha Kossaka (1957-58), romańskiej rytowanej posadzki w kolegiacie w Wiślicy czy zespołu nowożytnych sgraffitów na zamku w Krasiczynie. Ponadto w l. 1957-66 na zaproszenie Instytutu Pomników Kultury z Sofii konsultował lub prowadził ze współpracownikami prace z zakresu konserwacji malarstwa ściennego, ikonostasów i kamienia na terenie Bułgarii.

Znakomita znajomość dawnych technik malarskich sprawiła, iż T. był również doskonałym kopistą starych obrazów. Wykonał np. kopie cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Równolegle prowadzone przez niego prace nad dwoma kopiami tego malowidła trwały na Jasnej Górze od lutego do maja 1957. Obie zostały następnie zawiezione przez prymasa Stefana Wyszyńskiego do Watykanu. Jedna ofiarowana papieżowi Piusowi XII, druga – po poświęceniu przez Ojca Świętego – powróciła do Polski i jako tzw. obraz nawiedzenia odbywa po dzień dzisiejszy peregrynację po kraju. Później namalował jeszcze kilkanaście odtworzeń cudownego obrazu do świątyń w Stanach Zjednoczonych (Doylestown, Waszyngton, Boston), Australii (Sydney), Francji (Paryż), Włoszech (Rzym), Niemczech (Bernburg) oraz wielu kościołów na terenie całej Polski, m.in. do katedr w Warszawie, Poznaniu, Gnieźnie i Włocławku. Oprócz tego wykonał repliki samego oblicza *Czarnej Madonny*, które otrzymali papież Jan XXIII oraz kard. S. Wyszyński w 1961. Drugim obrazem, którego namalował kilka kopii jest XVI-wieczny portret Mikołaja Kopernika znajdujący się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Na jego temat już w 1953 opublikował interesujący artykuł oparty m.in. na wynikach badań technologicznych (*Zagadnienie autentyczności portretu Mikołaja Kopernika, znajdującego się w Muzeum Pomorskim w Toruniu*, OZ 1953, nr 1). Natomiast w 1964 wykonał doskonałą kopię tego obrazu dla toruńskiego Muzeum Mikołaja Kopernika. Ponadto w l. 60. namalował także kilka kopii pochodzącego z pocz. XVI w. obrazu *Matki Boskiej Cierpliwie Słuchającej* z kościoła w Rokitnie w pobliżu Gorzowa Wielkopolskiego.

Prowadził także ożywioną działalność twórczą malując, często we współpracy z żoną, szereg olejnych obrazów sztalugowych o tematyce sakralnej w konwencji barokowej, m.in. do kościoła farnego w Grudziądzu (1950-54; tu też projektował ołtarze boczne), świątyni Świętego Ducha w War-

szawie (lata 60.), a w technice temperowej tryptyk w stylistyce gotyckiej do kościoła św. Jakuba w Szczecinie oraz dwa poliptyki. Jeden w konwencji malarstwa ikonowego do świątyni paraf. w Dobiegniewie, drugi do kościoła św. Jadwigi w Zielonej Górze (projektowany przez T., a ukończony przez żonę w 1972). Ponadto wykonał w manierze barokowej liczne polichromie wnętrz sakralnych w technice freskowej, m.in. w kościele śś. Piotra i Pawła na Podgórzu w Toruniu (1956-57), w świątyniach paraf. w Witkowie k. Gniezna (1958-59, wspólnie z J. Hoppenem), Pobiedziskach (1960), Powidzu (1961-62), Kcyni (1963-64), Złotowie (1965-66), Chodorówce Nowej k. Suchowoli (1966-67) oraz kaplicy MB Częstochowskiej w kościele Świetego Ducha w Warszawie (1961).

Należał do stowarzyszeń twórczych i naukowych, m.in. Zw. Polskich Artystów Plastyków (od 1945), Zw. Artystów Scen Polskich (od 1947), Polskiego Tow. Fotograficznego (od 1949), Stow. Historyków Sztuki (od 1950). Odznaczony medalem 10-lecia Polski Ludowej (1955) i Złotym Krzyżem Zasługi (1955).

Żonaty z Anną Rudak, art. malarzem. Miał córkę Annę Marię (ur. 1947), absolwentkę filologii polskiej na Uniw. Mikołaja Kopernika, która w 1979 ukończyła również konserwację malarstwa i rzeźby polichromowanej na WSP Uniw. Mikołaja Kopernika.

Zginął tragicznie w wypadku samochodowym 9 XI 1967 pod Ciechanowem, jadąc do rozpoczętych prac nad polichromią wnętrza kościoła w Janowie k. Sokółki. Pochowany na cmentarzu św. Jerzego przy ul. Gałczyńskiego w Toruniu.

J. Frycz, *Leonard Torwirt*, „Pomorze" 1967, nr 23, s. 6; J. Flik, *Wspomnienie pośmiertne. Leonard Torwirt (1912-1967)*, OZ 1968, nr 1, s. 58-61; *„Niczego większego w życiu nie dokonam"*, „Przewodn. Katol." 1968, nr 21, s. 191; K. Malinowski, *Leonard Torwirt 28 XI 1912 – 9 XI 1968* [sic!], „Zabytkozn. i Konserwat." 1971, z. IV, s. 4-5; J. Płatek, *Rozmiłowany w sztuce sakralnej. Wspomnienie o prof. Leonardzie Torwircie*, „Niedziela" 1982, nr 34, s. 5; S. Bratkowski, *Czarna Madonna z Torunia*, „Myśl Społ." 1982, nr 26, s. 4-5; W. Żurowski, *Wspomnienia o Leonardzie Torwircie*, „Słowo Powsz." 1984, nr 55, s. 5; W. Domasłowski, *Leonard Torwirt (1912-1967)*, BMiOZ, seria B, t. LXXXI, 1987, s. 10-16; J. Chamot, *Leonard Torwirt, W 20-tą rocznicę śmierci*, „Jasna Góra" 1988, nr 1, s. 7-16; W. Domasłowski, *Leonard Torwirt (1912-1967), malarz, konserwator dzieł sztuki, docent UMK*, w: *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945-1985)*, red. M. Biskup i A. Giziński, Prace Popularnonaukowe, nr 50, W.-P.-Tor. 1989, s. 331-337; J. Flik, *Docent Leonard Torwirt: w 25 rocznicę śmierci*, „Głos Uczelni" 1992, nr 5, s. 15; tenże, *Działalność dydaktyczno-naukowa oraz konserwatorsko-artystyczna doc. Leonarda Torwirta. Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci Leonarda Torwirta*, red. J. Flik, Tor. 1992, s. 7-17; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945-1994. Materiały do biografii*, red. S. Kalembka, Tor. 1995, s. 699; A.M. Torwirt, *Malarze kopii jasnogórskiej ikony. (Wspomnienie o Annie i Leonardzie Torwirtach)*, „Jasna Góra" 1997, nr 11, s. 12-14; M. Korzus, *Scenografie Leonarda Torwirta w Teatrze Ziemi Pomorskiej w Toruniu 1945-1952*, Tor. 1998; J. Flik, *Torwirt Leonard, Toruński słownik biograficzny*, t. 2, 2000, s. 248-250; Archiwum UMK, Akta osobowe sygn. K-13/131; dokumenty rodzinne udostępnione przez córkę Annę Marię Torwirt.

Emanuel Okoń

TRETER Bogdan (1886-1945), architekt, okręgowy i wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie.

Ur. 13 VII 1886 w Krakowie, syn urzędnika Władysława oraz Wandy z Wyrobinów, nauczycielki. Po ukończeniu szkoły realnej w 1906 wstąpił do Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, gdzie studiował malarstwo i inne sztuki plastyczne (sztukę dekoracyjną, kilimiarstwo, meblarstwo, metaloplastykę). W 1917 podjął pracę jako

technik budowlany w Biurze Odbudowy Kraju u prof. Józefa Gałęzowskiego, a w 1918 – na Wawelu, pod kierunkiem prof. Adolfa Szyszko-Bohusza. Studia architektoniczne rozpoczął w 1919 na nowo utworzonym Wydz. Architektury ASP w Krakowie, ukończył na Politechnice Lwowskiej uzyskując tytuł inż. architekta. Następnie prowadził ćwiczenia i wykłady z historii architektury polskiej i powszechnej w krakowskiej ASP. W 1930 powołano go na kierownika katedry projektowania brył i płaszczyzn w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie.

1 VIII 1931 został mianowany konserwatorem okręgowym w Krakowie, tj. woj. krakowskiego i kieleckiego. Szczególną troską otaczał T. Kraków. Dzięki wpisaniu do rejestru zabytków najwspanialszych historycznych dzielnic Krakowa (Starego Miasta w obrębie Plant, Wzgórza Wawelskiego oraz Kazimierza ze Stradomiem) radykalnie zwiększył możliwość ingerencji konserwatorskiej, a zarazem zapoczątkował szczegółową kwalifikację zabudowań we wnętrzach bloków i sanację bloków. Z całą stanowczością, jako jeden z pierwszych urzędujących konserwatorów, głosił teorię, iż „pojęcie zabytku architektury nie powinno ograniczać się do samego przedmiotu, ale winno obejmować zasięg jego estetycznego oddziaływania w przyrodzie". Zwracał uwagę na problemy ochrony budownictwa ludowego, przyrody i krajobrazu. Propagował ideę rozwoju skansenów w Polsce i był jednym z inicjatorów założenia Orawskiego Muzeum Regionalnego w Zubrzycy Górnej. Przez krótki okres w 1937 i 1938 funkcję konserwatora zabytków w Krakowie sprawował Jerzy Remer, a T. mianowany został wizytatorem szkół artystycznych w Zarządzie Centralnym Min. Wyznań Rel. i Oświecenia Publ. w Warszawie. 1 XI wrócił na poprzednie stanowisko konserwatora i kierownika Oddz. Sztuki Urzędu Woj. w Krakowie.

Na początku II wojny światowej (3 IX 1939) wypłynął z Krakowa Wisłą na galerach z transportem arrasów wawelskich. Atakowany przez hitlerowskie bombowce i ostrzeliwany z karabinów maszynowych transport dotarł do Kazimierza Dolnego. Stąd T. wraz z ekspedycją wiozącą skarby wawelskie dotarł samochodami wojskowymi przez Łuck na Wołyniu do Bukaresztu (27 IX 1939). Powrócił do Krakowa w ostatnich dniach lipca 1940. Nie podjął współpracy z ówczesnym niemieckim urzędem konserwatorskim, występował tylko – jak najmniej oficjalnie – przy okazji prac renowacyjnych prowadzonych przez kolegów konserwatorów i architektów (m.in. w refektarzu Dominikanów, kościele św. Katarzyny, na fasadzie kamienicy przy Rynku Gł. w Krakowie).

W ostatnich dniach stycznia 1945 zgłosił do władz polskich gotowość objęcia dawnego stanowiska. 5 I 1945 min. kultury i sztuki mianował go naczelnikiem Wydz. Kultury i Sztuki na woj. krakowskie. Po niedługim czasie, gdy Wydz. utracił właściwą rangę i zszedł do roli organu ogólnoadministracyjnego, T. podjął starania o zwolnienie z funkcji naczelnika, pragnąc poświęcić się wyłącznie sprawom ochrony zabytków. 31 VI 1945 został mianowany konserwatorem zabytków w Urzędzie Woj. w Krakowie. Rozpoczął intensywne przygotowania programów konserwatorskich, m.in. szybkiej poprawy estetycznego wyglądu ogrodów i zieleńców krakowskich, zabezpieczenia opuszczonych dworów i pałaców w majątkach skonfiskowanych przez reformę rolną, ochrony przyrody i krajobrazu. Przygotowywał się również do objęcia Katedry Konserwacji Zabytków na Wydz. Architektury, który powołano przy Akademii Górniczej w Krakowie (w listopadzie 1945). Wszystkim tym planom i zamierzeniom stanęła na przeszkodzie niespodziewana choroba i w konsekwencji nagła śmierć.

T. oprócz nadzorowania bardzo licznych prac konserwatorskich na terenie Krakowa i województwa, a w szczególności na terenie regionu podhalańskiego, którego był miłośnikiem i znakomitym znawcą, projektował

wille, głównie w okolicach Krakowa – w Krzeszowicach i Lanckoronie oraz na Podhalu, ośrodki zarybieniowe w Łopusznej i Dolinie Bętkowskiej, kościoły i kaplice w Czchowie, Dzianiszu, Zakopanem, Niegowici, Węglówce. Wykonał także liczne projekty architektoniczne wnętrz oraz przedmiotów użytkowych, w których nawiązywał do tradycji regionalnych. Był autorem dzienników konserwatorskich oraz wielu artykułów, jak *Uwagi o związku między przyrodą a zabytkami architektury* („Ochrona Przyrody" 1933), *Zabytki i życie* („Czas" z 18 II 1932), *W sprawie reformy opieki nad zabytkami sztuki i kultury* („Biul. Regionalny Urzędu Planowania Przestrz. w Krakowie" 1945/46, nr 4).

Żonaty z Kazimierą z Drozdowskich, pianistką, pisarką i zasłużoną wychowawczynią młodych kadr muzycznych, był bezdzietny.

Zmarł 12 XI 1945 w Krakowie, pochowany na cmentarzu Rakowickim w grobie rodzinnym.

B. Treter, *Listy z Warszawy i dziennik z Bukaresztu*, w: K. Treterowa, *Kraków Jego miasto*, Kr. 1950, s. 111-231; taż, *Kraków Jego miasto*, Kr. 1950; A. Białkiewicz, *Architekt Bogdan Treter (1886-1945)*, „Teka Komisji Arch. i Urban." 1990, z. 3-4, s. 179-185; A. Gaczoł, *Poczet konserwatorów krakowskich*, „Wiadomości Konserw. Woj. Krak." t. I, 1994, s. 57-58; tenże, *Dzienniki konserwatorskie Andrzeja Olesia i Bogdana Tretera*, tamże, t. II, 1995, s. 65-98; B. Treter, *Dzienniki konserwatorskie 1931-1944*, „Teki Konserwatorskie" t. XI, Kr. 2000.

Andrzej Gaczoł

TRYBURSKI Jerzy (1930-2001), architekt, konserwator zabytków woj. białostockiego.

Ur. 1 VI 1930 w Białymstoku, syn urzędnika skarbowego Witalisa i Walerii. Naukę w zakresie szkoły średniej rozpoczął w czasie okupacji niemieckiej na tajnych kompletach, po wyzwoleniu kontynuował w Państw. Gimnazjum nr 2 w Białymstoku, a następnie w Państw. Liceum Budowlanym. W szkole średniej aktywnie działał w Zw. Harcerstwa Polskiego. Po otrzymaniu w 1950 świadectwa dojrzałości i dyplomu technika budowlanego, odbył studia w Szkole Inżynierskiej w Szczecinie, którą ukończył w 1954 jako inż. architekt. Wykształcenie uzupełnił na Politechnice Gdańskiej, uzyskując w 1956 stopień mgr. inż. architekta. Wcześniej, w 1955, przez pewien czas pracował w Szczecinie jako inspektor nadzoru budowlanego Miejskiego Zarządu Arch.-Budowlanego. Po studiach powrócił do Białegostoku i od kwietnia 1956 zatrudniony został jako architekt rejonowy w Woj. Zarządzie Arch.-Budowlanym, a wkrótce jako urbanista wojewódzki. W następnym roku został st. projektantem w Woj. Pracowni Urbanistycznej, pełniąc obowiązki kierownika Zespołu Urbanistycznego „Północ". Funkcję tę sprawował przez sześć lat, lecz zainteresowania kierowały go głównie ku architekturze. Zaprojektował w tym czasie kilka obiektów w Białymstoku: dzielnicowy dom kultury na Nowym Mieście (1956-58), przebudowę d. misji barbikańskiej na kino „Syrena" (ok. 1958), kościół chrześcijan baptystów (1967), a także kościoły na terenie województwa, m.in. w Białaszewie (współpraca, 1958), Czarnej Białostockiej (1968?), Konowałach (1968). W 1961 uzyskał uprawnienia budowlane i został przyjęty w poczet członków Stow. Architektów Polskich. 1 XII 1962 podjął pracę w Zakładzie Usług Inwestycyjnych Woj. Zw. Gminnych Spółdz. „Samopomoc Chłopska" w Białymstoku jako st. projektant – kierownik zespołu architektonicznego.

Od 1 I 1969 na własną prośbę przeszedł do pracy w Kierownictwie Grupy Robót Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków w Białymstoku, podległemu oddz. warszawskiemu PP PKZ (w tym czasie nie istniał jeszcze oddz. białostocki).

Zajął się organizacją powołanej trzy miesiące wcześniej pracowni architektonicznej przy KGR i w krótkim czasie udało mu się skompletować wielobranżowy zespół projektancki oraz powołać na konsultantów architektów zasłużonych w powojennej odbudowie zabytków województwa. Pod jego kierownictwem w l. 1969-72 wykonano m.in. kompleksowy projekt remontu i adaptacji arsenału w zespole pałacowym Branickich na potrzeby Biura Wystaw Artyst., inwentaryzację zespołu pojezuickiego w Drohiczynie, kościoła w Rosochatem, projekt adaptacji na potrzeby muzeum zabytkowej synagogi w Tykocinie, projekt odbudowy domu talmudycznego w Tykocinie. Wiele uwagi poświęcał projektowaniu detali wyposażenia wnętrz.

W 1972 ukończył dwuletnie Podyplomowe Studium Konserwacji Zabytków na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. W tymże roku podjął pracę w Wydz. Kultury i Sztuki Prezydium Woj. Rady Narodowej, początkowo na stanowisku woj. inspektora ds. konserwacji zabytków, a od 1 września – woj. konserwatora zabytków (po przejściu na emeryturę poprzedniego, P. Pawluczuka). T. niezwłocznie podjął starania o zwiększenie środków finansowych na ochronę zabytków, by móc zakończyć prace remontowo-konserwatorskie ciągnące się od lat przy wielu obiektach. Należały do nich m.in. synagoga i dom talmudyczny w Tykocinie, zespół klasztorny w Wigrach, pałace Branickich w Choroszczy i Białymstoku, pałac archimandrytów w zespole pobazyliańskim w Supraślu, zespół podominikański w Sejnach. Jednocześnie położył duży nacisk na dokumentację zabytków. Dzięki wcześniejszej pracy w zespołach urbanistycznych potrafił docenić wagę studiów historyczno-urbanistycznych w procesie tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego. Zainicjował opracowywanie studiów „drugiej serii" (pierwsze powstawały w l. 50.) – z poszerzoną analizą rozwoju historycznego, lepszymi opracowaniami graficznymi i szczegółowymi wytycznymi konserwatorskimi, a także studiów wybranych obszarów wiejskich. Powstały wówczas m.in. studia Sokółki, Bielska Podlaskiego, Białowieży, Tykocina, Białegostoku, Kruszynian. Na podstawie materiałów zawartych w studiach przystąpił do obejmowania ochroną konserwatorską najwartościowszych zespołów urbanistycznych, a także parków zabytkowych. Przy współpracy z Biurem Badań i Dokumentacji Zabytków, którym kierowała Lucyna Stalończyk, prowadzone były również na szeroką skalę inne rodzaje dokumentacji – ewidencja, inwentaryzacja, spis zabytków. W 1973 wspólnie z BBDZ zorganizował wystawę „Zabytki do zagospodarowania społecznego", a w następnych latach kolejne wystawy fotograficzne – o Kanale Augustowskim, o budownictwie drewnianym i in. W 1975, w związku z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego kraju, T. szybko i bezkonfliktowo rozdzielił zasoby dokumentacyjne na trzy województwa, a następnie służył radą i pomocą nowym konserwatorom – w Łomży i Suwałkach. Nawiązał też kontakty zawodowe ze służbą konserwatorską na Litwie. W 1977 został pełnomocnikiem wojewody do spraw powołania oddziału PP PKZ w Białymstoku. Oddział powstał w następnym roku.

Lata 70. były okresem znacznej aktywności zawodowej i społecznej T. Prócz pełnienia funkcji woj. konserwatora zabytków, zajmował się projektowaniem, zwłaszcza obiektów sakralnych, m.in. kościoła w Suwałkach (1971), Rutce Tartaku (1973), plebanii w Drohiczynie (1979), a także detali architektonicznych i wyposażenia wnętrz. Ponadto wykładał na Politechnice Białostockiej, był członkiem wielu gremiów społecznych, inicjatorem utworzenia skansenu zw. Białostockie Muzeum Wsi (w ramach Muz. Okręgowego).

W czerwcu 1982 musiał odejść ze stanowiska woj. konserwatora. 1 lipca podjął pracę w oddz. białostockim PP PKZ jako gł.

specjalista ds. naukowo-konserwatorskich. 15 III 1983 został zatrudniony w pełnomocnictwie Biura Handlu Zagranicznego PP PKZ w Zw. Radzieckim na stanowisku z-cy pełnomocnika ds. technicznych i naukowo-konserwatorskich. Nadzorował prace prowadzone przez ekipy z różnych oddz. PP PKZ w Rydze i Tallinie. Do kraju wrócił we wrześniu 1986, ponownie obejmując funkcję gł. specjalisty ds. naukowo-konserwatorskich. Po roku przeszedł do pracy w białostockim oddz. SARP na stanowisko kierownika Pracowni Usług Architektonicznych, na którym pozostał do emerytury.

Był członkiem wielu organizacji społecznych, m.in. SARP, odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, odznakami „Zasłużony Białostocczyźnie", „Zasłużony Działacz Kultury", złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", złotą PKZ.

Żonaty od 1952 z Łucją z d. Kunda, miał dwóch synów – Marka (również architekt) i Tomasza.

Zmarł 29 VI 2002, pochowany na Cmentarzu Komunalnym w Białymstoku.

Archiwa: Woj. Oddz. Służby Ochrony Zabytków w Białymstoku, PP PKZ Zakład w Białymstoku; rodzinne Jerzego i Łucji Tryburskich; informacje: żony Łucji Tryburskiej, Lidii i Marka Tryburskich, Mieczysława Godlewskiego, Ireny Małofiejew, Kazimierza Martynowa.

Antoni Oleksicki

TRYLIŃSKA Beata (1908-1973), architekt.

Ur. 8 III 1908 w Wilnie. Córka inż. Władysława i Beaty Pieczkowskiej. W 1917 rodzina znalazła się w Bobrujsku (ob. Białoruś), gdzie ojciec wstąpił do I Korpusu Polskiego zorganizowanego przez gen. Dowbora-Muśnickiego. Po I wojnie światowej T. zamieszkała z rodzicami w Warszawie. Uczęszczała do gimnazjum żeńskiego Zofii Sierpińskiej, w 1925 zdała maturę. Następnie studiowała na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej uzyskując w 1930 dyplom inż. architekta za pracę z dziedziny projektowania monumentalnego. Jako studentka w 1927 wstąpiła do Stow. Katolickiej Młodzieży „Iuventus Christiana".

Udział w pracach inwestycyjnych w kościele akademickim św. Anny przy Krakowskim Przedmieściu, prowadzonych w 1928, był początkiem prac związanych z tym obiektem. Natomiast początkiem jej działalności konserwatorskiej była współpraca w l. 1936-38 z arch. Janem Łukasikiem w badaniach architektonicznych gotyckiego prezbiterium tegoż kościoła. W l. 1937-39 uczestniczyła, pod kierunkiem Jana Zachwatowicza, w pracach konserwatorskich murów obronnych i Barbakanu. Po zniszczeniach Warszawy we wrześniu 1939 przystąpiła z grupą studentów do remontu kościoła św. Anny i położenia prowizorycznego dachu. Na sklepieniu znajdowała się polichromia, która z powodu zawilgocenia zaczęła odpadać. T. w 1943 wykonała dokumentację fotograficzną, która umożliwiła odtworzenie malowideł w l. 70. W okresie okupacji niemieckiej T. projektowała i realizowała ze studentami groby wielkanocne w kościele św. Anny, słynne ze swej wymowy patriotycznej. Nadal pracowała w podziemnej w czasie wojny organizacji „Iuventus Christiana" jako prezes Rady Ideowej i organizowała pomoc materialną dla osób uwięzionych i pozbawionych opieki.

Po upadku powstania warszawskiego 1944 została wywieziona do obozu przejściowego w Pruszkowie, skąd uciekła i zamieszkała w Milanówku k. Warszawy. Wróciła do stolicy po wyzwoleniu i wkrótce podjęła pracę w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, zajmując się przede wszystkim zabezpieczaniem zburzonych i spalonych kościołów – pod jej opieką były 33 świątynie. Niekiedy sama sprawowała nadzór nad pracami, w innych wypadkach była konsultantem. Nadzo-

rowała odbudowę staromiejskich kościołów św. Marcina i św. Jacka (Dominikanów), współpracując z konstruktorem Michałem Czapskim. Brała udział w odbudowie kościołów: Nawiedzenia NMP na Nowym Mieście, św. Augustyna na Nowolipiu, św. Jakuba przy pl. Narutowicza, Opieki św. Józefa (Wizytek) przy Krakowskim Przedmieściu, Wszystkich Świętych przy pl. Grzybowskim, św. Andrzeja (Kanoniczek) przy pl. Teatralnym (rozebrany na mocy decyzji władz admin. z 1954, ob. zrekonstr.). Opracowywała dokumentację techniczną do odbudowy i konserwacji kaplic w domach zakonnych. Prowadziła również prace poza Warszawą, m.in. w kościele Benedyktynek w Sierpcu. Kilkakrotnie działała przy pracach konserwatorskich kościoła św. Anny w Warszawie: w 1947 po częściowym zawaleniu przez huragan frontu, w 1949, kiedy przy budowie Trasy W-Z niebezpiecznie podkopano skarpę i część kościoła zaczęła się zsuwać, grożąc zawaleniem, odbudowała całkowicie z gruzów kaplicę Loretańską. T. pracowała również przy odbudowie zabytków świeckich, np. pałacu Bogusławskiego przy ul. Żelaznej 97, w Łazienkach, przy odbudowie zespołu pałacowego w Wilanowie jako inspektor nadzoru w Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Była konsultantem przy projektowaniu odbudowy Zamku Królewskiego w Pracowni Zamek PP PKZ.

Napisała kilka artykułów, które zostały opublikowane szereg lat po jej śmierci w „Roczniku Warszawskim": *Kościół św. Anny w Warszawie. Opis robót w latach 1933-1970* (1984, t. XVII), *Kościół Nawiedzenia NMP na Nowym Mieście w Warszawie ul. Przyrynek. Roboty budowlane i konserwatorskie w latach 1949-1969* (t. XIX), *Odbudowa po zniszczeniu w roku 1944 Pałacyku Bogusławskiego...* (t. XX).

Za prace przy obiektach sakralnych została udekorowana orderem papieskim Pro Ecclesia et Pontifice, za prace w Wilanowie otrzymała Srebrny Krzyż Zasługi.

Zmarła w Warszawie 9 XI 1973 i została pochowana na cmentarzu Powązkowskim.

Komunikat SARP 1974; S. Tesche-Trylińska, W. Tryliński, *Rys biograficzny*, 1986, mpis Kuria Metrop. W-wa; S. Marzyński, *Wspomnienia*, 1986, mpis tamże; A. Czapska, *Architekci konserwatorzy zabytków centralnej Polski w pierwszej połowie XX wieku*, 1999, mpis, ODZ W-wa.

Feliks Dzierżanowski

TRZECIAK-WELTER Krystyna (1930-1999), art. rzeźbiarz, konserwator rzeźby.

Ur. 2 VIII 1930 w Bienicy na Wileńszczyźnie. Córka Stanisława z majątku Rudoszany w pow. święciańskim i Stefanii Żmudko. Uczęszczała do szkół w Wilnie i pobierała lekcje rysunku u art. malarki Ady Święckiej. W 1946 repatriowała z Wilna do Poznania, gdzie w Liceum im. Dąbrówki uzyskała maturę. Studia rzeźbiarskie podjęła w 1948 w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu u prof. Bazylego Woytowicza i Alfreda Wiśniewskiego. W 1950 przeniosła się do Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i studiowała rzeźbę w pracowni prof. Tadeusza Breyera i Mariana Wnuka. W 1954 ukończyła studia z tytułem magistra.

W czasie studiów w l. 1950-54 pracowała w Państw. Przedsięb. Robót Budowlanych i Konserwacji Architektury Monumentalnej przy rekonstrukcji rzeźb wystroju odbudowywanych zabytkowych pałaców i kamienic Starego Miasta w Warszawie. Do ważniejszych realizacji w tym okresie należą orły flankujące bramę główną ASP (d. pałacu Czapskich) przy Krakowskim Przedmieściu oraz ryby wieńczące elewację kościoła św. Marcina przy ul. Piwnej. W 1966 przeniosła się do Szczecina, gdzie działała społecznie w Zw. Polskich Artystów Plastyków. Była rzeczoznawcą i członkiem

Komisji Kultury Urzędu Woj. w Szczecinie. Zajmowała się twórczością rzeźbiarską i wystawiała prace na licznych okręgowych i ogólnopolskich wystawach rzeźby. Do ważniejszych dzieł rzeźbiarskich T. okresu szczecińskiego należą: pomniki Wyzwolenia w Szczecinie-Dąbiu, Wyzwolenia i Henryka Sienkiewicza w Słupsku, Droga Krzyżowa w kościele paraf. w Nowogardzie. Przeprowadziła również konserwację z częściową rekonstrukcją barokowej grupy figuralnej Flora przy Bramie Hołdu Pruskiego w Szczecinie (wówczas w pasie zieleni).

W 1964 przeniosła się z rodziną do Warszawy, gdzie w niedługim czasie podjęła pracę w Pracowni Rzeźby Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W 1967 została kierownikiem Ogólnopolskiej Pracowni Konserwacji Rzeźby PP PKZ uzyskując tytuł gł. konserwatora. Prowadziła prace konserwatorskie przy wielu obiektach zabytkowych, z których wymienić należy: barokową kolumnę Maryjną, pomnik św. Jana Nepomucena i barokową fontannę na Rynku w Prudniku; barokową Fontannę Trytona i rokokowy wystrój rzeźbiarski Domu Komendanta w Nysie; elewacje secesyjnych kamienic w Mławie; pomnik nagrobny Urszuli Leżeńskiej dłuta Jana Michałowicza z Urzędowa i renesansowe nagrobki rodziny Lasockich w kościele paraf. w Brzezinach; rzeźbiarski wystrój kamienic Przybyłowskich i attykę kamienicy Celejowskiej w Kazimierzu Dolnym; barokową fontannę Orła Białego w Szczecinie.

Była członkiem Sekcji Rzeźby i Sekcji Konserwacji ZPAP oraz gł. rzeczoznawcą do spraw rzeźby i konserwacji w zakładach doświadczalnych ZPAP „Art" i „Sztuka Polska". Od drugiej poł. lat 60. rzeczoznawcą Min. Kultury i Sztuki w dziedzinie rzeźby i konserwacji rzeźby. Należała do Stow. Konserwatorów Zabytków, w l. 1995-99 pełniła funkcję skarbnika Zarządu Oddz. Warszawskiego. Była członkiem Tow. Opieki nad Zabytkami.

Zamężna za Mieczysławem Welterem, art. rzeźbiarzem prowadzącym własną pracownię w Sulejówku. Miała dwie córki: Elżbietę – konserwatora dzieł sztuki, skarbnika Zarządu Mazowieckiego Oddz. SKZ, oraz Katarzynę – art. rzeźbiarkę, dyrektora Ośrodka Kultury w Kazimierzu Dolnym, matkę studentki konserwacji malarstwa na ASP w Warszawie.

Zmarła 21 IV 1999 w Warszawie, pochowana w Sulejówku.

Kto jest kim w Polsce 1984. Informator biograficzny, W. 1984; informacje córki Elżbiety Welter, zam. w Sulejówku.

Alicja Lutostańska

TUCZYŃSKI Leszek (1926-1996), historyk sztuki, konserwator malarstwa i rzeźby polichromowanej.

Ur. 10 V 1926 w Pleszewie w woj. wielkopolskim jako syn dyplomowanego malarza dekoracyjnego Tadeusza i Wandy z Radomskich. Liceum ogólnokształcące ukończył po wojnie w Pleszewie, po czym rozpoczął studia historii sztuki na Uniw. Poznańskim, gdzie w 1950 uzyskał dyplom magistra. W 1949 podjął pracę w ówczesnym Muzeum Wielkopolskim (od 1950 Muz. Narodowe) w Poznaniu na stanowisku mł. asystenta w Pracowni Konserwacji Malarstwa. W l. 1953-56 studiował na Wydz. Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. W czasie studiów pracował jako asystent w Pracowni Konserwacji Zabytków Muzeum Narodowego w Warszawie, specjalizując się w konserwacji malarstwa sztalugowego. W 1956, po ukończeniu studiów, powrócił do Poznania i ponownie podjął pracę w Pracowni Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Polichromowanej MN, awansując stopniowo od stanowiska asystenta, przez adiunkta do konserwatora i kierownika Pracowni. W 1985 objął stanowi-

sko gł. konserwatora MN w Poznaniu, szefa zespołu siedmiu pracowni konserwatorskich. Funkcję tę pełnił do 1991. Po przejściu na emeryturę, do końca życia nadal pracował w Muzeum na części etatu jako konserwator, służąc radą i doświadczeniem młodszym swoim następcom i współpracownikom.

Pracując w Muzeum był jednocześnie wykładowcą konserwacji w Katedrze Historii Sztuki Uniw. Adama Mickiewicza oraz technologii sztuk plastycznych w Państw. Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Poznaniu. Wykonywał także prace konserwatorskie w obiektach zabytkowych Poznania. Brał m.in. udział w oczyszczaniu i konserwacji sal pierwszego piętra ratusza, samodzielnie przeprowadził konserwację rzeźb we wnękach fasady kościoła Bernardynów-Franciszkanów, restaurację kaplicy MB Szkaplerznej przy kościele Bożego Ciała, w której odkrył bardzo dobrze zachowane freski z pierwszej poł. XVIII w. Przeprowadził konserwację odkrytego portalu gotyckiego w kamienicy przy ul. Gołębiej 2 oraz odkrył i zakonserwował fragmenty barokowej polichromii w kościele podominikańskim. Wykonał również konserwację wielu obrazów i rzeźb poza Muzeum.

Był członkiem Zw. Polskich Artystów Plastyków, działając przede wszystkim w Sekcji Konserwacji Dzieł Sztuki, a w ostatnich latach życia w Zw. Artystów – Polska Sztuka Użytkowa. Był rzeczoznawcą Min. Kultury i Sztuki w zakresie konserwacji zabytków i dzieł sztuki. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Brązowym, Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi, odznakami: złotą „Za Opiekę nad Zabytkami", „Zasłużony Działacz Kultury", „Honorową Miasta Poznania" oraz medalem „Za Ochronę Zabytków Województwa Poznańskiego". Wyróżniony nagrodą min. kultury i sztuki.

Ożeniony z Marią Strużyńską, miał dwóch synów – Marka (ur. 1957) i Tadeusza (ur. 1959).

Zmarł 9 XII 1996 w Poznaniu i został pochowany na cmentarzu Junikowskim.

H. Kondziela, *Ochrona i konserwacja zabytków Poznania w l. 1958-59*, „Kron. M. Poznania" 1960, nr 3, s. 63 i 64; informacje rodziny.

Janusz Lehmann

U

URBAŃSKI Ludwik (1921-2002), architekt.

Ur. 20 IV 1921 w Tarnowie. Syn Bolesława i Marii z Chorążaków. Gimnazjum ukończył w Tarnowie (matura w 1937). Naukę kontynuował w Państw. Liceum Budowlanym w Jarosławiu (1937-39) i w Państw. Szkole Budownictwa w Krakowie (1940-41), uzyskując w 1941 tytuł technika budowlanego. W l. 1941-45 pracował zawodowo w firmach prywatnych, m.in. na terenie Górnego Śląska. Po zakończeniu II wojny światowej, pracując jako kierownik techniczny w firmach budowlanych pod zarządem państw. w Zabrzu, rozpoczął studia na Wydz. Inżynierii Lądowo-Wodnej Politechniki w Gliwicach. W 1946 przeniósł się do Krakowa na Wydz. Architektury działający wówczas w ramach Wydz. Politechnicznych Akademii Górniczo-Hutniczej. W 1952 uzyskał stopień inż. architekta i mgr. nauk technicznych. Przed otrzymaniem dyplomu, w 1950, rozpoczął pracę w Krakowskim Biurze Projektów i Studiów Budownictwa Przemysłowego, jednak po zakończeniu studiów nakazem pracy został skierowany do Przedsięb. Budowy Miasta Nowa Huta na stanowisko inspektora nadzoru, następnie st. inspektora (1952), kierownika Zespołu Inspektorów, a wreszcie gł. inspektora budowy Dyrekcji Budowy Miasta Nowa Huta (1954), największego ówczesnego zadania urbanistycznego w skali kraju. Po upływie terminu wyznaczonego nakazem pracy, powrócił do Krakowskiego Biura Projektów Budown. Przem., obejmując stanowisko kierownika Działu Organizacji Produkcji, które zajmował do października 1962.

Od 1 IX 1962 związał swą działalność z Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. Przez 16 lat (1962-78) był w krakowskim oddz. PP PKZ kolejno: kierownikiem grupy robót, naczelnym inżynierem (od 1964), dyrektorem ds. naukowo-konserwatorskich (od 1970). Ze względu na stan zdrowia zrezygnował z funkcji dyrektora i w l. 1974-78 pracował jako kierownik Zespołu Sprawdzającego. Równocześnie w 1974 objął stanowisko gł. specjalisty ds. architektury historycznej w Krakowskim Przedsięb. Geodezyjnym. Był nim do maja 1981, następnie objął funkcję z-cy kierownika Zakładu ds. Architektury. Działalność zawodową kontynuował, mimo osiągnięcia w 1986 wieku emerytalnego, do 31 maja 1990.

Praca U. w PP PKZ przypadła na szczególnie ważny dla Krakowa i konserwatorstwa polskiego okres. Był to czas wdrażania nowej interdyscyplinarnej metody badania i konserwacji zabytków. W krakowskich PKZ poza tradycyjnym działem wykonawstwa konserwatorskiego rozwijały się specjalistyczne pracownie: konserwacji dzieł sztuki, rzemiosła artystycznego, dokumentacji naukowo-historycznej. Powstały wówczas także nowe pracownie badawcze w zakresie architektury i archeologii. Tworzona pod nadzorem U. jako dyrektora naukowego struktura coraz bardziej przypominała nowoczesny instytut konserwatorski. W Krakowie, który wkraczał wówczas w nową epokę rewaloryzacji związaną z wpisaniem miasta w 1968 na Listę Światowego Dziedzictwa, rozpoczynała się kompleksowa, interdyscyplinarna akcja badań i konserwacji zabytków. Pierw-

sze doświadczenia tej metody przyniosły prace krakowskich PKZ przy ul. Kanoniczej. Ich rewelacyjne wyniki, zmieniające dotychczasową podręcznikową wiedzę z zakresu historii architektury w Polsce, były koordynowane przez U. Był on też inicjatorem i organizatorem ogólnopolskiej sesji naukowej w Krakowie, podczas której wyniki tych prac zostały po raz pierwszy opublikowane. Nie tylko zabytki Krakowa były polem działania U. Koordynował on prace konserwatorskie na olbrzymim obszarze ówczesnej aktywności krakowskiego oddziału PKZ: od Krasiczyna i bieszczadzkich cerkiewek po Górny Śląsk oraz od Biecza i kościółków Podhala i Orawy po Sandomierz, Wiślicę i Kielce.

Pracę w Krakowskim Przedsięb. Geodezyjnym wykorzystał U. do stworzenia nowego modelu inwentaryzacji zabytków, stosując metody geodezyjne, a przede wszystkim fotogrametrię. Dzięki jego nadzorowi powstały setki niezwykle precyzyjnych, nowoczesnych dokumentacji pomiarowych obiektów zabytkowych, zarówno architektonicznych, jak dzieł plastyki (w tym inwentaryzacja ołtarza mariackiego Wita Stwosza). Pomiary zabytków, których był współtwórcą, stały się niezastąpionym narzędziem dla licznych konserwatorów.

Uhonorowany wysokimi odznaczeniami państwowymi i resortowymi, m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1969), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1985), złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" (1966), tytułem „Zasłużony Działacz Kultury" (1971), medalem pamiątkowym z okazji 25-lecia działalności PP PKZ w służbie ochrony zabytków (1976). Był uznanym specjalistą i konsultantem UNESCO ds. techniczno-konserwatorskich, dokumentacji pomiarowej, badań architektonicznych i zasad ochrony zespołów zabytkowych i krajobrazu (1971).

Ożeniony z Heleną Madurowicz, prof. Uniw. Jagiellońskiego, wybitną specjalistką w zakresie nauk historycznych.

Zmarł w Krakowie 20 I 2002. Pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Informacje żony Heleny Madurowicz-Urbańskiej.

Zbigniew Beiersdorf

V

VOLMAR Erich (1887-1975), architekt, konserwator zabytków Wolnego Miasta Gdańska i Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie.

Ur. 13 III 1887 w Gdańsku, syn kupca Karola i Eleonory Schröder. W 1906 ukończył gimnazjum miejskie w Gdańsku, a następnie studiował architekturę na politechnikach w Monachium i Berlinie uzyskując dyplom inżynierski w 1913. Po zdaniu w 1920 egzaminu na budowniczego rządowego uczestniczył do 1921 w odbudowie zniszczonych w czasie I wojny zabytkowych ośrodków miejskich Warmii i Mazur. Następnie podjął pracę w Wydz. Architektury Zarządu Wolnego Miasta Gdańska, gdzie od 1924 zajmował się przede wszystkim problematyką zabytkowej architektury i historycznego układu przestrzennego miasta. W 1926 stanął na czele utworzonego wówczas Miejskiego Urzędu Doradztwa Budowlanego i Ochrony Zabytków. W l. 1940-45 powierzono mu dodatkowo funkcję konserwatora zabytków w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zach. Okres jego największej aktywności przypadł na l. 1934-40. Dość skutecznie przeciwstawiał się projektom mogącym naruszyć zabytkową strukturę przestrzenną i architektoniczny wyraz miasta. Czuwał nad dostosowaniem kształtu nowo powstających budynków do zabytkowego otoczenia i zmierzał do stopniowego przywracania fasadom zabytkowych kamienic ich pierwotnej artykulacji architektonicznej (m.in. na ul. Długiej, Długim Targu i Długim Pobrzeżu). Spośród szczególnie istotnych przedsięwzięć konserwatorskich podjętych z jego udziałem wymienić należy jeszcze szeroko zakrojone prace badawcze i konserwatorskie w kościele NMP (od 1935 pod jego bezpośrednim kierownictwem) oraz w Dworze Artusa. Opieką konserwatorską V. objął także tereny podmiejskie, działając tam przede wszystkim na rzecz ochrony krajobrazu i architektury wiejskiej, zwłaszcza zabytkowych domów podcieniowych i szkieletowych kościołów (m.in. w Koszwałach, Miłocinie, Sobieszewie, Stegnach). Wobec spodziewanych zagrożeń zabytków gdańskich działaniami wojennymi, V. przeprowadził w l. 1942-45 (przy współpracy specjalnej grupy operacyjnej z Berlina pod kierownictwem J. Deurera) szeroko zakrojoną akcję szczegółowego udokumentowania zabytków Gdańska oraz ich zabezpieczenia bądź na miejscu, bądź w miejscach ich rozśrodkowania – w okolicznych kościołach i dworach lub w głębi Rzeszy. Po wojnie pozostał przez pewien czas w Gdańsku współpracując lojalnie z władzami polskimi w ramach akcji odnajdywania tych zabytków i ich rewindykacji. Swą działalność do 1940 przedstawił w kilku publikacjach, m.in. *Danzigs Bauwerke und ihre Wiederherstellung. Ein Rechenschaftsbericht der Baudenkmalpflege* (Danzig 1940). Po wyjeździe do Niemiec przebywał w Berlinie w l. 1946-70. Następnie osiedlił się w Würzburgu.

Od 1922 żonaty był z Thusneldą Bittner.

Zmarł 19 V 1975 w Würzburgu.

Altpreussische Biographie, Marburg 1967, s. 1299; E. K e y s e r, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln-Wien 1972, passim; H. D o m a ń s k a, *Problemy ochrony zabytków Gdańska w okresie II wojny światowej*, OZ 1979, nr 2, s. 127-130; G. L i p p k y, *Erich Volmar*, „Danzig Westpreussischer Kirchenbrief" 1987, 155, s. 3.

Marian Arszyński

W

WAKULIŃSKA Marzena (1951-1992), leśnik, mikrobiolog.

Ur. 1 XI 1951 w Warszawie. Tu uczyła się i pracowała. W 1969 ukończyła Technikum Drzewne i podjęła pracę w Zakładzie Zadrzewień i Zieleni, a od 1971 w Instytucie Ochrony Lasu i Drewna Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego jako laborantka. Wkrótce rozpoczęła tam studia wyższe na Wydz. Leśnictwa, które ukończyła w 1978 uzyskując tytuł inż. leśnika. W tym samym roku podjęła pracę w Pracowni Ochrony Drewna Zabytkowego Zakładów Wytwórczych Mebli Artystycznych Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków, a od 1980 w Laboratorium Naukowo-Badawczym Zakładu Badawczo-Rozwojowego (następnie Oddz. Badań i Konserwacji) PP PKZ, w ramach którego stworzyła Zespół, a następnie Pracownię Mikrobiologii, którą kierowała w l. 1983-87. Od 1987 była zatrudniona w Instytucie Techniki Budowlanej jako specjalista mikrobiolog. W 1990 rozpoczęła pracę w Zakładzie Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych Biblioteki Narodowej, tworząc laboratorium mikrobiologiczne, którym kierowała do śmierci w 1992.

Realizując konsekwentnie swoje zainteresowania związane z problematyką wpływu mikroorganizmów na niszczenie zabytków, głównie organicznych, poszerzała stale wiedzę i umiejętności, uczestniczyła w kursach, seminariach i konferencjach organizowanych przez SGGW, PP PKZ oraz inne organizacje i wyższe uczelnie. Wygłaszała (m.in. w Egér na Węgrzech) referaty i komunikaty z zakresu swej specjalności. Współpracowała z ośrodkami mikrobiologów w Krakowie i Toruniu. W l. 1969-87 (w okresie pracy w PP PKZ) zajmowała się głównie problemami związanymi z ochroną i konserwacją zabytków drewnianych, tj. elementów konstrukcji i przedmiotów odkrywanych w trakcie badań archeologicznych. Za opracowanie poświęcone badaniom mikroorganizmów występujących w drewnie, pochodzącym z tych badań, otrzymała w 1981 nagrodę min. kultury i sztuki. Prowadziła i wykonała szereg prac konserwatorskich zabytków pochodzących z wykopalisk prowadzonych na zamku w Pułtusku na Mazowszu. Zawsze przestrzegała zasady odwracalności zabiegów konserwatorskich. Podsumowaniem tych badań i realizacji konserwatorskich stało się opracowanie poświęcone technologii zabezpieczania i konserwacji tego rodzaju przedmiotów. Opracowała ponadto szereg ekspertyz i zaleceń konserwatorskich, m.in. związanych z zabezpieczeniem i konserwacją ołtarzy z kolegiaty oraz tond malarskich z kaplicy zamkowej w Pułtusku, zagrożonych zniszczeniem w wyniku powodzi.

Liczne badania mikrobiologiczne jej autorstwa służyły typowaniu preparatów do zabezpieczenia i konserwacji malowideł ściennych wnętrz pałacu w Wilanowie, XVIII-wiecznej polichromii kościoła w Strzegocinie, Złotej Bramie w Gdańsku, XVI-wiecznego tryptyku z Muzeum Narodowego w Warszawie, polichromii z wnętrz El Sagrano w Quito w Ekwadorze, drewnianego pomnika Tadeusza Kościuszki w Puszczy Mariańskiej. Wykonała też liczne, poprzedzone badaniami, ekspertyzy dotyczące występowania mikroorganizmów na zabytkach kamiennych, ceglanych, skórzanych, pergaminach i papierach. Problematyką niszczenia pergaminu i papieru przez mikroorganizmy zainteresowała się

na początku lat 80., wykonując w ramach prac Laboratorium Naukowo-Badawczego PP PKZ badania oraz podejmując dezynfekcję i konserwację wielu cennych obiektów z najważniejszych muzeów i bibliotek krajowych. Na podstawie swych badań opracowała zalecenia konserwatorskie, m.in. dla konserwacji i przechowania dokumentów ze zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie, XVI-wiecznego starodruku z Biblioteki im. Łopacińskiego w Lublinie, dokumentów pergaminowych z Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, litografii z Muzeum im. J.I. Kraszewskiego w Romanowie (woj. lubelskie), XVII- i XVIII-wiecznych dokumentów z Ossolineum we Wrocławiu, rękopisu dominikańskiego z Muzeum Okręgowego w Sieradzu, starodruku *Kosmografia* (1564) z Muzeum w Słupsku, pastelowych portretów z Muzeum Narodowego w Warszawie.

W archiwum Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie (zbiory PP PKZ) znajduje się szereg niepublikowanych opracowań jej autorstwa, poświęconych m.in.: technologii zabezpieczania drewna pochodzącego z badań archeologicznych (1980), mikroorganizmom występującym na tym drewnie (1981), zabezpieczaniu przed korozją mikrobiologiczną malowideł ściennych (1982, 1986), testowaniu polimerów dla celów konserwacji zabytków drewnianych (praca zespołowa, 1982), opracowaniu technologii i metod konserwacji drobnych przedmiotów pochodzących z badań archeologicznych (1983), zabezpieczaniu klejów stosowanych w konserwacji papieru (1984, 1986), opracowaniu sposobów niszczenia mikroorganizmów w roztworze zazłacającym (1986) oraz badaniom papieru klejonego spoiwem skrobiowym z dodatkiem środków chemicznych (1987). Była ponadto autorką artykułów publikowanych w czasopismach naukowych i konserwatorskich, opracowań i recenzji. Szereg tematów badawczych rozpoczętych w ramach pracy w PP PKZ kontynuowała następnie pracując w Instytucie Techniki Budowlanej i w Bibliotece Narodowej. W BN wykonała szereg badań oraz prac związanych z dezynfekcją zbiorów bibliotecznych, badaniem czystości biologicznej powietrza w magazynach bibliotecznych, dezynfekcją wałków fonograficznych i in.

Problematykę badań i konserwacji zabytków oraz ochrony zbiorów muzealnych traktowała szeroko i interdyscyplinarnie, w czym pomocne jej były doświadczenia gromadzone w kolejnych dziedzinach działalności badawczej i konserwatorskiej oraz miejscach pracy. Jednym z ważniejszych było uczestnictwo w temacie badawczym PP PKZ, poświęconym rozpoznaniu stanu zabytkowych dokumentów na pergaminie i papierze, zakonserwowanych w l. 1951-78, obejmującym kontrolę warunków przechowania i zachodzące w nich niekorzystne zmiany. Stale poszukiwała nowych metod i rozwiązań.

Oddana bez reszty swojej pracy badawczej i konserwatorskiej, znajdowała czas na działalność społeczną. Opiekowała się krajowymi i zagranicznymi praktykantami i stażystami w ramach działalności NSZZ Solidarność w oddz. warszawskim PP PKZ (była współzałożycielką Komisji Zakładowej) oraz w Stow. Konserwatorów Zabytków.

Zmarła po ciężkiej chorobie 6 VIII 1992. Pochowana na cmentarzu Bródnowskim w Warszawie.

M. Woźniak, J. Gromnicki, *Marzena Wakulińska (1951-1992)*, OZ 1993, nr 1, s. 88-89; J. Gromnicki, *Katalog studiów badawczych Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków 1954-1992*, W. 1994; akta Archiwum PP PKZ w Warszawie.

Jan Gromnicki

WALCZY Stefan (1921-1974), architekt, historyk architektury, gł. specjalista ds. konserwatorskich na Wawelu.

Ur. 27 VIII 1921 w Krakowie; syn Antoniego, funkcjonariusza Zawodowej Straży

Pożarnej, i Stefanii z Galosów. Od 1931 uczęszczał do I Państwowego Gimnazjum i Liceum Humanistycznego im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie. Po złożeniu matury w 1939, w sierpniu tegoż roku wyjechał do Lwowa z zamiarem podjęcia studiów na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej. Realizację planów uniemożliwił wybuch II wojny światowej. Wrócił do Krakowa i w czasie okupacji niemieckiej pracował w Miejskim Zarządzie Wodnym, Powiatowym Wydz. Rolnym i w niemieckiej firmie budowlanej. Współdziałał w kolportażu prasy podziemnej. Od marca do października 1945 służył z poboru w Ludowym Wojsku Polskim (zwolniony ze stopniem kaprala). W roku akad. 1945/46 studiował w Akademii Handlowej. Po utworzeniu wydz. politechnicznych w Akademii Górniczo-Hutniczej podjął jesienią 1946 studia na Wydz. Architektury. Dyplom inż. architekta uzyskał w 1952.

Pracę zawodową rozpoczął jeszcze w czasie studiów. Od lipca 1947 do lutego 1948 pracował w Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Krakowie, a od marca 1948 w Kierownictwie Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu – kolejno jako kreślarz, kierownik pracowni studialnej, st. projektant, kierownik zespołu, kierownik pracowni studialnej. Pierwszą pracą, którą tam wykonał jako architekt konserwator był współudział w przygotowaniu projektu konkursowego uporządkowania otoczenia Wawelu (II nagroda zespołowa w 1952). W l. 1952-58 opracował rekonstrukcję zabudowy Wawelu z końca XVIII w., tj. z okresu tuż przed I okupacją austriacką. Na podstawie tej rekonstrukcji powstała makieta eksponowana na wystawie „Wawel zaginiony". Kolejną pracą była podobna rekonstrukcja stanu w XV w., która również stała się podstawą makiety na ww. wystawie. Inną z tej samej dziedziny – dokumentacja naukowa i rysunkowa do modelu pierwszej, „Chrobrowskiej" katedry wawelskiej (model również na ww. wystawie). Sporządził także wszechstronne studium rotundy NMP (śś. Feliksa i Adaukta) z wyróżnieniem faz rozwojowych jej otoczenia. Od 1960 sukcesywnie prowadził porządkowanie dziedzińca zewnętrznego na Wawelu. Prace obejmowały wyprowadzenie od zachowanych fundamentów do niemal pełnej wysokości średniowiecznego muru przy Baszcie Sandomierskiej w odcinku pd. (wraz z basztami Tenczyńską i Panieńską), wyeksponowanie tegoż muru w odcinku pd.-zach. między basztami Sandomierską i Złodziejską, wyeksponowanie fundamentów gotyckich kościołów św. Michała i św. Jerzego, urządzenie rezerwatu archeologicznego *Rabsztyn* przy murze pd. (od strony pn.). Drugą pracą realizacyjną na Wawelu było (ukończone w 1972) urządzenie na poziomie piwnic i parteru budynku d. kuchni królewskich rezerwatu archeologicznego eksponującego rotundę NMP. Rezerwat stanowi część składową wystawy „Wawel zaginiony", której całościowa aranżacja jest również dziełem W. W l. 1972-73 kierował pracami badawczymi w kaplicy Świętokrzyskiej katedry wawelskiej, połączonymi z eksploracją grobów króla Kazimierza Jagiellończyka i królowej Elżbiety Habsburżanki. Zaprojektował również trzy znajdujące się w katedrze płyty nagrobne: kard. Adama Stefana Sapiehy, arcybiskupa lwowskiego i krakowskiego Eugeniusza Baziaka oraz królowej Elżbiety. W. wykonywał na Wawelu, począwszy od końca lat 50., faktycznie funkcję gł. specjalisty ds. konserwatorskich, choć formalnie tytuł ten otrzymał dopiero w 1973. Koordynował wszystkie prace prowadzone na Wzgórzu Wawelskim – od całości badań archeologicznych, przez zabezpieczenie Smoczej Jamy, aż do najdrobniejszych robót instalacyjnych.

Niezależnie od zaangażowania w sprawy wawelskie, prowadził własne prace badawcze poświęcone innym tematom, przede wszystkim ratuszowi w Bieczu. W l. 1952-68 przeprowadził tam kompleksowe badania architektoniczne. Owocem tej pracy jest ar-

tykuł w księdze milenijnej poświęconej Bieczowi oraz rozprawa doktorska obroniona z odznaczeniem w kwietniu 1973 na Wydz. Architektury PK. Opublikował: *Odkrycie przy ratuszu w Bieczu* („Małop. Studia Hist." 1958, z. 3-4), ze Stanisławem Załubskim *Odkrycie architektoniczne dokonane w czasie prac konserwatorskich ratusza w Bieczu* („Czasop. Techn." 1959, nr 1), również z S. Załubskim *Ratusz w Bieczu w świetle ksiąg miejskich, inwentaryzacji i analizy architektonicznej* („Biecz. Studia Historyczne" 1963), *Badania architektoniczne ratusza bieckiego* („Sprawozd. z Posiedzeń Komisji Nauk. Oddz. PAN w Kr." 1965, z. 2). Opracował także w zarysie założenie obronne bieckiego klasztoru Reformatów (1969), a temat ten zwrócił z kolei jego zainteresowania na zagadnienia teoretyczne *architecturae militaris* – dla przygotowywanego przez KUA PAN słownika terminologicznego dawnej architektury obronnej w Polsce opracował hasła „fosa" i „grodza". Ogłosił artykuły: *Zagadnienia obronności klasztoru reformatów w Bieczu* („Sprawozd. z Posiedzeń Komisji Nauk. Oddz. PAN w Kr." 1969, z. 1) i *Fortyfikacje konwentu Reformatów w Bieczu i biecki zespół obronny miasto-klasztor* („Teka Komisji Urb. i Arch." 1970). Wcześniej opracował opartą na źródłach rekonstrukcję papierni w Lublinie, co przedstawił w publikacji *Rekonstrukcja papierni lubelskiej według widoku Brauna* („Archeion" 1956). Wykonał wiele ilustracji (rzuty, plany sytuacyjne, rekonstrukcje) do publikacji o Wawelu innych autorów, m.in. do *Katalogu zabytków sztuki w Polsce. Miasto Kraków*, cz. I: *Wawel* (W. 1965). Tematem zaledwie zaczętym, a zamierzonym na przyszłość jako podstawa habilitacji, były *Przemiany przestrzenne Wawelu w XIX w.*

W 1953 zawarł związek małżeński z Zofią Presch, polonistką, pracownikiem Biblioteki Jagiellońskiej (zm. 1998). Z małżeństwa tego miał dwoje dzieci: syna Łukasza (ur. 1954), historyka i historyka sztuki, oraz córkę Agnieszkę (ur. 1963), wirtuoza organistę.

Zmarł 28 VI 1974. Pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Materiały rodzinne.

Łukasz Walczy

WALICKA Krystyna, **s. Michaela** (1913-1999), architekt, zakonnica.

Ur. 26 XI 1913 w Berdyczowie (ob. Ukraina). Córka Józefa i Janiny z Szostkiewiczów. W l. 1923-31 uczęszczała do Gimnazjum i Liceum im. J. Słowackiego w Warszawie, gdzie uzyskała świadectwo dojrzałości. Jednocześnie, zainteresowana sztukami plastycznymi, uczestniczyła od 1927 przez cztery lata w niedzielnych kursach rysunkowych Szkoły Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie. W 1931 przyjęta została na studia na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Uczęszczała także na dodatkowe wykłady z historii sztuki i estetyki prowadzone przez prof. Władysława Tatarkiewicza. W czerwcu 1934 uzyskała na PW świadectwo tzw. półdyplomu. W czasie okupacji niemieckiej kontynuowała studia konspiracyjne i w 1941 złożyła egzamin dyplomowy z dziedziny projektowania monumentalnego na podstawie pracy wykonanej pod kierunkiem prof. Rudolfa Świerczyńskiego.

4 I 1944 wstąpiła do Zgromadzenia Benedyktynek od Nieustającej Adoracji Najśw. Sakramentu (zw. potocznie Sakramentkami). Obłóczyny odbyła w tymże roku w Staniątkach, a śluby wieczyste 17 XII 1948 w Warszawie. Przyjęła imię zakonne Michaeli. Kościół i klasztor zgromadzenia Sakramentek przy Rynku Nowego Miasta w Warszawie – dzieło Tylmana z Gameren – uległ w czasie powstania warszawskiego w 1944 prawie totalnemu zniszczeniu. Kilkakrotne bombardowania obiektu spowodowały

śmierć pod gruzami ponad 1000 osób, które tu się schroniły. Zginęła też większość zakonnic. W. była jedną z nielicznych ocalałych. Po zakończeniu działań wojennych siostry przystąpiły do odbudowy sanktuarium i klasztoru. W. oddała temu dziełu wszystkie swe siły i umiejętności fachowe. W 1948 rozpoczęto odbudowę kościoła wg projektu koncepcyjnego arch. Marii Zachwatowicz pod nadzorem W. Dzięki niej odbudowę bryły zakończono w 1953, a elewacje odtworzono w l. 1953-57. Wnętrze kościoła wg jej projektu i pod jej nadzorem wykonano w l. 1951-53, ze szczególnym szacunkiem traktując ocalałe fragmenty wystroju. Zaprojektowała epitafium poświęcone ofiarom bombardowania wmontowując w nie fragmenty ocalałe z pomnika żony Konstantego Sobieskiego. Była także autorką odbudowy chóru zakonnego oraz skrzydeł budynku klasztornego, a także stałym konserwatorem zespołu klasztornego. Ostatnią większą pracą W. w macierzystym kościele był nadzór nad wykonaniem stalli w chórze zakonnym zaprojektowanych przez Konrada Kuczę-Kuczyńskiego. Studia nad dziejami fundacji klasztoru Sakramentek w Warszawie uwieńczyła pracą doktorską *Kościół i klasztor Sakramentek w Warszawie w XVII i XVIII wieku*, obronioną w 1980 na Akademii Teologii Katolickiej pod kierunkiem ks. prof. Janusza Pasierba. W celu podniesienia kwalifikacji zawodowych odbyła kilka podróży zagranicznych. Poza kilkoma artykułami w czasopismach naukowych pozostawiła wszechstronnie opracowaną monografię *Kościół i klasztor Sakramentek w Warszawie. Pomnik zwycięstwa pod Wiedniem* (W. 1988). W l. 1985-90 była członkiem Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów Warszawy. Po zakończeniu tej kadencji nadal była czynna przy wielu działaniach konserwatorskich w kościołach diecezji.

Zmarła 7 IX 1999. Pochowana została w mogile zbiorowej ss. sakramentek w Marysinie Wawerskim k. Warszawy.

Archiwum Politechniki Warszawskiej, teka 13625; relacje s. Michaeli Walickiej w Archiwum Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów; informacje ustne od ss. sakramentek w Warszawie.

Wanda Puget

WALICKI Michał (1904-1966), historyk sztuki, prof. Uniw. Warszawskiego.

Ur. 8 VIII 1904 w Petersburgu. W l. 1924-29 studiował historię sztuki na Uniw. Warszawskim pod kierunkiem prof. Z. Batowskiego. W 1929 obronił pracę doktorską pt. *Malowidła ścienne kościoła św. Trójcy na zamku w Lublinie*, opublikowaną w 1930 w II tomie „Studiów do Dziejów Sztuki w Polsce". Wiedzę pogłębił w trakcie podróży naukowych do Belgii, Holandii, Niemiec, Węgier i Czechosłowacji. W czasie studiów pracował w okręgowym urzędzie konserwatorskim, obejmującym woj. warszawskie i białostockie, początkowo na stanowisku sekretarza, następnie zastępcy konserwatora. Od 1929 rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na uczelniach warszawskich oraz jako muzealnik. W l. 1929-37 był adiunktem w Zakładzie Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, kierowanym przez prof. Oskara Sosnowskiego. Prowadził inwentaryzację zabytków architektury oraz poszukiwania zaginionych dzieł malarstwa i rzeźby gotyckiej. W l. 1930-39 był wykładowcą historii sztuki w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych (od 1932 Akademia Sztuk Pięknych), gdzie w 1937 został mianowany profesorem nadzwyczajnym. Działalność w Muzeum Narodowym w Warszawie rozpoczął w 1936, początkowo jako kustosz Galerii Malarstwa Obcego, a po roku również Działu Polskiej Sztuki Cechowej. Należał do Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości od 1934, działając przede wszystkim w Wydz. Historii Sztuki i Kultury – pełnił funkcję wiceprzewodniczącego, wygłaszał liczne referaty. Był komisarzem wystawy

„Polska sztuka gotycka" zorganizowanej w 1935 przez TOnZP wspólnie z Instytutem Propagandy Sztuki. Zarówno sama wystawa, prezentująca malarstwo i rzeźbę ze wszystkich niemal regionów kraju, jak i obszerny katalog opracowany przez W., były doniosłym osiągnięciem naukowym, które miało podstawowe znaczenie dla badań historii sztuki tego okresu. Ze stanowisk w MN został zwolniony przez niemieckie władze okupacyjne za odmowę współpracy. W l. 1939-44 działał w konspiracji, uczestniczył w tajnym nauczaniu uniwersyteckim i w akcjach zabezpieczania zabytków. W 1945 brał udział w akcji rewindykacyjnej dóbr kultury.

Po wojnie podjął pracę na zajmowanym poprzednio stanowisku w MN. Kontynuował również działalność dydaktyczną na ASP. Położył ogromne zasługi w zorganizowaniu kierunku konserwatorskiego na uczelni. Był inicjatorem powołania Studium Konserwacji Zabytków Malarstwa, które zaczęło funkcjonować w 1947, a w 1950 uzyskało rangę Wydz. Konserwacji. Od 1945 rozpoczął również pracę na UW jako docent, następnie zastępca prof. i kierownik Zakładu Historii Sztuki Średniowiecznej. W 1949 aresztowany i przetrzymywany w więzieniu do 1953 jako więzień polityczny. Po zwolnieniu powrócił na poprzednie stanowisko na UW. W 1958 został mianowany prof. zwyczajnym. Również w 1953 rozpoczął działalność w Państw. Instytucie Sztuki w Warszawie (przekształconym następnie w Instytut Sztuki PAN), z początku jako samodzielny pracownik naukowy, a od 1956 zastępca dyrektora.

W. był znakomitym historykiem sztuki, pedagogiem, organizatorem działalności naukowej, muzeologiem, jednym z najwybitniejszych badaczy sztuki w Polsce, zwłaszcza średniowiecznej, nowatorsko i twórczo ujmującym zagadnienia. Stosował nowoczesne metody badań, co pozwoliło na właściwe, syntetyczne ujęcie polskiej sztuki gotyckiej. Interesował się przede wszystkim sztuką średniowieczną, z gotyckim malarstwem tablicowym na czele, ale również sztuką wczesnego renesansu, malarstwem obcym, głównie holenderskim XVII w., a także architekturą, problematyką konserwatorską i ochroną zabytków. Zostawił po sobie ogromny dorobek naukowy – 216 publikacji i sześć prac redagowanych (pełna bibliografia w książce *Sztuka i historia* W. 1966). Do fundamentalnych prac W. należą przede wszystkim: *Malarstwo polskie XV wieku* (1939), *Malarstwo polskie. Gotyk, renesans, wczesny manieryzm* (1961), *Dzieje sztuki polskiej* (z J. Starzyńskim, 1934), *Malarstwo europejskie w zbiorach polskich* (z J. Białostockim, 1953), *Rzeźba architektoniczna w Polsce wieków średnich* (1931), *Malarstwo monumentalne w Polsce średniowiecznej* (oprac. popularnonaukowe z J. Starzyńskim, 1929), *Polska sztuka przedromańska i romańska* (red. i współautor, 1971) jako pierwszy tom monumentalnej serii opracowywanej w Instytucie Sztuki PAN. Ponadto liczne artykuły w czasopismach popularnych i naukowych.

Architekturze, głównie kościołom romańskim, poświęcił 10 prac. Najwcześniejsza to artykuł z 1926 o kościele św. Idziego w Inowłodzu, a najpoważniejszą pod względem naukowym jest monografia kolegiaty w Tumie pod Łęczycą z 1938. Powstała na społeczne zamówienie łódzkiego Obywatelskiego Komitetu i łódzkiego oddz. Polskiego Tow. Historycznego, zaniepokojonych złym stanem tej późnoromańskiej budowli. Problem stanu i konserwacji kolegiaty był również omawiany w TOnZP. Wizja pierwotnego wyglądu świątyni, stworzona przez W. dzięki teoretycznym dociekaniom, stała się po wojnie podstawą jej rekonstrukcji (kościół był spalony w 1945) i konserwacji ocalałych fragmentów. Istotne znaczenie w późniejszej konserwacji miała również rozprawa doktorska W. o malowidłach ściennych kaplicy zamkowej Św. Trójcy w Lublinie. Także w artykule *Obrazy cechowe we Włocławskim Muzeum Diecezjalnym* (1929

w „Wiad. Kons.") zwracał uwagę na potrzebę ich konserwacji. W 1931 ukazała się jego obszerna praca *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego 1827-1862*, jako III tom „Biblioteki Zakładu Architektury Polskiej". Do prac dotyczących problemów konserwatorskich należą również: *Drewniany kościół-muzeum* (w „Ochr. Zab. Szt.") i *Z działalności pracowni konserwatorskiej przy Dyrekcji Zbiorów Państwowych* (BHSiK). W 1945 wraz ze Stanisławem Lorentzem opublikował katalog *Warszawa oskarża. Przewodnik po wystawie urządzonej przez Biuro Odbudowy Stolicy wespół z Muzeum Narodowym w Warszawie*. W okresie powojennym zagadnieniom ochrony zabytków poświęcił szereg artykułów w „Biuletynie Historii Sztuki" i „Ochronie Zabytków".

Od 1931 współpracował z Komisją Historii Sztuki PAU w Krakowie, od 1945 był członkiem-korespondentem Tow. Naukowego Warszawskiego (od 1951 PAN), a od 1957 uczestniczył w pracach Rady Kultury i Sztuki przy Min. Kultury i Sztuki. Pełnił również odpowiedzialne funkcje we władzach Stow. Historyków Sztuki. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1935) i Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1947). W 1963 otrzymał nagrodę naukową I stopnia min. szkolnictwa wyższego.

Ożeniony z Hanną Garlińską, historykiem sztuki (z drugiego małżeństwa Zembrzuska). Z Anną Szlachcińską miał syna Andrzeja (ur. 1930) zam. w Stanach Zjedn. Z Heleną Cygańską, art. malarką (używającą nazwiska Cygańska-Walicka lub Walicka), pozostał w związku małżeńskim do końca życia.

Zmarł 22 VIII 1966 w Warszawie. Pochowany w Alei Zasłużonych na Powązkach.

Z. Niesiołowska-Rothertowa, *Działalność Wydz. II Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, OZ 1958, nr 3-4, s. 168-171; Z. Bieniecki, *Michał Walicki (1904-1966)*, OZ 1966, nr 4, s. 72-73; J. Białostocki, [wstęp] w: *Sztuka i historia. Księga pamiątkowa ku czci profesora Michała Walickiego*, W. 1966; T. Dobrzeniecki, *Droga naukowa Michała Walickiego – mediewisty*, BHS 1968, nr 3, s. 255-260; W. Włodarczyk, *Historia Wydz. Konserwacji warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych*, w: *Wydz. Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1947-1997*, W. 1997, s. 6, 8-9 i 15.

Hanna Krzyżanowska

WILIMIŃSKI Rajmund Kazimierz (1936-1994), architekt.

Ur. 31 VIII 1936 w Wilnie, syn ekonomisty Władysława i Heleny z d. Romanowicz. W 1945 przeniósł się wraz z rodziną do Gdańska. Po ukończeniu I Liceum Ogólnokształcącego podjął w 1954 studia na Wydz. Architektury Politechniki Gdańskiej, które ukończył w 1959 jako mgr inż. architekt. W 1964 uzyskał uprawnienia do projektowania i kierowania robotami budowlanymi. Wykształcenie zawodowe uzupełnił na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej, kończąc w 1985 Studium Podyplomowe Konserwacji Zabytków. W l. 1959-72 pracował w Dyrekcji Odbudowy M. Gdańska jako st. inspektor nadzoru.

Od 1972 do końca życia działał w gdańskim oddz. Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W trakcie tego 22-letniego okresu wielokrotnie pracował poza granicami kraju. W l. 1972-75 był uczestnikiem Polsko-Egipskiej Misji Archeologiczno-Konserwatorskiej w Deir el Bahari; brał udział w badaniach architektonicznych świątyni Hatszepsut i pracach projektowych trzeciego tarasu jako st. projektant. W 1978 objął kierownictwo merytoryczne i organizacyjne kontraktu na prace projektowe zespołu kamienic w Banskiej Štiavnici w Czechosłowacji. W l. 1987-91 przebywał w Rydze na Łotwie prowadząc prace projektowe

w zakresie adaptacji kamienicy mieszkalnej na Instytut Łączności. Następnie, do 1992, kierował pracami remontowymi i adaptacyjnymi w Kolonii i Bonn w RFN. Ostatnim jego zadaniem kontraktowym były prace ratowniczo-konserwatorskie katolickiej katedry w Ruse w Bułgarii (1994). W macierzystym oddz. PP PKZ w Gdańsku sprawował w l. 1975-78 funkcję st. projektanta w Pracowni Projektowej. W l. 1981-87 był st. projektantem, następnie kierownikiem Zespołu Sprawdzającego i kierownikiem Pracowni Projektowej. W l. 1993-94 pracował na stanowisku kierownika Działu Przygotowania i Organizacji Produkcji, a w drugiej poł. 1994 – kierownika ds. marketingu Biura Handlu Zagranicznego PP PKZ.

W czasie pobytów w kraju wykonał liczne prace projektowo-konserwatorskie. Sprawował nadzór techniczny inwestorski na zlecenie woj. konserwatora zabytków w Gdańsku nad odbudową, remontami i konserwacją gdańskich zabytków architektury: Małego Młyna, Katowni, Strzelnicy św. Jerzego, Spichlerza pod Jeleniem, przedproży ulicy Mariackiej, Śluzy i Grodzy Kamiennej, Wielkiej Zbrojowni, murów obronnych, bram Więziennej, Nizinnej i Żuławskiej, baszt Łabędź, Narożnej, Słomianej i Kotwiczników, kościoła św. Jana oraz dworu Ferberów w Gdańsku-Lipcach. Prowadził badania architektoniczne w dworze Ferberów i kamienicach przy pl. Grunwaldzkim w Gniewie. Opracował studium rewaloryzacji zespołów staromiejskich i wytyczne konserwatorskie do planów szczegółowych: Morąga, Lidzbarka Warmińskiego, Dobrego Miasta, Jezioran i Lubawy. Wykonał projekty ratusza i kamienic przy pl. Grunwaldzkim w Gniewie oraz bramy mostowej na przedzamczu w Malborku.

Za zasługi w dziedzinie restauracji zabytków otrzymał srebrną odznakę „Za Opiekę nad Zabytkami" oraz czeską brązową Odznakę Ochrony Zabytków.

Żonaty z Ewą Zawadzką, inż. budownictwa sanitarnego, miał córkę Joannę, architekta.

Zmarł nagle 17 XII 1994 w Gdańsku i pochowany został tamże na cmentarzu komunalnym Srebrzysko.

Archiwum Gdańskiego Oddz. PP PKZ; archiwum Region. Ośrodka Studiów i Dokument. Zabytków w Gdańsku; archiwum prywatne córki Joanny Wilimińskiej zam. w Gdańsku.

Joanna Wilimińska

WITKIEWICZ-KOSZCZYC Jan Marian Józef (1881-1958), architekt – projektant i budowniczy, pedagog, działacz polityczny i społeczny.

Ur. 16 III 1881 w Urdominie w gub. suwalskiej (ob. Litwa) jako syn Jana i Anny z Łopacińskich. Ojciec był budowniczym, pracował przy budowie portów na Kaukazie. Po ukończeniu gimnazjum realnego w Mińsku Litewskim, w 1899 W. wstąpił na Wydz. Inżynierii Instytutu Politechnicznego w Warszawie. Po roku przeniósł się na Wydz. Architektury Szkoły Politechnicznej we Lwowie, a następnie, w 1901, został przyjęty na Wydz. Architektoniczny w Königlich Bayerische Technische Hochschule w Monachium. Tu studiował do 1904, lecz do egzaminów końcowych z niewiadomych powodów nie przystąpił, chociaż uzyskał podstawową wiedzę na temat konserwacji zabytków architektury. Jeszcze w gimnazjum związał się z lewicą niepodległościową. W Monachium należał do organizacji zagranicznej PPS oraz stow. studenckiego „Polonia". W 1905 w Warszawie został dokooptowany do ZG Polskiego Związku Ludowego, pierwszego w zaborze rosyjskim samodzielnego stronnictwa chłopskiego, zbliżonego ideowo do PPS.

W 1907 wstąpił do Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, w którym od 1909 wchodził w skład Wydz. Konserwatorskiego. Praktyczną działalność konserwatorską rozpoczął w 1911, gdy Kazimierz Skórewicz, kierujący z ramienia TOnZP pracami

w Wieży Ariańskiej w Wojciechowie k. Nałęczowa, powierzył W. bezpośredni nadzór nad robotami. Zostały one przerwane w 1914 na skutek wybuchu wojny. W 1912 TOnZP uczyniło W. opiekunem zabytków Kazimierza Dolnego i w l. 1913-14 nadzorował on prace w kamienicach Przybyłowskich. Pierwsze prace projektowe wykonał w l. 1905-07 na zamówienie Stefana Żeromskiego; była to chata-pracownia pisarza i ochronka dla dzieci w Nałęczowie. Kierował też realizacją. Szybko zdobył klientelę, nawet z odległych miejscowości Kongresówki, i w 1909 utworzył w Nałęczowie własne biuro projektowe zatrudniające trzech pracowników.

Ponieważ od czasu uwięzienia w 1906, zakończonego uniewinniającym wyrokiem w 1907, pozostawał pod nadzorem policyjnym, nie angażował się w działalność jednoznacznie polityczną. Był natomiast czynny w legalnym Tow. Oświatowym „Światło", konspiracyjnie prowadzącym edukację patriotyczną i społeczną. Wiosną 1915 został aresztowany prewencyjnie i osadzony w więzieniu na zamku w Lublinie, a w lipcu, podczas ewakuacji miasta, wywieziony do Moskwy na „Butyrki". Jesienią uzyskał zwolnienie za kaucją z obowiązkiem zamieszkania w Mińsku Litewskim. Tu prowadził szkołę rzemieślniczą dla chłopców, subsydiowaną przez Polskie Tow. Pomocy Ofiarom Wojny. W l. 1915-18 w miejscowym kole TOnZP przewodniczył sekcji architektonicznej. Podjął prace rekonstrukcyjne i konserwatorskie w zespole podominikańskim. Po objęciu w listopadzie 1917 władzy przez bolszewików pozyskiwał z d. archiwów carskich pomiary zabytków dla TOnZP. Był też członkiem Kolegium Starożytności przy Komisariacie Oświaty, usiłującego zabezpieczać zabytkowe wyposażenie siedzib ziemiańskich. Po zajęciu Mińska przez wojska niemieckie w czerwcu 1918 wrócił do Nałęczowa, gdzie z pomocą Tow. Popierania Przemysłu Ludowego założył Szkołę Rzemiosł Budowlanych. Podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1919 pełnił funkcję męża zaufania PPS i PSL-Wyzwolenie. Był to ostatni przejaw jego działalności politycznej.

W 1919 Min. Sztuki i Kultury powierzyło mu kierowanie odbudową Kazimierza Dolnego po zniszczeniach wojennych z uprawnieniami władzy konserwatorskiej. Tu też zamieszkał i przeniósł szkołę. Program kształcenia, ustalony przez W., obejmował m.in. nauczanie stolarstwa, ciesielstwa, snycerstwa, kamieniarstwa, modelowania w zaprawie, malarstwa dekoracyjnego, rysunku pomiarowego, projektowania obiektów wiejskich i miasteczkowych. W 1920 W. zrzekł się pełnienia obowiązków konserwatora Kazimierza Dolnego. Jak podaje w jednym z życiorysów – „z powodów zasadniczych". Prawdopodobnie przyczyną było wyłączenie terenowych struktur konserwatorskich z gestii Min. Sztuki i Kultury i wcielenie ich do urzędów wojewódzkich i w tej sytuacji status przyznany W. był nie do utrzymania. Jednak nadal korzystano z jego umiejętności. Projektował odbudowę spalonych kamienic: pod św. Krzysztofem i Celejowskiej, odtworzenie zburzonej latarni na kopule kaplicy Wniebowzięcia NMP przy farze oraz kierował tymi pracami. W l. 1919-24 wzniesiono w Kazimierzu Dolnym wg projektów W. i przy udziale jego uczniów zakład kąpielowo-dezynsekcyjny, kamienicę Kifnera w Rynku oraz obiekty Szkoły Rzemiosł Budowlanych: kuźnię i dom mieszkalny. Choć W. posłużył się właściwymi mu formami swojskiego nurtu modernizmu, nie nawiązując do miejscowych zabytków, obiekty te są uznawane za trafnie wpisane w krajobraz Kazimierza Dolnego. W 1919 wykonał projekt odbudowy zespołu pałacowego w Krasnobrodzie-Podzamku w Zamojskiem, spalonego podczas wojny (zrealizowany). W. potraktował zamówienie w sposób autorski, bez nawiązywania do wyglądu zabytku przed pożarem.

W l. 1919-24 wykonał projekty gmachów Wyższej Szkoły Handlowej (ob.

Szkoła Gł. Planowania i Statystyki) w Warszawie. Po przyjęciu ich do realizacji w 1925 przeniósł się do stolicy w celu osobistego nadzorowania budowy, trwającej do 1935. Od 1 XII 1935 do 1939 był zatrudniony na etacie więzienia na Pawiaku jako projektant oraz inspektor nadzoru robót, których inwestorem był Departament Karny Min. Sprawiedliwości. Przez cały okres międzywojenny dużo projektował na zamówienia prywatne oraz instytucjonalne, uczestniczył w konkursach. Jego specjalnością było budownictwo użyteczności społecznej: sanatoria dla dzieci, gimnazja, przedszkole, uniwersytet ludowy, osada Tow. Gniazd Sierocych, wzorcowe projekty biblioteki gminnej i powiatowej, wiejskiego ośrodka zdrowia. Za najważniejsze dzieło życia, a zarazem za jeden z najwybitniejszych przykładów polskiej architektury XX w. są uznawane gmachy Wyższej Szkoły Handlowej.

W l. 1932-35 W. przewodniczył Wydz. Konserwatorskiemu TOnZP. W l. 1935-39 był członkiem komisji konserwatorsko-technicznej sprawującej pieczę nad Belwederem. W l. 1929-39 w dziedzinie konserwatorstwa zajmował się niemal wyłącznie zagadnieniami ratowania zabytków o naruszonej statyce. Zaprojektował w 1929 sposób zabezpieczenia pękającej kopuły kościoła pocysterskiego w Lądzie nad Wartą przez ustabilizowanie podłoża. W 1930 wszedł w skład komisji powołanej przez TOnZP w celu rozpoznania przyczyn zagrożenia konstrukcyjnego wież zach. kolegiaty w Tumie pod Łęczycą i przedstawienia sposobu ich zabezpieczenia. Spośród trzech zgłoszonych przez komisję rozwiązań, Wydz. Konserwatorski TOnZP zaakceptował propozycję W. wykonania zastrzyków cementowych pod ciśnieniem (torkretowania), dotychczas w Polsce w zabytkach niepraktykowanych. Tą sama metodą zabezpieczono wieże wsch., sklepienia apsyd i mury zewnętrzne. Prace prowadzono do 1939. W l. 1932-33 wg projektu W. zabezpieczono dzwonnicę katedralną w Płocku przez wprowadzenie pod jej fundamenty rusztu żelbetowego, a w 1935 wzmocniono mury romańsko-gotyckiego kościoła w Kościelnej Wsi na Kujawach metodą torkretowania.

Podczas okupacji niemieckiej 1939-45 W. nie miał stałego zatrudnienia. Zajmował się nadzorowaniem remontów domów zniszczonych podczas oblężenia Warszawy. Wykonywał też przyszłościowe koncepcje projektowe zlecane przez Dział Kultury Delegatury Rządu na Kraj, finansowane z zasiłku dla twórców. Zapewne w 1940 pod jego kierunkiem rozpoczęto remont konserwatorski oranżerii pałacowej w Radzyniu Podlaskim, jednak niemiecki naczelnik powiatu odsunął go od tych robót. W l. 1943-44 W. sporządził na zlecenie miejscowego przedsiębiorcy, Mieczysława Laskowskiego, projekt adaptacji oranżerii na dom społeczny, który zamierzał zrealizować po wojnie. W l. 1940-42 wykonał projekt nowej zabudowy zburzonego bloku między Rynkiem i ul. Błotną w Kazimierzu Dolnym. Chociaż niezrealizowany, stanowi ważne źródło do genezy neohistoryzmu konserwatorskiego z lat odbudowy po II wojnie światowej.

Po wojnie, mianowany konserwatorem projektantem w Państw. Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury przy Nacz. Dyrekcji Muzeów i Ochr. Zabytków (w Min. Kultury i Sztuki) był jej rzeczywistym organizatorem i kierownikiem. W naczelnych władzach konserwatorskich na różnych stanowiskach pozostał do emerytury w 1958, przewodniczył też posiedzeniom Gł. Komisji Konserwatorskiej. W l. 1947-58 wg jego projektu odbudowano pałac w Starym Otwocku. Prace zostały przerwane po doprowadzeniu do stanu surowego. Opis stanu zachowania zabytku przed przystąpieniem do robót oraz ich wstępnego etapu opublikował w artykule *Pałac marszałka Bielińskiego w Starym Otwocku* (OZ 1949, nr 2). W l. 1948-54 na polecenie generalnego konserwatora zabytków sprawował kierownictwo

techniczne i konserwatorskie odbudowy zniszczonej w 1939 pożarem i ostrzałem artyleryjskim kolegiaty w Tumie pod Łęczycą, a następnie prac restauracyjnych. Przebieg prac, badań i umotywowań postępowania, poczynając od 1930, zawarł w publikacji *Kolegiata w Tumie pod Łęczycą* („Teka Kons." 1952, z. 1). Prace wykonane w tumskiej kolegiacie ze względu na wartości zabytku oraz rodzaje przeprowadzonych robót są najważniejszymi w konserwatorskiej działalności W., ale też ciągle podlegają osądom. Krytycznie bywa oceniane przyjęcie purystycznej postawy restauratorskiej. Zdarza się też upatrywanie przyczyn powtarzających się zagrożeń konstrukcji murów w zastosowanej przez W. technologii ich zabezpieczenia.

Swoje doświadczenia zawarł W. w artykule *O technice konserwacji zabytków architektury* („Architektura" 1949, nr 8-10) oraz w rozdziale „Konserwacja zabytków" (*Podręcznik budowlany*, W. 1951). Ta ostatnia publikacja stanowi pierwsze po II wojnie światowej kompendium wiadomości na temat prawnych, teoretycznych i praktycznych aspektów ochrony zabytków; nadal aktualna w częściach mówiących o technikach rzemiosł budowlanych. W 1947 wszedł w skład Komisji Opieki nad Zabytkami utworzonej przez Stow. Historyków Sztuki i Stow. Architektów Polskich w celu reaktywowania TOnZP. W 1949 został członkiem trzyosobowej komisji mającej wznowić działalność TOnZP. Przewodniczył Wydz. Społ. Opieki nad Zabytkami Przeszłości w ZG Polskiego Tow. Krajoznawczego, utworzonemu w 1949. Po połączeniu w 1950 PTK i Polskiego Tow. Tatrzańskiego został wybrany do ZG PTTK.

Był odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1929), Krzyżem Niepodległości (1930), dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi (1939 i 1947), Orderem Sztandaru Pracy I klasy (1956), odznaką honorową za ratowanie zabytków podczas I wojny światowej (1929). W 1953 został powołany na członka tytularnego PAN. 16 XI 1946 otrzymał honorowe obywatelstwo miasta Kazimierza Dolnego. W Kazimierzu jest też ulica jego imienia.

Ożeniony z pasierbicą S. Żeromskiego Henryką Rodkiewiczówną, z którą miał troje dzieci: Jana Adama, architekta (ur. 1909, zamordowany w Kozielsku 1940), Rafała Jerzego, inż. rolnika (1911-1978), Henrykę Annę (ur. 1924), zamężną za Jerzym Szandomirskim.

Zmarł 26 X 1958 w Warszawie i został pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

Personalstand der Königl. Bayer. Techn. Hochschule zu München im Winter-Semester 1901-1902; Bericht über die Königl. Techn. Hochschule zu München für das Studienjahr 1903-1904; Z. Cieklińśki, *Odbudowa i rekonstrukcja romańskiej kolegiaty w Tumie pod Łęczycą*, BHS 1957, nr 4; J. Zachwatowicz, *Jan Witkiewicz-Koszczyc (1881-1958)*, OZ 1958, nr 3-4; J. Żurawski, *Kazimierz Dolny – uwagi o dziejach rozwoju przestrzennego, problemy ochrony krajobrazu kulturowego*, OZ 1978, nr 1; M. Kurzątkowski, *Jan Witkiewicz-Koszczyc. Lata nałęczowskie i kazimierskie*, Kaz. Dol. 1981; T.H. Orłowski, *Próba rekonstrukcji wnętrza romańskiej kolegiaty w Tumie pod Łęczycą z lat 1161-1294*, KAiU 1983, z. 2; A. Majdowski, *Zastosowanie metod injekcyjnych w praktyce budowlano-konserwatorskiej*, OZ 1983, nr 3-4; A. Kurzątkowska, *Koło lubelskie TOnZP*, BMiOZ 1985, ser. B, t. LXXV; M. Kurzątkowski, *Konserwatorski wątek w życiu Jana Witkiewicza-Koszczyca*, w: *Konserwator i zabytek*, W. 1991; T. Poklewski, *Początki współpracy badawczej archeologów i architektów. Casus kolegiaty w Tumie pod Łęczycą*, KAiU 1994, z. 3-4; M. Leśniakowska, *Jan Koszczyc-Witkiewicz (1881-1958) i budowanie w jego czasach*, W. 1998; zbiory rodzinne H. i J. Szandomirskich w Warszawie; Muzeum Architektury we Wrocławiu, rys. sygn. IIIb 102/1-102/6, IIIb 139/2-139/26, IIIb 129/1-129/10.

Mieczysław Kurzątkowski

WOJCIECHOWSKA Anna (1927-1996), chemik, konserwator zabytków archeologicznych w Poznaniu.

Ur. 1 I 1927 w Krośnie nad Wisłokiem jako córka Piotra Korony i Heleny z d. Zych. W l. 1941-44 uczęszczała do Miejskiej Szkoły Handlowej w Krośnie. Po wojnie kontynuowała naukę w Gimnazjum Ogólnokształcącym w Krośnie i w 1946 zdała egzamin dojrzałości. W tymże roku podjęła studia na Uniw. Poznańskim na Wydz. Matematyczno-Fizycznym (kierunek chemia), które ukończyła dyplomem magistra w 1951. Pracę rozpoczęła w 1952 w Spółdz. „Chemiczna" Jedność Robotnicza jako kierownik laboratorium. W l. 1953-57 pracowała w Poznańskich Zakładach Chemicznych na stanowisku kierownika Laboratorium i Kontroli Technicznej.

Przez pozostałe lata życia zawodowego, 1960-89 (do przejścia na emeryturę), była konserwatorem zabytków w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, specjalizując się w konserwacji obiektów metalowych i mokrego drewna archeologicznego. Brała aktywny udział i wygłaszała referaty na licznych konferencjach naukowych poświęconych konserwacji przedmiotów pochodzących z wykopalisk: drewna (1961, org. Ośrodek Dokumentacji Zabytków), zabytków metalowych (Poznań 1963, org. ODZ), tkanin zabytkowych (zjazd międzynarod., Łódź 1964), nt. analiz metaloznawczych (Kraków 1977, org. Inst. Odlewnictwa i Inst. Archeologii), kamienia i ceramiki (Warszawa 1978, org. PP PKZ), drewna mokrego i reliktów drewnianych w Biskupinie (Warszawa 1978, org. Państw. Muzeum Archeolog.). Pracowała w zespołach zajmujących się konserwacją łodzi dłubanki z Jez. Lednickiego, kła mamuta wykopanego w Gołuszowie pow. Głubczyce w 1974 (Muz. w Opolu), elementów wraku statku z XVII w. wydobytych z dna Zatoki Gdańskiej. Konserwowała przedmioty drewniane pochodzące z grodziska w Lądzie, drewnianą obudowę studni średniowiecznej w rezerwacie archeologicznym we Wschowie w 1976. Była konsultantem przy wielu procesach konserwatorskich prowadzonych przez muzea, np. konserwacji elementów drewnianych mostu odkrytego w pobliżu grodu gdańskiego w 1973 i przedmiotów drewnianych w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku w 1979. W ramach doskonalenia zawodowego brała udział w stażach zagranicznych: w Czechosłowacji, NRD, Szwecji, Norwegii, Danii, na Węgrzech.

W l. 1961-69 prowadziła zajęcia dydaktyczne z zakresu konserwacji zabytków archeologicznych w Katedrze Archeologii Uniw. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Opublikowała szereg artykułów poświęconych konserwacji: *Metoda i przebieg konserwacji łodzi z Jeziora Lednickiego* („Z otchłani wieków" 1962), *Metody i przebieg konserwacji łodzi lednickiej* („Wiad. Archeolg." 1964), *Metody konserwacji metalowych zabytków archeologicznych* (BMiOZ ser. B, t. V, 1963), *Metody konserwacji tkanin pochodzących z wykopalisk archeologicznych* (tamże, t. IX, 1965), *Methoden zur Erhaltung eiserner archaeologischer Fundgegenstände* (Referate und Diskussionen der Tagung der Praeparatoren und Restauratoren in der Zeit vom 17 Maerz bis 19 Maerz 1966 in Halberstadt), *Methodes of conserving metal antiquities* („Conservation of Antiquities", W. 1969), *Konserwacja średniowiecznych konstrukcji drewnianych na terenie Rezerwatu Archeologicznego we Wschowie, woj. Leszno* („Wiad. Archeolog." 1979). Wraz z Wandą Tetzlaff opracowała krótki zarys historii swej pracowni: *Pracownia konserwacji zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu* („Fontes Archaeol. Posn." (1976) 1978). Od 1982 była członkiem Stow. Konserwatorów Zabytków. Odznaczona srebrną i złotą odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami" w 1969 i 1977 oraz Honorową Odznaką m. Poznania w 1982.

Z małżeństwa z Henrykiem Wojciechowskim miała dwoje dzieci: Grzegorza (ur. 1956) i Dorotę (ur. 1958). Zmarła 10 IV 1996 i zo-

stała pochowana na cmentarzu Górczyńskim w Poznaniu.

Teczka osobowa w Muzeum Archeolog. w Poznaniu.

Hieronim Kaczmarek

WOJCIECHOWSKI Włodzimierz Andrzej (1924-2000), architekt, prof. Akademii Sztuk Pięknych w Poznaniu.

Ur. 23 X 1924 w Grójcu pow. Środa Wlkp. jako syn rzemieślnika Wincentego i Władysławy z d. Zalas. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1947 w I Państw. Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Poznaniu. W l. 1947-51 odbył studia na Wydz. Architektury Szkoły Inżynierskiej w Poznaniu, a po otrzymaniu dyplomu inż. architekta przez dwa lata pracował na uczelni jako asystent. Studia kontynuował w l. 1956-59 na Wydz. Architektury Politechniki Wrocławskiej, gdzie uzyskał tytuł mgr. inż. architekta, a w 1978 stopień dr. nauk technicznych za pracę *Czynnik mobilności w architekturze*. W 1981 Min. Kultury i Sztuki nadało mu uprawnienia architekta twórcy. Działalność zawodową rozpoczął w październiku 1950, w Biurze Projektów Budownictwa Ogólnego Miastoprojekt Poznań, w którym był zatrudniony do 1966. W pierwszych latach pracy szczególnie zasłużył się w odbudowie obiektów zabytkowych na obszarze Starego Miasta, kiedy w pracowni „Staromiejska" wraz z Reginą Pawulanką i Florianem Rychlickim zaprojektował odbudowę 18 kamienic: Stary Rynek nr 48-50, 52, 55-57, 59, 60, 83 i 84, ul. Kozia 23-27, ul. Wrocławska 1 i 3. Ponadto projektował budynki współczesne, przede wszystkim użyteczności publicznej, m.in. 15 szkół i przedszkoli, obiekty służące lecznictwu, wśród których wymienić należy Klinikę Psychiatryczną w Poznaniu (1963). Wspólnie z architektami B. Celichowskim, W. Kasprzyckim i J. Schmidtem zaprojektował kompleks obiektów Pomnika 1000-lecia Państwa Polskiego w Gnieźnie, składający się z zespołu budynków muzealnych i szkolnych, sal sportowych, internatu itp. (1969-79). Był również współautorem projektu zespołu budynków sakralnych pw. Świętej Rodziny w Poznaniu (1981-99) i zespołu sakralnego pw. św. Jerzego w Poznaniu. Wg jego projektu powstało osiedle domków jednorodzinnych w Nekli w pow. Września (1958) oraz osiedle mieszkaniowe im. K. Świerczewskiego w Poznaniu (za osiedla I, II i III zbud. 1961-69 zespół autorski otrzymał nagrodę Prez. Miejskiej i Woj. Rady Narodowej w 1963). Brał udział jako członek zespołów autorskich w licznych konkursach architektonicznych i rzeźbiarskich, m.in. w konkursie zamkniętym na zabudowę wewnętrzną Starego Rynku w Poznaniu (1953).

W 1964 został pracownikiem dydaktycznym Państw. Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu (ob. Akademia Sztuk Pięknych) na Wydz. Architektury Wnętrz i Wzornictwa Przemysłowego. W l. 1967-78 był prodziekanem, a w 1984-87 dziekanem Wydz. Projektowania Plastycznego. Tytuł prof. nadzwyczajnego uzyskał w 1986, a zwyczajnego w 1994. Od 1953 był członkiem Stow. Architektów Polskich, aktywnie uczestniczył w pracach Zarządu Oddz. w Poznaniu i pełnił szereg odpowiedzialnych funkcji. Był również członkiem Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Komisji Artystycznej przy prezydencie m. Poznania oraz rzeczoznawcą Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej przy Prez. Rady Narodowej m. Poznania (od 1962). Odbył podróże studialne do Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Jugosławii, Rumunii, Szwajcarii, Włoch, Węgier i Niemiec, które z pożytkiem wykorzystywał w pracy projektowej, dydaktycznej i wystawienniczej.

Za działalność zawodową i społeczną otrzymał wiele odznaczeń, m.in. Srebrny (1956) i Złoty (1971) Krzyż Zasługi, Odznakę Tysiąclecia (1966), Odznakę Honorową

m. Poznania (1969), medal „Za Ochronę Zabytków woj. Poznańskiego" (1986). Był laureatem licznych nagród indywidualnych i zespołowych za odbudowę zabytków, osiągnięcia w budownictwie oraz w dziedzinie pracy artystycznej i dydaktycznej.

Ożeniony ze Zdzisławą Starańską, był bezdzietny.

Zmarł 26 XII 2000 w Poznaniu, pochowany na cmentarzu Junikowskim.

H. Kondziela, *Stare Miasto w Poznaniu*, P. 1971; akta SARP Oddz. w Poznaniu.

Henryk Nowakowski

Z

ZAKRZEWSKI Zygmunt (1867-1951), inż. chemik, filozof, numizmatyk, konserwator zabytków przedhistorycznych okręgu poznańskiego, wykładowca uniwersytecki.

Ur. 28 III 1867 w Poznaniu. Był synem ziemianina Pawła i Józefy z Szułdrzyńskich. Nauki szkolne pobierał w Gimnazjum Realnym Bergera w Poznaniu, a od 1884 we Wrocławiu. Maturę zdał w 1889 i rozpoczął studia na wydz. chemicznym Politechniki Drezdeńskiej, a ukończył w Karlsruhe, gdzie otrzymał dyplom inż. chemii w 1893. W Bazylei kontynuował studia uniwersyteckie, które uwieńczył doktoratem z nauk filozoficznych. Następnie pracował jako chemik w cukrowniach w Kruszwicy i w Pakości. Będąc posłem na sejm pruski w l. 1914-18 aktywnie popierał ustawę zezwalającą na prowadzenie badań wykopaliskowych jedynie fachowcom – archeologom. Po zwycięstwie powstania wielkopolskiego w 1919 został mianowany starostą pow. strzelneńskiego (styczeń – październik). W maju tegoż roku podjął także pracę na Uniw. Poznańskim, prowadząc zajęcia z zakresu numizmatyki, a w grudniu powołany został przez Min. b. Dzielnicy Pruskiej na stanowisko konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu poznańskiego. W 1922 rozszerzono obszar jego działalności także na Pomorze wraz z Toruniem.

Od początku działalności konserwatorskiej konsekwentnie dążył do stworzenia bazy archiwalnej o istniejących stanowiskach archeologicznych. Przygotowywał katalog zabytków prehistorycznych głównie na podstawie literatury i rozsyłanych ankiet. Z jego inicjatywy rozpoczęto program rejestracji grodzisk. Jednocześnie, wypełniając przepisy ustawy o ochronie zabytków, usiłował stworzyć sieć delegatów na powierzonym jego pieczy terenie. W 1925 założono archiwum powiatowe Państw. Urzędu Konserwatorskiego obejmujące województwa poznańskie i pomorskie, którego celem miało być gromadzenie zbieranych informacji o stanowiskach archeologicznych. Sprawozdania ze swej działalności konserwatorskiej publikował w „Wiadomościach Archeologicznych" (1921, 1923, 1925, 1929 i 1935). Propagował także cele ochrony zabytków archeologicznych, publikując w 1922 w wielu periodykach szkolnych i innych swój artykuł *W sprawie zabytków przedhistorycznych* („Przyjaciel Szkoły" nr 5-6, „Dziennik Kujawski" z 2 III, „Przewodnik Katolicki" z 9 IV, „Kurjer Poznański" z 3 III, „Dziennik Poznański" nr 70 oraz dzienniki urzędowe okręgu szkolnego poznańskiego i pomorskiego). Do problematyki tej powrócił kilka lat później w artykule *Jak się zachowywać wobec zabytków przedhistorycznych* („Z otchłani wieków" 1928). Popularyzował również ochronę znalezisk numizmatycznych w „Wiadomościach Numizmatyczno-Archeologicznych" (1925, 1927 i 1928/29).

Prowadził badania wykopaliskowe: na cmentarzysku kurhanowym ludności kultury trzcinieckiej w Jasionnej-Klekot w pow. sieradzkim (1924), na cmentarzysku w Ciążeniu w pow. słupeckim, w Mechlinie w pow. śremskim, na Ostrowie Lednickim w pow. gnieźnieńskim (1934-36). Sprawozdania z tych prac zamieszczał w „Przeglądzie Archeologicznym". O Ostrowie Lednickim pisał w „Sprawozd. PAU" (1933), „Biulletin International de l'Académie Polonaise" (1933), „Zjazd Prehistoryków Polskich w Krakowie" (1935).

Aktywnie wypełniał także swe zadania konserwatorskie na terenie Pomorza, prowadząc interwencje archeologiczne na cmentarzysku z okresu lateńskiego i wpływów rzymskich na Oksywiu (1923-25), cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Osiu w pow. świeckim, cmentarzysku ludności wczesnopomorskiej w Semudzie w pow. wejherowskim (1936-38). Również na Kujawach, gdzie przez wiele lat mieszkał, prowadził liczne badania wykopaliskowe, m.in. prace ratownicze na Ostrowie Rzępowskim w Kruszwicy (1922) połączone z odkryciem grodziska ludności kultury łużyckiej i wczesnośredniowiecznego, osady ludności kultury łużyckiej w Wójcinie w pow. strzelińskim (1927), megalitu ludności kultury amfor kulistych w Strzelcach w pow. mogileńskim (1928), czy wieloletnie badania na stanowisku wielkokulturowym w Modliborzycach w pow. inowrocławskim. Mając pod opieką dwa wielkie okręgi, nie mógł sam prowadzić interwencji ratowniczych (łącznie PUK przeprowadził ich kilkaset), dlatego też korzystał chętnie z pomocy prof. Józefa Kostrzewskiego i jego współpracowników z Uniw. Poznańskiego oraz Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego.

W powołanym 11 V 1920 Polskim Tow. Prehistorycznym został pierwszym prezesem. W 1921 habilitował się na Uniw. Jagiellońskim na podstawie pracy *O brakteatach z napisami hebrajskimi*, a w 1928 przedstawił na Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie dysertację habilitacyjną z zakresu historii starożytnej. W 1929 otrzymał tytuł profesora honorowego. Był współzałożycielem Tow. Numizmatycznego w 1919. W l. 1925-29 był także redaktorem ukazujących się w Krakowie „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych". Wybuch II wojny światowej zastał go w Paryżu, gdzie przebywał na rocznych studiach. Okres wojny przeżył we Francji w Boulogne sur Mer. Do Polski powrócił dopiero w 1948, po pobycie we Włoszech i w Wielkiej Brytanii. Po wojnie pracował w Krakowie na UJ. Pozostawił po sobie ok. 80 publikacji; przebadał kilkaset stanowisk archeologicznych w Polsce. Swoją kolekcję numizmatyczną przekazał do Muzeum Narodowego w Krakowie. W rękach rodziny pozostał rękopis jego pamiętnika.

W 1898 ożenił się z Emilią Jażdżewską, córką Władysława, z którą miał troje dzieci: Wojciecha (1899-1972), Stanisława (1902-69) i Jadwigę (zamężną Kleczkowską).

Zmarł 11 III 1951 w Krakowie.

J. Ś l a s k i, *Życiorys śp. prof. dr Zygmunta Zakrzewskiego*, „Z otchł. wieków" 1951, z. 5-6, s. 73-75; J. R e y m a n, *Zapis zbioru numizmatycznego* [po prof. Z. Zakrzewskim], „Biul. Krakowski" t. 2, 1960, s. 97-103; A. W ę d z k i, *Zakrzewski Zygmunt*, w: WSB, s. 859-860; B. S t o l p i a k, *Zygmunt Zakrzewski. Chemik, archeolog, numizmatyk, profesor Uniwersytetu Poznańskiego 1867-1951*, Strzelno br. [1982]; J.E. K a c z m a r e k, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720-1958)*, P. 1996.

Hieronim Kaczmarek

ZAŁUSKI Andrzej (1915-1974), historyk sztuki, konserwator dzieł sztuki.

Ur. 6 IX 1915 w Drohobyczu w woj. lwowskim (ob. Ukraina), syn urzędnika w admin. przemysłu naftowego Czesława i Janiny z Myczkowskich. Ukończył II Państw. Gimnazjum Humanistyczne we Lwowie i po zdaniu matury w 1934 rozpoczął studia na Wydz. Architektury Politechniki Lwowskiej. Po odbyciu rocznej służby wojskowej (został powołany w 1936), podjął studia na Wydz. Prawno-Ekonomicznym Uniw. Poznańskiego. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939. W następnym roku zapisał się na Wydz. Dekoracji Wnętrz Instytutu Sztuk Plastycznych w Krakowie. Po zamknięciu Instytutu w 1941 przez niemieckie władze okupacyjne wyjechał do Lwowa, gdzie do-

rywczo pracował w firmach handlowych i technicznych. Na wiosnę 1944 przeniósł się w okolice Jarosławia i tam wstąpił w szeregi Wojska Polskiego. Po wojnie zamieszkał w Krakowie i podjął studia historii sztuki na Uniw. Jagiellońskim, które ukończył w 1952 uzyskując dyplom magistra. Równolegle pracował jako przewodnik w Państw. Zbiorach Sztuki na Wawelu (do 1950) i w Zbiorach Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie (1950-52). W 1951 zapisał się na Wydz. Konserwacji Akademii Sztuk Pięknych i w 1954 otrzymał dyplom art. plastyka konserwatora. Wcześniej, w 1952, rozpoczął pracę w Sukiennicach (Oddz. MN w Krakowie), początkowo jako przewodnik, a od 1955 jako konserwator w Pracowni Konserwacji Malarstwa prowadzonej przez Irenę Bobrowską. W 1973 Z. został gł. konserwatorem MN w Krakowie. Jednocześnie od 1958 był wykładowcą oddz. krakowskiej ASP w Katowicach.

Jest autorem artykułu *Krajobraz z przypowieścią o Miłosiernym Samarytaninie i zagadnienie jego ekspresji* (BHS 1956, nr 3) oraz dwóch rozdziałów – „Programy i ich realizacja" i „Uczniowie" (indeks nazwisk) – w pracy zbiorowej pod red. J.E. Dutkiewicza *Materiały do dziejów ASP w Krakowie* (w ramach wydawn. *Źródła do dziejów sztuki polskiej 1816-1895*, Wr. 1959). Pracował społecznie, szkolił praktykantów ASP i UJ, pracował twórczo w Zw. Polskich Artystów Plastyków, należał do Stow. Historyków Sztuki. W 1947 został uhonorowany przez naczelne dowództwo WP medalem „Zwycięstwo i Wolność".

Był żonaty z Krystyną Emilią z Monasterskich.

Zmarł nagle w Busku Zdroju 3 X 1974.

Sprawozdania Dyrekcji MN w Krakowie (Biblioteka); archiwa MN w Krakowie.

Kinga Rogalewska

ZBOROWSKI Bruno Henryk (1888-1983), architekt.

Ur. 15 VII 1888 w Warszawie jako syn Aleksandra i Wandy z Michałowskich. Ojciec prowadził zakład krawiecki. Naukę pobierał w Warszawie: początkowo uczęszczał do III Gimnazjum rosyjskiego, a po strajku szkolnym w 1905 – do Gimnazjum Chrzanowskiego (z jęz. polskim). Maturę uzyskał w 1907. W l. 1909-14 studiował na Politechnice Lwowskiej. Następnie wrócił do Warszawy i w czasie I wojny światowej pracował pod kierunkiem Kazimierza Skórewicza przy inwentaryzacji Zamku Królewskiego, nad którym opiekę od 1915 (po opuszczeniu Warszawy przez Rosjan) przejęło Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości. W 1918 został asystentem w Katedrze Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej. W 1923 uzyskał dyplom architekta. Równolegle od 1918 prowadził zajęcia z geometrii wykreślnej i rysunku technicznego w szkole przy Muzeum Sztuki Stosowanej, a w l. 1918-39 także wykłady z kreśleń i perspektywy, a później również sztuki ludowej w Szkole Sztuk Pięknych (od 1932 Akademia Sztuk Pięknych). W l. 1924-27 uczył także w Miejskiej Szkole Sztuk Zdobniczych.

W okresie międzywojennym prowadził ożywioną działalność architektoniczną. Był współtwórcą osiedla Warszawskiej Spółdz. Mieszkaniowej na Żoliborzu, zaliczanego do znaczących osiągnięć funkcjonalnej architektury mieszkaniowej tego okresu. Zaprojektował domy mieszkalne kolonii: I – przy ul. Krasińskiego 10 (bud. ukończ. 1928, zburzona 1944 i nieodbud.), II – przy pl. Wilsona 6 (1929), III – przy ul. Krasińskiego 16 (1930) i V przy ul. Słowackiego 5/13 (1931), a także budynki kotłowni osiedlowej (1929), pralni (1931) i sali teatralno-koncertowej (1932, ob. całkowicie przebud.). Wykonał wiele prac dla Funduszu Kwaterunku Wojskowego. W Warszawie zaprojektował dom oficerski przy ul. 11 Listopada (z Aleksandrem Sygietyńskim, bud. ukończ. 1928), w Rembertowie k. Warszawy rozbudowę

hotelu oficerskiego (1932), dwa budynki koszar (1933-34) i dom dowództwa (wraz z arch. Kamińskim, 1934), a także 28 domów oficerskich i podoficerskich w 20 miejscowościach na terenie całego kraju. Ponadto w Warszawie wg jego projektu zbudowano: szkołę powszechną przy ul. Dobrej (1935), Państw. Szkołę Handlową (proj. z Kazimierzem Tołłoczko) przy ul. Bugaj i Urząd Celny przy ul. Inflanckiej. Poza Warszawą m.in.: gmach starostwa i zakład Salezjanek w Sokołowie Podlaskim, pensjonat w Busku, dom Robotn. Tow. Przyjaciół Dzieci w Kole. Wykonał również szereg projektów kościołów, m.in.: w Wołkowysku, Imielinie k. Płocka (1930-34), Podkowie Leśnej (1933) i Komorowie k. Warszawy, Syberii k. Rypina (1931). W l. 1935-38 pod kierunkiem Z. przywrócono XVII-wieczne formy przebudowanego uprzednio Arsenału przy ul. Długiej w Warszawie (zniszczony w 1944, po wojnie odbud. również przez Z.). W okresie okupacji niemieckiej prowadził wykłady i ćwiczenia z budownictwa i projektowania w Żeńskiej Szkole Architektury im. Stanisława Noakowskiego w Warszawie (l. 1942-44, a w l. 1940-44 również w innej szkole). Wykonywał też drobne prace dla ZUS i Zarządu Miasta St. Warszawy.

Po wojnie, w l. 1945-47 pracował w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, a od stycznia 1948 w Urzędzie Konserwatorskim m. st. Warszawy. Na początku 1950 podjął pracę w Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków (później Centralny Zarząd MiOZ) Min. Kultury i Sztuki – początkowo na stanowisku st. konserwatora, następnie z-cy kierownika Wydz. Zabytków Architektury i Urbanistyki. Odszedł na własną prośbę w kwietniu 1957 ze względu na zamiar powrotu do pracy zawodowej architekta, lecz nadal współpracował z CZMiOZ uczestnicząc w posiedzeniach Gł. Komisji Konserwatorskiej. Wcześniej, w l. 1948-51, prowadził również wykłady z konserwacji zabytków na Wydz. Architektury PW.

Brał czynny udział w powojennej odbudowie zabytków Warszawy. Kierował pracami (wraz z Karolem Szamańskim) przy odbudowie kościoła Znalezienia Krzyża Św. przy Krakowskim Przedmieściu (1945-53), Arsenału przy ul. Długiej (1947-50), klasztoru Dominikanów przy ul. Freta 8/10 (1947-60), pałacu Przebendowskich (Radziwiłłów) przy ul. Solidarności 62 (1948-64, ob. Muzeum Niepodległości), pałacu Błękitnego przy ul. Senatorskiej 35/37 (1949-50). Opracował projekt rekonstrukcji zdroju publicznego „Gruba Kaśka" (1946-49) przy pl. Bankowym u wylotu al. Solidarności. Dokonał modernizacji i rozbudowy (1958-60) kościoła MB Królowej Polski przy ul. Gdańskiej 8. Prowadził odbudowę (1962-64) Bramy Rzeźniczej (ob. siedziba Cechów Rzemiosł Różnych) przy ul. Szeroki Dunaj 13 na Starym Mieście. Wykonał również szereg prac architektoniczno-projektowych poza Warszawą, m.in. w Czerwińsku (przebud. klasztoru), Przemyślu (odbud. klasztoru), Kobyłce k. Warszawy (odbud. wieży kościelnej), brał również udział w odbudowie pałacu Branickich w Białymstoku (zespołowa nagroda państwowa).

Opublikował dwa artykuły w „Biuletynie Historii Sztuki i Kultury" (oba 1947, nr 1-2): *Studia nad uporządkowaniem dzielnic zabytkowych Warszawy* i z Janem Bieńkowskim *Zabezpieczenie kościołów zabytkowych w Warszawie w 1945 i 1946 r.* Był członkiem Tow. Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Polskiego Tow. Tatrzańskiego, Stow. Architektów Polskich i Tow. Urbanistów Polskich.

Żonaty dwukrotnie. Pierwsza żona Matylda i dwaj synowie z tego małżeństwa – Jerzy (ur. 1922), od 1940 w konspiracji, z-ca a później dowódca „Parasola" (oddz. do zadań specjalnych AK), oraz młodszy Krzysztof – zginęli w powstaniu warszawskim. Powtórnie ożeniony z Zofią Jałowiecką.

Zmarł w Warszawie 27 VIII 1983, pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

Fundusz Kwaterunku Wojskowego 1927-1937, W. 1938; *Spis osobowy Politechniki Warszawskiej*, wyd. PW. 1947; S. Łoza, *Krótkie życiorysy osób otrzymujących nagrodę państwową*, „Architektura" 1952, nr 12, s. 299; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, W. 1977, passim; A. Czapska, *Konserwatorzy zabytków architektury w centralnej Polsce*, w: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, W. 1994, t. III, s. 283; M. Leśniakowska, *Architektura w Warszawie*, W. 1998; sprawozdania roczne WSM; teczka osobowa w Archiwum MKiS.

Anna Czapska
(uzup. Wojciech Jankowski)

Ż

ŻARYN Stanisław (1913-1964), architekt, historyk architektury.

Ur. 5 X 1913 w Warszawie jako syn Franciszka, inż. specjalisty budowy kotłów cukrowniczych, i Janiny Eugenii z d. Michalskiej. Po ukończeniu Gimnazjum Tow. Ziemi Mazowieckiej w 1932 wstąpił na Wydz. Architektury Politechniki Warszawskiej. Związał się z prowadzoną przez Oskara Sosnowskiego Katedrą Architektury Polskiej jako instruktor studenckich grup inwentaryzacyjnych. Studia przerwała w 1936/37 służba w Szkole Podchorążych we Włodzimierzu, a następnie wybuch II wojny światowej i udział w kampanii wrześniowej (był ciężko ranny w bitwie pod Chorzelami). Dyplom architekta uzyskał w 1943 na tajnym Wydz. Architektury PW. Brał udział w konspiracji.

Zainteresowania i działalność Ż. rozwijały się w trzech kierunkach związanych z konserwacją zabytków: architektonicznym, naukowo-badawczym i pedagogicznym. Jeszcze w czasie studiów praktykował w pracowniach kilku architektów (W. Tomaszewskiego, Z. Wójcickiego, T. Miarka i in.). Po wojnie pracował w kilku państw. biurach projektów i gospodarstwie pomocniczym Zakładu Architektury PW, gdzie przede wszystkim wykonywał projekty związane z odbudową Warszawy. W 1945 objął stanowisko st. asystenta w Katedrze Architektury Polskiej. Prowadził ćwiczenia i seminaria w zakresie historii architektury polskiej i konserwacji zabytków.

W lutym 1945 podjął działalność w Wydz. Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy (powołanego 14 lutego). Położył ogromne zasługi oraz wniósł wielką pracę i zaangażowanie w odbudowę Starego Miasta. W l. 1946-47 prowadzona przez niego Pracownia Inwentaryzacji Zabytkowej BOS wykonała, przy pomocy studentów Wydz. Architektury PW, większość prac pomiarowych na Starym Mieście. Od 1948 kontynuował Ż. działalność na Starym i Nowym Mieście jako inspektor Urzędu Konserwatorskiego m.st. Warszawy (powstał w tymże roku ze zlikwidowanego Wydz. Architektury Zabytkowej BOS; pierwszym konserwatorem miasta po wojnie był Piotr Biegański). W 1949 kierował pracami przy odbudowie kolumny Zygmunta III Wazy, które poprzedził wnikliwymi badaniami i studiami. W tym czasie przeprowadził również odbudowę kamienicy przy Nowym Świecie 34 i pałacyku przy ul. Puławskiej 107. Na Starym Mieście zaprojektował i zrealizował odbudowę ponad 40 kamienic. Największą pracą było odtworzenie całej pn. pierzei Rynku (Strona Dekerta) z przeznaczeniem na Muzeum Historyczne m.st. Warszawy; zaprojektował też wnętrza, meble, elementy kowalskie. Odbudował ponadto 14 kamienic przy ul. Nowomiejskiej (po stronie nieparzystej numery 1-17, po parzystej 4-12), dwie przy ul. Jezuickiej (nr 6 i 8), dwie przy ul. Brzozowej (nr 31/33 i 39/41) oraz pięć przy Krzywym Kole (numery nieparzyste 1-9). Do niezrealizowanych koncepcji należy projekt konserwacji resztek murów gotyckich kościoła św. Jerzego przy ul. Świętojerskiej na Nowym Mieście oraz odbudowa kaplicy Imienia Jezusa (XVIII-wieczna, proj. Jakuba Fontany) przy ul. Moniuszki. Ponadto wykonał, wraz z zespołem, projekt adaptacji na cele społeczno-kulturalne zamku w Sandomierzu (badania z A. Miłobędzkim, proj. z B. Ufnalewskim) oraz brał udział

w odbudowie katedry św. Jana w Warszawie (proj. J. Zachwatowicz). Był również współtwórcą (razem z arch. Z. Krasnodębskim i art. rzeźbiarzem W. Kowalikiem) projektu pomnika Bohaterów Warszawy, nagrodzonego zakupem w konkursie, lecz niezrealizowanego.

Prace konserwatorskie wymagały gruntownych badań i studiów. W 1951 zainicjował powołanie Komisji Badań Dawnej Warszawy przy Tow. Miłośników Historii, którą kierował do końca życia. Komisja, skupiając fachowców różnych dziedzin – historyków, architektów, historyków sztuki, archeologów, stała się płaszczyzną działań interdyscyplinarnych. Przyniosło to w efekcie znaczne poszerzenie wiedzy o Warszawie dawnej i najdawniejszej oraz publikacje wyników zbiorowych prac, m.in. w *Szkicach staromiejskich* (1955) i *Szkicach nowomiejskich* (1961), których Ż. był współautorem i współredaktorem. W Urzędzie Konserwatorskim pracował do 1956. Następnie, w l. 1957-59, zajmował stanowisko naczelnika Wydz. Architektury i Urbanistyki w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków Min. Kultury i Sztuki. Intensywnie działając jako konserwator, nie przerwał pracy dydaktycznej na Wydz. Architektury PW. W 1956 został powołany na stanowisko adiunkta, a w 1962 uzyskał stopień doktora nauk technicznych na podstawie rozprawy *Kamienica warszawska XV i XVI wieku.*

Był autorem lub współautorem licznych publikacji związanych tematycznie z ochroną zabytków, przede wszystkim z pracą badawczą i konserwatorską na Starym Mieście w Warszawie (pełna bibliografia OZ 1964, nr 4). Do najważniejszych prac należą: wspólna z T. Mischalem *Najstarsza kamienica warszawska. Sprawozdanie z badań terenowych* (TK 1956, z. IV), w której, na podstawie wnikliwych badań, wyodrębniona została najstarsza faza kamienicy warszawskiej i zachodzące później zmiany, następnie – *Kamienica warszawska w XV i XVI wieku* (skrót rozprawy doktorskiej, KAiU 1963, nr 2) oraz *Dom gotycki przy ulicy Brzozowej nr 5 w Warszawie* (KAiU 1963, nr 3-4). Pisał ponadto wiele artykułów o kamienicach staromiejskich, pracach konserwatorskich i archeologicznych oraz badaniach w pismach popularnych, jak „Stolica" i fachowych – „Ochrona Zabytków", „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", „Teka Konserwatorska". Z powodzeniem i zaangażowaniem zajmował się także popularyzacją zabytków i ich ochrony w radiu, szkołach, zakładach pracy. Zajmująco oprowadzał po Warszawie cudzoziemców i wycieczki krajowe.

Działał społecznie w Stow. Historyków Sztuki, Stow. Architektów Polskich, Tow. Miłośników Historii. Był członkiem Gł. Komisji Konserwatorskiej Min. Kultury i Sztuki, kolegium w Urzędzie Konserwatorskim m.st. Warszawy i rady technicznej Przedsięb. Państw. Pracownie Konserwacji Zabytków. W 1953 został uhonorowany zespołową nagrodą państwową II stopnia za odbudowę Starego Miasta w Warszawie, ponadto odznaczony złotą odznaką „Za Zasługi dla Warszawy", Srebrnym Krzyżem Zasługi i Medalem X-lecia. Otrzymał też nagrody za osiągnięcia w pracy dydaktycznej i naukowej.

Ożeniony w 1940 z Aleksandrą Jankowską, miał pięcioro dzieci.

Zmarł 15 VII 1964 w trakcie prowadzenia praktyki inwentaryzacyjnej dla studentów w Pakości k. Inowrocławia. Pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu w Wiązownie k. Warszawy.

Z. Bieniecki, *Stanisław Żaryn 1913-1964*, OZ 1964, nr 4, s. 62-65 [łącznie z bibliografią prac]; J. Zachwatowicz, *Stanisław Żaryn 1913-1964*, KAiU 1964, z. 4, s. 255-257; H. Szwankowska, *Stanisław Żaryn 5.X.1913--15.VII.1964*, BHS 1966, nr 3/4, s. 378-380; H. Szwankowska, A. Żarynowa, *Stanisław Żaryn konserwator zabytków Warszawy 1913-1964*, W. 1981.

Hanna Krzyżanowska

Wykaz biogramów zamieszczonych w 1. zeszycie PSBKZ

Ballenstaedt Lucjan
Bendowski Kazimierz
Biegański Piotr
Cieśliński Jan
Cybichowski Stefan
Czajnik Michał
Dziekoński Józef Pius
Gawarecki Henryk
Gawdzik Czesław
Heurich Jan Fryderyk
Holas Aleksander
Hornung Zbigniew Marian
Husarski Wacław Teofil
Janasik Stefan
Kamiński Włodzimierz
Kępiński Zdzisław
Konkolewski Roman
Kozielczyk Wincenty
Krakowska-Pilch Ewa
Kręglewska-Foksowicz Ewa
Kuklis Wilhelm
Lalewicz Marian
Linette Eugeniusz Wiktor
Majdecki Longin
Malinowski Kazimierz
Marconi Bohdan Lucjan
Mączeński Zdzisław Antoni
Michałowski Lucjan
Morawski Franciszek
Pajzderski Nikodem
Pągowski Stefan
Pieczyński Zbigniew
Powidzki Janusz
Ruszczyńska Teresa
Saski Kazimierz
Siciński Karol
Siennicki Jerzy
Sławski Roger
Szumska-Lipkowa Gabriela
Vogel Deodat Zygmunt
Zachwatowicz Jan
Zieleśkiewicz Stefan Edward
Zieliński Zbigniew
Ziętkiewicz Zdzisław

Errata
do 1. zeszytu PSBKZ
wyd. 2000

Strona	Szpalta	Wiersz	Jest	Powinno być
15	prawa	9 od góry	6-19 VI 1965	6-9 VI 1965
16	lewa	6 od dołu	Demo-krację	Demokrację
24	lewa	20 od dołu	otworzonym	utworzowym
24	prawa	dodać: Ministerstwo Kultury i Sztuki w Dokumentach, W. 1998.		
57	lewa	10 od dołu	m.in. w hallu	m.in. hallu
64	lewa	10 od dołu	1932 s. 8	1932 z. 8
64	lewa	11 od dołu	1928 s. 10	1928 z. 10
72	prawa	5 od góry	1919	1819